

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

- + *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.
- + *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.
- + *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.
- + *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via <http://books.google.com>

J. K U I P E R,
G E S C H I È D E N I S
V A N H E T C H R I S T E L I J K
L A G E R O N D E R W I J S
I N N E D E R L A N D.

942.46

K969

1907

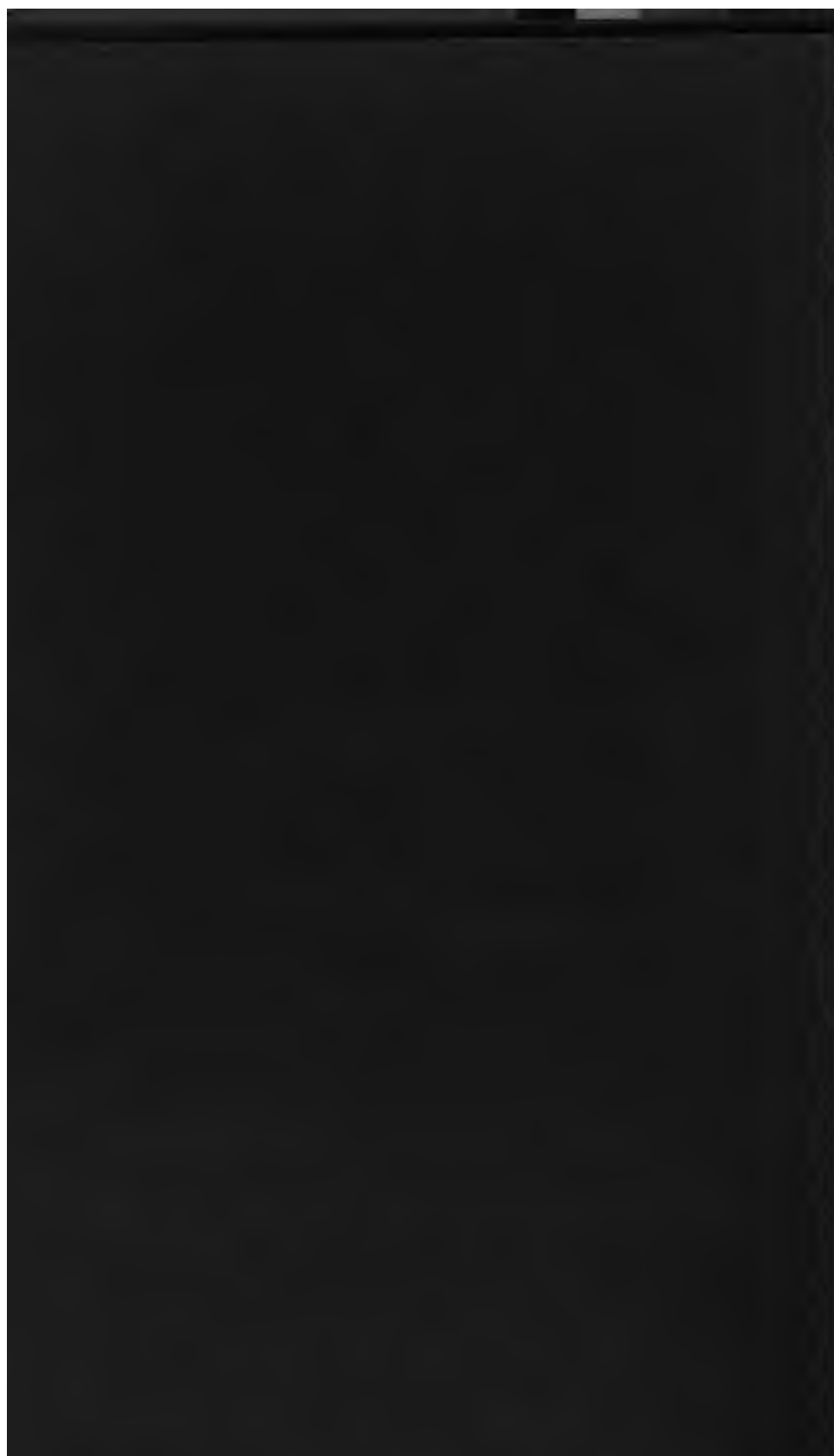
Cop. 2

HIERONYMUS

ANDOVER-HARVARD
THEOLOGICAL LIBRARY

**GESCHIEDENIS VAN HET CHRISTELIJK
LAGER ONDERWIJS IN NEDERLAND.**

712.40

GESCHIEDENIS VAN HET CHRISTELIJK
LAGER ONDERWIJS IN NEDERLAND.

(16 N. CHR. — 1904).

DOOR

J. KUIPER,
HOOFD DER CHR. SCHOOL TE ST. JACOBI-PAROCHE.

TWEEDE, MET 24 PORTRETTEEN, HERZIENE EN VEEL VERMEERDERDE DRUK.

„Leer den jongen de eerste beginselen naar den eisch
zijns wegs: als hij ook oud zal geworden zijn, zal hij
daarvan niet afwijken.“ (Spr. 22 : 6).

TE GRONINGEN BIJ J. B. WOLTERS, 1904.

.....

STOOMDRUKKERIJ VAN J. B. WOLTERS.

.....

K969
1904
CCP. 2

VOORBERICHT VOOR DEN EERSTEN DRUK.

Op de algemeene vergadering der *Vereeniging van Christelijke Onderwijzers en Onderwijzeressen in Nederland*, den 3en en 4en Juni 1884 te 's-Gravenhage gehouden, leidde de heer FRANSEN het voorstel in: „De algemeene vergadering acht de uitgave wenschelijk van het belangrijkste uit de eerste 25 verslagen onzer algemeene vergaderingen.” Dit voorstel werd door al de aanwezigen toegejuicht, doch daar het Hoofdbestuur meende, dat de uitgave van een dergelijk uittreksel niet op zijn weg lag, werd aan het wenschelijk gekeurde geen uitvoering gegeven.

Weer kwam de zaak ter sprake op de algemeene vergadering, in 1885 gehouden. Toen toch werd door den heer DE PUY het voorstel ingeleid: „De algemeene vergadering spreke de wenschelijkheid uit, dat het Hoofdbestuur de uitgave bevordere van: „Eene bijdrage tot de kennis der geschiedenis van het *ontstaan* en den *voortgang* van het Chr. onderwijs tot op 1880.” Men zei: „Het was gebleken, dat verreweg het grootste deel van het onderwijzend personeel met die geschiedenis ten eenenmale onbekend is, en daarom zal zoodanige bijdrage niet alleen aan de onderwijzers, maar aan *al* de vrienden der Chr. school zeer welkom zijn.” Algemeen was men weer doordrongen van de wenschelijkheid van het voorgestelde, doch daar het Hoofdbestuur, evenals in 1884, er op wees, dat men aan particulieren het schrijven van zoo'n „bijdrage” moest overlaten, bleef alles in status quo.

Thans schrijven wij reeds 1897 en nog laat eene geschiedenis der wording en ontwikkeling van het Chr. lager onderwijs in Nederland op zich wachten. Daarom heeft ondergeteekende zich opgemaakt, een dergelijk overzicht te schrijven. Hij heeft dat gedaan in de overtuiging, dat vooral in onze dagen, nu de stoffelijke belangen des onderwijzers zoo op den voorgrond worden gesteld, het niet overbodig is, dat men eens een blik sla op den strijd en de moeite, die de ontwikkeling van ons Chr. onderwijs gekost heeft en de opofferingen, welke de Chr. onderwijzers der oudere garde (in waarheid een „garde d'honneur”) zich getroost hebben, om de kinderen onzes volks niet alleen te onderwijzen in maatschappelijke kundigheden, maar ook om ze bekend te maken met de waarheden van Gods Woord en de lessen onzer zoo schoone vaderlandsche geschiedenis.

Hij heeft zich beijverd, alles zoo *objectief* en *onpartijdig* mogelijk voor te stellen en niet, door voorliefde of vooroordeelen op een dwaalweg gebracht,

iets in een verkeerd daglicht te plaatsen. Daardoor hoopt hij, dat zijn schets in bruikbaarheid gewonnen heeft voor *allen*, die de school *met den Bijbel* begeeren, ook al staan ze niet allen op een zelfde kerkelijk standpunt.

Al heeft de schrijver *waarheid* beoogd in het mededeelen der feiten en *waarheid* in het beschouwen er van, toch heeft hij met dit geschrift geen wetenschappelijk, maar slechts een *praktisch* doel: om nl. hen, die belang stellen in ons Chr. onderwijs, door een niet al te uitgebreid werk de gelegenheid aan te bieden, eenigszins op de hoogte te komen van den strijd en de worsteling, die dat onderwijs alreeds achter den rug heeft. Tevens is het zijn stille wensch, dat zijn arbeid ook nuttig moge wezen voor allen, die zich voor het *Na-examen* voorbereiden. Hij hoopt, dat hij zijn doel niet al te zeer zal hebben gemist.

De Redactie van het *Christelijk Schoolblad*, die zijn geschrift eerst als feuilleton heeft willen opnemen, betuigt hij zijn welgemeenden dank voor hare bereidwilligheid en haren lezers voor hunne welwillendheid, waarmede zij zijne artikelen hebben ontvangen, en ook den heeren J. SMELIK SR. te 's-Gravenhage en H. J. EMOUTS te Amsterdam, die de revisie van zijn werk hebben op zich willen nemen en op zoo uitnemende en nauwkeurige wijze hebben willen behartigen, meent hij te dezer plaatse zijnen dank niet te moeten onthouden.

En thans, nu zijn arbeid als een afzonderlijk boekwerkje in het licht zal verschijnen, gebiede de Heere er in milde mate Zijn onmisbaren zegen over, opdat het geschrift moge strekken tot verheerlijking van Gods Naam en tot bevordering van de zaak van het Christelijk Onderwijs.

SCHRAARD, Mei 1897.

J. KUIPER.

VOORBERICHT VOOR DEN TWEEDEN DRUK.

De lezers van den eersten druk van dit werk zullen reeds bij een vluchtige inzage van deze nieuwe uitgaaf bemerken, dat de tekst overal belangrijk is uitgebreid en gewijzigd, inzonderheid wat de geschiedenis der *Vereeniging voor Geref. Schoolonderwijs* en de nieuwere geschiedenis van het Chr. Lager Onderwijs in ons land betreft. Telde het werk vroeger 326 bladzijden, thans is het 425 bladzijden groot. En met het aantal portretten is ook het aantal biographieën vermeerderd. Het Chronologisch overzicht der Gesch. van het Chr. Lager Onderwijs in ons land, aan dezen herdruk toegevoegd, zal zeer zeker hun, die voor het Na-examen studeeren, zeer te stade komen. Evenals met den eersten druk hebben wij ons bij het bewerken dezer nieuwe uitgaaf zooveel mogelijk op *onpartijdigheid* en *objectiviteit* toegelegd. Wij hopen, dat wij hierin niet al te zeer te kort zijn gekomen. Het past ons, een woord van dank te brengen aan Prof. M. NOORDTZIJ voor de bereidwilligheid, waarmede Z.H.Gel. heeft willen nazien, wat wij over de *Vereen.*

voor *Geref. Schoolonderwijs* meer hebben geschreven. De heeren J. C. DE PUY, toen nog Hoofd der Chr. school te Oosthem, A. C. W. SCHEFFER, Hoofd der School voor Geref. Onderwijs te Harlingen en D. WIJNBEEK, Hoofd der school voor Chr. Nat. Schoolonderwijs te Zwolle, die als leden van het Hoofdbestuur der *Vereeniging van Chr. Onderwijzers en Onderwijzeressen in Nederland*, de copie hebben willen herzien, waarmee dit werk is vermeerderd, zijn wij mede een woord van dank verschuldigd. En hetzelfde geldt van den heer H. WAGENVOORT, Hoofd eener Diaconieschool te Utrecht, die ons behulpzaam is geweest in het corrigeeren der drukproeven en ons met raad en daad heeft ter zijde gestaan.

Het is onze wensch, dat deze herziene en *veel vermeerderde* uitgave niet nutteloos haar plaats mag innemen naast het Gedenkboek: *Van Strijd en Zegen*, ter gelegenheid van het 50-jarig jubilé der *Vereeniging van Chr. Onderwijzers en Onderwijzeressen in Nederland* uitgegeven, maar het middel in Gods hand moge zijn, om nog velen den zegen van het Christelijk Onderwijs te doen inzien. Daartoe gebiede de Almachtige er Zijn onmisbaren zegen op.

ST-JAC. PAROCHIE, 7 April 1904.

J. KUIPER.

TER AANBEVELING.

Wie kennis neemt van het voorbericht, dat de schrijver aan dit zijn overzicht toevoegde, zal ontwaren, dat de uitgave van een werkje over de wording en de ontwikkeling van het Christelijk onderwijs in Nederland voor velen de vervulling is van een lang gekoesterden wensch. Dat ook het Hoofdbestuur der Vereeniging van Christelijke Onderwijzers en Onderwijzeressen in Nederland met belangstelling kennis nam van de artikelen van den Heer J. KUIPER in het Chr. Schoolblad spreekt van zelf en met blijdschap vernam het, dat er uitzicht bestond op eene afzonderlijke uitgave van gezegde reeks. Niemand zal ontkennen, dat het schrijven van zoodanig overzicht eigenaardige bezwaren heeft; des te meer verblijdt het ons, dat de schrijver zich niet heeft laten afschrikken, maar zijne moeilijke taak heeft ondernomen en volbracht. De vragen toch: vanwaar komen wij en waar zijn wij? zijn van niet minder belang dan: waar sturen wij heen? Wij achten het een verblijdend en moedgevend verschijnsel, dat in deze dagen van scherpe tegenstelling ook onder hen, die den Christus der Schriften niet buiten het onderwijs gesloten wenschen te zien, de aandacht bepaald wordt bij die mannen, welke de voortgaande ontkerstening des volks ziende, de vaan van het Christelijk onderwijs plantten en hoog hielden. Gedachtig aan den zegen op den arbeid, in gehoorzaamheid aan Gods bevel ondernomen, moge nieuwe veerkracht opwaken onder hen, die ook thans nog ernst maken met den eisch: voedt uwe kinderen op in de leering en vermaning des Heeren.

Overtuigd, dat de volgende bladen er veel toe kunnen bijdragen, de belangstelling in het Christelijk onderwijs te verlevendigen, voldoet het Hoofdbestuur dan ook gaarne aan den wensch van den uitgever, deze uitgave met een aanbevelend woord te voorzien. Het Christelijk onderwijs heeft zich eene plaats veroverd in ons land, maar nog altijd zijn er velen, ook dezulken, van wie men anders verwachten zou, die de opvoeding der kinderen in christelijken geest beschouwen als eene private aangelegenheid en niet als een plicht, die op elk Christen rust; die op zijn hoogst een vriendelijken blik over hebben

voor het streven hunner broeders, maar niet verstaan, dat ook op het terrein van het Christelijk onderwijs geene halfslachtigheid te pas komt, maar krachtige medewerking, geboren uit het besef, dat, waar zij zelf het eigendom des Heeren wenschen te zijn, hunne kinderen niet den tijdgeest ten prooi mogen worden. Welke gebreken het Christelijk onderwijs ook aankleven, hoezeer kerkelijke en politieke strijdvragen ook voor velen een struikelblok heeten te zijn, dat hen belet, zich er mede in te laten of een voorwendsel, om er zich van af te keeren, met het woord des Heeren: Laat de kinderen tot Mij komen en verhindert ze niet (allermint eigen kinderen), is geene transactie mogelijk. Een onderwijs zonder Hem is geoordeeld door Hem. Wat de voorstanders van het Christelijk onderwijs ook scheidde, aan dat onderwijs zelf bleven zij trouw en zoo won het in uitbreiding en kracht. Dit in het oog gevat en gehouden te hebben is eene verdienste van den Schrijver, die hier openlijk erkend zij. Zelf Christelijk onderwijzer en met zijne eigen bekende overtuiging in politieke en kerkelijke zaken, bleef hij zijn beginsel getrouw, aan alle schakeeringen recht te doen wedervaren en hare beteekenis voor de zaak, die het geldt, in het licht te stellen. In eene beoordeeling van het werk treden wij overigens niet; wij schrijven geene recensie, maar eene aanbeveling. Vindt deze of gene lezer de een of andere zaak of persoon te veel of te weinig belicht of wellicht minder ter zake, hij erkenne met ons het vele goede, dat hem aangeboden wordt; reeds boven spraken wij het uit, dat de taak niet gemakkelijk was.

Den Christelijken onderwijzer in het bijzonder zij deze uitguve aanbevolen; vooral ook voor de jongeren onder ons bevat het werk belangrijke gegevens. De Schrijver had, zooals hij zegt, geen wetenschappelijk, maar een praktisch doel; de lezer zal deze opmerking beamen.

Aan den Uitgever onzen dank voor de afzonderlijke uitgave, alsmede voor de wijze, waarop hij die bezorgde. Ook in de portretten, die uit den aard der zaak slechts in beperkt getal konden gegeven worden, wat de keuze moeilijk maakt, vinden wij de onpartijdigheid van het overzicht zelf bewaard.

Dat Schrijver en Uitgever in een ruim debiet waardeering mogen vinden van hun pogen, maar bovenal, dat onder den zegen Gods eene vernieuwde belangstelling in het Christelijk onderwijs de vrucht daarvan moge zijn, is de oprechte wensch en bede van het Hoofd-bestuur voornoemd.

Namens hetzelve

H. EERDBEEK, Voorzitter.
J. C. WIRTZ Cz., Secretaris.

Mei 1897.

Wij wenschen onze stof te splitsen in de volgende zeven tijdperken:

- 1°. 16 n.C. -- 1568 (Van het oprichten der eerste school in ons land te Roomburg tot de Synode van Wezel).
- 2°. 1568 -- 1784 (Van de Synode van Wezel tot de oprichting der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen).
- 3°. 1784 -- 1806 (Van de oprichting der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen tot de Wet van 1806).
- 4°. 1806 -- 1842 (Van de Wet van 1806 tot het bekende Koninklijk Besluit van 1842).
- 5°. 1842 -- 1857 (Van het Koninklijk Besluit van 1842 tot de Wet van 1857).
- 6°. 1857 -- 1876 (Van de Wet van 1857 tot Groens dood).
- 7°. 1876 -- 1904 (Van Groens dood tot op onzen tijd).

VOLGORDE DER PORTRETTEEN.

---

	tegenover blz.
DE NORMAALSCHOOL EN CHR. SCHOOL OP DEN KLOKKENBEG TE NIJMEGEN	87
DE NORMAALSCHOOL OP DEN KLOKKENBERG TE NIJMEGEN . .	91
N. M. FERINGA	94
J. C. DE PUY	140
MR. J. J. L. VAN DER BRUGGHEN	156
DS. J. DE LIEFDE	168
H. A. GERRITSEN	203
MR. G. GROEN VAN PRINSTERER	207
A. MEIJER	208
DR. A. KUYPER	216
JHR. MR. P. J. ELOUT VAN SOETERWOUDE	230
DS. H. PIERSON	241
H. J. VAN LUMMEL	243
M. D. VAN OTTERLOO	246
J. VOORHOEVE H.CZN.	252
JHR. MR. A. F. DE SAVORNIN LOHMAN	277
MR. Æ. BARON MACKAY	278
H. J. LEMKES	309
J. VAN NOORT	310
PROF. A. BRUMMELKAMP	329
PROF. M. NOORDTJIJ	330
J. E. N. BARON SCHIMMELPENNINCK VAN DER OYE	336
DS. H. MALCOMESIUS	353
DS. J. A. STOOP	354
ALBERTUS WIERSINGA	362
J. P. SCHABERG	365

INHOUD.

EERSTE TIJDPERK. (16 n. C. - 1568).

HOOFDST.	Bladz.
I. De eerste School te Roomburg. -- Druïdenscholen. -- Bonifacius. -- Karel de Grootte. -- Karels Hofacademie of Palatijnsche School	1
II. Alcuinus. -- De Egmonder-abdij. -- De kloosterschool te Aduard. -- De Roodeschool bij Bedum. -- Het „schoolrecht.”	
III. Jan Celé. -- Kloosterschool te Mariëngaard bij Hallum. -- St. Maartenschool te Groningen. -- Geert Grootte. -- Erasmus. -- De Kerkhervormers	7

TWEEDE TIJDPERK. (1568-1784.)

IV. Der vaderen zorg voor het onderwijs in het bangste van den strijd	12
V. De Christelijke grondwet der opvoeding	15
VI. Barmhartigheid op schoolgebied. -- Meester Valckooch. -- Schooltoestanden en eigenaardigheden	20
VII. Beroemde schoolmeesters, opvoedkundige dichters en bewame paedagogen	24
VIII. De tijd van verval en het streven naar verbetering. -- Prijsvragen en de verhandelingen, die zij uitlokten	28
IX. Opvoedkundigen der 18de eeuw en de gebreken hunner theorieën	32

DERDE TIJDPERK. (1784-1806.)

X. De Maatschappij tot Nut van 't Algemeen en haar streven. -- Hendrik Wester	36
XI. J. H. Nieuwold. -- J. J. Schneither. -- J. v. Bemmelen. -- H. v. d. Hespel. -- Gerrit Verboon. -- De wettelijke regeling van het onderwijs in 1801, 1803 en 1806.	39

VIERDE TIJDPERK. (1806 - 1842).

HOOFDST.	Bladz.
XII. Inhoud, geest en strekking der Schoolwet van 1806	44
XIII. Bijzondere scholen der eerste en tweede klasse. -- Het onder- derwijs gedurende de inlijving bij Frankrijk	49
XIV. N. Anslijn. -- P. J. Prinsen. -- De eerste kweekschool voor onderwijzers in ons land. -- Berend Brugsma. -- Bernard Schröder. -- J. H. Floh. -- H. W. C. A. Visser	53
XV. A. v. d. Ende. -- Bezwaren tegen het schoolwezen in Zuid- en Noord-Nederland	57
XVI. Invloed der Philantropijnen op het onderwijs in Nederland. Mr. I. da Costa's „Bezwaren“. -- Het opgedrongen school- stelsel de oorzaak van de splitsing der Nederlanden in 1830.	62
XVII. Het oordeel van vreemdelingen over ons schoolwezen en Groen's bezwaren er tegen	66
XVIII. De bezwaren tegen ons schoolwezen onderzocht en het on- derwijs voor goed zijn godsdienstig karakter ontnomen	70

VIJDE TIJDPERK. (1842 - 1857.)

XIX. Het K. Besluit van 1842. -- Oprichting van het Ned. Onderw. Genootschap.	74
XX. De Ned. Herv. Kerkeraad te 's-Gravenhage en de „zeven Haagsche wijzen.“ -- Koning Willem II	79
XXI. Eene prijsvraag. -- De baanbreekster voor het bijzonder Christelijk Onderwijs	83
XXII. Oprichting van Chr. Scholen en moeilijkheden daaraan in den weg gelegd. -- Het „Nijmeesch Schoolblad.“	87
XXIII. De Normalschool op den Kloikkenberg. -- De „Christelijke vrienden.“ -- De school van „meester Feringa.“	91
XXIV. N. M. Feringa. -- Ontslag van B. Ganze. -- De herziening der Grondwet	94
XXV. Vrijheid toegestaan en niet gegeven. -- Oprichting van scholen. -- Sneek, Groot, Uithuizen	96
XXVI. De Bijbel geweerd en onderwijzers ontslagen. -- Dr. N. Beets. -- J. A. Wormen. -- Groot	101
XXVII. Oprichting der „Ver. v. Chr. Onderwijzers in Nederland.“ Laatste vergadering der „Christelijke vrienden.“ -- Theor- becke's val	105
XXVIII. De wetsontwerpen van Deenen en de adressen er tegen	106
XXIX. Mr. J. J. Van der Bruggher's wetsontwerpen	112
XXX. De Schoolwet van het verdrag, geleid door de „Christelijke vrienden.“ -- Assen	116

ZESDE TIJDPERK. (1857-1876.)

HOOFDST.	Bladz.
XXXI. De wet van Van der Bruggen en een „ode" er op . . .	119
XXXII. De bakens verzet. -- Mr. L. Ed. Lenting. -- De Vereeniging voor „Christelijk Nat. Schoolonderwijs" opgericht. -- Dr. F. Rauwenhoff	124
XXXIII. De Vereen. v. Chr. Nat. Schoolonderw. en de bezwaren er tegen ingebracht. -- Den Haag. -- De „Afgescheidenen"	130
XXXIV. J. A. Wormser. -- Oprichting van Chr. Scholen. -- Sexbierum. -- Hemmen. -- Normaalschool te Zetten. -- Kosteloos openbaar onderwijs en misbruik van Kerkelijke fondsen	134
XXXV. J. C. de Puy	140
XXXVI. Aard van het openbaar onderwijs. -- Loosduinen. -- Oosterlittens. -- Mr. de Pinto. -- Rede van Prof. Hofstede de Groot en de gevolgen daarvan.	144
XXXVII. Van Beyma thoe Kingma. -- Mr. A. F. Siffé. -- Groens schoolwetprogram in zijn parlementairen strijd en de motiveering er van. -- Zuid-Beierland	150
XXXVIII. J. J. L. van der Bruggen	154
XXXIX. Groen ten opzichte van art. 194 der grondwet. -- „Voldoend" openb. lager onderwijs te Abbega, Wons, Schraard, enz.	158
XL. Friesland. -- Groen, voor den tweeden keer de Tweede Kamer verlatende. -- Juan de Vargas. -- Oprichting van Chr. scholen. -- J. Smelik Sr. -- Een Boekenlijst	163
XLI. Ds. J. de Liefde	168
XLII. De Vereeniging voor Gereformeerd Schoolonderwijs. -- Groen, voor den derden keer de Kamer verlatende	171
XLIII. Het wetsontwerp-De Brauw. -- Eerlijke tegenstanders. -- Wrijving tusschen twee partijen. Het Na-examen	177
XLIV. De arbeid van Dr. J. J. A. Ploos van Amstel, Ds. J. W. Felix en Dr. G. J. Vos Az. in Friesland op schoolgebied	181
XLV. Een twistappel	184
XLVI. De strijd voortgezet	188
XLVII. Werkzaamheid der tegenstanders. -- Voorstellen van J. Voorhoeve H.Czn.	192
XLVIII. Het „Anti-Schoolwetverbond" en Groens houding daaroemtrent. -- Oprichting van „Barnabas"	195
XLIX. Gediensigheden der practijk. -- De vaccine-kwestie. Het restitutiestelsel	198
L. H. A. Gerretsen. -- Leerplicht. -- Wetsontwerpen	203
LI. Mr. Guillaume Groen van Prinsterer. (1801--1857)	206
LII. Mr. Guillaume Groen van Prinsterer (1857-1876) (<i>Vervolg</i>).	210

ZEVENDE TIJDPERK. (1876 - 1904.)

HOOFDST.	Bladz.
LIII. Dr. A. Kuyper	215
LIV. Dr. A. Kuyper. (<i>Vervolg</i>)	218
LV. Het „Groen van Prinsterer-fonds” -- De wetsontwerpen- Moens en -Heemskerk. -- Nog een Na-examen.	221
LVI. Jozua van Eik. -- Kappeyne aan het woord.	224
LVII. Voorbereidingen voor eene volksbeweging	226
LVIII. Het Volkspetitionnement. -- Zes stelsels	229
LIX. Kappeyne's Rapport en Elout's antwoord. -- De Koninklijke onderteekening. -- Het pensioenfonds „Johannes”	232
IX. Bezwaren tegen Kappeyne's wet. -- Vermeerderde belang- stelling	235
LXI. De „Groen van Prinstererschool.” -- „De Unie.”.	238
LXII. Hendrik Jan van Lummel	242
LXIII. Michiel Derk van Otterloo	245
LXIV. Een jubileum en een gedenkrede	248
LXV. Geen Inspecteur. -- J. Voorhoeve HC.zn. -- De Chr. Nor- maalschool te Franeker. -- Verbeterd schooltoezicht. -- Nog eene „Boekenlijst”	251
LXVI. Een stout burgemeester. -- Uitvoering der schoolwet. -- Het kruisbeeld van Slenaken. -- Wijziging der schoolwet	254
LXVII. Weer wijziging der nieuwe wet. -- Nogmaals „voldoend” lager onderwijs. -- Eene Gereformeerde onderwijzers- vereniging	257
LXVIII. De Leeuwarder verklaring. -- De Vereeniging voor Chr. Nationaal Schoolonderwijs aangevallen. -- Wat is het doel van het Chr. Nat. Schoolonderwijs? -- Op de begraaf- plaats „Ter Navolging”. -- Een Jubileum.	260
LXIX. Hermanus Pieter Mitze en Nicolaas Mattheus Feringa	263
LXX. De Kamer op het doode punt en de grondwetsherziening mislukt	268
LXXI. Grondwetsherziening, maar niet van art. 194. De Kweek- school te Amsterdam. -- Buiksloot. -- De kerkelijke strijd, ook op schoolgebied	270
LXXII. Tweedracht onder de vrienden der Vereeniging voor Chr. Nationaal Schoolonderwijs	273
LXXIII. Een Anti-Revolutionnair Ministerie	276
LXXIV. De onderwijswet van het Ministerie-Mackay. -- De School- raad	279
LXXV. Het wetsontwerp-Mackay door Chr. onderwijzers beoor- deeld. -- De zegepraal der liberalen.	283
LXXVI. De „Vereeniging voor Chr. Volksonderwijs”	286

HOEDST.	Bladz.
LXXVII. Wat de „Vereeniging voor Christelijk Volksonderwijs” wil en doet	289
LXXVIII. Een stichting „verrold”? -- Vrije- en ordeoefeningen, ook voor de onderwijzers	292
LXXIX. Geen „Bond”, maar eene „Unie”	295
LXXX. Abraham Meyer.	298
LXXXI. De veertigste vergadering. -- Het Unierapport. -- Een Paedagogische vereeniging en een nieuw Pensioenfonds.	302
LXXXII. Bezwaren tegen het „Unierapport.” -- Klaas de Beyl. -- Huibertus Johannes Lemkes	306
LXXXIII. Johannes van Noort. -- Opheffing van openbare scholen. -- Art. 33 der onderwijswet in 1897.	309
LXXXIV. De Vereeniging voor Gereformeerd Schoolonderwijs. <i>a.</i>	313
LXXXV. De Vereeniging voor Gereformeerd Schoolonderwijs. <i>b.</i> (<i>Vervolg</i>).	317
LXXXVI. De Vereeniging voor Gereformeerd Schoolonderwijs. <i>c.</i> (<i>Vervolg</i>).	325
LXXXVII. Onbillijke toepassing der wet-Mackay	331
LXXXVIII. Bezwaren tegen het Unierapport	334
LXXXIX. Gewijzigd Unierapport	336
XC. Moet de Vereeniging voor Christelijk Nationaal Schoolonderwijs meer kerkelijk worden? -- Een nieuwe geleening	340
XCI. De kwestie Merckens	342
XCII. De Vereeniging van Christelijke Onderwijzers en Onderwijzeressen in Nederland. -- Barnabas en Johannes. -- Transvaalsche onderwijzers	348
XCIII. Ds. H. Malcomesius. -- Ds. J. A. Stoop	352
XCIV. Albertus Wiersinga	355
XCV. J. P. Schaberg	365
XCVI. De Vereeniging voor Christelijk Volksonderwijs	368
XCVII. De wet op den leerplicht. -- De subsidiewet-Goeman-Borgesius	376
XCVIII. Ondersteuning van borst- en longlijders. -- Chr. onderwijs voor achterlijke kinderen	383
XCIX. Een terugblik. -- Belangrijke vragen, die om antwoord roepen. Chronologisch overzicht der Geschiedenis van het Chr. lager onderwijs in Nederland (16 n. C.—1904)	385 391

EERSTE TIJDPERK. (16 n. C.—1568.)

HOOFDSTUK I.

DE EERSTE SCHOOL TE ROOMBURG. — DRUÏDENSCHOLEN. —
BONIFACIUS. — KAREL DE GROOTE — KARELS HOF-
ACADEMIE OF PALATIJSISCHE SCHOOL.

De vroegere bewoners van ons vaderland waren ruw en onbeschaafd. De dappere, vrijheidlievende Germanen lieten hunne kinderen opgroeien in de school der natuur, nauwelijks met eenig kleedingstuk bedekt. Voortdurend wezen zij de jeugd er op, dat zij „de goden eeren en geen kwaad bedrijven moest en zich op dapperheid moest toeleggen.” Toch legt Tacitus van hen deze goede getuigenis af: „Bij hen golden goede zeden meer dan elders goede wetten.”

50 jaren vóór de geboorte des Heilands werden onze voorouders door de alles overwinnende wapenen van Julius Cesar onder de heerschappij der Romeinen gebracht. De voornamere standen onder de Batavieren namen allengs de Romeinsche beschaving aan, welke beschaving langzamerhand ook doordrong tot de geringste klassen van dat volk. Claudius Civilis las en schreef niet alleen Latijn, maar was ook bekwaam waterbouwkundige, redenaar, legeraanvoerder en vredesonderhandelaar. Vooral aan den zoon van Drusus, Germanicus genaamd, hadden de Batavieren groote verplichting, daar hij in het jaar 16 n. C. te Roomburg, in de nabijheid van Leiden, hier te lande de eerste school stichtte, om de Bataafsche jeugd in de taal en zeden der Romeinen te onderwijzen. Sommigen willen, dat Roomburg één der 50 kasteelen of burchten is geweest, die Germanicus langs den linker-Rijnoever deed bouwen en dat de Romeinsche opperbevelhebber aldaar zijn hoofdzetel had. Hoogstwaarschijnlijk behoorde de school te Roomburg tot de Keizersscholen, die door het

geheele rijk verspreid waren en die vooral ten behoeve van de kinderen der ambtenaren waren opgericht. Er werd dan ook onderwijs gegeven in de zoogenaamde zeven vrije kunsten, n.l. de grammatica, dialectica, rhetorica, musica, arithmetica, geometria en astronomia. De eerste drie, het trivium, werden alleen door ambtelooze personen beoefend, waaraan men echter de laatste vier, het quadrivium, toevoegde voor allen, die later ambten moesten bekleeden.

De oude Friezen lieten hunne kinderen onderwijzen op de Druïdenscholen. De Druïden legden de godsdienstige geheimnissen uit, waren met het offeren belast en traden als onderwijzers op. Zij vormden eene orde, waaraan ook de uitlegging der wetten en rechten des lands en der plichten des geloofs was toevertrouwd. Soms genoten de kinderen op de Druïdenscholen meer dan 12 jaren onderricht, waarna zij in de Druïdenorde werden opgenomen.

De schaduwzijde van het toenmalig onderwijs bestond daarin, dat alleen de bevoorrechte standen er van konden genieten. De massa van het volk was er van verstoken en bleef dus ruw en onwetend.

De Romeinsche beschaving, ook door middel van het onderwijs, oefende eenen grooten invloed uit op de hier te lande wonende volkeren. In de spreek- en schrijftaal bezigen wij nog vele Latijnsche uitdrukkingen, die uit den Romeinschen tijd afkomstig zijn, zooals de Romeinsche cijfers ook heden nog worden gebruikt.

Met de invoering en uitbreiding van het Christendom in ons vaderland werd ook allengs het onderwijs op Christelijke leest geschoeid. Wel maakten de eerste Christenen gebruik van de Keizerscholen, zooals de geloovigen in Egypte eerst van de Catechetenschool te Alexandrië, in 181 gesticht, waaraan zoowel heidensche als christelijke leeraren onderwijs gaven, gebruik maakten, doch lang duurde dit niet. De Christelijke Kerk vond het onderwijs van Heidenen gevaarlijk voor hare leden en nu zocht de Kerk in de bestaande behoefte te voorzien door *klooster-, dom- en stiftscholen* in het leven te roepen.

Vooraf Bonifacius deed veel voor het onderwijs. In onderscheidene bisdommen en abdijen, zooals die van Wurzburg, Eichstadt, Fulda, enz. richtte hij Christenscholen op, en trachtte hij daardoor de kennis van het Evangelie te verspreiden en te bevestigen. Uit Groot-Brittanje liet hij bekwame onderwijzers overkomen, wien het gelukte, vele dezer scholen beroemd te maken.

Over het algemeen trok de Benedictijnerorde, waartoe Bonifacius zoowel als Willebrord behoorde, zich de zaak van het onderwijs aan.

Deze orde was in 529 door Benedictus van Nursia (bij Napels) opgericht. Zij wist haren kloosterscholen den uitnemendsten naam te verschaffen.

Vooraf de school te Utrecht, door Willebrord gesticht en St. Maarten- of Kathedraalschool genoemd, was beroemd. Zij was eigenlijk een Christelijke kweekschool of Seminarium. Bonifacius gaf er meermalen onderwijs en vormde er onderscheidene uitstekende mannen, zooals Lullus, aartsbisschop van Mentz, Sturm, abt van Fulda, koning Karloman en den abt Gregorius, denzelfden, die eenigen tijd (755 - 777) de kerk van Utrecht bestuurde en onder wiens leiding de Utrechtsche school tot een zoo ongemeenen bloei steeg, dat men er vele leerlingen, zelfs uit adellijke huizen, aantrof en zij een brandpunt van Christelijke beschaving in West-Europa werd. Ook de Fries Lullus, door de Benedictijnen „het licht van geheel Friesland en de omliggende landen" genoemd, werd, gelijk wij zeiden, te Utrecht opgeleid.

Na den dood van Willebrord, Bonifacius, Gregorius en Ludger, zonk de Christenheid in West-Europa weldra weder terug in den nacht van onkunde en duisternis. Een Karel de Groote, de Christenheid en de volksbeschaver der middeleeuwen, was er noodig, om alles weder te hervormen. In 789 verordende Karel, dat bij alle kerken en kloosters scholen moesten gevoegd worden, opdat niet alleen stedelingen, maar ook de bewoners der dorpen onderwijs konden ontvangen. Hierdoor verkreeg men parochiescholen, die in iedere kerkbuurt of kerkwijk aanwezig waren. In 813 stelde Karel schoolplicht bij de wet vast. De ouders werden met kerkelijke straffen bedreigd, zoo zij hunne kinderen zonder noodzaak te huis hielden. Behalve de wereldlijke wetenschappen wilde de vorst, dat ook geestelijke kundigheden onderwezen werden, zooals de 12 artikelen des geloofs, de tien geboden en het gebed des Heeren, die dan ook door de leerlingen moesten van buiten geleerd worden.

Karel omringde zich met de meest uitstekende mannen van zijn tijd, die hij op zijne reizen leerde kennen en vooral uit Ierland en Italië tot zich wist te trekken, als Petrus van Pisa (Pisanus), Paul Warnefried (van den berg Cassino), gewoonlijk Paulus Diaconus genoemd, Clemens (uit Ierland), Theodulf (later bisschop van Orleans), Leidrade van Lyon, Paulus van Aquilië en Diaconus Albinus, meestal Alcuinus geheeten. Te zamen vormden zij de Hof-academie of Palatijnsche school, waarin Karel meermalen gewoon was het voorzitterschap te bekleeden. Deze hofschool was nu eens te Thionville, dan te Worms, Ingelheim, Parijs, Aken, Nijmegen of elders, waar

het hof verblijf hield, gevestigd. Karels zonen en dochters, benevens de meest aanzienlijke, zoowel adellijke als niet-adellijke jongelieden des rijks, namen aan het onderwijs dezer hofschool deel.

HOOFDSTUK II.

ALCUÏNUS. — DE EGMONDER-ABDIJ. — DE KLOOSTERSCHOOL
TE ADUARD. — DE ROODESCHOOL BIJ BEDUM. —
HET „SCHOOLRECHT.”

De geleerden, die Karel den Grooten omringden, hielden zich bezig met de beoordeeling en zuivering der verzamelde handschriften, het vervaardigen van lees- en handboeken en het correspondeeren met de geestelijken over zaken, die de algemeene volksbeschaving betroffen. Vooral trokken zij zich de opleiding der toekomstige staatsdienaren aan. Alcuïnus was de eerste leeraar aan de hofschool. Hij werd 732 te York geboren en is in 804 in het klooster St. Martin bij Tours overleden. Hij vormde vele voortreffelijke leerlingen, o. a. Rabanus Maurus, gest. 851, die eerst abt van Fulda, later aartsbisschop van Mentz werd en wiens kloosterschool een bijzondere vermaardheid verkreeg door haar anthropologisch-methodisch onderricht, waarom hij als de eerste paedagoog van Duitschland bekend staat.

Karel examineerde vaak zelf. Bij een dier gelegenheden bemerkte hij, dat de kinderen van niet-adellijken beter opgepast hadden dan die der adellijken. Hij plaatste toen de eersten aan zijne rechter- en de anderen aan zijne linkerhand, waarna hij genen eer en bevordering beloofde, doch dezen met zijne ongunst en toorn bedreigde.

De scholen uit Karels dagen kan men uit het oogpunt der leervakken verdeelen in: 1°. parochie- of kloosterscholen, voor het geringere volk, 2°. triviaalscholen, waarin het trivium of de zoogenaamde driesprong onderwezen werd, en die zooveel als middebare scholen waren, 3°. de quadrviaalscholen, waarin, behalve het trivium, ook het quadrvium of de viersprong (dus de zeven vrije kunsten) onderwezen werd, terwijl tevens onderricht in de Bijbelsche Geschiedenis werd gegeven. Voorts had men Catechumenenscholen, waarin men voor het afleggen der geloofsbelijdenis voorbereid werd, zangscholen, binnenscholen (in abdijen en kloosters), de Kathedraal- of Coenobiaalscholen, waarin men voor de hoogere wetenschappen, voor staatsbetrekkingen of voor den geestelijken stand werd opgeleid,

en de buiten- of parochiescholen, die de eigenlijke volksscholen waren. Aan het hoofd van al deze scholen had de Keizer Alcuïnus als „Rector aller scholen” gesteld. In den tijd van Karel den Grooten begonnen vele Christenen hunne zonen naar de Arabische scholen in Spanje te zenden, om aldaar de wetenschappen te beoefenen. Vooral in de wiskundige vakken werd aldaar uitstekend onderwijs gegeven, en de Christenheid leerde er een nieuw cijferschrift (in plaats van het Romeinsche) en een nieuwe soort van rekenkunde, de *Algebra*, kennen. De hoogeschool te Salamanca werd door duizenden leerlingen bezocht. De beroemde Gerbert, later paus Sylvester II, die, als zoovele andere Christenen, in Spanje had gestudeerd, bracht het eerst het Arabische cijferschrift en de wijze, om daarmee te rekenen, onder de westersche volkeren van Europa in omloop.

Na Karels dood, vooral ook door de invallen en strooptochten der Denen en Noormannen, raakte het schoolwezen langzamerhand geheel in verval. Utrecht kwam in de macht der indringers, zoodat de bisschoppen in Deventer verblijf moesten houden en de beroemde Utrechtsche school gesloten werd. Bisschop Adelbold (1008 – 1027) wist deze school weer iets van haar vroeger aanzien te verschaffen. In de 12^e eeuw bezat Utrecht vijf kapittelscholen, n.l. die van St. Maarten, St. Salvador, St. Pieter, St. Johannes en St. Marie.

Dirk I, graaf van Holland, stichtte de beroemd geworden Egmonder abdij. Door de West-Friezen verbrand, werd zij door Dirk II in steen herbouwd. Onder abt Walter (1129) bereikte deze abdijschool haar hoogsten trap van bloei. De adellijke dames, die er leerden, ontvingen des morgens een geestelijke en des middags een wereldlijke opvoeding, in welk laatste geval zij in het paardrijden enz. werden geoefend. Aan de Egmonder abdij was eene aanzienlijke bibliotheek verbonden, waarvan nog eene boekenlijst bewaard wordt.

De kloosterschool te Aduard in Groningen was beroemd. Het klooster van Aduard, een afzetsel van dat van Klaarkamp, werd gesticht in 1198, waarschijnlijk door den abt Wibrand met twaalf monniken der Cistercienserorde. Vele geleerde mannen heeft het voortgebracht, o. a. Richard de Busto en Emanuel, bisschop van Cremona. Het bleef niet zonder aanzienlijken invloed op de beschaving, vooral van Friesland en Groningen. Ten gevolge van eene besmettelijke ziekte, die onder het bestuur van abt Hendrik woedde, verloor de kloosterschool eenige magisters en wel negentig leerlingen. In de 15^e eeuw kreeg de school te Aduard eene groote vermaardheid, vooral door Joh. Wessel Gansfort, te Groningen geboren en

wegens zijne kunde het „Licht der wereld” genoemd. Ook liet aan die school Rudolf Agricola zijn licht schijnen.

De roodeschool bij Bedum, naar de roode dakpannen aldus genoemd, was met de hoofdschool te Aduard verbonden. De eerste school was eigenlijk eene opleidingsschool voor de laatste. De Godsschool te Yle in Oost-Friesland droeg haren naam, omdat men er zich hoofdzakelijk met godgeleerde wetenschappen bezig hield.

De boekenlijst der Egmonder abdij bewijst, dat de Bijbel in deze kloosterinrichtingen niet geheel onbekend was. In de 12e eeuw klaagde evenwel Hugo van St. Victor, dat de kloosterlingen hunne hand „vaardiger uitstrekten naar den teerling, dan naar het misseboek.” Zoo bleef de H. Schrift voor den leek een gesloten boek, dat alleen, geheel of slechts ten deele, in de kloosterbibliotheken bekend was, doch door vadsigheid weinig gelezen werd.

De Benedictijner-orde was langzamerhand door rijkdom traag geworden. De Dominicanen of Predikheeren en de Franciscaner-monniken zett'en echter de taak der Benedictijners voort en richtten overal parochiescholen op en voorzagen zoo in de behoefte aan stadsscholen. Zij bleven echter gewoonlijk niet lang op eene plaats en zoo kwam het, dat menige school gesloten moest worden tot weder een kloosterbroeder kwam opdagen, om het onderwijs voort te zetten. Ten einde aan dezen ongewenschten toestand een einde te maken, begon men meer en meer den koster met den schooldienst te belasten. De koster was een onmisbaar man. Hij moest het kerkgebouw in orde houden, de klok luiden, het uurwerk opwinden, graven maken, kerkrekeningen schrijven, doop-, commune-, trouwen sterfboeken bijhouden, enz. en daar hij met al deze baantjes iets verdiende, kon hij goedkoop het onderwijs der jeugd op zich nemen. In de kosterie had hij vrije woning; voor het overschrijven der schoolboeken liet hij zich goed betalen en op feestdagen (meest met Paschen) brachten zijne leerlingen hem geschenken. Daar zijn wetenschap gewoonlijk, wegens gemis van goede opleiding, veel te wenschen overliet, was het onderwijs in den regel zeer gebrekkig. Over het algemeen deed echter de geestelijkheid op het gebied der klooster- en kapittel- of parochiescholen haar gezag gelden, terwijl de vorst des lands op het terrein der stadsscholen zeggenschap had. De laatste soort van scholen ontstond ten behoeve, niet meer van de Kerk, maar van den burgerstand, „opdat der goeder lieden niet mochten verzuimd worden,” zooals het heet in den aanstellingsbrief van Nicolaas van Marre in 1324.

De scholen verdeelde men in groote en bijscholen. De eerste waren de Latijnsche scholen, waarop de grootere „schoelres” gingen; de laatste waren de stadskinderscholen. Eerst later wordt van particuliere scholen melding gemaakt.

In al deze scholen werd aan het schrijven weinig gedaan. Het schrijfmateriaal was zeer duur, daar het papier nog niet bekend was en het perkament zeer schaars voorhanden was. Niet zelden wischte men handschriften en daaronder, tot groot verlies der wetenschap, die van klassieke schrijvers, uit, om van het perkament opnieuw gebruik te maken. Eerst in de 13^e eeuw begon men van lompen papier te vervaardigen. Toen kwamen dan ook allengs de brief- of schrijfscholen, zooals men ze aanvankelijk noemde, op, terwijl men Fransche scholen begon op te richten, sedert de Fransche taal de Latijnsche als hof- en correspondentietaal begon te verdringen. Reeds in het midden der 13^e eeuw bestonden er Fransche scholen in Holland. Onze oudste kroniekschrijver Melis Stoke meldt, dat vrouwe Aleid haar zoon, den jongen graaf Floris V, deed „ter scole gaan Walsch en Dietsch leeren wel”. Graaf Floris V begunstigde later dan ook krachtig de beoefening der volkstaal. Op zijn grafzerk te Alkmaar beitelde men het eerste Hollandsche lijkschrift. Onder het bestuur van Floris V werden de staatspapieren het eerst in het Nederduitsch uitgegeven. Daar de geestelijkheid aan de stedelijke magistraten het recht bewistte scholen op te richten, wisten deze laatste, bij wijze van privilege, van de graven des lands in het bezit van het „schoolrecht”, d. i. het recht, om scholen op te richten, te komen. Het godsdienstonderwijs verbleef evenwel aan de geestelijkheid, terwijl de jeugd tot diensten in de kerk en bij plechtige ommegangen verplicht was.

HOOFDSTUK III.

JAN CELÉ. — KLOOSTERSCHOOL TE MARIËNGAARD BIJ HALLUM. —
ST. MAARTENSCHOOL TE GRONINGEN. — GEERT GROOTE. —
ERASMUS. — DE KERKHERVORMERS.

De aanstellingsbrieven der onderwijzers bestonden veelal in het verleenen van het „school- en schrijfabacht”, soms ook van „schoole en kosterie”. Het ambt van onderwijzer rekende men in dien tijd

onder de ambachten en de „Scriveren en Scoelmeysters” zelve telde men onder de „ambachtslieden”.

Een der meest beroemde stadsscholen der 14e eeuw was die te Zwolle onder den vermaarden Zwollenaar Jan Celé. Van dezen vermelden Thomas à Kempis en Ten Bussche, dat Celé's school door wel 800–1000 kweekelingen bezocht werd, waaronder Keulenaars en Friezen, Saksen en Kleefschen, enz. Onder de leerlingen telde men niet zelden mannen van 30 en 40 jaar, die dikwijls van de eene school naar de andere trokken. Later traden ze meestal op als geestenbezuergers, tovenaars of schatgravers, als kwakzalvers op de kermissen, enz., om op deze wijze eenen teerpenning te verdienen.

Bij den aanvang der 15^e eeuw telde de school te Alkmaar onder den bekwamen rector Johannes Murmellius 900 leerlingen. Toen Karel van Gelder in 1540 Deventer belegerde, kon de school in die plaats 600 leerlingen als strijders tegen hem over stellen.

In het begin der 13^e eeuw had ook Friesland zijn brandpunt van beschaving, n.l. de kloosterschool te Mariëngaard bij Hallum. Het klooster daar ter plaatse was in 1163 door Frederik, pastoor te Hallum, gesticht en aan de maagd Maria gewijd. Abt Sibrandus, in 1238 overleden, breidde de bezittingen van het gesticht uit door aankoop van het eiland Merkenhave (Marken). Onder hem werd Mariëngaard eene belangrijke oefenplaats der oude letterkunde. De onlusten der Schieringers en Vetkoopers werkten op den bloei der school nadeelig. In 1427 werd klooster en school door bisschop Rudolf van Diepholt van Utrecht verwoest en verbrand, „omdat de abt den ban, dien 't Roomsche Hof had uitgesproken, tegen hem afgekondigd had.”

In de 16^e eeuw bloeide te Groningen de St. Maartenschool, inzonderheid onder Regnerus Praedinius, dien men om zijne geleerdheid den tweeden Cicero noemde. Uit Spanje, Polen, Frankrijk, enz. trok hij zelfs leerlingen.

In 1290 schonk graaf Floris V een giftbrief aan Dordrecht, om eene school op te richten, en graaf Willem IV schonk Delft dit privilegie „in dato des Woondaegs na St. Catharinendach des jaars 1342”. De schoolmeesters in Delft waren verplicht, om met hunne leerlingen bij te staan het vieren en zingen der „seven getijden.” Deze oude gewoonte der scholieren van „metten te zingen” onder leiding der „sevengetijden-meesters” bleef tot 1484 voortbestaan, toen zij grootendeels van het vervullen der kerkplichten werden ontslagen.

In onderscheiding dezer groote of stadsscholen sprak men van de

bijzondere ondernemingen als bijscholen en in sommige streken van winkelscholen, omdat zij op de hoeken der straten of grachten uitkwamen. In de 16e eeuw heetten zij privaat- en particuliere scholen.

Een overwegenden invloed op het onderwijs in dezen tijd heeft Geert Groote, of zooals de geleerden hem noemen, Gerardus Magnus gehad. In 1340 te Deventer geboren, studeerde hij drie jaren aan de Parijsche universiteit (de Sorbonne) en volgde daar inzonderheid de lessen van Pierre d'Ailli en diens leerling Jean Gerson. Van Parijs teruggekeerd, ging hij, op het voorbeeld van Tauler in Duitschland, in zijne moedertaal, het „Dietsch”, prediken. Ongemeen groot was de toeloop, die hem in Gelderland, Utrecht, Friesland en Holland ten deel viel. Had Maerlant door zijn Bijbelvertaling het volk bewerkt, ook Groote oefende door zijne volksprediking veel invloed uit op het gemoed. De benijders en vijanden, die Maerlant reeds vervolgd hadden, de Benedictijnen, wisten ook Grootes streven door een kerkelijk verbod, dat door den paus uitgevaardigd was, te verhinderen. Om toch de verbetering van volk en geestelijkheid te bewerken, stichtte Geert Groote, in navolging van den vromen prior Ruysbroek in het sticht Valvert bij Brussel en met medewerking van zijn vriend en stadgenoot Floris Radewijn (1349 - 1400), die destijds vicarius te Deventer was, een nieuwe broederschap, welker leden zich „Broeders des gemeenen levens” noemden. Zij leefden in gemeenschap van goederen, naar den regel der Augustijnen, doch zonder bepaalde gelofte en dus geheel vrij. De broederschap bedoelde zoowel de opleiding der geestelijken als de opvoeding der jeugd. Naast het frater- of broederhuis verhief zich weldra een zusterhuis. Bedelen was verboden. Met de ijverige lezing der H. Schrift en der kerkvaders verbond men die der klassieke schrijvers. Het onderwijs werd zoowel in het Grieksch als in het Latijn gegeven. De Heilige Schrift, gelijk ook de werken van de oude schrijvers, werden door afschriften vermenigvuldigd en deze afschriften werden om niet onder het volk verspreid.

Evenals Maerlant met zijne Bijbelvertaling werd ook Geert Groote met zijne broederschap door monniken en geestelijken, vijanden als dezen waren van het Evangelielicht en der verspreiding van Bijbelkennis, tegengewerkt. Men poogde de broeders door scheldwoorden als Lollarden en Begharden verachtelijk te maken. De Groninger Dominikaan Grabo klaagde eindelijk Groote bij paus Gregorius XI openlijk aan. Nadat Gerson zijn vriend en diens orde mannelijk verdedigd had, verwierp de paus de aanklacht en erkende de

broederschap, waarom de fraters ook wel Gregorianen genoemd werden. Geert Groote stierf in 1484. Hij had de ontwikkeling zijner instelling aanschouwd, doch door zijn vroegtijdigen dood zag hij niet haar bloei en vollen wasdom. Dit was weggelegd voor zijn ijverigen medearbeider Floris Radewijn van Leerdam. Toen deze na den dood van Groote aan het hoofd der broederschap kwam te staan, mocht hij het genoegen smaken, dat de orde zich verbazend uitbreidde en erkend werd door paus Martinus V en de kerkvergadering van Constanz. Weldra verrezen de fraterhuizen te Zwolle, Groningen, 's-Hertogenbosch, ja door geheel Nederland, Duitschland, België en Frankrijk. Die te Zwolle bevond zich op den St. Agnietenberg en streefde, toen Thomas Hämmerkin (doorgaans Th. à Kempis geheeten, bekend door zijn godvruchtig boekje: *Imitatio J. Christi*) zich aan haar hoofd plaatste, weldra de moederschool te Deventer op zijde. Voortreffelijke leerlingen van Th. à Kempis zijn Wessel Gansfort, Rudolf Agricola, Alexander Hegius, enz., allen schitterende sterren aan den letterkundigen hemel.

Desiderius Erasmus van Rotterdam, in 1467 geboren, eerst koorjongen te Utrecht, doch die later te Deventer in de fraterschool van Alexander Hegius onderricht en opleiding ontving, maakte zich ten opzichte van het onderwijs zeer verdienstelijk door het verspreiden van opvoedkundige grondstellingen, vooral in zijne: *Christelijke onderwijzing*, voor den jongen Karel V opgesteld, en in vele zijner andere werken. Erasmus ging van de grondstelling uit: „De mensch is gewoonlijk zoodanig, als zijn geheele omgang is, en hetgeen hij dagelijks hoort, wordt hem tot een tweede natuur. Wie geheel zijn leven Heidensche schrijvers leest, wordt zelf een Heiden.”

In zijn geschrift over de: *Opvoeding der jeugd* dringt Erasmus zoowel aan op lichamelijke verpleging en versterking der gezondheid, als op een doelmatige oefening van den geest. Hij betreurt het, dat men de jeugd dikwijls zoo zeer door grammatica, dialectica en metaphisica folterde, zonder eenige vrucht voor het verstand. Hij pleitte voor een zachte opvoedingstucht en herinnerde zich daarbij, hoe zijn eigen leermeester eenmaal bij hem door slagen bijna allen moed en lust voor de studie had uitgedoofd. Hij was een tegenstander der scholastieke wijsbegeerte en van den gebruikelijken schoolsleider en leermethode van zijn tijd. Hij zeide: „De bloote vrees leert niemand zijn plicht. Zij verwekt veeleer afkeer van geleerdheid en deugd. Goede onderwijzers moeten als vaders zijn van hunne kweekelingen . . . . Wel verre van den ouders een

slaafsche behandeling aan te raden, wil de apostel Paulus, dat zelfs hunne verwijten niet eenmaal bitter en venijnig zijn. „Gij vaders,” zegt de apostel, „verwekt uwe kinderen niet tot toorn, maar voedt ze op in de tucht en vermaning des Heeren.” Wat door tucht verstaan zij, zal elkeen gemakkelijk inzien, zoodra hij daaraan denkt, hoe zachtmoedig en liefdevol Jezus bij Zijn onderricht en in Zijn dagelijkschen omgang met zijne jongeren was.’ Door het vervaardigen van betere schoolboeken poogde hij het onderwijs op de scholen te bevorderen.

De Kerkhervorming bleef niet zonder invloed op het schoolwezen. Reeds Gerson had gezegd: „de Hervorming der Kerk moet van de opvoeding der kinderen uitgaan” en in overeenstemming hiermee schreef Luther: „Zal de Christenheid tot hare kracht komen, zoo moet men inderdaad met de kinderen aanvangen.” In 1525 bracht Luther met Melanchton het Keur-Saksische schoolreglement tot stand. De groote Hervormer verbeterde in 1529 door zijn grooten en kleinen Catechismus het godsdienstonderwijs en vormde met Melanchton menig voortreffelijk onderwijzer voor het hooger en lager onderwijs. In zijne geschriften: *An die Burgemeister und Ratsherren aller Städte Deutschlands, dass sie Christliche Schulen aufrichten und halten sollen* (1524) en: *Eine Predigt, dass man Kinder zur Schulen halten sollen* drong hij bij adel, vorsten en magistraten er krachtig op aan; om voor de opvoeding en het onderwijs der jeugd zorg te dragen.

Karel V droeg, om de Hervorming tegen te gaan, het opzicht over de scholen op aan den „Pastoor en de parochianen van der parochiekerk”, dus aan het geestelijk gezag. Aan iedereen werd het schoolhouden verboden, die niet door den geestelijke, de kapittels of scholasteren tot schoolmeesters waren toegelaten, terwijl zij geen andere, dan vooraf door de universiteit van Leuven goedgekeurde boeken op hunne scholen mochten gebruiken. Deze bepalingen werden door Filips II en Alva nog zeer verscherpt. Evenwel vermochten noch bloedplakkaten, noch brandstapels den machtigen geest der hervorming te stuiten. Onze vaderen, onderwezen door de kernachtige geschriften van den grooten Geneefschen Hervormer, Calvijn, en door diens krachtigen geest bezielde, wisten niet alleen de Kerk, maar ook de school van hare slaafsche dienstbaarheid te verlossen en zich na langen en bangen strijd het vrije gebruik des Bijbels in Kerk, school en huis te verwerven.

TWEEDE TIJDPERK. (1568—1784.)

HOOFDSTUK IV.

DER VADEREN ZORG VOOR HET ONDERWIJS IN HET BANGSTE VAN DEN STRIJD.

Hoewel in een kamp op leven en dood gewikkeld met het machtige Spanje voor vrijheid van godsdienst, achtten zich toch onze vaderen niet ontslagen van de zorg voor het openbaar onderwijs en zij hebben in dit opzicht zich van hun taak gekweten met een ijver en eene toewijding, inderdaad eenig in Europa. Het lager onderwijs was evenwel meer een voorwerp van kerkelijke dan van Staatszorg. Reeds op de Synode van Wezel in 1568 had de Kerk de school aan zich getrokken. De meeste synodale vergaderingen, daarna gehouden, hielden zich tevens bezig, de belangen van het onderwijs te bespreken. Zoo werd op de eerste Dordsche Synode, in 1574 gehouden, omtrent het volksonderwijs besloten: „Dewijl dat tot den dienst der Kerk en politiën *goede* scholen grootelijks van noode zijn en hier-tegen *kwade* scholen grootelijks schaden, zoo zullen de kerkendiënaars van alle klassen vooreerst zorg dragen, op welke plaatsen scholen en schoolmeesters behooren te wezen; ten andere, of dezen schoolmeesters der plaatsen, daar men van handelt, voortijds een verordende of bestelde belooning gegeven is; ten derde zullen zij van de Overheid begeeren, dat het hun geoorloofd zij, een schoolmeester te stellen en dat de Overheid bevele, dat onderhoud te betalen, hetwelk eertijds plag betaald te worden; ten laatste zullen zij zorgen, dat de schoolmeesters de belijdenis des geloofs onderschrijven en zich der discipline onderwerpen; ook mede den Catechismus en andere dingen, die der jeugd nuttig zijn, te leeren.” — De Nationale Synoden later te Dordrecht 1578, te Middelburg 1581, te 's-Gravenhage 1586 en 1591 gehouden, hielden zich eveneens met het onderwijs bezig.

Maar ook de Staat betoonde zich ten opzichte der lagere scholen niet onverschillig. De menigte schoolreglementen uit de eerste tijden der republiek toonen, dat de grondleggers, verdedigers en bestuurders van het nauwelijks gevestigde Gemeenebest, vooral een Willem I en zijn bloedverwant Willem Lodewijk, overtuigd waren van het

belang van een wel geregeld onderwijs. Nauwelijks was de Unie van Utrecht in 1579 tot stand gekomen, of de Staten van Friesland vestigden hunne aandacht op het schoolwezen in hun gewest. Zoo ook de Staten van Holland en West-Friesland, van Zeeland, van Utrecht, van Gelderland, enz. Men bepaalde, dat men den schoolmeesters zooveel mogelijk voldoende jaarwedden zou geven; dat men behoorlijke examens moest vaststellen, „alvorens iemand, hetzij mans- of vrouwspersoon binnen en buiten de steden zich onderwinde, eenighe schole te houden ofte kinderen te leeren;” dat men de onderwijzers zou salariëeren uit de kosterijen en benificale goederen, enz. En in al deze bepalingen ging men uit van de overtuiging, „dat tot opbouwinge van een goede republiek en tot welstand van het land er niet weinig aan gelegen is, dat de jonkheid van kindsbeen wel worde opgevoed in de vreeze en rechte kennisse Gods en in alle goede kunsten en zeden van der jeugd aan onderwezen.” Vooral ook daarom gaf Jonkhr. Willem van Zuylen van Nyevelt onder den naam van *Souterliedekens* zijn berijmde Psalmen Davids uit, opdat „der jonge jeugd een oorzaak kon worden gegeven, om in de plaats van de zotte, vleeselijke liedekens wat goeds te zingen, daar God door geëerd en zij door gesticht mogen worden”, en waren de schoolmeesters gehouden „hunne discipelen nevens het lezen, schrijven, rekenen, enz. met alle naarstigheid te leeren het *Vader Onze*, *'t Geloof* en de *Tien Geboden*.” — „Want ook dit is de eigenaardige gereformeerde opvatting van het doel der opvoeding, zooals onze oude schoolordeningen het opvatt'en, dat het niet alleen te doen is om de zaligheid der zielen ieder afzonderlijk, maar ook, en meer nog, om den welstand en den bloei der maatschappij. Daar zit in de gereformeerde beschouwing over de school een sociaal element (met het oog op de Kerk zoowel als op de maatschappij), dat niet moet worden voorbijgezien.” (Dr. J. Woltjer. „Wat is het doel v. h. Chr. N. Schoolonderwijs?” blz. 68).

De Bijbel werd in de scholen minder gebruikt dan de Catechismus. Het catechetisch onderwijs trad meer op den voorgrond. Slechts bij gelegenheden behandelde de onderwijzer met zijne leerlingen de Bijbelsche geschiedenis. Toch verkregen de kinderen genoegzaam onderwijs in dat vak door historische catechismussen en leesboeken, waarin gedeelten des Bijbels waren opgenomen, zooals „de Historiën van David,” enz. Ook las de onderwijzer zoo nu en dan enkele gedeelten uit de H. Schrift zelve met zijne leerlingen. Tot het godsdienstonderwijs op school behoorden ook, behalve de Tien geboden,

het Onze Vader en de 12 Artikelen des geloofs, „de inzetten des H. Doops en des hoogwaardigen Nachtmals Christi, het morgen- en avondgebed, mitsgaders het gebed voor en na den eten.” Dit alles werd door vele reglementen voorgeschreven en onze vaders toonden daardoor hunne angstvallige zorg voor vaderland en gewetensvrijheid. Die reglementen waren regelen van gedrag, levendig en vol vuur, ter voorkoming van alles, wat het vrije onderzoek mocht ondermijnen. Die geschriften, handelende over de godsdienstige vorming der jeugd, getuigden van hoogen ernst en waren onwraakbare bewijzen van het verband der staatsregeling met de gewetensvrijheid, terwijl zij die beide gelijkelijk hielpen ondersteunen en versterken. „Gewetensvrijheid,” zegt Budding in zijn: *Gesch. v. Opvoeding en Onderwijs in Nederland*, „Godsdienst, Bijbel en Bijbelkennis en vrij onderzoek stonden bij onze vaders in alles op den voorgrond; dat gevoel poogden zij in den boezem des volks over te planten, en het schoot er diepe, onuitroeibare wortelen. Zij verbonden dat ten nauwste met de belangen van het schoolwezen, dat zich sedert de afschudding van het Spaansche juk en Rome's gewetensdwang, in opzicht tot den godsdienst en het godsdienstig onderwijs met kracht ontwikkelde.” (Zie deel I, blz. 97).

De vrijheid van geweten, dat kostelijk kleinood, dat men met opoffering van goed en bloed en tranen had verworven, mocht niet weder verloren gaan. Daarom werd op de Jezuïeten goed toegezien en het bij hen ter schole gaan verboden. Bij plakkaat van 4 April 1596 waarschuwden de Staten-Generaal alle ingezetenen des lands, „zich te begeven in eenige scholen der Jezuïeten binnen of buiten de Nederlanden, op pijn van ten eeuwigen dage te wezen inhabel, om eenige ambten en officiën binnen deze landen te bedienen.” In latere jaren werd dit plakkaat telkens vernieuwd en deze waakzame zorg tegen Rome en Spanje lost ons het raadsel op, hoe een klein plekje gronds een zoo krachtig bolwerk is geworden voor de vrijheid van geloof.

„Het is er dus zoo ver af, dat de hoogere en lagere Overheden dezer landen, of de magistraten der steden, zich het volksonderwijs niet zouden hebben aangetrokken, dat het integendeel, sedert de vestiging der Republiek, *veeleer een voorwerp van hare bestendige zorg is geweest*, niet enkel ten doel hebbende de jeugd in het lezen, schrijven en rekenen te oefenen, maar ook om te voorkomen, dat de schoolkinderen „haer niet komen te verloop, of in de scholen, of als zij naer huys gaan, in 't misbruyk van des Heeren Heiligen

naem, in vloeken, stelen, liegen, enz., tegen de sedigheyt en de Godsaligheyt strijdende, en plegen. Maer ten contrariën zullen de schoolmeesters haer bevljigten om de kinderen in de vreesse des Heeren ende goede manieren, allenthalven binnen en buiten de scholen, te onderhouden, en dat ze der ouders, magistraten en allen eerlycken luyden behoorlyck eer ende respect bewijzen, dewijl daar zeer veel aan gelegen is, dat de jonge jeugt in de ware Godsaligheyt, gehoorzaamheyt ende andere Christelijke deugden van jongs op geoeffent ende wel gestileert worden." (Zie blz. 31 van: „Geschiedkundig overz. v. h. L. Onderwijs in Nederland" door P. K. Görlitz).

Het volksonderwijs was in de dagen der republiek een voorwerp van de *bestendige* zorg der Overheid. Wij zeggen dit Görlitz gaarne na. Maar die zorg was geen *onnatuurlijke*, zooals die van thans; ze stond in de *juiste* en *natuurlijke* verhouding tot de zorg, die volgens Gods ordonnantiën aan huisgezin en Kerk betreffende het onderwijs zijn opgelegd. En zóó moet het wezen.

HOOFDSTUK V.

DE CHRISTELIJKE GRONDWET DER OPVOEDING.

Voor al de merkwaardige Synode van Dordrecht (1618--1619) heeft door verschillende bepalingen veel goeds voor de school tot stand gebracht, dat tot heden toe nog niet recht is gewaardeerd. De voorschriften dier Kerkvergadering omvatten de opvoeding van den mensch, den Christen, als één geheel, dat met het kind aanvangt en, door alle trappen des levens heen voortgezet, alleen met het leven op deze wereld eindigt. Zij hebben betrekking op de *huiselijke* opvoeding, ter Christelijke voorbereiding voor de school; op het schoolonderwijs, ter Christelijke opleiding van den leerling voor het burgerlijke en kerkelijke leven; op de catechisatie en prediking van den godsdienstleeraar, ter bevestiging van den mensch in zijn geloof en ter voorbereiding voor de eeuwigheid. Voor al in de 17e zitting der Synode werd over het *schoolwezen* gehandeld en over de voorschriften, daarop betrekking hebbende. Het noodzakelijk verband tusschen *huis*, *school*, *kerk* en *staat* werd goed in 't oog gehouden en er werd bepaald: „Opdat de Christelijke jeugd van hare teedere jaren aan naarstig in de fondamenten der ware religie onderwezen en met Godzaligheid vervuld moge worden, zoo moet deze drieërlei wijze van

catechiseeren waargenomen worden: In de *huizen* van de ouders, in de *scholen* van de schoolmeesters en in de *kerken* van de predikanten, ouderlingen, lezers of ziekenbezoekers. En opdat deze allen hun ambt naarstig mogen doen, zullen de *Christelijke Magistraten* verzocht worden een zoo heilig en noodig werk door hunne autoriteit te bevorderen; ook zullen al degenen, wien het opzicht en het bezoeken der kerken en scholen bevolen is, vermaand worden, dat zij inzonderheid over dit stuk zorg willen dragen." De overtuiging werd uitgesproken, dat niemand als schoolmeester mocht worden toegelaten, „dan die lidmaat is der *Gereformeerde Kerk* en versierd met getuigenis van een oprecht geloof en vroom leven en in de catechetische leer *wel* geoefend, – en die met onderteekening zijner hand de confessie en den Nederlandschen Catechismus toestaat en heiliglijk belooft, dat hij na deze wijze van catechiseeren de Jongheid, hem toebetrouwd, in de fondamenten der Christelijke religie naarstig zal onderwijzen." Geen van buiten leeren van onbegrepen lessen wilde de Synode, maar een onderwijs, ingericht naar de jaren en vatbaarheid der leerlingen. Zij stond een *levendig begrip* der waarheden voor. En dat zij jaloersch was op de schatten, haar toevertrouwd, toonde hare bepaling, „dat men de „Magistraat” zal verzoeken, dat zij alle *paapsche* Catechismussen en alle andere boeken, die dwalingen en onreinigheden inhouden, uit alle scholen door hare autoriteit zal uitwerpen,” terwijl zij het als een plicht der predikanten beschouwde, om een nauwgezet toezicht over de scholen te houden en desnoods, door eenen Magistraat vergezeld, zoowel openbare als bijzondere scholen te bezoeken en zoowel de meesters als de jeugd tot vlijt en godzaligheid op te wekken. In hare 164e zitting stelde ze een *formulier van eed* vast, door alle rectoren en schoolmeesters af te leggen en te onderteekenen, alvorens hunnen schooldienst te aangaan, terwijl ze in hare 177e zitting besloot, het volgende aan de Staten-Generaal te melden: „En wat aangaat de lagere scholen, verzoekt ook de Synode zeer ootmoedig, dat Uwe Hoog Mog. gelieven te ordonneeren, dat volgens het advies van geleerde mannen, die allerbest verstaan, wat tot onderwijzing van de jeugd behoort, een generale schoolorde beraamd en gearresteerd worde, waardoor de gebreken, die men doorgaans in de scholen bespeurt, mogen verbeterd, en zoo mogelijk, eenparigheid gehouden worden in de onderwijzing van de jeugd”; zoo zag de Synode ook de gebreken van het onderwijs niet voorbij en poogde geest en leven in de school te brengen.

Alles hier weer te geven, wat deze Synode omtrent het onderwijs bepaalde, zou ons te ver voeren. Doch het weinige, dat wij er van meedeelden, is meer dan genoeg, om ook den paedagogischen tact der Dordsche vaderen te waardeeren. Men heeft de bepalingen der Synode betreffende het onderwijs de *Christelijke grondwet der opvoeding* genoemd en met recht, want langer dan twee eeuwen zijn ze der opvolging waardig gekeurd en hoewel men ze al reeds spoedig door vreemde onderwijstheorieën poogde te verdringen, toch vermocht men ze niet eerder door andere te vervangen, dan toen de staatkundige val der republiek beslist was. Nog heden ten dage moeten ze als een gedenkstuk der Christelijke wijsheid en godsdienstigheid der Dordsche vaderen genoemd worden wegens hare juistheid en volledigheid, haar godsdienstigheid en nauwgezetten geest.

Op deze hoofd- of grondregelen der Dordsche Synode, door de *Staten des lands* bekrachtigd, steunden verder alle gewestelijke ordonnantiën en schoolordeningen, die vroeger in de vereenigde gewesten werden nageleefd.

„De belangen nu van de Kerk en den Staat werden zóó vereenigd, dat de Kerk de autoriteit van de Overheid erkende, ook om te bevelen op het gebied der school, de Overheid daarentegen de Kerk erkende, zoowel om te bepalen, wat op het stuk der religie in de school moest worden geleerd, als om het onderzoek in te stellen naar de bekwaamheid en de rechtzinnigheid der aan te stellen onderwijzers. Dit onderzoek werd in den regel, in den beginne althans, opgedragen aan de Classis.” (Blz. 71 van Dr. J. Woltjer: „Doel van het C. N. S.”).

De in 1654 verschenen: *Schoolordening ten platten lande binnen Utrecht* schreef nopens de schoolboeken voor, dat de schoolmeesters „zullen voornamelijk leeren de eerste fundamenten der Christelijke religie, den kleinen en grooten catechismus, het vragenboekje van Aldegonde, de Zondagsche Evangeliën, het gecorrigeerde Titelboekje, de Zendbrieven, de Historiën van David, de Spiegel der jeugd, de Letterkunst en voorts geschreven stichtelijke brieven; mits eenige daarvan eerst worden gecorrigeerd in zulke plaatsen, die naar het *Pausdom* smaken of anderszins onstichtelijk zijn, en bij de eerste beginselen bijgedrukt en den kinderen geleerd worden; het: *Formulier van de belijdenis der zonden*, die gedaan wordt vóór de predicatie.” In de *Ordonnantie in de scholen ten platten lande* in Gelderland (3 Juni 1681) werd bepaald: „De schoolmeesters zullen den kinderen van jongs af elk naar zijn begrip en jaren metten eersten ook leeren

het Vader Onze, de twaalf artikelen des geloofs, de tien geboden, de inzetting des H. Doops, des hoogwaardigen Nachmaals Christi, het morgen- en avondgebed en het gebed voor en na het eten. Zij zullen ook gehouden zijn de bekwaamste scholieren, die van de Gereformeerde religie zijn, te doen leeren de vragen in den Catechismus, die telkens op den Zondag in de kerk zullen verhandeld worden, maar de kleine kinderen zullen zij eerst leeren een kort begrip van den Catechismus en hen daarin oefenen. Zij zullen niet toelaten, dat de paapsche kinderen boeken, rozenkransen, beeldjes, crucifixen, schilderijtjes, of iets dergelijks zouden in de school brengen." Doch genoeg hebben wij aangehaald, om te doen zien, wat zeker schrijver zegt, dat onze vaders ten volle er van overtuigd waren, dat de opvoeding der jeugd, die van huisgezin en school uitgaat, moet zijn *„eene opvoeding uit den geloove naar Gods Woord (den grondslag van alle kennis), strekkende tot Gods eere, het gemeene best der Republiek en der gemeente des Heeren Christus en tot der kinderen heil"*. — Alleen zij er nog bij gemeld, dat onze vaders, al trachtten zij het propagandamaken der R. Katholieken voor hun geloof door middel der school zooveel mogelijk tegen te gaan, toch niet haatdragend waren. Dit moge o. a. blijken uit de volgende woorden uit de geloofsbrieven van de afgezanten, die tot Willem I bij gelegenheid van zijne inhuldiging werden gezonden: „Niets is noodiger en godzaliger, dan eene regeering, in welke eerst en vóór alles de verkondiging van het *Zuivere Woord Gods* en van de *oprechte religie* vrij en toegelaten zij . . . .

„De Papisten echter moeten zooveel mogelijk worden gespaard en door zachtmoedigheid en deugdzaamheid overwonnen." (Wij cursiveeren.)

Bij het lezen van al die voorschriften, die beide *opvoeding* en *onderwijs* omvatten en nog tegenwoordig en overal geldig moesten wezen, vraagt men met reden, waaraan het verval van het onderwijs hier te lande aan het einde der vorige eeuw moet toegeschreven worden. En dan vinden wij: 1°. Er ontbrak eene *algemeene organisatie* van het schoolwezen onder een bepaald Bestuur, dat kennis nam van de behoeften der school en door de noodige verordeningen aan de Overheid voor te stellen, eenheid bracht in het geheel en samenwerking onder de deelen; 2°. Er waren geen bepalingen van de vereischten der examens, van den omvang der leerstof, enz.

Te betreuren is het dus, dat de zorg voor de uitvoering van al deze voortreffelijke verordeningen aan geen bepaald bestuur was opgedragen, dat er verantwoordelijke autoriteiten werden gemist. De

Staat liet het beheer en toezicht over het onderwijs geheel over aan de Herv. Kerk en dat deze zich haar roeping aanvankelijk wel bewust was, is blijkbaar genoeg uit hetgeen de Dordsche Synode van 1618–19 omtrent het onderwijs bepaalde. Maar allengs verflauwde de ijver der Kerk, zoodat al spoedig het algemeen toezicht haast geheel ontbrak en men het alleen aan de plichtsvervulling der plaatselijke gemeenten had te danken, dat het onderwijs hier en daar nog goed te noemen was. Zoo kwam het, dat er in verschillende plaatsen langzamerhand op het gebied der school een groote verscheidenheid ontstond. Tot de algemeene invoering der Dordsche verordeningen kwam het niet, zoodat het onmogelijk werd, het verkeerde uit te roeien en het goede te bevorderen. In strijd met den geest van vooruitgang en verbetering, die overal begon door te dringen, bleef het onderwijs op dezelfde hoogte, ja, ging na zijn bloeitijd snel terug.

Van grooten invloed op de school was ook het groote gebrek der Republiek, dat deze geen voldoende staatsregeling bezat, waardoor zij vastheid aan hare instellingen had kunnen geven en zich had kunnen ontwikkelen naar zich wijzigende toestanden en veranderende omgevingsen. „De gebrekkige staatsregeling leidde er voorts toe, dat de algemeene ordonnantiën niet altijd plaatselijk werden opgevolgd. Ten slotte waren het de magistraten en de vroedschappen, die beslisten. Herhaaldelijk en kort achter elkander werden gelijke of bijna gelijk-luidende verordeningen door de Staten der provinciën op het schoolwezen uitgevaardigd, 'tgeen het vermoeden wettigt, dat zij niet al te trouw werden opgevolgd.” (Blz. 81 van „Wat is het doel v. h. Chr. Nat. Schoolonderwijs?” door Dr. J. Woltjer.)

En toch, in weerwil van dit alles, waren de vruchten van het onderwijs in den eersten tijd niet te versmaden. Dat toonen ons de groote mannen uit den bloeitijd der republiek. Hadden ze op de straat al spelende gedeeltelijk hun eerste opvoeding genoten, welnu, ze waren er eenvoudig, krachtig en vrij door geworden. En de eerbied, die hun later op school voor Gods Woord werd ingeboezemd, ondersteunde, bevestigde en versterkte in hunne harten het geloof, waarop allen hun eenigen troost in leven en sterven grondden; het geloof, dat zijne vrucht overvloedig toonde in degelijkheid en vroomheid, moed en standvastigheid, die zoo menige bladzijde van de historie der zeventiende eeuw tot blijvend sieraad verstrekken.

HOOFDSTUK VI.

BARMHARTIGHEID OP SCHOOLGEBIED. — MEESTER VALCKOOCH. --
SCHOOLTOESTANDEN EN EIGENAARDIGHEDEN.

Willem I, de grondlegger onzer volksvrijheid, besefte het belang van goed onderwijs volkomen. Nauwelijks de hoofdleiding van 's lands zaken in handen gekregen hebbende, vaardigde hij dan ook dadelijk een ordonnantie uit, waarbij bepaald werd, dat niemand onderwijs mocht geven, of hij moest een voldoende examen voor de magistraten der steden afgelegd hebben (1581). Later moesten op het platte land de hoofdofficieren der dorpen en in de heerlijkheden de ambachtsheeren of hunne gevolmachtigden de onderwijzersexamens afnemen. Werd hierdoor het personeel der scholen aanmerkelijk verbeterd, de Dordsche Synode drong bij de regenten er tevens op aan, dat de onderwijzers voldoende gesalariëerd werden, opdat bekwame en ijverige mannen voor de school mochten worden gewonnen. Ten gevolge hiervan begon men meer de inkomsten der geestelijke goederen te besteden, om de onkosten van het onderwijs te bestrijden. Dezelfde hooge kerkvergadering poogde niet alleen het schoolwezen te verbeteren, zij wenschte het ook *algemeen* te maken en drong er daarom op aan, om arme kinderen het onderwijs *kosteloos* te doen genieten. Vooral in de steden verzezen daardoor vele armenscholen. Een Duitsch geleerde mocht daarom terecht zeggen: „Tot uitbreiding der volksbeschaving behooren ook de armen- en weeshuisscholen, *in welk opzicht voornamelijk de Nederlanders*, gelijk in het algemeen door liefdadigheid en gepaste verzorging der armen, *uitmunten.*” (Wij cursiveeren). Ook in Godshuizen en liefdadige inrichtingen zorgde men voor het onderwijs der daarin verpleegde kinderen. Desgelijks begonnen de diaconieën met loffelijken ijver het schoolgaan der aan haar zorg toevertrouwde jeugd te bevorderen. In enkele steden richtten zij zelfs scholen onder haar bijzonder beheer en toezicht op, waarvan enkele thans nog bestaan. Deze weeshuis- en diaconiescholen zijn daarom zoo belangrijk, omdat zij bij alle wijziging en verandering van den geest des onderrichts, den *godsdienstigen geest* toch het best bewaard hebben. Uit vrije liefdegiften ontstaan en gesticht, waren zij immers niet onderworpen aan den dwang der besluiten, die op de *openbare* scholen van gemengde godsdienstige gezindheid werd toegepast. Zij waren daardoor steeds minder dan de algemeene armen-

en stadsscholen toegankelijk voor den vervormenden geest des tijds. In Vlissingen schijnt reeds in 1585 een armenschool te hebben bestaan. Verdere armen-, weeshuis- en diaconiescholen waren verbonden aan het Burgerweeshuis (1520, 1561), het Aalmoezeniershuis (1613) te Amsterdam, het Weeshuis, weleer het St. Barbara-Clooster te Delft, het Armen-kinder of Houwhuis te Leiden (1703), het Weeshuis te 's-Gravenhage (1725), de Diaconiescholen te Utrecht (1750), die te Haarlem, (1758) enz. De Staten van Utrecht wilden reeds in 1796 het leerstellig godsdienstig onderwijs zelfs van de *Gereformeerde* diaconiescholen weren. Het mocht hun echter niet gelukken en zelfs onder de wet van 1806 werd het stilzwijgend toegelaten.

Het oprichten van bijzondere of eigen scholen werd op deze wijze vrijgelaten, uitgezonderd aan Dissenters en Roomschen. Waagden het soms priesters, nonnen, kloppen, enz. in stilte scholen op te richten, dan was een aanklacht des kerkerads, zoo deze het ontdekte, genoeg, om het onderwijs, daar gegeven, door den schout en zijne dienaars te doen verbieden en de plakaten van hunne Hoogmogenden op deze wijze te handhaven. In groote steden evenwel werd hun het oprichten van scholen dikwijls toegestaan. Meestal waren het dan armen- of weeshuisscholen, die echter, op aanvraag, ook door kinderen uit de meer goeude klasse der Dissenters, enz. mochten worden bezocht.

Verreweg de meeste kinderen der Roomschen, enz. moesten dus Gereformeerde scholen bezoeken. Hieruit leide men echter niet de hardste gevolgtrekkingen af. Immers in Holland en elders mochten de kinderen der niet-Gereformeerden te huis blijven of de school verlaten in de uren, waarin er onderwijs werd gegeven in Bijbel en Catechismus. Wel begon en eindigde de onderwijzer de schooltijden met gebed en dankzegging en werden de leerlingen in het psalmgezag geoefend, doch aanstoot kon daar niet uit genomen worden en dat werd dan ook niet gedaan. Zij dus, die geen lid der heerschende Kerk waren, konden zonder bekommring hunne kinderen ter Gereformeerde schole zenden.

In 1597 gaf *Dirck Adriaensz Valckooch*, „schoolmeester en notaris publyck te Barsingerhorn” een *Regel der Duitsche schoolmeesters, die Parochie Kercken bedienen* uit. Uit dit „nut en profijtelick boexken” 1)

---

1) Men zie over dit werkje: Paed. Bijdragen. Jaarg. 3, bl. 78. Het is in 1875 op nieuw uitgegeven bij Joh. Ykema te 's-Gravenhage onder toezicht van Dr. G. D. J. Schotel.

kan men het best den geest leeren kennen, waarin het onderwijs in ons vaderland in de 17^e eeuw gegeven werd. Van den onderwijzer werd verlangd, dat hij zou wezen een „sachtmoedig man van goede name en fame; een vat vol eerbaarheid, een exemplaar van goede zeden en manieren, een goede hand schrijvende, subtiel van zinnen, niet van grover conditiën, hebbende volkomen verstand om te bedienen zijne officiën. Wat zijne uitspraak betreft, lisp noch weeck behoorde hij te kallen."

„Somma, hij moet altijd wezen een vromer helt, Gheloovich met zijn wijf en kinderen." – Geen wonder ook, want men beschouwde het zijn van schoolmeester als een „*Godlijck ampt*," dat door geen ongodsdienstig of onbekwaam persoon mocht ontsierd worden.

Het uitwendige der scholen onderscheidde zich van andere gebouwen slechts daardoor, dat men in groote letters te lezen kreeg „*School*:" „hier onderwijst men de kijeren." Soms hing achter lijst en glas een „caerte," waarop de meester een schoonschrift, een moeilijke som uitgewerkt, zijn naam, een bijbelspreuk of eenige dichtregelen geschreven had. -- En mooi schrijven, dat konden die vroegere meesters, want „eene keurige verzameling van examenschriften, rijk versierd of bezet met deels getrokkene, deels geteekende krullen, was eene groote aanbeveling; de onderwijzer besteedde een groot gedeelte van zijnen vrijen tijd aan schrijf- en ander pennewerk; en men moet erkennen, dat, over 't algemeen, degenen, die eene geregelde opleiding hadden genoten, meestal goede en vlugge, hoewel niet altijd smaakvolle penvoeders en velen uitmuntende schrijvers waren." (Blz. 27 van „*Gesch. overz. v. h. L. onderw. in Nederland*" door P. K. Görnitz). Daar waren er zelfs, die een schilderstuk voor hun school hadden; één had de beeltenis van Jonas, door den walvisch uitgespogen, met het onderschrift:

„Doe de walvis Jonas uitspoog, ging hij te Ninivé preken en leren;

Hier leert men de kinderen de gebeden, de vragen van buiten en gaat catechiseeren."

Een ander had zich zelve doen uitschilderen met een kroon op het hoofd, omringd door al zijn razende scholieren, waaronder geschreven stond: „*het gekroonde hoofdsweer*."

De onderwijzers hadden volle macht en vrijdom te straffen, zoodra de kinderen het verdienden; ze waren heeren en meesters in de school. En daarvan maakten ze een goed gebruik, want al hielden ze zich dikwijls de les voor: „hout maat in slaen en stuypen, weest coel gesint, niet hittich van gemoeden," toch straffen ze vaak gevoelig.

Hunne roede en hunne kastijding beschouwden ze als een „*symbool van wat 't stuursche lot in later jaren zou te verduren geven*” en ze waren er overtuigd van: „joncx castijd wordense vroom, de ongeregelden.” „Eene andere eigenaardigheid der gereformeerde beschouwing was — de leer van absolute souvereiniteit Gods. Daaruit toch vloeide voort, dat aan de tucht eene zeer groote waarde werd gehecht, daar zij ten doel had het kind te gewennen aan de gewillige onderwerping aan de ordonnantiën Gods, in 't bijzonder, waar 't betreft eer en liefde en trouw te bewijzen aan hen, die over ons gesteld zijn, „aangezien *het Gode belieft* ons door hunne hand te regeeren.” (Dr. J. Woltjer, „Wat is het doel van C. N. S.?”).

De onderwijzer hield het oog op de goede zeden en manieren van het kind en zorgde voor orde en zindelijkheid, zoowel in als *buiten* de school. En opdat niemand der leerlingen onbekendheid zou voor-geven met hetgeen van hem geëischt werd, was aan den schoolwand een *Artyckelbrief* opgehangen, waarop tot in de minste bijzonderheden vermeld stond, hoe de leerlingen zich hadden te gedragen. De onderwijzer waakte alzoo tegen het vloeken en misbruiken van den naam des Heeren door zijne leerlingen; dat ze zedig en bescheiden waren, geregeld huiswaarts keerden, eerbiedig waren jegens ouders, overheden en anderen, enz.

„Daar veler salarium wat magher was,” waren de onderwijzers er nog al zeer op uit, hun inkomsten door bijverdiensten te vermeerderen. Nu, bijwerk hadden ze in overvloed. Van den schoolmeester werd gevorderd de klok te stellen, de kerk rein te houden, de burgerij of gemeente in voorkomende gevallen van goeden raad te dienen, allerlei verzoekschriften, rekeningen en brieven te stellen, gelegenheden te maken, oude schrifturen te ontraadselen, als 't voorkwam, notaris, barbier, schoenlapper, boekbinder, dokter, doodgraver, voorlezer en voorzanger in de kerk te zijn, enz. enz. De onderwijzer, in zooveel functiën gebruikt, liep groot gevaar, indien hij niet een sterke voorliefde voor zijn eigenlijk ambt had, de orde om te keeren, om wat zijn hoofdwerk moest zijn, tot *bijzaak* te verlagen.

Was er een onderwijzersbetrekking vacant, dan werden er sollicitanten opgeroepen. Die zich aanmeldden, moesten zich onderwerpen aan een vergelijkend examen, waarbij men dikwijls te veel gewicht hechtte aan het lezen en zingen in de kerk. Toch werden de maatschappelijke vakken niet geheel vergeten, maar vooral op goed schrijven en rekenen scherp gelet. Gewoonlijk werd zoo'n examen op een plechtige wijze door den predikant ingeleid en van alle kanten

daagden nieuwsgierigen op, om de gaven der sollicitanten te beoordeelen. Het examen, door den kerkeraad, bijgestaan door één of meer onderwijzers uit den omtrek, afgenomen, vorderde van de sollicitanten vrij wat inspanning. Velen gaven daarbij menigmaal schitterende blijken van een geoefend talent in de cijferkunst en van het trekken van sierlijke lettervormen. Op den examendag had het dorp niet zelden een feestelijk aanzien. De meesters werden door de inwoners met gulle gastvrijheid geherbergd en de gelukkige, die de benoeming mocht verkrijgen, werd later bij zijne installatie met dichterlijke heil- en zegenwenschen ingehaald en begroet.

HOOFDSTUK VII.

BEROEMDE SCHOOLMEESTERS, OPVOEDKUNDIGE DICHTERS
EN BEKWAME PAEDAGOGEN.

Gewoonlijk wordt niet hoog opgegeven van de kennis en wetenschap der oudere onderwijzers. Toch waren er onder hen, die thans nog met eere genoemd worden, ja zich zelfs een wetenschappelijken naam hebben verworven. Zoo werd *Johan Verschuur*, schoolmeester te Loppersum, omstreeks 1750 als Hoogleeraar in de wijsbegeerte aan de Sorbonne benoemd. Omdat hij van zijn vaderland niet kon scheiden, bedankte hij voor die eer. De ondermeester te Langeraar, *Arnold Bastiaan Strabbe*, te Zwolle in 1741 geboren en in 1805 gestorven, wist zich op te werken tot „mathematicus en leermeester in de wis-, sterren- en zeevaartkunde, lid van het kunstrekeninglievend en oefenend genootschap tot aanmoediging en voortplanting der mathematische wetenschappen te Hamburg.” De bekwaamheid van den onderwijzer *W. Bartjens* in het rekenen, enz. is spreekwoordelijk geworden. De beroemde Fransche wiskundige *De la Lande*, Holland bezoekend, stond verbaasd over de sterrenkundige kennis, die hij bij de onderwijzers vrij algemeen aantrof. En wat hun schrijven en zingen betreft, het is niet gewaagd te verzekeren, dat ze, in het algemeen genomen, de hedendaagsche schoolmeesters niet weinig overtroffen. *Johannes de Swaef* van 1621 tot 1633 schoolmeester te Middelburg, schreef een zeer belangrijk werk: „De Geestelijke kweekerij van de jonge planten des Heeren, opdat zij mochten worden boomen der gerechtigheid, of Tractaat van de Christelijke opvoeding” 1) in 1621 voor

1) Zie ook Paed. Bijdragen, 24en Jaarg. bl. 1, over dezen genialen man.

den eersten keer uitgegeven en later vele malen herdrukt. Het werk was verdeeld in vier onderdeelen: 1°. Lichamelijke opvoeding, 2°. Godsdienstige opvoeding; 3°. Over het Huwelijk der kinderen en 4°. Het gedrag der ouders omtrent God (in betrekking tot de opvoeding der kinderen). De grondstellingen, waarvan De Swaef uitging, beschamen in menig opzicht vele wijsgeerige en zielkundige opvoedingsstelsels *onzer* eeuw. — Als bekwame schoolmeesters zouden wij ook nog kunnen noemen *Abraham Cuylenburg*, schoolmeester te Goes, die eveneens opvoedkundige werken schreef, *Mattheus Klaassen*, een leermeester in de cijferkunst, *A. van Lintz*, schrijver van vele uitnemende rekenboeken, enz. enz. Dat *zulke* onderwijzers geen slecht onderricht gaven, laat zich begrijpen. In den bloeitijd der republiek telden dan ook de reken-, wis- en sterrenkunde onder landbouwers en handwerkslieden in ons land menig uitstekend beoefenaar. Men denke slechts aan *Dirk Rembrandsz. van Nierop*, geb. in 1610 te Nieuwe-Niedorp (N.-Holl.). Hoewel hij tot aan zijn dood (1682) het schoenmakershandwerk uitoefende, werd hij toch als sterren- en zeevaartkundige beroemd. Hij schreef als zoodanig vele geleerde werken. Verder aan *Eise Yelles Eisinga*, geb. in 1744 te Dronrijp (Fr.). Hij vestigde zich als wolkammer te Franeker. Zeven jaren lang arbeidde hij aan een planetarium, dat nog in Franeker te zien is en meer dan iets anders van 's mans uitgebreide sterren- en wiskundige kennis getuigt. 't Planetarium zelf is door prof. Van Swinden beschreven. Moeilijke opgaven, vooral uit de reken- en wiskunde, werden in de dorpen van Noord-Holland en elders dikwijls aan de puien of borden der raadhuzen geplakt met uitnoodiging aan iederen liefhebber, om zich aan de oplossing er van te wagen en niet zelden gebeurde het, dat een eenvoudig man den prijs behaalde of ten minste blijken gaf, dat hij meê kon dingen.

Wij zagen, dat Joh^s. de Swaef zich in zijne geschriften op paedagogisch terrein bewoog. Ook anderen hebben zich op dat gebied verdienstelijk gemaakt. Middellijk ging van de drie dichters *Constantijn Huygens* († 1686), *Jacob Cats* († 1660) en *Jacob Westerbaen*, door de menigvuldige uitstekende opvoedkundige wenken en lessen, in hunne gedichten verspreid, voor de school een zeer heilzamen invloed uit. Van Huygens komen in dit opzicht vooral in aanmerking zijn: *Hofwijck*, zijn *Korenbloemen* (vooral het 1e en 5e boek n.l. *Bibelstoffe* en *Godsdienst*). De volksdichter bij uitnemendheid, *Jacob Cats*, heeft zich vooral verdienstelijk gemaakt door in dichtstijl vele opvoedkundige gedachten ten beste te geven. In dit

opzicht komen van hem in aanmerking zijn: *Spiegel van den Ouden en Nieuwen tijd* (waarin hij over de *opvoeding* der kinderen in spreekwoorden, zinspreuken, enz. handelt), *Houwelyck*, waar hij lessen aan een jonge moeder voorhoudt. Cats vermaande:

„Hoórt, Vaders van het huis, de jeugd, de teere jeugd
Dient van den eersten af gebogen tot de deugd,”

omdat hij van de overtuiging doordrongen was,

„Wat heeft geleert de jonge man,
Dat hangt hem al zijn leven an.”

Westerbaen heeft vooral in zijn: *Ockenburg* zijne gedachten over de opvoeding uitgesproken.

Onmiddellijk heeft vooral *Jacobus Koelman* († 1695) door zijne opvoedkundige geschriften een heilzamen invloed op de school trachten uit te oefenen. Hij was een der bekwaamste leerlingen van den Utrechtschen Hoogleeraar *Gijsbert Voetius*. Door een werk tegen de Feestdagen der Hervormde Kerk in Nederland berokkende hij zich zijn ontslag als predikant te Sluis. Zijne vijanden maakten hem het verblijf te Rotterdam, waar hij zich gevestigd had, onmogelijk, zoodat hij genoodzaakt was, nu eens hier, dan daar te gaan wonen. In zijn werk: *De plichten der Ouders in kinderen voor God op te voeden* ¹⁾, dat hij aan zijn vroegere gemeente te Sluis opdroeg, ontwikkelde hij voornamelijk zijn opvoedingsstelsel. Vooral bestreed hij sleur en werktuigelijkheid bij het onderwijs en gaf hij onderscheidene regelen en voorschriften op voor een verstandig en doeltreffend Bijbellesen. Tevens kwam hij op voor het recht en het nut der lichamelijke opvoeding en betoogde hij, dat zij niet veronachtzaamd mocht worden, zelfs niet uit een Christelijk oogpunt.

Ook *Justus van Effen* heeft in zijn *Hollandschen Spectator* op geestige wijze menigen nuttigen wenk omtrent onderwijs en opvoeding gegeven. Niet op het *veel* weten, maar op het *wel* weten wilde hij prijs gesteld zien. Vooral wees hij op de gevaren, aan de opvoeding op kostscholen en door gouverneurs of gouvernantes verbonden.

Johan Samuel Casa, Commies van de Staten des lands, schreef zijn: *Godsdienstige opvoeding van kinderen*, dat hij aan stadhouder Willem V opdroeg. Hoofdstelling van dit werk was, dat de *Godsdienstige* opvoeding moet worden aangemerkt als de hoofdplicht van alle Christenouders en de *grond* is van het welvaren van land en Kerk.

¹⁾ Onlangs op nieuw uitgegeven bij D. Donner te Leiden.

Willem van Eenhoorn, predikant te Arnhem, was mede een schrijver van goede opvoedkundige werken. Ten minste zijn werk over de *Christelijke jonkheid* is beroemd. Hij handelde daarin over de *jonkheid* en over de *plichten en opvoeding der kinderen*. Bij het schrijven er van had hij vooral de werken van den Zwitser *De Crousaz* en van den Engelschman *John Locke* geraadpleegd. Intusschen was hij het met deze twee niet geheel eens. Hij schrijft er van: „De twee genoemde en beroemde schrijvers hebben meer als verstandige *wijsgeeren* het *redelijke*, dat in de opvoeding der kinderen behoorde plaats te hebben, volgens het *natuur-* en *redelicht* aangetoond. Ik heb meer als een *Godgeleerde* geschreven, volgens de *Heilige Schrift* en de gronden van onzen *redelijken* en *Christelijken godsdienst* en tevens op het *redelijke*, doch tegelijk op het *Godvruchtige* aangedrongen.” -- „Hun toeleeg schijnt vooral geweest te zijn, om de kinderen tot *goede, verstandige* en *nuttige burgers* te maken in de menschelijke maatschappij; dit was ook wel mijn oogmerk, doch tegelijk om ze *ware Christenen* te doen worden.” -- „Zij schijnen voornamelijk bedoeld te hebben, om door het voorschrijven van nuttige lessen en leerregelen aan de jeugd een onderricht te geven, hoe die *in de wereld* geacht en gelukkig zouden kunnen worden. Ook dit was wel mijn oogwit, maar het strekte zich nog veel verder uit, om hen niet alleen en ook niet zoo zeer *in den tijd*, maar vooral, om hen voor *eeuwig* gelukkig en voor den *hemel* bekwaam te maken.”

Hij handelde over het *leeren*, over het *vermanen* en het *tuchtigen* der leerlingen en eindigde met de *noodzakelijkheid* en *nuttigheid* der opvoeding te betoogen. Hij wilde, wat de kinderen *lezen*, dat ze dat ook moesten *verstaan*, want: de opening van Gods woorden geeft licht, den slechte verstandig makende. Zijn werk werd voor het eerst in 1754 uitgegeven.

Abr. Cuylenburg, door ons reeds genoemd, schreef een werk, ten doel hebbende, de *leermethode* te verbeteren. Hij bestreed er vooral het *formulierbidden* in, waarom de classis van Goes de uitgave van dit geschrift verhinderde.

Cornelis Dirkz. van Niervaert schreef een: *Oprecht onderwijs in de Letterkonste*. Hierdoor en wijl hij in Holland als goed schoolmeester bekend stond, verwierf hij zich eenigen naam.

De werken van al deze mannen, zij mogen door stijl en de behandeling der stof verouderd zijn, overtreffen vooral door hun *Christelijken geest*, menig opvoedingsgeschrift van *onze* dagen. Wat den inhoud betreft, zijn ze nog *verre* van verouderd.

HOOFDSTUK VIII.

DE TIJD VAN VERVAL EN HET STREVEN NAAR VERBETERING. --
PRIJSVRAGEN EN DE VERHANDELINGEN, DIE ZIJ UITLOKTEN.

De 18e eeuw is voor ons vaderland, ook ten opzichte van het godsdienstig leven, een eeuw van verval geweest. De ongelooftheorieën, in het buitenland op talentvolle en wegsleepende wijze door verschillende wijsgeeren gepredikt, werden ook hier maar al te gretig aanvaard en deden hare verderfelijke werking niet alleen op de Kerk, maar ook op de school gevoelen. Het schooltoezicht vanwege de Kerk verflauwde en zoo geraakte de school dermate in verval, dat haar toestand langzamerhand allerongelukkigst was. Vele onderwijzers bemoeiden zich meer met hun bijbaantjes dan met de school. Hun onderwijs onttaarde meer en meer in dressuur en machinaal van buiten-leeren. De gebrekkige wijze van beheer, het gemis van een bepaald aangewezen deskundig verantwoordelijk bestuur maakte het moeilijk, zoo niet onmogelijk, nalatige onderwijzers tot hun plicht te brengen. Rijke lieden deden wel hun kinderen bij andere ijverige en bekwame schoolmeesters in de kost, om ze zoo voldoende onderwijs te doen genieten, doch de overgrootte menigte was niet bij machte dit te doen en leed er onder. Wel bestonden er nog goede verordeningen en reglementen, doch ze waren niet veel meer dan doode letters; het personeel ontbrak, om er geest en leven in te brengen, zoodat ze, in plaats van in eere te worden gehouden, zelfs niet werden opgevolgd. „Het onderwijs in Bijbel en Catechismus was doorgaans enkel geheugenwerk; de meesters waren onkundig en streng, het toezicht slap en onvoldoende. En dat in een tijd, „„waarin Duitsche opvoedkundigen en speculanten in nieuwe stelsels, met Basedow aan het hoofd, de luchtkasteelen van Rousseau uiteenrukten, om de losse deelen er van voor de historische wereld en de platte werkelijkheid van pas te maken!““

Naarmate tal van buitenlandsche schrijvers de opvoeding der jeugd op een wijsgeerige wijze behandelden en de geleerde wereld met ideale begrippen daaromtrent vervulden, moest de ontevredenheid met het bestaande schoolonderricht hier te lande met den dag toenemen. Comenius 1) en Locke hadden een gedeelte huns levens in

1) Zie over dezen opvoedkundige: Paed. Bijdragen, Jaarg. 11, bl. 57.

Nederland doorgebracht en er vele hunner opvoedkundige werken geschreven. Rousseau zond er een groot aantal zijner geschriften in het licht, zoodat de stelsels dier mannen hier genoeg bekend werden. Men zag dus uit naar verbetering. Pogingen om daartoe te komen werden allereerst aangewend door de *Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen*, die in 1761 een prijsvraag uitschreef over de *Natuurlijke of Lichamelijke opvoeding der kinderen* en in 1763 over de *zedelijke opvoeding der kinderen*. Wat de laatste prijsvraag betreft, werden de antwoorden bekroond van Formey te Berlijn, Allard Hulshoff te Amsterdam, H. Abr. Chatelain te Gouda en Corn. v. d. Palm, kostschoolonderwijzer te Rotterdam. Bij Hulshoff maakt de vorming van verstand en hart de geheele persoonlijke voortreffelijkheid van den mensch. Grondslag van alles zag hij evenwel in het ophelderen en verrijken *des verstands*, want daardoor vormde men z. i. het *redelijke* schepsel, den *mensch*. Hij zegt: „Ik meen, dat men eenige jaren lang slechts kundigheden moet aanraken, die, volgens de gewone verdeeling, behooren tot den *natuurlijken* godsdienst, om den leerling eerst naderhand tot een *christen* te maken, wanneer de *mensch* reeds merkelijk is ontloken; want de kundigheden, die eigen zijn aan den geopenbaarden godsdienst, zijn altijd meer saamgesteld.” Zoo sprak ook Chatelain: „Onderricht de leerlingen in den grond van alles, wat den *natuurlijken* godsdienst betreft, eer gij overgaat tot den geopenbaarden.” „Haast u niet, om hen den geopenbaarden godsdienst te leeren kennen; verberg te dien einde den *Bijbel* zorgvuldig voor uwe kinderen en duld niet, dat anderen hem doen kennen.” Van der Palm, een ijverig aanhanger van Locke, wilde het godsdienstig onderwijs aan kinderen niet verder doen gaan, dan tot de kennis *van het bestaan van God* en de onsterfelijkheid der ziel. Evenals Hulshoff en Chatelain wilde hij de kinderen God eerst doen kennen uit Zijne *werken*, terwijl z. i. de vorming van verstand en hart moest uitloopen op het worden van een nuttig en gelukkig mensch.

Men ziet hieruit, dat deze drie mannen uitgingen van de grondstellingen van Locke en Rousseau.

De godsdienst, dien ze wilden, miste alle diepte en bestond grootendeels uit lessen over deugd en zedelijkheid.

In 1779 schreef het *Zeeuwsch genootschap der wetenschappen* te Vlissingen eene prijsvraag uit over de *verbetering der scholen*. Aan H. J. Krom (1738–1804), professor in de kerkelijke geschiedenis en predikant te Middelburg, werd de gouden eerepenning toegekend. Omdat hij evenwel lid van het genootschap was, kon hij, volgens

de wetten er van, niet bekroond worden. Daarom werd de eereprijs toegewezen aan den reeds genoemden C. v. d. Palm (1730-1789, vader van den beroemden redenaar J. H. v. d. Palm), toen kostschoolhouder te Delftshaven. D. C. van Voorst, destijds predikant te Cadzand, later te Amsterdam, werd, als schrijver van een derde antwoord, een zilveren eerepenning toegekend. Het genootschap gaf deze drie verhandelingen als één geheel uit, waarbij de Leidsche Hoogleeraar G. J. Nahuis (1738-1781) nog een aanhangsel voegde, behelzende uittreksels over opvoeding uit zijn eigen werken en beoordeelingen der verhandelingen.

Krom schreef: „Inderdaad, wat men ook moge bijbrengen, aan het naarstig inscherpen der Evangelieleer, aan den godsdienst van Jezus Christus moeten buiten twijfel de *eerste plaats* worden ingeruimd, onder al hetgeen immermeer tot *beschaving* eener natie heeft kunnen strekken." Hij wenschte, „dat naast Bijbel en Catechismus elke week over het geleerde in de kerk onderhouden en het *Psalmgezang* niet verzuimd worde". Van der Palm verklaarde zich *tegen* het gebruik van den Catechismus voor kinderen van 7-9 jaren en het pijnigend van *buiten leeren*, waardoor men de kinderen tot slaven maakt en afkeer en verdriet inboezemt tegen hetgeen hun tot wezenlijk heil kon dienstig zijn. Van Voorst, mede een voorstander van het godsdienstig onderwijs, prees vooral het gebruik der *gelijkenissen* in de school aan.

In de drie verhandelingen was niet gesproken over het eigenlijke *Bijbellezen* in de school, welk gemis men daarom in de bijgevoegde *aanmerkingen* heeft trachten te herstellen. Daarin werd een *verstandig* en *oordeelkundig* Bijbellezen op den voorgrond gesteld en aanbevolen. „Bijv., een kind leest Mattheus VIII: 13 (want wijd is de poort en breed is de weg, die tot het verderf leidt, en velen zijn er, die door dezelve ingaan). Hier vindt hij stoffe, om zich zelve te vragen, wat *wijd*, *poort*, *breed*, *weg*, *verderf*, enz. is en of hij, 'tgeen hij hier leest, verstaat, en zoo ook in andere gevallen."

Het dichtlievend kunstgenootschap te 's-Gravenhage gaf in 1775 twee met goud en zilver bekroonde prijsgedichten uit: *Over de beste opvoeding der jeugd*. De dichters waren Hendrik Houtam en Pieter van Braam, terwijl C. v. d. Palm zijne verhandeling in dichtmaat over hetzelfde onderwerp mede in het licht zond.

Het *provinciaal Genootschap te Utrecht* meende tevens niet achter te moeten blijven en bekroonde in 1793 een paar verhandelingen over de *openbare en huiselijke opvoeding*. De schrijvers waren een tot dusver onbekende en G. C. C. Vatebender, rector te Gouda, die

ook reeds in 1792 een uitvoerig plan van eene *Opvoedingsschool* geschreven had.

Deze verhandelingen hebben een veel omvattende uitwerking gehad. Vele invloedrijke personen wekten zij op, pogingen aan te wenden tot herstel van den verwaarloosden toestand op het gebied der school, terwijl zij de bronnen zijn geworden, waaruit de samenstellers der schoolwet van 1806 de beginselen en regelen van hun ontwerp hebben geput. „De bekroonde antwoorden waren, in den geest der vragers, natuurlijk uit de buitenlandsche bronnen geput, ja, wat den inhoud aangaat, gecopieerd.” (Blz. 86 van Dr. J. Woltjer: „Wat is het doel van C. N. S.?”)

Inmiddels sloegen de onderwijzers zelve reeds de handen aan het werk, om tot schoolverbetering te komen. Scholen, als die van Van der Palm, eerst te *Rotterdam*, daarna te *Delftshaven* gevestigd, die van de Vrouwe van Renswoude (1754) te *Delft*, *'s-Gravenhage*, *Utrecht*, mochten als *modelscholen* geroemd worden en oefenden dan ook een goeden invloed op andere scholen uit.

De Kerk bleef eveneens niet geheel werkeloos. Immers de Synode van *Delft* in 1721, die van *Leiden* in 1722, die van *Gouda* in 1723, van *Rotterdam* in 1724, van *Breda* in 1730, gelijk ook die in de provinciën *Gelderland* en *Utrecht*, later gehouden, trokken zich de zaak van het schoolwezen aan en namen in dien zin met meer of minder vrucht verschillende besluiten. Doch later begon de Kerk in deze aangelegenheid meer en meer haar plicht en tevens haar *belang* te vergeten, zoodat de toestand der school in de tweede helft der achttiende eeuw allertreurigst was te noemen. De school, de dochter der Kerk, door hare moeder verlaten, door den Staat nog niet aangenomen, was ten prooi aan de onkunde en willekeur van hen, die zich als onderwijzers wilden opwerpen. Dr. J. Woltjer schrijft hier over op blz. 82 van zijn: „Wat is het doel van het Chr. Nat. Schoolonderwijs?": „Wel dient men niet te vergeten, dat de talrijke jammerklachten, die sedert het midden der 18e eeuw gehoord werden, niet zoozeer het materiële van het onderwijs als wel den vorm en de methode betroffen, en dat zij werden aangeheven door hen, die het nieuwe licht der filosofische paedagogiek hadden opgevangen en daardoor het oude als duister en jammerlijk aanzagen, maar toch, er was achteruitgang, verbetering was noodig." Dat verbetering dringend vereischt werd, bewijst vooral, wat Mr. Gr. v. Prinsterer in zijn: „Handboek der Gesch. v. h. Vad." over het lager onderwijs in de 18e eeuw hier te lande zegt: „Het godsdienstonderwijs was,

wel verre van gelijk voorheen de volksschool te doortrekken, tot een ergerlijk geprevel uit Bijbel en Catechismus misvormd, -- het schoolwezen diep in verval; onderwijs in Bijbel en Catechismus veelal enkel geheugenwerk en doode vorm; onkundige en strenge meesters, door wie met plak en roede meer dan met ernst en liefde geregeerd werd. Deze jammerlijke opvoedkunde was niet bestand tegen de idealen van Locke en Rousseau, den ophef van Basedow, en de bevattelijkheid waarmee, in scholen en geschriften (van Campe en vele anderen) nuttige kundigheden speelswijze werden meegedeeld."

HOOFDSTUK IX.

OPVOEDKUNDIGEN DER 18e EEUW EN DE GEBREKEN HUNNER THEORIEËN.

Onder de mannen, die zich ten opzichte van het lager onderwijs in de 18e eeuw in ons land verdienstelijk poogden te maken en die wij daarom niet onvermeld meenen te moeten laten, behoort allereerst *Joh. Fl. Martinet*, in 1729 te Deurne geboren. Na te Leiden gestudeerd te hebben, was hij achtereenvolgens predikant te Gellekum, Rhenoy, en van 1775 af tot aan zijn dood (in 1795) in Zutfen. In 1793 gaf hij bij Allart te Amsterdam zijn: *Huisboek voor Vaderlandsche Huisgezinnen* uit, waarin hij jonge echtgenooten onderwijst in de *lichamelijke en zedelijke opvoeding der jeugd*. In aansluiting met de les van Van Alphen:

Weinig, veel en dikwijls lezen
Past het best aan uwen tijd,

was het zijn raad: „Laat 't jeugdige geslacht maar weinige, doch goede boeken hebben en ze veel en met oordeel lezen. Leidt hen met de jaren tot meer nuttige, waardige en ernstige geschriften." Verder schreef hij: *De Kleine Catechismus der Natuur*, het: *Geschenk voor de jeugd* en het: *Vereenigd Nederland*. Ook hij echter meende, evenals Hulshoff, Chatelain, Van der Palm, en zoo vele andere mannen van zijn tijd, dat de leerlingen, ook op godsdienstig gebied, eerst al het voorgaande moeten *begrepen* hebben, voor de onderwijzer met zijn godsdienstig onderwijs verder mag gaan.

Ysbrand van Hamelsveld, (1743--1812) Hoogleraar te Utrecht. Om zijn patriottische gevoelens werd hij in 1787 afgezet. Hij ging vervolgens ambteloos leven eerst te Leiden, daarna te Amsterdam, waar ook hij in 1795 meende de Franschen met gejuich te moeten inhalen. Hij werd lid der Nationale vergadering. In zijn geschrift: *Over den zedelijken toestand der Nederlandsche natie* legt hij zijn hooge belangstelling in de verbetering der *huiselijke* en *openbare* opvoeding aan den dag. Hij schroomde niet de gebreken in de opvoeding hier te lande aan te wijzen en gispte daarom onverbloemd de opvoeding door een *Franschen* of *Duitschen* gouverneur of gouvernante, de navolging der Fransche *coquetterie* en hetgeen men *le bon ton* geliefde te noemen, de verwaarloozing van het echt *Nederlandsche* karakter, de toenmaals gewone schoolsleur, de schoolvosserij en *pedanterie* van vele onderwijzers, de schoolmatressen, de *Fransche*- en kostscholen, de tucht en vooral het verzuim, om de jeugd in waarlijk *Christelijken* zin op te voeden. Dat hij zoo flink een lans brak voor de eigenaardigheid van ons *Nederlandsch* volkskarakter, zou men van den vurigen patriot zeer zeker niet verwacht hebben. -- In *Deugdlied* en diens beminnelijke echtgenoot *Eerlijk* stelde hij een paar ouders voor, die de opvoeding hunner kinderen op uitnemende wijze behartigden. „Met de eerste melk,“ zoo zegt hij, „worden de beginselen van *godsdienst* en *deugd* aan hunne kinderen ingeboezemd.“ -- Behalve dit groote werk gaf hij ook eenige kleinere boekjes in het licht ter bevordering van Bijbellezen en Bijbelkennis, als zijn: *Historisch Handboekje* en de *Geschiedenissen van Abraham, Izak en Jacob*.

Willem Emery, Baron van *Perponcher*, was in 1740 te 's-Gravenhage geboren. Hij was verwant aan de Poolse Magnaten *Sedenitsky* en aan de *Wassenaars*. Hij bekleedde aanzienlijke betrekkingen te Utrecht en was, evenals Hamelsveld, een vurig patriot. In 1787 moest hij daarom zijne bediening vaarwel zeggen. In 1813 werd hij met vele aanzienlijken uit Utrecht (o. a. notaris Buddingh) als gijzelaar naar Frankrijk gevoerd, waar hij tot den 17^{en} Maart 1814 in hechtenis werd gehouden en slechts door tusschenkomst van den vroegeren Koning van Holland, *Lodewijk Napoleon*, kon men hem ontslagen krijgen. In 1815 tot curator der Utrechtsche Hoogeschool benoemd, was het zijn lust, de godsdienstige en zedelijke belangen der studeerende jeugd te behartigen. Zijn denkbeelden omtrent onderwijs en opvoeding deelde hij hoofdzakelijk in zijne kleinere werkjes, opzettelijk voor *zijne* kinderen geschreven, n. m., o. a.: *Instructions*

d'un père à son fils (1774), *Nieuw Nederduitsch Spelboek* (1780), *Onderwijs voor kinderen van 3–7 jaren*, omvattende den geheelen omvang van menschelijke kennis (3 dln. 1782); *Algemeene Catechismus voor de Nederlandsche Burgerjeugd* (1783), *Aardrijkskundige beschrijving voor de Nederlandsche jeugd*, enz. Uit het Engelsch vertaalde hij de *Lofzangen in proza voor kinderen* van Mrs. *Barbauld*, een voortreffelijk boekje in meer dan vier talen overgezet. Ook Perponcher was van oordeel: „De kinderen behoeven niet veel boeken te lezen, men moet slechts de nuttigste, aangenaamste en leerzaamste uitkiezen en hen die dan laten lezen en herlezen, zoolang zij er smaak in vinden, ten einde hun de zaken wel in 't hoofd te prenten. *Weinig*, maar *goed* en *wel*, moet hier de regel zijn.”

Hieronymus van Alphen, vriend van Perponcher, in 1746 te Gouda geboren. In 1768 promoveerde hij in de rechten en bekleedde achtereenvolgens verschillende aanzienlijke betrekkingen. Als ijverig prinsgezinde werd hij door de tegenpartij in 1795 ontslagen en woonde toen in Den Haag als ambteloos burger tot aan zijn dood (1803). Reeds vroeg had hij zich door zijne uitmuntende *cantaten*, *gezangen* en *gedichten* een naam als voortreffelijk dichter verworven. Met Martinet en Perponcher behoorde hij tot de eersten, die in den *echten* kindertoon schreven. Zijne *Kindergedichtjes* zijn algemeen bekend en worden haast in elke school en ieder huisgezin aangetroffen. *Jeronimo de Vries* zegt er van: „Welk een natuurlijke eenvoudigheid! Hoe geheel is hier de kindertoon getroffen! Hoe verre zijn deze gedichten verwijderd van alles, wat boven de bevatting van kinderen is! En toch, hoe leerzaam, hoe geschikt, om de edelste gevoelens te ontwikkelen, de edelste beginselen in te prenten,” terwijl *Clarisse* aantoonde, dat ze een *compendium* van Christelijke waarheden en grondstellingen onder de bevatting van kinderen brachten.

Op weinige uitzonderingen na (zooals Hieronymus van Alphen) hadden deze mannen een afkeer van alle *positieve leerstellingen* en geloofsbelijdenissen. In navolging van Locke en Rousseau wilden ze den *natuurlijken godsdienst* ten grondslag leggen bij alle opvoeding. Evenals Hulshoff, Chatelain, Van der Palm, enz. wilden zij, op dezen grondslag voortbouwende, allengs ook de waarheden van Gods Woord voor het verstand *begrijpelijk* maken, die waarheden nl. alleen, die niet leerstellig, maar *algemeen Christelijk* waren en dus zoo goed als in niets van die van den natuurlijken godsdienst verschilden. Van de diepe verdorvenheid der menschelijke natuur waren ze weinig doordrongen, zoodat ze er toe kwamen, om den mensch te

veel als van nature goed te beschouwen; het kwade en zondige is hem, meenden zij, niet aangeboren, maar wordt hem van buiten aangebracht. Opvoeding en onderwijs hadden ten doel, de aanwezige goede kiemen in den mensch te ontwikkelen, opdat zij zich later als goede hoedanigheden, als *deugden* zouden openbaren. De Christenen, die zij vormen wilden, waren te veel de *deugdenmensen*, zooals Rousseau en Locke zich die voorstelden. Daarbij paste het, dat het onderwijs zoo aangenaam mogelijk moest gegeven worden. „Onder-richt en opvoeding werden een spel, de mensch werd uit een dier zonder moeite, zonder verdriet, zonder inspanning, zonder dat aanleg, talenten, verkeerde neigingen, aangeboren organisatie daarbij in aanmerking behoefden te komen, een verstandig wezen: al 't geen hij leerde, was onmiddellijk bruikbaar; hij werd niet met boeken geplaagd; geen slagen, geen, „*niet onmiddelaar tot het uiterlijke fysieke leven dienstige oefeningen kwamen meer te pas.*” (Schlosser). En al gingen zij hierin niet zóóver als Locke, Basedow, enz., die *geheel* het onderwijs tot een *spel* maakten en van *straf* haast niet wilden hooren; die voor den jeugdigen mensch slechts *eergierigheid* en het streven naar de *goedkeuring der menschen* tot de belangrijkste drijfveeren van hun handelen wilden maken, toch wisten ze bij het navolgen dezer buitenlandsche schoolhervormers niet genoeg den vorm van het wezen te onderscheiden en de wezenlijke verbeteringen over te nemen, met verwerping der in den grond *goddelooze* beginselen. Waren ze allen zoo positief geweest als een *Hieronymus van Alphen*, die op dit alles een *gelukkige* uitzondering vormde, ze zouden, met behoud van de oude, beproefde grondslagen, veel nut en voordeel hebben kunnen trekken van de opvoedkundige lessen, in de werken van Rousseau, Locke, enz. zoo ruimschoots te vinden. Dat deden ze echter niet. Ze aanvaardden de grondstelling dezer vreemde wijsgeeren, dat men zich niet moest haasten, den kinderen den *geopenbaarden* godsdienst te doen kennen, maar veel liever den Bijbel voor de leerlingen moest verbergen, ja zelfs verhinderen moest, dat anderen hen daarmee bekend maakten. Zij verachtten daardoor, wat de Heiland *gebood*: „Laat de *kinderen* tot Mij komen en verhindert hen niet, want *derzulken* is het Koninkrijk Gods.” De *Maatschappij tot Nut van 't Algemeen*, in 1784 tot stand gekomen, ging in hun voetspoor voort en is daardoor de voornaamste oorzaak geworden van de ontkerstening der lagere school.

DERDE TIJDPERK. (1784–1806.)

HOOFDSTUK X.

DE MAATSCHAPPIJ TOT NUT VAN 'T ALGEMEEN EN HAAR
STREVEN. — HENDRIK WESTER.

Geene maatschappij heeft meer rechtstreekschen invloed op het lager onderwijs hier te lande uitgeoefend, dan die, welke in 1784 onder de zinspreuk: *Tot Nut van 't Algemeen*, door J. Nieuwenhuizen (1724–1806), Doopsgezind predikant te Monnikendam, werd opgericht. Deze Nieuwenhuizen was te Haarlem geboren. Zonder eigenlijk een geleerde opleiding genoten te hebben, was hij predikant geworden, eerst in zijn geboortestad, later te Middelharnis, Aardenburg en Monnikendam, in welke laatste stad hij tot zijn dood toe bleef. Het ontwerp der bovengenoemde maatschappij stelde hij vast in overleg met zijnen zoon Martinus Nieuwenhuizen, geneesheer te Edam en met de leden van een te Monnikendam bestaanden vriendenkring: J. A. Hoekstra, eveneens Doopsgezind predikant, J. Roos, H. Bakker en J. L. Loggen, Luthersch predikant, die dus met Nieuwenhuizen en diens zoon als oprichters en eerste leden dier maatschappij moeten worden aangemerkt. In bovengenoemden vriendenkring was men gewoon, onderwerpen uit den *natuurlijken godsdienst* te behandelen. Dit gevoegd bij de omstandigheid, dat de eerste oprichters tot *verschillende* Christelijke gezindheden behoorden, als Doopsgezinden, Remonstranten, weldra ook Lutherschen, Gereformeerden en Roomschen, maakt het verklaarbaar, dat de maatschappij, ook in overeenstemming met de toongevende schoolverbetersaars hier te lande, zich grondde op *algemeene Christelijke* waarheden en van positieve leerstellingen niet wilde weten.

Men heeft de maatschappij tot Nut van 't Algemeen vergeleken met de *Broederschap des gemeenen levens*, door Geert Groote gesticht. Wat den godsdienstigen geest betreft, gaat de vergelijking *niet* op, wel wat aangaat den verbazenden invloed, dien zij heeft uitgeoefend en het vele, dat zij heeft tot stand gebracht. Aanvankelijk echter werkte de maatschappij nog in Christelijken zin. De grondstellingen van Rousseau en Locke evenwel, die zij aanvaard had, begonnen

langzamerhand uit te zuiveren, wat zij nog van het beslist godsdienstige had overgehouden. Op den duur werd de geest des tijds haar te machtig en zoo drongen begrippen van Basedow, Campe enz. allengs meer bij haar in. Zij wilde het allen goed maken en de wijze, waarop zij het beginsel van onpartijdigheid toepaste, moest noodzakelijk leiden tot onverschilligheid omtrent den godsdienst in betrekking tot het onderwijs. Aan de stoffelijke belangen kende zij langzamerhand een hoogere plaats toe in de opvoeding dan aan de eeuwige en geestelijke behoeften.

De maatschappij poogde terstond practisch nut te verspreiden. Zij richtte *Departementsscholen* op, waarin onderwijs werd gegeven naar een verbeterde leermethode en die als *modelscholen* moesten dienen. Door haar toedoen werden kweekscholen voor onderwijzers opgericht, in 1796 te Amsterdam, in 1802 te Rotterdam, in 1796 te Haarlem, in 1806 te Utrecht, in 1797 te Groningen. Zij lokte geschriften uit over de opvoeding en bevorderde de uitgaven van leesboeken over godsdienst en onderwijs. Zoo schreef Schouten: *Over het bestaan van God* (1786), J. Wigeri over de: *Kenmerken eener Goddelijke openbaring* (1787), J. Clarisse over: *Ongodsdienstigheid de bron van alle tijdelijk en eeuwig ongeluk; Godsdienstigheid integendeel die van tijdelijk en eeuwig geluk*, B. Verwey en W. G. Hoog over: *De Godsdienst, geen beletsel voor geoorloofd vermaak*. Om propaganda te maken voor de ontdekking van Dr. Jenner, de koepokinenting, en om de bezwaren van velen er tegen te bestrijden, liet zij het werkje: *Ondervinding is de beste leermeesteres* uitgeven. Van H. H. ten Oever en Wigeri liet zij uitgeven: *Over de zedelijke opvoeding van kinderen*; van D. v. d. Reiden: *Over de middelen tot verbetering van het nationaal gezang*, enz. In Aug. 1795 bekroonde de Nutsmaatschappij de *Geschiedenis van Jozef*, geschreven door Willem van Oosterwijk Hulshoff, een Doopsgezind proponent, die op 24 jarigen leeftijd overleed. Zijn volksboek was de vrucht van een meer wetenschappelijk werk over hetzelfde onderwerp, dat nog bij zijn leven door het Haagsche Genootschap werd bekroond. In meer den 200.000 ex. is de *Gesch. van Jozef* onder alle standen van ons volk verspreid en is het populairste schoolboek, door de *Maatschappij tot Nut v. h. Algemeen* uitgegeven.

Om het standpunt der maatschappij te leeren kennen, kan het navolgend citaat uit eene door haar in het licht gezondene redevoering van Mr. Nic. Sinderom dienen: „Een rechtschapen ouder behoort zich hier inzonderheid naar de vatbaarheid van het kind te

schikken, beginnende met allereerst uit het *rijk der natuur* de Godheid te leeren kennen. Kan men een oog in het ronde slaan, zonder overal en in alles het bestaan van een almachtig Wezen te ontdekken? Er bestaat niets, waarin men geene leering vinden zal. Men beginne dan ook aldus God te leeren kennen; zoo zal het kind zuivere begrippen verkrijgen, en in staat gesteld worden, om eenmaal iets meer te weten. Dat men eerst daarna van eene *Goddelijke Openbaring* spreke. Ja, het is maar al te waar, dat, wanneer de ouders deze *openbaring* te ontijdig ontdekt en met het onderwijs in *bijzondere leerstellingen* te vroeg eenen aanvang gemaakt hebben, het gevolg daarvan geweest is, dat hunne kinderen onverzoenlijke partijgangsters, lage dweepers, schijnheilige booswichten en openbare Godverzakkers geworden zijn."

Voorwaar, minder kon het wel niet. Daarom begon men eerst den Catechismus op school ter zijde te stellen en later ook geheel den Bijbel. Vroeger was het de schoonste taak der school geweest, de kinderen te brengen tot de kennis der H. Schrift, om ze reeds *vroeg* in de paden des Heeren te doen wandelen, opdat ze, *oud* geworden zijnde, die niet zouden verlaten; thans achtte men dit paedagogisch een dwaasheid en, wij zagen het uit boven aangehaalde woorden, maatschappelijk een *gevaar*. Men wilde op het gebied der school een ander fundament leggen, dan hetgeen gelegd is, nl. Jezus Christus, en verviel daardoor in de onheilen, die men wilde ontwijken en gaf den kinderen *steen* voor *brood*. Vooral had dit plaats in de scholen, die van de maatschappij of van particulieren uitgingen. In de openbare scholen kon het kwaad nog niet zóó spoedig wortel schieten, omdat de Herv. Kerk daar nog te veel invloed uitoefende.

Op de scholen, door de departementen der maatschappij opgericht en daarom *departementsscholen* geheeten, werden ook kinderen toegelaten van behoeftige, doch niet bedeelde ouders, en wel om niet. Anderen ontvingen er het onderwijs voor minderen prijs en dit voorbeeld werd later door de stedelijke besturen nagevolgd, waardoor stads-burger- en tusschenscholen ontstonden. Ook richtte de maatschappij *teeken-instituten* op en meende tevens door het uitloven van prijzen de verbetering van het onderwijs te moeten aanmoedigen.

In ons vaderland waren ondertusschen meerdere mannen opgestaan, die de verbetering van het onderwijs beoogden. Wij noemen hier allereerst Hendrik Wester (1752–1821), geboren te Garmerswolde in Groningen. Zijne ouders behoorden tot den gegoeden boerenstand. Nadat zijn vader hem het eerste onderricht gegeven had, werd hij

op zijn 10^e jaar naar het naburige Ten Boer ter school gezonden. Op zijn 17^e jaar werd hij winkelbediende te Groningen. Door zijn patroon, een leesgierig man, werd hij in zijn leeslust aangemoedigd en met kundige en beschaafde mannen in aanraking gebracht. Op zijn 20^e jaar was hij genoodzaakt wegens een lichaamsgebrek naar zijn ouderlijke woning weder te keeren. Nadat hij er niet lang ver-
toefd had, stierf zijn leermeester te Ten Boer en de weduwe van dezen haalde Wester over, er tijdelijk het onderwijs voort te zetten. Hij deed dit op zulk een uitstekende wijze, dat hij spoedig een *vaste* aanstelling kreeg. De verbeteringen, die hij in de school poogde aan te brengen, vielen evenwel niet in ieders smaak, maar de predikant Egb. v. Eerde stond hem trouw in alles ter zijde. Reeds in 1780 gaf hij eenige schoolboekjes uit, waarin hij een gewijzigde spelmethode volgde en de oefeningen ordelijk en geleidelijk deed opklommen. Ook schreef hij werkjes ter verbetering van het schoolgezag en gebed. In 1784 werd hij tot onderwijzer te Oude-Pekela aangesteld, waar hij later tot schoolopziener werd bevorderd. In 1792 gaf hij uit: *Verhandeling over de gebreken in de Burger-scholen* en in 1806 zijn: *Schoolboek der geschiedenis onzes Vaderlands*, welke beide werkjes door de Maatsch. tot Nut van het Algemeen met den gouden eerepenning bekroond werden en waaraan hij zijne bevordering tot schoolopziener in de provincie Groningen te danken had. Zijne collega's in die betrekking waren Nieuwold, Van Eerde, Guyot en Van Weemen. Hij was de eerste, die door Willem I met het broederlint der orde van den Nederlandschen leeuw werd versierd. Hij werd in de Ned. Herv. kerk te Oude-Pekela begraven, waar een eenvoudig gedenkteeken op zijn graf werd opgericht. Zijne vereerders plaatsten in 1823 in de Martinikerk te Groningen eveneens een huldebewijs aan dezen verdienstelijken man, die nog altijd het godsdienstig onderwijs op hoogen prijs stelde.

HOOFDSTUK XI.

J. H. NIEUWOLD. — J. J. SCHNEITHER. — J. VAN BEMMELEN. —
H. V. D. HESPEL. — GERRIT VERBOON. — DE WETTELIJKE
REGELING VAN HET ONDERWIJS IN 1801, 1803 en 1806.

Nevens Wester moet ook Johannes Henrikus Nieuwold (1737–1812) genoemd worden, die veel voor het schoolwezen hier te lande heeft

gedaan. Geboren te Gerkesklooster (Friesl.), werd hij voor den predikdienst opgeleid. Hij bekleedde het leeraarsambt eerst te Hemmen (Gelderl.), daarna te Oldeboorn en eindelijk in 1770 te Warrega, waar hij tot aan zijn dood toe bleef. De school was in deze laatste plaats in een treurigen toestand, daar de onderwijzer oud en doof was. Hij wendde terstond pogingen ter verbetering aan. In 1785 werd hij met Ten Bokkel en Bruining door de classis van Leeuwarden in eene commissie benoemd, om de bekroonde verhandelingen van Krom, Nahuys, Van der Palm en Van Voorst te onderzoeken en naar aanleiding daarvan plannen ter verbetering voor te slaan. In 1801 werd hij benoemd tot schoolopziener. De schoolverbetering, meende hij, moest bij het aanvankelijk onderwijs reeds beginnen. Door bestudeering der leerwijze van den Franschman Berthaud kwam hij tot de invoering van eene *verbeterde leesmethode*. Om het kind het verband tusschen klank en letterteeken helder bewust te maken, leidde hij de kennis der letters analytisch af uit de woorden, die hij met behulp van platen onder het oog van den leerling bracht. Lezen en schrijven deed hij ten spoedigste met elkander gepaard gaan. Om den kinderen het samenstellen der woorden gemakkelijk te maken, bediende hij zich van letterhoutjes en plankjes, een rad en schuiflijsten. Hij was een voorstander van spelend onderwijs. Het leeren moest volgens hem in den vorm van spel worden overgebracht en de school eene plaats van vermaak zijn. Hij zag echter voorbij, dat het onderwijs daarbij te veel verwaterd wordt; het leeren, zal het goed zijn, moet met *ernst* gepaard gaan.

Terwijl in Groningen Wester, in Friesland Nieuwold de school poogde te reformeeren, hield de Zwitser Schneither zich daarmede bezig in Holland. Jean Jacques Schneither had den krijgsdienst vaarwel gezegd en was thans kostschoolhouder te Leiden. In zijne: *Nieuwe Leerwijze* betoonde hij zich een voorstander te zijn van het *lezen zonder spellen*. Daartoe bediende hij zich van de methode van Berthaud. Later heeft Prinsen deze methode in verband gebracht met de letterkast van Dellebarre en zoo het aanzijn gegeven aan de veelvuldig gevolgde *leerwijze* van Prinsen, die niet, gelijk Nieuwold, analytisch, maar synthetisch te werk ging. Schneither overleed in 1806.

Johannes van Bemmelen (1755 – 1808) was eveneens kostschoolhouder te Leiden. Zijn onderwijs was zeer gezocht en uit zijne leerlingen zijn zeer vele bekwame mannen voortgekomen. Ter beoefening der Fransche en Engelsche taal gaf hij aanmerkelijk verbeterde werkjes uit. In 1784 zag te Leiden van zijne hand het licht een:

Nieuw vermakelijk Nederduitsch Spel- en Leerboek, dat 24 herdrukken beleefde.

Had Schneither in de Zuidelijke provinciën de klankmethode trachten in te voeren en schreef hij daartoe in 1790 zijne: *Nieuwe leerwijze, om kinderen lezen en schrijven gelijktijdig te leeren*, Hendrik Van den Hespel, predikant te West-Souburg, trachtte hem hierin in Zeeland behulpzaam te zijn en schreef daartoe zijn: *Nieuwe leerwijze, om kinderen lezen en schrijven gelijktijdig te leeren*.

Ook Gerrit Verboon heeft veel invloed op opvoedkundig gebied in ons vaderland uitgeoefend. Aan hem hebben hunne opleiding te danken P. J. Prinsen, D. Geelhoed (de eerste 1^e ranger), P. v. d. Spuy te 's Gravenhage, leermeester van Koning Willem III, de beide Gouka's, enz. Verboon was een ervaren wis- en natuurkundige en mocht zich beroemen op vele vernuftige vindingen. Ook de onderwijzers, door hem gevormd, hadden meest allen een bijzondere voorliefde voor wis-, natuur- en aardrijkskunde.

In de richting, waarin deze mannen werkten, zou de revolutie ten opzichte van het onderwijs voortschrijden. Nadat de scheiding van Kerk en Staat haar beslag had verkregen, werd reeds den 1^{en} Maart 1796 aan de Nationale vergadering aangeboden: *Proeve van een ontwerp van nationaal onderwijs*. Aan een commissie werd opgedragen dit ontwerp nader te onderzoeken. Alvorens deze zich van haar taak kweet, legde ze aan het hoofdbestuur der Maatschappij tot N. v. h. Algem. vijftien vragen voor. De antwoorden daarop zijn later onder den titel: *Algemeene denkbeelden over het nationaal onderwijs* in 't licht gegeven. Ten gevolge van de staatkundige verwarring duurde het echter tot 1798, eer er een begin met de wettelijke regeling van het onderwijs werd gemaakt. In dat jaar werd er een Agent (minister) van nationale opvoeding benoemd. Als eerste Agent trad op de Franeker Hoogleeraar Theodoor van Kooten (1749-1813). In 1799 trok deze echter als gezantschaps-secretaris bij zijn vriend Valkenaer naar Spanje, terwijl in zijne plaats als Agent werd benoemd Johannes Henricus van der Palm (1763-1848), zoon van den bekenden kostschoolhouder C. v. d. Palm. Van 1785-1787 was hij predikant te Maartensdijk. Evenals Van Kooten vond hij het in 1787 geraden wegens zijne bekende patriottische gezindheid bij de komst der Pruisen te ontvluchten. Van 1788 tot 1796 was hij huispredikant bij den Zeeuwschen edelman J. A. van der Perre te Middelburg. In 1796 werd hij Hoogleeraar in de Oostersche talen en oudheden te Leiden, terwijl hij van 1799-1836 met alle toewijding zijn Agentschap ver-

vulde. In zijn moeilijk werk werd hij tot aan 1833 trouw ter zijde gestaan door den gewezen predikant Adriaan van den Ende. De vrucht van Van der Palm's werk was de eerste *Wet op het lager onderwijs* in Nederland van 15 Juni 1801. Zij eischte, 1°. dat er in elke gemeente een genoegzaam aantal scholen zou wezen en 2°. dat op alle plaatsen moest gezorgd worden voor een behoorlijk bestaan van den onderwijzer. Acht departementale schoolopzieners werden aangesteld, terwijl het onderwijs onderscheiden werd in *openbaar* en *bijzonder*. Er werd slechts één examen ingesteld: wie slaagde, kon zoowel hoofd- als hulponderwijzer zijn. De eischen voor dat examen waren niet zwaar: 1°. lezen, 2°. een foutief opstel verbeteren, 3°. taalkundig ontleden, 4°. schrijven en pennen vermaken, 5°. rekenen en theorie der rekenkunst, vooral gewone en decimale breuken. Deze eischen betroffen de *bekwaamheid* van den candidaat. Het onderzoek naar de *geschiktheid* behelsde: 1°. onderwijskunde, 2°. een proeve van onderwijs aan kinderen, ter plaatse tegenwoordig, 3°. vragen over de zedelijke opvoeding. Voorzeker waren deze eischen niet streng, doch het onderwijs omvatte toen ter tijd nog niet zooveel vakken als tegenwoordig.

Het volk toonde zich met deze wet niet zeer ingenomen. Het schikte er zich in, dat de school niet meer door de Kerk, maar door den Staat zou beheerd worden, maar het zag met weerezin aan, dat de Bijbel in de school zijn plaats moest inruimen voor een „eenvoudig samenstel van den *natuurlijken godsdienst*,” dat „hetzelve niet vermengd mocht worden met een *dogmatisch leerstelsel*.” De Catechismus der kerk moest voor dien van den Staat wijken, welke laatste leerde: „V. Welke godsdienst is het meest geschikt?” – „A. Alle godsdiensten zijn in de oogen van den wijze *gelijk*, mits dat derzelve leer en zedenkunde overeenkomstig zijn met de wetten van den Staat.”

Dat de wet in dezen geest was opgesteld, was niet in alles aan Van der Palm te wijten. Hij was gebonden aan een bepaalde instructie, zoodat hij in de wet van 1801 niet vermocht der openbare school een hooger doel voor te schrijven, dan „het vormen van deugdzaame menschen en nuttige leden der maatschappij” en vast te stellen „dat op de scholen moest worden daargelaten al het leerstellige, dat door de onderscheidene kerkgenootschappen *verschillend* wordt begrepen.” Het was *zijn* doel niet door deze wet den invloed van den Christelijken godsdienst te ondermijnen, maar het stelsel leidde er toe.

Wij zouden haast zeggen, ten gevolge van de wet der inertie, ook in geestelijke aangelegenheden onmiskkenbaar, bleef de Kerk toch nog

veel invloed op de school behouden, al was het thans *middellijk*. Immers het schooltoezicht werd bij voorkeur toevertrouwd aan *kerkelijke* personen. Van der Palm en Van den Ende waren beiden predikanten der Herv. Kerk en onder de 31 schoolopzieners, die in 1801 werden aangesteld, waren op zijn minst veertien Ned. Herv. leeraars.

Deze wet werd reeds in 1803 door een andere vervangen, waarin alle scholen *openbare* werden genoemd. Er werd een *Raad van Binnenlandsche zaken* ingesteld, die uit 3 leden zou bestaan, waaronder V. d. Palm en V. d. Ende. Vreemd mag het heeten, dat in dezen tijd, waarin Frankrijks invloed hier zoo groot was, er zoo'n krachtig streven ontstond, om onze taal uit haar verval op te beuren en van alle vreemde toevoegsels te zuiveren. Nadat vele pogingen hiertoe reeds waren aangewend, werd er in 1801 ten huize van Van der Palm een bijeenkomst gehouden van een zestal gemachtigden der Bataafsche republiek, waarin besloten werd aan Pieter Weiland, Remonstrantsch predikant te Rotterdam, het vervaardigen van eene spraakkunst en aan Matthijs Siegenbeek, Hoogleraar te Leiden, het ontwerpen van eene *spelling* op te dragen. Beiden namen de opdracht aan en in 1804 werden van Staatswege de spraakkunst van Weiland en de spelling van Siegenbeek uitgegeven en als de *officieele* geijkt.

Van 1805--1806 was Rutger Jan Schimmelpenninck Raadpensionaris van ons land. In deze betrekking trok vooral het onderwijs zijne aandacht. De secretaris-generaal Hendrik van Stralen en de amenuensis Adriaan van den Ende stelden te zamen een ontwerp van wet op, de raadpensionaris keurde het goed en zoo kwam de wet van 3 April 1806 op het lager onderwijs in Nederland tot stand, volgens welke het lager Schoolwezen in ons vaderland eene halve eeuw lang is ingericht geweest. Had de wet van 1803 de onderscheiding weggenomen tusschen openbare en bijzondere scholen, zoodat iedereen gedwongen was van het openbaar onderwijs voor zijne kinderen gebruik te maken, ook al kon hij er zich niet mee vereenigen, de wet van 1806 onderscheidde zich *hierin* gunstig van hare voorgangster, dat zij het oprichten van bijzondere scholen *vrij* liet, al moedigde zij dit *volstrekt* niet aan.

Vraagt men naar de oorzaken, die in het korte tijdsbestek van vijf jaren eene drieërlei wetgeving ten gevolge hadden, men vindt die in de verschillende partijen, die in ons land elkander de oppermacht betwistten; sommigen wilden een *bondgenootschappelijk* beheer (foederalisten) en anderen waren voorstanders van een *centraal Bestuur* en de een- en ondeelbaarheid van de Bataafsche republiek (unita-

rissen). Zoo ademde de wet van 1801 meer een geest van centralisatie bij het algemeen — en van vrijheid bij het gemeentebestuur. Zij regelde voornamelijk de zaken der openbare scholen; voor de oprichting van bijzondere werd eene groote ruimte gelaten. Alle zaken, betreffende het onderwijs tusschen de plaatselijke autoriteiten en het uitvoerend bewind, werden afgedaan door tusschenkomst van Departementale schoolopzieners. Verzekerden deze verordeningen aan de hooge regeering een krachtige inwerking op het schoolwezen, de wet van 1803 bracht, naar den gewijzigden geest, een groot gedeelte van het beheer op de gewestelijke besturen over. Beide deze wetgevingen omschreven het zedelijk beginsel van het onderwijs aldus: „Het onderwijs zal zoodanig moeten worden ingericht, dat de vermogens der kinderen door hetzelfde ontwikkeld en zij tot redelijke wezens worden gevormd; dat wijders in hunne harten worden ingeprent de kennis en het gevoel van dat alles, wat zij aan het Opperwezen, aan de maatschappij, aan hunne ouders, aan zichzelf en aan hunne medemenschen verschuldigd zijn, zonder dat echter in de gewone schooltijden eenig godsdienstig onderricht zal mogen gegeven worden in het leerstellige, hetwelk door de onderscheidene kerkgenootschappen verschillend wordt begrepen.” (Art. 4, wet v. 1803). Met recht mag men van zulk een art. zeggen: „Wanneer men de beteekenis van den term Opperwezen, overeenkomstig het spraakgebruik van de toonevende kringen van dien tijd in 't oog houdt, kan niemand ontkennen, dat het Christendom in deze wet geheel is verloochend, dat zij even goed door een heiden, als Cicero b.v., had kunnen zijn uitgevaardigd.” (Dr. J. Woltjer. „Wat is het doel v. h. C. N. S.?” blz. 89.)

VIERDE TIJDPERK. (1806--1842.)

HOOFDSTUK XII.

INHOUD, GEEST EN STREKKING DER SCHOOLWET VAN 1806.

De invloed der Kerk werd onder de wet van 1806 ook nog eenigszins gezien. Evenals in 1801 werd ook nu weer het schooltoezicht aan een betrekkelijk groot aantal predikanten toevertrouwd. En al waren dezen niet daarvoor aangewezen, *omdat* zij bedienaars van den

godsdienst waren, toch was hun invloed op de school met betrekking tot het godsdienstig onderwijs gunstig en zochten zij ook bij de examens en bij het vervullen van vacatures in goeden zin te werken. Omdat die invloed echter niet in de wet geworteld was, kon het voorzien worden, dat hij bij het toenemend ongelooft spoedig moest verdwijnen.

Het beginsel van *gemengde* scholen stond bij de wet van 1806 op den voorgrond, d. w. z. van scholen, voor leerlingen van *verschillende* geloofsbelijdenissen toegankelijk. Daardoor kon het op den duur niet uitblijven, dat men een onderwijs afkeurde, 't welk verplicht was de godsdienstige denkbeelden des *geheelen* volks te eerbiedigen. Mr. Gr. v. Prinsterer zegt in zijn *Handb. d. Gesch. v. h. Vaderland* er van: „De maatregel vergelijkenderwijze en voor dien tijd heilzaam. Het stelsel verkeerd. Vereeniging der (*Christelijke*) gezindten op de school van overheidswege, in het belang van volkseenheid en nationale kracht. Weinig of geen bezwaar, zoolang één gezindte oppermachtig is of onverschilligheid voor den godsdienst den boventoon heeft. Maar kiem van *onchristelijkheid*; de school is christelijk, voor zoover (quâtenus) de algemeenheid van haar inrichting dit vergunt. Kiem van *dwang*; voor de bijzondere school is *autorisatie* noodig en zal niet aan een school, niet voor allen toegankelijk (*secularisch* en *anti-nationaal!*) worden verleend.”

Art. 22 der wet van 1806 zegt: „Alle schoolonderwijs zal zoodanig moeten worden ingericht, dat onder het aanleeren van gepaste en nuttige kundigheden, de *verstandelijke* vermogens der kinderen ontwikkeld en zij zelven opgeleid worden tot alle maatschappelijke en *Christelijke* deugden.” En art. 23: „Terwijl vastgesteld wordt het nemen van maatregelen, om de schoolkinderen van het *onderwijs in het leerstellige* van het kerkgenootschap, waartoe zij behooren, geenszins verstoken te doen blijven, zullende het geven van dit onderwijs *niet geschieden door den schoolmeester*.” (Wij cursiveeren). Het *voorbereidend* godsdienstonderwijs werd dus als taak der school aangewezen, terwijl het *vormend* godsdienstonderwijs aan de Kerk moest worden overgelaten. Hoewel onder dat voorbereidend godsdienstonderwijs slechts een samenstel van waarheden uit den *natuurlijken* godsdienst werd verstaan, toch maakte het een nog in waarheid *christelijk* godsdienstig onderwijs mogelijk, zoolang het schooltoezicht aan *geloovige* mannen was toevertrouwd en het toongevend gedeelte der natie nog niet geheel zijn christelijk gehalte had verloren.

Ook art. 6 der *Algemeene Schoolorde* (uitgevaardigd 23 Mei 1806)

bood den geloovigen onderwijzer nog gelegenheid genoeg, om de kinderen uit *Gods Woord* te onderwijzen en ze in het Psalmgezang te oefenen, van welke gelegenheid in het eerst algemeen een *goed* gebruik werd gemaakt. Dat art. 6 toch schreef voor: „De schooltijd zal, hetzij wekelijks, hetzij dagelijks met een kort en gepast Christelijk gebed, op een eerbiedige wijze ingericht, geopend en gesloten worden en zal bij dezelfde gelegenheden ook iets toepasselijks mogen gezongen worden.”

In de verordeningen op het *afnemen der examens* werd voorgescreven: „dat men voor het eigenlijk examen zooveel mogelijk de zedelijke en godsdienstige denkwijze en beginselen van hem, die zich aanbiedt, zal trachten te ontdekken” (art. 8) en in art. 11 werd gezegd, dat men de candidaten vragen zou, „in het algemeen over de geschikste middelen om, niet alleen het *verstand* der kinderen te ontwikkelen en te beschaven, maar ook *inzonderheid* om hen op te leiden tot *Christelijke* deugdbetrachting.”

Al deze voorschriften gaven steun aan den geloovigen onderwijzer, om een in waarheid *geloovig* onderwijs te geven, maar ook aan den *ongeloovigen* schoolmeester, om den kinderen waarheden in te prenten, slechts gegrond in *rede* en *natuur*. Dat de scholen in de eerste jaren na 1806 in een godsdienstig opzicht nog zoo goed waren, als ze waren, was *niet ten gevolge der wet*, maar een gevolg hiervan, dat het Nederlandsche volk nog niet geheel met de geopenbaarde waarheden van *Gods Woord* had gebroken.

Men zegt niet te veel, als men beweert, dat met de wet van 1806 de stelsels van Montaigne, die een bloot *verstandelijke* opvoeding wilde, van Locke, die alle *leerstelsels* bestreed, en van Rousseau, die de *openbaring* verwierp en den *natuurlijken* godsdienst voor genoegzaam achtte, hun *openlijke intrede* in ons land deden. De triomf van deze stelsels was voorbereid door mannen als Hulshoff en Chatelain, vooral door Houtam en Corn. v. d. Palm (aanhangers van Locke) en anderen; de maatschappij tot Nut van het Algemeen had dien gemakkelijk gemaakt en door de revolutie had hij zijn beslag gekregen. De zaden, door Locke en Rousseau uitgestrooid en ook in Nederlandschen bodem overgebracht, waren thans ontkiemd en hadden nu gelegenheid gekregen, om tot *volkomen* wasdom te geraken.

Dien wasdom zouden ze *langzamerhand* verkrijgen en *hebben* ze verkregen in de schoolwetten van 1857 en 1878. Thans echter kon men nog niet zeggen, dat de Bijbel op school een verboden boek

was. Het is waar, op de *Algemeene Boekenlijst*, eerst in 1810 voor Holland en in 1815 voor geheel *Noord-Nederland* uitgegeven, komt de H. Schrift niet voor, doch dat kwam, gelijk men verzekerde, om Gods Woord *niet* met de gewone Spel- en Leesboeken *gelijk te stellen*. Immers, hieromtrent werd daar ter plaatse gezegd: „Reeds door den *Bijbel* onder de schoolwerkjes aan te bevelen, zou er afbreuk gedaan worden aan de achting en eerbied, aan denzelven verschuldigd, even als ware het noodig, om door een rechtstreeksche aanbeveling de onderwijzers op te wekken en te verplichten tot een gepast gebruik van denzelven. *Zulk eene verplichting* rust reeds van zelf op hen, en verre er van af hen, door het niet vermelden van *den Bijbel* op de Boekenlijst, te willen ontslagen rekenen, om van denzelven een behoorlijk en plichtmatig gebruik te maken, nam men zich reeds bij het eerste ontwerp ter vervaardiging dezer lijst voor, in de inleiding tot dezelve, den onderwijzer ten ernstigste aan te manen, om van den *Bijbel* bij zijne scholieren het meest gepaste gebruik te maken, en tevens aan te wijzen, uit welk oogpunt men het niet aantreffen van den Bijbel op de Boekenlijst te beschouwen en te beoordeelen hebbe.”

De maatschappij tot N. v. 't Algemeen, in wier geest en door wier toedoen vooral de wet ontstaan was, gaf in 1806 eene prijsverhandeling uit van H. W. C. A. Visser, waarin art. 23 der wet (behelzende de uitdrukking *Christelijke deugden*) op navolgende wijze werd verklaard: „Wat verstaat het Gouvernement door *Christelijke deugd*, waartoe de jeugd in de scholen behoort te worden opgeleid? — Wanneer wij niet alleen omtrent anderen zoo handelen, gelijk wij wenschen, dat omtrent ons zelve geschiede: wanneer wij niet alleen een ware zorg voor ons wezenlijk welzijn dragen, maar ook daarenboven zoodanig van God gevoelen, zoo van Hem denken en zoo handelen, gelijk schepselen omtrent hunnen Schepper betaamt; wanneer wij dien eerbied en die liefde, dat vertrouwen, die gehoorzaamheid in al ons doen en laten, in al ons denken en spreken jegens God oefenen, welke het aan afhankelijke schepselen jegens hunnen Schepper en Weldoener, hunnen Verzorger en Vader alleen betaamt, en welke de leer van Jezus zoo nadrukkelijk inprent en gebiedt; wanneer wij daarenboven, als belijders van Jezus alle maatschappelijke deugden in eenen veel uitgebreider zin oefenen, dan wij als leden der maatschappij behoeften te doen; wanneer wij niet alleen het welzijn van elk lid der maatschappij in het algemeen behartigen, maar ook zelfs onzen vijand liefhebben, kwaad met goed vergelden,

het welzijn onzer vervolgers zoeken; wanneer wij niet alleen het tegenwoordige, maar ook het toekomstige heil onzer medemenschen bedoelen; dan kunnen wij gezegd worden *Christelijke deugd* te oefenen.

„Wanneer wij nu dit alles volbrengen uit geloof aan God, als de oorzaak onzes bestaans, den weldadigen Beschikker onzer lotgevallen, den Gever dezer wetten; uit geloof aan Zijne aanbiddelijke wijsheid, onkreukbare rechtvaardigheid, vlekkelooze heiligheid, en bovenal Zijne oneindige liefde en ontferming in Jezus Christus jegens ons; wanneer dit alles voortspruit uit erkentenis aan Hem, als den zedelijken Wetgever, den Regeerder en Rechter der menschen, uit geloof aan die hulp, ons daartoe beloofd en geschonken door Jezus Christus, aan een toekomstig leven, *het gevolg van een deugdzaam leven op aarde* (wij cursiveeren), aan een onpartijdig oordeel over allen en eene rechtmatige vergelding van alles, wat gedaan en nagelaten werd op aarde, – dan kunnen wij gezegd worden, *Christelijke deugd* in een Christelijken zin te betrachten.

„Tot zoodanige maatschappelijke en Christelijke deugd nu wil het Gouvernement de jeugd, door middel van het onderwijs, opgeleid hebben in de scholen.”

Meer is er o. i. niet noodig, om geest en strekking der wet op het lager onderwijs van 1806 *wel* te verstaan.

De wet bestond uit de eigenlijke wet van slechts 21 artikelen en uit drie bijlagen: A. reglement voor het lager schoolwezen en onderwijs binnen de Bataafsche republiek; B. verordeningen op het afnemen en afleggen der examens; C. instructies voor de schoolopzitters en commissiën van onderwijs.

De onderwijzers hadden noodig eene algemeene en eene bijzondere toelating. Om de eerste te verkrijgen, moesten ze een examen afleggen, waarbij *vier rangen* onderscheiden werden, tengevolge waarvan de scholen in drie klassen (die van de hoogste, middelste en laagste klasse) werden verdeeld, zoodat de onderwijzers van den 1en en 2den rang naar alle scholen mochten staan, die van den 3den rang alleen naar scholen van de 2de en 3de klasse en die van den 4en rang alleen naar de scholen van de 3e klasse. Voor het verkrijgen der bijzondere toelating *kon* een vergelijkend examen gevorderd worden. Geen school kon opgericht worden zonder uitdrukkelijke vergunning van het provinciaal- of gemeentebestuur na voorafgaande inlichting van den schoolopzitter van het district of van de plaatselijke schoolcommissie. De vakken van het onderwijs waren niet verbindend

voorgescreven, doch geene andere leer- of leesboeken mochten in de school gebruikt worden, dan die op eene algemeene boekenlijst aangewezen waren. Behalve de Wet met hare drie bijlagen werd er nog eene *Algemeene Schoolorde* uitgevaardigd, volgens welke o. a. de leerlingen in eene school moesten „verdeeld worden in *drie* klassen, welke van elkaar afgezonderd zitten.” Het toezicht was opgedragen aan schoolopzieners, die in elke provincie eene vaste commissie vormden, en in de gemeenten aan plaatselijke schoolcommissiën. In de provinciale commissiën had een lid van de Gedeputeerde Staten zitting. Door de provinciale besturen moest gezorgd worden voor voldoende onderwijs, maar ook, dat het getal scholen niet te zeer vermeerderde. „Een groot bezwaar tegen de Wet van 1806 is, dat ze eigenlijk geene regeling is voor de lagere scholen en 't lager onderwijs, maar alleen dient tot instelling en regeling van 't schoolopzicht en ter bepaling der vereischten van de onderwijzers. Over den aard, omvang en strekking van 't onderwijs zelf zwijgt de wetgeving genoegzaam geheel.” (Dr. H. J. Nassau. „Geschriften”, blz. 86).

HOOFDSTUK XIII.

BIJZONDERE SCHOLEN DER EERSTE EN TWEDE KLASSE. · HET ONDERWIJS GEDURENDE DE INLIJVING BIJ FRANKRIJK.

De wet van 1806 onderscheidde de scholen in openbare en bijzondere scholen. De bijzondere scholen werden weer gesplitst in:

1°. „de zoodanige, die òf bij uitsluiting behooren, hetzij tot eenige Diakonie of eenig Godshuis, van welke gezindte dan ook, hetzij tot de Maatschappij *Tot Nut van 't Algemeen*, hetzij tot eenig ander geheel op zich zelf staand gesticht, òf ten eenenmale komen ten koste en ten laste van een of meer bijzondere personen, die zich tot derzelve oprichting en geregeld en toereikend onderhoud verbonden of onderling vereenigd hebben;

2°. „de zoodanige, die zonder eenigerhande vasten onderstand of bezoldiging, haar onderhoud geheel en al vinden uit het provenu van de schoolgelden en kostenpenningen der af- en aankomende leerlingen.”

Dat de wet van 1806 deze twee klassen van bijzondere scholen toeliet, daarin onderscheidde zij zich gunstig van die van 1803. Wij

wezen daar reeds op. De voorwaarden evenwel, waarop deze bijzondere scholen werden toegelaten, waren verre van aanmoedigend. Moeilijk valt het zelfs te ontkennen, dat ze eerder geschikt waren, om het bijzonder onderwijs allengs geheel te verdringen, dan om het aan te moedigen als een redmiddel voor hen, die met het openbare onderwijs niet waren ingenomen. Indien men het verkoos, kon men zelfs met de wet in de hand het oprichten van bijzondere scholen geheel verbieden en gewoonlijk geschiedde dat dan ook, als men bespeurde, dat de oprichters gedreven werden door conscientiebezwaren tegen de openbare school. En dat huldigen der openbare school als de *alleenheerschende* heeft de jammerlijkste gevolgen na zich gesleept. Veroorzaakte het in den beginne reeds spanning, langzamerhand ontstond er de worsteling door tusschen het Christelijk bijzonder en het openbaar onderwijs, die meer dan negentig jaren geduurd heeft en nog niet is geëindigd.

De nieuwe schoolwet eischte van de school „opleiding tot alle maatschappelijke en Christelijke deugden, met uitdrukkelijk verbod evenwel aan den onderwijzer, om eenig onderricht te geven in het leerstellige der verschillende genootschappen.” Toch betoonde de Staat zich aanvankelijk niet onverschillig, of de kinderen ook onderwezen werden in de positieve leerbegrippen. De Secretaris van Staat, *Hendrik van Stralen*, richtte zelfs eene circulaire aan de synoden der verschillende kerkgenootschappen met liet vriendelijk verzoek, „of de kerkgenootschappen het onderwijs in hunne godsdienstige leerbegrippen geheel voor *hunne* rekening willen nemen en tevens willen *zorgen*, dat het aan geene gelegenheid ontbreke, om door geregelde welingerichte catechisatie's als anderszins daarin onderwijs te ontvangen.” Ja, bij een volgend Besluit van 25 Sept. 1806 vermaande de Minister van Binnenlandsche Zaken schoolopzieners en plaatselijke commissiën, om den predikanten der Herv. Kerk „bevorderlijk te zijn in hetgeen aan dezelve ten aanzien van het leerstellig godsdienstig onderwijs der jeugd van *Gouvernementswege bijzonderlijk werd toevertrouwd.*” Al keuren wij deze bekommering der hooge regeering niet af, toch moet ze ons vreemd voorkomen bij een Staat, die van de Kerk *gescheiden* heette te zijn.

De Roomsch-Katholieken waren aanvankelijk met de wet ingenomen. Bij de afkondiging der scheiding van Kerk en Staat in 1795 had hun Kerk gelijkheid van rechten voor de wet met de andere kerkgenootschappen verkregen. Bij de nu plaats gehad hebbende scheiding der school van de Kerk geloofden zij ook veel gewonnen

te hebben. De openbare school immers had nu haar uitsluitend Gereformeerd karakter verloren; onderwijs in den Catechismus en ander Gereformeerd onderwijs mocht er niet meer in gegeven worden. „Den Roomschgezinde kon 't niet dan aangenaam wezen, dat zijne kinderen jaarlijks bij het opzeggen van den dertigsten Zondag de vraag niet meer hoorden: „Wat onderscheid is er tusschen het Nachmaal des Heeren en de Paapsche Mis?“ Noch in 't antwoord: „. . . En alzoo is de mis in den grond anders niet dan eene verloochening van de eenige offerande en het lijden Jesu Christi en eene vervloekte afgoderij“ (Dr. H. J. Nassau. „Geschriften,“ blz. 70). Langzamerhand begonnen zij bezorgd te worden over het feit, dat het schooltoezicht meest aan Herv. predikanten was toevertrouwd. De Protestanten zagen dat met welgevallen en beschouwden het als een waarborg, dat het Christelijk godsdienstig onderwijs niet geheel uit de school werd geweerd, doch de R.-Katholieken meenden er den toelag in te bespeuren, om allengs het geheele volk te protestantiseeren. Waarschijnlijk om aan hunne bezwaren tegemoet te komen, bepaalde de Koning bij decreet van 18 Aug. 1808, „dat voortaan de predikanten en geestelijken der onderscheidene gezindheden niet konden benoemd worden tot leden der commissiën over het openbaar onderwijs.“

De nieuwe schoolwet, onder Schimmelpenninck tot stand gekomen, kwam onder Koning Lodewijk Napoleon tot uitvoering. *Van den Ende* bleef commissaris van het schoolwezen. Den 4^{en} Maart 1808 werd hij echter tot *inspecteur* van het lager schoolwezen benoemd, als blijk, dat men zijne diensten op prijs stelde. En inderdaad, hij was de ziel van alles, wat op het gebied der school tot stand kwam, en zorgde er voor, dat de reglementaire bepalingen omtrent het onderwijs geen doode letter bleven. In 1809 stelde V. d. Ende voor een *Algemeen Schoolfonds* op te richten, door heffing eener algemeen in te voeren afzonderlijke plaatselijke belasting met het doel, om de karige bezoldiging der onderwijzers te verbeteren; het geregeld schoolgaan, ook door verhooging van belasting voor de nalatigen, te bevorderen, en om de publieke kassen van vele bezwarende uitgaven te ontheffen. Gelukkig keurde de Staatsraad den 27 Maart 1809 het ontwerp af, wyl hij vreesde „willekeurigheid en misrekeningen en ook te groote krenking van het ouderlijke recht.“

Den 1 Juli 1810 deed Koning Lodewijk afstand van de regeering en Holland werd bij Frankrijk ingelijfd. Het openbaar onderwijs in geheel het Keizerrijk werd toevertrouwd aan de „Keizerlijke Universiteit.“ Hoe ook het Hooger Onderwijs hier te lande door Keizer

Napoleon besnoeid werd, toch bepaalde hij bij decreet van 22 Oct. 1811, dat al hetgeen bij de wet van 1806 verordend was, zou van kracht blijven. Alleen de Fransche taal moest nu deel van het onderwijs blijven uitmaken. Dit gevolg was verkregen wegens het gunstige rapport, dat de Fransche geleerden *Cuvier* en *Noël*, die als gevolmachtigden der Keizerlijke Universiteit in 1811 den staat van het lager onderwijs hier te lande moesten opnemen, over het Nederlandsche schoolwezen uitbrachten. Van de Leidsche armenschool en haar onderwijzer Ansljyn brachten zij het gunstigst rapport uit. Zij prezen ons nationaal onderwijsstelsel wegens de voortreffelijkheid der leermethoden, de algemeen godsdienstig-zedelijke strekking en de waarborgen, die het bood tot wering of fnuiking van al wat aan het Gouvernement aanstootelijk was. — Toch bleef alles niet in statu quo. De zoogenaamde tiërceering of gedwongen schulduitdelging trof verscheidene diaconieën en Godshuizen gevoelig, zoodat zij niet meer in het onderwijs der weezen of andere behoeftige kinderen zooals vroeger vermochten te voorzien en verschillende bijzondere scholen der eerste klasse een zeer kwijnend bestaan voortsleepten. Onderwijzers, die hunne traktementen of bijverdiensten uit 's lands kas ontvingen, werden haast niet betaald, terwijl schoolopzieners en onderwijscommissiën hunne salarissen, reiskosten of voorschotten zoo goed als niet ontvingen. Natuurlijk bleef dit alles niet zonder invloed op de school.

In den korten tusschentijd, die er verliep tusschen Koning Lodewijks afstand en Hollands inlijving bij Frankrijk, berustte 's lands bestuur bij den *Provisioneelen Raad van Regentschap* onder den minister *Van der Heim*. In deze tusschenregeering van 9 dagen werd Van den Ende gemachtigd, om de *Algemeene Boekenlijst*, ingevolge art. 24 van het reglement A. ontworpen, in de *Bijdragen* te doen opnemen en zoo ter algemeene kennis te brengen. Geen andere boeken mochten nu op de scholen gebruikt worden, dan die op de lijst voorkwamen. De bijzondere scholen der eerste klasse bleven evenwel vrij in 't gebruik van „zoodanige leer- en leesboeken, als de aard dier scholen vorderen mag,” terwijl het der bijzondere scholen der tweede klasse geoorloofd was, na kennisgeving aan en goedkeuring van den schoolopziener voor bijzondere wetenschappen de boeken te gebruiken, welke hare hoogere en bijzondere inrichting en behoefte vorderde. In een afzonderlijke reeks werden genoemd de boeken „*bijzonder voor Israëlitische scholen.*” Een vierde afdeeling noemde de boeken, bestemd „ten gebruike der onderwijzers zelve op de

scholen, ten einde door hen op gezette tijden, of ook bij gepaste gelegenheden, ter verpoozing, onderricht of eenig zedelijk doel te worden voorgelezen of verklaard." De vijfde afdeeling bestond uit eene opgave van „Voorschriften, Gezangen en gebeden, die ook Psalmen behelsde;" de zesde vermeldde de boekjes, geschikt, om als prijzen te worden uitgedeeld; de zevende, onderscheidene werkjes, voor de onderwijzers zelf aanbevelenswaard. Het gebruik der boeken van de *vijf eerste afdeelingen* was verplichtend. Zelfs mocht men geen anderen druk van een werkje, op de lijst genoemd, gebruiken, dan die op de lijst was aangewezen. Vooral *nadrukken* werden geweerd. Van elken nieuwen druk moest telkens een exemplaar worden ingezonden, om die nieuwe uitgave tot schoolgebruik te zien wettigen. Wij wezen er reeds op, dat de Bijbel op de Boekenlijst niet voorkwam en noemden tevens de reden hiervan. Van den Ende noemde deze Boekenlijst een van de maatregelen, waaruit beter dan uit iets anders de Christelijke, zedelijke en godsdienstige strekking der wet van 1806 kan gekend worden.

HOOFDSTUK XIV.

N. ANSLIJN. - P. J. PRINSEN. - DE EERSTE KWEESCHOOL VOOR ONDERWIJZERS IN ONS LAND. - BEREND BRUGSMA. BERNARD SCHRÖDER. -- J. H. FLOH. H. W. C. A. VISSER.

Veel was er intusschen gedaan, om de bestaande methoden voor de verschillende vakken te verbeteren, vooral door Nicolaas Anslijn (1777--1838). Bij zijn grootvader, Nicolaas Anslijn Sr., een bekwaam onderwijzer te Amsterdam, genoot hij zijn eerste onderricht. Hoewel hij in zijne jeugd voorliefde voor het fiïnschilderen aan den dag legde, wilde zijn vader hem liever het boekbinden laten leeren, opdat hij de boekbinderszaak van dezen later zou kunnen voortzetten. De jeugdige Anslijn wist het evenwel gedaan te krijgen, dat hij bij een kunstschilder in de leer werd gedaan. De dood van zijn vader verhinderde echter zijne lievelingsstudie. Met een verlakker begon hij nu de kermissen af te reizen. Dit eindeloos zwerven was hij evenwel spoedig moede en hij besloot weer het vaderlijk bedrijf te aanvaarden en zette zich al spoedig als boekbindersbaas te Leiden neder. Na zijn huwelijk besloot hij nochtans weer van stand te veranderen

en onderwijzer te worden. In 1803 behaalde hij door ijzeren inspanning een akte van algemeene toelating. Van 1804–1807 was hij tweede onderwijzer aan een der stadsarmenscholen te Amsterdam. In 1807 werd hij hoofdonderwijzer aan een dergelijke school te Amsterdam. Cuvier en Noël, de beide Fransche geleerden, maakten in hun rapport van Ansljns school de uitstekendste vermelding. Koning Willem I betoonde hem zijne bijzondere tevredenheid door hem Uilkens' *Volmaaktheden van den Schepper in Zijne schepselen* en Hugo Blair's *Lessen over de Redekunst* ten geschenke te geven. Gezondheids- en andere redenen drongen hem in 1819 zijne betrekking te verlaten en huisonderwijzer te worden. Van toen af begon hij een vlijtig en gelukkig beoefenaar der natuurlijke historie te worden. Bijzonder verdienstelijk maakte hij zich door zijne verbeterde spelmethode, waarbij hij den natuurlijken klank der letters ten grondslag legde, zoodat het lezen ten spoedigste aan de hand van het spellen plaats had. Lang nog werd in vele scholen aan Ansljns spelmethode de voorkeur gegeven boven de leesleerwijze van Prinsen. – Voor de school schreef Ansljijn het bekende werkje: *De Brave Hendrik*, naar hij meende, zijn meesterstuk. In het: *Nijmeegsche Schoolblad voor Christelijk onderwijs* van Oct. 1845 werd het evenwel aan een geduchte critiek onderworpen. De Afd. Utrecht van het Ned. Onderwijzersgenootschap antwoordde daarop in de brochure: *De Brave Hendrik verdedigd*. In het N^o. van Jan. 1846 van het Nijmeegsch Schoolblad mengde ook Dr. Beets zich in het debat. Verder schreef Ansljijn: *Raadgevingen en onderrichtingen* en: *De Brave Maria* en was hij de eerste, die de logische ontleding tot grondslag van het taalonderricht in de scholen legde en op woord- en zinsverklaring bij het leesonderricht aandrong. Hij vertaalde Dolz' *Aanleiding ter vervaardiging van schriftelijke opstellen*, gaf een verbeterde uitgave van Brunt's rekenboekjes uit, schreef eene *Aanleiding tot het rekenen uit het hoofd*, verder: *Natuur- en aardrijkskundige mengelingen*, *Karakter-schetsen uit de Vaderlandsche en Algemeene geschiedenis*, een: *Leven van Jezus*, enz. en verspreidde door al deze geschriften veel denkbeelden van Pestalozzi omtrent het onderwijs. Zijn laatste levensdagen bracht hij door bij zijn zoon P. Ansljijn, Hoofdonderwijzer aan het fundatiehuis te Alkmaar.

Pieter Johannes Prinsen (1777–1854) werd geboren te Stolwijk (Z.-Holland). Na reeds vroeg, hoewel goed onderlegd zijnde, de school verlaten te hebben, kwam hij bij het timmeren. Zijne leerlust dreef hem echter al spoedig, zich voor onderwijzer te bekwamen.

In korten tijd had hij de noodige akte verkregen en werd hij aangesteld als onderwijzer aan de stadsschool te Schiedam. Onder leiding van zijn patroon, den bekwamen G. Verboon, bestudeerde hij de wis-, natuur- en aardrijkskundige vakken, terwijl de schoolopziener *W. Goede*, Remonstrantsch predikant te Rotterdam, hem, evenals andere onderwijzers, des Zaterdagsavonds behulpzaam was in de beoefening der Ned. Taal. In 1798 had hij de akte als schoolhouder verkregen en nu opende hij te Schiedam een onderwijsinrichting, die al spoedig het aantal leerlingen niet kon bevatten. In 1801 werd hij benoemd tot hoofdonderwijzer aan de departementsschool te Haarlem. De opleiding van kweekelingen werd nu ook aan zijne zorgen toevertrouwd. Hij begon met onderwijs te geven aan 42 leerlingen en 8 kweekelingen. Door zijne leesleerwijze oogstte hij allen roem in. In 1810 was hij Van den Ende behulpzaam bij het samenstellen der *Algemeene Boekenlijst*. Op voordracht van de commissie van onderwijs in Amstelland verkreeg hij in 1810 den eersten onderwijzersrang *honoris causa*, terwijl in 1814 Z. M. Willem I hem vereerde met een fraai gebonden present-exemplaar van Weiland's *Nederl. Taalk. Woordenboek*. In 1816 werd hij benoemd tot directeur en onderwijzer der Rijkskweekschool te Haarlem, in welke betrekking hij met het meeste succes werkzaam was. De kweekschool werd opgericht bij Kon. Besluit van 31 Mei 1816. Tegelijkertijd werd ook voor de Zuidelijke Nederlanden eene kweekschool geopend onder leiding van B. Schröder. Onder de medewerkers van den verdienstlijken Directeur hebben zich vooral onderscheiden M. v. Dapperen, voormalig kweekeling van Pestalozzi, bekend door zijne vormleer en zangleerwijze; en inzonderheid ook de achtenswaardige Polman. Deze was inzonderheid met de godsdienstige en zedelijke opvoeding der kweekelingen belast. Het onderwijs in den godsdienst was op tamelijk breeden grondslag ingericht. Het bestond allereerst in een uitvoerig onderricht in de Bijbelsche geschiedenissen, in de Christelijke zedenleer, alsmede „in het recht verstand des Bijbels.” Velen achtten Polman's dood voor de kweekschool een onherstelbaar verlies; niemand beter dan hij begreep, dat ook hij het opleiden van kweekelingen opvoeding en onderwijs onafscheidelijk verbonden zijn. De inrichting van de kweekschool berustte op het externaat, zoodat de kweekelingen bij particulieren gehuisvest waren. Dit eischte van de zijde der leeraren een getrouw en streng toezicht, waaraan Polman zich met allen ernst en met groote nauwgezetheid wijdde. In 1820 werd Prinsen benoemd tot schoolopziener van Haarlem en omstreken

en in 1842 viel hem de hooge eer te beurt, van te worden benoemd tot ridder der *orde van den Nederlandschen Leeuw*. In 1854 stierf hij, 77 jaren oud, na 400 kweekelingen opgeleid te hebben. Hij schreef: *Geographische oefeningen, Wegwijzer tot het aanleeren der algemeene geschiedenis, Zielkunde, Vormleer van Pestalozzi, Voorstelleer, Nederduitsche taalkunde*, enz.¹⁾.

De eerste kweekschool voor onderwijzers in ons land werd den 19 Juli 1797 te Groningen geopend en ging uit van het departement Groningen van de Maatsch. tot N. v. h. Algem. Van 1812–1816 was ze gesloten, doch in 1816 weer geopend, werd Berend Brugsma (van 1815–1816 onderwijzer te Euvelgunne), oud 18 jaar, tot Directeur aangesteld, welken post hij tot zijn dood toe op uitnemende wijze heeft waargenomen. Onder hem werd de school tot een rijkskweekschool verheven. Hij zelf werd later ook schoolopziener en vereerd met het broederschap der orde van den Ned. Leeuw. Behalve door zijne geschriften heeft Brugsma zich bekend gemaakt door zijne opvoedkundige reizen.

Zooals wij zagen, werd bij Kon. Besluit van 31 Mei 1816 bepaald, dat te Haarlem en te Lier rijkskweekscholen zouden worden opgericht. De directeur van de laatste, Bernard Schröder, werd in 1787 te Nieuwer-Amstel geboren en was eerst hoofdonderwijzer aan eene weeshuisschool te Amsterdam. In 1830 moest hij België verlaten. Op paedagogisch terrein was hij later het meest in Limburg werkzaam. In 1862 overleed hij te Maastricht.

De schooltucht te verbeteren en het onderwijs te maken tot een voorwerp van Staatszorg, dit was het streven van *Jacob Hendrik Floh* (1758–1830). Hij werd te Crefeld (Duitschl.) geboren en ontving te Amsterdam aan de kweekschool der Doopsgezinde Societeit zijne opleiding tot predikant. In 1783 werd hij als leeraar bij de Doopsgezinde gemeente te Enschedé beroepen. In 1796 werd hij verkozen tot lid der nationale vergadering en maakte als zoodanig deel uit van de commissie, die de scheiding van Kerk en Staat wist door te drijven. Bij gelegenheid, dat er over de emancipatie der Israëlieten gesproken werd, deed hij een scherpen uitval op de Ned. Hervormden en hunnen catechismus. In 1800 benoemde men hem tot schoolopziener en later tot secretaris der commissie van onderwijs in

---

¹⁾ Over den geest, die in de Haarlemsche kweekschool heerschte, zie men een uitvoerig opstel, geplaatst door een zijner voormalige kweekelingen in de *Paedag. Bijdragen*. Jaarg. 19 bl. 6.

Overijsel. In 1794 werd zijn antwoord op eene prijsvraag der Maatsch. tot N. v. h. Algemeen bekroond: *Welke is de beste theorie van straffen en beloonen?* terwijl hij in 1808 schreef: *Onderrichtingen, raadgevingen en wenken voor schoolonderwijzers*. Door zijne in 1813 uitgegeven: *Handleiding tot het oprichten en in stand houden van de industriescholen* betoonde hij zich een voorstander van het onderwijs in de nijverheid, terwijl hij in 1823 bekroond werd voor zijne verhandeling, om het schoolonderwijs ten platten lande te doen strekken tot verbetering van gewoonten en begrippen bij den boerenstand.

Hans Willem Cornelis Anne Visser (1773-1826), geboren te St. Anna-parochie. Wegens zijnen zeldzamen leerlust trok de grietman van het Bildt, Baron van Aylva, zich zijner aan en liet hem bij Ds. E. H. Tenckinck voorbereiden voor het Hooger Onderwijs. Na te Franeker gestudeerd te hebben, werd hij op 22jarigen leeftijd als predikant te Warns en Scharl beroepen. In 1809 nam hij een beroep naar Ijsbrechtum aan, waar hij bleef, tot hij in 1814 tot schoolopziener werd benoemd. Ingenomen als hij was met de leerwijzen van Nieuwold en Pestalozzi, richtte hij onderwijzersgezelschappen op, waar die methoden besproken werden. Hierover betoonde Willem I aan hem en aan Van Swinderen zijne bijzondere tevredenheid. In 1826 bestonden reeds tien dergelijke gezelschappen in zijn district. In 1806 behaalde hij den gouden eerepenning met zijne: *Verhandeling over de voor- en nadeelen der opwekking van den nijver*; in 1810: *Over het wijze en weldadige der schoolverordeningen door 's lands hooge regeering* en in 1826: *Over volstrekt noodzakelijke kundigheden*. Op verzoek der Maatsch. t. N. v. h. Algemeen stelde hij een: *Handleiding voor houderessen van klein-kinderscholen* op, enz. Hij was een der eersten, die Willem I opmerkzaam maakte, om door het aanleggen van koloniën in ons land de armoede en het gebrek van velen te helpen verminderen. Op het laatst van zijn leven had hij met vele rampen te kampen. In 1826 stierf hij aan de cholera.

HOOFDSTUK XV.

A. V. D. ENDE. — BEZWAREN TEGEN HET SCHOOLWEZEN
IN ZUID- EN NOORD-NEDERLAND.

De man, die op de organisatie van het schoolwezen in ons land zoo'n gewichtigen invloed gehad heeft, mag voorzeker door ons wel

wat nader gekend worden; wij bedoelen *Adriaan van den Ende* (1768 – 1846). Hij werd geboren te Delft en werd in 1792 predikant te Roozendaal. Bij de nadering der Franschen in 1794 week hij met Baron Torck, Heer van Roozendaal, naar Duitschland, waar hij het volksschoolwezen bestudeerde. In 1795 keerde hij te Roozendaal terug en nam in dat jaar een beroep naar Voorschoten aan. Een borstkwaal noodzaakte hem in 1798 zijn predikambt neder te leggen. In 1800 werd hij benoemd tot assistent van den Agent van opvoeding, J. H. v. d. Palm, terwijl hem in 1803 de post werd opgedragen van Amanuensis bij de jaarlijksche vergaderingen der Departementale besturen. Als zoodanig, als commissaris tot de zaken van het lager onderwijs en als Hoofd-Inspecteur van het Middelbaar en Lager onderwijs heeft hij tot 8 Aug. 1833 een werkzaam aandeel gehad in alles, wat tot regeling en vestiging van het schoolwezen in ons land in dien tijd is verordend. Hij schreef het: *Handboek voor de Onderwijzers op L. Scholen*, terwijl in 1846 door Prof. J. Clarisse en Ds. J. Teissèdre L'Ange werd uitgegeven: *Schets van Neerlands schoolwetgeving*, waarvan het handschrift onder V. d. Ende's nagelaten papieren werd gevonden. Na den dood van zijne vrouw in 1836 verliet hij Haarlem en vestigde zich op zijn voorouderlijk landgoed Geessink, nabij Warnsveld. Nog een jaar voor zijn dood, in 1845, schreef hij zijn Schets van Neerlands schoolwetgeving. „Bij de restauratie in 1813,” zoo lezen wij in de Paed. Bijdragen, Jaarg. 21, bl. 7, 8, „werd het beginsel der gemengde volksschool, dat men als het palladium beschouwde, waarmede, zoo men meende, de Nederlandsche volksschool moest staan of vallen, met hand en tand vastgehouden. Hoezeer wij dit thans betreuren, en in dit krampachtig vasthouden aan een geliefkoosd denkbeeld een bewijs zien van groote kortzichtigheid, toch laat het zich verklaren, hoe men daartoe gekomen was. Immers waren tijdens het regime der oude Staatskerk de Roomschen als een soort bijwoners beschouwd, die zich zeer tevreden moesten toonen, zoo ook aan hunne kinderen een plaatsje gegund werd op de „publijcke” scholen en hun als uiterste blijk van goedwilligheid werd toegestaan, dat hunne kinderen zich gedurende het godsdienstig onderricht verwijderden; thans, nu het rationalisme de grenzen der „kerkgenootschappen” voor de school grootendeels had trachten uit te wisschen, meende men, dat de Roomschen wel genoeg zouden kunnen nemen met eenen, door den Staat geijkten algemeenen schoolgodsdienst, waaruit alles was weggenomen, wat tot de bijzondere leeringen der afzonderlijke „kerkgenootschappen”

kon worden gerekend. Immers de tijd was nog niet verre af, dat, gelijk onze grootvaders wisten te vertellen, de pastoor en de domineet en platten lande rustig met elkander aan het schaakbord zaten. Men zag voorbij, en hierin lag de kortzichtigheid van hen, die met de leiding der zaken waren belast, dat, waar vóór 1795, toen aan de vrije ontwikkeling der Roomsche kerk nog allerlei hinderpalen in den weg werden gelegd, en daarbij door den invloed van het Jansenisme nog altijd eene zekere onafhankelijkheid van den Paus van Rome had stand gehouden, juist ten gevolge van de gelijkstelling der gezindheden, die een gevolg was van de nieuwere staatsregeling, de Roomsche Kerk vooral na den val van Napoleon, in het bewustzijn harer meerdere vrijheid, weldra al hare pogingen zou aanwenden, om zich schadeloos te stellen voor de achterstelling in vroegere eeuwen, en er zich dus op den duur niet in zou kunnen vinden, vrede te hebben met eenen algemeenen schoolgodsdienst, in welken uit den aard der zaak nog altijd iets van den Protestantschen geest was overgebleven. Voeg daarbij dat onder de Protestanten zelve het geloovige deel nog altijd eene richting vertegenwoordigde, die op het gebied der beginselen lijnrecht stond tegenover den heerschenden tijdgeest, en het zal te meer duidelijk worden, hoe datgene, wat in kortzichtige welgemeendheid werd aangevoerd om de kinderen onzes volks in de niet gesplitste volksschool vereenigd te houden, juist oorzaak werd van verwijdering en fellen kamp."

Na de afwerping van het Fransche juk werd de wet van 1806 bij Besluit van 4 Dec. 1813 bekrachtigd. De prins van Oranje, later als Koning Willem I gehuldigd, volgde dit voorbeeld bij Besluit van 20 Maart 1814. In 1815 werd ons land met België vereenigd, om tot een voormuur tegen Frankrijk te dienen en de wet van 1806 werd ook voor België geldig verklaard. Dit was eene fout, want de hooge geestelijkheid aldaar toonde zich reeds dadelijk gekrenkt, dat zij niet gekend was bij de invoering van eene van een Protestantsche natie afkomstige wet, welke haar zoo goed als allen invloed op de scholen ontroofde. Bovendien oordeelde zij, dat de wet de geestelijke belangen van het aan hare zorgen toevertrouwde volk benadeelde, reden, waarom zij onder de leuze van „vrijheid van onderwijs" de nieuwe schoolwetgeving heftig bestreed.

De regeering had de Roomsche geestelijkheid met zich kunnen verzoenen, had zij de oprichting van bijzondere scholen maar toegestaan. Doch daartoe kon zij niet besluiten. Bovendien meende zij uit hetgeen in Frankrijk voorviel te moeten opmaken, dat zij haar

stelsel van onderwijs zoo consequent mogelijk moest toepassen. In dat land toch had Koning Karel X in 1824 de zijde der priesterpartij gekozen en nu vreesde onze regeering, dat de Fransche geestelijkheid de Belgische tot verzet aanspoorde. Hiervan was wel iets aan. Immers een aantal Fransche Jezuïeten en Frères Ignorants drongen België binnen en richtten overal Ultramontaansche scholen op, terwijl de Belgische geestelijkheid met Ultramontaansche leesgezelschappen en vereenigen de *Société Catholique* stichtte, welke een der regeering vijandig doel beoogde. De regeering besloot daarom krachtig door te tasten en verwijderde alle vreemdelingen, die zich met het schoolwezen ingelaten hadden. De kleine bisschoppelijke seminariën werden opgeheven en te Leuven het *Collegium Philosophicum* opgericht, terwijl er bepaald werd, dat niemand tot de hoogere inrichtingen van onderwijs kon worden toegelaten, dan die gedurende minstens twee jaren de lessen van genoemd Collegium had gevolgd. „Vruchteloze tusschenkomst van Bisschoppen en Paus. Streng tenuitvoerlegging: vreemde geestelijken, die zich boven anderen in de volksopvoeding verdienstelijk schenen te hebben gemaakt, met gendarmes over de grenzen gezet; vele particuliere inrichtingen opgeheven, welker geest en strekking te Roomsch-Katholiek was. Oprichting, door den ijver der Liberalen en Philantropen, van Associatiën en Comité's, van scholen met wederkeerig en gelijktijdig onderricht, door het mildelijk vloeien van subsidiën uit de schatkist bevorderd.” (*Handb. der Gesch. v. h. Vad.* door Mr. Groen van Prinsterer, blz. 832). Toegeven wilde de regeering dus niet. „Vastkleving, ondanks schadelijke gevolgen, aan het noodlottig stelsel van *onderwijs*, zoodat men niet slechts de vereeniging van allen op de volksschool in stand houdt en daardoor voor elke Gezindheid de opleiding, die zij voor onmisbaar beschouwt, onmogelijk maakt, maar bovendien een stelsel van algemeenen godsdienst (voor de geloovigen in iedere Kerk aanstootelijk) voorschrijft en aan de oprichting van *bijzondere* scholen ter voorziening in het godsdienstig bezwaar, bijkans onoverkomelijke hinderpalen in den weg legt. Op grond b.v. dat er scholen genoeg zijn (alsof het om het getal en niet om de hoedanigheid te doen was); en dat het onderwijs Christelijk genoeg is; (alsof dit beweren tegen den eisch der Kerk kon opwegen, en alsof niet, met de willekeurige bepaling van dit genoegzame, elk denkbeeld van gewetensvrijheid verviel); dat men aldus tegen den voortgang der Roomsche Kerk zich in veiligheid stelt, alsof er aan dien voortgang iets meer bevorderlijk kon zijn, dan eene volks-

opvoeding, waaruit, ten believe der Roomschegezinden, de historie des lands verwrongen en de Bijbel terzijde gesteld wordt." (Idem, blz. 871 en 872).

Doch ook in Noord-Nederland bleef het schoolbestuur niet onaangevochten. Van geloovige zijde begon men in te zien, dat men in den ijver voor schoolhervorming in vele opzichten te ver was gegaan. Reeds een door de Maatsch. t. N. v. h. Algem. bekroond schrijver moest klagen: „dat alle godsdienstig onderwijs van de scholen verbannen is." Menig gebrek wees ook de schrijver der *Vrijmoedige brieven*, H. W. C. A. Visser, *over den tegenwoordigen staat van het lager onderwijs en schoolwezen in het Koninkrijk der Nederlanden* (1822) aan. De Bijbel werd hoe langer hoe meer op school terzijde gesteld, hetzij op aanraden van schoolautoriteiten, hetzij uit eigen beweging van den onderwijzer. Men oordeelde, dat dat boek niet voor kinderen geschreven was en daarom ook niet op school te huis behoorde. Reeds in 1819 waren de voorschriften aangaande het Bijbel-lezen reeds dermate in het vergeetboek geraakt, dat de Afd. Zaandam aan de Algem. verg. van het Bijbelgenootschap de vraag moest doen: „Of er niet van wege het genootschap eene poging zou kunnen worden aangewend, ten einde het gebruik des Bijbels in de lagere school meer algemeen te maken?" Het volgend jaar kon er gerapporteerd worden „dat er hier en daar iets goeds te dien opzichte verricht en tot stand gebracht is . . . . Het luidt ook eenigszins vreemd, dat de Koran op alle Mohamedaansche scholen het boek van het kind en van den jongeling is, en dat hierdoor de aanhangers van den profeet hunne beginselen het meest vestigen en er kracht en duurzaamheid door erlangen. Beschamende en vernederende tegenstrijdigheid uit den geest des tijds geboren." – Het verlangen van het Bijbelgenootschap bleef evenwel grootendeels onvervuld en had nog minder kans om vervuld te worden, nu de Roomschen steeds meer aandrongen op wetsverandering, *wijl de Bijbel nog op school gebruikt werd*. Dr. H. H. J. Nassau schreef daarover: „Een der hoofdbezwaren der R.-Katholieken is, dat men op de openbare school den Bijbel leest. Niemand, ook de ijverigste Protestant niet, kan de gegrondheid daarvan ontkennen. De wet echter wil geen kerkelijk onderwijs; er is gehandeld *tegen* de wet. *Niet de verandering*, maar de *handhaving* der wet moest, in het onderhavige geval, verlangd worden." (Zie „Geschriften," blz. 61).

De Hervormde Kerk liet de school aan haar lot over. Zij steunde het streven der regeering zelfs, om door terzijdestelling van het

leerstellige een algemeene verbroedering te bewerken. En toch, had zij haar plicht verstaan, die hooggeroemde en noodlottige vereeniging van alle gezindheden, waardoor elk Christelijk en Protestantsch onderricht in de school onmogelijk wordt, zou voorzeker niet geleid hebben tot een onderwijs, 't welk den naam van Christelijk niet meer kon dragen. Ja, „de Staat zou geene verordeningen op het onderwijs, welke in den grond tegen het wezen van elke Christelijke Gezindheid gericht zijn, vastgesteld, veel minder gehandhaafd hebben, indien niet de overgrootte meerderheid der Hervormde Geestelijkheid dergelijke strekking goedgekeurd, vier en dertig jaren met het loflied op de bestaande schoolinrichtingen ingestemd, een algemeen Christendom, met verzwijging van elke hoofdwaarheid des Evangelies, als het Evangelie voor kinderen beschouwd, en zichzelf en anderen met ijdele onderscheiding van onderwijs en opvoeding, van leerstellig, historisch en zedenkundig onderricht had gepaaid, alsof de volksschool eene inrichting van volksonderwijs en niet van volksoopvoeding was; alsof er voor kinderen eene zedenkunde of eene Bijbelsche geschiedenis, zonder verkondiging van de leer der zaligheid kon bestaan.” De Z.-Hollandsche en andere Synoden hadden in 1806 wel schoone beloften gedaan, maar daarbij was het gebleven.

HOOFDSTUK XVI.

INVLOED DER PHILANTROPIJNEN OP HET ONDERWIJS IN NEDERLAND. —
 MR. I. DA COSTA'S „BEZWAREN”. — HET OPGEDRONGEN
 SCHOOLSTELSEL DE OORZAAK VAN DE SPLITSING
 DER NEDERLANDEN IN 1830.

Wij merkten reeds op, dat A. v. d. Ende van 1794--1795 baron Torck, Heer van Roozendaal, naar Duitschland vergezelde en dat hij zich bij die gelegenheid op de hoogte stelde van het schoolwezen aldaar. Op deze reis leerde hij ook de schoolhervorming, die de erfheer Rekahn von Rochow op zijne goederen had tot stand gebracht, kennen. Rochow was op onderwijsgebied een volgeling van Basedow, Campe, Salzmann, enz., en de veranderingen, die hij in het schoolwezen op zijne goederen aanbracht, werden vooral in Oost-Friesland nagevolgd. Bij zijne terugkomst in het vaderland vatte Van den Ende het voornemen op, in zijne gemeente Roozendaal de denkbeelden van Rochow omtrent de school in practijk te brengen, maar zijne

pogingen stuitten af op de onbekwaamheid en ongeschiktheid van den schoolmeester. Van den Ende's bestudeeringen van Rochow's schoolhervormingen hebben evenwel den grootsten invloed gehad op het schoolwezen hier te lande. Hij trachtte zooveel mogelijk het onderwijs in Nederland in te richten in den geest der *Philantropijnen*, zooals Basedow, Campe, enz. en hunne volgelingen genoemd worden.

De Philantropijnen wilden, dat de kinderen zouden opgevoed worden niet als burgers van den Staat of als leden van eene Kerk, maar als menschen, als *wereldburgers*, tot deugd en humaniteit dus. Dat was mogelijk, want, meenden zij, de mensch was van nature goed en werd slechts bedorven door het verkeerde voorbeeld van zijne medemenschen. De opvoeding moest men daarom zoo aangenaam mogelijk maken, tuchtiging en straf moesten daarin haast niet voorkomen, maar door prikkeling van het eergevoel moesten de kinderen lust krijgen tot gehoorzamen. Het kerkelijk geloof kon eerst later onderwezen worden; op school behoorde de *natuurlijke* godsdienst slechts te huis: lessen over deugd en plichtsbetrachting, waaraan zelfs geen Jood of Mohamedaan zich kon ergeren. In het *Philantropinum* van Basedow, in 1774 te Dessau opgericht, werden bij de Godsvereeringen naast Protestanten ook R.-Katholieken en Joden toegelaten; waarom zou dat dan niet evengoed overal mogelijk zijn? Alle onderwijs moet van aanschouwing uitgaan en niets mag geleerd worden zonder *begrepen* te zijn. En daar alleen in een gezond lichaam een gezonde ziel kan wonen, moet *gymnastiek* het leervak bij uitnemendheid wezen.

Naar deze theorieën zocht Van den Ende het vaderlandsch schoolwezen te regelen, en hierin werd hij krachtig bijgestaan door de Maatsch. tot N. v. h. Algem., terwijl ook mannen als Nieuwold, Wester, Anslin, Floh, Visser, enz. in den geest der Philantropijnen arbeidden en hunne werken en schoolboekjes schreven. Daardoor werd de weg gebaad, om allengs alle geopenbaarde waarheid, als voor de school niet bruikbaar, terzijde te stellen; om den Bijbel zijne plaats in het onderwijs te ontzeggen.

In 1827 bezocht Dr. Fliedner van Kaiserswerth ons land. Over ons schoolwezen schreef hij het volgende: „Dat de H. Schrift in Nederland uit de scholen verbannen is, brengt aan het geloof en dus ook aan de daarop rustende zedelijkheid van het Protestantsche deel der bevolking groote schade. De scholen voeren op deze wijze, daar zij schier geheel het godsdienstig element ontberen en in plaats

van de Zon der gerechtigheid het onreine vuur der *eerzucht* als levensbeginsel hebben, hare kweekelingen regelrecht in de armen van het ongeloof en zijn zij alleen werkplaatsen, om het *verstand* der kinderen te polijsten en te dresseeren voor de burgerlijke maatschappij, bijna alleen middelen voor de aardsche broodwinning . . . Daarom is het onbegrijpelijk, dat de *Evangelische Kerk van Nederland* zich zonder tegenspraak alle medewerking op de scholen heeft laten ontnemen, en de volkomen overheersching dezer Christelijke instellingen door den geest dezer wereld met onverschillige oogen schijnt aan te zien."

Deed de Kerk haar plicht niet, toch waren er nog mannen in die Kerk, die niet nalaten konden te getuigen tegen deze ontkerstening der natie door de school. Dat waren vooral de volgelingen van Bilderdijk, wier tolk in 1823 Mr. I. Da Costa was, toen deze in dat jaar met zijne: *Bezwaren tegen den geest der eeuw* optrad. Hij brak vooral den staf over dat onmatige, onbehoorlijke en hoogst schadelijke prikkelen der eer-, glorie- en ijverzucht op de scholen, reeds in 1806 door H. W. C. A. Visser in eene prijsverhandeling aanbevolen en later nog uitvoeriger en krachtiger door hem verdedigd. Ook protesteerde Da Costa tegen die menigvuldigheid van onnutte en onvolkomen onderwezene kundigheden, waarmede de kinderen in school a. h. w. overstelpt werden. Hij zei: „Het eerebord en het schandebord, ziedaar het tweeledig beginsel der hedendaagsche schoolbewerktuiging. Het schandebord is de weg ter minachting in de school, ter vergetelheid in de wereld, en derhalve tot jammer en droefheid. Door het eerebord geraakt men tot de onderscheiding van schoolsche ridderorden, tot uitbundige lof- en prijsbehaling; en vandaar tot aanzien in de wereld, tot allerlei bedieningen en eereposten in den Staat, tot eer en fortuin." Op deze wijze vormde men z. i. de kinderen tot „duiveltjes van hoogmoed en tot duiveltjes van nijd."

Bilderdijk lichtte Da Costa's bezwaren toe, terwijl Visser in het derde stuk zijner *Vrijmoedige brieven* het ongegronde der bezwaren trachtte in het licht te stellen.

De Regeeringsbesluiten van 14 Juni 1825 troffen de R.-Katholieken pijnlijk. De kleine seminariën hadden zij opgericht, opdat de jonge lieden, die geestelijken zouden worden, daar hunne voorbereiding tot hogere studiën zouden ontvangen en niet op de onder overheidsinvloed staande Latijnsche scholen. Het is waar, zij misbruikten die kleinere seminariën, want zij lieten er ook zulken studeeren, die *geen* plan hadden geestelijken te worden. En daar de uit Frankrijk

overgekomen geestelijke broeders ook scholen oprichtten, geraakte het lager en middelbaar onderwijs *geheel* in handen der priesters en waren de onder Regeeringsinvloed staande lagere en Latijnsche scholen spoedig door leerlingen verlaten. Maar toch waren zij er door verbitterd, dat tengevolge dier besluiten geen Latijnsche scholen meer zonder vergunning der Regeering mochten worden opgericht, dat de bestaande gesloten moesten worden, zoo ze een deugdelijke vergunning niet verkregen, en dat de vreemde onderwijzers over de grenzen werden gebracht.

Het meest evenwel werden zij vertoorned door de bepaling, dat aan het *Collegium Philosophicum*, 't welk de kleine seminariën vervangen moest, ook kerkelijke geschiedenis en het canonieke recht zouden worden onderwezen, en dat twee jaar na de opening geen anderen, dan die hunne voorbereidende studiën aan het Collegium hadden volbracht, als priesters mochten worden gewijd. Velen zagen er eene aanranding van de vrijheid van godsdienst in en dus overtreding van de grondwet en van de artikelen te Londen vastgesteld. Wat aan de Regeeringsbesluiten een hatelijke kleur gaf, was het feit, dat aan het Collegium hetzelfde gebouw werd toegewezen, hetwelk Jozef II, de bij de Belgen zoo gehate Keizer, vroeger voor een dusdanige inrichting had bestemd. Vele ouders lieten thans hunne kinderen buitenslands onderwijzen, doch het Besluit van den 14 Augustus verbood de toelating van jonge lieden, buitenslands onderwezen, tot één der Hoogescholen of tot het Collegium Philosophicum en bepaalde, dat zij noch tot eenig ambt konden worden benoemd, noch met eenige kerkelijke bediening bekleed konden worden.

Een van de onmiddellijke gevolgen van al deze bepalingen was de aaneensluiting en verbroedering van de geestelijke en de liberale partij in België. Van denzelfden tijd af stonden in de Tweede Kamer de afgevaardigden van het Noorden en die van het Zuiden als twee vijandelijke legerbenden in volle wapenrusting tegenover elkander geschaard.

Zoodra die vereeniging was tot stand gekomen, nam de Koning een weifelende houding aan tusschen strengheid en toegeven. Eindelijk voelde hij zich gedrongen, in Nov. 1829 den Staten-Generaal eene nieuwe schoolwet aan te bieden. Het hoofdbeginsel er van was vrije uitoefening van het onderwijzersambt. Zonder voorafgaande autorisatie mocht nu ieder, die de noodige bewijzen van bekwaamheid en zedelijkheid bezat, daar waar hij 't goed vond, eene school openen. Deze wet vond evenwel noch in, noch buiten de Kamer

eenige sympathie, zoodat zij weldra ingetrokken en vervangen werd door het Koninklijk Besluit van 27 Mei 1830, waarbij de autorisatie tot het oprichten van lagere scholen overgelaten werd aan de gemeentebesturen, onder goedkeuring van de *Gedeputeerde Staten*. Door deze verordening kreeg de Roomsche geestelijkheid in de meeste plaatsen der Zuidelijke Nederlanden de overhand. Ook de verplichting tot het bijwonen der lessen van 't Collegium werd opgeheven, zoodat feitelijk al de Regeeringsbesluiten van 1825 waren ingetrokken. Hoe men echter ook door dit alles aan de bestaande grieven eenigszins poogde tegemoet te komen, het was — *te laat*. België verklaarde zich vrij en wilde van *geen* hereeniging meer weten.

De Regeering had er naar gestreefd, om door het verbreiden van beschaving en verlichting, van Christelijke moraal, afgescheiden van elke geloofswaarheid, de verbroedering te bewerken van Protestant en Roomsch-Katholiek, van Noorden en Zuiden. Hoe zag ze zich thans teleurgesteld. Hare poging, om het stellig godsdienstig onderwijs buiten de school te sluiten, leed in België schipbreuk „op het geloof der bevolking, op den ijver der geestelijkheid en op de rechten der Roomsch-Katholieke Kerk. De doordrijving van dit plan, hetwelk zich allengs tot het onderwijs der geestelijkheid zelve uitgestrekt heeft, is eene der voornaamste redenen geweest der scheuring van het Rijk, terwijl door een tegenovergesteld systema wellicht de grondslag eener duurzame Nederlandsche monarchie had kunnen worden gelegd.” Deze woorden van Mr. Groen v. Prinsterer, voorkomende in Dl. II, blz. 163 zijner *Verspreide Geschriften*, behelzen *diepe* waarheid.

HOOFDSTUK XVII.

HET OORDEEL VAN VREEMDELINGEN OVER ONS SCHOOLWEZEN EN GROEN'S BEZWAREN ER TEGEN.

Na 1830 werd het gebruik van den Bijbel in de school meer en meer bemoelijkjt. De regeering had door de gebeurtenissen van 1830 en 1831 niets aangeleerd of afgeleerd: het gemengde schoolstelsel bleef zij handhaven, waardoor zij er steeds op uit was elke aanroering van leerstelsels in de school te voorkomen. En hiertoe was zij wel gedrongen. Immers, de Roomsche Kerk, die men in 1806 den ondergang nabij waande, begon weer teekenen van verjongd leven

te geven en streefde er met kracht naar, vooral wat de school betreft, om in het volle genot te geraken van de gelijkstelling, haar in 1795 verleend. De weerzin der Roomsch-Katholieken begon steeds sterker te worden tegen het weinige, dat nog van het Bijbelsch onderwijs in de scholen was overgebleven. In enkele scholen weigerden zelfs hunne kinderen te lezen in boeken over Bijbelsche geschiedenis. En de zucht om hen te believeen moest noodzakelijk de krenking ten gevolge hebben van wat den geloovigen Protestanten bovenal dierbaar was: de opvoeding hunner kinderen overeenkomstig Gods Woord. Wat de wet van 1806 nog positief geloovigs bevatte, werd hoe langer zoo meer op zij gezet, zoodat het onderwijs niet meer was, zooals in de verklarende en aanvullende stukken van die wet gezegd werd, „gegrond op de hoofdwaarheden des Christendoms.”

Den 1 Jan. 1833 werd het ambt van Hoofd-inspecteur van het lager en middelbaar onderwijs opgeheven en Van den Ende, die het had bekleed, kreeg zijn ontslag, zonder er om verzocht te hebben. Te zijner vervanging werd Mr. H. Wijnbeek met het opzicht over het lager en middelbaar onderwijs belast.

Ondertusschen achtten hooggeplaatste vreemdelingen het der moeite waard, ons schoolwezen nauwkeurig te bestudeeren. Wij noemen hier den Beierschen professor Thiersch, den Franschen pair Victor Cousin, het Spaansche Cortes-lid Raman de la Sagra en den Ierschen geestelijke Th. O. Malley. Thiersch, die, evenals Victor Cousin, in 1835 ons land bezocht, vond het vreemd, dat de Bijbel op school zoo weinig gebruikt werd en dat men het positief Christelijke door het algemeen zedelijke verving. Naar zijne overtuiging zouden hiervan de gevolgen zijn onverschilligheid en ondermijning van allen geopenbaarden godsdienst; Cousin prees de organisatie van ons onderwijs, doch hij kon niet begrijpen, hoe men opleiden kon tot alle Christelijke en maatschappelijke deugden zonder een positief Christelijken grondslag. Hij vroeg, of de Christelijke zedenleer, in de scholen beoefend, abstract en wijsgeerig was? Zoo ja, dan meende hij, dat zij wel zeer „onbeduidend en zwevend moest zijn.” Later heeft hij een verslag uitgegeven van zijne onderzoekingen hier te lande. Daarin maakt hij ook melding van zijn bezoek bij den heer Prinsen te Haarlem. Prinsen had hem verzekerd: „wij nemen hier Roomsch-Katholieken aan en Protestanten en zelfs Joden; maar deze laatsten zijn alleen bij de lessen van het Oude Testament tegenwoordig.” - „Voeg hierbij,” zoo schrijft Cousin, „de woorden, welke de heer Van den Ende tot mij sprak: het onderwijs moet Christelijk, maar voor de Joden niet

aanstootelijk zijn – en gij zult de meest uitkomende eigenaardigheid in Holland kennen . . . . De Duitsche gewoonte is daarvan gansch verschillend. Daar is geen enkele school voor eerst of lager onderwijs, waar niet op de eenvoudigste wijze de Christelijke waarheid, die voor de armen van geest zoowel als voor de geleerden geschikt is, in hare meest algemeene leerstellige beginselen en de zedelijke gevolgen, die er uit voortvloeien, als de vaste grondslag van bijzondere en volksdeugden geleeraard wordt. Ik houd het met Duitschland. Ik moet erkennen, dat die volstrekte afscheiding van Kerk en School mij toeschijnt niets beter te zijn, dan hare algeheele vermenging. Men zou hier nog wel een middelweg kunnen betreden, doch Holland is er verre van af, dien in te slaan."

In 1833 werd Hofstede de Groot, professor te Groningen, tot schoolopziener benoemd. Door hem verkreeg de Groninger school veel invloed op het onderwijs, ja, haar streven werd het hoe langer zoo meer, om door het lager onderwijs propaganda voor hare beginselen te maken. Deze school kenmerkte zich door oppervlakkigheid. Zij stond te veel bij het uitwendige stijl, dan dat zij tot het inwendige, het *wezen* der dingen kon doordringen. Van al wat kerkelijk is en de verschillende kerkgenootschappen kenmerkt, wilde ze niets weten. Zij wilde van geen vrije genade, verzoening en algeheele vernieuwing des harten hooren; alleen het Evangelie wilde zij, d. w. z. het *ideaalmenschelijke* in de verschijning van Christus, en preeste dat als *voorbeeld* aan. Gemengde scholen moesten er daarom, volgens haar, *wezen*; scholen, waarin kinderen van verschillende geloofsbelijdenis hetzelfde onderwijs, dezelfde opleiding ontvangen en dat wel naar Christelijke beginselen, zoo algemeen mogelijk opgevat. Aan de kinderen moest de *mensch* Jezus voorgesteld worden als de volmaakte ontwikkelde mensch, het volmaakte voorbeeld in alles en voor allen. De leerling moest het leven van Christus leeren beschouwen als de hoogste openbaring van God, Zijn dood als een voorbeeld tot een afschrik van de zonde. Jezus immers was, zooals Brugsma zeide, de beste leermeester, ja nog grooter dan Socrates en deze reeds verdiende door alle onderwijzers bestudeerd te worden¹⁾. Door den ingrijpenden invloed der Groninger school werd de volksschool allengs voor de waarlijk geloovigen geheel onbruikbaar gemaakt.

In zijne: *Maatregelen der Regeering tegen de Afscheidenen aan het*

¹⁾ Zie M. D. v. Otterloo. De lagere school in hare verhouding tot huisgezin, kerk en staat. Kemink en zoon, bl. 78.

Staatsrecht getoetst, wees Groen van Prinsterer het aan, dat door een volksonderwijs, op deze wijze gegeven, de Gereformeerde Kerk in hare rechten werd verkort en der Christelijke consciëntie geweld werd aangedaan. „Het onderwijs werd niet slechts een voorwerp van *zorg* der regeering; zij bracht het onder haar *beheer*. Vroeger was het steeds onder het toezicht en de leiding der kerk; doch dit kon thans, dacht men, niet meer; men vreesde door de onderscheidene gezindheden eigene scholen te zien stichten; dit zou velerlei zwaarigheid hebben. Gelijk de Staat, zoo kon, zóó meende men, ook het onderwijs van de Kerk worden gescheiden, gescheurd; en gelijk door samensmelting der nationale verscheidenheid eenheid in den Staat, zoo werd éénheid van godsdienstig onderwijs op de school door samensmelting van geloofswaarheden gezocht. Hoedanig onderwijs moet hieruit ontstaan? Een onderwijs rechtstreeks tegen alle gezindheden, althans tegen alle Christelijke gezindheden gericht. De wet van 1806 werd bij voortdoring ten grondslag gelegd; derhalve het *leerstellig* onderwijs in den godsdienst van de school gebannen . . . . Een Christelijk onderwijs, niet aanstootelijk voor den Jood, naar wiens geloof Christus *terecht* als Godslasteraar is gekruist. *Bijbelsche geschiedenis en zedenkunde*, dit mag worden geleerd. Maar die historie is geen historie en die moraal is geen moraal. Afscheiden van al hetgeen onder de rubriek van het leerstellig onderwijs wordt gebracht, heeft de Bijbelsche historie geen beteekenis meer; het is blijkbaar, dat men aldus aan de gebeurtenissen kleur, karakter en wezen ontnemt, en dat, om uit allen het grootste voorbeeld te kiezen, een Christus, in wien men geen God en Zaligmaker aanbidt, zelfs geen historische Christus meer is. Zonder opwekking tot de geopenbaarde leer, waarin de wortel van alle verandering des harten, van alle plichtsbetrachting ligt, zijn opwekkingen tot deugd niets anders dan opwekkingen tot heidensche zelfgenoegzaamheid, waarbij men *eerzucht* en *belang* als verderfelijke surrogaten voor Evangelische waarheden gebruikt . . . .

„Mijne andere opmerking is, dat, zoo men gewenscht heeft, gelijk het doorgaans heet, het kwetsen, hetzij van *Protestanten*, hetzij van *Katholieken*, te vermijden, men geen weg kon inslaan, waarlangs men zekerder en verder van dit hoofddoel afgeleid werd.

„Hoe kan het anders? Er kan door eigene scholen en zelfs tot op zekere hoogte op gemengde scholen aan den wensch van elk, die prijs op geloofwaardigheden stelt, worden voldaan; doch voorzeker voldoet men aan dien billijken wensch niet, door, om allen gelijk te

stellen, allen te kwetsen; niet door een onderricht te geven, hetwelk, schoon niet *leerstellig*, tegen elke geloofsleer is gericht, niet door vast te houden aan een stelsel, hetwelk in plaats van op gemeenschappelijk geloof, op algemeene *ongeloovigheid* en onverschilligheid rust." Prof. Van Heusde, A. W. van Appelterre en Ds. P. Boelle traden tegen Groen op, terwijl deze gesteund en verdedigd werd door Mr. C. M. v. d. Kemp, Ds. O. G. Heldring en J. J. le Roi.

HOOFDSTUK XVIII.

DE BEZWAREN TEGEN ONS SCHOOLWEZEN ONDERZOCHT EN HET ONDERWIJS VOOR GOED ZIJN GODSDIENSTIG KARAKTER ONTNOMEN.

De tegenzin tegen het openbaar onderwijs werd onder het Christenvolk hoe langer hoe sterker.

„Wat de oudstrijder Brummelkamp in *de Bazuin* van 15 Juni '83 uit de jaren 1834–1836 mededeelde, teekent geheel het gevoelen van het ontwakende volk en den ontwakenden tegenstand tegen de Christelijke school.

„Wij gevoelden 't en de eenvoudige *Hoksbergen* sprak het uit in een boekken: „de scholen bint net zoo bedurven as de karken en zollen wie er uit blieden, maar sturen onse kienders der henne?”

„Wij begonnen onze kinderen te huis te houden. Hier en daar begon een vader of moeder zelf zijn kinderen te onderwijzen. Een buurvrouw vroeg haar buurvrouw, die zulks deed: „mag ik mien kienders ook bi jou sturen, i kunt er haast net zoo goed vier leeren as twee.” Zij deed het uit buurschap en Christelijke liefde. De politie bemerkte het, riep de vrouw voor de rechtbank en zette haar eenige dagen als een misdadigster in de gevangenis. „Ik kon niet denken,” zeide zij, „da 'k doar kwoad an edoan hadde.”

„Een jongeling van een godvreezend bestaan, die als man van den derden of vierden rang reeds tot een soort van hulponderwijzer was gepromoveerd, werd van school weggejaagd, omdat men er geen dweperen of fijmelaars wilde hebben. Wel, zeiden sommige vrienden, laat hij de buurten langs gaan en kan hij al geen school houden, „hi kan jou en mien kienders wel leeren. Onse kamers bint groot genug, woar er een stuk of wat bi mekoar kunt komen.” – De

politie vernam het. Ook hij ging achter de tralies, want hij had ook al de wet overtreden." (Men zie Dr. G. J. Vos, *Groen van Prinsterer en zijn tijd*. 1800--1856. Blz. 260).

Intusschen begonnen er in ons land reeds vele stemmen op te gaan, die aandrongen op eene herziening der Grondwet. Willem I wilde daaraan wel gehoor geven, mits men alleen herzag, wat tengevolge van de afscheiding van België herziening noodig had. Doch men verlangde meer. Groen v. Prinsterer formuleerde zijne wenschen omtrent deze zaak in zijn: *Bijdrage tot herziening der Grondwet in Nederlandschen zin*. Daarin wees hij ook op de vereeniging der gezindheden op de school als noodlottig in hare gevolgen. „Waarom," zoo vroeg hij, „wil men de gemengde school in stand houden? Om de uitnemendheid der leermethoden en andere verbeteringen, ook om den zijdelingschen invloed op de Roomsch-Katholieke kinderen? Maar is de eerste voorwaarde van dien invloed terzijdestelling van de Heilige Schrift, dan brengt men aldus het wezenlijk belang der Protestantsche kinderen aan het vermeend belang der Roomsch-Katholieken ten offer; zelfs een bijgeloovig onderwijs, waar Christus aangebeden wordt, is boven een onderwijs te verkiezen, waar Hij, in natuur en waardigheid, wordt verloochend; en ik mag er bijvoegen, dat men de zaak van het Evangelie door halve en onoprechte maatregelen benadeelt en onteert, en dat ik in geenerlei opzicht zegen op slinksche streken, van welken aard ook, verwacht" 1).

In de zitting der Tweede Kamer in dubbel getal, 27 Aug. 1840, drong Mr. Gr. v. Prinsterer op regeling van het lager onderwijs bij de wet aan. Hij zeide: „Voorts is het *gedwongene der vereeniging*, en dit verheugt mij, onbestaanbaar geworden. Voor het bijzonder onderwijs, waardoor ik versta het onderwijs, gegeven zonder bijdragen door den Staat, zal, behoudens toezicht der regeering en onder waarborg van kunde en goed gedrag, ten minste eenige vrijheid moeten worden gegund. Ouders, die, met of zonder genoegzamen grond, in gemoede overtuigd zijn, dat de strekking van het onderwijs op de bestaande scholen onchristelijk is, moeten niet, rechtstreeks of zijdelings, worden verhinderd aan hunne kinderen zoodanig onderwijs te geven, als zij meenen te kunnen verantwoorden voor God. Die dwang, ik zeg het ronduit, is ondraaglijk en behoort een einde te hebben." - En verder: „Ja, het onderwijs in Nederland is onchristelijk. Niet

---

1) Van Otterloo, de Lagere School, bl. 87.

alsof dit verwijt elke school zou treffen; geenszins; er is, ook bij de algemeenheid van het stelsel, overvloedig reden om over uitzondering en inconsequentie dankbaar te zijn. Het onderwijs is onchristelijk, omdat de wet van 1806, door de vereeniging der Gezindheden, een beginsel ingevoerd heeft, tengevolge waarvan de Bijbel óf niet, óf enkel behoudens goedvinden van den R.-K. Geestelijke gelezen mag worden. Het is onchristelijk, omdat men, door de afscheiding van hetgeen onafscheidelijk is, niet slechts de leer des Bijbels ter zijde gesteld, maar ook de geschiedenis des Bijbels van ziel en leven en waarheid heeft beroofd. Het is anti-christelijk — want ook deze uitdrukking neem ik niet terug — omdat, terwijl het leerstellig onderwijs in schijn uitgesloten wordt, men inderdaad een ander leerstellig onderwijs geeft; het is anti-christelijk, omdat men er, met voorbijzage der klove, die de zonde daargesteld heeft, een algemeen Vader der menschen verkondigt; het is anti-christelijk, omdat men aldus aan het jeugdig gemoed een God predikt, die (dit is mijne overtuiging en velen zijn er met mij van overtuigd) een droombeeld is van menschelijke wijsheid, een afgod, die, met verloochening van den levenden God der openbaring, opgericht wordt.”

De heer *Rappard* uit Gelderland meende dat, daar in Nederland toch vrijheid van *huiselijk* onderwijs bestond, de bezwaren geen genoegzamen grond hadden, alsof iedereen over de middelen beschikken kon, er een huisonderwijzer op na te houden! De heer *Gevens* wees op België, hoe na de afscheuring van dat rijk het onderwijs aldaar tot zijne vroegere nietigheid was teruggezonken. De schoolopzieners *Van Dam* en *Van Leeuwen* traden met verschoonende zachtheid tegen Groen op, terwijl *Sloet tot Oldhuis*, insgelijks schoolopziener, hem zoo geweldig aantastte, dat hij nog, bij het herdenken, eene huivering gevoelde.

Den 7 Oct. 1840, kort na de totstandkoming van de herziening der Grondwet, deed Willem I afstand van den troon. Omtrent het onderwijs waren geen resultaten verkregen. Alleen was het gebleken, dat Protestanten en Roomschen er vele bezwaren tegen hadden. Reeds in het begin van 1840 drongen deze laatsten op wijziging van art. 224 aan, op het opnemen van de vrijheid van onderwijs in de Grondwet. Door hunne geestelijkheid werd in Mei van dat jaar een adres aan den Koning en den Prins van Oranje ingediend, waarin zij „smeekten” om vrijheid tot het oprichten van bijzondere scholen. En later zette *Van Vree*, die in 1853 bisschop van Haarlem werd, in een brief aan prof. Siegenbeek, zijne grieven tegen de openbare

school uiteen; grieven, die geheel met die van Groen overeenkwamen, al opperde ze Van Vree in overeenstemming met *zijne* kerkleer.

Den 12 Nov. 1840 benoemde Koning Willem II eene Commissie van zeven leden, om de grieven tegen het onderwijs te onderzoeken en maatregelen voor te dragen, die deze konden opheffen. Deze commissie bestond uit: Baron van der Capellen, Secr. van Staat, als Voorzitter, Baron van Wijkerslooth van Schalkwijk, Bisschop van Curium, Mr. Groen van Prinsterer, Staatsraad in buitengewonen dienst, Baron Hugenpoth van Aerdt, Lid der Eerste Kamer, A. des Amorie van der Hoeven, Hoogl. bij de Remonstrantsche Kweekschool te Amsterdam, N. C. Kist, Hoogl. te Leiden en W. J. Piepers, Secr. v. d. Raad van State, (Secr. der Commissie). Later werd hier nog aan toegevoegd de Israëliet Dr. Stein, Med. Doctor te 's-Gravenhage.

De bemoeiingen van deze commissie werden door de voorstanders der gemengde school met bange zorg gadeslagen. Het Hoofdbestuur der Maatschappij tot N. v. het Algemeen, allen, die de beginselen dier maatschappij waren toegedaan, vele openbare onderwijzers enz. wendden zich tot den koning, om het behoud van het bestaande schoolstelsel. Men vreesde de slooping van het geheele gebouw van het onderwijs; men zag reeds in de toekomst een toestand in ons land op het gebied van het schoolwezen ontstaan, als men na de afscheuring in België kon waarnemen. Prof. Siegenbeek schreef een open brief aan Groen van Prinsterer, waarin hij zijne bedenkingen inbracht tegen de wijzigingen, die gewenscht werden. De bisschop van Luik, Van Bommel, de H.H. Broere en Van Vree schreven ongevraagde antwoorden op dien brief. De Hoogleeraren Th. van Swinderen en Hofstede de Groot eischten evenals prof. Siegenbeek handhaving van het bestaande. Zoo ook Dr. P. de Raadt en Dr. H. J. Nassau. De laatste meende, dat het Bijbellezen in de volksschool niet op zijne plaats was. Hij wenschte zuiver burgerlijke scholen, met de liefde tot God als grondslag van alle opleiding tot deugd en zedelijkheid.

Aan de Commissie was eene maand tijds gegeven voor haar onderzoek. In Dec. 1840 bijeengekomen, diende zij in Januari 1841 haar rapport in met de daarbij gevoegde nota's. Onder deze nota's was er ook eene van Groen. De meerderheid der Commissie had besloten, om alleen kennis te nemen van de ingekomen adressen, dus alleen van de klachten, door de R.-Katholieken ingebracht. Groen was evenwel van oordeel, dat men de bezwaren van *allen*, die door het bestaande schoolwezen werden gedrukt, ter toetse moest brengen.

Vandaar zijne nota, over „de eenzijdige beschouwing” der Commissie. In zijne nota noemde Groen den geest, die het openbaar onderwijs bezielde, „ongodsdienstige godsdienstigheid” en drong hij aan op splitsing der openbare school naar de gezindheden, al waarschuwde hij tegen overhaasting.

Drie leden der Commissie verklaarden zich tegen de vrijheid van onderwijs. Behoudens autorisatie was er immers voor een ieder vrijheid, om een bijzondere school der tweede klasse op te richten? Groen merkte daartegen op: „Behoudens autorisatie vrijheid te hebben is, dunkt mij, ook de vrijheid van den slaaf.”

De Roomsch-Katholieke leden, twee in getal, wenschten vrijheid, om scholen op te richten zonder voorafgaande autorisatie, doch wenschten deze vrijheid *alleen* toegekend te zien aan kerkgenootschappen en kerkelijke gemeenten, waartegen Groen protesteerde, vooral met het oog op de toen bestaande gesteldheid van Staat en Kerk.

Na de indiening van het rapport bij den Koning verwachtte een ieder een spoedige beslissing. Men werd echter teleurgesteld. Het eenige, dat de Commissie met eenparigheid van stemmen als wenschelijk voordroeg, n.l. het beroep op den koning in geval het verzoek tot oprichting eener bijzondere school door plaatselijke autoriteiten geweigerd werd, meende de regeering niet toe te kunnen geven.

Ongeveer een jaar na het indienen van het rapport verscheen, zonder de bestaande schoolbesturen te raadplegen, het Koninklijk Besluit van 2 Jan. 1842, waarbij voor goed werd uitgemaakt, dat de school slechts *burgerlijk-maatschappelijk* zou zijn.

VIJFDE TIJDPERK. (1842 – 1857.)

HOOFDSTUK XIX.

HET KONINKLIJK BESLUIT VAN 1842. — OPRICHTING VAN HET NEDERLANDSCH ONDERWIJZERS GENOOTSCHAP.

Lang was de verwachting gespannen geweest bij alle vrienden van het lager onderwijs, welke de uitslag zijn zoude van de beraadslagingen der door den Koning den 12 Nov. 1840 benoemde Commissie. Het gold wederom het dierbaarste kleinood, ons door de Hervorming

geschonken: het vrij en ongehinderd gebruik des Bijbels en de opvoeding en onderwijzing der leerlingen in de vreeze des Heeren op de scholen. Het ging om de godsdienstige beginselen, waarin het Protestantisme, weder als voor drie eeuwen, tegenover het R.-Katholicisme stond. Aan wie zou de zege zijn? Aan Rome, die steeds driester eischte: „Verwijder van de scholen alles, wat zuiver Protestantsch is: uw Protestantsch gebed, uw Protestantsche godsdienstleer, uwe Protestantsche Bijbelsche geschiedenis, uwe Protestantsche uitleggingen, uw Protestantsch kerkgezag, uwe Protestantsche beschouwing der Vaderlandsche en Algemeene geschiedenis, enz.?” Of aan het Protestantisme, dat zijn geloof nog niet had verloren en er nog overtuigd van was, dat de Bijbel, Gods Woord, en het vrij en onbelemmerd gebruik daarvan op de scholen, het heiligste, het dierbaarste erfdeel is, dat wij van onze vaders ontvingen, waarbij de dure verplichting op ons rust, dat wij *behouden* moeten, wat God ons gaf?

Wij kennen de historie. De Commissie was in weinig homogeen. Gaarne zou de Koning tegemoet gekomen zijn aan de wenschen van Groen en zoovele andere geloovige Protestanten in Nederland en onbepaalde vrijheid hebben verleend ter oprichting van scholen, maar — in Juni 1841 had Schimmelpenninck van der Oye het ministerie van Binnenlandsche Zaken aanvaard en die was er *tegen*.

Het Kon. Besluit van 2 Jan. 1842 gaf niet, wat Groen in zijne *Nota*, door hem in 1840 als lid der Staatscommissie over het lager onderwijs aan den Koning ingeleverd, had gevraagd en waarbij hij „èn het streven naar splitsing der openbare school, èn, zonder uitstel, als eisch en recht van het geweten, vrijheid van onderwijs” verlangde. *Art. 1* toch van het *Kon. Besluit van 27 Mei 1830* luidde: „De autorisatie, bij de thans bestaande verordeningen vereischt tot het oprichten van lagere scholen, zal voortaan in het geheele rijk verleend worden, in de steden door de stedelijke besturen, ten platten lande door de plaatselijke besturen, onder goedkeuring van Gedeputeerde Staten der provincie, alles nadat de noodige inlichtingen zullen zijn ingewonnen omtrent het doel, den aard en de inrichting der op te richten scholen.” Daardoor was men dus bij het oprichten van Christelijke scholen geheel en al afhankelijk van de plaatselijke besturen, zonder dat men zich bij voorkomende weigering van de gevraagde autorisatie op iemand nader kon beroepen. En die plaatselijke besturen waren, gelijk ons reeds bleek, meestal tegen Christelijk onderwijs en maakten op de meest kleinzielige wijze misbruik van hun recht, om vergunning te verleenen of te weigeren. En dit kwaad werd

niet verholpen door wat *art. 6 van het Kon. Besluit van 1842* bepaalde: „Bij uitbreiding van art. 1 van het Kon. Besluit van 27 Mei 1830 zal, wanneer iemand zich, hetzij aan een stedelijk, hetzij aan een gemeente-bestuur mocht hebben geadresseerd, ter verkrijging van vergunning tot oprichting eener lagere school en dat verzoek niet mocht zijn ingewilligd, de adressant zich kunnen wenden tot de Gedeputeerde Staten der provincie, welke alsdan, na het betrokken Bestuur te hebben gehoord, naar bevind van zaken de weigering zullen kunnen handhaven of wel de oprichting der school zullen kunnen inwilligen" (art. 6). De Gedeputeerde Staten bleken immers even vijandig tegenover het Chr. onderwijs te staan als de gemeentelijke besturen.

Het Kon. Besluit van 1842 schreef verder voor: „bij de vervulling der vacatures moet de godsdienstige verhouding der ingezetenen zooveel mogelijk in acht genomen worden en op de godsdienstige gezindte der candidaten moet worden acht geslagen." Het leide den onderwijzers de verplichting op, aan de geestelijken hunner woonplaats op aanvraag van dezen opgave te doen van alle boeken, gezangen en geschriften, waarvan ze in hunne scholen gebruik maakten, opdat die geestelijken daarvan zouden kunnen afkeuren, wat hun voor de kinderen hunner kerk gevaarlijk scheen. Negatief kon men dus nog wel voor de godsdienstige belangen opkomen, maar positief niet. Er was wel af te keuren, maar niet goed te keuren. Al het leerstellige moest tijdens de schooluren buiten de school gebannen blijven en aan de bezwaren, die daartegen waren en werden ingebracht, poogde het Besluit wel te gemoet te komen, door te bepalen, dat de schoollokalen *buiten de schooluren* voor het geven van godsdienstig onderwijs beschikbaar moesten wezen, maar wordt het eten smakelijk, als ons na het nuttigen er van het zout wordt verstrekt? Bovendien stelde het Besluit vast, dat bij de voordracht van nieuwe schoolopzienaers elke godsdienstige gezindte naar evenredigheid in de schoolcommissiën zou worden vertegenwoordigd, en men de Commissiën van onderwijs, waar het noodig bevonden werd, daartoe met honoraire leden zou aanvullen. In alle gemeenten moesten plaatselijke commissiën van onderwijs ingesteld worden. De vergelijkende examens moesten behouden blijven, maar bij nagenoeg gelijke bekwaamheden moest de keuze van den onderwijzer naar het meerendeel der godsdienstige gezindheid van de bevolking geschieden. De algemeene en de speciale admissie bleven gehandhaafd. Alleen werd, gelijk wij boven zagen, toegelaten het beroep op de Gedeputeerde

Staten, ingeval de speciale admissie (vergunning) voor de oprichting eener bijzondere school door de plaatselijke besturen was geweigerd. Het Kon. Besluit werd begeleid door eene circulaire van den Minister, waarin gezegd werd, dat het onderwijs „*zou een belang blijven van louter burgerlijk maatschappelijken aard*, buiten invloed van het leerstellige van eenig kerkgenootschap, en waarbij alle uitsluitende of eenzijdige richting moet vermeden worden, zoodat de met hetzelfde in verband staande betrekkingen door ieder Nederlander zonder onderscheid van godsdienst kunnen worden bekleed, en ten strengste blijft aan de onderwijzers verboden (art. 11), om eenige uitlegging te geven of uitdrukking te bezigen, waardoor aan eene of andere gezindheid aanstoot zou kunnen gegeven worden.”

Met het oog op de voorgeschrevene *boeken-censuur* door de geestelijken, schreef een onbekende: „De bepalingen zijn, wat den inhoud aangaat, slechts overgenomen uit het concilie van Trente, hetwelk in zijn 18^e zitting den 26 Febr. 1562 besloten heeft, dat, benevens de reeds bestaande *Lijst van geheel en al verbodene boeken*, nog bij wijze van aanhangsel een *zuiveringslijst* zou vervaardigd worden. Het denkbeeld van afschaffing en zuivering is dus niet nieuw, doch bijna drie eeuwen oud.”

Van deze boekencensuur maakte de R.-Katholieke geestelijkheid al spoedig een al te ruim gebruik. Reeds in Sept. 1842 werden, vooral ten platten lande, door de eerwaarde pastoors aan de onderwijzers gelijklopende vragen gedaan en dat wel „*op hooger order*” of „*ingevolge eener aanschrijving van hooger gezag, gegrond op het Kon. Besluit van 1842*”, om opgave van boeken, gezangen en geschriften, die in de school werden gebruikt. Ja, zelfs daar, waar geen leerlingen van den R.-Katholieken godsdienst op school gingen, meenden de eerwaarde pastoors dikwijls naar de bij het onderwijs gebruikte boeken te moeten informeren. De schoolopziener in N.-Holland, Teissèdre L'Ange, die geest en strekking van het Besluit ten strengste afkeurde, schreef hierover: „Dat deze aanvraag overal geschiedt, op *hooger order*, op *hooger gezag*, is niet *toevallig* en evenmin *doelloos*. Bij de opklimming der kerkelijke overheid in de R.-K. hiërarchie kan hier niet wel gedacht worden aan den Land-Deken of aan den Aarts-priester, veel min aan een of anderen bisschop in *partibus*: en aan welk hooger gezag valt dus te denken, dan aan dat van den *vice-superior van de Hollandsche zending* in 's-Gravenhage, in onmiddellijke betrekking staande tot de Roomsche Curie, *tot den Pauselijken stoel?*”

Geen wonder was het, dat men van oordeel was, dat de openbare scholen door het Kon. Besluit van 2 Jan. 1842 gesteld waren onder den onmiddellijken invloed van den Paus te Rome, en dat men dus dat Besluit afkeurde als strijdig met de Protestantsche kerk in Nederland, maar ook strijdig met de grondwet, waar immers gezegd werd: „Het openbaar onderwijs is een aanhoudend voorwerp van de zorg der *Regeering*.”

Ontegenzeggelijk had Rome op nieuw eene overwinning behaald op het Protestantisme door het Besluit, dat niet alleen Bijbel en Bijbelleer geheel uit de scholen weerde, maar ook ten gevalle van Rome den onderwijzer verbood, de dierbaarste herinneringen uit de geschiedenis, den Nederlander zoo waard, ook maar eenigszins aan te roeren.

De geest van accomodatie, die door het Kon. Besluit de overhand had verkregen, kon niet anders, dan voor volk en volksbestaan de wrangste vruchten dragen. Het Besluit werd evenwel volijverig uitgevoerd, zoodat zelfs een Gouverneur eener provincie eene circulaire rondzond, waarbij deze hooge staatsambtenaar het gebruik van den Bijbel ook op die scholen verbood, waar enkel Protestantsche kinderen onderwezen werden en waar dus door het Bijbelsch onderrecht niet gezondigd werd tegen de bepaling van het Besluit, dat het ten strengste verboden was eenige uitlegging te geven of uitdrukking te bezigen, waardoor aanstoot zou kunnen gegeven worden.

Reeds spoedig na het totstandkomen van de wet van 1806 begon er onder de onderwijzers een streven te ontstaan, om door middel van *Gezelschappen* elkander te steunen en voor te lichten. Bij Kon. Besluit van 26 Febr. 1820 toonde de regeering hare ingenomenheid met dit streven en werd bepaald, „dat die Gezelschappen behooren ten doel te hebben, derzelver leden bekend te maken, zoo met de verschillende gepaste leerwijzen, voor de onderscheidene deelen van het Lager Onderwijs uitgedacht, als met de boeken en hulpmiddelen, tot elk derzelve behoorende, en voorts om de leden voor te lichten aangaande derzelver gebruik en practikale aanwending.” Voorts wees het Gouvernement na 1820 jaarlijks eene bepaalde som aan ter tegemoetkoming in de onkosten dezer gezelschappen en tot het geven van boekgeschenken aan die leden en Bestuurders, welke den meesten ijver en toewijding aan den dag legden. In 1838 richtten de onderwijzers in het 8e District van Z.-Holland onder hunnen voorzitter Delprat eene *Vereeniging* op, die sedert 1840 een tijdschrift over opvoeding en onderwijs uitgaf onder den titel, de *Unie*. Ofschoon er

allerwegen zulke onderwijzersgezelschappen verzezen, was er toch geen band tusschen de onderwijzers van het geheele land. Vooral in de jaren 1830 – 1840 werd de behoefte daaraan levendig. Ondersteund door een vriendenkring, trok van af 1839 de heer D. Buddingh te 's-Gravenhage zich de zaak aan. Na een driejarigen arbeid gelukte het hem, het *Nederlandsch Onderwijzers-Genootschap* den 11 Jan. 1842 te zijnen huize tot stand te brengen. Aanvankelijk ondervond de jeugdige vereeniging weinig ondersteuning van de regeering, omdat deze haar streven, vooral in betrekking tot de steeds meer ontwakende begeerte naar *positief* Christelijk onderwijs, verdacht. De Koninklijke goedkeuring volgde dan ook eerst den 14 Maart 1844. Van dat jaar af was het Hoofdbestuur een tijdlang te Groningen gevestigd en daar werden de belangen van het Genootschap volijverig bevorderd door de schoolopzieners Van Swinderen en Hofstede de Groot.

HOOFDSTUK XX.

DE NED. HERV. KERKERAAD TE 'S-GRAVENHAGE EN DE „ZEVEN
HAAGSCHE WIJZEN.” -- KONING WILLEM II.

Een eerste gevolg van het Besluit van 2 Jan. 1842 was eene sterk toegenomen wensch onder de geloovige Protestanten in ons land naar Diakoniescholen, naar Christelijke scholen, waar de Bijbel ongehinderd kon worden gebruikt, waar de Nederlandsche volksgeest weer kon worden versterkt door het onbelemmerd onderwijs in onze zoo schoone vaderlandsche historie. Als een bewijs daarvan kan dienen eene circulaire van 17 Jan. 1843 van den Kerkeraad van 's-Gravenhage aan de gemeente, waarin ondersteuning verzocht werd voor de oprichting eener „armenschool” met plaats voor 700 kinderen. In de circulaire werd gezegd: „Het raakt het belang van onze armenkinderen, hooger dan hunne stoffelijke welvaart, de toerusting van hunnen geest, de vorming van hun hart, hunne toebereiding voor de maatschappij der aarde, hunne opkweeking voor het burgerschap van den Hemel.” Zij was onderteekend namens den Kerkeraad door C. L. v. d. Broek (Pres.), T. C. R. Huydecoper (Scriba) en eindigde met de woorden: „Het moeilijke der onderneming verbergen wij ons niet. Onzer is de taal, die door Christenmoed wordt uitgesproken, en die heldenkracht verwekt; die bij elke grootsche en heilspellende aangelegenheid, uit den mond van den wakkeren brave der gewijde

Oudheid mag worden overgenomen: „Wij, de dienstknechten Gods, zullen ons opmaken en bouwen, God van den hemel, die zal het ons doen gelukken.” -- Wel was er geloof noodig voor het doel, welks bereiking de Kerkeraad zich voorstelde en voor het middel, dat hij daarvoor noodig achtte: „Het *Fonds*, dat wij tot ons doel wenschen daar te stellen, zoeken wij te verzamelen, door eene inschrijving onder u te openen, bestaande uit 1300 aandeelen, ieder groot 100 gld. Voor minder bedrag dan voor één aandeel zal men niet mogen teekenen; de hoeveelheid is overigens aan den wil des schrijvers verbleven. Men zal voor de gelden inschrijven, om ze uit te reiken als *vrije gift*; of, zoo men dit niet geheel of ook gedeeltelijk niet verkiezen zal, kan men ze afstaan als *renteloos voorschot*. De storting der gelden zal in elk geval in eens of in vier driemaandelijksche termijnen naar welgevallen geschieden. Op de voordeeligste renten zal de dus bijeengebrachte som door ons worden uitgezet, na aftrek van de gelden, die voor de daarstelling zullen noodig zijn. Deze renten zullen toereiken, om de uitgaven ieder jaar, gelijk zij door ons berekend zijn, te vinden en *f* 1000 af te zonderen tot eene jaarlijksche aflossing van 10 aandeelen, in mindering van de som, die ons in voorschot zal gegeven zijn.”

Het ware te wenschen geweest, dat al de gemeenten in de Ned. Herv. Kerk zooveel belangstelling in het onderwijs en de opvoeding in de vreeze des Heeren hadden betoond als die van 's-Gravenhage. De besturen toch dier Kerk hadden tot dusver geen enkelen maatregel genomen, om de ontchristelijking van het lager onderwijs tegen te gaan. Zij hadden de rechten op het onderwijs laten varen en de gedachte, om scholen vanwege de Kerk op te richten, of om 't noodzakelijke daarvan aan de gemeente te doen gevoelen, kwam zoo goed als niet bij hen op. Alles wat ten opzichte van het onderwijs tot hunne verplichtingen behoorde, hadden zij aan den Staat of aan de Maatsch. t. Nut v. 't Algemeen stilzwijgend opgedragen. Daarom was het voorzeker geen overtollig werk van „zeven Haagsche heeren” (spottenderwijze, maar toch naar eene waarheid, die niet beseft werd, „*de zeven Haagsche wijzen*” genoemd), nl. D. v. Hogendorp, M. B. H. W. Gevers, A. Capadose, G. Groen van Prinsterer, P. J. Elout, J. A. Singendonck en C. M. v. d. Kemp, dat dezen den 31 Januari 1843 een *Adres* „aan de Algemeene Synode der Ned. Herv. Kerk, over het gezag der formulieren, de academische opleiding der predikanten, het verband tusschen het lager onderwijs en de Kerk en de wijziging van het kerkbestuur” richtten en waarin zij een „3e Protest

tegen de bestaande verordeningen op het onderwijs, als niet vereenigbaar met eene Christelijke opvoeding, naar de leer der Nederlandsche Kerk," inbrachten. In dat Adres verklaarden de adressanten, dat de Herv. Kerk het niet lijdelijk mag aanzien, wanneer een groot deel der kinderen, voor wier opvoeding zij aan meer dan aardsche machten verantwoordelijk is, op scholen wordt gebracht, waar een Christelijk gebed eene aanstootelijkheid is, de Bijbel een verboden boek en het eerbiedig noemen van den Zaligmaker de meest ergerlijke uitdrukking is. De Kerk moest zelf, naar zij meenden, de scholen oprichten, waar, naar kinderlijke bevatting en met het oog op den gekruisten Heiland, Gods zegen afgesmeekt, Gods lof gezongen, Gods Woord uitgelegd, Gods wil ingescherpt, Gods leiding met het vaderland en met de vaderlandsche Kerk aangetoond wordt. En waar de oprichting van bijzondere scholen van de willekeur van plaatselijke en provinciale overheden is afhankelijk gemaakt, was het h. i. allereerst de taak van de Synode, zich hiertegen, ten behoeve niet slechts der gemeenten, maar van elk lid der Kerk, te verklaren; met de bescheidenheid, welke den onderdaan; met de vrijmoedigheid, welke den Christen; met den aandrang, welke aan de woordvoerders der erkende gezindheden voegt. Het antwoord der Synode was o. a.: „dat zij in het Kon. Besluit van 2 Jan. 1842 geene aanleiding heeft gevonden om te protesteeren tegen de sedert 1806 bestaande verordeningen op het lager onderwijs, en dat, gelijk zij de zaak van het godsdienstig onderwijs, van den beginne harer instelling af, met bijzondere zorg heeft behartigd, zij uit het zoeven vermelde Besluit van Z. M. reeds aanleiding heeft ontleend, om te doen, hetgeen ten deze de Kerk betaamt."

Koning Willem II gevoelde de bezwaren, die tegen het openbaar schoolwezen werden ingebracht. Dat toonde hij, door aan den Haagschen Kerkeraad een milde gift te schenken voor de door dezen begeerde oprichting eener Diaconieschool. Dat toonde hij ook, door aan eene commissie uit de Synode, die hem was komen begroeten, in eene warme toespraak zijne begeerte te kennen te geven, dat vanwege de Ned. Herv. Kerk afzonderlijk onderwijs in de stellige geloofswaarheden zou worden gegeven, opdat op deze wijze de leemte van het openbaar onderwijs kon worden aangevuld.

Gehoor gevende aan dezen wensch des Konings, vaardigde de Synode den 17 Juli 1843 eenige verordeningen uit, waarbij o. a. bepaald werd:

„10. Dat de Kerkeraden verplicht waren om boven en behalve
 KUIPER, *Gesch. Christ. Lager onderwijs*, 2e druk. 6

hetgeen, volgens de bestaande kerkelijke reglementen, door middel der gewone catechisië geschiedt, te zorgen voor de opleiding der Hervormde schooljeugd;

„20. Dat daartoe de bepaling worde gemaakt, dat de schoolkinderen der Hervormden in den loop van elke week bij herhaling godsdienstig onderwijs naar derzelve ontlukende vatbaarheid, hetzij in het schoollokaal, hetzij elders gegeven wordt.”

Ongelukkig evenwel werden deze bepalingen zoo goed als niet in practijk gebracht. Sommige Kerkeraden veinsden onbekendheid met de *Handelingen der Synode*; andere gaven voor, dat zij de bedoeling van de verordeningen niet begrepen, terwijl weer andere slechts het catechetisch onderwijs vermeerderden en uitbreiden en niet dachten aan een godsdienstig onderwijs, buiten en benevens de catechisië gegeven, zooals de Synode het wilde, maar niet heel duidelijk had te kennen gegeven.

Bij het zien van de weinige vruchten der Synodale bemoeiingen was het geen wonder, dat de zeven Adressanten zich rechtstreeks tot de gemeenten zelve wendden in een *Adres aan de Hervormde Gemeente in Nederland*, waarin gezegd werd: „En het Besluit van 2 Jan. 1842, dit heeft zich, op het verzoek der Roomschen, hoort het, Nederlandsche Gereformeerden! op het rechtmatig verzoek der Roomschen bijkans alleen, tegen die anti-Christelijke richting gekant; maar hoe! door in den grond al wat godsdienstig is uit de volkschool te bannen; zoodat het, om voor schadelijke spijs te behoeden, het meest onontbeerlijk voedsel onthoudt. Het geeft, zegt men, meerdere vrijheid. Vrijheid, o ja! aan Stedelijke of Provinciale Besturen, om te verleenen of te ontzeggen, wat tot grondwettige en onvoorwaardelijke rechten behoort.” En verder: „Nog een geruimen tijd wellicht zal het geld, dat ook door ons, Hervormde Christenen, opgebracht wordt, aan scholen, die wij, naar het geloof onzer Kerk, voor volkszedes en volksgeluk verderfelijk achten, dikwerf met tegenwerking van hetgeen men in anderen zin beproeft, worden verspild; doch, is verbetering ook ten deze niet aan de orde van den dag, laten wij te meer ijveren om inmiddels te verrichten, wat nog uitvoerlijk kan worden geacht. Wat zou door de Herv. Kerk, indien zij getrouw was, verricht, wat zou ten minste door haar moeten worden beproefd? Immers het oprichten van scholen, niet enkel (ofschoon dit voorzeker hoogst-wenschelijk is) Diaconiescholen, alsof opleiding naar Gods Woord enkel voor bedeeden vereischt wierd, maar van Gemeentescholen, toegankelijk voor allen, ingericht naar

de behoefte der onderscheidene standen van de maatschappij; immers bij het gering getal van Christelijke onderwijzers, het daarstellen eener normaalschool, waarin de kweekelingen zouden opgevoed worden naar de Evangelische beginselen onzer Kerk. Welnu! hetgeen de Kerk verzuimt, zou dit niet, op minder uitgestrekte schaal de taak der geloovigen zijn? . . . Aanmoediging van geloovige onderwijzers om, ook op openbare scholen, althans buiten den schooltijd door afzonderlijke lessen aan de kinderen der Hervormden, het gemis gedeeltelijk te vergoeden; ondersteuning van de scholen der tweede klasse, waar de meester, om onbelemmerd te zijn, geen Israëlietische of Roomsche kinderen ontvangt; oprichting van scholen der eerste klasse; vervaardiging van schoolboeken en wat niet al!"

HOOFDSTUK XXI.

EENE PRIJSVRAAG. — DE BAANBREEKSTER VOOR HET BIJZONDER CHRISTELIJK ONDERWIJS.

Den 17den Mei 1842 loofde de onderwijzers-vereeniging in de provincie Groningen tweehonderd vijftig gulden uit voor eene „Vaderlandsche geschiedenis voor kinderen, waarin een zoo mogelijk samenhangend geheel van Nederland's geschiedenis wordt gegeven, doch zóó, dat bij voorkeur en uitvoerig de bruikbare en schitterende partijen uit 's lands historie worden opgenomen." Deze prijsvraag schreef men uit, omdat „er in de geschiedenis onzes Vaderlands daadzaken voorkomen, welke vermelding en uiteenzetting wezenlijke bezwaren opleveren voor kinderen van Protestanten en Roomsche Katholieken op onze lagere scholen," en deze „klippen," moesten de beantwoorders vooral vermijden. Prof. Beyerman protesteerde tegen dergelijke verminking der historie en drong er op aan, dat men onze schoone Vad. Gesch. moest blijven beschouwen als „het erfdeel der vaderen, dat wij *ongeschonden* aan onze kinderen moesten overleveren." Maar werd zijn rede geroemd, zijn vermaning was evenwel zeer spoedig vergeten.

De behoefte aan bijzondere Christelijke scholen deed zich door dit alles meer en meer gevoelen. De Diaconiescholen, die de stormen der revolutie hadden doorstaan, kwamen tot nieuwen bloei. In Utrecht en Dordrecht bestonden ze nog. In vijf wel ingerichte

Diaconiescholen der Herv. Gem. te Amsterdam werden omstreeks 2000 kinderen onderwezen. Te Rotterdam waren 1500 kinderen van bedeelde ouders in vier Diaconiescholen vereenigd, aan een van welke de in de plaats zijner inwoning algemeen geachte J. D. Smits hoofdonderwijzer was. Te Nijmegen en Breda waren sinds korten tijd dergelijke scholen opgericht en te 's-Gravenhage, wij wezen er reeds op; werden pogingen aangewend, eene Diaconieschool te verkrijgen. Nijmegen was de eenige stad, waar nog een Luthersche Diaconieschool bestond. In Amsterdam meende de Luthersche Diaconie haar school wel op te kunnen heffen, toen het h. i. zoo uitmuntende schoolstelsel van 1806 werd ingevoerd. Dat voorbeeld was in andere groote steden gevolgd. De Chr. Afscheidene gemeente te Amsterdam richtte reeds den 23 Augustus 1841 onder leiding van Ds. S. van Velzen eene Chr. school op. Toen men autorisatie van de hooge overheid verkregen had, stond men nog voor de bezwaren, die de stedelijke regeering in den weg legde. De belangrijke adviezen van Mr. J. W. Gefken kwamen den kerkeraad goed te stade. In 1886 werd de school uit het vervallen gebouw op de Bloemgracht verplaatst naar de Marnixstraat, waar een nieuw gebouw werd in gebruik genomen. Sinds 1 Mei 1879 staat de school onder leiding van den heer P. S. van Dorp en verkeert thans in bloeienden toestand. Zij telt nu 400 leerlingen. De Chr. Ger. Gem. te Schiedam ondervond bij hare schoolstichting veel tegenstand bij den gemeenteraad. Overal kwam op deze wijze leven. Men schaarde zich voor en tegen het zoo luid geprezene schoolstelsel en de tegenstanders er van jubelden reeds, wel wat voorbarig: „Het systema van 1806, alleen geschikt voor een tijdvak van *onverschilligheid*, is zijn val nabij, hoewel het nog sterke voorstanders heeft. In de steden zal het langzamerhand van zelf te niet gaan, ook zonder verandering der wet. Maar op de dorpen, het is niet te ontkennen, bestaan onder eene Grondwet, als onze tegenwoordige, gewichtige moeilijkheden.”

De baanbreekster voor de honderden Christelijke scholen, waarin ons land thans zich mag verheugen, is voorzeker de bijzondere school der 1e klasse op den Klokkenberg te Nijmegen. Reeds in 1840 vereenigden zich te Nijmegen eenige vrienden, om de oprichting eener school te beproeven. Jonkvrouwe Constance Baronesse van Lijnden zonderde een deel harer woning af en liet het als schoollokaal inrichten. De weduwe Van Gelder werd naar het instituut van den heer Fliedner te Kaiserswerth gezonden, om met de methode van onderwijs, enz. in die inrichting bekend te worden. Na hare terug-

komst werd zij aan het hoofd der bewaarschool geplaatst en men mocht kennelijk ervaren, dat des Heeren zegen rustte op de „moederschool op St. Theunis”, zoo genoemd naar de plaats, waar de school stond.

Men begon thans pogingen in het werk te stellen, om de kinderen, als ze de klassen der bewaarschool doorloopen zouden hebben, hun onderwijs op eene gewone Christelijke school te doen voortzetten. Men moest evenwel rekening houden met de wet, die slechts een bepaald aantal scholen in iedere gemeente toeliet. Er werden betrekkingen aangeknoopt met den heer Gehne, onderwijzer aan de Luthersche Diaconieschool te Nijmegen. Vroeger was aan deze inrichting ook een bloeiende bijzondere school der 2^e klasse verbonden geweest. In den heer Gehne, „een braven Duitscher, wien de zoenverdiensten van Christus een „Schmuck und Ehrenkleid” waren geworden,” had men den rechten man voor het beoogde doel gevonden. Hij toch wenschte zelf op zijne school het Evangelie van Jezus Christus te mogen verkondigen. Hoewel hij wist, dat hij, door aan het verzoek te voldoen, zijne bijverdienste opofferen moest, die hij tot dusver van zijne gemengde school getrokken had, was hij toch genegen, om aan de kinderen, die van de bewaarschool kwamen en aan hem mochten worden toevertrouwd een onderwijs te geven, waarvan de vreeze des Heeren het beginsel en de grondslag mocht zijn. Men zorgde evenwel zooveel mogelijk, dat zijne opofferingen vergoed werden. Z. K. H. de Graaf van Nassau en H. M. de Koningin schonken ruime bijdragen, terwijl ook anderen hunne gaven niet terughielden.

In 1840 had Mr. J. J. L. v. d. Brugghen, die de ziel van al deze ondernemingen was, een uitstapje gemaakt naar Meurs, alwaar hij kennis had genomen van het Protestantsche Seminarium, aan welks hoofd de edele Zahn stond en van de stadsschool, naar Zahn's denkbeelden ingericht en hij moest deze inrichtingen als zeer uitmuntend roemen. De directie der pas opgerichte school, bestaande uit Mr. J. J. L. v. d. Brugghen, Mr. W. Baron v. Lijnden en Ds. E. A. Zubli, wilde, dat het onderwijzend personeel kennis droeg van het *beste*, dat er op het gebied der school bestond. Daarom had zij vroeger Mej. v. Gelder naar Kaiserswerth gezonden en zond zij in Dec. 1841 Gehne naar Meurs, ten einde zich met de leer methode van den heer Zahn en bijzonder met zijn Bijbelsch onderwijs bekend te maken. Den 3^{den} Jan. 1842 begon de heer Gehne zijn nieuw onderwijs met een vrij aanzienlijk getal kinderen, waarvan de meesten slechts een gering schoolgeld betaalden. De directie had van den

heer Zahn ten geschenke ontvangen diens uitmuntende *Biblische Historiën*. Gehne gebruikte dit werk aanvankelijk in het Duitsch bij zijn Bijbelsch onderwijs. Later werd het door de edele zorg van Mr. Groen van Prinsterer en Dr. Beets vertaald en in dien vorm gebracht, waarin het thans nog zoo veelvuldig nut doet.

In Aug. 1842 ontving de heer Gehne eene aanstelling van landswege in Oost-Indië, om welke hij vroeger reeds gevraagd had. Hij meende er niet voor te moeten bedanken en zoo scheen het in eens, dat de geheele onderneming mislukken zou. Hierbij kwam nog, dat de Luthersche Kerkeraad het besluit nam, zijn Diaconieschool op te heffen en dus aan den heer Gehne geen opvolger te geven. Men was alzoo genoodzaakt, rechtstreeks de vergunning tot oprichting eener bijzondere school 1^e klasse te Nijmegen, onder den naam van *Vervolgschool der Christelijke Bewaarschool*, te verzoeken. In Sept. 1842 werd dan ook met dat doel een verzoekschrift bij H.H. Burgemeester en Wethouders van Nijmegen ingediend. In de maand Oct. zou de heer Gehne vertrekken en opdat de school kon voortgezet worden, totdat men antwoord op het verzoekschrift had ontvangen, benoemde de Luth. Kerkeraad eenen hulponderwijzer, om tot 1 Jan. 1843 de school waar te nemen. In het begin van Dec. werd evenwel van hooger hand verboden, aan andere kinderen in die school onderwijs te geven, dan aan die van de bedeeden der Luth. Diaconie. Daardoor moesten 60 leerlingen worden verwijderd, terwijl er slechts 20 blijven konden. Gelukkig had men vóór dien tijd reeds een huis op den Klokkenberg te Nijmegen gekocht. Mevrouw Engelen, geb. Straalman, gaf een aanzienlijk deel der koopsom en de rest werd door eenige vrienden bijeengebracht. Men bezat thans dus een lokaal, om de 60 kinderen op te nemen. Ook een hoofdonderwijzer was spoedig gevonden. De heer Buvink, onderwijzer eener bijzondere school 2^e klasse te Nijmegen, was bereid, zich aan het hoofd der pas opgerichte school te plaatsen, te meer daar zijne eigene inrichting door concurrentie was achteruitgegaan. Hij was oud en jongere onderwijzers waren aan 't hoofd van andere scholen gekomen. Daar zijne leerlingen hem naar de nieuwe school volgden, bedroeg het getal leerlingen bij de opening, 6 Mei 1844, reeds 116. Den 3^{den} Mei daaraan voorafgaande was de Diaconieschool der Luth. gem. gesloten geworden, zoodat het onderwijs door langdurigen stilstand geen schade leed.

Het verzoek van het Bestuur was ondertusschen den 11^{den} Nov. 1842 van de hand gewezen. Men diende daarna een tweede verzoekschrift in, thans bij de Gedeputeerde Staten. Het antwoord daarop

De Normalschool en Chr. school op den Klokenberg
te Nijmegen.

bleef uit, zoodat men een nader request opzond, ter toelichting van het eerste. Weder kwam er evenwel eene afwijzende beschikking met de raadselachtige bijvoeging „zooals het liggende was.” Nogmaals wendde men zich tot de Stedelijke autoriteiten, maar ook nu weer te vergeefs. Voor de derde maal klopte men nu bij de Gedeputeerde Staten aan en men verklaarde tevens, dat men gaarne alle verlangde inlichtingen wilde geven en „dat de school uitsluitend bestemd was voor de kinderen der oprichters en der medeonderteekenaars.” De ouders n.l., die de school verlangden, hadden hunne namen bij die der requestanten gevoegd. Vooral door toedoen van het lid der Ged. Staten, Mr. J. Baron Mackay, kwam eindelijk den 2den Sept. 1844 de gevraagde vergunning.

Nog ééne zwaarigheid moest evenwel overwonnen worden. Volgens de wet van 1806 moest er een vergelijkend examen plaats hebben van de mogelijke sollicitanten naar de hoofdonderwijzersbetrekking der school. Het Bestuur begreep wel, dat Buvink, oud als hij was, bij dergelijk onderzoek niet no. één zou wezen en daar het te veel verplichtingen aan hem had, om hem de plaats voor een ander te doen ruimen, vroeg het autorisatie aan den minister, om hem zonder vergelijkend examen te mogen aanstellen. Na vijf maanden werd op dit verzoek gunstig beschikt.

Zoo kon dan de heer Buvink gerust zijn arbeid voortzetten. In zijn werk werd hij bijgestaan door den heer Muntingh, een bekwaam en verdienstelijk onderwijzer van den 2en rang, die ook de bevoegdheid had, les te geven in 't Fransch, Duitsch en Engelsch. Men onderwees naar de methode van den heer Gehne, waarvan een dagelijksch bestanddeel uitmaakte het behandelen van een deel der Bijb. Gesch., het gebruik van den Bijbel zelf, het beginnen en eindigen met gebed en dankzegging en het laten zingen van Christelijke liederen.

HOOFDSTUK XXII.

OPRICHTING VAN CHR. SCHOLEN EN MOEILJKHEDEN, DAARAAN IN
DEN WEG GELEGD. -- HET „NIJMEEGSCH SCHOOLBLAD.”

De diaconie der Ned. Herv. Gemeente te Breda had ook reeds de handen aan het werk geslagen. Den 29 Aug. 1842 werd de door haar opgerichte school met 102 leerlingen geopend. Onder leiding van den hoofdonderwijzer A. Stolk nam het getal kinderen spoedig toe.

Ook de diaconie der Ned. Herv. Gem. te 's-Gravenhage zag hare ijverige bemoeiingen eindelijk met den gewenschten uitslag bekrond. Den 20 Mei 1844 mocht zij de door haar gestichte school geopend zien, die onder leiding van den waardigen J. P. Schaberg gedurende ruim een halve eeuw zich in ongehoorden bloei mocht verheugen. Dezen bloei had zij, behalve aan haren ijverigen en gemoedelijken hoofdonderwijzer, die met buitengewone toewijding zich van zijn roeping kweet, aan de onvermoeide pogingen van „Vader Moll”, president van het Collegie Regenten gedurende ongeveer hetzelfde tijdsverloop, te danken. Zoo had dan de in 1711 opgerichte *Charitable Societeitsschool* (aanvankelijk bestemd voor de kinderen der tengevolge van de herroeping van het Edict van Nantes naar ons land gevluchte Fransche Protestanten) eene zuster ontvangen in de vorstelijke residentie. Aan het hoofd dezer school stond toen de helaas! op betrekkelijk jeugdigen leeftijd van ons weggenomen W. F. Golterman. Den 17den Nov. 1845 werd de Vereeniging tot bevordering van Chr. onderwijs voor de stad Amsterdam opgericht, die den 15den Mei 1848 de eerste harer drie scholen met 40 leerlingen opende, welk getal op 1 Juni van dat jaar reeds tot 79 geklommen was. In Utrecht had men reeds in 1748 twee Ned. Herv. Diakoniescholen gekregen. Deze werden in 1808 nog met een derde vermeerderd. Ook had men er eene school behorende tot het gesticht: *Ambachtskinderhuis*. Vóór de oprichting der *Koloniën van Weldadigheid* werden er in deze stichting jaarlijks 108 tot 220 kinderen verpleegd en onderwezen. De school stond met het gesticht onder het opzicht van 12 regenten. In 1847 werd in Utrecht nog eene Chr. school opgericht, onder het bestuur van eene Commissie. Ook Ommen was in Dec. 1849 in het bezit van eene school voor Chr. Onderwijs gekomen en reeds in 1847 Nijkerkerveen. In Loon op Zand (buurtschap: Loonschen dijk) moesten de kinderen der Protestantsche Gemeente òf naar de R.-K. school òf naar eene naburige gemeente ter schole gaan, òf, wat nog al veel plaats had, geheel van onderwijs verstoken blijven. Gelukkig, dat een hoofdonderwijzer zich deze gemeente aantrok en er in 1847 voor eigen rekening eene Christelijke school opende, die onder toezicht van den Kerkeraad kwam. Tot 1846 bleef de Nijmeegsche school de eenige bijzondere school van de *eerste klasse*, opzettelijk ingericht voor de behoeften van Protestantsche kinderen. In dat jaar werd evenwel met hetzelfde doel te 's-Hertogenbosch eene dergelijke inrichting geopend, zoodat het Roomsche Noord-Brabant zich in 1847 reeds in den zegen van twee Christelijke scholen mocht verheugen.

Reeds in 1843 noodigden de heeren Mr. Groen van Prinsterer, Baron Mackay, Jonkh. Mr. van Singendonck, Dr. L. R. Beynen, Mr. Stavenisse de Brauw, Mr. A. Capadose en Baron v. Wassenaer v. Catwyck hunne stadgenooten uit, de noodige fondsen bijeen te brengen, om in 's-Gravenhage eene bijzondere school der eerste klasse op te richten. De zaak vond bijval en in Dec. 1843 werd reeds het verzoek om de noodige autorisatie aan het stedelijk bestuur gericht. Den 13 Maart 1844 werd hierop een weigerend antwoord ontvangen. De adressanten wendden zich nu tot de Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland en deze weigerden het verzoek toe te staan, o. a. ook „omdat er geen behoefte bestond aan eene school, zooals adressanten verlangden.” Het verzoek werd nu bij de Provinciale Staten ingediend, doch met gelijk gevolg. Adressanten richtten zich nu tot den Koning, om er zich over te beklagen, dat Z. Ms. stellige wil, zooals die in het Besluit van 1842 was kenbaar gemaakt, „steeds werd verijdeld door den onwil dergenen, die met de ten uitvoerlegging belast waren.” Ook dit verzoek vond geen gehoor. Vijf maanden later herhaalde men het daarom, maar men ontving nu geen antwoord. Men besloot dus van voren af aan te beginnen en verzocht den 14 Nov. 1845 de stedelijke regeering andermaal om de verlangde autorisatie. Deze weigerde weder. Gelukkig bracht de grondwetsherziening van 1848 een geheelen omkeer te weeg, zoodat adressanten eindelijk den 23 Januari 1849 de autorisatie verkregen. In dat jaar werd de school nog geopend, welke 14 jaren stond onder de leiding van den waardigen D. de Visser Smits, overleden den 7 Juli 1863, aan wiens ijver en volharding onder den kennelijken zegen des Heeren de school voor een groot deel haren spoedigen bloei te danken had. Zij, die het initiatief tot de oprichting genomen hadden, traden als het Bestuur er van op.

Men ziet het hieruit: tengevolge der bestaande verordeningen ging de oprichting van bijzondere scholen altijd met groote moeite gepaard. Schier overal toch hadden de voorstanders van het gemengde schoolstelsel de overhand. Vastelijk waren ze besloten, om de bij het Kon. Besluit van 1842 verlangde onbekrompenheid in het verleen van autorisatie niet in praktijk te brengen. De vereerders der schoolwet van 1806 gingen uit van de stelling, dat wat voor hen Christelijk genoeg was, zulks ook voor anderen moest wezen. Hierin lag de kiem van elken geloofsdwang, waarom de Haagsche adressanten ook aan den Koning schreven: „Desniettemin hebben sommige besturen niet geschroomd, in de zaak van godsdienst hunne eigene over-

tuiging tot richtsnoer van het geweten hunner medeburgers te steun hebben beweerd, dat hetgeen zij Christelijk genoeg achten, voor andersdenkenden Christelijk genoeg is, en dientengevolg zich aldus tot rechters over het geloof verheven te hebben, gemeent en aanzien van scholen, die gemengd zijn, te mogen getuigen, het onderwijs aldaar zeer *stellig godsdienstig Christelijk is, dat in eenen godsdienstigen Christelijken zin.*" Moeilijkheden met verkrijging van autorisatie waren niet alleen in 's-Gravenhage Nijmegen ondervonden, maar ook later in Leeuwarden, Zwolle Dordrecht, Axel, Rotterdam en in Sneek en waar de stedelijke regeering, zooals te Amsterdam, eindelijk geene zwarigheden maakte, wist de schoolopziener nog allerlei hindernissen aan te brengen. Zelfs verlangde de Minister van Binnenlandsche zaken van de Gedeputeerde Staten van Noord-Brabant, dat dezen zouden intrekken de in 1846 door de stedelijke regeering van 's-Hertogenbosch verleende autorisatie. Gelukkig, dat de vijand niet zegevierde en de vrienden der Christelijke school getuigen konden: „*Luctor et emergit* wij worstelen en komen boven."

Deze laatsten hadden evenwel behoefte aan voorlichting en om hun die te schenken, was in Juli 1844 het *Nijmeesch Schoolblad* uitgegeven. Dit orgaan ging uit van de heeren Mr. J. J. L. v. d. Bruggen Baron Van Lijnden en Ds. Zubli, te zamen vormende de directie der Chr. School op den Klokkenberg te Nijmegen. V. d. Bruggen was echter hoofdredacteur. Het blad ondervond eerst veel belangstelling. De eerste jaargang zag zelfs in 12° formaat een tweeden druk. De redactie (toen bestaande uit Mr. v. d. Bruggen en Mr. Baron Van Lijnden) moest echter in 1852 klagen: „Het blad bevindt zich eenigermate in den toestand van een krijgskundig tijdschrift, dat door advokaten voor dominees geschreven wordt." Men had gehoopt, dat het nog winsten voor de Chr. School op den Klokkenberg zou afwerpen en zie, het leverde telkens tekorten op. Van 1844--1852, dus acht jaren lang, verdedigde het *Nijmeesch Schoolblad* met talent en met geloofsmoed de belangen van het Christelijk onderwijs. In 1884 verzamelde Jhr. Mr. C. C. G. de Pestere eene bloemlezing uit al de jaargangen, onder den titel: *Eenige stukken uit het Nijmeesch Schoolblad*, welke bloemlezing, daar een compleet exemplaar van het Nijmeesch Schoolblad haast niet meer te verkrijgen is, in eene bepaalde behoefte voorziet.

De Normalschool op den Klokkenberg te Nijmegen.

HOOFDSTUK XXIII.

DE NORMAALSCHOOL OP DEN KLOKKENBERG. — DE „CHRISTELIJKE VRIENDEN.” — DE SCHOOL VAN „MEESTER FERINGA.”

Hoe meer Christelijke scholen er werden opgericht, des te grooter werd de behoefte aan goed onderwijzend personeel. Men oordeelde, dat niets op het terrein der school zoo noodig was, als de vorming van Christelijke onderwijzers. De directie der Christelijke school op den Klokkenberg begreep ook in dit opzicht uitnemend haar plicht, en verbond in Maart 1846 aan haar school ook eene *Normaalschool*, onder leiding van den heer Muntingh. Men hoopte van elders jongelingen te zullen ontvangen, die daar voor rekening hunner ouders zouden worden opgeleid en tevens kost en inwoning zouden ontvangen. Deze verschenen evenwel niet, zoodat men met een vijftal jongelieden, meest te Nijmegen wonende, het onderwijs moest aanvangen. In April 1847 vertrok de onderwijzer Muntingh naar Amerika en de heer Vethake nam het bestuur over de opleidingsklasse van hem over. Deze werd evenwel het volgende jaar tot hoofd benoemd van eene bijzondere school der 1ste klasse te Amsterdam, waarna de verdienstelijke H. A. Gerritsen aan het hoofd der Normaalschool werd gesteld. Onder zijne leiding verkreeg de inrichting eene geheel nieuwe ontwikkeling. Om kweekelingen te verkrijgen, had men zich intusschen voor de noodzakelijkheid geplaatst gezien, ze kosteloos opleiding, kost en inwoning te verschaffen. Doch daartoe was veel geld noodig. Men zond, om dat te verkrijgen, circulaires rond, doch deze kwamen slechts in kleinen getale ingevuld terug. De zaak werd daarna besproken op de vergadering van *Christelijke vrienden* (waarvan hieronder meer) te Amsterdam. Hier vond de Normaalschool de levendigste sympathie, die zich vooral toonde in het schenken van flinke bijdragen, zoodat in Juni 1849 de benoedigde som, ongeveer 3000 gld., bijeen was. In de dagbladen werd nu eene oproeping van sollicitanten naar eene kostelooze plaatsing als kweekeling gedaan. Het vrij groot aantal, dat zich aanmeldde, werd aan een vergelijkend examen onderworpen en de zes geschiktsten als kweekeling aangenomen. Had men dus geene jongelingen uit den meer deftigen stand kunnen verkrijgen (alleen Ds. Heldring had zijn zoon ter opleiding gezonden), men zou het thans beproeven met kweekelingen uit de minder gegoede volksklassen, en het bleek

later, dat daarop milde zegen rustte. Ieder jaar werd de opleidings-school bezocht door eenige heeren, die een geheelen dag in de school waren en van hun bevinden openlijk verslag deden in de *Vereeniging: Christelijke Stemmen*. Daar de verslaggevers steeds gunstige berichten konden geven, hield dit bezoek na eenige jaren op.

Ten huize van den heer Gregory Pierson, een bekwaam en nederig Amsterdamsch koopman, die, evenals zijn vriend en zwager Mr. de Marez Oyens een onbepaald vertrouwen genoot in Christelijke kringen, kwamen in 1845 eenige voorname Christelijke mannen bijeen, om te beraadslagen over hetgeen gedaan moest worden in het belang van het Koninkrijk Gods in ons vaderland. Het waren bij uitnemendheid vertegenwoordigers van het Reveil, die zich kernerken door degelijkheid, ernst, vastheid van beginsel, onbevangenheid van oordeel en ruimte van hart. Zij waren te zamen gekomen op de roepstem van Ds. O. G. Heldring, sedert 1827 predikant te Hemmen op de Betuwe, die evenals Groen en anderen, behoefte gevoelde aan broederlijke gemeenschap. Toen ze den 26 Aug. 1845 voor den eersten keer bijeenkwamen, had niemand eenig plan omtrent het doel der vergadering; er bestond noch program, noch formuleering van gemeenschappelijken grondslag of geloofsovertuiging. Op die vergadering werd besloten, dat men voortaan geregeld twee keer 's jaars zou samenkomen en wel den 2den Woensdag na Paschen en den 2den Woensdag in October in het lokaal *Het Wapen van Amsterdam*, waar Da Costa ook zijne voortreffelijke winterlezingen heeft gehouden. Zoo ontstonden de vergaderingen der *Christelijke Vrienden*. Men vond onder hen de predikanten Scholte, Van Raalte en Brummelkamp, die als Afscheidenen vervolgd waren geworden; Dr. N. Beets, „den prediker van het Reveil,” Ds. Hasebroek, Da Costa, Capadose, Mr. H. J. Koenen, Mr. V. d. Kemp, den beminnelijken improvisator Wilhelm de Clercq, den dichter Willem Messchert, het Haagsche driemanschap Groen, Elout en Mackay, Mr. J. J. L. v. d. Bruggen, Ds. Lentz uit de Luthersche, Ds. Jamieson uit de Engelsch-Episcopaalsche, Ds. Secretan uit de Waalsche, Ds. J. J. v. Toorenenbergen uit de Ned. Herv. Kerk; waarbij zich nog later meer vrienden aansloten, zoodat hun getal tot ongeveer 200 aangroeide. De eerste vergadering besloot een tijdschrift uit te geven, 't welk dan ook den 1 Juli 1846 verscheen onder den titel *Vereeniging: Christelijke Stemmen* en dat den vrienden jaren achtereen tot invloedrijk orgaan diende. Verder werd op die eerste bijeenkomst door Ds. Heldring ingeleid: „20. Het oprichten van eene Normalschool

tot opleiding van onderwijzers in verband met de behoefte aan bijzondere scholen der 1^e klasse tot het geven van Christelijk onderwijs." De oprichting van zulk eene school achtte de vergadering noodig en voorzeker zou de Christelijke Normaalschool te Nijmegen niet zulk een bloei verkregen hebben, had ze zich niet in den zedelijken en geldelijken steun der *Christelijke Vrienden* mogen verheugen. Telden de vergaderingen eerst niet veel bezoekers, langzamerhand breidde het geringe getal zich tot een klein leger uit, welks afdeelingen in alle deelen van ons land aan den arbeid togen en wier invloed onberekenbaar groot is geweest ook voor de Christelijke School. Doorgangshuizen, bewaarscholen, Chr. Scholen, enz. richtte men op en had daarmede slechts één doel: te zoeken en te redden wat verloren was.

Den 2 Aug. 1849, wij zezen er reeds op, werd op de Brouwersgracht te Amsterdam eene Christelijke school geopend, aan welker hoofd N. M. Feringa was geplaatst. Deze school was opgericht in navolging van de *Ragged School* te Londen „om verwaarloosden, tot bedelarij opgevoede of opgekochte kinderen van beider kunne, om het even van welke gezindheid, door het Woord Gods tot Christus te brengen en hen verder door eenvoudig, maar grondig onderwijs tot bruikbare en nuttige leden der maatschappij op te kweeken en den bedelstaf te leeren verachten." Eene dergelijke school was reeds vroeger in Utrecht opgericht. Een Maandblad, *De Weergalm* (nl. van Engeland) in Utrecht uitgegeven, beval dien arbeid aan. In Amsterdam maakten de heer en mevrouw Marselis Hartsinck met *De Weergalm* kennis. De lezing er van bewoog hen, een vertrek in hun woonhuis af te staan, alwaar spoedig een zestal verwaarloosde kinderen binnengelaten werd. De kamer was al gauw te klein, waarna men eerst eene kamer betrok in de Utrechtsche Dwarsstraat, daarna op den Kloveniersburgwal en eindelijk, 12 Maart 1849, in de Tuinstraat, waar men 40 verwaarloosde kinderen mocht onderwijzen. 't Eerste bestuur bestond uit M. Hartsinck en echtgenoot, P. van Eik, Mr. A. Backer, Mejonkvr. A. Graafland en Mevr. C. C. van Eik, geb. van Loon. „In het eerst was de bandeloosheid zoo groot, dat geene stilte, hoegenaamd ook, te bekomen was. Een onafgebroken gegons, gebrom en geraas deed zich hooren, en op elke verheffing van stem van den onderwijzer of van een onzer werden de gemoederen nog onstuimiger. Te midden der toespraken vermaakte men zich met lachen, stompen, schoppen en met opblazen en opvangen van pluizen en vuile lapjes of stukjes papier, het

afschrappen en opeten van wortels, die door middel van een draad of bandje aan den hals bengelden, met het neuriën van straatdeuntjes, enz." Later werd de school naar hare tegenwoordige standplaats (Bloemstraat, hoek Baangracht) overgebracht en geraakte allengs onder den zegen Gods tot grooten bloei.

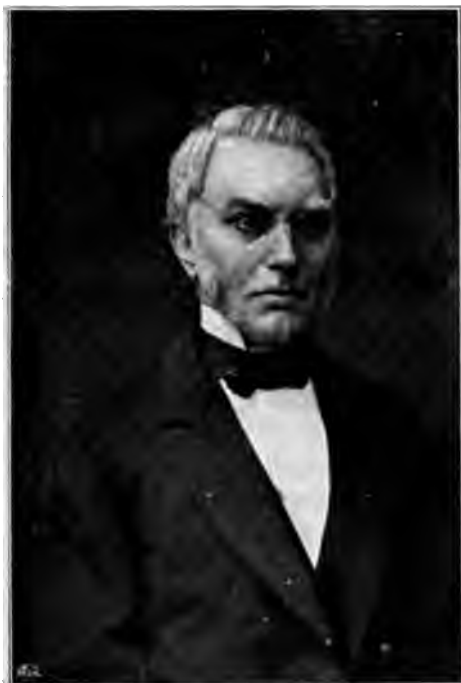
HOOFDSTUK XXIV.

N. M. FERINGA. — ONTSLAG VAN B. GANGEL. — DE
HERZIENING DER GRONDWET.

In Nicolaas Mattheüs Feringa had het Bestuur der school voor haveloozen een meester gevonden, die voor zijne moeilijke taak haast geknipt was. Feringa kwam uit Groningerland en was reeds op 20-jarigen leeftijd een beslist Christen. Te Leegkerk in Groningen als onderwijzer werkzaam, geraakte hij om der wille van zijn geloof met het gemeentebestuur van die plaats in moeilijkheid. Ds. Heldring, die het zoo uitnemend verstond, voor ieder werk de geschikte arbeiders te vinden, vestigde de aandacht van het Bestuur der school voor haveloozen op den om des geloofswil verdruktèn broeder. Nog geen dertig jaren oud, werd hij tot hoofd der school benoemd, op een salaris van 600 gld. 's jaars. Bijkans 38 jaren mocht hij zijn moeilijken arbeid verrichten „en wel nooit is iemand gebleken voor eene zware taak beter berekend te zijn dan meester Feringa voor de zijne. De lessen soms bij te wonen op zijne school was werkelijk een genot. Men kon er leeren verstaan, hoe noodzakelijk, maar ook hoe rijk aan invloed en vrucht het Christelijk beginsel op de volkschool is." Wat Feringa voor de *Vereeniging van Chr. onderwijzers in Nederland* en van die voor *Christelijk-Nationaal schoolonderwijs* is geweest, moeten wij later beschouwen.

Zagen wij, dat de heer Feringa om zijn geloof als onderwijzer in de openbare school te Leegkerk werd moeilijk gevallen, hetzelfde was in 1845 ook geschied met den heer B. Gangel, onderwijzer aan de openbare school te Appeltern. Omdat hij in de klasse de uitdrukking: „Om Uws lieven Zoons Jezus Christus' wil" had gebruikt, werd hij door de Roomschen aangeklaagd. Daar de Protestanten het niet voor hem opnamen, werd hij den 5 Sept. '45 geschorst, zonder dat men hem eerst had gehoord. In den schorsingstijd werd zijn

N. M. FERINGA,
geb. 15 Oct. 1820; overl. 27 Nov. 1886.

traktement ingehouden en verplichtte men hem tevens, het kostgeld van zijnen tijdelijken opvolger te betalen. Gelukkig, dat hij spoedig daarop tot onderwijzer te Hoenderloo (een dorp, dat zijn opkomst hoofdzakelijk aan Ds. O. G. Heldring, die er een put liet graven en in 1846 er een school opende, te danken heeft) benoemd werd. De schoolopziener Robidé van der Aa roemde later zijn persoon en zijn werk en de Gedeputeerde Staten keerden hem een gratificatie van 50 gulden uit. In 1851 werd Gangel directeur van het in dat jaar door Ds. Heldring te Hoenderloo opgerichte *Doorgangshuis*.

De Roomschen waren over het algemeen moeilijk tevreden te stellen. Zelfs het gebed en de Bijbelsche Geschiedenis rekenden zij tot het „leerstellig” onderwijs. Volgens hen mocht in de openbare school het woord „genade” niet uitgesproken worden en de Bijbel niet „het beste boek” worden genoemd.

In 1845 werd door den hoogleeraar Thorbecke en acht anderen bij de Tweede Kamer een voorstel tot grondwetsherziening ingediend. Daarbij werd voorgesteld, om het bestaande grondwettig voorschrift: „het onderwijs is een aanhoudend voorwerp van de zorg der regeering,” te vervangen door het volgende: „het publiek onderwijs wordt met eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen door de wet geregeld.” Ware deze verandering aangenomen, de wetgever zou dan door niets gebonden geweest zijn, de vrijheid van onderwijs, zool niet als een recht, dan toch te beschouwen als een noodzakelijk gevolg van de gewaarborgde vrijheid van godsdienst, en te doen, wat hij in verband met deze noodig en nuttig oordeelde. Ook zou de regeling bij de wet een gegrond uitzicht op die wijzigingen van het bestaande gegeven hebben, die de omstandigheden des tijds zoo dringend vorderden. Ongelukkig echter werd het ontwerp zoo goed als zonder beraadslagingen ter zijde gelegd, zoodat de zaken van onderwijs en schoolwezen bij het oude bleven.

Het merkwaardige jaar 1848 zou evenwel verandering brengen. Den 11 April 1848 was de Staats-Commissie, door den Koning bij Besluit van 17 Maart 1848 benoemd tot het samenstellen van een volledig ontwerp van grondwetsherziening, met haar arbeid gereed. Art. 183 van haar ontwerp, betrekking hebbende op het onderwijs, luidde:

„De inrichting van het publiek onderwijs wordt met eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen door de wet geregeld.

„Het geven van onderwijs is vrij, behoudens het onderzoek naar de bekwaamheid des onderwijzers en het toezicht der Overheid, beide door de wet te regelen.

„De Koning doet van den staat der hooge-, middelbare en lagere scholen aan de Staten-Generaal een uitvoerig verslag.”

De voorstanders van het Christelijk onderwijs juichten dit art. toe. De tegenstanders er van echter wisten haast geene woorden te vinden, krachtig genoeg om hunne verontwaardiging er over uit te drukken. Ook in de oogen der regeering kon het artikel geene genade vinden. De voorzitter van het ministerie, graaf Schimmelpenninck, en de minister van Oorlog, Nepveu, vroegen hun ontslag. Van weerszijden zond men verzoekschriften bij den Koning in. Op voorstel van den heer Elout van Soeterwoude ontwierpen en verzonden de *Christelijke Vrienden* een adres aan den Koning, waarin ze verzochten, om de onveranderlijke aanneming van het voorgestelde art. 183. Werd het aangenomen, zoo zeiden zij, dan zouden al hunne bezwaren weggenomen zijn; met minder konden zij evenwel niet tevreden wezen.

Onder voorzitting van Mr. Dirk Donker Curtius was een nieuw ministerie gevormd. Na de tweede alinea van het art. eenigszins gewijzigd te hebben; verklaarde het zich er mee te kunnen vereenigen. Die tweede alinea luidde nu: „Het geven van onderwijs is vrij, behoudens het toezicht der Overheid en bovendien, voor zoover het middelbaar en lager onderwijs betreft, behoudens het onderzoek naar de bekwaamheid en zedelijkheid der onderwijzers, het een en ander door de wet te regelen.” — In de *Memorie van Toelichting* werd gezegd, dat tegenover het openbaar onderwijs zal staan het *recht der ouders*, om naar *hunne* begrippen de opvoeding hunner kinderen te regelen en de ontwikkeling van hun verstand toe te vertrouwen aan hen, die geheel onafhankelijk van het gezag, met bekwaamheid en zedelijkheid toegerust, de bevoegdheid tot het geven van onderwijs hebben verkregen.

Natuurlijk, dat de vrienden van het openbaar onderwijs hunne stemmen ook verhieven tegen het artikel, zooals het thans gewijzigd was. Het *Nederlandsch Onderwijzers-Genootschap* wenschte, „dat er overal, in *alle* gemeenten en voor *alle* klassen gelegenheid zal moeten zijn, om in *wel verzorgde scholen* een toereikend onderwijs te verkrijgen en wel *voor desbehoevenden* kosteloos.” Het was natuurlijk, dat het dan „geen concurrentie vreesde” van het bijzonder onderwijs.

Ook de meerderheid in de Tweede Kamer was het artikel niet gunstig gezind. Zij eischte, dat in de grondwet de verplichting geschreven werd tot het aannemen bij de wet van het beginsel, *dat overal in het Rijk van Overheidswege voldoende openbaar lager*

onderwijs zal gegeven worden. De regeering was wel gedwongen aan dit zoo sterk uitgesproken verlangen toe te geven en voegde dus achter de alinea: „het geven van onderwijs is vrij” nog de woorden: „er wordt overal in het rijk van Overheidswege voldoende lager onderwijs gegeven.” Na nog eene verandering in de volgorde der alinea's aangebracht te hebben, nam de Tweede Kamer eindelijk genoegen met het artikel (in de herziene Grondwet het 194e), zoodat het nu luidde:

„Het openbaar onderwijs is een voorwerp van de aanhoudende zorg der regeering.

„De inrichting van het openbaar onderwijs wordt, met eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen, door de wet geregeld.

„Er wordt overal in het rijk van Overheidswege voldoende openbaar lager onderwijs gegeven.

„Het geven van onderwijs is vrij, behoudens het toezicht der Overheid, en bovendien, voor zoover het middelbaar en lager onderwijs betreft, behoudens het onderzoek naar de bekwaamheid en de zedelijkheid der onderwijzers; het een en ander door de wet te regelen. De Koning doet van den staat der hooge-, middelbare en lagere scholen jaarlijks een uitvoerig verslag aan de Staten-Generaal geven.”

Naar waarheid schreef prof. Van Swinderen: „Het publiek onderwijs zal volgens de grondwet door de wet worden geregeld, met eerbiediging van ieders godsdienstige beginselen, en dan blijft dus hier niets over dan een bloot wetenschappelijk onderwijs zonder vorming, zonder eenige opleiding tot maatschappelijke en Christelijke deugden; want tegen dit laatste zouden de Joden zich verzetten, en in de Staatsscholen zal dus misschien nog de naam van God, maar zeker niet die van Christus mogen genoemd worden, *om de Joden niet te ergeren* . . . . Hetgeen in de schoolwetten van alle andere landen (zelfs in de Fransche wetten) als het eerste vak van onderwijs genoemd wordt, *het onderwijs in den godsdienst*, dat zal in de Nederlandsche staatsschool verboden zijn. Maar welk Nederlandsch Christen zal nu zijne kinderen naar zulke scholen zenden? . . . Gebeden zal er dus in de scholen niet meer mogen worden, want werd er gebeden, zonder dat er vooraf een kruis gemaakt was, dan ergerden zich de Roomschen, en werd er voor en na ieder gebed een kruis gemaakt, dan ergerden zich de Protestanten.”

HOOFDSTUK XXV.

VRIJHEID TOEGESTAAN EN NIET GEGEVEN. -- OPRICHTING
VAN SCHOLEN. — SNEEK, GOES, UITHUIZEN.

Vrijheid van onderwijs was dus toegestaan. Men verheugde zich daarover. Slechts weinigen doorzagen de dubbelzinnige strekking der alinea: „Er wordt overal in het rijk voldoende openbaar onderwijs gegeven” en begrepen, dat deze zinsnee en de volgende: „Het openbaar onderwijs is een voorwerp van de aanhoudende zorg der regeering” er geheel op aangelegd waren, om de ontplooiing der toegestane vrijheid te belemmeren. Op de meest stellige wijze ging de regeering door met de pogingen, hier en daar aangewend, om Christelijke scholen op te richten, tegen te werken. „Nooit,” schrijft Groen van Prinsterer in zijne *Adviezen* (Deel II, blz. 2) „is er van de zijde der besturen meer weigerachtigheid geweest, dan sedert het Besluit van 2 Jan. 1842, waarbij tegemoetkoming bedoeld was.” En wat na 1842 jaar op jaar in tegenspraak met den vorstelijken wil en ter bespotting van het koninklijk gezag was geschied, dat had na 1848 plaats in strijd met de herziene grondwet. Ook na de grondwetsherziening bleef b.v. de gemeenteraad te 's Hage weigerachtig, autorisatie te verleen voor de oprichting van een Christelijke school der 1^e klasse, die men aldaar wenschte. Was het wonder, dat zij, die om des gewetens wil vrijheid van onderwijs begeerden, er op aandrongen, dat deze onmiddellijk na de afkondiging van de herziene grondwet in werking zou treden? De Minister van Justitie had verklaard, dat, zoolang de nieuwe schoolwet niet zou zijn ingevoerd, de wet van 1806 niet mocht worden ter zijde gesteld. Doch hoelang zou men nog op die nieuwe wet moeten wachten en dus verstoken moeten blijven van hetgeen rechtens was toegekend? Een goed werk deed daarom de heer Groen van Prinsterer, toen hij in de zitting der Tweede Kamer van 23 Febr. 1849 een amendement betreffende het lager onderwijs voorstelde op het adres van antwoord op de Troonrede van den volgenden inhoud:

„In afwachting der algemeene regeling van het lager onderwijs, waartoe, uit den aard der zaak, bedaard overleg en rijp beraad vereischt wordt, zouden wij, gedachtig ook aan Uwer Majesteits begeerte, reeds bij den aanvang van Hare regeering geopenbaard, wenschelijk achten, dat aan billijke bezwaren, door handhaving of,

voor zoover noodig en doenlijk, door onverwijld wijziging der bestaande verordeningen, mocht worden een einde gemaakt."

Dit amehdement werd aangenomen en 't scheen, of de regeering nu bereid was *onverwijld* toe te passen de vrijheden en rechten, welke de grondwet aan het Nederlandsche volk waarborgde. Hierover waren de tegenstanders der Christelijke school bezorgd. Zij waarschuwden, „dat een groot gevaar ons schoolwezen bedreigde." Toch mocht hun tegenstand niet baten. Ten minste, den 2 Dec. 1849 maakte de Minister van Binnenlandsche Zaken bij circulaire aan de Gedeputeerde Staten der verschillende provinciën bekend: „dat het den minister zeer aangenaam zou zijn, indien de plaatselijke en provinciale besturen bij de beoordeeling van aanzoeken tot oprichting van scholen, vooral in den geest der tegenwoordige grondwet, de meest mogelijke vrijgevigheid wilden in acht nemen," terwijl tevens Gedeputeerde Staten uitgenoodigd werden, ook de plaatselijke besturen te willen verzoeken, in dien geest te handelen.

Ondertusschen bleef het getal Christelijke scholen steeds toenemen. In 1850 werden er te Rotterdam twee geopend, waarvan één ook gelegenheid gaf voor het ontvangen van meer uitgebreid lager onderwijs. In 1851 kwam er in die stad weer een bij en in 1853 nog een, die echter een eigene onderneming van den onderwijzer was en later een kwijnend bestaan leidde. Eigenaardig was de taak, die de in 1854 opgerichte Chr. school te Rotterdam op zich nam: ze liet n.l. geen andere kinderen toe, dan die van andere scholen verwijderd waren geworden of daarop om de eene of andere reden geen plaats konden vinden. Reeds bestond er in de Rottestad o. a. een Gereformeerde Diaconieschool sinds de 18e eeuw. In 1850 werd te Delft van wege de Chr. Afgesch. Gemeente gelegenheid gegeven tot het verkrijgen van positief Christelijk onderwijs en in 1852 van wege een bijzondere commissie te Dordrecht. In deze laatste stad werd in 1856 nog een Chr. school geopend, die evenwel later, tevens als kostschool, een eigene onderneming van den hoofdonderwijzer werd. Ook Aarlanderveen ontving in 1852 den zegen van Chr. onderwijs, waar een commissie den hoofdonderwijzer, die overigens zijn werk voor eigen rekening deed, zedelijk en financieel steunde. Eene commissie van 6 leden der Chr. Afg. Gemeente te Goes, daartoe in staat gesteld door bijdragen uit de Gemeente, opende in 1850 een bijzondere school der 2e klasse, terwijl in 1854 een bijzondere commissie eveneens er een Christelijke school oprichtte, die den 3 April met 33 leerlingen begonnen werd. In

1852 kwam de stad Groningen in het bezit van eene Christelijke onderwijsinrichting, waaraan tevens eene Normaalklasse tot opleiding van onderwijzers verbonden was. In 1856 werd er aldaar nog een Christelijke school bij gebouwd. Van wege de Chr. Afgesch. Gemeente werd in 1852 te Wildervank en in 1855 te Uithuizermeden een Christelijke school geopend. De in 1853 te Kampen geopende bijzondere school ging zoowel van Afscheidene als Ned. Herv. broeders uit. Den 1 Mei 1855 werd aan het gesticht *Talitha-Kumi* te Zetten een Chr. school verbonden, alleen toegankelijk voor meisjes. In Maart 1851 had Amsterdam nog een Chr. onderwijsinrichting gekregen voor uitgebreid lager onderwijs en den 1 Jan. 1852 was er een bijzondere school te Heemstede (Hoofd, de heer P. Vergers) geopend. In Leiden bestond sinds 1774 de Gereformeerde weeshuisschool. In Maart 1853 richtte eene commissie er nog eene Chr. school op, terwijl er in 1857 eene Gereformeerde Diaconieschool bij kwam. De baanbrekster der Chr. scholen in Friesland was die, welke in 1857 door eene Commissie uit den Kerkeraad der Chr. Afg. Gemeente te Harlingen werd opgericht en die al spoedig in bloei toenam.

Dat aan de *onverwijld*e erkenning van de rechten, door de grondwet aan de natie toegestaan, nog wel iets ontbrak, ervoer men te Sneek. In Mei 1849 had de heer Talma te Utrecht eene Christelijke naai- en breischool geopend. Deze werden door Mej. T. Fockens, dochter van den welbekenden predikant L. Fockens bezocht, waardoor haar verlangen werd opgewekt, ook in hare woonplaats Sneek een dergelijke school te mogen bezitten. Den 30^{en} Juni 1851 opende zij te haren huize zulk eene inrichting voor kinderen uit den burgerstand en plaatste aan het hoofd der school Anna Petronella Joling, later echtgenoot van Dr. G. J. Vos te Amsterdam. Spoedig nam de inrichting in bloei toe, zoodat zij werd uitgebreid voor onvermogens, terwijl er nog eene speel- of bewaarplaats voor kleine kinderen werd bijgevoegd. Het Bestuur wilde nu de bewaarplaats tot een eigenlijke bewaarschool inrichten. Men verzocht daarom den Gemeenteraad, maar deze weigerde twee keer en evenzoo de Gedeputeerde Staten. Naast de bestaande werd zulk eene bewaarschool door de autoriteiten niet noodig geacht. Eerst een jaar later stond de Minister van Binnenlandsche Zaken de opening der inrichting toe. In 1857 werd aan de bewaarschool eene Christelijke school verbonden, die in 1862 door de dames Fockens aan een afzonderlijk Bestuur werd overgedaan.

Den 2 December 1850 werd te Goes autorisatie aangevraagd ter

oprichting van eene bijz. school. De Ned. Herv. predikanten wendden zich terstond tot het Gemeentebestuur met het verzoek, de verlangde vergunning niet te geven. Hun verzoek vond goeden ingang bij de stads beschreven vaders en eerst in Oct. 1853 mocht het adresanten gelukken, na eidelooze plagerijen, door tusschenkomst van den Minister, de begeerde autorisatie te verkrijgen.

In 1851 werden te Uithuizen pogingen aangewend ter verkrijging van eene bijzondere school der 1^e klasse. Men vroeg autorisatie, doch alle lagere en hoogere autoriteiten, tot wie adressanten zich wendden, weigerden bij herhaling. Door tusschenkomst van den Minister van Binnenlandsche Zaken richtten zij zich bij missive van 14 Juni 1853 tot den Koning. Hun werd geantwoord, dat, vermits plaatselijke en gemeentelijke besturen in zulke gevallen niet tot een gunstige beschikking konden *gedwongen* worden, van regeeringswege niets ten gunste van adressanten kon worden beslist. Dezen zonden daarom in 1854 een adres aan de Tweede Kamer, waar zij in Mr. Groen van Prinsterer een wakker en bekwaam pleitbezorger vonden.

HOOFDSTUK XXVI.

DE BIJBEL GEWEERD EN ONDERWIJZERS ONTSLAGEN. --
DR. N. BEETS. J. A. WORMSER. -- GROEN.

Ging de zaak van het Christelijk onderwijs flink vooruit, zulks was allermintst ten gevolge van de gunstige gezindheid der regeering. Vooral de Ned. Herv. Kerk was bij machte, de uitbreiding van het vrije onderwijs te bevorderen, „daar zij,” zooals Ds. Heldring in Oct. 1848 op de vergadering der *Christelijke Vrienden* opmerkte, „immers ten platten lande door vereeniging der kosters- en voorzangersbetrekking met het onderwijzersambt veel tot stichting van Protestantsche scholen, onafhankelijk van den Staat, vermag.” Op enkele plaatsen begon die Kerk dan ook hare roeping te begrijpen, maar ook op andere plaatsen, wij zagen het te Goes, meenden hare voorgangers het een verdienstelijk werk te zijn, het Christelijk onderwijs tegen te werken.

Den 1 Juli 1852 hield het *Nijmeegsch Schoolblad* op te bestaan. Zonder eenig verband met deze staking, en dus zonder het doel, om het orgaan van Van der Brugghen te vervangen, verscheen nog op denzelfden dag het *Nederlandsch Schoolblad*, dat weldra Groens blad,

de *Nederlander*, (1850--1855) trouw ter zijde stond in den strijd voor positief Christelijk onderwijs. Het *Nederlandsch Schoolblad*, hoewel met talent geschreven, werd stelselmatig tegengewerkt, zoodat het zich slechts in beperkten kring mocht bewegen en eindelijk, in Juli 1853, de uitgave wegens gebrek aan belangstelling moest worden gestaakt.

Hoe het intusschen met het godsdienstig gehalte van het openbaar onderwijs stond, bleek te Zaandam. Eene onderwijzeres was aldaar begonnen, de kinderen bij den aanvang der les een half uur uit den Bijbel te laten lezen. Zij meende dat te mogen doen, omdat in hare klasse geen andere dan Protestantsche kinderen zaten. De Plaatselijke Schoolcommissie ergerde er zich evenwel aan en bedreigde haar met vele onaangenaamheden, zoo zij aan hare gewoonte vasthield. Ongelukkig leed zij om haar beginsel liefst geen verdrukking, zoodat zij het Bijbellesen in de school staakte. Zoo nam de geest van negatie in de Staatsschool al meer en meer de overhand en begon het ideaal van den schoolopziener Van Dam van Isselt, zooals hij dat reeds in 1827 had uitgesproken, allengs verwezenlijkt te worden: „Wanneer men in eene Nederlandsche school komt, moet het niet blijken van welken godsdienst de meester is, Israëliet, Christen of Mohamedaan.” Was het weren van positieven godsdienst en bijbellesen nadeelig voor de ontwikkeling des gemoeds, door de bijbelsche geschiedenis van de school geheel te verdrijven benadeelde men ook de verstandelijke vorming der jeugd, terwijl door het verwateren van het onderricht in de Vaderl. Geschiedenis het nationaliteitsgevoel langzamerhand ondermijnd werd.

Geen wonder, dat Christelijke mannen, die hunne roeping ten opzichte der hun toevertrouwde jeugd begrepen, zich niet konden vinden in de staatsschool. Zoo werd op 1 Nov. 1855 de heer J. van Noort, onderwijzer op de openbare school te Honswijk (Gemeente Tull en 't Waal) eerst geschorst en daarna ontslagen, omdat hij, gedurende den gewonen schooltijd gebruik maakte van den Bijbel, dien voorlas, liet lezen en daarna het gelezene besprak. En meerderen verwierven de martelaarskroon voor de vrijheid van onderwijs, b.v. M. Quick te Ravestein, H. J. van Lummel te Houten, enz. Van Malsem was „vriendelijk gepensioneerd.”

Gelukkig, dat er mannen van invloed waren, die de natie de oogen trachtten te openen voor de gevaren, waarmede zij van den kant van het openbaar onderwijs werd bedreigd. Zoo sprak Beets op de Noord-Hollandsche Predikanten-Vereeniging van 13 Mei 1851 het als zijne meening uit: „Onderwijs en opvoeding zijn onafschei-

delijk; de school moet Christelijk zijn, de gemengde school moet zooveel mogelijk in eene Protestantsche en Roomsche-Katholieke volksschool uiteengaan; op de Protestantsche school behoort de Bijbel." Het is waar, haast niemand zijner collega's steunde hem op die bijeenkomst in zijn gevoelen; de meesten zelfs spraken hem luide tegen. Doch dit ontmoedigde hem niet; integendeel werd hij er door opgewekt, om in *Fantasie en Werkelijkheid* „een meesterstuk van fijne ironie, van urbane scherps, poëtischen gloed en helderen rede-neertrant," dat in het begin van 1852 verscheen, het Christelijk onderwijs nog beter te verdedigen. Tegenover het beweren der voorstanders van de Staatsschool, dat ook aldaar van „God en het eeuwige leven" mag worden melding gemaakt; tegenover dit loochenen of ontveinzen van hetgeen de consequentie van het stelsel voorschrijft, sprak Beets het in zijn verweerschrift uit: „Misschien had ik kunnen zwijgen, dat het, *naar de consequentie van het stelsel*, zoo ver zou kunnen komen, dat de onderwijzer de kinderen *zelfs niet bij het bestaan van God zoude mogen bepalen*; doch, zoo dit wat te sterk was, niet de dichterlijke fantasie, maar de onverbiddelijke logica had schuld."

De *Nederlander*, het orgaan van Groen, drong aan op het verkrijgen van scholen, voor gezindheden bruikbaar, en streefde dus naar de *facultatief gesplitste staatsschool*. Groen werd in dit zijn pogen in hetzelfde blad ijverig bijgestaan door zijn bekwamen medewerker en vriend Wormser, die beweerde: „De vrijheid van godsdienst, de bescherming van elk kerkgenootschap in dit rijk, en de eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen, toegepast op de opvoeding en het onderwijs der jeugd en de openbare school, leiden dus noodwendig tot de daarstelling van Overheidswege van gezindheidsscholen." Hij schreef: „De geheele natie, Joden en Christenen, Roomschen en Protestanten, heeft behoefte aan *openbare gezindheidsscholen*. Door geen ander middel kan aan de voorschriften der grondwet worden voldaan. Dus *in den regel* gezindheidsscholen en daar, waar zich van eenige gezindheid te weinig leden bevinden, om zelve eene gezindheidsschool te hebben, mogen wij vertrouwen, dat een verstandig en voorzichtig schoolbestuur kans zal zien, met eenige verschikkingen, die zaak tot wederzijdsch genoeg te schikken. Maar in geen geval mag door de Protestanten de kerkhervorming, of door de Christenen in het algemeen het Christendom op de publieke school, ware het ook zelfs ter naleving eener grondwet, worden opgeofferd." Ook Dr. J. J. van Toorenenbergen liet zich meermalen

in dien zin uit. Zoo schreef hij b.v. in N°. 502 van *de Nederlander*, 26 Febr. '51, dat eene goede wet op het onderwijs de volgende artikelen moest bevatten:

„Het onderwijs wordt in overeenstemming met de godsdienstige begrippen der natie gegeven.

„Daartoe zal, dáár waar de plaatselijke toestand het toelaat, het openbaar lager onderwijs afzonderlijk voor Protestantsche en Rooms-Katholieke kinderen worden ingericht.

„Waar het plaatselijk bestuur niet bij machte is hieraan te voldoen, zal de gemengde school *provisioneel* blijven bestaan.”

Doch genoeg om te laten zien, dat de meeste voorstanders van Christelijk onderwijs het met Groen eens waren, toen deze in *de Nederlander* schreef: „In het onderwijs moet de Staat, verre van willekeurig en oppermachtig te beschikken, in overleg treden met de Kerk. Dus *zooveel mogelijk gezindheidsscholen*. In den *regel* scholen, waarbij voor eene opvoeding overeenkomstig het geloof der gezindheden worde gezorgd. Een louter burgerlijk maatschappelijk onderricht, waar het volgen van den regel onoverkomelijk bezwaar heeft. Een openbaar schoolwezen, dat niet, onder den naam van nationaal, met de wenschen en behoeften en rechten eener Christelijke natie in strijd en, in den meest verderfelijken zin, *revolutionnair* zij.” Den 4 Nov. 1850 zei Groen in de Tweede Kamer: „De *afzonderlijke* school voor Christen en Israëliet, voor Protestant en Rooms-Katholiek; de *afzonderlijke* school, waar de noodzakelijkheid van afscheiding openbaar wordt; de *facultatieve splitsing*.” Groen was er van overtuigd: „Met de facultatieve splitsing kan gezorgd worden voor de rechten en behoeften van alle gezindheden; het tegenovergestelde geeft ergernis, ik durf niet meer zeggen aan alle gezindheden, maar aan een groot deel der natie.”

Geheel in overeenstemming hiermede werden in *de Nederlander* van 23 Oct. 1853 de volgende regelen aangegeven voor eene toekomstige schoolwet:

10. Vrijheid van bijzonder onderwijs volgens de grondwet.

20. Eene welingerichte openbare school, in den regel tegen de concurrentie der bijzondere scholen bestand.

30. Waar het mogelijk is, afzonderlijke scholen van Staatswege voor Protestanten en Rooms-Katholieken.

40. Geen godsdienstlooze school, die aan de overmacht van Rome door terzijdestelling van Bijbel en volkshistorie den weg baant.”

HOOFDSTUK XXVII.

OPRICHTING DER „VEREENIGING VAN CHRISTELIJKE ONDERWIJZERS IN NEDERLAND." — LAATSTE VERGADERING DER „CHRISTELIJKE VRIENDEN." — THORBECKE'S VAL.

Reeds in 1852 was de oprichting eener Christelijke onderwijzers-vereeninging ter sprake gebracht en wel in de vergadering der *Christelijke Vrienden* te Amsterdam door Bichon van IJselmonde. Ook Groen van Prinsterer had reeds „de wenschelijkheid doen uitkomen van meerdere kennismaking en onderling overleg tusschen de positief Christelijke onderwijzers." Nog twee jaren gingen echter voorbij, voor iets dergelijks tot stand kwam. In April 1854 werd uit de *Christelijke Vrienden* eene commissie voor een algemeen schoolfonds gekozen, welke het voorstel deed, een Christelijk onderwijzers-genootschap op te richten. Den 13ⁿ Mei '54 vestigde de onderwijzer H. J. Lemkes de aandacht zijner collega's op dit onderwerp. Samenwerking van de commissie *met* de onderwijzers kwam evenwel niet tot stand. Wel wendden de heeren A. Meijer en H. J. Lemkes pogingen aan, om eene samenspreking met twee dier commissieleden te verkrijgen, doch de commissie meende, „dat de overgang uit eenen meer afhankelijken tot eenen geheel zelfstandigen toestand voor de onderwijzers te plotseling zou wezen en zij den raad en steun van anderen nog niet zouden kunnen ontberen."

De onderwijzers begrepen thans wel, dat zij *zelve* en *alleen* moesten beginnen. Toch echter niet geheel alleen, want de heer J. Voorhoeve H.Cz. schonk hun voor hun doel 200 gld. In Sept. 1854 riepen A. Meijer en H. J. Lemkes in *de Nederlander* hunne collega's, „die in de openbare of bijzondere scholen der 1^e of der 2^e klasse positief Christelijk onderwijs geven," op tot eene samenkomst op Zaterdag den 14 Oct. 1854 te 10 ure in het *Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen* op de Mariaplaats te Utrecht. Bovendien werd aan 76 onderwijzers eene circulaire gezonden. Hiervan betuigden 49 hunne sympathie en van dezen kwamen er te bestemder tijd en plaats 25 bijeen. Deze eerste vergadering werd met gebed en het voorlezen van Luk. XVIII: 1—17 geopend. De heer A. Meijer werd tot voorzitter gekozen. De oprichting van eene *Vereeniging van Christelijke Onderwijzers en Onderwijzeressen in Nederland* was thans een feit geworden. In art. 2 der Statuten van de nieuwe vereeniging wordt gezegd: „Haar *grondslag* is Gods Woord. Zij gelooft, dat de H. Schrift ook in de

opvoeding moet zijn de eenige, genoegzame en onfeilbare regel van al haar doen en laten, dewijl al de elementen eener waarachtige opvoeding in haar nedergelegd zijn." -- Art. 3. „Hare *grondbeginselen* zijn: *a.* Onderwijs en opvoeding zijn onafscheidbaar. *b.* Voor Christenkinderen moet de opvoeding Christelijk zijn. *c.* Een Christelijke opvoeding is ondenkbaar zonder het onbelemmerd gebruik van Gods Woord. *d.* Voor Nederlandsche kinderen moet de opvoeding nationaal zijn. *e.* Een nationale opvoeding is onmogelijk, wanneer de geschiedenis des vaderlands van haar Protestantsch karakter wordt ontdaan." -- Art. 4. „Haar *doel* is de bevordering van eene in waarheid Christelijke en Nationale opvoeding in en door de school." -- Art. 5. „De *middelen*, waardoor de vereeniging haar doel tracht te bereiken, zijn: *a.* bevordering van broederlijk verkeer tusschen de Chr. onderwijzers door het houden van vergaderingen en schoolbezoek. *b.* Behartiging der belangen van Chr. onderwijzers en, zoo noodig, van hunne nagelaten betrekkingen, in alle mogelijke omstandigheden, door elk middel, dat door de Vereeniging voegzaam zal geoordeeld worden. *c.* Wisseling van gedachten over de opvoeding in het algemeen en over hare verschillende deelen in het bijzonder. *d.* Verbreiding van Christelijke denkbeelden, door de uitgave van opvoedingsgeschriften en de vorming van onderwijzers te bevorderen. *e.* Bevordering eener Christelijke en Nationale opvoeding door het ondersteunen, waar zulks oorbaar is, van Christelijke scholen, zoowel als van de pogingen dergenen, die haar getal zoeken te vermeerderen."

Den 25ⁿ Oct. 1854 hielden de *Christelijke Vrienden* hunne 20^e en laatste vergadering. Meer dan 200 broeders waren tegenwoordig, thans in het gebouw van de *Vereeniging ter bevordering der Waarheid* in de Elandstraat te Amsterdam. De stellingen, waarmede Ds. Heldring en Dr. Chantepie de la Saussaye het debat inleidden, werden door Ds. De Liefde op zulk een puntige en scherpe wijze door contrastellingen beantwoord, dat er in deze vreedzame vergadering een buitengewoon groote opschudding ontstond en de heer Groen van Prinsterer, als voorzitter, er zijne afkeuring over meende te moeten uitspreken. Zonder het te willen of te weten, hadden Dr. Ch. de la Saussaye en Ds. De Liefde voor de vergaderingen der *Christelijke Vrienden* een graf gedolven.

In de namiddagvergadering op dienzelfden dag werd de schoolstrijd besproken. Mr. J. J. L. van der Bruggen lichtte nl. eenige stellingen toe over de noodzakelijkheid van vrijheid voor elke overtuiging; ook op het terrein der school. Deze vrijheid bestond

op het papier. Door allerlei verordeningen werd ze verhinderd. Een der stellingen van Van der Bruggen was daarom:

„Eene vrijheid op het papier is daarom nog geen genot der vrijheid in het leven. Daarom hebben wij behoefte aan een reële, niet enkel *geschreven* vrijheid van onderwijs en onze billijke wenschen strekken zich niet zoozeer naar hare *volheid*, als naar hare *waarheid* uit.”

Van der Bruggen gaf hier zijn standpunt aan omtrent de schoolkwestie en het is goed, dat wij voor hetgeen volgen zal hierop de aandacht vestigen.

Nagenoeg eenparig konden al de op de vergadering aanwezigen zich met de volgende stellingen vereenigen:

„*Vrijheid van bijzonder onderwijs* volgens de grondwet, met dien verstande, dat er niet later door reglementen, zelfs tegen de bedoeling van de regeering, mogelijkheid ontsta, om zijdelings het gebruik te belemmeren, zoo al niet te beletten, van de vrijheid, die rechtstreeks verleend werd.

„*In den regel* afzonderlijke scholen voor Israëlieten, Roomsche Katholieken en Protestanten.

„Voor de gemengde school behoud van het *Christelijk beginsel*, althans geen bevel, waardoor de godsdienst bij maatregel van politie geweerd wordt.

„Een *Christelijke natie* heeft op de *bruikbaarheid* der *openbare school* voor Christelijke volksopvoeding recht.”

De samenkomst werd door Ds. Hasebroek met gebed gesloten, waarna de broeders uiteen gingen, om als „Christelijke Vrienden” nimmer weer samen te komen.

De overtuiging der regeering was het, dat de gemeentebesturen en Gedeputeerde Staten niet door haar gedwongen konden worden, zoo ze onwillig waren, om autorisatie tot het oprichten van bijzondere scholen te verleenen. Om nu de eindelooze plagerijen dezer plaatselijke en provinciale autoriteiten den pas af te snijden, zond Groen van Prinsterer den 13^{en} Mei 1854 het volgende *voorstel van wet* in: „Wij Willem III, enz.

„Art. 1. Omtrent de aanvraag tot oprichting eener lagere school wordt, hetzij door een gemeentebestuur, hetzij door de Gedeputeerde Staten, uiterlijk binnen zes weken uitspraak gedaan.

„Art. 2. Bij afwijzing door Gedeputeerde Staten kan Onze (nl. der regeering) beslissing worden gevraagd.” Hiermede deed voorzeker Groen geen overbodig werk. Immers, zoolang Thorbecke minister

was geweest, had de regeering, en niet zonder gevolg, steeds haar invloed aangewend, om de plaatselijke besturen tot meer vrijgevigheid te stemmen in 't verleenen van autorisatie ter oprichting van bijzondere scholen. Daardoor was de oprichting mogelijk geworden van meer dan 150 bijzondere scholen, en daaronder 50 van de eerste klasse, welke in de laatste drie jaren in onderscheidene streken des lands waren geopend. Dit namen de vrienden der openbare school Thorbecke kwalijk en zijne vrijgevigheid ten opzichte van het bijzonder onderwijs was misschien meer oorzaak dan zijne welwillendheid jegens Rome, dat hij in April 1853 moest aftreden. Thorbecke trad in 1853 af zonder de onderwijswet te hebben voorgedragen, die naar het voorschrift der grondwet uiterlijk in de zitting van 1849/50 moest zijn ingediend. — Het ministerie-Van Hall kwam aan het bewind en nu werden terstond pogingen aangewend, om de circulaire van 1849 krachteloos te maken en het bijzonder onderwijs te onderdrukken. En werkelijk, men zag vrucht van zijn werk, want eenige weken daarna, wij wezen er reeds op, wees de regeering een verzoek om autorisatie voor de oprichting van eene bijzondere school te Uithuizen inderdaad af.

Onder zulke omstandigheden was het te voorzien, dat het voorstel van Groen geen gunstig lot zou te beurt vallen. Het *Nederlandsch Onderwijzers-genootschap* met zijnen voorzitter Hofstede de Groot en Prof. Opzoomer, die meende, dat men reeds in het volle genot der vrijheid was (indien hij bedoelde, om Christus te verloochenen, dan had hij gelijk), e. a., verzochten bij adres aan de Tweede Kamer, om afstemming van Groen's voorstel. Zoo geschiedde het dan ook en nog wel (wie had het verwacht?) met behulp van belijders van den Christus.

HOOFDSTUK XXVIII.

DE WETSONTWERPEN VAN REENEN EN DE ADRESSEN ER TEGEN.

Nadat het wetsontwerp-De Kempnaer geen bijval had kunnen verwerven, werd in Sept. 1854 door minister Van Reenen een nieuw schoolwetontwerp in de Tweede Kamer der Staten-Generaal ter tafel gebracht. Het schreef de louter burgerlijk-maatschappelijke school voor. Immers alinea 4 van art. 4 zei: „De onderwijzers onthouden zich van iets te onderwijzen, te doen of toe te laten, kwetsend voor

de godsdienstige begrippen van eenigerlei gezindheid." Er werd echter de volgende uitzondering gemaakt: „Waar de plaatselijke omstandigheden het toelaten, mogen afzonderlijke openbare scholen worden ingericht voor kinderen van dezelfde gezindheid." Hoe ernstig de regeering het evenwel met deze facultatieve splitsing meende, bleek uit hare *Memorie van Toelichting*, waar ze zeide: „Doch is verwezenlijking van dat denkbeeld mogelijk? Er zijn gemeenten, waar thans zeventien godsdienstige gezindheden gevonden worden: zullen voor elk dezer eene of meer openbare scholen moeten worden opgericht? Enkele gezindheden tellen slechts zeer weinig leden: zal niettemin voor het klein aantal kinderen eene openbare school, behoorlijk ingericht, tot stand moeten komen? De regeering is van oordeel, dat een gezet onderzoek naar de voor- en nadeelen van dit stelsel achterwege had kunnen blijven, omdat het naar hare overtuiging niet voor toepassing vatbaar is." – Terecht merkte Groen hierbij op: „Wanneer men aldus de caricatuur van onze denkbeelden bestrijdt, valt het licht ze met ééne pennestreek terzijde te stellen." (Adviezen II. Blz. 123).

Wellicht om het ijveren voor vrijheid van onderwijs was Groen bij de verkiezingen van Juni te Zwolle als lid der Tweede Kamer gevallen. In *de Nederlander* trachtte hij daarom deel te nemen aan den strijd. Te petitionneeren tegen het wetsontwerp scheen hem niet raadzaam. Hetgeen aan de orde van den dag behoorde te zijn, was z. i. het *populariseeren* van het vraagstuk en daarvoor was bestudeering er van noodig. Dat trachtte vooral het *Nieuwe Nederlandsche Schoolblad*, opgericht in Juli 1854, te doen. Doch wegens gebrek aan belangstelling moest de uitgave er van worden gestaakt op denzelfden dag, waarop ook Groens orgaan, *de Nederlander*, ophield te verschijnen, n.l. 1 Juli 1855.

Roomschen en Israëlieten juichten het wetsontwerp Van Reenen toe. Doch Groen meende, dat de Protestant voor dezen, die, „om Nederland te overheerschen, aan theorieën hulde brengen, welke hun eigen godsdienst veroordeelt," niet behoefde te wijken. Ook de *M. t. N. v. 't Algem.*, die, om haar lidmaatschap voor Joden, vooral voor Mohamedanen en Heidenen op Java open te stellen, de bepaling uit haar reglement gelicht had, dat alleen zij, die tot eenig *Christelijk* kerkgenootschap behooren, als lid konden worden aangenomen, wenschte de aanneming van het ontwerp.

Minister Van Reenen beweerde, dat het overeenkomstig de grondwet was, wanneer al wat naar Christelijke opvoeding zweemde, uit

de volksschool gebannen werd. Groen voerde hiertegen aan, dat in de grondwet, bij art. 165 en 166, het *practicaal atheïsme van den alvermogenden Staat*, waarmee men in 1795 zoo gedweept had, niet was opgenomen. De minister bleef evenwel bij zijne meening, dat het, met de grondwet in de hand, niet mogelijk was, op de openbare school een bepaald Christelijke opleiding te geven. Hierdoor viel hij in ongenade bij de *Groote Protestantsche partij*, die bij monde van den heer De Brauw, een harer meest invloedrijke leden, krachtig en bij herhaling protesteerde tegen het zeggen van Van Reenen, dat de Nederlandsche natie staatsrechtelijk geen Christelijke natie was en dat in Nederland Christelijke opvoeding in de school eene onmogelijkheid zou zijn. Het gevolg er van was, dat het ontwerp de goedkeuring van de meerderheid der Tweede Kamer niet kon wegdragen. Daarom diende minister Van Reenen den 30 Dec. 1855 een *gewijzigd ontwerp* van wet in, waaruit de facultatieve splitsing was vervallen. Art. 15 schreef voor, dat in elke gemeente lager onderwijs moest worden gegeven, „toegankelijk voor kinderen van verschillende godsdienstige gezindheden.” Art. 21: „Het onderwijs wordt dienstbaar gemaakt aan de bevordering van godsdienst en zedelijkheid. De onderwijzers onthouden zich van iets te onderwijzen, te doen of toe te laten, kwetsend voor de godsdienstige begrippen der gezindheid of gezindheden, waartoe de schoolgaande kinderen behooren. Het geven van onderwijs in den godsdienst wordt overgelaten aan de kerkgenootschappen. Hiertoe zijn de schoollokalen buiten de schooluren voor de leerlingen beschikbaar.” Men ziet hieruit, dat in dit gewijzigd ontwerp het Christelijk karakter der wet van 1806 geheel was ter zijde gesteld.

In September 1855 was Groen door de verkiezing te 's-Hage weder in de Kamer gebracht. Wetend, dat het nieuwe ontwerp in de Tweede Kamer rekenen kon op algemeenen bijval, achtte hij het noodzakelijk, dat de natie werd voorgelicht, vooral door de predikanten. Reeds in Juni had hij dezen geschreven: „Voorgangers, wier krachtige taal dankbaar door ons herdacht wordt, ontfermt u ook over de Gemeente. Bedenkt dat nu vooral, waar alle andere richtingen eendrachtig tegen de Christelijke Volksschool, wier onmisbaarheid door u betoogd werd, gekeerd zijn, de grootste voorrechten, de dierbaarste panden eener Christelijke natie op het spel staan.” (Narede op vijfjarigen strijd). Toen dan ook den 16 Febr. 1856 de Tweede Kamer wederom bijeenkwam, was de indiening bij deze van een adres, geteekend door acht predikanten, „als herders en leeraars der

Gemeente" (nl. O. G. Heldring, L. J. van Rhijn, F. G. van den Ham, L. Merens, J. H. Bosken, J. J. Doedes, D. Chantepie de la Saussaye en J. J. van Toorenenbergen) voor hem een verblijdend verschijnsel. In dat adres werd als regel gevraagd afzonderlijke scholen voor Roomschen, Iraëlieten en Protestanten. Voorgesteld werd, het adres van Ds. Heldring c. s. neder te leggen ter Griffie. Groen drong er op aan, dat het verzonden werd aan de ministers van Binnenlandsche Zaken en van de Eerediensten. Zijne poging daartoe mocht echter niet baten; evenmin die van Elout van Soeterwoude, den 13 Maart daaropvolgende, in 't werk gesteld. De Kamer wilde dus van het adres geen notitie nemen en bezorgde het daarom ter Griffie een „eerlijke begrafenis."

Schier gelijktijdig met het adres der predikanten, kwam het adres bij de Kamer in van den heer Van Beeck Calkoen c. s., waarin tegen de *godsdienslooze* school en het stelsel der wet, „op een dor wijsgeerig Deïsme, op eene koude, van God verwijderde zedekunde gebouwd," geprotesteerd werd. Zelfs de *Groote Protestantsche partij* verklaarde zich tegen het ontwerp. In het begin van Febr. had de Vereeniging *Koning en Vaderland* te 's-Gravenhage eene circulaire verzonden, waarin zij in krachtige bewoordingen tot petitionneering opwekte. Het vermoeden was evenwel gewettigd, dat deze partij in haar plotseling opgekomen ijver meer gedreven werd door het verlangen, om zich van het bewind meester te maken, dan door wezenlijken afkeer van 't geen men op schoolgebied wilde tot stand brengen. Ook Ds. Van Koetsveld verklaarde zich in een merkwaardig en indrukwekkend adres tegen het ontwerp. Inderdaad, iedereen moest erkennen, dat de menigvuldigheid der verzoekschriften tegen de voorgestelde wet opmerking verdiende. Weken achtereen regende het a. h. w. adressen. Na het reces, op 8 April, kwamen er nog 95 in, waarvan één uit Leeuwarden met 3784 naamteekeningen. Den 16 April beproefde Groen nogmaals de Kamer af te brengen van haar stelsel, om het petitionnement te ignoreeren en verzocht haar daarom, den dag te bepalen voor 't doen van een voorstel ter benoeming van eene commissie „om over de verzoekschriften, die omtrent de voordracht op het lager onderwijs zijn ingekomen of nog zullen inkomen, een algemeen verslag in te leveren, hetzij vóór de beraadslaging, hetzij, indien het ontwerp niet in discussie komt, vóór het einde der zitting." De zitting van 28 April werd hiervoor aangewezen. Groen, bijgestaan door de heeren Elout van Soeterwoude en Van Lynden, mocht zijn voorstel niet zien aannemen. Bestreden

door Bosscha en De Brauw, werd het met 47 tegen 7 stemmen verworpen. Den 30 April verklaarde de heer Van Hall, dat het ministerie voor de wet op het onderwijs zou pal staan. De Kamer ging voor eenige weken uiteen. Na het reces verwachtte men, na onverwijld discussie, de aanneming met groote meerderheid van eene wet, die slechts spreken zou van godsdienst en zedelijkheid en niet van Christelijken godsdienst en Christelijke deugd. Met September moest de helft der Kamer aftreden. De verkiezingen daarvoor waren in Juli bepaald. Groen, zich vleierende, dat er mogelijkheid zou zijn, om, in verband hiermee, de aandacht van kiezers en niet-kiezers op de nabijheid van het gevaar te richten, schreef van 24 Mei—10 Juni een achttal blaadjes: *Aan de Kiezers*. De toeleg van liberalen en R.-Katholieken was, om de anti-revolutionnaires uit de Kamer te verwijderen. Dit mislukte. Zij werden allen herkozen. Groen, die in Den Haag viel, werd in Leiden gekozen.

HOOFDSTUK XXIX.

MR. J. J. L. VAN DER BRUGGHEN MINISTER.

Groen had in zijne blaadjes *Aan de Kiezers* gezegd: „Ik reken op de natie; ik reken op den Koning. Er is eene natie, die, als de wetgever de Christelijke consciëntie raakt, geen ontnemen van rechten, in Kerk en school, die zij ter plichtsbetrachting noodig heeft, vergunt. Er is een Koning, die, aan zijne en onze vaderen gedachtig, recht voor allen verlangt, en dus geen opdringen maar evenmin wegdringen van hetgeen onmisbaar is voor den Protestant-schen Christen zal worden geduld.“ — En niet te vergeefs had Groen op den Koning gerekend. Nog voor de verkiezingen had Z. M., getroffen door de gemoedsbezwaren van velen zijner onderdanen, bij herhaling te kennen gegeven, dat hij, al werd de wet aangenomen, zwaarigheid zou moeten maken, haar te bekrachtigen. Intusschen vroeg minister Van Hall zijn ontslag, terwijl Van Reenen meende, aan geen enkel bezwaar der petitionnarissen te kunnen tegemoet komen. 't Gevolg hiervan was, dat het ministerie weinige dagen na afloop der verkiezingen zijn ontslag nam. Hiermee was het ontwerp ingetrokken.

Tijdens de aftreding van het ministerie-Van Hall, had de Koning, die instemde met de hoofdgedachte van het petitionnement, raad aan

Groen gevraagd. Getrouw aan de traditie van zijn huis kon Z. M. de ontkerstening van zijn volk niet gedoogen. De samenstelling van een nieuw ministerie droeg de Koning op aan Van der Bruggen. Vóór deze die opdracht aanvaardde, wilde hij zekerheid hebben, of de heer Groen hem zou steunen. Beiden hadden daarom eerst een onderhoud op Groens landgoed, Oud-Wassenaar, nabij Leiden. Ze scheidden, Van der Bruggen meenende, dat hij op Groens medewerking kon rekenen, en Groen overtuigd, dat Van der Bruggen in den schoolstrijd in hoofdzaak op zijn standpunt stond. Beiden hadden zich evenwel in elkander vergist, zooals later maar al te duidelijk zou worden.

Zooals wij zagen, zond Heldring in 1856 een adres aan de Tweede Kamer tegen het gewijzigde wetsontwerp-Van Reenen. Van der Bruggen had het niet geteekend, maar wel een ander, door Ds. Stoop opgesteld. Bij deze gelegenheid zei Van der Bruggen: „Ik verzeker u, mijne vrienden, indien de Koning mij riep (en daaraan dacht toen nog niemand) een schoolwet te geven voor ons land, ik verzeker u, ik zou geen andere wet kunnen geven; maar om u te bewijzen, dat ik zulk eene school niet voor mijne kinderen begeer, geef mij de petitie, ik wil haar teekenen.” (Zie blz. 155 van *Mr. J. J. L. van der Bruggen herdacht* door Dr. A. H. Raabe). Uit deze woorden kan men opmaken, wat van Van der Bruggen te wachten was, nu hij zelf was geroepen, een wet op het lager onderwijs te maken. Zijn beginsel van scheiding van Kerk en Staat dwong hem, zooals hij dan ook later erkende, de natie met eene school te zegenen, *die hij voor zijne eigene kinderen niet begeerde.*

Van der Bruggen nam 's Konings opdracht aan en kreeg een ministerie bijeen. Hij zelf trad op als minister van Justitie en Dr. Simons als minister van Binnenlandsche Zaken. Deze laatste, een der hoofdleiders der April-beweging, had zich doen kennen als een vijand van de gemengde school. Aan het petitionnement tegen het ontwerp-Van Reenen was door hem dan ook ijverig deelgenomen.

„Het heeft Z. M. goedgedacht,” aldus verklaarde Van der Bruggen, „mij den last op te dragen, om een nieuw ministerie te vormen, dat gezind zou zijn, om het denkbeeld van Z. M., ware het mogelijk, te verwezenlijken, om namelijk tegemoet te komen aan de bezwaren van velen; dat althans genegen zou zijn, om middelen te zoeken, ten einde aan het verlangen van Z. M. te voldoen . . . Men ziet, dat de reden van aftreding van het eene en de vorming van het andere Kabinet geheel gelegen is in de kwestie van het onderwijs

en in den wensch, door Z. M. te kennen gegeven, om nog te beproeven, aan de gemoedsbezwaren van velen tegemoet te komen."

Een ministerie was het dus, dat tot taak had, tegemoet te komen aan de bezwaren der petitionnarissen, die zich vóór eene afzonderlijke school voor Protestanten, R.-Katholieken en Israëlieten hadden verklaard en tegen de godsdienstlooze of Deïstische school, zooals de gemengde school noodzakelijk moest wezen. Men zou dus verwacht hebben, dat het Kabinet niets minder wenschte, dan de gemengde school. Van der Brugghen zelf had als lid der Kamer den 1 Dec. 1853 van den overgang der gemengde school tot de afzonderlijke als van het eenige redmiddel melding gemaakt. Ja, de ongerijmdheid van eene Christelijk-gemengde school had hij ook den 16 Juli 1854 klaar en helder aangetoond.

"Wat kon men dus tegemoet zien?" vraagt Groen in zijne *Adviezen* (blz. 166, Dl. II) en hij antwoordt: „Vermoedelijk zal het ministerie met veel behoedzaamheid te werk gaan; de gemengde school niet afschaffen, de splitsing niet ten regel stellen; wellicht streven naar de verwezenlijking van het denkbeeld, tenzelfden dage door denzelfden spreker (nl. Van der Brugghen) als eene nalatenschap, zeide hij, in de Kamer neergelegd: „Men zou ook daar, waar minderheden zijn, die gemengde scholen wenschen te verlaten, die minderheden, als eigen krachten te kort schieten, kunnen ondersteunen, te hulp komen en daarbij in aanmerking moeten nemen, of de behoefte aan bijzondere scholen werkelijk in gewetensbezwaar, dan wel in minder eerbiedwaardige redenen haren grond had."

Van der Brugghen zou aan geen dezer verwachtingen voldoen. In de sluitingsrede van 5 Juli las hij: „De Koning, getroffen door de gemoedsbezwaren van velen zijner onderdanen tegen het ontwerp, verlangt, dat een middel worde gezocht, om deze gewichtige zaak in dier voege te regelen, dat niemands geweten worde gekwetst, *zonder af te wijken van het beginsel der gemengde school, waaraan sedert 1806 de natie gehecht is.*"

Het Kabinet wilde dus de *gemengde school*. Geen wonder, dat alle partijen zich over deze niet verwachte verklaring verbaasden.

Zooals wij zagen, had Van der Brugghen in de Kamer verklaard: „Men ziet, dat de reden van de aftreding van het eene en de vorming van het andere Kabinet *geheel* gelegen is in de kwestie van het onderwijs en in den wensch, door Z. M. te kennen gegeven, om aan de gemoedsbezwaren van velen tegemoet te komen." Doch den 22 Nov. zei hij terzelfder plaatse: „*De kwestie van het onderwijs*

is niet geweest de eenige oorzaak van het optreden van dit ministerie. Ook is dat optreden niet geweest de wensch, om te voldoen aan al de eischen, of de wenschen, of de voorstellen, of de droombeelden, of hoe men 't ook noemen moge, die neergelegd zijn in alle petitiën, die bij honderden bij deze Kamer zijn ingediend." Terecht merkte Thorbecke hierbij op, dat de minister van Justitie betreffende den oorsprong van het Kabinet nu met zijn eigen verklaring van 24 Sept. omtrent het onderwijs als eenige reden in *tegenspraak* was. Op dien 24 Sept. had Van der Bruggen tevens verklaard, dat hij verzekerd was van de mogelijkheid, om aan de bezwaren van de petitionarissen tegemoet te komen en toch had hij niet alleen, gelijk wij reeds opmerkten, den 5 Juli gezegd, dat het Kabinet niet wilde afwijken van de gemengde school, „waaraan sedert 1806 de natie gehecht is," maar verzekerde thans weer, dat hij aan de hoofddachte van het petitionnement, nl. het gewenschte van de *afzonderlijke school*, niet kon tegemoet komen. Zelfs beweerde hij den 25 Nov. 1856 „dat het onderwijs op eene gemengde school goed, zelfs in den waren zin Christelijk kan zijn, zonder het gebruik van den Bijbel en zonder bepaald leerbegrip." Voorwaar, wel mocht de heer Van Zuylen van Nyevelt den 25 Nov. zeggen: „Nu het waarlijk anti-revolutionnair element zich heeft geëffaceerd, nu het zich zelf heeft verloochend, geloof ik niet meer bij den minister van Justitie, maar bij zijn ambtgenoot voor Binnenlandsche Zaken de hoofdrichting van het Kabinet, *la pensée gouvernementale*, te moeten zoeken." Zoo was het. Het beginsel van Dr. Simons, den geestverwant van de 's-Gravenhaagsche Vereeniging *Koning en Vaderland*, die stond op het standpunt der *Groote Protestantsche partij*, was het beginsel van het Kabinet geworden. Dr. Simons echter was het niet vergund, de schoolwet geheel mede tot stand te helpen brengen. Volslagen vreemdeling in het parlementair debat en daarbij later ongesteld wordende, vroeg hij in het laatst van November zijn ontslag. Hij werd vervangen door den minister van Hervormden Eeredienst, Van Rappard, die, zeer verzoeningsgezind en door geen antecedenten belemmerd, gaarne voldeed aan het verlangen der meerderheid van de Kamer en deze een ontwerp voorlegde, sprekend gelijkend op dat van 1855.

HOOFDSTUK XXX.

DE SCHOOLWET VAN HET „ONBEGRIJPELIJK MINISTERIE”
AANGENOMEN. — ASSEN.

Den 21 Febr. 1857 werd de wet op het lager onderwijs ter tafel gebracht en weldra in de afdeelingen onderzocht. Evenmin als in 1856 was de anti-revolutionnaire richting vertegenwoordigd in de Commissie van Rapporteurs. Daartegen protesteerde Groen in een vijftal verzoeken, die tevens ten doel hadden, de belangstelling op te wekken van hen, wien het in waarheid om Christelijke volksopvoeding te doen was. Het eerste verscheen den 4 April. Daarin wees Groen op de merkwaardige overeenkomst der nu voorgedragen wet met die, waartegen het Kabinet optrad. „Dezelfde wet, in de hoofdgedachte gewijzigd naar het verslag van 1856, enkel voor de leus met het woord *Christelijk* versierd en waarin een verzoeningsmiddel (Rijkssubsidie aan de bijzondere scholen telkens bij de wet), noch voor uitvoering, noch zelfs voor aanneming vatbaar, wordt voorgespiegeld. Dezelfde wet, waartegen het petitionnement gericht was, dezelfde wet, waartegen de Koning zich verklaard heeft, dezelfde wet, waartegen het vaderland door dit ministerie zou worden beschermd.”

Intusschen poogde men te Assen eene Christelijke school op te richten. De Gemeenteraad en Gedeputeerde Staten weigerden evenwel herhaaldelijk autorisatie te verleen. Men wendde zich nu tot den minister. Deze antwoordde, dat de regeering geen macht bezat, om plaatselijke en provinciale autoriteiten in dit opzicht tot een andere beschikking te dwingen. Hierover waren de vrienden van het Christelijk onderwijs verbaasd. Immers had Van der Brugghen in 1854 een dergelijk antwoord van den minister Van Reenen als strijdig met den plicht der regeering en het recht der ingezetenen gekeurd. Groen wees hem op deze tegenstrijdigheid, zonder echter Van der Brugghen tot andere gedachten te kunnen brengen.

In het April- en Meinummer van het maandschrift de *Vereeniging* verdedigde Ds. Heldring de wet van Van der Brugghen. Hij trachtte de goê gemeente gerust te stellen op grond eener vrije werkzaamheid van den Christelijken factor. Hoewel hij bleef bij zijne overtuiging, dat „de gescheidene school de eenig *denkbare* Christelijke school is,” beweerde hij toch: „Zoo is dan eindelijk de voor onze natie *cenig mogelijke* schoolwet in het licht verschenen, zoover Christelijk als

eene Christelijke natie van het jaar 1857 ze kan begeeren." In zijn derde vertoog bestreed Groen Ds. Heldring en zeide: „Het treft mij, omdat Ds. Heldring de eerste onderteekenaar is van het bekende adres der predikanten van 4 Febr. 1856, waarin de alarmkreet opging, welke zooveel weerklink gehad heeft en die met een levendig gevoel der roeping van herders en leeraars in verband stond.”

Toch waren er ook predikanten, die hunne roeping als leeraars en herders getrouw bleven. Zoo zonden Ds. Macpherson en 1034 ingezetenen uit zijne gemeente Katwijk aan Zee een verzoekschrift bij de Kamer tegen de wet in. Uit Bennekom kwam eene petitie bij de Kamer in, geteekend door den predikant en 168 hoofden van huisgezinnen, leden der Ned. Herv. Kerk. Da Costa kwam op tegen het misbruik, dat van het woord *Christelijk* werd gemaakt. Tevens zonden verzoekschriften in de onderwijzers Lemkes, Budding, M. D. van Otterloo, enz. Ook de heer Van Beeck Calkoen, wiens uitmuntend adres in 1856 zooveel weerklink vond, bleef niet achter.

In de zitting van Juli 1857 trachtte Van der Bruggen zich te verdedigen. Hij sprak twee hoofdstellingen uit, nl.: „*a.* De zaak van het Christendom, van het Evangelie, van het Koninkrijk Gods is niet de zaak van den Staat. *b.* De beste wet is die, welke in gegeven omstandigheden en naar den actueelen toestand van het volk het best overeenkomt met dien toestand, en met de wijs, waarop een onderwerp voor regeling vatbaar is.” Deze twee hoofdstellingen, zeide hij, „zijn mijn richtsnoer, mijne leid- en poolster bij mijne geheele gedragslijn omtrent deze zaak.” Ook beweerde hij, dat het niet dezelfde wet was, als waartegen het Kabinet was opgetreden. Hierop antwoordde echter Groen: „De minister zegt, het is *niet* dezelfde wet; het is dezelfde wet met twee bijvoegsels. Ik zeg dit ook. Het is dezelfde wet, in hoofdgedachte aan de vorige gelijk; het is dezelfde wet, gewijzigd naar de voorschriften der Tweede Kamer, vervat in het voorloopig verslag van 1856; het is dezelfde wet, enkel voor de leus met het woord *Christelijk* versierd; het is dezelfde wet, met eene voorspiegeling van subsidiën aan bijzondere scholen, die noch aangenomen zal worden, noch, zoo zij aangenomen werd, ten uitvoer kan worden gelegd. De kracht der twee bijvoegsels zal later worden gewaardeerd; doch wanneer ze wegvallen, is het, ook naar het oordeel van den minister, dezelfde wet.” (Adviezen. II. Blz. 234 en 235).

Op 4 Juli 1857 was men met de beraadslaging gekomen tot art. 16, het hoofdbeginsel der voorgestelde wet, „toegankelijkheid der

scholen voor alle kinderen zonder onderscheid van godsdienstige gezindheid." Elout van Soeterwoude stelde hierop een amendement voor, behelzende, dat er mogelijkheid zou blijven bestaan voor het oprichten van afzonderlijke scholen voor Israëlieten. Van der Bruggen zei omtrent dit amendement: „De Israëlieten, naar mijn gevoel en naar mijne overtuiging, hebben recht om te komen op de gemengde openbare school en hun mag die gemengde openbare school niet worden ontzegd." De heer Van Lynden erkende, dat volgens de grondwet de Israëlieten gelijke rechten met de andere gezindheden hadden, maar, voegde hij er terecht bij: „Waar het blijkt, dat de uitoefening van die rechten in botsing komt met die van anderen, daar is het staatkundig, een uitweg te zoeken." Hij vreesde, „dat de regeering zal blijven volharden bij haar waterig schijn-christendom, dat den Jood niet ergert, dat voor den Christen niet is hetgeen hij noodig heeft, maar hetgeen de regeering meent, door de grondwet gebonden, hem alleen te kunnen geven." Het einde der zaak was echter, dat het amendement van Elout van Soeterwoude met groote meerderheid werd verworpen.

Art. 3 der wet veroorloofde het subsidiëren van bijzondere scholen door gemeente of provincie; de aldus gesubsidiëerde scholen moesten echter toegankelijk zijn voor alle kinderen, zonder onderscheid van godsdienstige gezindheid. De heer Baud merkte in de zitting van 15 Juli op, dat deze beperkende bepaling eene „vernietigende voorwaarde was." Volgens hem scheen art. 3 te zeggen: „Ik zal u, bijzondere school, ondersteunen, mits gij ophoudt, bijzondere school te zijn. Het is alsof men tegen een hulpbehoevenden dienaar zegt: ik zal u pensioen verleen, mits gij sterft." 't Geheele art. 3 werd evenwel aangenomen en hiermee en met de aanneming van het gewijzigde art. 23 was de hoofdkwestie beslist.

Op 20 Juli werd de wet aangenomen met 47 tegen 13 stemmen. Terstond verliet Groen de zaal, met achterlating van den volgenden brief aan den voorzitter: „Nu de beraadslaging over de wet op het lager onderwijs is afgelopen, neem ik, met smart, doch uit persoonlijk plichtsbef en na rijp beraad, mijn ontslag als lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal.

„Gelief, Mijnheer de Voorzitter! met de uitdrukking mijner hoogachting, te ontvangen en ook aan de Kamer over te brengen, mijn dank voor de welwillendheid, die mij, bij menig verschil in zienswijze, van de meeste leden ten deel viel." - De reden van Groens ontslag werd nader ontwikkeld in zijn: *Open brief aan het bestuur der*

kiesvereniging Nederland en Oranje te Leiden, waarin hij o.a. zeide: „Het ontslag is . . . een kreet der smarte, wegens de ramp, door toegeeflijkheid aan wanbegrippen over 't vaderland gebracht; een protest tegen beginselen van wetgeving en bestuur, waarbij noch op volksgeloof, noch op den eenigen grondslag van ware volksverlichting, noch op de voorwaarde van volkszegen mag worden gelet.”

Ook de Eerste Kamer keurde de wet goed en wel met algemeene stemmen, op één na. De heer Van Oudermeulen stemde er tegen, omdat het verwijderen van allen positieven godsdienst van de staatschool geen andere dan droevige gevolgen na zich kon sleepen.

Door de natie weer de gemengde school te geven, had Van der Bruggen een treurige taak vervuld. Zich afscheidende van zijne anti-revolutionnaire vrienden en toegevende aan zijn persoonlijk gevoelen omtrent de verhouding van Kerk en Staat, had hij plaats genomen tegenover Groen, zich aangesloten bij de Grootte Protestantsche partij en had hij eene schoolwet gemaakt, zooals Thorbecke die verlangde, doch niet, toen deze minister was, had tot stand kunnen brengen. Een treurige waarheid was het, dat Thorbecke door Van der Bruggen had getriumfeerd. Geen wonder aldus, dat men sprak van het „onbegrijpelijk ministerie.”

ZESDE TIJDPERK. (1857 – 1876.)

HOOFDSTUK XXXI.

DE WET VAN VAN DER BRUGGHEN EN EEN „ODE” ER OP.

Den 1 Januari 1857 trad de nieuwe wet in werking. Telde een school meer dan 70 leerlingen, dan mocht een kweekeling den hoofdonderwijzer hulp bieden; waren ze meer dan 100, dan een hulponderwijzer. De minima der tractementen werden gesteld op *f* 400 en *f* 200. Van der Bruggen had gehoopt en gemeend, eene bevredigende oplossing der hangende kwestie te kunnen vinden. De wet echter, die hij had ingediend en thans aangenomen zag, na eerst in de Kamer, overeenkomstig den wensch van Thorbecke en diens partij, te zijn besnoeid, berokkende aan de vrienden van het Christelijk onderwijs en niet het minst aan Groen, eene bittere en grievende teleurstelling. Van der Bruggen had het onmogelijke beproefd en had niet ingezien, dat hij, toen dit duidelijk werd, niet had moeten

voortgaan op den ingeslagen weg. Te vergeefs hadden Groen en diens vrienden, Mackay, Elout van Soeterwoude, Van Lynden en Van Ræde van Oudshoorn, alles in het werk gesteld, om hem zijne dwaling te doen inzien. Met verontwaardiging en smart zagen ze het aan, hoe een vriend en broeder in Christus thans het werktuig was geworden, om door middel der school de natie meer van Christus af te voeren. Toch bleven ze de eerlijkheid en goede trouw van Van der Bruggen erkennen, zooals die dan ook nu nog door niemand worden betwijfeld.

Art. 23 der wet van 1857 luidde: „Het schoolonderwijs wordt, onder het aanleeren van gepaste en nuttige kundigheden, dienstbaar gemaakt aan de ontwikkeling van de verstandelijke vermogens der kinderen en aan hunne opleiding tot alle Christelijke en maatschappelijke deugden.

„De onderwijzer onthoudt zich van iets te leeren, te doen of toe te laten, wat strijdig is met den eerbied, verschuldigd aan de godsdienstige begrippen van andersdenkenden.

„Het geven van onderwijs in den godsdienst wordt overgelaten aan de kerkgenootschappen. Hiervoor kunnen de schoollokalen buiten de schooluren ten behoeve der leerlingen, die er school gaan, beschikbaar worden gesteld.”

Opleiding tot alle Christelijke en maatschappelijke deugden sloot, volgens Van der Bruggen, in zich, dat „alle leerstellige en dogmatische bestanddeelen, alles wat met eèn woord tot het begrip des Christendoms, van zijne waarheden, van zijne feiten, van zijne geschiedenis behoort, van de gemengde school verwijderd moet blijven. Dit vordert de grondwet en vordert de rechtvaardigheid. Allen, Protestanten, R.-Katholieken en Israëlieten, kunnen met recht vorderen, dat aan hunne kinderen niets worde medegedeeld, dat kwetsend, dat strijdig is met ieders godsdienstige overtuiging, en daartoe behoort alles, wat tot het begrip van het Christendom van het begin tot het einde behoort.” Voorwaar, Thorbecke had volle recht om te zeggen: „In plaats van de wet in overeenstemming te brengen met de petitionarissen, zijn thans deze in overeenstemming gebracht met de wet.”

Van der Bruggen had den Koning uit de aangroeiende moeilijkheden omtrent het onderwijs willen redden. Hij was er in geslaagd, maar op eene Z. M. bevredigende wijze? Wij meenen van niet en ook Groen schreef terstond na het tot stand komen der wet: „De Koning heeft in 1856 getoond, dat hij voor de billijke eischen van het volk

een geopend oor heeft. Het is niet aan den vorst te wijten, dat het koninklijk initiatief onder ministeriële en parlementaire kunstbewerking op eene wet uitliep, erger dan die, waartegen Z. M. zich verzet had." Bovendien was het de fout van Van der Bruggen geweest, dat hij van de medewerking der Ned. Herv. Kerk verwachtingen koesterde, die niet verwezenlijkt werden. Vandaar dat hij in 1860 zijn: *Open brief aan de Bestuurders en Leden der Hervormde Kerk in Nederland* schreef. De Algemeene Synode der Ned. Herv. Kerk trachtte nl. in 1858 de leemte, door de wettelijke terzijdestelling van 't godsdienstig element ontstaan, buiten de schooluren aan te vullen. In een schrijven van 2 Aug. van dat jaar wekte zij daarom de kerkeraden op, hiertoe werkzaam te zijn, door oprichting van Bijbel- en Zondagsscholen. Toen deze opwekking echter niet de gewenschte vruchten droeg, schreef Van der Bruggen zijn: *Open brief*. Met kracht drukte hij der Kerk op het hart, om door algemeene oprichting van Bijbel- en Zondagsscholen te zorgen voor de Christelijke opvoeding en onderwijzing harer toekomstige leden; „want," schreef hij, „van de openbare school was in dezen geen heil te wachten, daar zij alle historisch en dogmatisch Christendom van hare bemoeiingen moest uitsluiten." Verder zei hij in deze brochure, dat het niet het werk van den Staat *kan* zijn godsdienstig onderwijs te geven, maar dat het 't werk der Kerk en der ouders *is*, te zorgen, dat het gegeven worde; dat de Kerk daarvoor de aangewezen vereeniging is en dat er voor deze geene geldelijke, noch andere bezwaren aan verbonden zijn. Hij wees verder onderscheidene wegen aan, waarop men op zeer gemakkelijke wijze dat werk zou kunnen verrichten en bezwoer a. h. w. de geadresseerden, in dezen hunnen plicht niet langer te verwaarloozen. Ontegenzeggelijk zou het goed geweest zijn, wanneer zijne woorden meer ingang hadden gevonden, vooral, waar men niet bij machte was, eene Christelijke school op te richten. Evenwel had het openbaar onderwijs daardoor zijn, het Christendom ondermijnend, karakter niet verloren.

De wet van 1857 gaf alles, wat die van 1854 goeds beloofde, en tevens, wat haar verwerpelijk maakte. Het eenige, dat men verkreeg, was *vrijheid* om bijzondere scholen op te richten. Hierin zou men niet langer geplaagd worden door de willekeur der plaatselijke en provinciale autoriteiten. Zij echter, die hunne kinderen onderwijs lieten genieten op de bijzondere scholen, moesten evengoed de kosten voor alle staatsscholen helpen dragen, terwijl voor het Christelijk onderwijs geen penning werd toegestaan.

Alweer: wie zoo iets zegt, vergrijpt zich aan de wet, want hij schendt den eerbied voor anderer overtuiging.

In een kinderboek van Mevr. J. Stoop—Snouck Hurgronje, getiteld *Smokkelwaar* ¹⁾, vindt men uitdrukkingen als de volgende:

sakkerju (blz. 129.)

Die oude vorst, *verdomme!* wat een prachtkerel. (blz. 133.)

En *och god, och god!* (blz. 133.)

Verdomd! Nooit, neen nooit zal ik dat jong vergeten. (blz. 133.)

Een boekje als dit mag in de openbare school niet worden gelezen. *Zoo iets wordt* door alinea 2 van art. 42 *verboden; bidden* in school echter *niet*.

Want tot een futlooze kleurloosheid dwingt dit artikel den onderwijzer niet. De geloovige onderwijzer mag in de openbare school gerust zijn godsdienstige overtuiging uitspreken.

Daarom meenen wij, ook op juridische gronden, dat Christus-belijders in de openbare school op hun plaats zijn, ja, meer: *dat enkel Christenen daar voor de klasse behoorden te staan.*

III.

Om *paedagogische* redenen.

De wet zegt het, en onze paedagogische overtuiging bevestigt het met klem: *geen onderwijs zonder opvoeding*. De onderwijzers der openbare school moeten hun leerlingen opleiden tot alle christelijke en maatschappelijke deugden. Ziedaar het einddoel van ons openbaar onderwijs. En waar voor den Christen *geen moraal denkbaar is, losgemaakt van God*, daar brengt de zedelijke opvoeding vanzelf den eisch mee, tot het kind te spreken over God.

Er is echter meer. Geef het kind wat des kinds is. De nieuwere onderzoekingen op het gebied der psychologie bevestigen het van dag tot dag, *dat niets meer des kinds is dan godsdienst*. Het kinderhart hunkert er naar, te hooren van de dingen des eeuwigen levens. *Daarom behoort een Christen niet slechts BUITEN, maar vooral IN de openbare school als onderwijzer op te treden.*

¹⁾ Uitgave van de N. V. Blussé en van Braams boekhandel, Dordrecht, 1918.

tot Christelijke deugd geen godsdienstig onderwijs verstaan heeft. Ook de Bijbel of de Bijbelsche geschiedenis kan derhalve als *middel* van godsdienstig onderwijs op de staatschool niet gebruikt worden." Chantepie de la Saussaye teekende op dit schrijven van Van der Bruggen aan: „Ik heb in de wet nooit Van der Bruggens denkbeeld, noch zijn geest teruggevonden. Ik heb de wet altijd beschouwd als een teeken, dat de bedoelingen van Van der Bruggen in het ministerie door een anderen heerschend geworden invloed waren geneutraliseerd en zijne denkbeelden waren terzijde gesteld."

Wat echter de tegenstanders van de wet ook mochten zeggen, de voorstanders waren er uitnemend mee in hun schik. Dadelijk na de aanneming der wet vervaardigde de heer Van Dam van Isselt, lid der Eerste Kamer, er een „Ode" op, die later een plaatsje vond in den *Nederlandschen Volksalmanak*. Wij halen er het volgende uit aan:

„Rampzalig is de burgerstaat,
Waar kerkgeschil en tweedracht leven;
Waar priester trots en sectehaat
Stoutmoedig naar den voorrang streven;
Waar 't oordeel, dat slechts God behoort,
In euvelmoed wordt uitgesproken:
Waar wrok de stem des harten smooit,
De band der liefde wordt verbroken.

„U, Neerland, dreigt die toekomst niet;
Wie hier des Meesters woord vergeten,
Zich dringen op Zijn rijksg gebied,
Wie slechts zichzelf Christ'nen heeten,
In trotschen waan en arren moed,
Verijdeld is 't onchristelijk streven; (De oprichting
nl. van afzonderlijke scholen.)
Uw kroost is voor 't gevaar behoed,
't Is niet der dweepzucht prijs gegeven.

„Bereid" ·· (o gemengde school!) ·· „den akker
van 't gemoed,
De godsdienstleeraar zal voltooien,
Als hij wat vroom is, schoon en goed
In vrucht'b'ren bodem uit zal strooien.

Geen dweepzucht en geen godsdiensthaat
 Kan 't reine Christendom weerstreven:
Gemengde school! zaai 't goede zaad,
 Gods liefde zal den wasdom geven."

De catechisatie werd dus zonder vrees aanvaard; zoodra de kerkleer maar buiten de school was, verloor ze haar hatelijk karakter en duchtte men van haar geen kwaad meer.

HOOFDSTUK XXXII.

DE BAKENS VERZET. — MR. I. ED. LENTING. -- DE VEREENIGING VOOR
 „CHRISTELIJK NATIONAAL SCHOOLONDERWIJS" OPGERICHT. —
 DR. F. RAUWENHOFF.

„Als het getij verandert, verzet men de bakens," zegt het spreekwoord. Zoo dachten ook zeker de schrijvers van schoolboekjes, die, om hunne werkjes voor de openbare school „bruikbaar" te doen blijven, in de herdrukken na 1857 stelselmatig de namen Jezus, Christus, enz. uitschraptten. O. a. leest men op blz. 20 van het 3^e leesboekje van den heer Hemkes in den 4^{en} druk:

JEZUS.

Jezus is heilig.
 Jezus is de Zoon van God.
 Jezus deed veel goed.
 Jezus deed *oneindig* veel goed.
 Jezus moet ik liefhebben.
 Jezus moet ik hartelijk liefhebben.

WAAROM?

Dat zal meester wel zeggen.
 Dat zal vader wel vertellen.
 Dat zal moeder mij wel uitleggen.
 Ik geloof het nu wel.

In den 5^{en} druk werd dit lesje vervangen door het volgende:

God is goed.
 God is *oneindig* goed.
 Ik moet God liefhebben, *hartelijk* liefhebben.
 Ik moet God liefhebben boven alles.
 Heb God lief boven alles en uwe naasten als uzelfen!
 Wie zijn uwe naasten?

En toch had de heer Hemkes op blz. 184 van zijne: *Handleiding voor kweekelingen* geschreven: „Maar het onderwijs moet tevens Christelijk zijn. Jezus, de Zaligmaker, Zijn kruisdood en Zijne opoffering voor het zondige mensdom, onze val, hulpeloosheid en bedorven toestand moeten gedurig met al den ernst, dien deze zaken verdienen, het onderwerp der gesprekken bij het onderwijs uitmaken. *Zonder Jezus is er geene genade en geene zaligheid, hoe ons hart anders ook tot deugd en goede gezindheden gestemd zijn.*” En verder: „*Alle godsdienst is ijdel, mist het rustpunt en onteert de ziel, wanneer de Middelaar tusschen God en den mensch ontbreekt.*” Een ieder zal moeten toestemmen, dat *theorie* en *praktijk* hier wel wat te *veel* met elkander in strijd waren.

In den 21^{en} druk van een leesboekje van N. Anslin Nz. kwam voor:

God is Vader, is Behoeder;
 God, die al wat is, gebiedt;
 Jezus is onze eigen Broeder,
 Hij, die 't leven voor ons liet.

Dit versje was in den 22^{en} druk vervangen door:

God is Vader, is Behoeder,
 Die zijn menschenkind'ren mint,
 Meer nog dan de trouwste moeder
 Haar onschuldig, teeder kind.

In den 21^{en} druk kwam een lied op „den Dood” voor:

* Wie schept uit dart'le vreugde een bitt'ren tranenvloed?
 Wie kan van *Adams val* de klaarste blijken geven?

De laatste regel is in den 22^{en} druk veranderd:

Wie kan het klaarste blijk van 's menschen broosheid geven?

In den 21^{en} druk:

En wie in *Jezus Christus* sterft,
 Voorwaar hij hooger kroon verwerft,
 Dan eenig prins kan geven.

In den 22^{en} druk echter:

En wie *met vroom vertrouwen* sterft,
 Voorwaar hij hooger kroon verwerft,
 Dan eenig prins kan geven.

De Minister beloofde, de zaak te zullen overwegen, en, indien mogelijk, ons verzoek in te willigen.

Den 26 Mei 1922 verscheen het lang verwachte Koninklijk Besluit tot het stellen van eischen, waaraan vereenigingen, welke zich met het geven van godsdienstonderwijs aan schoolgaande kinderen belasten, behooren te voldoen. Onmiddellijk wijzigde onze vereeniging haar Statuten zoodanig, dat ze aan de eischen van dit Kon. Besluit voldeed, vroeg en verkreeg rechtspersoonlijkheid, en kon nu aan het werk gaan.

Haar beginselverklaring vindt men in art. 2 en 3 der Statuten, die aldus luiden:

Art. 2. Het doel der vereeniging is het geven van godsdienstonderwijs aan schoolgaande kinderen, door hen aan de hand van de Heilige Schrift in kennis te brengen met God als hun Schepper en met Zijn Zoon Jezus Christus als den Zaligmaker der wereld.

Art. 3. Leden der vereeniging kunnen zijn allen, die bevoegdheid of akte tot het geven van onerwijs bezitten en instemmen met art. 2 dezer statuten.

Zij verkrijgen het lidmaatschap door zich onder verklaring van bedoelde instemming schriftelijk aan te melden bij den secretaris der vereeniging.

Beziet men deze twee artikelen in verband met het vierde lid van het Kon. Besluit van 26 Mei 1922 (Staatsblad 388), dan blijkt, dat aan ieder lid der vereeniging, die dit aan het bestuur vraagt, de gelegenheid kan worden geboden om aan leerlingen zijner school godsdienstonderwijs te geven tijdens de schooluren.

De vraag is gesteld: „Wie houdt toezicht op die menschen, als zij godsdienstonderwijs geven?”

Het bestuurslid, tot wien men deze vraag richtte, heeft daarop kort en bondig geantwoord: „God en hun geweten.”

Een andere belijdenis dan die van art. 2 der Statuten verlangt de vereeniging niet. Men vindt onder onze leden dan ook zoowel lidmaten der Ned. Herv. als der Evang. Luth. en der Geref. Kerk in Nederland.

Wenscht een lid onzer vereeniging er toe over te gaan, godsdienstonderwijs te geven aan diegenen zijner leerlingen, voor wie dit door de ouders wordt gewenscht, dan richt het bestuur onzer vereeniging tot het Bestuur der gemeente, waar het betrokken lid werkzaam is, een schrijven van ongeveer den volgende inhoud:

juist is? Men zal mij antwoorden, dat die voorstelling overeenkomt met het Bijbelsch verhaal. Ik merk daarop aan, *dat de geschiedenis van het Israëlietische volk gedurende zijn verblijf in Egypte in de laatste jaren door meerdere kennis, die wij bekomen hebben van die tijden, ten gevolge van de onderzoekingen van mannen als Lipsius, Bunsen en anderen, een geheel andere gedaante heeft verkregen en dat het Bijbelsch verhaal ook meer rationeel kan worden verklaard.* Het is hier de plaats niet, om dit punt verder uit te werken. Genoeg zij het daarom op te merken, dat niemand (?) de romantische (?) voorvallen, die het leven van Jozef kenmerken, alle voor geschiedkundige waarheden zal willen aanmerken. *Is het nu niet beter, indien men de geschiedenis van Jozef of van Mozes wil verhalen, daaraan eene zoo natuurlijk mogelijke voorstelling te geven, dan het kinderhoofdje vol te proppen met fabelen?"*

Commentaar is hierbij overbodig. Door dergelijke „natuurlijke voorstelling” van het Bijbelsch verhaal in de openbare school, als waarop Mr. Lenting aandrong, werd niet alleen de geloovige Christen, maar ook de Jood in zijne heiligste overtuiging gekrenkt.

Den 15 Januari 1859 werd te Amsterdam eene *Vereeniging in het belang der Inwendige Zending* gesticht door eenige Christenen, die het betreuden, dat de samenkomsten der *Christelijke vrienden* niet meer plaats hadden. Deze vereeniging heeft zich niet in een lang bestaan mogen verheugen. Op haar eerste vergadering (April '59) bepleitte N. M. Feringa met warmte de noodzakelijkheid van de oprichting van Christelijke scholen volgens vaste regelen. Zijn woord vond ingang, zoodat de heer W. Baron van Lynden voorstelde, aan meester Feringa op te dragen, op de eerstvolgende vergadering een uitgewerkt plan en *Concept-Statuten eener Maatschappij voor Christelijk onderwijs* ter tafel te brengen. Dit voorstel vond bijval en Feringa nam de opdracht aan. Den 28 Oct. '59 had de tweede vergadering plaats te Amsterdam. Van de 70 leden waren er echter slechts 33 opgekomen. De meest aanzienlijken ontbraken. Toch bracht Feringa zijn Concept-Reglement te berde. Het werd met algemeene instemming begroet. Men besloot aan vele vrienden van het Christelijk onderwijs afschriften te zenden van het Concept en dan op de volgende vergadering verder te beslissen. „Ook deze *afschriften* zeggen iets. Het *drukken* van het voorstel scheen niet volstrekt noodig; zóóveel belangstellenden waren er niet in ons vaderland, dat men het niet met het maken van eenige afschriften kon afdoen.” Ook Groen werd een afschrift gezonden. Na *rijp beraad* en toen nog aarzelend trad

Groen tot de plannen van Feringa toe. Den 30 Oct. 1860 werd de beraamde samenkomst tot bespreking der zoo gewichtige zaak gehouden. Zij was talrijker bezocht dan de vorige en ook Groen was tegenwoordig. Na langdurige discussie besloot men tot het vormen van eene vereeniging over te gaan. Groen werd eere-voorzitter, Mr. J. de Neufville voorzitter, N. M. Feringa secretaris en P. van Eik penningmeester. Verder zaten in het bestuur Jhr. Mr. M. Bichon van IJselmonde, Jhr. Mr. M. M. van Asch van Wijck en J. A. E. Simon Thomas. Het reglement werd op de eerste algemeene vergadering vastgesteld en bij Kon. Besluit van 12 Jan. 1864 werd de vereeniging als rechtspersoon erkend. Zóó kwam de Vereeniging voor Christelijk Nationaal Schoolonderwijs tot stand, waarvan met recht Feringa als de *vader* en Groen als de *ziel* wordt genoemd. De *Vereeniging in het belang der Inwendige Zending* hield den 24 April 1861 op te bestaan. Slechts korten tijd overleefde dus de moeder de geboorte van haar kind. Het belangrijk doel van haar kortstondig leven was echter bereikt: zij was nl. het middel geweest, waardoor op het terrein der Chr. School de *Christelijke vrienden*, op enkele uitzonderingen na, weder waren te zamen gebracht.

De nieuwe vereeniging was het gevolg van de ontchristelijking der openbare school. Men had in 1856 in het belang van alle gezindten de afzonderlijke school, voor de Israëlieten reeds aanwezig, ook voor de R.-Katholieken en voor de Protestanten gevraagd. Gevraagd, ja, maar zonderling was in 1857 het antwoord. Niet de Roomschegezinde werd van den Protestant gescheiden; *neen, de Israëliet werd bij den Protestant gevoegd*.

Tegen deze handelwijze was de Vereeniging een levendig protest. Zij wilde geven, wat de openbare school *niet* meer kon schenken, nl. christelijk-nationaal schoolonderwijs.

Art. 1 van haar reglement luidde: „De Vereeniging, gegrond op de onveranderlijke waarheden, wier levenskracht zich in het tijdperk der Reformatie ook hier te lande voor Kerk en School met zegenrijken luister geopenbaard heeft, is gewijd aan de bevordering van Christelijk-Nationaal Schoolonderwijs en gaat daarbij van de volgende hoofdgedachten uit:

„a. De inrichting der openbare school voor Roomschegezinde en Protestant, voor Israëliet en Christen, gelijk de Wet van 13 Aug. 1857 (Art. 16 en 23) ze voorschrijft, is voor de behoeften van eene Christelijke natie, en althans van den Protestantschen Christen, geheel onvoldoende.

b. Zondags- en Bijbelsche leerscholen, hoe wenschelijk ook, kunnen niet anders dan een tijdelijk en gebrekkig hulpmiddel zijn.

c. Geen wezenlijk redmiddel dan in de bijzondere school, gelijk ze burgerlijk en godsdienstig onderwijs samen omvat.

d. Verplichting van elke Christelijke, en dus ook van de Hervormde Kerk, om hierin te voorzien.

e. Verplichting der gemeenteleden, in overleg, zooveel doenlijk, met Herders en Leeraars, om die taak over te nemen, waar de Kerk in haar reglementairen vorm werkeloos blijft.

f. Oprichting van scholen, waarin, bij onbelemmerd en doeltreffend gebruik der Heilige Schrift en trouwe voorstelling der volkshistorie, het onderwijs in nuttige kundigheden aan Christelijke opvoeding wordt dienstbaar gemaakt.

g. Verleenen van geldelijke tegemoetkoming, inzonderheid waar eigen belangstelling en veerkracht openbaar zijn.

„Art. 2. De vereeniging is zooveel mogelijk werkzaam:

a. Tot ondersteuning van scholen.

b. Tot opleiding van onderwijzers.

c. Tot opwekking van gemeen overleg en samenwerking omtrent al wat verder tot de belangen der Christelijke school behoort.”

Van der Bruggen begroette de vereeniging met vreugde en meldde zich als lid aan. Toen men hem echter verklaarde, dat men dit aanmerkte als een bewijs van afkeuring der wet van 1857, trok hij zich terug.

Reeds op den dag der stichting van de Vereeniging werd aan de vrije kerkelijke school te Zevenbergen een renteloos voorschot van 1000 gld. toegezegd, dat later, op verzoek van den kerkeraad, veranderd werd in eene jaarlijksche subsidie van 200 gld. tot wederopzeggens toe. Tevens zond men eene gift van 500 gld. aan de Normaalschool te Nijmegen.

De moderne richting deed meer en meer haar invloed op de openbare school gevoelen. Te Rotterdam werd den 20 Dec. 1864 door Dr. F. Rauwenhoff de volgende circulaire aan de openbare hoofdonderwijzers toegezonden:

„WelEd. Heer! Op de openbare en bijzondere scholen wordt gewoonlijk onderwijs in de Bijbelsche geschiedenis gegeven. De hulponderwijzers en kweekelingen hebben in den regel slechts weinig gelegenheid, om zich in de Israëlietische geschiedenis te bekwamen . . . *Het ontbreekt toch tot nu toe aan een handboek, waarin de nicuwere onderzoekingen naar de lotgevallen van Israël staan opgeteekend.*

„Op de scholen worden dan ook de Bijbelsche verhalen eenvoudig oververteld, zonder dat eenig inzicht geopend wordt in den ontwikkelingsgang van het Israëlietische volk. Zulk onderwijs, waar het met oordeel wordt gegeven, moge tot opwekking van het zedelijk gevoel van groot nut zijn, -- als cursus van geschiedenis is het onvoldoende, ja werkt niet zelden mede, om onjuiste inzichten en verkeerde begrippen voort te planten.

„Die overtuiging deed mij het plan opvatten, om op nader te bepalen plaats en tijd, een cursus over de geschiedenis van Israël te openen, uitsluitend voor hulponderwijzers en kweekelingen, indien bij deze genoegzame belangstelling voor zulk onderwijs blijkt te zijn.”

Wij zien hieruit, dat de moderne ongelooftpredikers gaarne hunne wijsheid gratis ten beste wilden geven, om de H. Schrift in het oog van het openbaar onderwijzend personeel zijn heilig en bovennatuurlijk karakter te ontrooven. 't Was een zaak van belang, dat de verhalen des Bijbels „natuurlijk” werden voorgesteld en immers, daar moest wat voor gedaan worden.

HOOFDSTUK XXXIII.

DE VEREENIGING VOOR CHRISTELIJK NATIONAAL SCHOOLONDERWIJS
EN DE BEZWAREN ER TEGEN INGEBRACHT. — DEN HAAG. --
DE „AFGESCHIEDENEN.”

Aangaande artikel 1 van het reglement schreef Groen: „Door onveranderlijke waarheden wordt niet verstaan de letter der kerkformulieren, maar de belijdenis der martelaren.” — Hij beled: „*Er is een Christendom boven geloofsverdeeldheid*, waarvan de belijdenis van elke Christelijke Kerk eene straal is en dat *het Kruis* tot middelpunt heeft.” Dat Christendom was volgens hem de basis van „Christelijk Nationaal,” doch hij waarschuwde tevens: „*Het Christendom boven geloofsverdeeldheid*, door Thorbecke aanbevolen en thans aan de orde van den dag (een dor en droog Deïsme, de godsdienst van rede en natuur), is tegen het Christendom, als tegen de gevaarlijkste der bijgeloovige onwaarheden gekant.” (Zie *Berichten der Vereeniging v. Chr. Nat. Schoolonderwijs I*, 1864. Blz. 308.)

„Hier,” zoo getuigde Groen van de jeugdige Vereeniging, „ontmoeten zich, om aan Christelijke volksofvoeding getrouw te zijn, Hervormden, Lutherschen, Remonstranten, Doopsgezinden; hier geven

zich leden van het Hervormd Kerkgenootschap en Afscheidenen, vrienden der Confessioneele en der Ethisch-irenische richting de hand. De natuur zelve van dergelijke vereeniging onderstelt, dat iedereen, boven de openbare, zeer verre een Christelijke school, ook van elke richting, waartoe hij zelf niet behoort, wenschelijk rekent; dat iedereen op billijkheid, niet op wederzijdschen naijver, vooral niet op overheersching van de algemeene kleur door het meesterschap van zijne schakeering bedacht zij. Ook wij verlangen in geen anderen zin confessioneel te zijn, dan gelijk wij steeds tegen vrijzinnigheid en rationalisme, tegen het gemoderniseerde Christendom, met elken belijder van het Apostolisch en Reformatorisch Evangelie eensgezind zijn geweest."

Zooals men uit art. 1e kan zien, rekende de Vereeniging volstrekt niet buiten de Kerk. Ook Groen getuigt op blz. 2 der *Berichten*: „Eene Vereeniging, *aan de onafscheidelijkheid van Kerk en School gedachtig*, die, zoover haar kracht reikt, de taak overneemt, waarvan de Kerk, in haar tegenwoordigen toestand, onwillig of onvermogen is zich te kwijten. Eene Vereeniging Kerkelijk, die wel in de Kerkverscheidenheid der Protestanten geen beletsel ter samenwerking van het lager onderwijs ziet, maar tevens aan hun gezamenlijke belijdenis van het Evangelie, in belijdenisschriften en geschiedenis openbaar, vasthoudt. Plicht en belang dringen allen tot onderling hulpbetoon, ter oprichting of ondersteuning van scholen, waar de Bijbel en de volkshistorie aan Christelijke opvoeding dienstbaar kunnen worden gemaakt. Daarom begeert de Vereeniging geen anderen kerkelijken grondslag dan het Apostolisch Christendom, gelijk het uit de middel-eeuwsche duisternis der Kerk van Rome weder aan het licht kwam; de belijdenis van het Evangelie, gelijk ze de Protestantsche Kerken niet verdeelt, maar verbindt, en het eenstemmig getuigenis der Kerkhervorming tegen het ongeloof van deze dagen voortzet." ... En op blz. 109 der *Berichten* leest men: „Van den beginne af heeft de Vereeniging herinnerd aan het verband van Kerk en School. Zij ziet naar *Kerk-gemeentelijke* scholen (als naar het meest natuurlijke en eenvoudige gevolg van Kerkelijk bewustzijn en Christelijk plichtsbefef) met verlangen uit. Utrecht, Zevenbergen, de Waalsche Gemeente te Amsterdam geven reeds van dergelijk streven het voorbeeld. Daarentegen wees onlangs de Nederduitsche Kerkeraad te Amsterdam een voorstel van twee hooggeachte leeraars tot uitbreiding der Diakoniescholen, tot oprichting van Tusschenscholen van de hand. Op grond van recht en plicht der Gemeente behooren bij de Kerkeraden

soortgelijke aanvragen te worden gedaan, te worden ondersteund; waar ze afgewezen zijn, te worden herhaald." De eerste algemeene vergadering der vereeniging v. C. N. S. werd den 23 April 1861 geopend met eene rede over: *Het voor Christelijk Nationaal Schoolonderwijs niet ongunstig vooruitzicht.*

Met omzichtigheid en oogluiking werd de wet van 1857 in toepassing gebracht. In overwegend Roomsche streken behield de school een Roomsche strekking, in Protestantsche, vooral in streng Gereformeerde streken deed men, alsof men het gebruik van den Bijbel op de openbare school niet merkte. Evenwel, de hoop om in de staatsschool het positief Christendom door facultatieve splitsing dier school voor de gezindheden een gewenschten invloed te verzekeren, was verdwenen. Dat bleek spoedig in Den Haag. Op een der gemeentescholen aldaar nam een Joodsch kind de vrijheid het woord *Jesus* door te schrappen in een leesboek van een Christenkind, dat naast hem zat. De meester bestrafte het kind. Een paar dagen later ontvingen al de onderwijzers aanschrijving tot het inleveren der lijst van werkzaamheden. Toen zij deze terug ontvingen, was voor *Bijbelsche geschiedenis* de uitdrukking der wet *Beginselen der geschiedenis* in de plaats gesteld.

Tot wat moeilijkheden het stelsel der gemengde school leidde, kan o. a. ook blijken uit hetgeen zekere onderwijzer H., die tot 1860 het nog in de openbare school uithield, op blz. 232 van het *Maandschrift v. Chr. opvoeding* (jaarg. 1865) er van verhaalt. Hij gebruikte als openbaar onderwijzer Schmidts *Oude en Nieuwe Testament*. Zeer vele malen gebeurde het hem, dat een Jodenkind den naam *Jesus*, die in de les voorkwam, weigerde uit te spreken. Wanneer de onderwijzer naar de oorzaak hiervan vroeg, was het antwoord van den leerling steeds: „*Wij mogen niet, het is ons verboden.*”

Een paar malen in de week was het des onderwijzers gewoonte, de voornaamste jaartallen uit de geschiedenis des vaderlands te doen opzeggen. De leerlingen zeiden daarbij: „*Jaren vóór Jesus. 100. Aankomst, enz.*” Niet zelden gebeurde het, dat een Jodenkind dit moest doen. Maar dan wilde het nimmer zeggen: *Jaren vóór Jesus*, altijd zei het: *Jaren vóór*. Op de vraag: *Waarom zegt gij het niet als de anderen?* was steeds het antwoord: „*Wij mogen dien naam niet uitspreken; het is ons geleerd.*”

„Een echt Nederlander stemt toe,” schreef eens Ds. Heldring in het *Christelijk Weekblad*, „dat een Christen zonder Bijbel is:

- 1°. Een kind, dat zijn vader niet kent.
- 2°. Een vreemdeling, die zijn tehuis vergeten heeft.
- 3°. Een reiziger, die op 's levens woeste zee zijn stuurman verloor.
- 4°. Een strijder, die zijn zwaard verbrak, waarmee hij alleen strijden kon.
- 5°. Een erfgenaam, die het testament, waarbij hij zijne erfenis aanvaardde kon, verscheurde.
- 6°. Een schuldenaar, die den kwijtbrief vernietigde, waarbij hem zijne schuld werd kwijtgescholden."

Zoo denken *echte* Nederlanders er over. Maar de wet deed dat niet en zoo kwam het, dat langzamerhand de Bijbel als opvoedingsboek alle beteekenis voor de openbare school verloor. Daardoor kreeg de Vereen. v. C. N. S. des te meer reden van bestaan. Ongelukkig werd deze al spoedig door velen gewantrouwd. Er waren er, die een meer algemeen, maar ook om Kerk en School niet te scheiden, een meer confessioneelen grondslag voor de Vereeniging verlangden. Vooral de Afgescheiden broeders konden zich op den duur niet in de Vereeniging vinden. Bij het vermelden van de *Kerkgemeentelijke scholen* op blz. 109 der *Berichten* was geen melding gemaakt van die der Christelijk-Afgescheidenen. Terstond vroeg de heer Wijle, hoofdonderwijzer te Assen, in het weekblad de *Banier*: „waarom *ignoreert* men ons? uit *onbekendheid* of uit andere oorzaken?“ terwijl hij er op wees, dat door de Christelijk-Afgescheidenen reeds 21 Kerkgemeentelijke scholen waren opgericht. Hierin was hij in zijn recht. Minder prijselijk was het echter, dat sommige Afgescheidenen, zonder het volgende nummer der *Berichten* af te wachten, hun lidmaatschap van de Vereeniging opzeiden. Te recht mocht Groen klagen: „Ik dacht niet, dat na de wijs, waarop ik mij 25 jaren lang, òf in 't openbaar over de Afgescheidenen heb uitgelaten, òf ook tot onderhandsche ondersteuning in Kerk en School mij bereid heb getoond, de mogelijkheid van een *opzettelijk verzwijgen* en van een *voortdurend ignoreeren* zou worden ondersteld.“ De heer Wijle zond spoedig aan Groen het volgende schrijven: „Mij doet innig leed, dat de Vereeniging tot dusver bij de Afgescheidenen niet eene gewenschte deelneming ondervindt; meer nog smart het mij, dat van hen, die lid werden, nu reeds, *enkel op het doen mijner vraag, zonder het antwoord er op af te wachten*, sommigen hun lidmaatschap opzeggen.“

Maar ook anderen hadden hunne bezwaren tegen de Vereeniging uitgesproken. Ds. De Liefde immers was lid geworden der Vereeniging, „met diepe smart evenwel over haar gevaarlijk clericaal standpunt.“

De onderwijzer Lemkes wilde uit de Statuten de uitdrukkelijke vermelding van Kerk en predikanten verwijderd hebben. Ds. Van Rhijn wilde in het reglement het *Evangelisch beginsel* krachtiger en duidelijker uitgedrukt hebben. De la Saussaye wilde, dat men de belijdenis als grondslag zou aanvaarden. De leden van „*Ernst en Vrede*” verdachten de Vereeniging van „dogmatisme, formalisme en doode orthodoxie.” Ds. Du Cloux verklaarde geen lid te kunnen worden, indien niet van ieder lid instemming verlangd werd met de leer der Ned. Herv. Kerk, in hare formulieren vervat, enz. Groen echter zeide: „Het standpunt is zoowel confessioneel als Evangelisch; confessioneel niet meer, dan bij eene Christelijk Protestantsche volksofvoeding te pas komt.” — In weerwil van dit alles nam de Vereeniging in ledental toe en wist op vele plaatsen de behoefte aan Chr. Onderwijs te wekken, vooral ook door den arbeid harer colporteurs: G. van Rennes in Gelderland, Zeeland en Z.-Holland, S. de Jager in Friesland, G. Hertel in Groningen, J. Moora in N.-Holland en G. van Emmerik in Utrecht.

HOOFDSTUK XXXIV.

J. A. WORMSER. — OPRICHTING VAN CHRISTELIJKE SCHOLEN. —
 SEXBIERUM. — HEMMEN. — NORMAALSCHOOL TE ZETTEN. —
 KOSTELOOS OPENBAAR ONDERWIJS EN MISBRUIK VAN
 KERKELIJKE FONDSEN.

In Oct. 1861 verscheen 't *Maandschrift voor Christelijke opvoeding in school en huis*, voorbereid en tot stand gebracht door de *Vereeniging van Christelijke onderwijzers*. Dit orgaan werkte krachtig mede, om de belangstelling in 't Christelijk onderwijs te verlevendigen. Het stond onder redactie der H.H. M. D. van Otterloo, J. P. Schaberg, H. J. van Lummel, W. Oostmeyer, enz. De uitgave er van moest in 1867 wegens gebrek aan belangstelling gestaakt worden.

Den 1 Nov. 1862 leed de zaak van het Chr. onderwijs een groot verlies door het overlijden van den verdienstelijken Amsterdamschen deurwaarder J. A. Wormser. Behalve onderscheidene belangrijke brochures leverde hij eene reeks van uitmuntende opstellen in Groens dagblad *de Nederlander*, die van zijne liefde voor en zijne belangstelling in de Chr. volksschool getuigen. Hij behoorde dan ook mede

tot de oprichters van de eerste bijzondere school der 1^e klasse te Amsterdam. Meermalen had hij de Vereen. v. C. N. S. door zijne adviezen over verschillende onderwerpen aan zich verplicht.

Ondertusschen was het getal Chr. scholen weder aanmerkelijk toenomen. Ze alle te vermelden, is niet noodzakelijk. Enkelen willen wij nog noemen. Den 4 Mei 1863 werd te Vlissingen eene Chr. School geopend met 40 leerlingen onder den hoofdonderwijzer H. F. van Rosmalen. Ook in Sexbierum wenschte men eene Chr. school. De openbare onderwijzer, die 40 jaren aldaar was geweest, was overleden. De vrienden van het Chr. onderwijs, waaronder vooral de geneesheer Dr. Knoll, lid van den gemeenteraad en Ned. Herv. Kerkvoogd, behoort genoemd te worden, sloegen nu de handen aan het werk. Zij zochten den toekomstigen Hoofdonderwijzer der te stichten Chr. School te doen benoemen tot koster en organist: 1°. omdat de kerkelijke bedieningen niet behooren tot het departement der openbare school, 2°. omdat de inkomsten dier bedieningen nog te redden waren, daar de vroegere schoollanden van Sexbierum reeds waren veralinieerd en men te Pietersbierum daarmee ook reeds druk bezig was, 3°. om door die benoeming een groot deel van het traktement van den onderwijzer bijeen te krijgen en voor hem in het bezit te komen van de kosterwoning (die altijd door den vroegeren openbaren onderwijzer *als koster* was bewoond geweest) en zij dus enkel eene school behoeften te bouwen. Bovendien vroegen de vrienden 3000 of 4000 gld. subsidie uit de kerkebeurs. Eenige floreenplichtigen teekenden tegen deze aanvraag protest aan. De voorstanders van het Christelijk onderwijs, inzonderheid de predikant Ds. G. J. Sypkens, lieten zich hierdoor niet ophouden. Hoewel het provinciaal collegie van toezicht nog geen uitspraak had gedaan, werd de school den 15 Juni 1863 geopend met 63 kinderen. Tot hoofdonderwijzer was aangesteld J. C. de Puy, laatstelijk werkzaam geweest aan de *Chr. Charitable sociteitsschool* te 's-Gravenhage, wien den 10 Dec. 1863 door de floreenplichtigen uit de kerkefondsen een salaris van 700 gld. werd toegekend, nl. *in zijne kwaliteit als koster*.

De school te Sexbierum was niet beslist kerkelijk. Een derde der kerkelijke gemeente aldaar was modern, zoodat men voor eene overrompeling van die zijde op zijn hoede was. De Chr. school te Oosterbierum, die tien jaren later opgericht werd, was echter geheel kerkelijk.

De heer De Puy had in het eerst te Sexbierum met vele moeilijkheden te worstelen. De haat was zoo groot tegen den bijzonderen

V onderwijzer, dat men hem, vóór hij nog begonnen was, op straat naschreeuwde: „Steenigt hem.” Vele vooroordeelen had hij te overwinnen, vele scheeve of leugenachtige voorstellingen moest hij weerleggen. Doch in Gods kracht en met Gods hulp overwon hij. Met 63 leerlingen, (de openbare onderwijzer hield er 70 over) begonnen, breidde zijne school zich allengs zeer uit, zoodat hij, na 28-jarigen arbeid, bijgestaan door twee onderwijzers, 185 leerlingen te onderwijzen had, terwijl het getal leerlingen der openbare school na 1863 met 10 achteruitgegaan was en nog slechts 60 bedroeg. Toen men in 1888 het 25-jarig bestaan der Chr. school feestelijk herdacht, was ook het Dagelijksch Bestuur der gemeente bij de plechtigheid tegenwoordig. Dit Bestuur kon dan ook niet nalaten, zijne ingenomenheid met het bijzonder onderwijs te betuigen en den heer De Puy, evenals aan den openbaren onderwijzer, die eveneens een jubilé vierde, een vereerend getuigschrift uit te reiken. Wel mocht de heer De Puy op dat 25-jarige jubilé uitroepen: „*Soli Deo Gloria!*” De Heere had hem geholpen en hem de liefde en achting van vriend en vijand doen verwerven.

Wij meenden bij de oprichting der Chr. school te Sexbierum iets langer te moeten stilstaan, omdat zij een voorbeeld en baanbreekster in Friesland is geweest voor het Chr. *Kerkelijk* onderwijs. De Chr. scholen toch, die reeds vóór die te Sexbierum in Friesland bestonden (te Franeker, Makkum, Koudum, Workum enz.) gingen alle uit van *particuliere* commissiën en hadden met de Kerk niets te maken, uitgenomen die te Harlingen, welke van de Afgescheiden gemeente uitging.

Den 1 Nov. 1860 werd de bijzondere school voor Christelijk onderwijs te Wissekerke ingewijd. De heer J. van Zanten, vroeger hulponderwijzer te Utrecht, kon zijn taak met 15 leerlingen beginnen, welk getal al spoedig tot 50 steeg. En dat, niettegenstaande in de twee aldaar bestaande openbare scholen de Bijbel werd gelezen en de Bijbelsche Geschiedenis werd verhaald en het gemeentebestuur sinds Januari 1860 bepaald had, dat het openbaar onderwijs met schoolbehoeften aan alle gebruikers er van gratis moest worden verstrekt.

Den 3 Febr. 1862 werd de Chr. school te Enkhuizen geopend. Tot hoofdonderwijzer was de heer P. Lub, vroeger openbaar hulponderwijzer aldaar, aangesteld.

Ook te Hemmen in de Betuwe was een Christelijke school gekomen. Gedep. Staten drongen nu bij het Gemeentebestuur er op

aan, om er een tweede (natuurlijk openbare) school bij te bouwen. Voor wie? Wel, voor niemand, want in het dorp was niemand bekend, die er voor zijne kinderen gebruik van zou maken. 8000 gld. voor gebouwen en 400 gld. (jaarlijks) moest dus uitgegeven worden, zonder eenig nut. Toch was het einde: „Zoo gij het niet doet, dan zet de Staat die voor uwe rekening!“ Gelukkig vond men een practischen uitweg. De Hemmenaren, die er in de verste mogelijkheid zouden kunnen zijn, zouden de openbare school te Zetten moeten bezoeken. Hiervoor moest Hemmen jaarlijks 80 gld. betalen. Inplaats, dat de jeugdige Hemmenaren naar de school te Zetten gingen, bezochten wel kinderen uit Zetten de Chr. school te Hemmen. En Hemmen achtte zich gelukkig, met 80 gld. jaarlijks het voorrecht der openbare school af te kunnen koopen.

Den 9 Sept. 1863 was het voor de vrienden van het Christelijk onderwijs te Culemborg een dag van blijdschap. Toen toch werd aldaar eene Chr. school geopend onder den hoofdonderwijzer R. de Bruin, die laatstelijk aan de school van den heer Weenink te Zwolle was werkzaam geweest. Hij mocht zijn arbeid beginnen met 54 leerlingen.

Een Chr. school te Zutphen, den 27 Febr. 1863 geopend met 70 leerlingen, mocht een paar maanden later reeds 110 leerlingen op de dag- en 35 op de avondschool tellen.

Op 20 Nov. 1863 had in tegenwoordigheid van een aantal belangstellenden de opening plaats van de Christelijke armenschool te Amsterdam. Tot hoofd der school was aangesteld F. C. Wijle, vroeger als zoodanig werkzaam te Assen.

Bestond er te Nijmegen eene Chr. Normalschool voor *onderwijzers*, Ds. O. G. Heldring, die zich steeds een warm voorstander van het Chr. Onderwijs had betoond, richtte te Zetten eene Normalschool voor *Chr. Onderwijzeressen* op, welke den 9 Aug. 1864 werd geopend. De heer J. Nobels werd tot hoofdonderwijzer aangesteld, terwijl Mej. J. J. Weyland uit Zeist welwillend de betrekking van Directrice dier inrichting op zich nam. Voorts zorgde ook, onder meer, de Opleidingsklasse van den bekwamen H. J. van Lummel voor de aankweeking van goed onderwijzend personeel. De Vereeniging voor C. N. S. kende eene gratificatie toe aan hoofdonderwijzers van Chr. scholen voor elken kweekeling, door hen tot hulponderwijzer opgeleid.

De vaccinatedwang benadeelde het Chr. onderwijs zeer. Te Goes b.v. moest de bloeiende school van Ds. Buddingh in 1867 worden

opgeheven, omdat de ouders gewetensbezwaar hadden, hunne kinderen te laten vaccineeren. De school telde meer dan 300 leerlingen. Mr. P. A. Saaymans Vader deed pogingen, bij den gemeenteraad om opheffing van het besluit, dat alle schoolgaande kinderen gevaccineerd moesten wezen, maar te vergeefs. De hoofdonderwijzer Hermanus Blommendaal, die zes jaren de school bestuurd had, werd in 1867 naar Neerbosch geroepen, om daar de school voor de weezen tot een hoofd te zijn. Tot 1876 mocht hij zijn taak aldaar met lust en onder veel zegen verrichten. Den 26 Nov. 1876 werd hij door den dood van zijn post afgeroepen. Hij werd opgevolgd door B. van der Schuur, vroeger onderwijzer aan de weeshuisschool. Ook op andere plaatsen bleek de verplichte vaccine een wapen in de hand der vijanden van het Chr. Onderwijs. Herhaaldelijk werd de kwestie in de Tweede Kamer gebracht, doch de minister verklaarde, dat het eene zaak der gemeentebesturen was, en deze waren in den regel weinig gezind, iets ten gunste der Chr. school te doen.

Behalve door de vaccine verplichtend te stellen, wist men ook de vrijheid van onderwijs, een der *hoofdbeginselen* der wet van '57, te verkorten, door op plaatsen, waar Chr. scholen werden opgericht, het openbaar onderwijs *kosteloos* te stellen. Te Aarlanderveen b.v. werd bij de oprichting der Chr. school het schoolgeld op 25 cts. bepaald; het schoolgeld op de openbare school bedroeg 18⁵ cts. per week. Na de oprichting der Christelijke school schafte de gemeenteraad de schoolgelden af, zoodat er sedert 1 Jan. 1864 op de openbare scholen kosteloos onderwijs gegeven werd. Zoo deed men ook te Koudum, De Lemmer en op andere plaatsen. De heeren Mackay en Van Nispen van Sevenaer brachten dit punt in de Tweede Kamer ter sprake, doch de minister antwoordde: „Het gemeentebestuur is vrij, om kosteloos onderwijs te doen geven. Wanneer evenwel het gemeentebestuur, om kosteloos onderwijs te doen geven, van mij subsidie mocht verlangen, dan zal het niet slagen; dan zal het stuiten op mijn neen.” Hiermede was de heer Van Nispen van Sevenaer niet tevreden. Deze zeide daarom: „Ik heb vóór twee jaren in deze Kamer voorgelezen uit de stukken, tusschen de Kamer en de regeering gewisseld, hetgeen omtrent dit aangelegen onderwerp daarin wordt gevonden. Daar staat met cursieve letters gedrukt, dat het aan de gemeenten *niet* zal vrijstaan, kosteloos onderwijs te geven aan degenen, die het betalen kunnen, ten ware *uit andere bronnen* dan belastingen, de kosten daartoe zouden kunnen worden gevonden.” Evenwel, Thorbecke meende, dat hij in dezen de vrijheid der gemeenten niet te

zeer mocht beperken, waarop Van Nispen van Sevenaer zei: „Ik hoop, dat de regeering van Nederland, wanneer eenmaal hier eene wet is aangenomen, al bevalt die wet niet aan iedereen, *die wet ook in den geest en de strekking, waarin zij is aangenomen, zal doen uitvoeren en kracht er aan zal weten te geven.*”

Art. 33 der wet van 1857 zei: „Ter tegemoetkoming in de kosten kan eene bijdrage voor ieder schoolgaand kind worden geheven.” De redactie van dit art. was gebrekkig en liet den gemeenteraad vrij. Toch was de bedoeling van den wetgever, dat in den regel op *elke* school, door wie betalen kon, schoolgeld zou worden betaald. Dit bleek vooral uit de stukken, tusschen de Kamer en de regeering over dit punt indertijd gewisseld en waar de heer Van Nispen van Sevenaer Thorbecke op wees. Evenwel stonden vele gemeenteraden zich daaraan niet en grepen kosteloos openbaar onderwijs als een gewenscht middel aan, om de bijzondere school in hare uitbreiding tegen te gaan. In 1864 werd in 38 gemeenten van Z.-Holland, in 4 van N.-Holland, in 23 van Zeeland, in 6 van Overijssel en in 15 van Groningen het openbaar onderwijs kosteloos gesteld. Met de gemeenten, die reeds vroeger dit hadden gedaan, waren in dat jaartal 238 gemeenten, waar de kinderen gratis de openbare scholen konden bezoeken. In deze gemeenten was het geregeld schoolgaan geenszins beter dan in de andere en onder deze gemeenten waren er 41, waar bijzondere scholen bestonden, zoodat op deze plaatsen geene volle onderwijsvrijheid genoten werd. De voorstanders van bijzonder onderwijs, die een hoog schoolgeld voor hunne eigene kinderen betaalden, moesten dus op plaatsen, waar het openbaar onderwijs kosteloos was gesteld, ook nog schoolgeld helpen betalen voor de leerlingen der staatsschool.

Groot misbruik werd er, vooral in Friesland, gemaakt van *kerkelijke* fondsen tot ondersteuning der *openbare* school. Dat was *kerkberooving* en van de zijde der beheerders van de kerkelijke goederen, *plichtverzaking*. Uit de *Tabel der bijdragen* voor het openbaar onderwijs in Friesland blijkt, dat in 1862 in dat gewest de openbare schoolgelden bedroegen 25.376 gld., de opbrengst van bijzondere fondsen 48.338 gld. In de toelichting leest men: „De aanzienlijke som van 48.338 gld. is grootendeels hetgeen genoten is of verstrekt uit school-, kosterij-, vicarij- en andere beneficiale goederen, grondpachten en eeuwigdurende renten, enz., of uit kerkvoogdijgoederen.” In Friesland bedroeg te Jutrijp het traktement van den onderwijzer 400 gld., waarvan uit kerkelijke fondsen 350 gld.; te Oosterbierum genoot de onderwijzer

voor het waarnemen der kerkelijke bedieningen 525 gld.; te Pietersbierum 425 gld.; te Wijnaldum 383 gld.; te Minnertsga 328 gld. Uit andere provinciën was ook veel dergelijks te vermelden. Den 14 Mei 1862 zei Mackay hiervan in de Tweede Kamer: „die soort van subsidiën komen niet meer te pas. De burgemeester, tevens kerkvoogd, kan het aangenamer vinden, aldus een hoofdelijken omslag te vermijden, maar het is hem niet geoorloofd, op die wijze aan de burgerlijke gemeente ten koste der kerkelijke gemeente behulpzaam te zijn. Na de nieuwe regeling van het onderwijs, moeten geene *kerkelijke* fondsen op die wijs worden gebruikt.” Thorbecke antwoordde daarop, dat er in Friesland en ook elders kerkelijke en pastorie goederen zijn, welke bezwaard zijn met bijdragen voor scholen en het Gouvernement mocht die goederen van deze verbintenis niet ontheffen. Zeer terecht wordt hierbij in de *Berichten* aangeteekend: „De vraag is, of eene verbintenis ten gunste der *Kerk*, die in de *kerkelijkheid* der school haar grond heeft, niet, voorzoover den Staat aangaat, door de tegenwoordige inrichting van het onderwijs, ophoudt; of eene bijdrage, verleend aan de school, als *onderdeel van de Kerk*, bij de scheiding van Staat en Kerk, niet voor de *Kerk*, ten dienste van hetgeen zij ter Christelijke opvoeding wenschelijk keurt, beschikbaar is en blijft.

„De minister is tegen verbinding van een *kerkelijk doel* met eene openbare school: maar dan ook, wenschen wij, tegen verbinding van *die* school met *kerkelijk geld*.”

HOOFDSTUK XXXV.

J. C. DE PUY.

Het is hier de plaats, om eenigszins nader stil te staan bij Johs. Corstianus de Puy. Hij werd den 1 Maart 1835 te Zegwaard, waar zijn vader Hoofd der school was, geboren. In 1837 werd zijn vader Hoofd der school in het Burgerweeshuis te 's-Gravenhage. Op zijn 12e jaar werd de heer De Puy, na van zijn' vader het gewone schoolonderwijs te hebben genoten, kweekeling bij den heer K. van den Heuvel, Hoofd eener stadsarmenschool in Den Haag. Deze armenschool was een modelschool. Van de 1000 leerlingen, die zij telde, genoten er 700 in één lokaal beneden en 300 in één lokaal boven onderwijs.

J. C. DE PUY.

De kweekelingen hadden er 80 à 90 leerlingen, de onderwijzers 120 à 150 leerlingen voor hunne rekening. De heer De Puy bleef er tot zijn 16e jaar en verkreeg toen den 4^{en} rang. Hij werd nu aangesteld tot onderwijzer aan een burgerdagschool, waar tevens onderwijs werd gegeven in Fransch, Duitsch, Engelsch en wiskunde. Na ongeveer anderhalf jaar hier werkzaam te zijn geweest, en op 18-jarigen leeftijd den 3^{en} rang te hebben verkregen, werd de heer De Puy als onderwijzer aan de school van den waardigen D. de Visser Smits aangesteld. Deze school telde drie lokalen en de onderwijzers hadden er 70 à 75 leerlingen voor hun rekening. De Puy bleef er ongeveer drie en een half jaar en kwam toen als onderwijzer aan de *Chr. Charitable Sociteitsschool* in Den Haag bij den heer W. F. Golterman. De school van den heer Golterman had slechts één lokaal, waarin circa 200 leerlingen onderwezen werden. De heer De Puy was ongeveer 6 jaar aan die school werkzaam. In dien tijd was hij zelf leerling der Kon. muziekschool in Den Haag. Nadat hij diploma voor orgelspel en de theorie der muziek had verkregen en onder de wet van 1857 de hoofdacte, alsmede acte voor teekenen en gymnastiek had verworven, trok hij, naar wij zagen, den 15 Juni 1863 naar Sexbierum. Den 15 Juni 1903 vierde men te Sexbierum gedachtenis van het 40 jarig bestaan der Christelijke school. Bij deze gelegenheid was het den heer De Puy vergund, ook nog een woord tot de feestvierenden te richten. Den 1 Oct. 1891 werd hij te Oosthem (bij Sneek) tot Hoofd der Chr. school aangesteld. In April 1902 legde hij hier zijne betrekking neder, om de verdere jaren zijns levens in stille rust door te brengen. Als componist van verschillende zangbundels (als het *Harpje*, de *Lofstem*, welke 2 hij ten voordeele van *Barnabas* uitgaf), als lid van het Hoofdbestuur der Vereeniging van Chr. onderwijzers als anderszins heeft de heer De Puy zich verdienstelijk gemaakt. Hij erkent het dankbaar, dat, wat hij werd, hij werd door Gods genade, na volhardende studie. In zijne jeugd moest een kweekeling den geheelen dag schoolhouden en in zijne rusturen kreeg hij les of moest studeeren. Op de *Groen van Prinstererschool* moest de heer De Puy drie keer daags schoolhouden (van 9 tot 12, 2 tot 4 en 5 tot 7 uur). Hij verliet die school, om meer tijd voor studie te hebben.

Hoe vijandig velen te Sexbierum het Chr. onderwijs gezind waren, toen de heer De Puy er als Hoofd der Chr. school optrad, kan blijken uit het volgende *Ingezonden* in een plaatselijke courant:

HABAKUK 2 : 10.

Vers 1. En het geschiedde in dezelve laatste dagen, dat er in de landpale van Sixtus¹⁾ gekozen zoude worden ééne dergenen, die de gelden insamelde van hen, die hunne kudden weidden en hunne akkers bouwden met koorn, opdat die landstreken niet werden overstroomd door de silterige waterstroomen.

2. En het was de elfde dag der zesde maand van het drie en zestigste jaar der 19e eeuw.

3. Toen zond Habakuk²⁾ zijn' dienstknecht, den zone Abrahams,³⁾ naar die inwoners derzelfde landstreke, en zeide tot hem:

4. „Zone Abrahams, ziet, ik heb u lief, gij weet, dat ik gansch zwakkelijk ben⁴⁾ en gij zijt sterk in alle woorden der kinderen Belials en gij hebt goeden raad, dien ik doe, veel meer dan de raad mijner huisvrouw. Gij weet, dat ik u liefheb, zoodat ik om uwentwille bespot word door de gansche gemeente.

5. Zoo zend ik u tot de inwoonders van Sixtus, om hen meewaardig te maken en om hun mijne groote strijdkrachten⁵⁾ te toonen.

6. En toen de inwoners den zone Abrahams, den knecht van Habakuk zagen komen, komende in purperen kleederen⁶⁾ en versierd met een sierlijk hoofdtooisel⁷⁾, afkomstig uit den stamme Rubens, overviel hun siddering en beving en werden gansch zeer verslagen.

7. En onder de inwoners van Sixtus waren er, die gehoor gaven aan hunnen grijzen Hoogepriester⁸⁾, die tot hen zeide: „Kinderkens, wend u af van de goddeloozen, die mij en den profeet Habakuk wederstaan.”

8. En daar waren onder hen lieden, die vreesden den grooten toorn van den grooten Profeet²⁾, wiens harte nu van steen was, en van den grijzen Hoogepriester⁸⁾ en van den overste der slaven⁹⁾, den zone Abrahams, overleggende al deze dingen in hunne harten. Sela: Basta!

---

1) *Sexbierum* komt van: *Sixtus-barra* = land van of gewijd aan *Sixtus*.

2) Hanekuyk.

3) De Ruitter, wiens vader Abraham heette.

4) Namelijk: zwak van verstand!!

5) Hij kon nl. 195 stemmen uitbrengen.

6) Hij droeg een bruine jas.

7) Hij had een ouden hoed op het hoofd.

8) Ds. Sypkens.

9) De Ruitter, als zaakwaarnemer.

9. En men kwam te zamen en men nam eenen insamelaar van hunne gelden, die kwam uit heel verre landen, uit de landpale Moäbs, over de zee¹⁾, omdat die insamelaar ook hanteerde de cimbalen en de klavieren, hoedanige daar gebruikt wierden bij de viering van den Sabbath²⁾ en omdat die insamelaar ook meende te kunnen verklaren en uit te leggen de schriften der ouden³⁾.

10. En de grijze Hoogepriester keerde zeer voldaan met zijnen geheimschrijver⁴⁾, die een hoofdtoisel droeg van menschenhaar⁵⁾ en die een mond heeft als een zwarte heiden⁶⁾, naar zijne haardstede terug.

11. En de zone Abrahams keerde terug met soetelijk grijnslachen en gebukten rugge⁷⁾ en hij aanzag niet de menschenkinderen, die hem op zijnen weg ontmoetten, en hij kwam triomphantelijk bij zijnen meester terug.

12. En Habakuk omhelsde zijnen geliefden dienstknecht en schonk hem ten loon een geitenbok⁸⁾.

13. En de knecht Habakuks was zeer blij met dat geschenk, daar de zone Abrahams nu 2 geitenbokken had.

14. En in de plaats, waar de profeet Habakuk woonde⁹⁾, verfoeide men hem om deze zake en men wierp hem in datzelfde jaar uit de vergadering der oudsten derzelve stad¹⁰⁾.

De Weeklager.

Gevonden in een oud Manuscript.

VERKLARING.

De openbare onderwijzer te Sexbierum, Kiestra, was, evenals de overige Hoofdonderwijzers in Barradeel, Sub-Floreenontvanger. De vrienden van het bijzonder onderwijs te Sexbierum trachtten den heer

---

1) De Puy, die uit Den Haag kwam.

2) De Puy bespeelde het orgel *anders*, dan men gewoon was te hooren.

3) De Puy gebruikte den Bijbel op school.

4) Dr. Knoll, secretaris van het schoolbestuur.

5) Namelijk een pruik.

6) Dr. Knoll had zwarte tanden.

7) Hij was wat hoogrugig.

8) Men weet niet, wat hiermee bedoeld wordt.

9) Harlingen.

10) Namelijk uit den Gemeenteraad, waarvan hij lid was. *Dit* pamflet maakte echter, dat hij *herkozen* werd.

De Puy als zoodanig benoemd te krijgen. Dit moest gebeuren in eene vergadering van stemgerechtigde floreenplichtigen. Als eigenaar van een groot aantal boerenplaatsen te Sexbierum kon de heer Hanekuyk te Harlingen voor *burgerlijke* benoemingen als ontvanger, enz. 195 stemmen uitbrengen. Daar hij Doopsgezind was mocht hij in *kerkelijke* zaken *niet* stemmen. De heer Hanekuyk zond met zijne 195 stemmen den zaakwaarnemer De Ruiters naar de vergadering te Sexbierum, en dit had tengevolge, dat de heer De Puy tot ontvanger werd benoemd, waardoor diens salaris met 70 gld. werd verhoogd. Toch hadden de vrienden zonder die 195 stemmen nog wel de meerderheid gehad.

HOOFDSTUK XXXVI.

AARD VAN HET OPENBAAR ONDERWIJS. -- LOOSDUINEN. -- OOSTERLITTENS. --
MR. DE PINTO. — REDE VAN PROF. HOFSTEDE DE GROOT EN
DE GEVOLGEN DAARVAN.

Ook te Sexbierum werd kerkelijk geld gegeven aan de openbare school. De predikant, Ds. G. J. Sypkens, had aldaar, gelijk wij zagen, in vereeniging met kerkvoogden, den moed aan dat onrecht een einde te maken. Dat was een goed voorbeeld, dat later navolging vond. De openbare school, die alle betrekkingen met de Kerk had verbroken, behoorde niet met kerkelijk geld gesteund te worden, maar moest betaald worden uit de kassen der gemeente.

Dat alle verband tusschen Kerk en Staatsschool verbroken was, bleek vooral te Loosduinen. De onderwijzer aan de openbare school, J. W. van Eek aldaar, ontving een verzoek van den kerkeraad der Ned. Herv. gemeente, om in het schoollokaal tweemaal 's weeks gedurende het geheele jaar aan de schoolgaande Protestantsche kinderen onderwijs te geven in de Bijbelsche geschiedenis en het koraalgezag. De kerkeraad gaf van dit gedaan verzoek officieel kennis aan het gemeentebestuur. Dit bestuur wees den hoofdonderwijzer op art. 24 der wet op het lager onderwijs, luidende: „De hoofd- en hulponderwijzers bekleeden geene ambten of bedieningen dan met goedkeuring van Gedeputeerde Staten . . . . Zij drijven geen handel, doen geen nering, noch oefenen eenig beroep uit.”

De hoofdonderwijzer adresseerde zich daarop aan Gedeputeerde Staten, die vervolgens het gevoelen van burgemeester en wethouders

inwonnen. Het dagelijksch bestuur meende het toestaan van het verzoek te moeten ontraden, omdat het vreesde, „dat ook hierdoor aan de ouders van andere godsdienstige gezindten, wier kinderen de openbare school bezoeken, zou worden aanstoot gegeven.” Ook de schoolopziener dacht, dat het niet geraten was, de gevraagde vergunning te geven, en wel omdat, „lettende op de individualiteit van den genoemden hoofdonderwijzer, deze dan aan zijn onderwijs op de openbare school zoo licht eene richting zou kunnen geven, die in strijd zou zijn met de bedoeling der wet.” De schoolopziener was dus bevreesd, dat de hoofdonderwijzer, door het geven van privaatonderwijs in Bijbelsche en vaderlandsche geschiedenis, in de openbare school teruggekeerd, te zeer nog onder den invloed van die Christelijke atmosfeer zou worden bevonden. De Inspecteur H. J. van der Heim meende echter, dat het geven van zulk onderwijs niet als eene bediening kon worden beschouwd. De Gedeputeerde Staten vereenigden zich met dit laatste gevoelen en schreven daarom aan het gemeentebestuur, dat hunne goedkeuring niet werd vereischt. Burgemeester en wethouders wilden echter een beslissend antwoord hebben en gingen in hooger beroep. De Raad van State werd gehoord en eindelijk werd bij Kon. Besluit aan den onderwijzer te Loosduinen de gevraagde vergunning geweigerd, als zijnde in strijd met de wet.

Was het wonder, dat men, met zulke beslissingen voor oogen, bij de kerkbesturen er op aandrang, om aan de bekostiging der staatsschool uit kerkelijke fondsen niet alleen een einde te maken, maar ook aan de vereeniging der kerkelijke betrekking van koster en voorzanger met die van openbaar onderwijzer? Niet alleen zag men in dergelijke geldbesteding *kerkberooving*, maar meende men ook, en niet ten onrechte, dat daardoor in vele gemeenten de oprichting van kerkgemeentelijke scholen, die anders zeer mogelijk zou zijn, onmogelijk werd.

Toch was de Bijbel en het onderwijs, daaruit ontleend, in veel openbare scholen nog niet geheel vreemd. Maar hoe werd het hier en daar gegeven? Op eene dorpsschool in Friesland werden na het lezen uit het N. Testament de kinderen tot dankbaarheid opgewekt, *omdat zij gelukkig niet zoo waren als de Farizeërs*, van wie zij zoo aanstonds lazen. Een ander onderwijzer deed, na het lezen van de geschiedenis der verzoeking in de woestijn, den kinderen *hoofdschuddend* de vraag: „Geloofst gij, dat er een duivel bestaat?” Waar de onderwijzer zóó duidelijk deze vraag beantwoordde, behoeft men

niet lang naar het antwoord der leerlingen te gissen. Geen wonder, dat de ouders, die hunne kinderen in den geest des Woords wilden zien opgevoed, een afkeer hadden van zulk onderricht. — Onderscheidene openbare onderwijzers stelden in school den aap voor als den „urmesch” en verklaarden dikwijls het slecht lezen op school uit het Bijbellezen in huis.

In *de Heraut* van 5 Febr. 1864 kwam de volgende mededeeling voor: „Een 12-jarige jongen uit Israël had op school tot een gereformeerd jongentje gezegd, dat er nimmer een Jezus bestaan had, waarop de ander had geantwoord: „Er is wel een Jezus geweest, maar gijlieden hebt Hem gekruisigd.” Het Christenkind werd gestraft, „omdat,” zooals de meester aan de moeder schreef, „het een onbetamelijk en niet kinderlijk gesprek gevoerd had met een Israëlietisch kind.”

Te Oosterlittens zei de hoofdonderwijzer der openbare school bij zijn onderwijs, dat alles, wat in den Bijbel staat, nog geen waarheid is. De koopman S. J. van Buren, die ook aldaar kinderen op school had, klaagde daarom den onderwijzer aan. Deze werd echter bij besluit van 11 Mei 1865 door het gemeentebestuur voor niet schuldig aan wetsovertreding verklaard.

Dit was te Oosterlittens niet het eenige geval. In 1866 gebeurde er, wat de openbare onderwijzer M. van Braam aldus heeft meegedeeld:

„Op den 31 Juli l.l. was bij de 3^e klasse der leerlingen in de school te Oosterlittens het maken van opstellen over onderwerpen naar vrije keuze aan de orde en 't was toen, dat Oepke de Roos, zontje van Jan de Roos, lid der Commissie tot oprichting van eene secteschool, er een vervaardigde, waarin de duivel, als de verleider tot zonde, de hoofdrol speelde. De onderwijzer, dit opstel lezende, zegt daarop met voorbedachten rade en woordelijk: „*ik wil met u niet spreken, of er al dan niet een persoonlijke duivel zij,*” maar stelt den jongen de vraag: „Wanneer gij stil in meesters kruisbessen gaat, (waarvan sprake was), zou dan de duivel of uwe eigene begeerte u hebben verleid?” waarop een hartelijke vermaning, om toch te strijden tegen eigen booze lusten en neigingen besloten werd met den last: „*Laat me dien duivel voortaan buiten de school, hoor!*” — Diezelfde jongen van Jan de Roos nu levert op den 14 Augustus, precies 14 dagen later, bij gelijke gelegenheid een opstel over de duivelen in het land der Gaderenen, die in de zwijnen voeren en, toen zijn meester zegt: „gij wauwelt alweer van duivelen, waar anderen alleen aan krankzinnigen denken,” daarop des knaaps opstel uitwrijft en hem gelast, een ander te maken, durft die jongen op zijne

lei schrijven en zijn meester laten lezen: „Meester mag Gods Woord niet verkorten of verdraaien; want de Openbaring zegt: al wie, enz.” Neen! die brutaliteit heeft een 13jarige knaap, in een school, waar orde en tucht heerschen, die brutaliteit heeft ook de jongen van Jan de Roos niet uit en door zich zelve! Die duivelen zijn voorbedachtelijk en arglistig de school binnengehaald. Ziet daar het feit!”

De leerling zelve gaf een ander verslag van het gebeurde dan zijn meester. Volgens Oepke was de onderwijzer Van Braam in toorn ontstoken geworden, toen hij de woorden, die het tweede opstel van zijn leerling beteekenen moesten, had gelezen en hij had Oepke verweten, „dat ik was van den duivel bezeten en ik had den duivel in mijn hart, en meester zeide ook, zult gij mij leeren? en hij had linialen in de hand, waarmede hij mij sloeg en stompte en joeg mij op het laatst de school uit en gaf mij toen in het weggaan nog een schop.”

De vader van den knaap zond een adres van beklag aan het Gemeentebestuur van Baarderadeel en onderwijl de edelachtbare heeren daarover nadachten, werden door den onderwijzer blaadjes en geschriften in druk aan de schoolkinderen verstrekt. Uit een dezer blaadjes: *Het bijgeloof des duivels oorkussen* getiteld, halen wij het volgende aan:

„Komaan, geloof voor een oogenblik in de wetenschap en laat het gezond verstand een weinige plaats over! De groote Cuvier, de zoöloog, ontmoette op den weg van Parijs naar St. Germain een gehoornd en zeer vreemd geschoeid persoon, die hem zeide: „Kniel voor mij en ik zal u de koninkrijken der aarde toonen, dan kunt gij daarvan één voor u uitkiezen.” Cuvier antwoordde: „Gij hebt geen macht meer over koninkrijken en staten.” De vreemde hernam: „Kniel, zeg ik u, of ik verslind u!” Cuvier trad een pas achterwaarts, mat het monster met een wetenschappelijken blik en sprak op beslissenden toon: „Hoorndragend, – gespleten hoeven, – ergo: herkauwend. Wat herkauwt, vreet geen vleesch; uitgerukt, marsch!” En de satan week van hem.”

Den 13 Dec. 1866 antwoordde de Gemeenteraad, dat hij „kon in het gebeurde uit aanmerking van de zijde, waarvan de eerste aanleiding en aanstoot is gegeven, niet zien een strafbare overtreding der wet van 13 Aug. 1857.” Nu werd de zaak onder de aandacht der regeering gebracht en den 14 Jan. 1867 werd door minister Heemskerk aan adressanten te kennen gegeven, dat den heer Van Braam het verkeerde zijner handelingen onder het oog was gebracht en dat hij beloofd had, in het vervolg zich daarvan te zullen onthouden.

In de *Bijdragen tot de kennis van het Staats-, Provinciaal en Gemeentebestuur in Nederland* behandelde Mr. De Pinto in 1860 de vraag: „Moet, mag nog de Bijbelsche geschiedenis op de openbare school onderwezen worden?” Hij wist op deze vraag niet anders dan een *ontkennend* antwoord te geven. Dit wekte bij hen, die liefst den waren aard der wet van '57 wilden verbergen, veel tegenspraak. *De Wekker*¹⁾ trachtte vooral op paedagogische gronden het betoog van Mr. De Pinto te ontzenuwen en omver te werpen. 't Was echter vergeefsche moeite, want niet van 't geen een gezonde opvoedkunde voorschrijft, maar alleen van wat de wet *eischte*, was hier sprake. De tegenspraak van de *Wekker* had alleen ten gevolge, dat het ware karakter der wet beter werd gekend. Mr. De Witte van Citters, schoolopziener in Z.-Holland, noemde het opstel van Mr. De Pinto onvoorzichtig en ontijdig. Hij oordeelde, dat men beter deed, zulke zaken *stil te houden*.

Het opstel van Mr. De Pinto bracht Ds. Heldring, die indertijd zijne instemming betuigd had met de wet van Van der Brugghen, tot de overtuiging, dat de openbare school, zoo zij aller rechten, ook die der Israëlieten, wilde eerbiedigen, niet naar behooren in de behoeften eener Christelijke bevolking kon voorzien. Hij plaatste daarom een uitvoerig opstel in de *Kerkelijke Courant*, waarin hij als zijne meening uitsprak, dat nu de tijd gekomen was, bijzondere scholen op te richten, die hij liefst *kerkelijk* wilde hebben. Hij toonde het onvermijdelijk noodzakelijke van dergelijke scholen aan.

Dit was andere taal, dan die Ds. Heldring in een „met zorg bewerkt antwoord” in 1858 op de algem. verg. van de *Nederlandsche Protestantsche Unie* op de vraag: „Wat kan de Kerk, in den geest der tegenwoordig vigeerende wet op het onderwijs, doen tot nut en bevordering van 't onderwijs?” gesproken had. Immers, toen was het nog zijne meening: „Weinig Christelijks is er in de schoolwet te vinden, niettemin kan de openbare school nog altijd *iets* aan de Christelijke volksopvoeding toebrengen. Daarom, ook om de verstandsontwikkeling, die zij bevordert, is de Kerk verplicht er voor te zorgen, dat geen kind van de school blijve; 't schoolbezoek moet zij met alle haar ten dienste staande middelen bevorderen.” -- Trouwens

1) De *Wekker* werd in 1843 voor het eerst uitgegeven en maakte onder redactie van A. J. D. Mioulet, leeraar a/h gymnasium te 's-Gravenhage en G. B. Lalleman, Hoofdonderwijzer te Moordrecht, zeer veel opgang onder de vrienden van het openbaar onderwijs.

de oogen van alle geloovigen moesten wel opengaan, vooral door hetgeen met den hoogleeraar Hofstede de Groot voorviel.

Den 13^{en} Oct. 1860 sprak deze professor bij de inwijding van de nieuwe school te Winsum over de *licht- en schaduwzijde van ons tegenwoordig lager schoolwezen*. Zijne rede was grootendeels eene lofspraak op de bestaande wet. Hij zeide: „Onderwijzers! Onthoudt u van godgeleerden twist, maar neemt, wat voor de kinderen op de openbare school dienstig is, uit het Christendom over. Stelt Jezus voor als den volmaakt heiligen mensch, door wien de geheele maatschappelijke en burgerlijke, zedelijke en godsdienstige toestand in de beschaafde landen der aarde veranderd en hervormd is. Zoo gij dit niet mocht doen, zou zelfs geene geschiedenis onderwezen kunnen worden. Ontziet uwe Joodsche kinderen; maar niet zoozeer, dat gij zoudt vergeten, uwe Christelijke leerlingen te voorzien van het allernoodigste. *Geeft onderricht in de Bijbelsche geschiedenis; verhaalt bij de hooge feesten Jezus' geboorte, opstanding, hemelvaart, kerkstichting; laat hen opstellen daarover maken, liederen daarover zingen*. Behandelt de Israëlieten met eerbied, zonder hun iets van dit alles op te leggen; maar toch ook als een overkleine minderheid, die zich naar de overgrootte meerderheid moet schikken. Doet gij dat niet, dan zal de bijzondere school al spoedig op menige en weldra op elke plaats de openbare overvleugelen, en zal *deze verdienen* overvleugeld te worden. Want hoe men de wet ook uitlegge, de ouders zullen ontevreden zijn, zoodra zij bespeuren, dat onder het schild der wet aan hunne kinderen wordt onthouden, wat in hun oog het beste, ja het eenig noodige is, en *alleen op de school*, niet in huis, niet in de kerk kan gegeven worden. Zij zullen eischen, dat de school werkelijk goed zij, doordat zij de hoogste wijding bezit, en zich, ontbreekt deze, vereenigen, om bijzondere scholen op te richten, welke de openbare zullen ontvolken. En gij hebt recht, ouders! in deze uwe zienswijze. Gij moogt, gij moet er op toezien, dat de hoofdzaak der school hoofdzaak blijve.”

Vooraf om er op te wijzen, dat de oprichting der Vereen. van C. N. S. ongemotiveerd was, nam de *Wekker* de rede van Prof. Hofstede de Groot over. Daardoor kreeg 't opstel meer bekendheid. De opperrabijnen van Drente, in Den Haag en Nijmegen beklaagden zich bij de regeering. Zij zeiden: „De Israëliet was in zijn vertrouwen op artikel 23 teleurgesteld door de woorden, die een districtsschool-opziener in het openbaar, ambtshalve en tot de onder zijn toezicht staande onderwijzers gesproken had.” Het gevolg hiervan was, dat

de hoogleeraar, sedert 28 jaren als schoolopziener onvermoeid werkzaam en die sedert 1857 de meest stoutmoedige voorstander van art. 23 geweest was, juist om zijne overtuiging omtrent dat art. 23 werd afgezet. Hofstede de Groot poogde zijn gedrag in een vlugschrift *Hoop en Vrees* te rechtvaardigen, doch Mr. Tellegen wist hem spoedig in eene contrabrochure, *Vrees en Hoop*, te weerleggen.

HOOFDSTUK XXXVII.

VAN BEYMA THOE KINGMA. — MR. A. F. SIFFLÉ. — GROENS SCHOOL-
WETPROGRAM IN ZIJN PARLEMENTAIREN STRIJD EN DE
MOTIVEERING ER VAN. — ZUID-BEIERLAND.

De heer *Van Beyma thoe Kingma*, een invloedrijk schoolopziener in Friesland, schreef in de *Wekker* van 4 Jan. 1861: „Ach, velen schrijven over de school zonder die te kennen of te begrijpen, dat de openbare school eene volksschool is, dat is ten behoeve van alle burgers van den Staat, opdat hunne kinderen aldaar onderwijs genieten in de leervakken, door de wet als noodzakelijk voor de maatschappij aangenomen. De tijden zijn voorbij . . . de leerlingen voor *waar* te verkondigen, dat de hemel en de aarde in zes dagen zijn geschapen, het water der Roode Zee op een wenk verdween, de kracht van Simson in de haren zat en Jona een zeetocht in den buik van een visch deed; de vooruitgang der natuurwetenschappen bewijst ons, dat millioenen jaren voor de vorming van dien aardbol benooidigd zijn geweest. Geen désorde (dergelijke wonderen), maar de groote orde in alles, en welke voor ons openligt, is bewonderenswaardig, onder het bereik van den onderwijzer der jeugd, den kinderen te verklaren.”

Ook Mr. A. F. Siffié, lid der plaatselijke schoolcommissie te Middeburg, liet zich in de *Dageraad* in gelijken zin over de feiten uit, in de H. Schrift vermeld. En dergelijke mannen werden op hun plaats gelaten, terwijl prof. Hofstede de Groot, die meende, dat in de openbare school toch nog *iets* Christelijks moest onderwezen worden, werd ontslagen. Meer dan iets anders bracht dit de ware strekking der wet van 1857 tot openbaarheid.

Het vooruitzicht, dat zijn wetsvoorstel op de rechterlijke organisatie niet zou worden aangenomen, gevoegd bij het aftreden van minister Vrolijk, bewoog Van der Brugghen in Maart 1858 zijn ontslag te

vragen. Zijn ministerieel leven had zich uitgestrekt van 1 Juli '56 tot 18 Maart '58. Een ander ministerie trad op, waarin de heer Tets van Goudriaan de portefeuille van Binnenlandsche Zaken aanvaardde.

Na de aanneming van de wet van '57 hadden de Staten-Generaal het lager onderwijs wel niet uit het oog verloren, maar tot ernstige behandeling van die gewichtige aangelegenheid kwam het in de eerste jaren niet. Anders echter zou het worden in 1862. In dat jaar toch werd Groen te Arnhem tot lid der Tweede Kamer verkozen. Hij aanvaardde het hem opgedragen mandaat en nam weder zitting. Om de aanneming van de wet had hij ons Parlement verlaten, *om hare eerlijke uitvoering te verkrijgen, vatte hij de taak weder op*. Met dat doel voor oogen verliet hij het stille studeervertrek, om zich weder te wagen in den parlementairen kamp. Hij schreef: „Voor mij althans is de wensch en het uitzicht van in 1862 mede te werken tot eerlijke handhaving derzelfde wet, om wier aanneming ik in 1857 de Tweede Kamer verliet, de reden waarom ik terugkeer, waarom ik in een tijdsgewricht, zoo gewichtig, aan het vereerend en aandoenlijk verlangen van zoovelen, zonder aarzeling, hoewel niet zonder hui- vering en alleen onder opzien naar boven, gehoor geef; ik, die zoo gaarne op gevorderden ouderdom het overschot mijner dagen en krachten aan de wetenschappelijke beoefening der geschiedenis van vroeger en van later eeuw onverdeeld zou hebben besteed.” (*Ter nagedachtenis van Stahl*, bl. IV).

Bij de behandeling van 't Adres van antwoord (22 Sept. '62) wees Groen terstond ondubbelzinnig het thans door hem ingenomen standpunt aan. Hij berustte in de wet op het lager onderwijs; maar hij verlangde hare *eerlijke, nauwgezette, onpartijdige* tenuitvoerlegging. De *neutraliteit* van den staat moest niet straks *vijandschap* worden. „Het hoofdbeginsel,” zoo sprak hij, „der wet: *neutraliteit van de openbare school en vrijheid van onderwijs*, wordt verkort en ter zijde gesteld; dit, -- door een voortdurend misbruiken van de woorden: opleiding tot Christelijke deugden, niet minder door uitbreiding van het openbaar onderwijs, buiten alle verhouding tot de werkelijke behoefte; door *kosteloos* onderwijs; door het besteden van kosterie- goederen ten bate der openbare school; door de verplichting tot *vaccinatie* ook op de bijzondere school; middelen van indirecten dwang, die tegen de bedoeling van den wetgever de oprichting van specifiek Christelijke scholen bijna onmogelijk maken.”

„Eerlijke handhaving van een slechte wet!” was voortaan Groens leuze. Hij zou er zich tegen verzetten, als op de openbare school

51. een *Christendom boven geloofsverdeeldheid*, zooals Thorbecke dat verstond, zou worden gebracht. Vroeger had hij geijverd voor de facultatieve splitsing der staatschool. Thans begon hij een weg in te slaan, dien hij niet gezocht had, nl. het oprichten van particuliere scholen. Van het eenige, dat men in '57 had kunnen verkrijgen, nl. de *vrijheid*, om op eigen kosten bijzondere scholen op te richten, wilde hij nu een ruim gebruik gemaakt zien.

Zijn program voor den parlementairen strijd, die hij thans weder aanvaard had, ontvouwde hij al spoedig in de Tweede Kamer. Het was: „In art. 23 valt (uit de woorden *opleiding tot alle Christelijke en maatschappelijke deugden*) het woord *Christelijke* weg.

„Bij art. 24 wordt gevoegd: „Kerkelijke bedieningen zijn voortaan met het openbaar onderwijzersambt onvereinigbaar.

„De eerste alinea in art. 33 („Ter tegemoetkoming in deze kosten *kan* eene bijdrage voor ieder schoolgaand kind worden geheven”) wordt aldus vervangen: „Ter tegemoetkoming in deze kosten wordt eene bijdrage geheven voor ieder schoolgaand kind. Aan minvermogenen kan van deze bijdrage vrijstelling worden verleend.”

Op de vergadering van Christelijke onderwijzers, in 1863 te Utrecht gehouden, werd dit program toegejuicht; in de vergadering van Chr. Nat. Schoolonderwijs en door de anti-rev. pers eveneens en bij de verkiezing in 1864 was het zelfs de leuze.

Het woord *Christelijk* wilde men uit art. 23 geschrapt zien, om daardoor voor goed een eind te maken aan „de gediensigheden der practijk.” Immers, indien er in eene plaats een Christelijke school in aantocht was, dan begon men er haastig in de openbare school den Bijbel te gebruiken. De voorstanders van het Christelijk onderwijs vroegen zich zelve af, als art. 16 voorschrijft dat de openbare school toegankelijk moet zijn *voor alle kinderen zonder onderscheid van godsdienstige gezindheid*; als art. 23 al. 2 den onderwijzer beveelt, *zich te onthouden van iets te leeren, te doen of toe te laten, wat strijdig is met den eerbied, verschuldigd aan de godsdienstige begrippen van andersdenkenden*; — tot welke *Christelijke deugden* zal dan de onderwijzer zijne leerlingen opleiden, die niet tevens *maatschappelijke deugden* zijn? Dat woord *Christelijk*, dat alzoo toch niets beteekende, wilde men verwijderen, opdat onnadenkenden er niet door zouden worden verblind en opdat het niet meer dienst kon doen, om de Christelijke school er door te bestrijden. Den wolf, die zich met een schapehuid had omhangen, wilde men die vacht afrukken, opdat iedereen hem kon kennen.

En de wolf maakte maar al te veelvuldig van de schapenvacht gebruik. Zoo werden tijdens de opening der Christelijke school te Oldebroek van wege het gemeentebestuur 30 Oude en Nieuwe Testamenten aan de openbare school aldaar gegeven, waarin elken Vrijdagmiddag in den gewonen schooltijd werd gelezen, met verklaring van het gelezene door den onderwijzer.

Te Doornspijk meende men nog verder te kunnen gaan. Vóór de oprichting der Chr. school aldaar ijverden burgemeester en schoolopziener sterk tegen al wat naar Christelijk onderwijs op de openbare school geleek. Vooral tengevolge hiervan richtten de geloovigen te Doornspijk eene Chr. school op, die den 17 Jan. 1866 geopend werd met 157 leerlingen. Op de openbare school bleven er maar 9 over. Spoedig klom dat getal weer tot 20. Hoe kwam dat? Eenvoudig doordat men, zonder zich om de wet te bekreunen, op de openbare school Christelijk onderwijs was begonnen te geven. 't Geen men vroeger tegenstond, bevorderde men dus thans en ging daarmee door, niettegenstaande de talrijke protesten, die er tegen werden ingebracht.

Zoo ging het ook te Zuid-Beierland. Sedert 13 Nov. 1865 bestond aldaar een Chr. school. Op de openbare school evenwel werd niet alleen een doorgaand gebruik van den Bijbel gemaakt, maar zelfs gaf men er onderricht in de Bijbelsche geschiedenis en de Christelijke geloofsleer, naar aanleiding van den Heidelbergischen Catechismus. Dit alles geschiedde met voorkennis van den burgemeester, bij wiens schoolbezoek eens zelfs almanakken, door het Ned. tractaatgenootschap uitgegeven, aan de schoolkinderen werden uitgedeeld. Het bestuur der Chr. school zag daarin zeer terecht eene schending van art. 23 der wet en eene, zoo al niet rechtstreeksche, dan toch zijdelingsche, tegenwerking en bestrijding der Chr. school. Het wendde zich per adres tot den minister van Binnenlandsche Zaken, om over deze dingen te klagen en vond een gunstig oor bij de regeering. In de zitting der Tweede Kamer van 12 Maart 1867 zeide de minister: „Die ongepaste en onwettige concurrentie is door de bestuurders der Chr. Nat. school gegispt. Het komt mij voor, dat zij daaromtrent volkomen in hun recht waren. De klacht was alleen in zooverre niet gegrond, dat dat onderwijs niet plaats had in de schooluren, maar toch door den onderwijzer in het schoollokaal gegeven werd. Als strijdig met de wet, heb ik terstond last gegeven, daaraan een einde te maken.”

Ook in Hommerts werd de Chr. school in het geheim, maar daarom niet minder krachtig tegengewerkt. Daar hield de openbare onder-

wijzer oefeningen en catechisatiën in zijne school. Zelfs beroemde de openbare onderwijzer te Tzum er zich op, dat hij Christelijk onderwijs gaf, ten einde de menschen te beduiden, dat de Chr. school onnoodig is.

Sedert de invoering der wet van 1857 werd tot het waarnemen van kerkelijke bedieningen door de openbare onderwijzers de goedkeuring van Gedeputeerde Staten vereischt. In Noord-Brabant en Utrecht uitgezonderd, hadden de Gedeputeerde Staten bijna overal er in bewilligd, dat de openbare onderwijzers bij voortdoring werden belast met de waarneming van dergelijke betrekkingen. Daardoor waren de burgerlijke gemeenten ontslagen geworden van de zoo kostbare verplichting, om voor den onderwijzer eene woning te bouwen en behoefden ze dezen ook geen hooger salaris uit te keeren dan het minimum, 400 gld., daar dat geringe traktement immers werd aangevuld door de verdiensten, die de onderwijzer uit zijne kerkelijke bijbaantjes trok. Bovendien was daardoor de oprichting van kerkelijke scholen onmogelijk gemaakt, want waren de inkomsten van voorzanger, koster, enz. eenmaal door opdracht aan den openbaren onderwijzer vastgelegd, dan misten de voorstanders van het bijzonder onderwijs veelal de financiëele middelen, om eene school naar hun zin op te richten. De gelden, tot bevordering van het Christendom bestemd, werden dus gebruikt, om de oprichting van Christelijke scholen te beletten en het is daarom zeer natuurlijk, dat de vrienden van het Christelijk onderwijs het bekleeden van kerkelijke bedieningen door openbare onderwijzers onder eene wet, die het Christelijk beginsel op de staatsschool niet toeliet, voor rechtens *niet bestaanbaar hielden*.

Zeer begrijpelijk is het eveneens, dat de voorstanders van het Christelijk onderwijs wilden, dat ter bestrijding der onkosten voor de openbare school een bijdrage van ieder schoolgaand kind werd gevraagd, omdat het gebleken was, dat het *kosteloos* openbaar onderwijs niet alleen het Christelijk, maar het bijzonder onderwijs in het algemeen hoogst moeilijk en voor de geringen haast onmogelijk maakte.

HOOFDSTUK XXXVIII.

J. J. L. VAN DER BRUGGHEN.

Justinius Jacob Leonard van der Bruggen, de man, aan wien wij de wet van 1857 te danken (?) hebben, overleed den 2 Oct.

1863 op zijn buitenverblijf te U'bbbergen bij Nijmegen aan de gevolgen van eene beroerte, nog geene volle 60 jaren oud zijnde. Hij was de eenige zoon van Johan Diederik van der Bruggen, ontvanger der directe belastingen te Nijmegen (gest. 1851), en van Maria Elizabeth Geertruida de Beijer (gest. 1845) en werd geboren den 6 Aug. 1804. Zijn geslacht was van Duitschen oorsprong en mocht op den titel van baron aanspraak maken. Van zijne zes zusters overleden er twee ongehuwd. Als knaap bezocht hij de Latijnsche school te Nijmegen, waar hij onder leiding van Dr. Enklaar vooral veel kennis van oude talen opdeed. Aan de Leidsche hoogeschool studeerde hij in de rechten. Aldaar maakte hij ook kennis met Groen van Prinsterer, zijn lateren vriend en ook zijn tegenstander. „Met welk een gloed en vuur heb ik den oud-minister Van der Bruggen hooren spreken over de te Leiden gehouden dispuut-colleges, en hem het prachtig vloeiend Latijn van Groen hooren roemen, als nog voortreffelijker dan dat van den om zijn Latinas in Europa bekenden professor Bake,“ schrijft Dr. A. H. Raabe op blz. 17 van zijn: *Mr. J. J. L. van der Bruggen herdacht*. Deze kennismaking was evenwel niet van intiemen aard, daar Groen niet alleen drie jaren ouder dan Van der Bruggen was, maar ook *zeer* jong student was geworden. In 1826 werd Van der Bruggen's beantwoording der prijsvraag: „Eene uiteenzetting van hetgeen de geschriften van Plinius den Jongeren opleveren voor de kennis van het Burgerlijk recht“ met goud bekroond. Den 15 Juni van datzelfde jaar promoveerde hij in de rechten, na zijn proefschrift over een Titel der Pandecten (de statuliberis, over de voorwaardelijk vrijen) met succes verdedigd te hebben. Hij vestigde zich als advocaat in zijn geliefde vaderstad, waar hij zijn vrijen tijd besteedde aan allerlei studiën, aan muzikale uitvoeringen met verschillende leden zijner familie, enz. Tijdens den opstand der Belgen werd ook de schutterij mobiel verklaard en Van der Bruggen, officier bij de Nijmeegsche schutterij, trok met de „Nijmeegsche jongens“ naar de Noordbrabantsche heidevelden. In 1851 schreef hij nog daarover: „Ik reken het mij tot eene eer, en het behoort tevens tot de aangenaamste herinneringen mijns levens, dat ik vier jaren lang tot den achtenswaardigen krijgsmansstand heb behoord.“ In zijn vierjarige krijgsmansloopbaan vergat hij de lectuur der classieken evenmin als de beoefening der muziek. In zijn studeer-vertrek had hij later niet alleen zijne wapenen hangen, getrokken gelukkig alleen om te commandeeren, maar kon men ook de bijzonder kleine piano zien staan, die hij te velde bij zich had. De

correspondentie, die hij met zijne betrekkingen in Nijmegen onderhield, geschiedde door een klein persje in zijne tent, waarmede hij, wat hij te zeggen had, zijne *bulletins*, in het Fransch gesteld, drukte.

In 1834, toen hij het solatenleven weer met het burgerlijke verwisselde, huwde hij met zijne nicht Jonkvrouwe Anna Singendonck. Hij werd in dat zelfde jaar benoemd tot *Rechter ter Instructie bij de Rechtbank van den 1en aanleg te Nijmegen*.

De vijftien volgende jaren waren voorzeker de gelukkigste en gezegendste zijns levens. Na vrij wat moeite verrees de school op den Klokkenberg (1844), het Asyl Steenbeek (waarvan Van der Bruggen medebestuurder is geweest, gesticht in 1848) en de Normaalschool op den Klokkenberg (1846). De hoofdredactie van 't *Nijmeegsch Schoolblad* was in zijne handen. De school en vooral ook de Normaalschool, die hij zoo innig liefhad, bezocht hij gedurig. In 1851 schreef hij: *Iets over Nijmegen als vesting*, dat in 1852 verscheen. Ook op theologisch gebied gaf hij iets uit, waardoor hij door sommigen evenwel als „niet geheel zuiver" werd beschouwd en gewantrouwd werd. Zijne *Studiën over het begrip der Schrift-Inspiratie* in n°. 4 der *Tijdvragen* en zijn tweetal *Studiën over het Verlossingsbegrip* in het tijdschrift *Ernst en Vrede* ontnamen hem het vertrouwen van velen. Een eerste gevolg hiervan was, dat de giften voor de Chr. Normaalschool verminderden. In de *Vereeniging: Christelijke Stemmen* werd dit verschijnsel door Van der Bruggen besproken en legde hij er den nadruk op, dat de Normaalschool, volgens het door den heer Groen verdedigde schoolsysteem, „niet geroepen is om *Gereformeerde onderwijzers* voor een *Gereformeerde Gezindheidsschool* te vormen, maar *Evangelisch-Christelijke* voor eene *Protestantsche School*, in tegenstelling alléén van de R.-Katholieke en Israëlietische school." Groen was het niet in alles met hem eens, doch schonk toch aan Van der Bruggen „gelijk hij reilt en zeilt" eene gift van 500 gld. voor de Normaalschool.

Van 1853—'54 was Van der Bruggen door het kiesdistrict Zutfen naar de Tweede Kamer afgevaardigd. Van den 1 Juli '56 tot 18 Maart '58 was hij minister van Justitie en hielp hij de Schoolwet van 1857 tot stand brengen. Pijnlijke oogenblikken kwamen in dat tijdperk tusschen hem en zijn vriend Groen voor. Het misverstand tusschen hen ontstond reeds met hun gesprek op Groens buitenplaats Oud-Wassenaar. Van der Bruggen had door dat gesprek de overtuiging gekregen, dat Groen hem niet zou tegenwerken, terwijl de laatste in 1876 den inhoud er van aldus samenvatte:

MR. J. J. L. VAN DER BRUGGHEN,
geb. 6 Augustus 1804; overl. 2 October 1863.

„10. Het veelbeteekenend gezegde: „*Ik, niet gij, ben de man van het oogenblik.*”

„20. Het telkens herhaald verlangen, tegen mijne oppositie gevrijwaard te zijn.”

„Het *variis modis* telkens gegeven zeer eenvoudig antwoord: „Handelt ge overeenkomstig mijne u bekende beginsels, dan zijt ge van mijne medewerking zeker: doet ge dit niet, dan kunt ge geene lijdelijkheid verwachten.”

In de zitting van 10 Juli 1857 richtte Van der Bruggen bittere woorden tot Groen. „Ik erken rondborstig,” zei Van der Bruggen, „dat ik mij niet opgewassen acht, naar de mate mijner opleiding, dien spreker op den voet te volgen, bij al de hoogere beschouwingen, welke hij in deze discussie heeft gemengd. Hij zal mij wel willen toestemmen, dat wij ook in andere opzichten niet op gelijk terrein strijden; terwijl het den spreker vergund is, onder het aangename lommer van zijn buitenverblijf zich behoorlijk voor te bereiden, wachten mij, gedurende de weinige uren, waarin de Kamer niet vergaderd is, andere bezigheden, zoodat ik al die uren niet kan wijden aan het onderzoek van al die redevoeringen, die ik hier reeds heb moeten aanhooren.” En later: „Mijnheer de President, ik zal geen gebruik maken van den raad, mij door den heer Groen van Prinsterer gegeven, om niet dadelijk te antwoorden, maar alleen het woord nemen, om te zeggen, dat ik hem in 't geheel niet beantwoorden zal, omdat ik het nooit zou kunnen doen zonder een gevoel van verontwaardiging over de wijze, waarop hij heeft goed gevonden, om door een kunstig samenweefsel van woorden en voorstelling der feiten, te trachten mij, Minister des Konings, hier belachelijk te maken en in het oog der natie te vernederen. De rechtvaardiging van mijn gedrag, waarbij ik mij, met de hand op het hart, van geen bedrog en misleiding bewust ben, laat ik over aan de nakomelingschap.” Groen antwoordde: „Na mijne rede, na den toon en geest, waarin ik mij heb uitgelaten, na de verklaring uit het hart (ik durf dit, met de hand op het hart, herhalen) dat ik hem, ook thans nog, *hoogschat, beklaag en liefheb*, ben ik over de opvatting van den minister verbaasd. — Ook ik beroep mij, zoo het noodig mocht zijn, op de nakomelingschap.” — Den 21 Juli 1857 stak Van der Bruggen aan Groen in een schrijven de broederhand toe, maar deze weigerde, mede nog wel op raad van Van Lynden, Van der Bruggens oudsten vriend en mededirecteur, haar aan te nemen, tot tijd en wijle Van der Bruggen schuld had beleden.

Toen Van der Bruggen minister werd, had hij zijn ontslag genomen als bestuurder der Normaalschool. Hij werd echter honorair-medebestuurder. Zijne wet bracht hem evenwel in discredit, zoodat in Rotterdam eenige contribuanten weigerden hunne bijdrage voor het loopende jaar te voldoen: „tenzij het op de eene of andere wijze openlijk blijke, dat er tegenwoordig geene betrekking meer bestaat tusschen de Normaalschool en den heer Van der Bruggen.” De minister, hiervan kennis ontvangende, nam zijn ontslag als honorair-medebestuurder en heeft na zijn terugkeer in Nijmegen in 1858 den Klokenberg niet meer bezocht. In zijne verdere jaren nam hij een levendig aandeel in de behartiging van de belangen van het *Asyl Steenbeek* en schreef veel over theologie, rechtsgeleerdheid, staatkunde, enz. Bij zijn graf bracht zijn oude vriend Mr. W. Baron van Lynden, die in '57 zijn politieke tegenstander geweest was, hem een warme en oprechte hulde toe. Te zijner nagedachtenis is er thans te Nijmegen een *Van der Bruggenstraat*.

HOOFDSTUK XXXIX.

GROEN TEN OPZICHTE VAN ART. 194 DER GRONDWET. —
 „VOLDOEND” OPENBAAR LAGER ONDERWIJS TE
 ABBEGA, WONS, SCHRAARD, ENZ.

Zou herziening der schoolwet in den door Groen gewenschten zin tot stand komen, dan moest, zoo oordeelde Groen, herziening van art. 194 der grondwet voorafgaan. Uit dat art. moest z. i. wegvallen: „Er wordt overal in het rijk van overheidswege voldoende lager onderwijs gegeven.” Was dat geschied, dan leverde de grondwet geen hinderpaal meer op, om een toestand te verkrijgen, waarin het *vrije* onderwijs *regel*, het staatsonderwijs *aanvulling* zou zijn.

Den 28^{en} Sept. 1864 vooral drong Groen op wijziging van art. 194 in de Tweede Kamer aan. De derde zinsnede van dit art. was, zeide hij, tegen den wil van den minister van Binnenlandsche Zaken en van de staatscommissie van Maart 1848 daarin gelascht. „Eene ernstige beraadslaging over de wet van 1857 kan eerst beginnen, nadat de woorden van *overheidswege* uit de grondwet gelicht zijn. Eene ellendige zinsnede. Misschien is dit woord te zwak. Waarom? Omdat, in dit drietal woorden, het beginsel ligt eener *centralisatie*, die zich tot op het gebied der *conscientie* uitstrekt. De zinsnede was

het werk eener richting, die, lang overmchtig, op behoud der overmacht staat gemaakt heeft." (Blz. 15 van *Dart. Adv.* van 28 Sept. 1864). Ter karakteriseering van die zinsnede zei hij: „Opmerkenswaard is het, hoe die eene zinsnede, wanneer zij, (gelijk in de wet van 1857) op godsdienstloos staatsonderwijs uitloopt, met de voornaamste beginselen van het moderne staatsrecht, zoolang dit de vrijheid niet afzweert, in strijd is. Tegen de *scheiding van Kerk en Staat*. Tegen de *vrijheid van geweten*. Tegen de *vrije ontwikkeling van individuele kracht*.

„Elke richting moet, als zij niet op een voorbijgaand partijbelang berust, tegen die zinsnede zijn. Eéne uitzondering is er evenwel. Eéne richting is er, wier toenemende macht ik mij niet ontveins. De richting, die in de hedendaagsche wetenschap en samenleving onder den naam van *sociale* en *moderne theologie* bekend is. Zij wil, zoo ik haar strekking wel begrijp, geen scheiding, maar de innigste vereeniging van Staat en Kerk, waarbij de Kerk zich oplost in het groot geheel, en de moderne theologie voor School en Staat een eigenaardigen godsdienst aan de hand geeft." (Idem, Blz. 15 en 16).

Heeft het openbaar onderwijs *voorrang* en is het *regel*? Op deze vraag antwoordde Groen: „Hierop is, in theorie, tweéerlei antwoord. Bij gemeen overleg van Staat en Kerk, ja! Ik heb mij daar altijd mee ingenomen verklaard; maar, volgens het hedendaagsche staatsrecht, met scheiding van Kerk en Staat op den voorgrond, neen! dan zij de verhouding omgekeerd; het bijzonder onderwijs komt voorop, het openbaar onderwijs zij suppletair." (Idem, Blz. 6).

Groen had gelijk: de bepaling van art. 194, dat overal in het rijk voldoende lager onderwijs wordt gegeven (de *ellendige zinsnede* genoemd), was in strijd met het heerschend beginsel der scheiding van Kerk en Staat. Die bepaling was in 1848 in art. 194 der grondwet gelascht door den invloed der groote Protestantische partij. Het ontwerp der Commissie van 17 Maart 1856 de grondwetsoverziening liet den wetgever vrij. Volgens Faorbecke zou een ander, waar enkel bijzondere scholen zijn, zich zeer wel kunnen volstaan is het onderwijs geen taak van regering en moet te regering alleen voor een publiek onderwijs zorgen, omdat de bijzondere scholen den regel te kort komden. (Ziech de *aanbeveling* der Commissie tot N. v. d. Algemeen Wetten n. 144 van de 22de April 1856) De Roomsche-Katholieken en enige protestanten hebben tegen art. 194 gezegd:

„Overal in het rijk moet er voldoende lager onderwijs worden gegeven." (Ziech de *aanbeveling* van de

der onderwijswet van 1857 schreef voor, dat de openbare school toegankelijk moest zijn voor *alle* kinderen, zonder onderscheid van godsdienstige gezindheid. Beide bepalingen waren daardoor gericht tegen dat gedeelte der bevolking, dat, aan den godsdienst gehecht, dezen ook in de school als het ééne noodige waardeerde. Onder de leus van vrijheid vermocht men het oprichten van bijzondere scholen te belemmeren. Art. 23 was daar met het woord „*Christelijk*,” om de menigte te misleiden en van lieverlede in slaap te sussen; art. 33, om het kosteloos onderwijs op de openbare school te bestendigen en den meest onredelijken druk te leggen op hen, die voor hunne kinderen wat beters verlangden dan 't *neutrale* onderwijs, dat art. 16 voorschreef; en art. 194 der grondwet met de bepaling, dat *overal* van *staatswege* openbaar lager onderwijs moet worden gegeven. *Overal*; te Doornspijk werd, gelijk wij zagen, den 17^{en} Jan. '66 de Chr. school geopend met 157 leerlingen. Op de openbare school bleven 9 kinderen over. Te Warnswerd was mede de openbare school bijna ontvolkt, terwijl de jeugdige Chr. school aldaar 92 dag- en 59 avondscholieren telde. Toch werden ook zulke gemeenten verplicht tot instandhouding van de daàr althans overbodige openbare school. De Floreenplichtigen van Abbega maakten van hunne dorpsschool eene bijzondere. Opdat er nu toch *voldoend* openbaar onderwijs zou wezen, richtte de gemeenteraad van Wijmbritseradeel te Westhem, nabij Abbega, eene openbare school op, die weinig of niet bezocht werd en die de ingezetenen van het weerspannige dorp nu ook voor de helft moesten bekostigen. In 1867 besloten de Floreenplichtigen te Schraard en Wons de schoolgebouwen en huizen, als eigendom van de kerkvoogdijen, niet langer ten dienste te stellen van het openbaar onderwijs, maar ze voor het Christelijk onderwijs te bestemmen. Aan dit besluit gaven zij uitvoering, zoodat in Schraard en Wons kerkelijke bijzondere scholen ontstonden, die uit de kerkvoogdijbeurzen werdèn bekostigd. De toelagen of subsidiën, die men vroeger uit die beurzen voor het openbaar onderwijs had afgestaan, werden voortaan ingehouden. Het gemeentebestuur van Wonsradeel had alles in het werk gesteld, om te verhinderen, dat het zoover zou komen. Reeds den 9 Aug. 1865 had burgemeester Imulier een schrijven (waarboven „*Vertrouwelijk*” stond) aan de Kerkvoogden van Schraard gezonden, waarin hij o. a. zei:

„Als burgemeester wensch ik u beleefdelijk dezen raad te geven, dat ulieden geen gehoor verleent aan de raadgevers, die immers zoo welwillend Staat en Kerk wenschen te verdeelen; want ik herinner

u, niet als burgemeester, maar als vriend, zooals ik laatst in uwe Kerkvoogdijvergadering heb aangezetten, dat ik ulieder belangen wensch te handhaven en te ondersteunen en daar tegenover ook wensch de medewerking van H.H. Kerkvoogden." De raad van Z.Ed. Achtbare verliep echter al spoedig in de bedreiging, dat, wanneer de Kerkvoogden van hunne school eene bijzondere maakten, „dan op kosten van het dorp eene nieuwe zal worden gebouwd." Toch ging men te Schraard, evenals te Wons zijns weegs.

Terecht mocht Groen in zijne *Ned. Ged.* van 30 Sept. 1871 schrijven: „EEN ROOMSCH-KATHOLIEK WONS.

„*Recht voor allen.* Behalve voor den Christen, die aan de belijdenis der Gereformeerde Kerk vasthoudt.

„Stel een *Roomsch-Katholiek Wons* met eene bijzondere school, terwijl, voor een eventueele *staats*school, naar kinderen tevergeefs gezocht wordt.

„Zou men daar de gemeente dwingen tot bekostiging van een *staats*-schoolgebouw *cum annexis*?

„Neen, de *openbare* school zou aan een *bijzondere* gelijk en *ultra-montaansch* zijn.

„Zoo in N.-Brabant of Limburg gebeurde, wat in Friesland plaats heeft, welke zou de houding der R.-K. geestelijkheid, welke zou de toon *der R.-K. leden der Staten-Generaal* zijn?"

Hoewel alle hoofden van huisgezinnen (op een enkele in Wons na) verklaarden, dat zij hunne kinderen naar de kerkelijke school zouden zenden, stichtte toch de gemeenteraad van Wonseradeel, gesteund door de Gedep. Staten van Friesland, in Schraard en Wons openbare schoolgebouwen en schoolhuizen. Om die scholen te bevolken, liet de gemeenteraad leerlingen uit Witmarsum naar de school te Schraard zenden (de ouders dier kinderen werden daarvoor beloond), terwijl de openbare school te Wons onder den hoofdonderwijzer D. C. Canne den 17^{en} Nov. 1869 geopend werd zonder leerlingen. Door zulk eene geldverspilling maakten de voorstanders der neutrale school het stelsel der overalomtegenwoordigheid der openbare school bespottelijk. Den 29 Jan. 1881 en den 22^{en} Nov. '84 werden beide scholen opgeheven, na sedert hare stichting ruim f 40.000 te hebben gekost.

De gemeenteraad van Wonseradeel stelde het staatsonderwijs kosteloos. Toch werden aldaar de ingezetenen niet aan het wankelen gebracht in de keuze, om het Chr. onderwijs liever duur te betalen, dan het andere, dat door hun geweten veroordeeld werd, gratis te

ontvangen. Ook de harde kastijding, aan Wons en Schraard toege- diend, schrikte hen niet af. Twee andere dorpjes in dezelfde gemeente, Ferwoude en Gaast, verklaarden eveneens aan het Bestuur der gemeente, dat de schoolgebouwen en kosterijgoederen niet langer beschikbaar zouden zijn voor het openbaar onderwijs, maar gebruikt zouden worden tot kerkelijke gemeentescholen. Daar de burgerlijke gemeente aan de Kerk haar eigendomsrecht betwistte, werden er spoedig procedures gevoerd, die ten nadeele van het gemeentebestuur uitliepen. Den 31 Dec. 1870 en later nog tweemaal was aan minister Thorbecke of aan den Koning een request verzonden door de ingezetenen van Gaast, verzoekende schorsing of vernietiging van een raadsbesluit der gemeente Wonseradeel, bepalende, dat te Gaast, nevens de kerkelijke school, eene openbare school moest gesticht worden. Het gemeentebestuur rapporteerde zelf omtrent de stichting dier openbare school „dat ze door de ingezetenen niet werd verlangd,” „dat die stichting zou zijn een onnutte geldverspilling” en „nadeelig voor de rust der ingezetenen.” Natuurlijk, dat men met zulk een advies aan zulk een minister volstrekt niet twijfelde aan een goeden uitslag. De zaak was toen nog in de geboorte; er had geen aanbe- steding plaats gehad, ja zelfs had men nog geen terrein, waar de stichting zou plaats hebben, aangeschaft. En toch! . . . . Er waren volgens den minister geene termen in de wet, om op het verzoek van adressanten gunstig te beschikken; dus, hun verzoek werd, evenals vroeger dat van de inwoners van Wons en Schraard, gewezen van de hand. Wel was dit, zooals vader Cats het uitdrukt, „met de luyden gekekt.” In 1872 werd te Gaast nu ook eene openbare school opgericht en den 30^{en} Juli geopend met — 0 leerlingen.

Om in de „wezenlijke behoefte” aan openbaar onderwijs in Won- seradeel te voorzien, moest de hoofdelijke omslag steeds drukkender worden gemaakt. En het resultaat hiervan was, dat eenigen tijd later in die gemeente te Wons de openbare school bezocht werd door 8 leerlingen uit de omliggende dorpen en slechts door 2 uit Wons. De nieuwe staatschool te Schraard werd gehouden voor 2 kinderen uit Witmarsum. Verder werd de staatschool te Schettens bezocht door 2 leerlingen uit Bolsward en 2 uit Witmarsum. En dan nog had men te Lollum een openbare school, die bevolkt was door . . . . 1 leerling uit Arum. Voorwaar, een zonderling verschijnsel, dat de staatscholen door leerlingen uit *andere* dorpen moesten worden bevolkt.

Eerst van het Mandement der bisschoppen in 1868 dagteekent het verzet der Roomschen tegen de openbare school.

HOOFDSTUK XL.

FRIESLAND. — GROEN, VOOR DEN TWEEDEN KEER DE TWEEDE KAMER
 VERLATENDE. — JUAN DE VARGAS. — OPRICHTING VAN CHR.
 SCHOLEN. — J. SMELIK SR. — EEN BOEKENLIJST.

Na het meegedeelde in het vorige hoofdstuk kan het ons niet verwonderen, dat in Friesland de strijd tusschen voor en tegenstanders der Christelijke school met heftigheid gevoerd werd. Zoo schreef de heer K. de Beyl, hoofdonderwijzer aan de Chr. School te St-Anna Parochie: *Is het openbaar onderwijs in Nederland godsdienstig en nationaal?* (Een woord ter toetsing der brochure: *Het openbaar onderwijs in Nederland is godsdienstig en nationaal* van den hoofdonderwijzer Jansen te Harlingen) en: *Terechtwijzing en Uitnoodiging* (Een woord aan Ds. De Haas te St. Jac. Parochie en den heer Jansen te Harlingen). De genoemde Jansen bepleitte met talent de zaak van het openbaar onderwijs. Dr. Vos noemt zijne pen „welversneden, dikwijls in gal gedoopt en al te scherp.” In zijne brochure: *Het openbaar onderwijs in Nederland is godsdienstig en nationaal*, betoogde hij, dat de openbare school geeft, wat in alle Christelijke religie als het hoogste geldt, nl. de *praktijk* en haalde als voorbeeld het volgende versje aan:

„Die hier den Schepper vroeg leert vreezen,
 Gehoorzaam is aan Zijn gebod,
 En op zijn goedheid blijft vertrouwen,
 Smaakt hier gewis een heerlijk lot.
 Die let op de inspraak van 't geweten,
 En handelt naar der oud'ren wensch,
 Wordt zeker eens, in later jaren,
 Een wijs, een braaf, een nuttig mensch.
 Gerust kan zulk een kind zijn oogen
 Op God en zijne oud'ren slaan:
 Te laat berouw zal 't nooit doen weenen,
 Als 't later bij hun graf zal staan.”

In 1863 schreef de heer Jansen nog: *Opwekking aan alle openbare onderwijzers in Nederland* voor de verkiezing van leden van de Tweede Kamer op 22 Jan. 1868. IJverig voorstander van het neutrale onderwijs als hij was, bestreed hij het bijzonder onderwijs ook door

als spreker op te treden. Toen den 12 Sept. 1860 Ds. Ploos van Amstel te Wirdum, waar het plan was gevormd, eene Chr. school op te richten, eene rede had gehouden ten gunste van het bijzonder onderwijs, trad de heer Jansen er twee dagen later ook op, om van betere dingen te getuigen. En zoo deed hij op meer plaatsen.

De Tweede Kamer vernam met „ontroering” den 28 Sept. '64, dat de heer Groen bedacht was op indiening van een voorstel ter wijziging van art. 194 der Grondwet. Den 8 en 9 Dec. kwam bij de behandeling der begrooting voor Binnenlandsche Zaken het lager onderwijs aan de orde. Groen was door een ernstige ongesteldheid verhinderd tegenwoordig te zijn. De *Wekker* schreef: „De discussie verloor zoo het *piquante*, dat de vertegenwoordiger voor Arnhem door zijne uitstekende geestesgaven er aan weet te geven.” Ook het driemanschap Van Zuylen – De Brauw – Meyer bleek geen hart te hebben voor de door Groen gewenschte herziening. Het lezen en herlezen van het Bijblad van 8 en 9 Dec. bracht den volhardenden strijder tot de overtuiging, dat zijn pogen een vruchteloos werk was. Hierdoor gevoelde hij zich diep teleurgesteld, zoodat hij zich verplicht achtte de Kamer, bij wier meerderheid hij sympathie noch rechtsgevoel, bij wier minderheid hij ondersteuning noch medewerking vond, te verlaten, en het mandaat neer te leggen, hem door de kiezers te Arnhem toevertrouwd. In April 1865 nam hij zijn ontslag als lid van ons Parlement. Niet *in de Kamer*, maar in het land zou hij, volksvertegenwoordiger zonder mandaat, nu de vraag omtrent eerlijke wetspractijk en de daarmee in verband staande herziening van art. 194 aan de orde stellen. Van 1862 af had hij zich weder niet onbetuigd gelaten in het parlementaire slaggewoel.

In n°. 18 van zijn: *Aan de Kiezers* gaf Groen rekenschap van zijn besluit: „Neen, zooals de Kamer thans is, mocht ik niet blijven. Dit behoeft geen betoog. Door vriend en vijand het hoofd der anti-revolutionnaire partij genoemd, mocht ik haar niet langer, in mijn persoon, blootstellen aan de behandeling, niet altijd welwillend en voegzaam, die ik, naarmate mijne volharding tot last en ergernis werd bij tocneming hetzij van leden der Kamer, hetzij van leden van het Kabinet, ondergaan heb. In 1862 terugkeerend voor eene speciale taak, voor de eerlijke naleving of voor de doeltreffende wijziging der *schoolwet*, mocht ik een parlementair leven niet meer levenswaard achten, nadat ik, wat mij doenlijk scheen, verricht of beproefd had, zoodat mijne verhouding tot de Kamer, hetzij ik sprak of zweeg, met het gewicht der volkszaak, die ik voorstond en

met de verwachting en het vertrouwen van zooveelen mijner landgenooten, niet meer overeenkwam.

Groen had reden zich te beklagen. Hij genigde: -Van 1802 tot 1865 nu en dan een afgedwongen dialoog met den minister, nu en dan eenig (volgens den thans geëkten term) parlementair *parlage*. Voor zoover het welstaanshalve noodzakelijk was; totdat het spreken overbodig en, om de (zachter woord zou onjuist zijn) stokdoofheid der Kamer en de apathie van het publiek, ongerijmd werd. Nooit was het onderzoek *sericus*: meermaalen had het eene komische tint. Den dans te ontspringen; den rustverstoorder, die voor de rechten en het geloof zijner landgenooten opkwam, te verschalken, dit was de kunst."

Vond Groen in de Kamer en in de dagbladers geen gehoor, geen ernstige discussie, thans zou hij door agitatie onder het volk, onder de kiezers en onder het Christenvolk achter de kiezers ijveren voor de Christelijke belangen der Nederlandsche natie.

In weerwil evenwel van al deze bestrijding van de zijde der vijanden, gaf het Christelijk onderwijs toch menig teeken van krachtig leven. Zoo bijv. had de vereeniging van Chr. Onderwijzers in Nederland niet alleen een oog en hart voor de belangen van het Chr. onderwijs in ons land, maar zocht ook in het buitenland het Chr. onderwijs te steunen en te bevorderen. In Spanje zuchtte de onderwijzer Juan de Vargas om het Evangelie te Malaga in den kerker. Men gedacht hier den gevangene, alsof men mede gevangen zat. Een schrijven werd hem toegezonden en eene gave van 1000 gld. deed men hem toekomen. Gelukkig was in 1860 geheel Spanje voor het Evangelie geopend. Juan de Vargas, in vrijheid gesteld, had in hetzelfde Malaga zijn arbeid als hoofdonderwijzer opnieuw opgevat in eene ruimere school, voorzien van schoolbanken, uit de hem toegezondene 1000 gld. betaald.

Den 31 Jan. 1865 werd de Chr. school te Doetichem geopend. Deze school was opgericht op initiatief van Ds. J. van Dijk, die in 1862 als voorganger der Chr. Gereformeerde gemeente er was gekomen, doch er later leeraar was geworden van eene op zich zelf staande gemeente.

Den 3 Febr. 1863 had ook Makkum eene Chr. school ontvangen onder den hoofdonderwijzer H. P. Mitze. Het armbestuur aldaar weigerde onderstand aan een man, wiens kind deze school bezocht, en die dus, in het oog van dat bestuur, eene onnoodige uitgaaf deed, daar immers de onvermogende ouders hunne kinderen op de openbare school kosteloos konden doen!

Verder waren er scholen opgericht: te Meppel (door de Chr. Geref. Gem.), te Arnhem, waar de hoofdonderwijzer J. Nobels door diens vertrek naar Zetten al spoedig werd opgevolgd door den heer J. H. Voerman, te Zutphen (den 1 Maart 1863), te Amsterdam (een armenschool, den 30 Nov. 1863 onder het Hoofd F. C. Wijle door de Hulpvereniging „Amsterdam" voor Chr. Nationaal schoolonderwijs opgericht; er werd geen schoolgeld gegeven), te Enkhuizen, Alkmaar, Haarlem (voor uitgebreid lager onderwijs onder het Hoofd J. Klein; de school was een eigene onderneming, op aanzoek van eenige vrienden, wien het reeds lang een zaak des gebeds geweest was, eene Chr. school aldaar te hebben; de Heere zegende kennelijk het pogen), te Amsterdam (eveneens voor uitgebreid lager onderwijs onder het Hoofd H. F. Gieseke. De school was eene eigene onderneming en ingericht voor meisjes uit den deftigen stand. Het godsdienstig en wetenschappelijk onderwijs werd door den hoofdonderwijzer geleid, terwijl overigens de leiding der meisjes toevertrouwd was aan zijne echtgenoot), te Leiderdorp, te Middelburg (opgericht door den Kerkeraad der Chr. Geref. Gem. aldaar. In de politieverordening tot verplichting der vaccinatie vond zij voordurend eene belemmering in haar bloei en toeneming), te Goes den 11 Juni 1860. De gezamenlijke onderwijzers dienden aan deze school zonder eenig bepaald traktement. „Deze school „Nathanael", wordt uit Gods milde Vaderhand onderhouden en van alle schoolbehoeften tot heden verzorgd, zoodat zij geene circulaires, inschrijvingsbiljetten, enz. enz. noodig heeft, maar door geloof en gebed leeft en kleeft aan Hem, wiens is het goud en zilver en het vee op duizend bergen," lezen wij op blz. 29 der *Statistiek van de bijzondere scholen in Ned. 1864*. De onderwijzers, die het openbaar onderwijs voor het bijzonder vaarwel zeiden, moesten zich vele opofferingen getroosten. Zoo was de heer J. Smelik gedurende negen jaren hoofdonderwijzer aan eene openbare lagere school voor gewoon en meer uitgebreid lager onderwijs (tevens kostschool) te Medemblik. Maar daar komt de wet van 1857 met haren onverbiddelijken eisch van volstrekte neutraliteit. Menig onderwijzer, die onder de wet van 1806 nog eenige vrijheid genoot, moest zich nu de rol van *zwijgend getuige* laten welgevalen, wilde hij niet in conflict komen met zijne autoriteiten. Zoo ondervond dit ook de heer Smelik. In een lezenswaardig opstel, opgenomen in het Maandschrift voor Chr. opvoeding (Jaarg. 1867), beantwoordt hij de vraag: Waarom heb ik de openbare

school verlaten? 1) en toont op aanschouwelijke wijze uit de dagelijksche schoolpraktijk aan, dat een Christelijk onderwijzer op de openbare school niet op zijne plaats is. Wel beproefde hij door het houden eener Zondagsschool voor de Prot. leerlingen in de leemte te voorzien, doch ook hierin werd hij door de tegenwerking van een modernen predikant bemoeilijkt. Deze klaagde hem daarover bij de plaatselijke schoolcommissie aan. Het gemeentebestuur was den onderwijzer zeer genegen en verwees hem naar Ged. Staten. Zij antwoordden, eenigszins in strijd met het antwoord, dat Loosduinen ontving, dat de onderwijzer het Zondagsschool-onderwijs niet in het schoollokaal, wèl op eene andere plaats mocht geven. Inmiddels werd eene poging om aan een Christelijke school geplaatst te worden met een gunstigen uitslag bekroond, daar de heer Smelik eene benoeming ontving van het Bestuur der school in de Nobelstraat te 's-Gravenhage, die haren eersten hoofdonderwijzer D. de Visser Smits op betrekkelijk jeugdigen leeftijd zag weggenomen.

Op gelijke wijze was de heer C. F. Schöttelndreier eerst nog van 1 Oct. '53 tot 15 Febr. 1870 hoofdonderwijzer aan de openbare (armen) school te Nijkerk, waar hij het christelijk beginsel in de school bleef handhaven. Wel werd hem eens toegevoegd, dat klachten van ouders (er waren ook enkele Israëlitische kinderen op school) zeer zeker tot schorsing en ontslag zouden leiden, maar zoover kwam het niet. De gediensigheden der praktijk, gelijk Groen van Prinsterer het noemde, kwamen ook hier den hoofdonderwijzer ten goede. Doch, het beginsel werd hem te machtig: bij eene tweede benoeming naar de Chr. school te St. Anna Parochie in Friesland meende hij aan deze roeping te moeten gehoor geven. Aan die school was hij tot 1877 werkzaam, om toen die betrekking te verwisselen met die van hoofdonderwijzer aan de Hervormde diaconieschool te Amstelveen.

Door de Vereen. v. Chr. Nat. schoolonderwijs was eene commissie benoemd, bestaande uit de onderwijzers M. D. van Otterloo, H. J. van Lummel, J. P. Schaberg en H. A. Gerretsen, die de opdracht aanvaard had, een *Leidraad en eerste Bouwstoffen voor eene Boekenlijst* samen te stellen. In 1866 was de *Leidraad* gereed en verscheen te Utrecht bij Kemink en Zoon. Doel van dezen *Leidraad* was: „Het geven van inlichting omtrent hetgeen de *Vereeniging van Chr.*

1) Dit opstel is door bemiddeling van den heer Groen van Prinsterer opgenomen onder de door de vereeniging van Chr. Nat. schoolonderwijs uitgegeven blaadjes tot bevordering van het Chr. onderwijs.

Nat. schoolonderwijs vooral begeert; het geven van inlichting, om haar zooveel doenlijk te vrijwaren tegen de scheeve voorstellingen, of aan partijdige fantasie, of aan hetgeen zij misprijst, ontleend; om zijdelingschen invloed te kunnen hebben ter verbetering van Christelijke scholen, wier inrichting aan billijke berisping grond geeft. Zes vragen doen zich hier ter beantwoording op: 10. Waarom Chr. Nationale scholen? 20. Wat bedoelt de lagere, de Chr. Nat. school? 30. Wat heeft de Chr. Nat. school te doen en te onderwijzen, om dit doel te bereiken? 40. Wat heeft zij daarbij noodig? 50. In hoeverre zijn de ingezonden boeken voor haar bruikbaar? 60. Wat kan er gedaan worden, om van deze eerste bouwstoffen tot eene meer volledige boekenlijst te komen?"

En voor zich zelve en met betrekking tot de tegenpartij was het eene zeer nuttige zaak, dat de vrienden van het Chr. onderwijs duidelijk het doel, dat ze bereiken wilden, en de middelen, daarbij te gebruiken, omschreven.

HOOFDSTUK XLI.

DS. J. DE LIEFDE.

Een eigenaardige plaats onder de *Chr. Vrienden* nam Ds. J. de Liefde in. Wij willen bij hem, als schrijver van vele verdienstelijke schoolboekjes, eenigszins nader stilstaan. Hij werd den 25 Dec. 1814 te Amsterdam geboren en was de zoon van den koster der Doopsgezinde gemeente aldaar. In Februari 1837 werd hij Doopsgezind predikant te Woudsend en in 1839 te Zutphen, waar hij den 7 April zijn intrede deed. Hij genoot er een traktement van 1200 gld. Hij was een aanhanger van den „orthodoxen hoogleeraar Koopmans, dat sieraad der kweekschool." Door de lezing van het uitnemend werkje: *Bestuur en Aanmoediging* van John Angel James was De Liefde tot bekeering gekomen. Evenals in het geheele land waren ook de Doopsgezinden te Zutphen op rationalistische paden afgedwaald, zoodat zij te huis bleven, als De Liefde des Zondags het Evangelie van Gods genade met getrouwheid verkondigde. Toch mocht hij zich steeds in een talrijk gehoor, meest uit niet Doopsgezinden bestaande, verheugen. In eene Nutsvergadering te Zutphen hield hij eene lezing over: *De diligence of de reis naar de stad der erfenis*, later in druk verschenen. Vooral door zijne in 1844 uitgegeven

Ds. J. DE LIEFDE,
geb. 25 Dec. 1814; overl. 6 Dec. 1869.

brochure: „*Gevaar, gevaar, en geen vrede!*” vestigde hij de aandacht der mannen van het Reveil op zich en verklaarde hij den oorlog aan de Broederschap.

Langzamerhand werd zijne positie te Zutphen onhoudbaar. Zelfs de diakenen vermeden zijne prediking en kwamen slechts ter kerke om te collecteeren. Zijn liberale leermeester prof. Muller scheef hem een scherp afkeurenden brief, tevens het onaangename bericht behelzende, dat, zoolang De Liefde op deze wijze voortging te prediken, hem de ondersteuning, 200 gld., door Mullers geheime tusschenkomst hem jaarlijks gezonden, zou onthouden worden. Zijne gemeente beriep een tweeden predikant, waarna zijne Hervormde vrienden een lokaal voor hem bouwden. Zoo kon het niet langer blijven. De Liefde nam den 26 Oct. 1845 zijn ontslag, waarop zijne gemeente beloofde, hem voor den tijd van 4 jaren 400 gld. jaarlijks uit te keeren. Hij vertoefde nu eenigen tijd in Duitschland en vestigde zich in 1850 in Amsterdam, waar hij in de Ridderstraat het Evangelie verkondigde en met eenige medehelpers havelooze kinderen in een lokaal vergaderde en onderwees. Zoo gaf hij den eersten stoot aan de oprichting der school voor haveloozen. Ook hield hij lezingen op het *Rusland*, preekte in *Tecum Habita* op de Heerengracht bij de Hartestraat voor een aanzienlijk gehoor en stichtte een Evangelistenschool: „Bethanië” genaamd.

Vijf of zes zijner leerlingen zond De Liefde in 1852 als Evangelisten naar verschillende plaatsen van ons land, o. a. W. J. Menkhoff, K. Holleman, A. Hardenberg, J. Witmond, E. Gerdes e. a. 1). In 1855 stichtte hij de *Vereeniging tot Heil des volks*, die nog te Amsterdam en elders zeer zegenrijk werkt. Van een aanzienlijke dame, die onder zijne prediking veel zegen had ontvangen, kocht hij zeer goedkoop twee huizen met de daarachter zijnde pakhuizen op de Bloenmarkt. Hij liet ze tot lokalen inrichten, doch bij het verbouwen stortten de pakhuizen in, zoodat, toen alles gereed was, een schuld van 100.000 gulden op de gebouwen rustte. Velen verdrongen zich onder zijne prediking, die soms satyriek en bijtend, doch soms zeer ernstig, puntig, Evangelisch, geniaal was. „Hij bracht velen tot den Heer, doch wist hen niet op te bouwen in den Heer; hij bleef staan bij de eerste beginselen.” Door zijn optreden raakten de *Christelijke Vrienden* omtrent de kerkelijke kwestie verdeeld. Den 27 Juli 1857

---

1) Ook de heer A. J. Hoogenbirk, thans als schrijver wel bekend, is een leerling van Ds. De Liefde.

richtte hij te Amsterdam eene *Vrije Evangelische Gemeente* op, die, aanvankelijke 80 zielen sterk (waarvan zich 60 van de Herv. Kerk afscheidde), later niet tot bloei kon komen en slechts tot 180 zielen kon klimmen. Vertakkingen had zij o. a. te Ouderkerk a. d. Amstel (met Menkhoff tot voorganger), te Leeuwarden (voorganger Holleman) en te Hollum (voorganger H. Simons). Bij de Hervormden had De Liefde zich nu onmogelijk gemaakt, zoodat zijn gehoor verliep. Later vestigde hij zich te Utrecht en Amersfoort en vertrok in 1864 naar Engeland. Aldaar werkte hij voor de Engelsche pers en zijne bijdragen waren er zoo gewild, dat hij aan de vele aanvragen om copie niet kon voldoen. Heimwee naar het vaderland dreef hem in 1868 uit Londen naar Amsterdam terug. Arm en verlaten, want zijne bezittingen had hij indertijd te Amsterdam moeten verkoopen en zijne vrienden trokken zich van hem terug, stierf hij op Zondagmorgen 6 Dec. 1869 te Amsterdam, nog slechts 55 jaren oud.

De Liefde behoorde, toen hij Zutphen waarwel gezegd had, met zijn hart tot de Ned. Herv. Kerk, daar hij over den doop niet „doopsgezind” meer dacht en de Ned. Herv. Kerk om hare belijdenis, haar verleden en hare beteekenis zeer gunstig gezind was. Toch voegde hij zich niet bij haar, want „hij vereenzelvigde de Kerk met de besturen en de leeraars; de besturen gedroegen zich slecht en de „gaarne getrouwe leeraars” waren flauwe zielen.” In Engeland vertoevende, verspreidde hij aldaar zeer ongunstige berichten over de Ned. Herv. Kerk. „Men doet, wat de Kerk gebiedt en Christus verbiedt. Men laat na, wat de Kerk verbiedt en Christus veroorlooft. Men stelt de Kerkgemeenschap hooger dan de gemeenschap in Christus. Men stelt het Kerkbehoud hooger dan het behoud der zielen.” -- „Op elk gebied muntte De Liefde uit, waarop hij den voet zette. Zijn schoone gedichten bracht hij zelf op even schoone muziek. Voor kinderen schreef hij op onnavolgbare wijze, zoodat er geen betere Christelijke schoolboeken dan de zijne in Nederland bestaan; maar niet minder bewees hij zijn zeldzaam talent toen hij een, (helaas onvoltooide) *Algemeene geschiedenis* schreef voor het volk. Zijn *Volksmagazijn voor Burger en Boer* behandelde op de meest bevattelijke wijze de meest verschillende onderwerpen.” (W. van Oosterwijk Bruyn.) Voor het volk deed hij veel. In zijn: *Waarschijnlijkheid of zekerheid*, vaak herdrukt, trad hij op uitnemende wijze tegen de moderne theologie in het strijdperk. Zeer betreurde hij den afval der Doopsgezinden van het voorvaderlijk geloof en schreef, om hen tot boete en bekeering te vermanen, in 1844 zijn: „*Gevaar! Gevaar! en geen vrede!*” (Een woord tot de

slapenden en in slaap gewiegeden). Zijn roepstem vond echter geen gehoor. (Toch hadden de Doopsgezinden behalve De Liefde nog enkele geloovige predikers, zooals Ds. Ter Borg, die echter hun gemeenschap verliet en Ds. Van der Goot te Amsterdam). „Schrijver, redenaar, dichter, componist, humorist en theoloog, bij afwisseling of tegelijk, was De Liefde rusteloos werkzaam naar de groote verscheidenheid van zijn aanleg.” Hij schreef o. a. het schoone lied: O, Daar te zijn! Voorts de werkjes: de Plaatsvervanger, de Diligence, de Schipbreukeling, de Deserteur, enz. De 7 stukjes van zijn: *De Schoolvriend* zijn door Wiersinga en Ter Borg herzien en opnieuw bij Höveker en Wormser te Amsterdam uitgegeven. Van zijne schoolboekjes noemen wij nog: *De oude Dina*, Beknopte geschiedenis des vaderlands (3 stukjes), Schets der algemeene geschiedenis (2 stukjes), *De mensch en de dieren* (5 stukjes) en *Verdichting en geschiedenis* (2 stukjes). Van de 4 bundeltjes: *Zangstukjes voor scholen en huisgezinnen*, door De Liefde geschreven, werd in 1880 in de *Boekenlijst voor de Chr. scholen* getuigd: „Een klassiek liederbundeltje voor Chr. scholen en huisgezinnen.”

HOOFDSTUK XLII.

DE VEREENIGING VOOR GEREFORMEERD SCHOOLONDERWIJS. —
GROEN, VOOR DEN DERDEN KEER DE KAMER VERLATENDE.

De Chr. Gereformeerden konden, gelijk wij reeds zagen, het met de Vereen. v. Chr. Nat. schoolonderwijs niet al te best vinden. Die Vereeniging beschouwden ze zelfs als gevaarlijk voor hunne Kerk, omdat ze bestond zonder kerkelijk toezicht of verband en omdat het standpunt er van hun te ruim voorkwam. Op blz. X der *Berichten* der Vereen. v. C. N. S. lezen wij: „Hebben sommige Afscheidenen bezwaar zich op het gebied der school met de beginselen der Vereen. v. C. N. S. te vereenigen; zijn zij van meening, dat op de Christelijke scholen moet worden gedogmatiseerd; welnu, dat zij zich van het lidmaatschap der Vereeniging onthouden, dat zij Afscheidene kerkelijke scholen oprichten ter voldoening aan hunne behoeften. Kan men alzoo met de Vereeniging niet medewerken, wij zien niet in, dat daarom bestrijding noodzakelijk zou moeten volgen. Wij willen daarentegen gaarne bekennen, dat we van de afgescheidene Kerk, die

zoo menig krachtig levensteeken heeft geopenbaard, geene bestrijding, maar veeleer warme belangstelling, blijkbaar in liefelijke samenwerking, verwacht hadden." In deze verwachting was men teleurgesteld, want: „Betreffende de *Bazuin* en de *Stem* moeten we tot ons leedwezen aanmerken, dat de doorgaande strekking dier bladen in het afgeloopen jaar niet van sympathie met de Vereeniging getuigde. Daarin werden o. a. opstellen opgenomen, die niet slechts de handelingen der Hoofd-Commissie, maar ook hare *bedoelingen* in een hoogst ongunstig daglicht stellen en dat op eene wijze, geheel in strijd met alle beginselen der Christelijke humaniteit. Minder bevreemdend is de inzending van dergelijke artikelen, dan wel de opname daarvan door de redactien, die geacht moeten worden met bewustheid te handelen en al den omvang der verantwoordelijkheid te kennen, die zij daardoor op zich laden." Evenwel moet men ook bekennen „dat de bedoelde weekbladen, waarin trouwens ook opstellen voorkomen, die van groote belangstelling in het werk der Vereeniging getuigen, niet moeten worden geacht als vertegenwoordigende de Afgescheiden Kerk. Recht aangenaam is het ons te mogen gewagen van vele blijken van de meest hartelijke overeenstemming en broederlijke samenwerking, die ons van zeer velen onder de Afgescheidenen, zoowel Leeraars als leden, werden betoond."

Een en ander vermocht echter niet te verhinderen, dat in 1868 een drietal Afgescheiden broeders in de *Bazuin* alle vrienden van het Christelijk onderwijs uitnoodigden, om zich te vereenigen tot opleiding van Gereformeerde onderwijzers voor bijzondere scholen. Een gevolg hiervan was, dat op 10 Juni van dat jaar een 40 tal vrienden van het Chr. onderwijs besloten tot de oprichting van eene *Vereeniging voor Gereformeerd Schoolonderwijs*. Doel der vereeniging zou allereerst zijn de opleiding van Gereformeerde onderwijzers. Aangemoedigd door het woord der Schotsche broeders, op de Synode uitgesproken: *overdekt Nederland met Gereformeerde predikanten en de toekomst is uwe*, riep men het de Classis toe: *overdekt Nederland met Gereformeerde onderwijzers en de toekomst der jeugd is uwe*. Van de Classis kwam het voorstel op de Provinciale vergadering en besloot men de opleiding van Ger. onderwijzers te bevorderen. Te Harlingen zou de opleidingsklasse gevestigd worden en in alle gemeenten zou op het Paaschfeest voor de zaak gecollecteerd worden. Al spoedig bleek het echter, dat Ds. Dosker, de predikant der Afgescheiden gemeente te Harlingen, lid was van de Vereen. v. Chr. Nat. S. en de school te Harlingen van die vereen.

subsidie ontving. Bovendien hielden vele gemeenten niet de verlangde collecte en stelden de kerkelijke vergaderingen de verwachtingen te leur. Een drietal broeders evenwel, J. R. Kreulen, H. op 't Holt en I. F. ten Hoor, richtten aan velen eene uitnoodiging, om de voorgenomen zaak der opleiding ter hand te nemen en vonden hierbij veel steun en sympathie.

In dezen tijd schreef Dr. G. J. Vos Az., toentertijd predikant te Edens (Friesl.), een artikel in het *Kerkelijk Weekblad*, waarin hij beweerde, dat elk onderwijzer *Hervormd* moest zijn, *in den kerkgenootschappelijken zin*, en hij teekende er bij aan, dat dit naar den geest was van het reglement der Vereen. v. C. N. S. De Afgescheiden broeders begeerden nu van de Hoofdcommissie der Vereeniging v. C. N. S., dat deze protest zou aantekenen tegen Dr. Vos' artikel en diens kerkistisch streven. Dat de Hoofdcommissie hiertoe niet genegen was, was voor de Afgescheidenen een spoorslag, om op den ingeslagen weg voort te gaan.

Hierbij kwam, dat Dr. Vos eene beurs, *Schoolhulp*, poogde op te richten, welke vereeniging, volgens haar concept-reglement, kweekelingen voor de Chr. Nat. school wilde ondersteunen en wel bij voorkeur jongelingen, wier ouders of verzorgers leden waren der Prov. Friesche *Vereeniging van Vrienden der Waarheid*. In alle geval moesten de kweekelingen door den doop leden der Ned. Herv. kerk zijn en als ze als onderwijzer optraden, behoorden ze lidmaat dier Kerk te wezen.

Niettegenstaande officiëel pogingen werden aangewend, om die beperkende bepalingen uit het reglement van *Schoolhulp* verwijderd te krijgen, het mocht niet baten. De Afgescheiden broeders zagen zich nu wel genoodzaakt, hun eigen kweekelingen te ondersteunen en zoo richtten zij de *Vereen. v. Ger. schoolonderwijs* op, waarvan den 10 Juli 1868 de grondslag was gelegd en die den 20 Dec. van dat jaar als rechtspersoon werd erkend. Als bestuursleden traden op J. R. Kreulen, H. Op 't Holt, M. Noordzij, J. Nederhoed, Baron J. P. Mobach en H. F. van der Veen. De Vereeniging was gegrond op de „onveranderlijke waarheden, door Gods Woord geopenbaard en in de Formulieren van Eenheid der Geref. kerk uitgedrukt,” terwijl zij, blijkens art. 2, als haar *doel* erkende:

- „a. Opleiding van jongelingen tot Gereformeerde onderwijzers;
- „b. Ondersteuning van Gereformeerde scholen;
- „c. Opwekking van algemeene samenwerking omtrent al wat tot de belangen van Gereformeerd schoolonderwijs behoort.”

Art. 10 schreef voor, dat $\frac{1}{3}$ der fondsen tot opleiding van kweekelingen en $\frac{2}{3}$ tot ondersteuning der scholen zou gebezigd worden.

De vereeniging wilde niet, als *Schoolhulp*, kerkelijk zijn. Art. 3 van het reglement toch bepaalde, dat al wie instemde met den grondslag en het doel der vereeniging en jaarlijks 2, 5, 10 of meer gulden bijdroeg, lid was der vereeniging. Evenwel zei art. 4, dat het algemeen bestuur zou zijn opgedragen aan eene commissie van zeven leden, waaronder (minstens) vier Chr. Geref. predikanten, te verkiezen door stemgerechtigden.

Was bij de eerste oproeping alleen sprake geweest van opleiding van kweekelingen tot Geref. onderwijzers, thans echter, gelijk wij zagen, werd ook de ondersteuning der scholen beoogd.

In 1875 werd de volgende motie aangenomen: „De vergadering wenscht, dat de Vereen. v. Geref. Schoolonderwijs, met behoud van hare zelfstandigheid, in de nauwste betrekking sta met de Chr. Geref. kerk. Met de meeste belangstelling heeft zij vernomen, dat deze, inzonderheid op hare laatst gehouden Synode te 's-Hertogenbosch, het oog op de Vereeniging heeft gevestigd. Zij verlangt, dat het Hoofdbestuur de voorstellen der Kerk in het belang van bedoelde betrekking overwege en bij eene volgende algem. vergadering ter beoordeeling ter tafel bringe.”

Het recht van toezicht werd daardoor aan de Synode toegekend, zonder nauwkeurig de beteekenis van dat toezicht nader te omschrijven.

De vereeniging bleek weldra aan haar doel te beantwoorden en breidde zich spoedig uit.

Om zooveel mogelijk alle Christenen in het land te vereenigen in den strijd tegen het verderfelijke Staatsonderwijs, koos de vereeniging v. C. N. S. een ruimen grondslag. Vele Chr. Gereformeerden spraken daarom over die vereeniging het „dankbaar, -- maar niet voldaan” uit. „Zij oordeelden, dat die grondslag te breed, te onbestemd was, minder geschikt ook voor eene natie, die op den grondslag eener Gereformeerde belijdenis was groot geworden en bij haar afglijden en wegzinken, ook *daarop* teruggebracht moest worden, om goede hoop te hebben voor de toekomst. De liefde, tot verbroedering gezind, kon schade doen aan vastheid van beginsel en mitsdien aan kracht der openbaring.

„Nadere verklaringen, vooral van den Eere-Voorzitter der Vereen. v. C. N. S., Groen van Prinsterer, poogden wel aan te toonen, dat art. 1 vooral het oog had op de Kerk, de Hervormde Gereformeerde

Kerk, die door haar luisterrijk verleden, getalsterkte en invloed hier te lande nationaal was en bleef, en dat de bedoeling van den grondslag was, om te staan op „de onveranderlijke waarheden der Hervorming,” waartoe gerekend moest worden: de goddelijke ingeving der H. Schrift; de rechtvaardiging des zondaars uit genade door het geloof; de geheele bedorvenheid der menschelijke natuur door de zonde; de noodzakelijkheid der wedergeboorte uit den H. Geest; de verlossing door het plaatsbekleedend lijden en sterven van Jezus Christus, dien zij met den Vader en den H. Geest als den eenigen God erkenden, enz. Doch de praktijk toonde niet te rekenen met sommiger *verklaring* van den grondslag, *maar met hetgeen geschreven stond.*” (Bl. 11 en 12 van: *Het ontstaan der Vereen. voor Geref. schoolonderwijs* door het Hoofdbestuur der vereeniging voor Geref. Schoolonderwijs).

De Afscheiden broeders wilden *waarborg* hebben, dat niet van de beginselen der vereeniging zou worden afgeweken en juist dien waarborg kon de vereeniging v. C. N. S. huns inziens niet genoegzaam geven. Ook wilden zij door hunne bijdragen het bouwen van Ethische, Remonstrantsche en Baptistische scholen niet bevorderen.

Den 28 April 1869 vergaderde de *Vereeniging voor Geref. Schoolonderwijs* te Zwolle. Op die vergadering werd besloten aan de Vereeniging v. *Chr. Nat. Schoolonderwijs* voor te stellen: 1°. eene vereeniging te treffen, onder hoofdvoorwaarde, dat de handhaving en de toepassing der Geref. beginselen verbindend worden verklaard voor de scholen en de onderwijzers der Vereeniging; 2°. zooveel mogelijk samen te werken en in goede verstandhouding te leven.” De Vereen. v. C. N. S. antwoordde hierop: „Betreffende het eerste punt moeten we u doen opmerken, dat de daarbij gestelde *hoofdvoorwaarde* niets minder verlangt, dan dat we met eigen hand zouden vernietigen een werk, waarop de Heer onze God nu bijna negen jaren zoo kennelijk Zijnen zegen heeft geschonken, en, tot roem van Zijn genade, ook nog schenkt. Immers, uw voorstel beteekent hetzelfde, alsof ge ons den eisch stelt: verklaar u te zijn: Vereen. voor Gereformeerd onderwijs; of met andere woorden: *los u op in ons*. Ten overvloede moeten wij u wijzen op art. 15 van ons reglement: „Artt. 1 en 2 van dit Reglement kunnen niet gewijzigd worden.” „Betreffende het tweede punt van het voorstel: „zooveel mogelijk samen te werken;” waar die samenwerking mogelijk is, is de Hoofdcommissie daartoe gaarne bereid. Waar ze *mogelijk* is, -- slechts zelden zal ze mogelijk zijn en bijna uitsluitend daar, waar

we moeten opkomen tegen belemmerende en bezwarende bepalingen op het gebied der wetgeving, of waar we hebben te klagen over ongepaste handelingen, die het Christelijk onderwijs in het algemeen benadeelen. Immers, bestaande feiten zijn niet weg te cijferen. De oprichting van uwe Vereeniging is uwerzijds eene naar het oordeel der Hoofdcommissie door niets gewettigde veroordeeling van de onze." - „Uwe begeerte, om „in goede verstandhouding te leven," vernam de Hoofdcommissie met groot genoegen. Harerzijds wenscht zij niets liever; zij hoopt oprechtelijk, dat er nooit botsingen tusschen beide Vereenigingen of hare Besturen zullen plaats hebben." Den 11 Mei had namens de Hoofdcommissie van de Vereen. v. C. N. S. de secretaris N. M. Feringa dit schrijven aan den secretaris der Vereen. v. Geref. schoolonderw., M. Noordt zij, verzonden. Den 19 en 20 Mei daaropvolgende werd dit antwoord op de algemeene vergadering der Vereen. v. C. N. S. te Utrecht besproken. Dr. A. Kuiper zei: „Gelijk de oprichters der Vereeniging voor Geref. schoolonderwijs den moed hebben gehad, hunne beginselen uit te spreken, zoo moeten wij verklaren, dat wij om dezelfde reden ook geen haarbreed terugtreden." Daarop stelde T. v. d. Weerd van Sneek als motie van orde voor: „Dat de door de Hoofdcommissie gerichte brief aan de Vereen. v. Geref. schoolonderwijs het denkbeeld der vergadering heeft uitgedrukt." Deze motie werd door den voorzitter in omvraag gebracht en met algemeene stemmen aangenomen. Ds. M. Noordt zij, als afgevaardigde der Vereen. v. Geref. schoolonderw. ter vergadering aanwezig, verkreeg daarna het woord, doch het mocht hem niet gelukken, de aanwezigen voor zijne Vereeniging gunstiger te stemmen. De voorzitter constateerde alleen, „dat de afgevaardigden der Vereen. v. Geref. schoolonderwijs gelegenheid gehad hebben hun gevoelen te uiten. Met gerustheid liet hij het aan de vergadering over, haar oordeel over de geleverde stukken en de gevoerde discussie te vellen." (Men zie het Verslag der verg. v. C. N. Schoolonderw., op 19 en 20 Mei 1869 te Utrecht gehouden. Blz. 19, 20 en 21).

Van het ministerie Van Zuylen-Meyer-Heemskerk (1 Juli 1866 - 4 Juni 1868) had men aanvankelijk de verwachting, dat het te gemoet zou komen aan de bezwaren van een aanmerkelijk deel der bevolking tegen de onderwijswet. Groen was weer gekozen als lid der Tweede Kamer. En naast hem zou voor 't eerst zitting hebben Mr. L. W. C. Keuchenius, als afgevaardigde voor het hoofdkiesdistrict Arnhem.

Nauwelijks was de Tweede Kamer bijeengekomen, nog in Aug. 1866, of Mr. Keuchenius interpelleerde op 23 Aug. het ministerie

over de kwestie, of de ministers van Binnenlandsche Zaken (Heemskerk), Buitenlandsche Zaken (Van Zuylen) en van Koloniën (Myer) homogeen waren met betrekking tot het onderwijsvraagstuk en het tegemoetkomen aan de bezwaren tegen de onderwijswet. De ministers verklaarden, dat zij de onderwijswet loyaal wilden toepassen, maar nog niet overtuigd waren van de noodzakelijkheid, om haar te herzien. Van Zuylen en Myer noemden zelfs het oogenblik, „om het door velen gewenschte doel te bereiken, ontijdig.”

Ook dit Christelijk-Conservatief ministerie stelde dus de vrienden van het Christelijk onderwijs teleur. Groen, die bij de interpellatie-Keuchenius niet tegenwoordig was, schreef eenige dagen later: „Tengevolge der verklaringen van het Kabinet, nader in de zitting van 23 Aug. bevestigd, ben ik nu volkomen overtuigd, dat mijn terugkeer in de Tweede Kamer voor hetgeen ik beoog, doelloos, zoo niet schadelijk zou zijn.” — „Aldus heb ik, 25 Aug., in mijn brief aan den voorzitter de indiening van mijn ontslag gemotiveerd.” (Parl. St. en Sch. Blz. 349. Dl. II).

Dit was de derde keer, dat Groen zijn ontslag nam als lid der Tweede Kamer. Eerst in 1857 na de aanneming der schoolwet; daarna in 1865, toen hij na jarenlange poging de hoop opgaf om over de hoogste belangen der natie een vruchtbaar debat te verkrijgen; en thans in 1866, na de verklaringen van het Kabinet Van Zuylen-Myer-Heemskerk. Keuchenius echter bleef en zou zegepralen in den strijd tegen dit conservatief ministerie.

HOOFDSTUK XLIII.

HET WETSONTWERP-DE BRAUW. — EERLIJKE TEGENSTANDERS. —
WRIJVING TUSSCHEN TWEE PARTIJEN. — HET NA-EXAMEN.

Den 13 Mei 1867 werd door Jhr. W. M. de Brauw, vroeger voorstander en ijverig verdediger der wet van 1857, bij de Tweede Kamer een voorstel tot wetswijziging ingediend. Het voorstel van dezen conservatieven afgevaardigde kwam hoofdzakelijk hierop neer, dat aan de bijzondere scholen van gemeentewege subsidie kon worden verleend. Op de vergadering van Chr. Nat. S., in 1866 wegens het heerschen der cholera niet gehouden, doch in 1867 te Leeuwarden den 23 Mei samengekomen, werd dat voorstel uitvoerig besproken. De hoogleeraar Gratama juichte het hoofddenkbeeld, subsidiëering,

van harte toe. Zijn voornaamste grief er tegen was echter, dat het de subsidiëring facultatief stelde. Docent Brummelkamp waarschuwde, het Trojaansche paard niet binnen te halen. De Staat moest z. i. geen schoolmeester zijn, daar er allerlei tegenwerking het gevolg van zou zijn. Groen begroette de hoofdgedachte van het voorstel: „recht voor allen, bovenal waar het de vrijheid van godsdienst en geweten betreft,” met ingenomenheid, maar achtte, evenals prof. Gratama, het facultatieve der subsidiëring hoogst bedenkelijk. Overigens bevatte z. i. het voorstel te veel.” Het vereenigt, wat reeds *in staat van wijzen* gebracht is, wat reeds sedert lang had kunnen en moeten worden beslist, niet hetgeen buiten eenigen twijfel een onderwerp van langdurige beraadslaging zal zijn.” Ter toelichting van zijn gevoelen gaf hij een tweetal brochures uit, getiteld: *Wat dunkt u van het voorstel-De Brauw?*

Op diezelfde vergadering van C. N. S. te Leeuwarden vestigde Jhr. Mr. Elout van Soeterwoude de aandacht op eene vóór 1857 gewenschte oplossing der onderwijskwestie. Hij vroeg nl. „of er niet pogingen in het werk moeten worden gesteld, om weder in de wet op het lager onderwijs te doen opnemen het beginsel van art. 4 der Regeeringsvoordracht van 1854 ten opzichte der facultatieve splitsing.” — Het nieuwe art. zou z. i. dan moeten luiden: „Waar de plaatselijke omstandigheden het toelaten mogen afzonderlijke openbare scholen worden opgericht voor een, naar den maatstaf der bij deze wet gevoegde tabel, genoegzaam aantal kinderen van dezelfde godsdienstige gezindheid; op die scholen kunnen ook kinderen worden toegelaten, wier ouders, ofschoon niet tot die gezindheid behorende, zich met die godsdienstige strekking in het schoolonderwijs vereenigen.”

In de Kamer vond het voorstel-De Brauw, de poging nl. tot subsidie, niet veel sympathie. Het werd zelfs nauwelijks besproken, zoodat het spoedig in vergetelheid geraakte.

Op de vergadering v. C. N. S. te Leeuwarden had Groen het al opgemerkt, dat er onder zijn groep niet meer zooveel eenstemmigheid bestond als vroeger. Niet alleen toch wilde Elout, door de opinie van minister De Brauw bemoedigd, weer terugkeeren tot het door Groen verlaten systeem van facultatieve splitsing, maar ook had zijn vriend Van Toorenenbergen te kennen gegeven, dat hij op het behoud van het woord *Christelijke* in art. 23 prijs stelde. De tweedracht onder de vrienden van het Chr. onderwijs zou spoedig in geheel haar omvang openbaar worden.

De onrechtvaardige strekking der wet van 1857 werd telkens meer ingezien, ook door *eerlijke* tegenstanders. Zoo haalt Groen op blz. 40 van n°. 21 zijner *Parlementaire Studiën en Schetsen* het volgende woord van Prof. A. Pierson aan: „Juist deze schoolwet is in het oog veler liberalen uitnemend geschikt, om aan het Nederlandsche volk *die eigenaardige soort van godsdienstigheid en godsdienstige verdraagzaamheid* op te leggen, *die zij, in hun privé, alleszins wenschelijk achten.*”

Daar ter plaatse teekende Groen hierbij aan: „Zoo deze strekking der wet dagelijks meer aan het licht komt, dan geve men acht op hetgeen de hoogleeraar Buys schrijft: „Ik geloof, dat de staats-school, hoe sterk ik haar ook toegedaan ben, niet bestaan kan, zonder, ik zeg niet, *godsdienstloos*, maar in den waren zin des woords neutraal te zijn; wanneer zij daartoe leiden moet, dat het opkomend geslacht, op kosten van het algemeen gewonnen worde voor ééne godsdienstige richting in het bijzonder, 't zij dan de mijne, of die van een ander, maar in elk geval niet de richting van de geheele natie, zij dan met al hare voordeelen behoort te worden prijs gegeven.” Wil en mag de kiezer, die gelijk recht voor allen begeert, bevorderlijk zijn aan het bestendigen der eenzijdige exploitatie van de staatskas voor ongodsdienstigheid der *evangeliebestrijders?*”

In 1853 was er een aanvang gemaakt met de uitgaaf van een tijdschrift op godgeleerd gebied, welks naam *Ernst en Vrede* was en dat onder redactie stond van Beets, Doedes en De la Saussaye. Dat tijdschrift was het orgaan der ethisch-irenische partij, die de ontwikkeling der door de Reformatie weer op den voorgrond gebrachte waarheden bedoelde. Tegen deze partij stond de Confessioneele partij over, welke op leerstellig gebied conservatief was. „Het optreden der ethisch-irenische broeders hield de juridisch-confessioneele in hunne vaart tegen, dwong tot grondige studiën, prikkelde tot doeltreffend prediken, behoevde voor scheuring der Kerk en afscheiding van de Kerk. De arbeid der juridisch-confessioneele spoorde aan tot zelf-onderzoek, deed menige consciëntie op kerkelijk gebied ontwaken, vorderde eerlijkheid en goede trouw van elken ambtsdrager op elk gebied, bracht de Ned. Herv. Kerk bij aanvang en voortgang tot bewustzijn van hetgeen zij was, en worden, en doen moest,” zegt Dr. G. J. Vos Az. in zijn „Groen van Prinsterer en zijn tijd” (1857-1876. Blz. 415).

Tusschen deze twee partijen heerschte voortdurend wrijving, die zich ook op schoolgebied deed gevoelen en grooter werd, toen Groen

het in 1866 gevormde ministerie-Van Zuylen-Heemskerk, dat de sympathie der ethisch-irenischen had, bestreed. Van dat ministerie werd door velen heil verwacht. Men werd echter, gelijk wij reeds zagen, jammerlijk teleurgesteld. Kracht tot handelen werd gemist en met eenige welwillende woorden moest men zich tevreden stellen. Zeer spoedig zou de strijd tusschen deze twee partijen in al zijn hevigheid ontbranden.

De vrienden van het openbaar onderwijs zagen intusschen met leedwezen den toenemenden bloei van het Christelijk onderwijs aan. Vooral de *Maatschappij tot Nut van 't Algemeen* meende tot waakzaamheid te moeten aansporen. Onder dagteekening van 5 Nov. 1868 werd door het Hoofdbestuur dier Maatschappij aan de departementale besturen een schrijven verzonden, waarin niet onduidelijk de vrees werd te kennen gegeven, dat er gevaar dreigde voor de zoo luid geprezen openbare school. „In den jongst verlopen tijd intusschen,” zoo werd er in de circulaire gezegd, „is de toeleg zichtbaar, om de weldadige vruchten van het verleden te niet te doen,” en nu werden de 300 departementen met hunne bijna 14000 leden tot strijd voor de openbare school opgeroepen. Naar aanleiding van deze beweging in de Maatsch. tot N. v. 't Algem. schreef Dr. A. Kuyper zijne brochure: *De Nutsbeweging*, waarin aan het slot den nog geloovigen leden van het „Nut” werd toegeroepen: „Mannen broeders! Gaat uit van eene maatschappij, die den krijg heeft uitgeroepen tegen wat uwe ziele heilig is, en zoo God U schat of gawe schonk, leent pen, noch woord, noch geld meer aan zulk eene maatschappij.” Het beste protest tegen deze Nutsbeweging was voorzeker, dat ter plaatse van het departement, dat tot den aanval had aangespoord, — in Winterswijk — eene Christelijke school geopend werd.

Op de algem. verg. der Vereen. v. C. N. S., den 22 en 23 Mei 1867 te Leeuwarden gehouden, werd eene commissie benoemd tot onderzoek in de Christelijke opvoedkunde, alsmede in de Bijbelsche, Kerkelijke en Vaderlandsche geschiedenis van jongelieden, die de akte van hulponderwijzer hebben verkregen. Op de algem. verg. dier Vereeniging, den 1 Mei 1868 te Arnheim gehouden, werd door Dr. G. J. Vos Az. voorgesteld, dat dit onderzoek ook zou kunnen worden uitgestrekt tot personen, welke reeds een akte van hoofdonderwijzer verkregen hadden, doch nog als hulponderwijzer werkzaam waren, in afwachting van eene benoeming tot hoofdonderwijzer aan de eene of andere Chr. school. Dit voorstel vond algemeen bijval, zoodat het zonder stemming werd aangenomen. De Commissie voor

het *Na-examen*, welke op 29 Juli 1868 te Utrecht hare eerste zitting hield, heeft ontegenzeggelijk veel goeds gedaan aan de Chr. school. De algem. verg. der Vereeniging v. C. N. S. van 5 Juni 1874 besloot: „Na drie jaren worden geene hoofdonderwijzers, die als zoodanig nog niet aan Christelijke scholen werkzaam waren, aan gesubsidiëerde scholen geplaatst, indien zij niet met goed gevolg het Na-examen hebben afgelegd.” Den 1 Juli 1877 werd dit besluit in toepassing gebracht en sinds dien tijd gehandhaafd.

HOOFDSTUK XLIV.

DE ARBEID VAN DS. J. J. A. PLOOS VAN AMSTEL, DS. J. W. FELIX EN
DR. G. J. VOS AZ. IN FRIESLAND OP SCHOOLGEBIED.

In Friesland was het vooral Ds. J. J. A. Ploos van Amstel, die veel voor het Christelijk onderwijs deed. Den 9 Juli 1863 had deze, predikant zijnde te Otterloo, een beroep aangenomen naar de Ned. Herv. Gemeente te Reitsum, Genum en Lichtaard in Friesland. Den 11 October van datzelfde jaar deed hij zijne intrede bij zijne nieuwe gemeente en mocht haar herder en leeraar zijn tot 14 Januari 1866. In Reitsum vond hij kerkelijke scholen met ouderwetsche, min of meer orthodoxe onderwijzers, doch tot zijn smart ontwaarde hij, dat de meeste openbare onderwijzers in Friesland met allen godsdienst gebroken hadden en dat hun onderwijs dienstbaar was aan de ontkerstening van het volk. Zijn levensbeschrijver, Dr. L. H. Wagenaar, getuigt van hem: „En Ploos vloog ten strijde als een oud ridder met niets ontzienden moed. Overal hield hij schoolredenen – waarbij 't gemis aan diepte dubbel vergoed werd door *gloed* en bezieling – om de stichting van Christelijke scholen te eischen. Hij verklaarde niet recht op zijn dreef te zijn, als hij niet 3 of 4 maal in de week hier en daar moest preeken of spreken. Soms profeteerde hij. Te Holwerd b.v. (het moderne Holwerd) riep hij in 1864, toen nog niemand den moed had aan schoolstichting te denken, uit: „Binnen één jaar zal hier eene Christelijke school komen.” Die school van Holwerd is een monument van Ploos. Voor alle schoolbesturen was hij sinds de raadsman en geene opoffering voor het Christelijk onderwijs was hem immer te groot. Heel de onderwijzerswereld raakte echter in beweging. Het Friesche liberalisme stoof op en in allerlei weekblaadjes werden volle fiolen van smaad uitgetogen over dezen

drijver. Doch Ploos was er de man niet naar, om zich af te laten schrikken."

Was de school te Holwerd door Ds. Ploos' bemoeiingen opgericht, ook door zijn ijver moest ze in stand gehouden worden en dit baarde hem dikwijls veel zorg. Doch de dankbare Holwerders noemden hem „den vader onzer school."

Ook bij zijne vrienden te Leeuwarden drong hij op het stichten eener school aan. Klein in getal als zij waren, zagen zij tegen deze onderneming op, doch Ploos wist hun het belang dezer zaak zóó onder 't oog te brengen, dat zij de handen aan het werk sloegen en het genoeg mochten smaken, weldra hun doel bereikt te hebben. Den 5den September 1865 werd de school geopend, bij welke gelegenheid Ds. Ploos uit Pred. 12 : 13 de 'openingsrede hield in het tegenwoordig tot een Militair Tehuis ingericht gebouw in de Groote Kerkstraat. Tot hoofdonderwijzer aan deze school was aangesteld de heer W. C. van Munster, in wien Ds. Ploos sinds dien tijd een warm en trouw vriend vond. Nimmer heeft Ds. Ploos deze school kunnen vergeten en toen hij later met Mej. A. Binksma in het huwelijk trad, vereerde hij aan de Leeuwarder school eene klok, die men er nog tegenwoordig kan zien en zeker als aandenken ook trouw wordt bewaard.

Van 14 Januari 1866 tot 19 April 1868 was Ds. Ploos van Amstel te Anjum predikant. Ook in deze „Anjumer periode" was hij voor het Christelijk onderwijs onvermoeid werkzaam en was het aan zijne onvermoeide pogingen te danken, dat op het Bildt en te St. Anna Parochie Christelijke scholen werden opgericht. Bij de opening der school op het Bildt zou hij de openingsrede houden en de president-kerkvoogd had voor dat doel de Herv. Kerk beschikbaar gesteld. De vijandschap tegen het Christelijk onderwijs was er evenwel zoo groot, dat men vreesde voor rustverstoring, waarom Ds. Ploos in de z.g. afgescheiden kerk optrad. Te St. Jacobi Parochie was de vijandschap nog erger. Daar werden zelfs personen gehuurd en half dronken gemaakt, om de orde te verstoren, wanneer er in het belang van het Christelijk onderwijs gesproken werd.

Dat Ds. Ploos' werk voor de school voor hem zijne bezwaren had, kan men zien uit de volgende aantekening in zijn dagboek: „Al weder wat geleerd. Klachten gehoord over de betaling van een onderwijzer. De Chr. school brengt een menigte ellenden met zich. Ik wil de Chr. School aanprijzen, omdat Chr. onderwijs naar Gods wil is. Maar ik leer, niet valschelijk te ijveren, noch in het vleesch te roemen. De Chr. School aan te bevelen, zonder ijdel roem,

zonder verheffing voor de school. Dat is recht. Dat geeft kalnte. Dat bevordert de waarheid. Dat is Gode welbehaaglijk. Moge de Heere aan het roer van alle Christelijke Scholen staan. Dan zal het goed gaan, want het moet altijd stroomopwaarts. Hoe noodig, dat God in alles verheerlijkt wordt. (10 Nov. '64)."

Van 1848--1851 maakte Ds. J. W. Felix als predikant te Longerhouw grooten opgang en van 1853--1860 mocht hij als dienaar des Woords te Heeg roemen in rijk gezegenden arbeid. Door invloed van Ds. Felix werd de *Vereeniging van Vrienden der Waarheid* opgericht, die op vele plaatsen afdeelingen had en eenmaal 's jaars te Leeuwarden eene *Algemeene Vergadering* hield. Daar de „Hoofdvereeniging" geen rechtspersoonlijkheid kon verkrijgen, traden sommige afdeelingen op als *Vereeniging voor Christelijke belangen* en stichtten als zoodanig scholen en lokalen en waren ook anderszins in het belang van het Chr. onderwijs werkzaam. In 1867 evenwel stichtte Dr. G. J. Vos Az. *Schoolhulp*, (Dr. Wagenaar geeft op blz. 60 van zijn: *Een wandel met God* abusievelijk 1864 op) die ten doel had, steun te verleen aan de opleiding tot onderwijzer van jongelieden, die leden waren der Ned. Herv. Kerk. „De gevoelens moesten ophouden, vloeibaar te zijn. Er diende scheiding te komen tusschen hetgeen kerkelijk niet vereenigd was. Zulk een gevolg had *Schoolhulp* aanvankelijk in Friesland. Zij gaf aanleiding, zoo het heette, (de Vereen. v. Chr. Nat. Schoolonderwijs was bij vele Afscheidenen als „een net, een strik" voor hunne Kerk) tot het stichten van de *Vereeniging der Afscheidenen voor Gereformeerd Schoolonderwijs*," schrijft Dr. Vos op blz. 125 en 126 van zijn: *Groen van Prinsterer en zijn tijd* (1857--1876). Van nu af aan waren „gescheidenen" en „niet gescheidenen" op schoolgebied voor goed gescheiden, tot schá van het Christelijk onderwijs.

Toch ging de zaak van het Christelijk onderwijs in Friesland vooruit, ook door de ondersteuning, die zij mocht ontvangen van den zoo gewaardeerden Mr. Groen van Prinsterer. Dr. Wagenaar schrijft op blz. 26 van zijn: *Een wandel met God*: „Echt Friesch. Toen Groen van Prinsterer te Leeuwarden zijn eerste pleidooi voor Chr. onderwijs had gehouden, kwamen eenige Friesche boerinnen de eetzaal binnen en wilden een hand hebben van Groen, tot betuiging van hartelijke instemming. Deze verheugde zich en zeide: „Nu de Friesche vrouw gewonnen is voor de school, zal ze zeegevieren!" De steun, dien Groen verleende, was echter niet alleen zedelijk, ook *financiël* onttrok hij zich aan Friesland niet.

HOOFDSTUK XLV.

EEN TWISTAPPEL.

De tweedracht onder de vrienden van het Christelijk onderwijs zou eerst goed openbaar worden op de algem. verg. der Vereen. v. C. N. schoolonderw., die den 19 en 20 Mei 1869 te Utrecht werd gehouden en tot welker opening Dr. Kuypers den avond te voren eene rede in de Domkerk had uitgesproken over „Het beroep op het volksgeweten.” Op die vergadering sprak de Hulpvereeniging *Amsterdam* het als hare overtuiging uit, dat gebrek aan eenstemmigheid in de wenschen en bedoelingen der voorstanders van Christelijk onderwijs een belemmerenden, ja verlamdenden invloed had op al hun pogen en streven. Zij achtte het wenschelijk, om eene poging aan te wenden, ten einde tot gewenschte eenstemmigheid in dezen te geraken, dat van de Vereen. voor Chr. Nat. Schoolonderwijs een duidelijk geformuleerde verklaring uitging, welke veranderingen zij in de wetgeving op het onderwijs verlangde. In verband daarmee stelde de Hoofdcommissie de volgende wijzigingen in de schoolwetgeving voor:

A. Schoolwet. Art. 1. In art. 23 valt (uit de woorden *opleiding tot alle Christelijke en maatschappelijke deugden*) het woord *Christelijke*¹⁾ weg.

Art. 2. Bij art. 24 wordt gevoegd: „Kerkelijke bedieningen zijn voortaan met het openbaar onderwijzersambt onvereenigbaar.”

Art. 3. De eerste alinea in art. 33 („Ter tegemoetkoming in deze kosten kan eene bijdrage voor ieder schoolgaand kind worden geheven”) wordt aldus vervangen: „Ter tegemoetkoming in deze kosten wordt een billijke bijdrage geheven van ieder schoolgaand kind. Aan minvermogenden kan van deze bijdrage vrijstelling worden verleend.”

B. Grondwet. Art. 4. In art. 194, alinea 1, valt het woord „openbaar” weg.

Art. 5. In alinea 3 van hetzelfde artikel vallen de woorden „voldoend openbaar” weg; terwijl bij diezelfde alinea wordt gevoegd

---

1) Men vergelijke eens de beteekenis, die het woord *Christelijk* volgens officieuse uitlegging had in de wet van 1806, met die welke het in de wet van 1857 had verkregen volgens de uitlegging, die de wetgever (Mr. J. J. L. van der Bruggen) zelf daaraan had gegeven en men zal den weerzin begrijpen, dien velen daartegen koesterden.

„voor zooverre het bijzonder onderwijs te kort schiet.” Groen had deze verlangde wijzigingen reeds besproken in zijn den 6 April 1869 verschenen *Ons Schoolwetprogram*, waarin hij zeide: „Een duidelijk geformuleerde verklaring wordt verlangd. Geen wonder inderdaad . . . Sedert de Kabinetsformatie van 1866 had de Chr. Hist. partij geen eigen bestaan meer. Ingelijfd werd ze in de Conservatieve partij . . . Het is meer dan tijd, dat onze richting niet langer een hulpcorps zij der conservatieve partij; . . . dat zij wederom bewust worde van hetgeen zij zelf begeert.”

De Voorzitter, de heer Groen, herinnerde vóór het begin der discussie aan de woorden van zijn *Ons schoolwetprogram*: „Aan de waardigheid en van het Christelijk volksbelang en van de bij uitnemendheid nationale richting, waarvoor wij opkomen, gedachtig, is het ons niet te doen om aftroggeling van eene aalmoes. Wij vragen aan de Kamers en aan de Kroon, niet als *gunst*, maar als *recht*, het handhaven der dierbaarste vrijheden, eigendom der natie, met het bloed der vaderen betaald, in onze volkshistorie met onuitwisbare letteren gegraveerd, en daaruit als onvervreemdbaar overgeboekt in de grondwet.”

Art. 1 lokte de meeste discussie uit. Dr. A. Kuyper zeide, dat het standpunt, waarop men zich plaatsen moest, is: „Wij hebben te doen met een Regeering, gededuceerd uit eene staatstheorie, die onchristelijk is, omdat zij strijdt met de eeuwige eischen en wetten des levens. Tegenover die staatstheorie staat de Christelijke idee. De tegenwoordig overheerschende staatsidee is satanisch, is principiëel valsch, kan niet bekeerd, maar moet vernietigd worden. Bestond er nog kans om onze school of onzen staat te veranderen, dan zou hij meenen, dat het woord moest blijven, opdat het een uitgangspunt kon worden; maar wanneer hij ziet, dat de geheele staatsinrichting moet gebroken worden, dan moet men alle krachten daaruit terugtrekken, om ze op een nieuw standpunt te concentreren. — Het Christelijk-historisch beginsel brengt mee, dat de Staat, en vooral zulk een Staat, geen onderwijs mag geven, ja, dat de Staat, als hij modern is, geheel *per se* onmogelijk onderwijs kan geven. In de gegeven omstandigheden moet al ons streven zijn, dat den Staat het geven van onderwijs onmogelijk worde gemaakt; het moet afbrokkelen. Daardoor verkrijgen wij, dat de ouders opmerkzaam worden, dat het staatsonderwijs niet voldoet. Als wij den Staat in zulk een toestand laten verschijnen, dat hij als een dor geraamte daar staat, zullen de oogen opengaan.”

Dr. Ph. J. Hoedemaker ontkende het recht, dat het woord *Christelijke* geschrapt werd in naam der waarheid, wel der werkelijkheid.

Ds. H. V. Hogerzeil meende, dat, indien wij waarlijk recht hebben, het woord *Christelijke* te schrappen, wij dan ook vragen moeten, dat *maatschappelijke deugden* worden verwijderd. Bovendien kon hij niet inzien, dat de Staat anti-Christelijk mag genoemd worden. Hij zou liever spreken van eene anti-Christelijke richting in den Staat. Hij zag nog altijd in den Staat punten en concessiën, die men kan aangrijpen en waarop gewerkt moet worden. Er moet eene worsteling zijn tusschen de Christelijke en de anti-Christelijke richting. Het was voor hem een gewetensbezwaar, het woord te verwijderen.

Mr. P. H. Saaymans Vader herinnerde er aan, dat Groen zelf meermalen gezegd heeft, dat hij zich in staat zou gevoelen, om met de grondwet in de hand het land te regeeren. Het is alleen eene verwringing van den toestand, door de grondwet daargesteld, die ons in deze positie gebracht heeft en daarom is het niet onmogelijk, dat met dezelfde grondwet ons weder onze rechten worden toegekend¹⁾.

Dr. N. Beets meende, dat de uitdrukking *Christelijke* kan opgevat worden ter goeder trouw: maar waarom, zoo vroeg hij, bestrijdt men dan een woord van eene goede intentie, dat wel weder in de toekomst nuttig kan worden? „De woorden „Christelijke en maatschappelijke deugden” sluiten alles in zich, wat in betrekking staat tot onzen omgang met anderen. Dat alles is veel te veel om het te gaan bestrijden, en wij moeten niet bestrijden, wat eene goede zijde heeft. Laat ons niet ons heil zoeken in 't schrappen van woorden, die op zich zelve goed zijn. Men heeft gesproken van satanisch, ik vind daarin iets daemonisch. Laat ons het kwade niet doen, om het goede daaruit te doen voortkomen. Ik smEEK, zoo eindigde Beets, de Vereeniging, niet eene misdaad te begaan en een woord te bestrijden, dat goed kan doen in de toekomst.”

De heer Groen, als Voorzitter, zei hierop, dat de hartsochtelijke toespraak van zijn hooggeschatten vriend Beets hem wel ontroerd, maar geenszins overtuigd heeft. Hij beaamde, wat Dr. Kuyper gezegd heeft. „*Satanisch* is hier geen scheldwoord, het is de kenteekening der kiem, die zich in eene eeuw van ongelooft en revolutie ontwikkelt. Een woord, ook in wetenschappelijke bedaardheid door mannen

---

¹⁾ De wet-Mackay heeft de waarheid dezer bewering in beginsel bewezen. Bij de grondwetsherziening in 1887 toch werd art. 194 *niet* gewijzigd.

als Burke, Stahl, Guizot telkens gebruikt. In die richting zijn wij. De eigenaardigheid van de tegenwoordige phase van het ongelooft ligt bovenal juist hierin dat in School, in Staat, van het woord *Christelijk*, ter begoocheling, een *satanisch* misbruik gemaakt wordt. Zoo er van *misdaad* spraak is, handhaafde hij de qualificatie (aan dergelijk eene inlassching van *Christelijk* menigwerf gegeven) van *nationaal misdrijf*. Om de uitnemendheid zelve van het woord wordt het des te verderfelijker in een dergelijk verband. Om de voorspiegeling der mogelijkheden eener verafgelegen toekomst mogen wij het oog voor de actualiteit niet sluiten; voor de in het oogvallende werking van een woordenspel, verderfelijk voor land en Kerk."

Uit de daarop gevolgde stemming bleek, dat het voorstel tot weglating van het woord *Christelijke* in art. 23 van de wet op het lager onderwijs met 53 tegen 9 stemmen was aangenomen.

Wat art. 2 betreft: „Bij art. 24 wordt gevoegd: „Kerkelijke bedieningen zijn voortaan met het openbaar onderwijs onvereinigbaar." Mr. J. J. Teding van Berkhout stelde hierop de volgende wijziging voor: „Het onderwijzersambt is voortaan onvereinigbaar met kerkelijke bedieningen." Het voorstel, aldus gewijzigd, werd aangenomen met 48 tegen 14 stemmen.

Ook art. 3: „De eerste alinea in art. 33 („Ter tegemoetkoming in deze kosten kan eene bijdrage voor ieder schoolgaand kind worden geheven") wordt aldus vervangen: „Ter tegemoetkoming in deze kosten wordt eene billijke bijdrage geheven voor ieder schoolgaand kind. Aan minvermogenen kan van deze bijdrage vrijstelling worden verleend," werd met algemeene stemmen aangenomen.

Aangaande art. 194 der grondwet (dus artt. 4 en 5 der voorgestelde wijzigingen), werd met algemeene stemmen de verklaring aangenomen: „De vergadering verklaart, dat aan elken meer afdoenden waarborg van gewetensvrijheid wijziging van art. 194 der grondwet zal moeten voorafgaan, krachtens welke het vrije onderwijs regel en het staats-onderwijs aanvulling zij" 1).

---

1) In de *Ned. Gedachten* van 13 September 1871 plaatste Groen de volgende *rectificatie*: „In de vergadering te Utrecht van 19 en 20 Mei 1869 is, tegen mijn wensch, eene redactie van art. 194 aangenomen, waarbij de wetgever, in onzen zin en geest, aan banden wordt gelegd. Met *algemeene stemmen*, volgens het verslag. Al heb ik verzuimd hiervan rectificatie te verzoeken, het is overbekend, dat ik altijd dit ingrijpen in de taak van den gewonen wetgever afgekeurd heb. Dit verslag der Utrechtsche vergadering zelve draagt de duidelijke sporen van mijn vruchteloos weerstand."

Aan het einde der vergadering stelde Dr. F. W. Merens de volgende verklaring voor:

„De vergadering verklaart:

„dat geen ander dan Christelijk onderwijs voor een Christelijk volk voldoende kan heeten;

„dat in de tegenwoordige staatsinrichting geen Christelijk onderwijs van staatswege mogelijk is;

„dat de verklaring, door de regeering aan de wet gegeven, het woord Christelijk tot eene onwaarheid en oorzaak van misleiding maakt, en

„dat wij daarom genoodzaakt zijn te begeeren, dat in art. 23 van *deze* wet het woord „Christelijk” weggenomen worde.” De Hoofdc commissie kon zich met deze verklaring vereenigen en al de nog aanwezigen keurden haar stilzwijgend goed.

HOOFDSTUK XLVI.

DE STRIJD VOORTGEZET.

Den 18 Jan. 1870 schreef Beets een brief aan de Vereen. voor C. N. S., waarin hij zeide: „Daar ondergeteekende in zijn te dier vergadering uitgebracht advies deze bestrijding (nl. die van het woord *Christelijke* in art. 23 der onderwijswet) uit volle overtuiging gemeend heeft onbetamelijk, ja misdadig te noemen, en op dien grond nadrukkelijk heeft aangedrongen op de verwerping van het voorstel, kon na de aanneming er van wel niets anders verwacht worden, dan dat hij zich in de noodzakelijkheid zou zien, het lidmaatschap dier Vereeniging op te zeggen en indien hij dit niet terstond heeft gedaan, het is geweest, om zich tegen elken schijn van overijling of hartstochtelijkheid te waarborgen. Nu echter zeven maanden verlopen zijn, acht hij het meer dan tijd hiertoe over te gaan, gelijk hij doet mits dezen, niet zonder de Vereeniging voor Chr. Nat. onderwijs den zegen Gods van harte toe te bidden op alle zoodanige werkzaamheden en stappen, waarop zij dien met vrijmoedigheid verwachten kan.”

In zijne *Nederlandsche Gedachten* van 18 Febr. 1870 schreef Groen hierover: „Ik had wellicht aanspraak op vertrouwelijke gedachtenwisseling, eer men tot het besluit kwam, om eene Vereeniging, die

aan velen in den lande dierbaar is, te verlaten en om kortweg *misdadig* te noemen, wat sedert 1862 (met eenigen ijver en niet zonder meer dan oppervlakkig onderzoek) door mij verricht is; wat, reeds in 1863 de bijeenkomst van Christelijke onderwijzers te Utrecht eenparig beaamd heeft; wat, in 1869, na rijp beraad, door de overgrootte meerderheid van onze Algemeene Vergadering plichtmatig gekeurd werd."

Ook Dr. D. Chantepie de la Saussaye had den 13 Nov. 1869 bedankt voor het lidmaatschap der Vereeniging voor Chr. N. S. en wel, omdat hij evenmin kon instemmen in den eisch ter verandering van art. 194 der grondwet als vooral in de verwerping van het woord *Christelijke*. Ook hij noemde dat, evenals Beets, *misdadig*. Bovendien ging ook Groens oude bondgenoot, Dr. J. J. van Toorenbergen, mede vooraan staan in het ethisch-irenisch gelid. In eene verhandeling over den Nederlandschen schoolstrijd, geleverd in de Duitsch-Nederlandsche Predikanten-Conferentie, verzette hij zich tegen Groens voorstellen en zei hij, dat het woord *Christelijke* in art. 23 niet mocht worden geschrapt, dat eene herziening van art. 194 niet noodzakelijk was, en toonde hij zich meedoogenloos afkeerig van al wat naar politiek zweemt.

In zijn afscheidsbrief aan de Vereen. v. C. N. S. had De la Saussaye gezegd: „Ik beschouwde haar (nl. de Vereen. v. C. N. S.) als eene Christelijke philanthropische inrichting, als zoodanig te ondersteunen, en achtte mij niet door dit lidmaatschap aan eenig politiek programma gebonden. Nu evenwel niet eenig lid, zij het ook een invloedrijk, maar de vereeniging zelve in hare vertegenwoordigers op de laatste algemeene vergadering een politiek programma heeft aangenomen; en dus zelve als *politieke Vereeniging* is opgetreden, nu meen ik, dat de eerlijkheid gebiedt, dat zij, die dit politiek programma niet aannemen, die Vereeniging verlaten, ten einde den schijn te vermijden van mede aan te nemen en goed te keuren, wat in hunne oogen verwerpelijk is."

Groen bracht hiertegen in: „10. De gebondenheid aan een *politiek programma*. Men beweert, dat de Vereeniging thans als *politieke Vereeniging* is opgetreden. Omdat zij in de bijeenkomst te Utrecht van 19 Mei een *politiek* program heeft aangenomen. Nauwelijks behoef ik te doen opmerken, dat de aanneming van het *schoolwetprogram* niets anders is geweest dan eene adhaesie der vergadering met overgrootte meerderheid en na rijp beraad, maar die geenerlei wijziging brengt in de statuten en aan de leden geenerlei band oplegt. Geen

politiek program, maar *schoolwetprogram*. Een program voor *eigen werkkring*. Voorzeker *politieke* vereeniging, of *politiek* persoon wordt men niet, omdat men eigen roeping kent of uitspreekt, zijn eigen recht formuleert, en, als het miskent wordt, den eisch ter handhaving aan het politiek gezag richt. Bij ORTHODOXOPHOBIE voegt zich POLITOCOPHOBIE. Weest er op bedacht! Met dergelijk een verdubbeling van vreesachtige wijsheid zou, na het *verval*, de *val* van Kerk en Vaderland worden voltooid. 2°. *De wegneming van het woord* CHRISTELIJKE uit art. 23. *Misdadig*. Twee opmerkingen slechts. Vooreerst betreur ik, dat men eene uitdrukking, blijkbaar in de opgewondenheid van een levendig debat ontvallen, aldus stereotypeert. Ten anderen werd door onzen vriend dezelfde of soortgelijke *misdaad* meermalen gepleegd." (*Ned. Ged.* van 18 Febr. 1870).

Dr. J. H. Gunning Jr. bleef evenwel Groen getrouw. In een brief, opgenomen in de *Hoop des Vaderlands* van 9 Febr. 1870, schreef Dr. G.: „Ik denk van harte lid der Vereeniging te blijven . . . . Ik geloof, dat de eisch van herziening van art. 194 der grondwet, ... dit *edele* heeft, dat alzoo voor de *natie zelve* de vrijheid gevraagd wordt, om over zulk een teeder belang naar den eisch harer conscientie te beslissen en ik doe dus mede den eisch." En omtrent Groen getuigde hij: „Ik leg deze verklaring niet af, omdat ik den invloed onderga van een staatsman, dien ik hier niet behoef te noemen, en niet wien ik op, naar ik meen, welbekende wijze in andere opzichten *niet* overeenstem, *ofschoon dit verschil niets afdoet aan de onvergankelijke liefde . . . . waarmede ik mij aan hem gehecht gevoel.*”

Groen had het gebeurde op de algem. verg. der Vereen. v. C. N. S. eerst niet zoo ernstig opgenomen. In zijne *Ned. Ged.* van 7 Juni 1870 schreef hij: „Het scheen een onbeduidend incident. Beets, zoo dacht men, wilde, nu de vergadering te Utrecht bijeenkwam, wel eens zien en hooren, wat er voorviel en gezegd werd; door een woord, door een illusie misschien, getroffen, heeft hij zich in eene gedachtenwisseling onvoorbedachtelijk geworpen, van wier eigenlijke strekking hij, vreemd aan de zaak, geen begrip had." Anders vatte Groen evenwel de zaak op, toen tegen de Vereeniging een dubbele oorlogsverklaring uitging, toen men, verklarende, dat dit gewetenshalve plaats had, het afscheid aan de Vereeniging zond. Niet gaarne wilde hij, dat de Vereen. v. C. N. S. om zijnentwil schade leed. Op 11 Mei 1870 deed hij daarom afstand van het eerevoorzitterschap, in een brief aan de Hoofdcommissie, waarin hij zeide: „Mijn blijven

als Eere-voorzitter zal *reden* en vooral *protext* zijn, om de Vereeniging te verlaten, terwijl mijn *abdication* het recht geeft om, (na weglating van het *voorwendsel*) de tegenstanders, ook op dien grond tot samenwerking te dringen." Al de leden van het Hoofdbestuur verklaarden, dat zij dien afstand zouden betreuren en dat ze daarvan nadeelige gevolgen voor de Vereeniging verwachtten. Groen zag daarom van zijn voornemen af en bleef eerevoorzitter.

Ook Dr. Kuyper openbaarde zijn gevoelens over de gerezen kwestie. Hij zei in de *Heraut*: „Het geschil, dat ontstond, is *principiëel* en discussie daarover mag dus noch ter linker-, noch ter rechterzijde ontweken worden. Men vergist zich, zoo men meent, dat hier slechts gekwetste eigenliefde in het spel is, zoo men waant, dat, door terugneming van een bedenkelijk woord („misdadig"), de harmonie te redden ware. Men kent de geesten, men doorziet de verhoudingen niet, zoo men den opgestoken storm door een woord ter zelfverdediging reeds bezworen acht. Integendeel. Naar onze overtuiging is nu slechts ter goeder ure uitgebroken, wat reeds jaren lang in het verborgen heeft gesmeuld. Men *was* het niet eens, al *scheen* men het eens.... Smoring van het geschil *thans*, zou het *later* in nog veel bedenkelijker verhouding doen terugkeeren. Reeds te lang zweeg men. Waar beginselen in het spel zijn, baten narcotische (slaap-)middelen niet."

Het gold eene *beginsel*kwestie, het is waar. Evenwel schreef Groen: „De naam Gunning alleen is reeds genoegzaam ten bewijze, dat de eigenaardigheid der *ethisch-irenische* richting geen neutraliteit in de onderwijskwestie voorschrijft." (*Ned. Ged.* van 7 Juni 1870). Onder de ethisch-irenische vrienden begon zich reeds meer sympathie voor de bedreigde Vereeniging te openbaren. Ook Heldring kwam Groen ter hulpe en schreef in Sept. 1870 aan dezen, dat hij, „met toestemming en toenemende overtuiging" Groens strijd gezien had. En al verborgen Dr. A. W. Bronsveld en Ds. L. Tinholt hunne bezwaren niet, ze bleven zich toch scharen in den schoolstrijd aan de zijde van Groen. Opdat evenwel de openbaar geworden tweedracht niet erger zou worden, werd er in 1870 geene algemeene vergadering gehouden van de Vereeniging voor C. N. S.

Op de algemeene vergadering der Vereeniging voor C. N. S., die den 1 Juni 1871 te Amsterdam samenkwam, stelde Dr. A. Kuyper echter de volgende motie voor: „De vergadering, gehoord hebbende de verklaring van de Hoofdcommissie, dat zij nog steeds het schoolwetprogram van 1869 als geldig beschouwt, zonder dat dit de individueele vrijheid van eenig lid in het minst verkorten zou, -- en

dit beamende, gaat over tot de orde van den dag." Terwijl eenige afgevaardigden en de leden der Hoofdcommissie zich buiten stemming hielden, werd de motie met 30 tegen 5 stemmen aangenomen. Ook Groen, op de vergadering niet aanwezig, schreef kort hierna: „10. Nooit is er aan het verbinden van het *lidmaatschap* der Vereeniging met de *adhaesie aan het schoolwetprogram* gedacht. 20. Er is geen aanleiding ter *heropening* van een debat, dat in 1869 in *onzen zin en geest* met overgroote meerderheid beslist is."

HOOFDSTUK XLVII.

WERKZAAMHEID DER TEGENSTANDERS. — VOORSTELLEN VAN
J. VOORHOEVE H.CZN.

Een andere aanleiding tot vredebreuk vreesden sommigen te zullen zien ontstaan uit het in 1869 opgerichte *Schoolverbond*, dat zich ten doel stelde, het schoolverzuim zoowel op bijzondere als openbare scholen te bestrijden en dat zich daartoe op geheel onpartijdig standpunt trachtte te stellen. Terwijl sommige vrienden van het Christelijk onderwijs met dat verbond, aanvankelijk althans, meenden mede te moeten gaan, achtten anderen, na het gebeurde op de vergadering van dat verbond te Utrecht van 27 Oct. 1869 zich van samenwerking te moeten onthouden. Op de algemeene vergadering der Vereen. v. Chr. onderwijzers in Nederland, den 10 en 11 Juni 1870 te Utrecht gehouden, werd de vraag behandeld: „Kunnen Christelijke onderwijzers zonder verloochening van eigen beginsel zich als lid bij het *Schoolverbond* aansluiten?" Dr. Raabe verklaarde, dat hij aan het *Schoolverbond* geen pessimistische strekking kon toekennen en er daarom lid van geworden was. De heer J. van Zanten meende, dat al het mogelijke diende in het werk te worden gesteld, om schoolverzuim tegen te gaan, maar hij was toch van oordeel, dat een Christen zich alleszins de handen bond, indien hij tot het verbond toetrad. De heer Wijle was nog niet vergeten, wat er op 27 Oct. 1869 geschiedde, toen de heer Feringa het woord „gewetensvrijheid" uitsprak. Anderen hadden bezwaar, lid van het verbond te worden, omdat zij dan met hun naam, geld en krachten bevorderlijk zouden zijn aan het bezoeken der openbare school.

Het valt moeilijk te beoordeelen, of de voorstanders van het neutrale onderwijs het *Schoolverbond* wilden gebruiken, om de vrienden der

Chr. school meer naar hun standpunt over te halen of te verdeelen en zoo het Chr. onderwijs te bestrijden. Dat de verdedigers van het neutrale onderwijs intusschen niet stilstaten, om de Vereeniging voor C. N. S. te bestrijden, bleek echter al spoedig uit de in 1870 opgerichte *Vereeniging tot bevordering van het Volksonderwijs in Nederland*, welke slechts eene uitbreiding was van de *Friesche Vereeniging ter bevordering van Volksonderwijs*. De „Nederlandsche Vereeniging” werd als rechtspersoon erkend den 22 Jan. 1871 en stelde zich ten doel:

„a. bescherming en verdediging der beginselen van de wet op het lager onderwijs van 1857;

„b. verbetering van het volksonderwijs en verheffing van de onderwijzers door betere opleiding en voldoende jaarwedden;

„c. het vestigen eener volksovertuiging van de onmisbaarheid van opvoeding en onderwijs en het nadeel van schoolverzuim;

„d. grondig onderzoek naar en zoo mogelijk opheffing van de bezwaren tegen een tusschenkomst van de regeering, om het onderwijs algemeen en verplichtend te maken.”

Men ziet het hieruit, de vrijheid van onderwijs, in de grondwet gewaarborgd, trachtte men, -- voor zoover zij dit nog niet was, -- tot eene doode letter te maken. *Schoolplicht*, bij de wet bepaald en door den sterken arm gehandhaafd, en dat met behoud der bestaande wetgeving, moest noodwendig tot zoodanige uitkomsten leiden. Immers, op vele plaatsen, waar men niet bij machte was, eene Chr. school op te richten, waren vele kinderen van schoolonderwijs verstoken, doordat de ouders gemoedsbezwaren hadden tegen de openbare school. En deze kinderen moesten nu maar naar de openbare school *gedwongen* worden.

Op de algem. verg. der Vereen. v. C. N. S., den 1 Juni 1871 te Amsterdam gehouden, stelde de heer J. Voorhoeve H.Czn. voor: „Het bestaande fonds tot het verlenen van voorschotten ten behoeve van Christelijke scholen uit te breiden en te brengen op eene som van f 99.000, en dat wel door het plaatsen van 198 aandeelen, ieder van f 500, als renteloos voorschot.” Dit voorstel werd aangenomen met 50 tegen 10 stemmen. De som der leening werd evenwel bepaald op f 100.000, verdeeld in 200 aandeelen, ieder van f 500, terwijl men de storting stelde vóór of op 31 Dec. 1871. In Dec. bedroeg het getal inschrijvingen nog slechts 140, vertegenwoordigende een bedrag van f 70.000. Men besloot nu de betaling der aandeelen op 30 Juni 1872 te stellen. Twee circulaires had men reeds verzonden. In de derde (van 5 Maart '72) herhaalde men de woorden van Mr. Groen

van Prinsterer: „Het vóór 1 April 1872 volteekend zijn der Leening zou de meest eigenaardige voorbereiding zijn ter Christelijk-Nationale feestviering in voorvaderlijken zin." Den 31 Maart ontving de penningmeester P. van Eik een briefje van den volgenden inhoud: „Morgen 1 April worde door u nog een aandeel à *f* 500 in de geldleening voor het fonds tot het verleenen van voorschotten ten behoeve van Christelijke scholen voor mij afgezonderd. Mocht de leening volteekend zijn, dan hoop ik u eene gift van *f* 100 voor de Vereeniging te doen toekomen." En juist één aandeel was nog verkrijgbaar. Wel mocht men in de *Hoop des Vaderlands* van 3 April 1872 de regelen plaatsen: „Op HEDEN (1 April) is, dank zij den Heer voor Zijne goedertierenheid en trouw! de leening, groot *f* 100.000, VOLGETEEKEND. Dat bij Hem alle dingen mogelijk zijn, is thans op nieuw heerlijk gebleken."

In de algemeene vergadering van Chr. onderwijzers in Nederland, den 24 en 25 Mei 1872 te Amsterdam gehouden, deed de heer J. Voorhoeve H.Czn. het voorstel om, evenals er een anti-dagbladzegelverbond, een anti-slavernijvereeniging, enz. bestonden, ook een *anti-schoolwetverbond* in het leven te roepen. Voorsteller zeide: „De leden dier Vereeniging moeten verklaren, dat de veranderingen in de grond- en schoolwet, ten jare 1869 in de vergadering der Vereeniging voor C. N. S. aangenomen en in die van '71 bevestigd, *onverwijd* behooren ten uitvoer gebracht te worden. *Onverwijd*, dit woord wensch ik met groote letters te doen drukken, want hoe langer gedraald, hoe grooter het gevaar. De ondervinding heeft geleerd, dat de tijd verliep door te blijven zien naar de geschiktste gelegenheid. Daarom *onverwijd*. Ik ben overtuigd, dat het Christelijk onderwijs niet kan blijven bestaan zonder verandering der wet." Voorts verklaarde hij, dat hij in de laatste dagen reeds meer dan één onderhoud over deze zaak met Groen had gehad en dat deze hem verklaard had, met de hoofdgedachte van zijn plan zeer ingenomen te zijn. Op voorstel van den voorzitter werd er nu eene korte verklaring opgesteld van den volgenden inhoud:

„De ondergeteekenden verklaren ingenomen te zijn met het voornemen tot het oprichten van een *Anti-Schoolwetverbond*, ten doel hebbende het *onverwijd* verkrijgen van de veranderingen in grond- en schoolwet, vastgesteld in de algem. verg. der Vereen. v. C. N. S. van 1869 en bekrachtigd in die van 1871." Van de 120 à 130 aanwezigen onderteekenden 80 deze verklaring, benevens het honoraire lid Dr. A. Kuyper.

Het voorstel, om een *anti-schoolwetverbond* op te richten, deed de heer Voorhoeve ook aan de algem. verg. der Vereen. v. C. N. S., den 31 Mei 1872 te Utrecht bijeengekomen. Op die vergadering werd ook het verlangen der hulpvereeniging *Kampen* besproken, dat nl., „aangezien de Vereeniging voor Chr. Nat. Schoolonderwijs in 1871 bij vernieuwing heeft verklaard, dat zij haar schoolwetprogram van 1869 *betrekkelijk de verandering van art. 194 der grondwet vasthoudt*, ons bezwaar in dezen aan den voet des Troons worde gebracht.” Dr. J. A. Gerth van Wijk herinnerde aan het woord van Dr. Lamping: „Een ieder, die berust in art. 194 der grondwet, moet ook berusten in de wet van 1857; ieder voorstel tot wetsverandering, niet uitgaande van de verandering der grondwet, is zelfmisleiding of volksmisleiding.” De Hoofdcommissie evenwel meende, dat een petitionnement onder de toenmalige omstandigheden niet wenschelijk was. Daarom werd een motie van orde van den heer Husen met 34 tegen 12 stemmen aangenomen, luidende: „De vergadering gehoord hebbende de gehouden discussiën en de verklaring der Hoofdcommissie, wenscht den loop van het plan van den heer Voorhoeve af te wachten en gaat over tot de orde van den dag.”

HOOFDSTUK XLVIII.

HET „ANTI-SCHOOLWETVERBOND” EN GROENS HOUDING DAAROMTRENT. — OPRICHTING VAN „BARNABAS”.

De heer J. Voorhoeve H.Czn. te Rotterdam noodigde den 25 Juni 1872 door een vertrouwelijke circulaire onderscheidene vrienden van het Chr. onderwijs ter bijwoning eener vergadering op 27 Juni te Utrecht uit. Op den bestemden tijd had de samenkomst plaats, waarop het *Anti-Schoolwetverbond* tot stand kwam. Prof. De Geer werd daarvan voorzitter. De leden er van moesten verklaren, „dat, tot verkrijging van elken afdoenden waarborg van gewetensvrijheid in zake het onderwijs, onverwijlde wijziging van art. 194 der grondwet noodzakelijk is, waardoor het *vrije* onderwijs *regel* en het *Staats*-onderwijs *aanvulling* kan worden;

„dat eene nieuwe wet op het lager onderwijs, op dit beginsel gebouwd, die het goede van de thans bestaande wet behoudt en hare gebreken wegneemt, de wet van 13 Aug. 1857 zal moeten vervangen, en

„dat hij met de leden van het *Anti-Schoolwetverbond*, tot bereiking van dit doel: herziening van art. 194 der grondwet, wenscht samen te werken." De contributie bedroeg 50 cents per jaar. Middelen, door het Verbond aan te wenden, waren: *a)* Het bewerken der publieke opinie. *b)* Het petitionnement bij de Overheid. *c)* Het oefenen van invloed op de verkiezingen. Tot het petitionnement bij de Overheid mocht evenwel niet worden overgegaan dan bij besluit van eene Algemeene vergadering en in geen geval vóór het aantal leden van het Verbond tienduizend zou bedragen. Een voorstel daartoe mocht niet worden behandeld, tenzij uitgaande van of overgenomen door het Hoofdbestuur. In de *Ned. Ged.* van 10 Sept. 1872 schreef Groen: „Het denkbeeld van onzen wakkeren vriend Voorhoeve is mij zeer welkom geweest. Ook is de redactie van de statuten in dier voege veranderd, dat ik tegen het lidmaatschap geen bezwaar heb. Liever had ik gezien, en ik heb dit geenszins verbloed, dat in art. 1 de aandacht *uitsluitend* geconcentreerd ware op eene wijziging, *waardoor de derde alinea van art. 194 wegvalt.*" Den 30 Oct. '72 zou de eerste algem. verg. van het Verbond te Utrecht gehouden worden. De agenda prijkte (om te beginnen) met vijftien voorstellen. Groen ried aan: „Onverbiddelijke handhaving der *hoofdgedachte*. De vereeniging is opgericht voor eene bepaalde taak, met welke haar *raison-d'être* vervalt. *Bediscussiëren* van het gelegde fundament mag niet worden vergund. Zoodra desaangaande de minste toegeeflijkheid betoond wordt, is *spraakverwarring* en eene *Poolsche Landdag* onontwijkbaar." (*Ned. Ged.* van 21 Oct. '72). Ook moest tot *lidmaatschap* worden opgewekt. „Evenwel," zoo schreef hij, „ben ik verplicht, evenzeer door herhaling van hetgeen ik *in tijds* gezegd heb, te doen uitkomen, dat ik voor *de redactie* van *art. 1* niet aansprakelijk mag worden gesteld. Het voorstel der *Hoofdcommissie* in 1869 strekte enkel ter *wijziging* van art. 194 . . . Wegneming der *ellendige zinsneê*. Dit voorstel der *Hoofdcommissie* is, in de algem. verg. te *Utrecht*, vervangen door een *aan het bijzonder onderwijs toegekende voorkeur*. Stemming was tijdverlies. Wij hebben toen voor eene niet twijfelachtige meerderheid gezwicht. Neerlaag en weezin heb ik niet ontveinsd. Als lid der vergadering zou ik geen overbodige stemming hebben gevraagd. Evenmin heb ik het blijkbaar triumpfeerend amendement, als voorzitter, in *stemming gebracht*. Meermalen reeds heb ik aan dit *feit* (omdat mij de waarschuwing niet onbelangrijk voorkwam) herinnerd." (*Ned. Ged.* van 2 Nov. '72). Groen had gaarne gehad, dat men de woorden: „waar-

door het *vrije* onderwijs *regel* en het *Staats*-onderwijs *aanvulling* kan worden," had weggelaten. „Deze bijvoeging," zei hij, „beduidt òf niets òf te veel. Bovendien geeft ze aanleiding tot misverstand." (*Ned. Ged.* van 21 Sept. '72). De derde alinea van art. 194 der grondwet, de „ellendige zinsneè," („Er wordt overal in het rijk van overheidswege voldoende openbaar onderwijs gegeven") had hij bestreden, reeds eer ze tot stand kwam. Ze was in dat art. gekomen, op aandrang ook van het Hoofdbestuur der *Maatsch. tot Nut van 't Algemeen*. En op de verwijdering van *die* alinea wilde hij aangedrongen hebben.

Op de algem. verg. van het Anti-Schoolwetverbond, den 30 Oct. te Utrecht gehouden, werd besloten, ingevolge Groens advies, geene discussie over het fundament van het Verbond toe te laten. Nochtans werd bij motie aan het Bestuur opgedragen, den heer Groen, die niet tegenwoordig was, de smart der vergadering uit te drukken, dat dit besluit moest genomen worden, en te trachten, de zaak met hem in het reine te brengen, zoodat hij medewerking aan het Verbond kon blijven schenken, wat men te meer mogelijk achtte, omdat, wat het Verbond wilde, toch altijd eigenlijk het doel van den heer Groen is geweest. „Hij is onze vader, wij zijn zijne kinderen," werd door een der aanwezigen gezegd.

Het Verbond nam snel toe. Het telde spoedig 118 afdelingen met meer dan 10.000 leden, zoodat men tot een petitionnement kon overgaan. Op de algem. verg. van 20 Mei 1874 besloot men dan ook met 36 stemmen voor en 34 tegen, om te petitionneeren voor eene wijziging van art. 194.

Den 10 Mei 1873 hielden de afgevaardigden van het Verbond met die der kiesvereeningen eene vergadering, waarin op voorstel van Dr. Kuyper het Hoofdbestuur als uitvoerend Comité gemachtigd werd, om, onder de leuze van *gelijk recht voor allen*, den aanstaanden verkiezingsveldtocht te leiden. Dit geschiedde met het beste gevolg. Meer dan 120.000 circulaires werden verspreid, die bewerkten, dat ruim 12.000 kiezers hunne stem op anti-revolutionnaire kandidaten uitbrachten. Tal van onze mannen werden gekozen, o. a. Dr. A. Kuyper te Gouda, in 1874.

Op de bovengenoemde vergadering van het Verbond van 20 Mei 1874 werd voorgesteld, van het Verbond een algemeene kiesvereeniging te maken. Groen was het met de voorstellers: Dr. Kuyper, Brummelkamp Jr. en M. Noordt zij geheel eens. Groen noemde het Verbond „vernageld geschut." Met 47 tegen 19 stemmen werd het

voorstel aangenomen, waardoor de heeren De Geer, Husen en Rees als leden van het Hoofdbestuur bedankten. In hetzelfde jaar, waarin het anti-schoolwetverbond werd opgericht (1872), kwam nog een andere gewichtige instelling tot stand. Wij bedoelen de Vereeniging *Barnabas, ondersteuningsfonds voor nagelaten betrekkingen van Christelijke onderwijzers*. Reeds jaren lang werd de behoefte aan iets dergelijks gevoeld, opdat de onderwijzer niet meer zoozeer bekommerd behoefde te wezen over vrouw en kinderen bij de gedachte aan het oogenblik, waarop hij van deze aarde zou moeten scheiden. Op meer dan ééne algemeene vergadering der Vereeniging voor C. N. S. was dit onderwerp behandeld. Eindelijk werd het initiatief genomen door een vijftal Amsterdamsche Christelijke onderwijzers en de zaak kwam tot stand. De grondslag, waarop het fonds rust, is de Christelijke liefde, zoodat het veler ondersteuning behoeft. De Hoofdcommissie der Vereen. voor Chr. Nat. schoolonderwijs vond geen bezwaar, met eene jaarlijksche subsidie van *f* 100 *Barnabas* te ondersteunen, terwijl ook vele Christelijke onderwijzers zich verdienstelijk maakten, door werkjes te schrijven ten voordeele van het fonds. Onder dezen mag niet vergeten worden de heer J. C. de Puy, wiens muziekuitgaven nu reeds (1897) aan *Barnabas* eene bate van meer dan *f* 2000 hebben verschaft.

HOOFDSTUK XLIX.

GEDIENSTIGHEDEN DER PRACTIJK. — DE VACCINE- KWESTIE. · HET RESTITUTIESTELSEL.

Wij wezen er reeds op, dat na de wet van 1857 in de openbare schoolboekjes de woorden, Jezus, Christus, enz., zooveel mogelijk werden geschrapt. Dat dit geen onnoodig werk was, bleek o. a. te Arnhem, waar de plaatselijke schoolcommissie een leerboekje, getiteld: *Versjes van Goeverneur*, weerde, waarin op blz. 40 het gedichtje voorkwam:

JEZUS, DE GOEDE HERDER.

Heer Jezus, Gij zijt inderdaad
Een Herder, die getrouw en goed
Uw zwakke schaapjes veilig hoedt
En zorgt, dat geen verloren gaat.

Heer Jezus, wees mijn Herder dan,
 Geleid mij op het rechte spoor
 En maak, dat ik Uw roepstem hoor,
 Zoodat ik niet verdwalen kan.

Heer Jezus, als Gij mij geleidt,
 Dan ben ik veilig in den nood.
 En eenmaal kom ik na den dood
 Bij U en leef in eeuwigheid.

Zulke leesstof was contrabande op de openbare school geworden, terwijl er de christelijke-conscientie-krenkende dingen stilzwijgend werden toegelaten. Op zekeren dag in 1868 zou er b.v. een algemeene bededag zijn voor de Christelijk-Afgescheiden gemeente. Daags te voren vroeg een zoon van ouders, tot die gemeente behorende, aan zijnen meester op de openbare school, of hij den volgenden dag om die reden mocht te huis blijven. Ja, was het antwoord van den onderwijzer, „mits gij ook bidt voor mijne kippen, want die leggen maar slecht." Op een andere openbare school werd aan een jongen eene vraag gedaan uit de geschiedenis. Hij beantwoordde die naar zijn beste weten. Op de vraag van den meester, waar hij dat gelezen had, zeide de jongen: „ik geloof, dat ik het in den Bijbel gelezen heb." Niet alleen werd hem daarop geantwoord, „dat hij niets met den Bijbel te maken had, omdat daar toch maar fabeltjes in staan," maar toen die jongen maanden later een minder juist antwoord gaf bij het rekenen, werd hem spottend gevraagd: „Hebt gij dat ook uit den Bijbel?"

Zoo verhaalde het *Kerkelijk Weekblad*, dat de openbare onderwijzer te M., volgens getuigenis van ouders en kinderen, die bij hem ter school gingen, zijnen leerlingen in school trachtte duidelijk te maken, dat opstanding en eeuwig leven onmogelijk zijn en dat de mensch alleen bestaat uit stikstof, waterstof, zuurstof, enz., welke na den dood ieder hun eigen weg gaan. Deze practijken waren echter *geheel* tegen de wet, die wilde, dat *altijd* en *overal* het onderwijs zoo ingericht zou zijn, alsof er van elke richting in het godsdienstige een kind in de school was. Dit was van het systeem het onvermijdelijk gevolg. „Zou wellicht, naarmate één R.-Katholiek huisgezin aankwam of vertrok, Bijbellezing nu weer verboden en dan weer vergund zijn? Zou verloochening of belijdenis van den Zaligmaker, naarmate een Israëlietisch kind verscheen of verdween, aan de orde van den dag

worden gesteld? Neen, aard en gehalte van het onderwijs kon niet, naar de dagelijksche verwisseling in het kinderpersoneel, telkens verandering ondergaan. Geen Protestantsche of R.-Katholieke kleur mocht bekend worden, ook niet, waar alleen kinderen, hetzij van Protestanten, hetzij van Roomschegezinden ter school gingen. De regeering van 1857, daar zij voor geene gevolgtrekkingen van het beginsel der gemengde school, die de natie, gelijk zij zeide, liefhad, terugdeinsde, had door de meest algemeene uitdrukking, „eerbied, verschuldigd aan de godsdienstige begrippen van andersdenkenden” de beminnelijkheid van het algemeen broederlijk verkeer tegen het gevaar van onophoudelijke verstoring in veiligheid gesteld.” Doch om de oprichting van bijzondere scholen te verhinderen, of den bloei er van tegen te gaan, stonden de autoriteiten gaarne aan de onderwijzers toe, de duidelijke bedoeling der wet driest met voeten te treden.

Indien het Christendom op de openbare school kon worden gebruikt, om het bijzonder onderwijs te bestrijden, dan natuurlijk mocht het er wel toegelaten worden. Op vele plaatsen, waar men vroeger het Christelijk beginsel krachtens de wet van de school weerde, werden later, als men de oprichting eener Chr. school vreesde, of wanneer een dergelijke school er reeds was geopend, Bijbels en zelfs de Heidelbergsche Catechismus door de gemeentebesturen ten gebruike verstrekt. Zoo o. a. werd te Ede op de openbare school met toestemming van den Burgemeester de Heidelbergsche Catechismus ingevoerd, toen aldaar pogingen in het werk werden gesteld, om er een Chr. Nat. school te verkrijgen.

De Chr. school zocht men zooveel mogelijk te negeeren. Zoo werden bij 't Aprilfeest in 1872 de leerlingen der openbare school te Oldenbroek, ongeveer 100 in getal, op kwistige wijze onthaald, terwijl de 250 kinderen der bijzondere school van 't nationale feest werden uitgesloten. Toen een der raadsleden voorstelde, ook de laatstgenoemden te onthalen, zeide de Burgemeester, tevens lid der Eerste Kamer, zeer naïef: „ik ken geen bijzondere school,” en 't voorstel van het raadslid werd verworpen.

Den 1 Juli 1872 werd, gelijk wij zagen, de openbare school te Gaast geopend met 0 leerlingen. In 1873 stond die 0 nog alleen. Met dit figuur was men vreeselijk verlegen. Om toch maar kinderen op die school te krijgen, liet men de leerlingen der bijzondere school het nieuwe schoolgebouw bezichtigen en werden hun van wege het gemeentebestuur prenten uitgereikt. Dit pogen echter leverde weinig vrucht op. Den 1 Jan. 1873 werd de school nog maar bezocht door

4 leerlingen uit een R.-C. huisgezin, op omstreeks een uur afstands van de school wonende.

Het Chr. onderwijs kon met het openbare wel, wat het gehalte van het onderricht betrof, wedijveren. In het rapport van de Commissie; benoemd uit leden van de Tweede Kamer, om een verslag uit te brengen omtrent het door de regeering aan de Kamer ingediende *overzicht van den toestand van 't lager onderwijs op 1 Dec. 1869 vergeleken met dien op 31 Dec. 1857*, werd gezegd: „Wat het onderwijs betreft, kan de Commissie tot haar leedwezen de vraag niet toestemmend beantwoorden, of de uitkomsten in verhouding staan tot den grooteren omvang er van en de zorgen er aan besteed. . . *Omtrent het onderwijs op de bijzondere scholen worden over 't algemeen zeer gunstige berichten gegeven*, en het blijkt in het algemeen *volstrekt niet achter te staan bij dat, aan de openbare scholen gegeven.*”

In 1868 werd uitgegeven: *De Hoop des Vaderlands*, weekblad voor Chr. Nat. Schoolonderwijs. Als orgaan der Vereen. v. C. N. S. werden daarin alle berichten en mededeelingen geplaatst, die de Hoofdcommissie aan de leden en begunstigers te doen had. Het blad ondervond echter geen genoegzamen steun, zoodat de uitgave er van in Mei 1873 moest gestaakt worden. Als voortzetting er van kan men de *Chr. Schoolbode* beschouwen, later *Chr. Schoolblad* genoemd.

Art. 194 der grondwet zei: *het geven van onderwijs is vrij*. Dat deze vrijheid echter hare grenzen had, ondervond de heer H. J. Lemkes, Hoofdonderwijzer te Aarlanderveen. Tegen hem toch werd in 1871 proces-verbaal opgemaakt, omdat hij een ongevaccineerd kind op school had toegelaten. De Chr. onderwijzersvereeniging zond, door dit voorval nog meer geprikkeld, een adres bij de Tweede Kamer in tegen art. 19 van het ontwerp van wet op de besmettelijke ziekten, toen juist in ons Parlement in behandeling. Evenwel, het ontwerp werd aangenomen en br. Lemkes verliet om des gewetenswil zijne betrekking, Mei 1873.

Den 1 Mei 1873 trad de wet op het geneeskundig toezicht in werking, welke als voorwaarde van toelating tot de school de vaccine verplichtend stelde. Te vergeefs stelden duizenden bij duizenden zich voor de handhaving der gewetensvrijheid in de bres. Te vergeefs werd in de Tweede Kamer met waardigheid en kracht tegen het schenden der vrijheid geprotesteerd. 't Mocht niet baten; eene zoogenaamde liberale meerderheid, aangevoerd door een Israëliet, wist te bewerken, dat na het jubeljaar onzer vrijheid op nieuw een keten werd gesmeed, om die vrijheid te binden.

Vele kerkvoogdijen gingen nog steeds voort, het openbaar onderwijs uit hare fondsen te steunen. Zoo b.v. besteedden de Kerkvoogden te Pietersbierum in 1870 het maken en verven van nieuwe schoolbanken voor 120 leerlingen ten dienste der openbare school aan. In de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 18 Juni 1872 werd bericht, dat de som der openbare onderwijzerstraktementen in Hennaarderadeel per jaar *f* 4300 bedroeg; dat van deze door de gemeente betaald werd *f* 2643 en door de kerkvoogdijen *f* 1648, d. i. bijna 39 pct. En in de *Standaard* (n°. 307) werd bericht: „*Vollenhoven* 27 Maart. Voor het bouwen eener nieuwe openbare school te Paasloo, gemeente Oldemarkt, zijn de benoodigde gelden, à *f* 4000, beschikbaar gesteld uit de fondsen der Hervormde kerkvoogdijbeurs aldaar; Burgemeester en Wethouders hebben daarin genoegen genomen.”

De vrienden van het Christelijk onderwijs waren intusschen onvermoeid bezig in het opsporen van wegen, om de Christelijke school tot bloei te brengen. Ter oplossing van de schoolkwestie begon men meer en meer in het *Restitutie-stelsel* het middel te zien. Tegen *subsidie* was men fel gekant, want daarin zag men een willekeurige toelage, die de regeering vermeerderen of verminderen kon, ja ook kon inhouden. Zij was h. i. een aalmoes, die de vrijheid en onafhankelijkheid van het Chr. onderwijs in gevaar zou brengen.

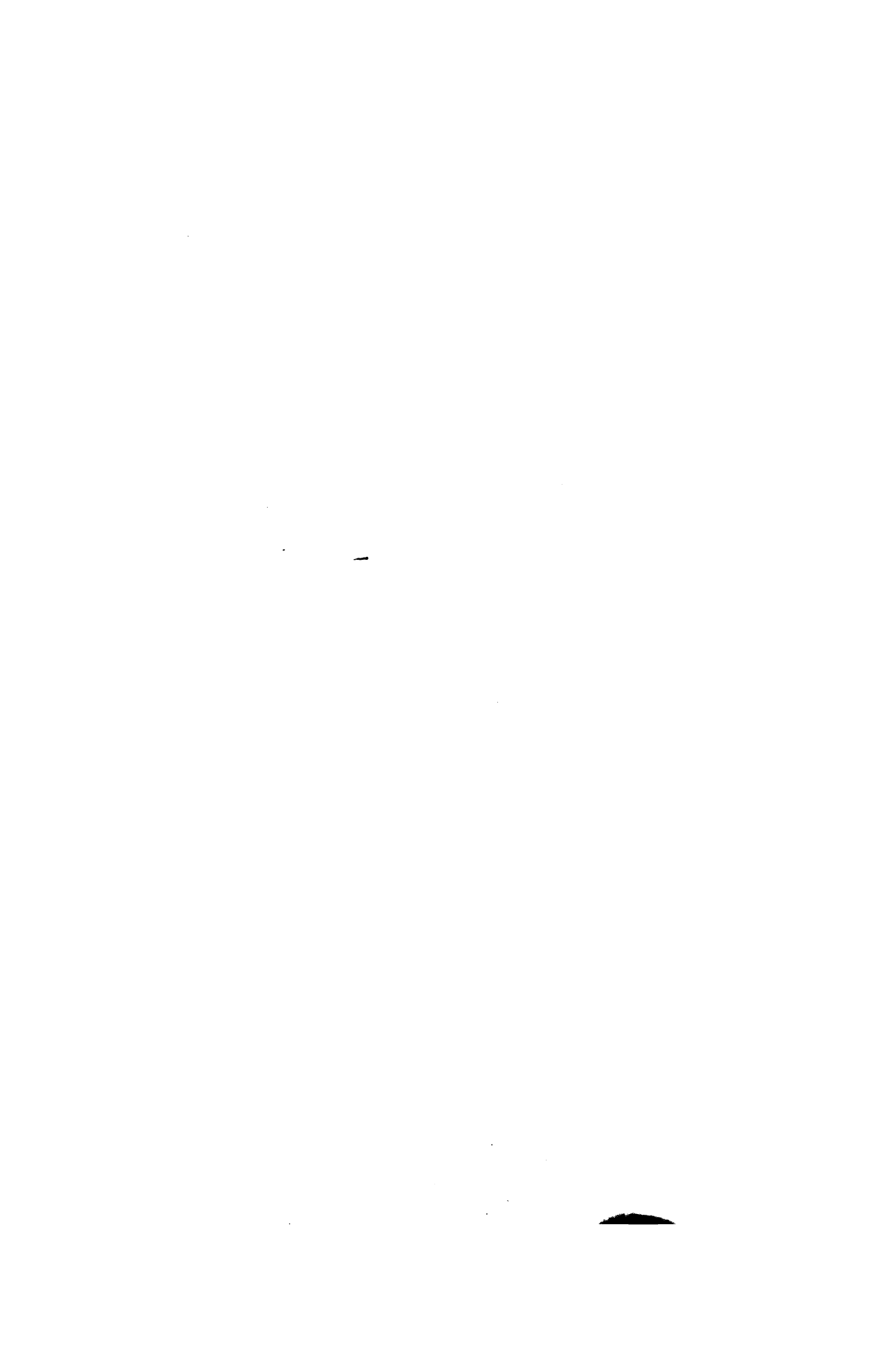
Op de vergadering der Vereen. voor C. N. S., den 5 Juni 1874 te Utrecht gehouden, werden door Dr. A. Kuyper drie vragen gesteld:

1°. Welke eischen meent de Vereeniging, dat aan de wetgeving van den Staat zijn te stellen, om het Chr. onderwijs voor onvermijdelijken ondergang te bewaren?

2°. Wat kan van onzentwege van de Kerken verlangd worden tot ondersteuning van het onderwijs?

3°. Op welke wijze kan er een gewenscht verband tot stand komen tusschen deze Vereeniging en de niet-gesubsidiëerde scholen?

Een Commissie, bestaande uit Dr. A. Kuyper, Dr. G. J. Vos Az. en Mr. B. J. L. de Geer van Jutfaas nam op zich, op de volgende vergadering der Vereeniging over deze vragen rapport uit te brengen. Resultaat van dit rapport was, dat de school vrij van den neutralen Staat moest zijn, maar verbonden met den Kerkeraad, terwijl het bovengenoemde restitutiestelsel aanbevolen werd, doch het verkrijgen van subsidie verwerpelijk werd geacht. Aan de rapporteerende Commissie werden nog toegevoegd Mr. B. J. Gratama en Jhr. Mr. A. F. de Savornin Lohman, en aan dezen werd mandaat gegeven, het denkbeeld van restitutie verder te ontwikkelen. Hun rapport werd

H. A. GERRITSEN,
geb. 29 Sept. 1818; overl. 23 Aug. 1873.

op de vergadering van C. N. S., den 8 Juni 1876 gehouden, goedgekeurd. De Hoofdcommissie van C. N. S. bracht dit rapport ter kennis van den minister, met eerbiedig verzoek, „dat het ZExc. mocht behagen bij de vervaardiging van het toegezegde wetsontwerp den inhoud van het genoemde rapport in overweging te nemen en in toepassing te brengen.”

HOOFDSTUK L.

H. A. GERRETSEN. -- LEERPLICHT. -- WETSONTWERPEN.

Den 23 Aug. 1873 stierf de heer H. A. Gerretsen. Deze verdienstelijke onderwijzer was den 29 Sept. 1818 te Milligen geboren. Zijne godvreezende ouders waren rijk met kinderen gezegend. Hubertus Adrianus was hun oudste zoon. Te Tiel, waarheen zijne ouders in zijne jeugd verhuisden, ontving hij zijne eerste opleiding tot onderwijzer van den vierden rang. Na den derden rang te hebben verkregen, kwam hij als secondant op het instituut van den heer De Jong te Nijmegen. Behalve de akte voor den tweeden rang, verwierf hij ook aanteekening voor de Fransche en de Duitsche taal. Later, na de invoering der schoolwet van 1857, toen hij reeds aan het hoofd der Normaalschool stond, werden die aanteekeningen met die voor wiskunde nog vermeerderd. Zeven jaren lang was hij werkzaam aan het instituut van den heer De Jong. Daarna was hij een half jaar waarnemend hoofdonderwijzer te Tricht. Zijne hoop, dat hij aldaar vast zou worden aangesteld, werd verijdeld, daar in die gemeente oneenigheden ontstonden over zijne benoeming. Kort daarna huwde hij met Lucretia Conrađina de Wolf, die hij op het instituut had leeren kennen en liefhebben. Hij werd gouverneur bij mevrouw Bisdom en door deze betrekking kwam hij als van zelf met Van der Bruggen in aanraking. Een gevolg daarvan was, dat hij eerst gedurende de avonduren zich aan de opleiding der kweekelingen van de school op den Klokkenberg wijdde, doch na het vertrek der heeren Muntingh en Vethake, op verzoek van Mr. Van der Bruggen, zich geheel met die taak belastte.

De aanvaarding dier taak in 1848 is een keerpunt geweest in Gerretsens leven. Terzelfder tijd toch, dat men hem de geheele leiding der Normaalschool wilde toevertrouwen, ontving hij de aanbieding van eene hoofdonderwijzersbetrekking aan de staatsschool.

De keuze was moeilijk. Doch als hoorbaar klonk er eene stem in zijn binnenste: „Wilt ge zien, hoever ge met de menschen uitkomt, kies dan de staatsschool; hebt ge vertrouwen in uw God, kies dan de school op den Klokkenberg.” Zijn besluit was nu genomen en met een vroolijk hart nam hij de aanbieding van Van der Bruggen aan. „En” — dikwijls bekende hij het... „het heeft mij nooit berouwd.”

Onder zijne leiding verkreeg de Normaalschool een geheel nieuwe ontwikkeling. Buiten zijn eigenlijk arbeidsveld veroorloofde hij zich geene werkzaamheid, dan die onder de militairen. Eenmaal per week hield hij zich een avond met hen bezig in het Militaire Te Huis te Nijmegen.

Een gezonde geest woonde bij Gerretsen in een zwak, voor ziekten hoogst vatbaar lichaam. Bovendien was zijne gezondheid ondermijnd door de asthmakwaal, die hij, naar hij meende, zich berokkend had door eene te ver uitgestrekte wandeling. Was het schooluur evenwel geslagen, dan herstelde zich de veerkracht van zijn geest en, als deerde hem niets, werkte hij den ganschen dag van 's morgens acht tot 's avonds tien.

In den eersten tijd stond zijne echtgenootte hem trouw en waardig in zijnen moeilijken arbeid ter zijde. Na een opofferend leven werd ze evenwel reeds in 1861 van zijne zijde weggerukt. Twee jaren later verbond Gerretsen zich weder in den echt met Anna Vermaat, in wie hij eveneens een trouwe hulpe vond, ook in zijn werk aan de Normaalschool. Reeds spoedig waren de krachten van Gerretsen gebroken. Reeds in den middag zijns levens moest hij de klacht uiten: „Ik kan niet meer.” Gedurende zijne laatste drie zomervacanties bezocht hij, door vriendelijke hulp daartoe in staat gesteld, het bad Neuenahr. Nog een tweetal maanden voor zijn dood mocht hij het genoegen smaken, het feest van zijne vijftwintigjarige ambtsvervulling als hoofdonderwijzer aan de Normaalschool te vieren. Tal van zijne vroegere leerlingen en vrienden kwamen te Nijmegen in Oud-Concordia bijeen, om dien dag feestelijk te herdenken. Zoo ooit, dan bleek toen, dat hij enkel vrienden bezat, zoowel in als buiten de stad. Na nog eenigen tijd bij zijne familie te Wamel vertoefd te hebben, keerde hij, kranker dan ooit, naar Nijmegen terug. Op den middag van 23 Aug. 1873 mocht hij, in den ouderdom van 54 jaren, ingaan in de ruste zijns Heeren. Aan zijne groeve spraken Dr. Raabe, J. Klein, J. H. F. Gangel en de Directie der School. Eenigen tijd later richtten de oud-kweekelingen bij de zerk, die het stoffelijk overschot van den geliefden leermeester dekt, een steen op, thans

beschaduwd door een nederigen treurwilg, waarop de woorden te lezen staan: „Zalig zijn de dooden, die in den Heer sterven.”

Op 1 April 1872 verscheen het eerste nummer van de *Standaard* onder redactie van Dr. A. Kuyper. Groens arbeid werd daardoor zeer verlicht. De dagelijksche polemiek kon hij nu aan dat blad overlaten, terwijl hij zich meer aan zijn geliefkoosden historischen arbeid kon wijden.

De voorstanders van het openbaar onderwijs ijverden intusschen sterk voor leerplicht. Eene commissie, door het *Nederlandsch Schoolverbond* benoemd, besprak o. a. ook de *gemoedsbezwaren* tegen leerplicht en zei er van: „dat het algemeen belang niet mag opgeofferd worden aan gemoedsbezwaren, hoewel dan ook van een talrijk en zeer belangrijk deel der natie.” En Kappeyne van de Coppello deed in zijne gedenkwaardige rede van 8 Dec. 1874 de woorden hooren: „zegt men: „Indien gij dat wilt, (leerplicht, in verband met eene onderwijswet, zooals spreker die verlangde) indien gij dat wilt, onderdrukt gij de minderheid,” – dan zou ik bijna zeggen: „Welnu, dan moet die minderheid maar worden onderdrukt, want dan is zij de vlieg, die de gansche zalf bederft, en heeft zij in onze maatschappij geen recht van bestaan.” In edele verontwaardiging werd hier terecht op geantwoord: „Nee dan ook uit het wapenschild der Nederlanden weg *den Leeuw*, het beeld der fierste vrijheid, en stel er voor in stede *den Adelaar met het lam in de klauwen*, beeld der tirannie.”

Van liberale zijde was geen recht te verwachten. Zoo stelde Dr. A. Kuyper den 14 Dec. 1875 in de Tweede Kamer voor, om 30.000 gld. uit te trekken voor toelagen aan hoofdonderwijzers, niet van overheidswege bezoldigd, voor de opleiding van kweekelingen, die eene akte van hulponderwijzer verkregen. Zelfs liberale dagbladen achtten dit amendement onschuldig en kenden daaraan eene nuttige strekking toe; de Minister van Binnenlandsche Zaken verklaarde, dat het naar zijne overtuiging niet in strijd was met de wet; toch kon het geen genade vinden bij de meerderheid der Kamerleden. Het werd met 44 tegen 32 stemmen verworpen.

Nadat, gelijk wij zagen, in 1867 het door den heer De Brauw in het belang van het bijzonder onderwijs ingediende voorstel tot wetswijziging geen voldoende bijval in ons Parlement gevonden had, kwam de minister Heemskerk in 1868 met een ander ontwerp tot de Kamer; zijne aftreding in hetzelfde jaar maakte echter, dat het voorstel buiten behandeling en liggen bleef.

Onder het tweede ministerie Heemskerk maakte de heer Moens,

inspecteur van het L. O. in Utrecht, als lid der Tweede Kamer van het recht van initiatief gebruik en deed in 1876 een voorstel tot wetswijziging, dat in 't geheel geen rekening hield met de klachten der voorstanders van het bijzonder onderwijs, maar er geheel op aangelegd was, de Chr. school allen bloei te belemmeren. Hij wilde, dat het getal kweekscholen aanzienlijk vermeerderd, de tractementen verhoogd en de kweekelingen als onderwijzend personeel afgeschaft zouden worden, zoodat de jaarlijksche begrooting van onderwijs met vele millioenen ten bate der openbare school had moeten vermeerderd worden. Vóór dit voorstel nog in behandeling kon komen, ontving de Kamer in het laatst van 1876 van den minister Heemskerk zelven een wetsontwerp ter geheele herziening van de wet van '57. -- Hierdoor verloor het ontwerp-Moens spoedig zijn beteekenis.

Groen intusschen meende op het laatst van zijn leven, wat de schoolwetgeving betreft, eene zwenking te moeten maken. Op dat terrein eindigde hij, waarmede hij ook begonnen was, nl. met de *facultatieve splitsing*. In het laatste nummer der *Ned. Ged.* schreef hij: „In de onderwijsquaestie stel ik de facultatieve splitsing der staatsschool, na de deerlijk mislukte proefneming van eerlijke concurrentie, weder aan de orde van den dag.

„Menigeen is verbaasd, dat ik tot het shibboleth, waaraan ik steeds de voorkeur gaf, terugkeer. Lees hierover het artikel van mijn trouwen bondgenoot M. D. van Otterloo over de belangrijke brochure van Mr. Farncombe Sanders in de *Stemmen voor Waarheid en Vrede*.” Ook adviseerde hij, den aanval op het art. 194 der grondwet op te geven. Spoedig echter werd hij op het krankbed geworpen, waarvan hij niet meer zou opstaan. Na zijn dood volgde Dr. Kuyper, die tijdens Groens ziekte en sterven tot herstel van geschokte gezondheid in het buitenland vertoefde, Groen als leider der Anti-revolutionnaire partij op.

HOOFDSTUK LI.

MR. GUILLAUME GROEN VAN PRINSTERER. (1801—1876.)

Mr. Guillaume Groen van Prinsterer werd den 21 Aug. 1801 te Voorburg bij 's-Gravenhage geboren. Hij was de zoon van zeer aanzienlijke ouders. Zijn vader was geneesheer. Hij zelf getuigde van de jaren zijner jeugd: „Aan de verstandige en liefderijke zorg van

Mr. G. GROEN VAN PRINSTERER,
geb. 21 Augustus 1801; overl. 19 Mei 1876.

godvreezende en teeder beminde ouders heb ik het onwaardeerbaar voorrecht eener *Christelijke opvoeding* te danken gehad. Voorts zijn mij door onderricht en welwillendheid bovenal onvergetelijk: eer ik tot het hooger onderwijs werd toegelaten, in het catechetisch onderwijs *Dermouth*; in de aanvankelijke studie der oude Letteren, *Kappeyne van de Coppello*; op de Academie *Borger, Kemper, Bake*." Van het begin zijner studie af gaf hij aan *geschiedenis* de voorkeur. Den 28 Febr. 1817 werd hij aan het Utrechtsch gymnasium tot de Academische lessen toegelaten na het uitspreken van eene redevoering, waarin hij aantoonde, dat Cicero in zijne raadslagen en daden naar zijn natuurlijken aanlag en aard gehandeld heeft. Den 29 Mei 1817 werd hij te Leiden ingeschreven als student in de letteren en rechten. Een opstel, door hem in 1820 over de hegemonie der Atheners geschreven, werd bekroond. Te Leiden maakte hij o. a. kennis met Thorbecke, met wien hij een intieme vriendschap aanknoopte. Reeds in 1821 kwam hij met Bilderdijk in aanraking. De lezing en herlezing der *Dialogen* van Plato, van de geheele Oudheid zijn lievelingsauteur, vrijwaarde hem tegen de overrompeling van eene zeldzame genialiteit, ook tegen die van Bilderdijk. Omtrent zijne Academische studiën verklaarde Groen: Ook in de klassieke literatuur had al wat ik schreef een *historische* strekking. Niemand begreep het beter dan Kemper, die mij, als kweekeling der Hoogeschool, voor het doceeren van de historie te Leiden bestemd had." In 1823 promoveerde hij tot doctor in de rechtswetenschap en in de letteren en dat wel op één dag (16 Dec.). Tot 1828 was hij, zooals hij zelf het uitdrukte: „als Guizot, eer de bliksemstraal van 1848 hem het satanische der revolutie had leeren inzien; als de toongevende Protestantsche meerderheid, *Liberaal* en *Christen*, met de leus: *medio tutissimus ibis*; als in de Hervormde Kerk bijkans iedereen, lid der groote Protestantsche partij naar gelang van den thermometer, conservatief-liberaal of liberaal-conservatief. De bewijzen eener achterlijkheid heb ik zelf geleverd in de *Verspreide Geschriften*. Eerst in *Volksgesest en Burgerzin* (April 1829) wordt een begin van principiële verandering bespeurd."

Twintig jaren oud, wees men Groen reeds aan als opvolger van Borger, die in 1820 overleed. Zijn begaafde en strenge vader was liier echter tegen, zoodat het niet geschiedde. Dat men hem deze eere waardig keurde, kan ons niet bevreemden, als wij weten, dat hij als student gold als de roem van Leidens hoogeschool. Hij sprak even vlug Grieksch als Latijn en zelfs van andere academie's kwam

men over, om hem in deze beide talen met Fransche vlugheid stellingen te hooren verdedigen of bestrijden. Niemand minder dan Thorbecke heeft hem in dit opzicht den hoogsten lof toegezwaard. In 1824 stierf zijn vriend en leermeester Kemper, hoogleeraar in het staats- en volkenrecht. Zijne benijders zorgden er evenwel voor, dat hij, die er haast als bij uitsluiting voor geschikt was, niet als opvolger werd benoemd.

Den 8 October 1827 werd Groen benoemd tot referendaris van het Kabinet des Konings. De *Archives van Oranje* werden hem ter uitgave toevertrouwd. Van 1835--1861 gaf hij dit reuzenwerk uit. Hij huwde in 1827 met Elizabeth Maria Magdalena van der Hoop, die 8 jaren jonger was dan hij. In 1828 werd hij staatsraad in buitengewonen dienst. In datzelfde jaar vertrok hij als secretaris van het Kabinet des Konings, eene tegen wil en dank hem opgedrongen betrekking, naar Brussel. Aldaar maakte hij kennis met den bekenden prediker en geschiedschrijver Merle d'Aubigné, die hem de *reformatie* leerde kennen en waardeeren, in tegenstelling met Brussel, dat hem een blik deed slaan in het woelen der *revolutie* en hem daardoor de omwentelingszucht leerde *vreezen*. Werd Merle d'Aubigné een zegen voor Groen, reeds eerder was hij ook voor Groens vrouw een gids ten eeuwigen leven geworden. Van zijn verblijf in Brussel getuigde Groen zelf in zijne *Ned. Ged.*: „Uit den sleur van een gematigd liberalisme, waarin ik als geestverwant 's-Gravenhage verliet, ben ik in een tijdsgewricht van ongeveer derdehalf jaar tot vastheid van *anti-rev.* polemieek geraakt." Nadat hij in 1833 tot herstel van zijne gezondheid eene reis in het buitenland had gemaakt, werd hem in 1834 eene betrekking opgedragen, geheel overeenkomstig den wensch zijns harten, nl. die van *Bewaarder van het Huisarchief des Konings*. Een vrucht hiervan was, zooals we reeds opmerkten, de 13 deelen *Archives*, door Dr. Beynen genoemd, een der rijkste en schoonste werken, die zijn tijd aan het nageslacht zou vermaken. Van 1829--1833 schreef Groen zijne: *Nederlandsche Gedachten*, waarin hij den revolutiegeest bestreed, eerst onder bijval, later onder veel miskennis. Men beschuldigde hem, dat hij overdreef. Velen, bij wie hij vroeger steun vond, begonnen hem zelfs te bestrijden, zoodat hij in 1833 de uitgaaf zijner *Ned. Ged.* staakte. In 1856 maakte hij ten behoeve van het *Huisarchief van Oranje* een reis naar het buitenland en onderzocht de archieven van Parijs en Besançon.

Behalve de prediking van Merle d'Aubigné, was ook die van Secrétan Groen ten zegen. Evenwel, niet alleen voortreffelijke

A. MEIJER,
geb. 6 Sept. 1821; overl. 30 Dec. 1896.

buitenlanders waren het, met wien Groen zich geestverwant voelde; ook in ons land waren er velen, die in zijn volkomen vertrouwen zich mochten verheugen. Den 20 Oct. 1829 kwam hij in kennis met den Christen-improvisator Willem de Clercq. Den 17 Nov. 1830 ontmoette hij ten huize van dezen laatste den dichter Izaäk Da Costa, dien hij reeds in 1823 door diens: *Bezwaren tegen den geest der eeuw* had leeren kennen en waardeeren.

De vervolgingsmaatregelen der regeering tegen de toenmalige „Afgescheidenen” in de jaren 1834 en volgende, werden, hoewel door Thorbecke verdedigd, door Groen als ongrondwettig bestreden. Vruucht hiervan was zijn: *De maatregelen tegen de Afgescheidenen aan het staatsrecht getoetst*.

In 1839 vestigde Groen zich te 's-Gravenhage op den Kortten Vijverberg, waar hij tot zijn dood is blijven wonen. In 1840 verscheen zijne: *Bijdrage tot de herziening der Grondwet in Nederlandschen zin*. Kort daarna werd hij voor het eerst in de Tweede Kamer gekozen, toen in dubbelen getale opgeroepen. Den 12 Nov. 1840 kreeg hij zitting in de Staatscommissie, ter onderzoeking van de bezwaren, tegen het lager onderwijs ingebracht. Groen ontwikkelde nu zijne denkbeelden over het onderwijs in eene afzonderlijk door hem uitgegeven *Nota*, waarbij hij „èn het streven naar splitsing der openbare school èn, zonder uitstel, als eisch en recht van geweten, vrijheid van bijzonder onderwijs verlangde.”

In 1841 was een adres aan de Synode gezonden, onderteekend door Ds. B. Moorrees en meer dan 8000 leden der Herv. Kerk, waarin gevraagd werd herstel van het eedsformulier voor predikanten en handhaving van de leer des Bijbels, zooals die in de drie formulieren was omschreven. De Synode wees dit adres van de hand. In 1842 was Groen een van de „zeven Haagsche heeren,” die eveneens een *Adres* aan de Algemeene Synode der Herv. Kerk zonden over de formulieren, de academische opleiding der predikanten, het onderwijs en het kerkbestuur. Da Costa wilde dit adres niet teekenen, daar hij geen heil verwachtte van het handhaven der formulieren en meende, alleen van evangelieprediking kerkherstel te kunnen hopen. Dit sprak hij uit in een geschrift, onder den titel: *Rekenschap van gevoelens*, waardoor hij de actie van Groen en de zijnen brak en de Synode, reeds door goed geleide agitatie in het nauw gebracht, weer vrij spel kreeg.

Deelde Groen in zijne *Archives* de vruchten van zijn veeljarigen arbeid, aan het *Huisarchief van Oranje* besteed, aan de *geleerde*

wereld mee, in zijn: *Handboek der Geschiedenis van het Vaderland* deed hij dat aan het Nederlandsche volk. Dit *Handboek* verscheen van 1841—1846. In 1874 verscheen de 4e druk er van.

In den winter van 1845 tot 1846 hield Groen eene reeks van historische voorlezingen voor eenen kleinen kring van vrienden, welke voorlezingen later onder den titel van *Ongeloof en Revolutie* zijn uitgegeven. In het maandschrift de *Vereeniging* plaatste hij een achttal vertoogen, die in 1848 onder den titel: *Het recht der Hervormde Gezindheid* het licht zagen. „Onder het stormgeloof van 1848” schreef hij zijn: *Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap*, dat in 1871 „als aandenken aan de Christelijke onderwijzers geschonken en voor 't eerst afzonderlijk in den handel werd gebracht.” In zijn in 1849 uitgegeven *Grondwetsherziening en Eensgezindheid*, bestaande uit een 8-tal elkaar opvolgende brochures, beoordeelde Groen uitvoerig de Grondwetsherziening van 1848.

Den 1 Juli 1850 nam Groen de redactie van een reeds bestaand dagblad: *de Nederlander* over, welken arbeid hij echter den 29 Juni 1855, evenals in 1832 zijne: *Ned. Gedachten, wegens gebrek aan declinering* moest staken. Artikels uit de laatste 15 nummers werden in 1857 afzonderlijk uitgegeven onder den titel: *Narede van vijfjarigen strijd*.

Een grievende teleurstelling was het voor Groen, dat zijn vriend Van der Bruggen, zoodra deze minister werd, zijn zijde verliet en in 1857 een schoolwet tot stand bracht, zooals die noch door het volk, noch door den Koning werd begeerd. Behalve in 1840, was Groen lid der Tweede Kamer geweest van 1849—1854 en thans weer van 1855—1857. Toen den 20 Juli 1857 de fatale schoolwet werd aangenomen, legde Groen zijn lidmaatschap van de Tweede Kamer in begrijpelijke verontwaardiging neder en verantwoordde zich over dit zijn doen in zijn: *Open brief aan de kiesvereeniging „Nederland en Oranje” te Leiden*.

HOOFDSTUK LII.

MR. GUILLAUME GROEN VAN PRINSTERER. (1857—1876).

(*Vervolg*).

Ds. J. P. Trottet, sedert 1858 predikant bij de Waalsche gemeente te 's-Gravenhage, schreef den 25 October 1859 een artikel in een Zwitsersch blad over de toestanden op godsdienstig gebied in Neder-

land. Groen oordeelde, dat de buitenlandsche vrienden daarin niet goed werden ingelicht, en gaf daarom in 1860 uit zijn: *Le parti Anti-Révolutionnaire et Confessionnel dans l'église Réformée des Pays-Bas*, waarin hij zich over de verhoudingen en toestanden in ons vaderland duidelijk en eenvoudig uitdrukte.

Den 30 Oct. 1860 was de Vereeniging voor *Christelijk Nationaal Schoolonderwijs* opgericht. Groen had eerst gearzeld tot haar toe te treden. Toen hij evenwel zich bij haar aansloot, streed hij ook tot zijn dood toe trouw voor haar en was haar invloedrijkste en ijverigste voorstander. Hij beschouwde het zich te midden van velerlei beproeving en teleurstelling als de grootste eer, dat hij haar eere-voorzitter was. Terstond bij de oprichting stelde hij reeds een som van 3000 gulden te harer beschikking.

Door bemiddeling van den Groninger hoogleeraar C. Star Numan was Groen in 1848 met *Dr. Friedrich Julius Stahl*, professor te Berlijn, in aanraking gekomen, die later op hem een overwegenden invloed heeft uitgeoefend, zoodat Groen zich dan ook zijn „dankbaren kweekeling” noemde. In 1862 schreef hij daarom zijn: *Ter nagedachtenis van Stahl*, waarin hij o. a. tevens het oordeel bestreed, dat Mr. B. D. H. Tellegen over Stahl had gemeend te moeten vellen.

Vóór 1857 drong Groen op grond van het Christelijk karakter van ons staatsrecht, van het geloof der natie, van onze kerkelijke eigenaardigheden, enz. bij den Staat er op aan, dat deze op het gebied der school rekening houden zou met het Christelijk geloof. Door de aanneming der wet van 1857 bleek het hem, dat de Staat zich losgemaakt had van het Christendom en de Kerk, ja, dat het beginsel der neutraliteit, in de schoolwet gehuldigd, al spoedig in vijandschap zou overslaan. Daarom oordeelde hij na 1857, dat de Staat, in het belang der Kerk, zich feitelijk ook van alle betrekkingen met de Kerk moest ontdoen. In 1862 keerde Groen in de Tweede Kamer terug en kwam al spoedig voor den dag met zijn gewijzigd programma. Ten opzichte der school was het zijn leuze geworden: eerlijke toepassing van een slechte wet. Hij aanvaardde de godsdienstloosheid van den Staat „als een noodzakelijk kwaad” en „uit vrees voor erger.” In 1863 gaf hij in zijn: *Vrijheid van Christelijk-Nationaal onderwijs in verband met scheiding van Kerk en Staat*, zijne parlementaire Adviezen in het licht. Hoewel de Christelijke Staat zijn *ideaal* bleef, zou hij thans trachten het verlorene te herwinnen door de afgekondigde neutraliteit zelve.

In April 1865 had Groen wederom zijn ontslag genomen als lid

van de Tweede Kamer, omdat hij meende buiten het parlement op meer doeltreffende wijs werkzaam te kunnen zijn. Van 23 Oct. tot 15 Nov. 1866 schreef hij nu zijne: *Parlementaire Studiën en Schetsen*, waarin hij de voornaamste politieke kwestieën van dien tijd in ons vaderland behandelde.

Had Groen de Kamer verlaten, Keuchenius zou aldaar zijn parlementaire erfgenaam wezen. En zoo kwam het uit. De motie-Keuchenius had in 1866 den val van het ministerie Van Zuylen-Heemskerk-Myer ten gevolge. Mr. Keuchenius werd met smaad overladen, door Groen evenwel met kracht en talent verdedigd.

Toen den 23 Mei 1868 het 200-jarig feest gevierd werd van den slag bij Heiligerlee, meende pastoor J. W. Brouwers in eene rede te Amsterdam, die later werd uitgegeven, de nagedachtenis van Lodewijk van Nassau op een smadelijke wijze te moeten verguizen. Groen oefende in zijn: *Heiligerlee en de Ultramontaansche critiek* eene in werkelijkheid vernietigende critiek op pastoor Brouwers' oratie uit.

Op de jaarvergadering van Chr. Nationaal op 1 Mei 1869 te Utrecht gehouden, kwam het tusschen Groen c. s. en de Ethisch-Irenische vrienden, De la Saussaye en Beets, tot een breuke over het woord *Christelijk* in art. 23 der schoolwet, welke breuke hem zeer pijnlijk aandeed. In de *Nederlandsche Gedachten*, die hij den 18 Aug. 1869 weer was begonnen uit te geven (de reeks werd voortgezet tot 29 April 1876), werd door hem de kwestie uitvoerig behandeld.

In het jaar 1853 kwam tot Groen de bekende Amerikaansche geschiedschrijver John Lothrop Motley met een aanbevelend schrijven van den Amerikaanschen gezant. Motley wilde het leven van Johan van Oldenbarneveldt beschrijven en wenschte door Groen voorgelicht en aan materiaal geholpen te worden. In 1874 verscheen het werk van den Amerikaanschen historicus onder den titel: *Het leven en de dood van Johan van Oldenbarneveldt*. Hierin beoordeelde Motley prins Maurits zeer partijdig en legde dezen ten laste, dat hij „1°. op de soevereiniteit dezer landen belust was; 2°. bij dien toeleg in Barneveldt zijn hinderpaal vindend; 3°. deswege met hartstochtelijken haat tegen dien staatsman bezielde was; 4°. zonder eigen overtuiging de Gereformeerde beweging heeft aangegrepen; om 5°. zijn tegenstander den voet te lichten en niet te rusten eer hij 6°. onschadelijk was gemaakt door een gerechtelijken moord.” Tegen deze beschuldigingen kwam Groen op in zijn in 1875 uitgegeven: *Maurice et Barneveldt*. (Etude historique). Een 53-tal brieven uit het Archief van Oranje,

waarin Maurits zijn hart uitstortte, aan Groens verdedigingsgeschrift toegevoegd, handhaafde meer dan iets anders op schitterende wijze de eere van prins Maurits. Evenals de *Archives* was ook deze pennevrucht van Groen in het Fransch geschreven, omdat de kwestien, er in behandeld, niet alleen voor Nederland, maar voor geheel Europa van belang waren. Het was voor Groen een onaangename plicht, tegen den voortreffelijken schrijver der *Opkomst van de Republiek der Nederlanden*, met wien hij na 1853 steeds op vriendschappelijken voet had geleefd, op het laatst van zijn leven over zulk een gewichtige zaak polemiek te moeten voeren.

Van 23 Sept. 1875 tot 29 April 1876 schreef Groen het laatste deel, bestaande uit slechts 7 nummers, zijner *Ned. Gedachten*. Hij noemde dit deeltje zelf zijn *Christelijk-historisch Testament*. „In 1831,” zoo zegt hij op blz. 49 en 50, „aan het einde der *Nederlandsche Gedachten* een OVERZICHT. In 1855, aan het einde van *de Nederlander* een NADruk. In 1876, aan het naderend levenseind, een CHRISTELIJK-HISTORISCH TESTAMENT. Met de tollenaarsbede: O God, wees mij zondaar genadig. Met de Heidelberger-catechismuswijsheid: mijn eenige troost in leven en in sterven. Met den juichtoon: Ik danke God door Jezus Christus onzen Heere! Met de strijdleus der Reformatie: Doet aan de geheele wapenrusting Gods en het zwaard des Geestes, hetwelk is Gods woord. *Verbum Dei manet in aeternum*. Met de zinspreuk: Een staatsman niet! Een Evangeliebelijder.”

Bovendien gaf de groote staatsman in 1872, '73 en '76 de brieven van Mr. I. Da Costa uit, in 1874, '75 en '76 die van J. A. Wormser, in 1873 die van Thorbecke en in 1876 die, welke betrekking hadden op de schoolwetgeving van 1857. Bij de brieven van Wormser voegde Groen ook nog de 161 artikelen, die Wormser, als Groens medewerker, in *de Nederlander* had geplaatst.

Groen bezat de gave niet, voor het volk te schrijven. Hier treurde hij niet al te zeer om. „Immers, juist voor die klasse, waarmee ik, meer wellicht dan met menig ander deel der natie in betrekking sta, is mijn toespraak vergelijkenderwijs overtollig. Met de *hoofdgedachten mijner gedachten* is zij, naar ik gis, meer dan het meerendeel der hoogere standen bekend.” Om de rechten van het volk te verdedigen, moest hij immers *voor* het volk en niet *tot* het volk het woord voeren. „Spreekende *voor* het volk, niet *tot* het volk, behoort ik de taal te gebruiken, die ter verdediging van de volksrechten het meest bij de tegenpartijders vermag.” Toch was het voor hem een heele

verlichting, toen den 1 April 1872 de *Standaard* werd uitgegeven, wier redacteur aan een groote mate van organiseerend talent tevens de geschiktheid paarde, niet alleen om *voor*, doch ook om *tot* het volk het woord te voeren. Groen wijdde zich nu meer ongestoord aan zijn geliefkoosden historischen arbeid en nam minder deel aan de dagelijksche polemiek.

Den 27 April 1876 was de groote strijder krank geworden en den 19 Mei daaropvolgende nam de dood hem weg van zijn zoo trouw verdedigden post. -- Zijn kenspreuk: „Dat ik vertere, als ik maar nuttig ben,” had hij niet gelogenstraft en aan zijn leuze: „Een staatsman niet, een Evangeliebelijder,” was hij steeds getrouw gebleven. Het allerlaatst had hij in zijn *Christelijk-historisch Testament* de woorden laten drukken:

Het Lam, voor ons op aard geslacht,
Is eeuwig waard te ontvangen
De wijsheid, rijkdom, eer en kracht
En dankbre lofgezangen,

en onder de laatste verzen van Openb. VII schreef hij met stervende vingers:

Amen, Jezus Christus, Amen.

Toen men niets meer van hem dacht te hooren, vernam men op eens de woorden van zijne legerstede: „Christus is mijn kracht, -- Hij is mijn troost, · Hij is mijn hoop. Een kroon! een kroon! · een kroon op mijn graf.”

Groen was een groot man. Wat vanwege de *Vrienden der Waarheid* aan zijn groeve getuigd werd, „dat hij geweest is een man, edel en voortreffelijk en getrouw in zijne Belijdenis aan de leer der Hervormde Kerk, dat hij een goeden strijd gestreden heeft in 's lands vertegenwoordiging voor de rechten der Kerk en voor de vrijheid van onderwijs en geweten, dat hij talloos velen in den lande geleerd en gesticht heeft door zijne geschriften, dat hij duizenden aan zich verbonden heeft door zijne weldaden en door zijn woord en wandel,” is niets anders dan een *getrouwe* schildering van geheel zijn leven. Steeds had men hem uitgesloten uit allerlei ambten en eereposten, niet alleen in het algemeen landsbeheer, maar ook in het bestuur van de stad zijner inwoning. Velerlei smaad en schimp was zijn deel geworden. Door velen niet begrepen, was de hoofdgedachte zijner werkzaamheid, niet aan zijne wederpartijders alleen, maar ook aan

velen onder zijne vrienden, aan sommige zijner uitnemendste geloofsgenooten, *onbekend* gebleven. Het *tragische* speelt in zijn leven een hoofdrol. Thans echter was zijn strijd volstreden en de kroon des levens voorzeker zijn deel geworden. In den morgen van 23 Mei werd zijn stoffelijk omhulsel op de begraafplaats *Ter Navolging* te Scheveningen aan de aarde toebetrouwd. Zijn trouwe gade, die hem steeds zoo ijverig in zijn moeilijken arbeid had bijgestaan en met recht de „secretaris van haren man” werd genoemd, volgde hem den 14 Maart 1879 in het graf.

ZEVENDE TIJDPERK. (1876 – 1897.)

HOOFDSTUK LIII.

DR. A. KUYPER.

Zoo was dan de woordvoerder der Chr.-Historische partij, de door allen geëerde Mr. Groen van Prinsterer, de man, die 40 jaren lang door woord en daad de zaak van het Chr. onderwijs had verdedigd, niet meer. Doch reeds in 1872 had de groote staatsman en historischrijver in Dr. A. Kuiper den naar het hem toescheen providentiël aangewezen leider der Anti-revolutionnaire partij begroet, die dan ook werkelijk na 1876 als opvolger van Groen optrad.

Dr. Abraham Kuiper werd den 29 Oct. 1837 te Maassluis geboren, waar zijn vader predikant was. Zijne ouders waren Jan Hendrik Kuiper en Henriëtte Huber, eene afstammeling van een Zwitsersch geslacht. Als men den knaap gevraagd had, wat hij worden wilde, zou hij het sprekend oog gericht hebben naar de zee. Die groote, golvende vlakke trok hem aan. Daar te dobberen, met de onstuimige golven te worstelen, het zou zijn lust en zijn leven zijn. Echter zeeman, in den eigenlijken zin van het woord, zou hij niet worden. In 1849 nam zijn vader een beroep naar Middelburg aan. Van 1849 – 1855 volgde de veelbelovende zoon de lessen aan het gymnasium te Leiden, tot hij den 16 Juli 1855 als student in de letteren en de godgeleerdheid aan de universiteit in die stad werd ingeschreven. Roeping voor predikant voelde hij destijds echter niet, zoodat hij meer de letteren dan de theologie beoefende en hij vooral in aanraking kwam met prof. De Vries, van wien hij later nog met

dankbaarheid gewaagde. Op godgeleerd terrein erkende hij prof. Scholten als zijn leidsman. De theologische faculteit der universiteit te Groningen schreef in dien tijd eene prijsvraag uit over het kerkelijk vraagstuk ten dage van Calvijn en à Lasco. Op aandrang van prof. De Vries besloot Dr. Kuyper die te beantwoorden. Ongelukkig voor hem kon hij de werken van à Lasco noch in de universiteitsbibliotheken te Leiden, Utrecht en Groningen, noch in de groote buitenlandsche boekerijen vinden, totdat eindelijk, geheel tegen zijne verwachting, de vader van prof. De Vries, toen ter tijd predikant te Haarlem, hem er aan hielp. Hij erkende hierin de machtige hand Gods. In zijne *Confidentie* schreef hij hierover: „Oordeel zelf. Gij hebt ter toebereiding een instrument noodig. Slechts op één plaats ter wereld schuilt het. Maar niemand, zelfs niet de eigenaar weet, dat het er is, dat hij het heeft, dat het bestaat, en God brengt u, als tegen uw wil, ter plaatse, waar het ontdekt moet worden. Straks is het in uwe hand. Zoo dit geen voorzienig bestel mag heeten, wat is het dan?” -- Zijn arbeid aan zijne prijsvraag verkreëg door dit alles een voor hem gewijd en geheiligd karakter en de prijs werd door hem met glans gewonnen. Op denzelfden dag, waarop de theologische faculteit den arbeid van Dr. Kuyper met goud bekroonde, vond de rechtsgeleerde faculteit aldaar reden een werk van Jhr. A. F. de Savornin Lohman eene eervolle vermelding waardig te keuren. De namen van deze beide bekwame mannen zouden later nog dikwijls te zamen genoemd worden.

Omstreeks dien tijd maakte de lezing van den bekenden roman van miss Yong, *The Heir of Redclyffe*, op Dr. Kuyper's, door het gebeurde te Haarlem reeds diep geschokten geest, een machtigen indruk.

Den 20 Sept. 1862 werd hij met een proefschrift: *Joannes Calvinus et Joannes à Lasco de Ecclesia Sententiarum inter se compositio* tot doctor in de theologie bevorderd. Inmiddels als candidaat tot den Heiligen dienst toegelaten, deed hij den 7 Aug. 1863 zijne intrede als Ned. Herv. pred. te Beesd, na in den echt te zijn verbonden met Mej. Johanna Schaay. Hoewel nog modern, was hij toch door het onderwijs van Scholten en door zijne studie van Calvijn en à Lasco met de gereformeerde theologie bekend geworden. Bovendien kwam hij te Beesd met Gereformeerden in aanraking, wier omgang en gesprekken hem ten rijken zegen werden. „Hun taaie volharding,” schrijft hij in zijne *Confidentie*, „is mij de zegen voor mijn hart, het opgaan van de morgenster mijns levens geworden. Ik was wel gegrepen, maar had het woord der verzoening nog niet

DR. A. KUYPER in zijn studeervertek.

gevonden. Dat hebben zij mij gebracht met hun gebrekkige taal in den absoluten vorm, waarin mijne ziel alleen rust kan vinden."

Nu eerst begreep hij het: „Calvijn had eene kerk gesticht, en door den vasten kerkvorm zegen en vrede in de aantrekkelijke gemoederen weten te verspreiden over alle natiën van Europa en over zee in stad en vlek bij den arme en den man, die niets was."

Naar Utrecht beroepen, deed hij in die stad den 10 Nov. 1867 zijne intrede in de Domkerk met eene rede: „De menschwording Gods, het levensbeginsel der Kerk."

Bij gelegenheid der kerkvisitatie opende Dr. Kuiper dadelijk na zijne komst te Utrecht den strijd tegen de organisatie der Hervormde gemeenten. Kort daarna ontstond een tweede geschil. Voor drie eeuwen hadden onze vaders gastvrijheid ondervonden in Wezel en ter herinnering daaraan wenschten Dr. Van Toorenenbergen en anderen de Duitsche theologen tot eene samenkomst in 1868 te Zeist uit te noodigen. Dr. Kuiper wilde, dat de conferentie een gereformeerd karakter zou dragen. De leiding er van geraakte evenwel in handen der Utrechtsche en Groninger richting. Op de conferentie kwam hij hiertegen op. Door gesis en getrap wilde men hem het voortgaan beletten, en men zei, dat zijn beweren „uit den duivel" was. Gelukkig keerde door bemiddeling van Ds. Fabri en Dr. Kögel de rust op de vergadering weder.

Wat de kerkelijke goederen betreft verdedigde Dr. Kuiper het vrij beheer door de gemeenten en bestreed hij het collegie van toezicht. Hoewel hij oordeelde, dat het stelsel van vertegenwoordiging in de Ned. Herv. Kerk door de werking van art. 23 veel verbeterd was, toch meende hij, dat het niet voldeed. En wat de bestuursinrichting der Kerk betreft, hij wilde vóór alles, dat de Kerk van de haar in 1816 opgelegde organisatie zou worden bevrijd.

Tot dusver had Dr. Kuiper zich niet op het staatkundig tooneel gewaagd. Te Utrecht echter kwam hij in aanraking met Groen van Prinsterer en van 1869 af tot aan den dood van Groen toe stond hij dezen leider met buitengewone bekwaamheid en veerkracht ter zijde ook op staatkundig gebied.

In 1870 werd Dr. Kuiper te *Amsterdam* beroepen. Hij nam den 31 Juli van dat jaar afscheid van zijne Utrechtsche gemeente met eene rede over „conservatisme en orthodoxie," terwijl hij zijne intree te Amsterdam hield met eene rede over „de Kerk, als organisme en instituut." Hij ontwikkelde hierin een program, waaraan hij later zich getrouw heeft gehouden.

In de Amsterdamsche gemeente kon hij er geen vrede mede vinden, dat het weeshuis en de andere stichtingen zich bevonden in handen van regenten, die de moderne leer waren toegedaan. In die stichtingen moest z. i. slechts geleerd worden, wat de gemeente beleed. Onder leiding van Dr. Kuyper werd er tusschen beide partijen een heftige strijd gevoerd, die daarmede eindigde, dat de moderne besturen der inrichtingen moesten plaats maken voor geloovige, terwijl ook het godsdienstonderwijs er in aan betere handen werd toevertrouwd.

HOOFDSTUK LIV.

DR. A. KUYPER.

(*Vervolg*).

Door zijn talentvol optreden werd in de eerste periode van zijn verblijf te Amsterdam de kracht van het gereformeerd beginsel zoo versterkt, dat de gereformeerden tal van predikantsplaatsen met mannen van hun geest hadden kunnen bezetten. Reeds destijds schijnt het Dr. Kuyper duidelijk te zijn geweest, dat zijn optreden tegen de bestaande organisatie tot eene botsing met de kerkelijke besturen zou leiden. Ten minste onder zijne leiding kwam eene vereeniging, „Beraad” genaamd, tot stand, waarin de met hem gelijkgezinden te zamen kwamen, om alle voorstellen, eer zij in den kerkeraad kwamen, te bespreken en de daartegenover aan te nemen houding vast te stellen. Men beraadslaagde tevens, om maatregelen te nemen ter handhaving van de positie bij eventueele botsing met de hoogere kerkbesturen, zoo deze mocht voortvloeien uit een last van hoogerhand, tot den kerkeraad komende, om moderneren als lidmaten in te schrijven. In 1873 bood Dr. Kuyper den Amsterdamschen kerkeraad een ontwerp van een „modus vivendi” aan, waardoor orthodoxen, moderneren en zij, die tot geen dezer twee groepen behoorden, onder gebruik en genot van stoffelijk goed, *kerkelijk* gescheiden zouden leven.

Den 1 April 1872 nam hij de redactie van *de Standaard* op zich en in 1874 werd hij door zijne verkiezing te Gouda lid der Tweede Kamer. Op het tijdstip van Groens dood in 1876 vertoefde hij wegens een zware krankheid in het buitenland. Slechts tot den 21 Febr. 1875 had hij zich aan den parlementairen arbeid kunnen wijden. Door overspanning was zijne gezondheid ondermijnd geworden. In

nog geen 13 jaren had hij 38 geschriften over allerlei onderwerpen het licht doen zien. Gelukkig keerde hij in den zomer van 1877 aanvankelijk hersteld naar het vaderland terug. Hij nam zijn ontslag als lid van de Kamer. Voor een beroep naar Oosthem bedankte hij, evenals voor een tweemaal herhaald beroep naar Amsterdam. Hoewel reeds besloten naar Ridderkerk te vertrekken, ging hij ook daartoe niet over. Hij zou, sedert 1878 ook redacteur van *de Heraut*, zijne krachten wijden aan de oprichting van eene vrije universiteit en de Amsterdamsche gemeente niet meer dienen als predikant, maar wel als ouderling. Zijn pogen, om eene hoogeschool op te richten, vrij zoowel van den Staat als van de Kerk en op den grondslag der gereformeerde belijdenis, werd met een gunstigen uitslag bekroond en den 20 Oct. 1880 werd de vrije universiteit op gereformeerden grondslag gesticht. Met Dr. Bronsveld werd Dr. Kuiper in een hevigen strijd gewikkeld, daar de eerste aan particulieren het recht ontzegde, hoogeschoolen te stichten en hooger onderwijs z. i. slechts van den Staat of van de Kerk mocht uitgaan.

Wat Dr. Kuiper gedaan heeft tot uitbreiding van de wet op het lager onderwijs van 17 Augustus 1878 en het daartoe beproefde volkspetitionnement, waaruit de *Unie* ontstond, zullen wij later breedvoeriger moeten bespreken.

Reeds toen Dr. Kuiper student was, ontstond bij hem, vooral ook door de lezing van *The Heir of Redclyffe*, het verlangen naar eene Kerk, „die haren leden tot eene moeder kon zijn,” zooals hij op blz. 48 van zijne *Confidentie* het uitdrukt. Ter zelfder plaatse zegt hij: „Eene moeder, die van der jeugd af onze schreden leidt, het werd het heimwee, het werd de dorst mijns levens.” Naar de verwezenlijking van zijn ideaal ijverde hij met buitengewoon talent en zeldzame werkkraft. Onder zijne leiding kwamen den 11 April 1883 op uitnoodiging van de Amsterdamsche Kerk geëngageerde uit onderscheidene gemeenten in het gebouw „Frascati” te Amsterdam saâm, waar besloten werd, dat in de aldaar vertegenwoordigde gemeenten alleen gereformeerde predikanten zouden worden toegelaten; dat het kerkverband van 1816 verbroken moest worden, wanneer het belette, dat Jezus als Koning in Zijne Kerk werd geëerd en dat, mocht het uit die oorzaak tot eene botsing met de kerkelijke besturen komen, de gereformeerden, gelijk in de 17^e eeuw was geschied, als doleerende Kerk zouden moeten optreden.

De vooruitgeziene botsing zou weldra plaats hebben. In 1885 wenschten de leerlingen van drie moderne predikanten te Amsterdam

van den kerkeraad aldaar attesten van zedelijk gedrag, om in eene naburige gemeente als lidmaat te worden aangenomen. De kerkeraad meende deze attesten voor zulk een doel niet te mogen afgeven, tenzij bleek, dat niet eene belijdenis van ongelooft bedoeld werd. Een conflict voorziende, werd door den kerkeraad den 7 Dec. 1885 met eene meerderheid van 80 stemmen art. 41 aan het reglement voor de kerkelijke Commissie van beheer toegevoegd, waarbij bepaald werd, dat de Commissie voortgaan moest den oorspronkelijken kerkeraad als den eenig wettigen te erkennen, ook wanneer die kerkeraad om het vervullen van zijne roeping, om de gemeente bij Gods Woord te houden en de drie formulieren van Eenigheid als accoord van kerkelijke gemeenschap te handhaven, werd geschorst of afgezet. Den 4 Jan. 1886 werden de 80 kerkeraadsliden, die voor art. 41 hadden gestemd, provisioneel geschorst, van welke den 1 Juli 1887 75 voor goed van hunne kerkelijke bedieningen werden ontzet. Den 11 April 1887 riep de kerkeraad van Amsterdam een kerkelijk congres saâm, en al spoedig waren er meer dan 200 gemeenten in doleantie overgegaan. In 1892 mochten de pogingen, om deze en die der Christelijk-Gereformeerden onder één kerkverband te vereenigen, gelukken.

In 1894 werd Dr. Kuiper in het kiesdistrict Sliedrecht tot lid der Tweede Kamer gekozen. Hij aanvaardde zijn mandaat enkel met het oog om uitbreiding van kiesrecht te verkrijgen. Den 1 April 1897 vierde hij onder veel toejuicing en geestdrift het 25-jarig jubilé als redacteur van de *Standaard* in de reusachtige zaal van het Paleis voor Volksvlucht. Meer dan 5000 programma's werden uitgereikt, terwijl Mr. Heemskerk en Prof. Dr. Bavinck als feestredenaars optraden. Sedert 1894 is Dr. Kuiper lid der Tweede Kamer voor Sliedrecht. Hij is ridder der orde van den Ned. Leeuw. De universiteit van Princetown, Amerika, maakte hem in 1896, honoris causa, doctor in de rechten. Hij werd hierbij uitgenoodigd, de bul in loco te ontvangen met het houden van eenige lectures. Deze *stone-lectures* hield hij in het laatst van 1898. Tijdens de inhuldigingsfeesten was hij door het bestuur van den journalistenkring benoemd tot voorzitter van het Comité voor de Buitenlandsche pers, wat hij aanvaardde met de verzekering, dat hij bij de feesten niet tegenwoordig kon zijn, maar naar Amerika moest. Al de werken van dezen rijken geest op te noemen is ons niet mogelijk. Het getal er van bedraagt ongeveer 125. Zijn *Parti Anti-revolutionnaire dans Les Pays Bas* werd door den Ned. Journalistenkring aangeboden aan de buitenlandsche

journalisten bij gelegenheid van de kroning onzer Koningin in 1898. De zes lezingen, gehouden in Princetown-college (Amerika) in 1898 zijn ook in onze taal verschenen en beschouwen het Calvinisme in verband met de historie, den godsdienst, de staatkunde, de wetenschap, de kunst en de toekomst. Verschillende werken van Dr. Kuyper zijn in andere talen overgezet. Niemand, van welke richting ook, ontkent, dat hij een van Nederlands grootste en geniaalste mannen is. In 1901 trad hij op als minister van Binnenlandsche Zaken, waarom H.H. Directeuren der Vrije Universiteit hem als Hoogleraar op non-activiteit stelden en hem zoo trachtten voor de Vrije Universiteit te behouden. In den zomer van 1899 in Zwitserland reizend, verloor hij daar zijn trouwe gade.

HOOFDSTUK LV.

HET „GROEN VAN PRINSTERER-FONDS.” — DE WETSONTWERPEN-
MOENS EN -HEEMSKERK. — NOG EEN NA-EXAMEN.

Ter nagedachtenis van Groen van Prinsterer werd in 1876 op voorstel van Dr. G. J. Vos Az. een *Groen van Prinstererfonds* gesticht, ter opleiding van Chr. Onderwijzers. Van dit fonds, dat onder beheer werd gesteld van de Vereen. voor C. N. S. en dat omstreeks 62.000 gld. groot was (aanvankelijk stelde men zich voor, de som op 500.000 te brengen, wat echter niet mocht gelukken), werden de renten besteed, om de kosten der normaallessen te dekken. De heer J. Voorhoeve H.Cz., een der oudste vrienden van Groen, deed voor deze zaak vrijwillig eene collectereis door al de provinciën.

Gelijk wij zagen, werd door den heer Moens, prov. inspecteur voor Utrecht en lid der Tweede Kamer, in Maart 1876 een voorstel tot wetsverandering ingediend, dat aan geen enkel bezwaar der voorstanders van het Chr. onderwijs te gemoet kwam. Gelukkig verloor het voorstel-Moens weldra geheel zijne beteekenis, doordat in de plaats daarvan door den minister Heemskerk bij de Tweede Kamer een nieuw wetsontwerp op het onderwijs werd ingediend. Ook hierin werd op de rechtmatige wenschen der vrienden van de Chr. School niet gelet. Hunne opofferingen, hun strijd gedurende den 20-jarigen druk onder de heerschappij der wet van 1857 werden onopgemerkt voorbij gegaan, ja zelfs in de memorie van toelichting met bitteren

spot bejegend. Ook volgens dat ontwerp moesten de steeds toenemende kosten voor het openbaar onderwijs door allen, dus ook door hen, die daarvan om des gewetens wille geen gebruik konden maken, gedragen worden. De onderwijskwesitie bleef in den vorm van politieke kwesitie bestaan en dreigde hoe langer hoe meer eene oorzaak van verdeeldheid onder de zonen van hetzelfde vaderland te worden. Toch bevatte het ontwerp enkele verbeteringen. Werd b.v. art. 16 er van onveranderd aangenomen, dan konden ongerijmdheden als te Wons, Schraard en elders zijn voorgekomen, niet langer gewettigd worden, terwijl art. 42 in de meeste gevallen het geven van kosteloos onderwijs op de openbare school uitsloot. Deze voordeelen, die het wetsontwerp het bijzonder onderwijs aanbood, wogen echter bij verre na niet op tegen den meerderen druk, dien het dat onderwijs oplegde. Bij art. 17 werd b.v. het aan de gemeentebesturen overgelaten, om aan de scholen „eene laagste of voorbereidingsklasse te verbinden, waarin kinderen beneden zes jaren tot het ontvangen van lager onderwijs worden voorbereid.” Men zorgde er dus voor, dat het kind nooit onder kerkelijke invloeden zou komen en van meet af zou worden gevoed met de onvervalschte neutrale melk.

Allerwegen deden zich stemmen tegen dit ontwerp hooren. Te Amsterdam werd door 258 onderwijzers, staande aan het hoofd van 258 bijzondere scholen, die door 40.756 leerlingen bezocht werden, een adres aan Z. M. den koning ingediend, waarin werd betoogd, dat het bijzonder onderwijs rechtmatig aanspraak had op staatsrechtelijke gelijkstelling met het openbare en waarbij Z. M. eerbiedig werd verzocht: „Haar zorg voor het onderwijs op zoodanige wijze te behartigen, dat ook voor hen, die niet tot de zeer rijken behooren, de vrijheid, om andere dan openbare scholen te bezoeken, geen gevaar loope.”

Gevolg gevende aan eene uitnoodiging van de Hoofdcommissie der Vereen. voor C. N. S., hielden de vrienden van het Chr. onderwijs in den avond van 23 Maart 1877 een algemeenen bedestond en smeekten van den Heere hunnen God redding af. Door een achttal vertegenwoordigers, de H.H. Van der Berch van Heemstede, Schimmelpenninck van der Oye, Kuyper, Van Wassenaar van Catwijck, Teding van Berkhout, A. Mackay, Van Asch van Wijck en Van Heemstra werd reeds bij het onderzoek in de sectiën een collectieve nota ingediend, waarbij op ernstige en waardige wijze „voorziening van het zedelijk belang van de vrijheid van consciëntie en staatsrechtelijke gelijkheid” voor de twee soorten van onderwijs verlangd

werd. Zonder loslating van het beginsel van restitutie, in de algemeene vergadering der Vereen. v. C. N. S. aanvaard, bracht men zijne eischen tot een minimum terug in het volgende voorstel: „Als nieuw art. 1 zouden wij wenschen in de wet de volgende bepaling in te lassen:

„De zorg der overheid voor het lager onderwijs strekt zich uit tot:
„1°. de bevordering van de opleiding van het onderwijzend personeel;

„2°. de uitreiking van de verlofakten tot het geven van onderwijs;

„3°. de uitbetaling van eene vaste jaarwedde van rijkswege aan alle onderwijzers, volgens bij de wet vast te stellen regelen;

„4°. de toekenning van pensioen aan alle onderwijzers, eveneens naar bij de wet vast te stellen regelen;

„5°. het houden door de gemeente van scholen, zitplaatsen oplevend voor alle kinderen, wier ouders of voogden openbaar onderwijs voor hen begeeren;

„6. het houden van toezicht op het onderwijs.”

De heer De Jonge, die tijdens het indienen der nota door krankheid was verhinderd geworden, tegenwoordig te zijn, verklaarde later openlijk met haren inhoud volkomen in te stemmen. De heer Bichon van IJselmonde meende eene afzonderlijke nota te moeten indienen, die, ofschoon in vorm en inhoud onderscheiden, toch in hoofdzaak hetzelfde, nl. vrijheid van onderwijs en eerbiediging van de rechten der consciëntie bedoelde. Aan het slot zijner nota zeide hij, dat eene bevredigende oplossing der onderwijskwestie zeer wel „zou kunnen worden gevonden, althans beproefd, door splitsing der openbare volksschool naar de godsdienstige gezindheden in gemeenten van meer talrijke bevolking en in andere gemeenten door facultatieve toekenning van financiële ondersteuning van overheidswege aan bijzondere scholen.”

Het wetsvoorstel-Heemskerk kon ook bij de liberale en radicale partij geen genade vinden. Deze meenden, dat het nog te veel vrijheid liet en niet ver genoeg ging.

Het ministerie Heemskerk-Van Lynden moest weldra aftreden en daarmee was tevens het doodvonnis over het aanhangig ontwerp geteekend. Weldra volgde het wetsontwerp-Kappeyne, waarin nog meer dan in het voorgaande het hoofdbeginsel der wet van 1857 werd gehandhaafd.

Gelijk wij zagen, had de Vereen. voor C. N. S. het na-examen ingesteld. Ook de Vereen. voor Geref. Schoolonderw. besloot in hare algemeene vergadering van 1877, dat men voor hare commissie met

gunstig gevolg het na-examen moest hebben afgelegd, wilde men als hoofdonderwijzer aan eene school, door haar ondersteund, worden aangesteld.

HOOFDSTUK LVI.

JOZUA VAN EIK. — KAPPEYNE AAN HET WOORD.

Den 7 Febr. 1878 ontviel aan de Vereeniging v. C. N. S. een harer oudste vrienden en begunstigers, nl. Jozua van Eik. Al spoedig na de invoering der wet van 1857 riep hij te zijnen huize eene vergadering bijeen der vrienden van het Christelijk onderwijs, om te overleggen, hoe het dreigend gevaar voor het vaderland kon worden afgeweerd, of althans getemperd. Van hare oprichting af was hij van de Vereen. v. C. N. S. belangstellend lid. Als eere-voorzitter der Commissie tot stichting van een *Groen van Prinstererfonds* heeft hij tot aan den dag van zijn overlijden van die belangstelling blijken gegeven.

De nieuwe minister van Binnenlandsche Zaken, Kappeyne van de Coppello, droeg in 1878 een nieuw ontwerp van wet voor, dat er op aangelegd was, het Christelijk onderwijs geheel te vernietigen. Het bevatte artikelen ter bevordering van het schoolbezoek, schreef voor den bouw en de inrichting der schoollokalen algemeene regelen voor, beperkte ten zeerste de werkzaamheden der kweekelingen, die niet als onderwijzers meer werden erkend, eischte talrijker hulppersoneel, verhoogde de minima der traktementen, enz. Art. 33 bleef „de opleiding tot alle Christelijke en maatschappelijke deugden” handhaven, doch zonder den Christus te willen. De Bijbel, door de wet van 1857 van de school verbannen, kreeg zijne rechtmatige plaats niet terug. Wel wilde art. 22, dat van de vastgestelde uren er eenige aangewezen moesten worden, waarin de kinderen godsdienstonderwijs konden ontvangen, waarvoor de schoollokalen, desnoods verlicht en verwarmd, beschikbaar moesten worden gesteld, doch wat hielp dat? Het onderwijs kreeg daardoor zijn opvoedend en karaktervormend element niet terug. Wat de wet van '57 ten deele slechts vermocht, zou die van 1878 geheel voltooien. De Memorie van Toelichting, bij het wetsontwerp gevoegd, was een Staatsstuk, waarin ondubbelzinnig afkeer van het Christelijk onderwijs werd uitgesproken en een groot gedeelte van het Ned. volk zeer partijdig en onbillijk werd beoordeeld.

In die Memorie zei de minister: „Alleen dat deel der vaderlandsche geschiedenis, dat den leerling een bevattelijk overzicht schenkt van de wording van den Nederlandschen Staat en hem de groote daden leert kennen van het voorgeslacht, door welks volharding, onder de leiding van Oranje, ons onafhankelijk volksbestaan werd gegrondvest, verdient de breedere ontwikkeling, die, als middel ter opwekking van warme vaderlandsliefde, in de volksschool bestanddeel der nationale opvoeding behoort te zijn." De minister vergat evenwel, dat de „wording van den Nederlandschen Staat" niet kan worden voorgesteld zonder den gezegenden invloed der Hervorming, of men mishandelt de historie en maakt van haar een caricatuur. Evenmin kan men gewagen van „de groote daden van het voorgeslacht," zonder te gedenken aan *de groote daden van God*, in Wien dat voorgeslacht zijne kracht zocht en vond. Deze dingen echter moesten op de openbare school verzwegen worden, om de Roomschen niet te ergeren, zoodat het Protestantsch karakter onzer geschiedenis aan Rome werd ten offer gebracht. Voorts werd in de memorie gezegd: „Men mag verwachten, dat het aan de medewerking, om het in het geheel niet schoolgaan te constateeren en het vlijtig schoolgaan te bevorderen, ook van den kant der voorstanders van het bijzonder onderwijs niet zal ontbreken."

Toch twijfelde de minister, of laatstgenoemden hieraan wel mee zouden willen werken. Immers, hij liet terstond op de voorgaande woorden volgen: „Het doel, daarmede (de bepalingen der wet) beoogd, zal hoogstwaarschijnlijk verijdeld worden, als daartegen uit naam der gewetensbezwaren verzet gedaan wordt." De minister kon echter gerust zijn. De voorstanders van het bijzonder onderwijs zouden gaarne medewerken, om het schoolverzuim te bestrijden en het schoolgaan te bevorderen, ook waar, bij gemis van eene Christelijke, geen andere school bestond dan de openbare, mits die school in waarheid neutraal was en niet eene secteschool der modernen, zooals zij op vele plaatsen was en nu nog meer dreigde te worden. Indien de geloovigen zich tegen getrouw schoolgaan zouden „verzetten," dan zou dat zijn grond ontleenen niet aan „gemoedsbezwaren," maar aan den duidelijk gebleken toelag, om te verkrijgen „eene maatschappij zonder godsdienst, eene Kerk zonder priesters, scholen zonder God, het volk, verlaagd tot het materialisme."

In *de Standaard* van 18 Maart 1878 werd over deze Memorie van Toelichting gezegd: „Nooit of nimmer is de vrije school zóó ruw en zóó hardnekkig aangepakt en op zóó barbaarsche manier de

stoep afgedrongen als in dit koele, onbarmhartige, diep krenkende voorstuk."

Dit oordeel moge hard zijn, te hard was het voorzeker niet. Het wetsontwerp beoogde slechts het belang van een deel van het Nederlandsche volk ten koste van het andere en was dus onrechtvaardig. Bovendien veroorzaakte het, dat de onderwijskwestie in den vorm van politieke kwestie bestendig werd. Kappeyne had in 1876 in de Tweede Kamer gezegd: „De minderheid moet onderdrukt worden, want zij is de vlieg, die de gansche zalf bederft, zij heeft in onze maatschappij geen recht van bestaan." In 1878 toonde hij, dat hij *meende*, wat hij toen zei.

HOOFDSTUK LVII.

VOORBEREIDINGEN VOOR EENE VOLKSBEWEGING.

Evenals toen het wetsontwerp-Heemskerk het Christelijk onderwijs bedreigde, werd ook nu weder door de Hoofdcommissie der Vereen. voor Chr. N. S. ons Christenvolk opgeroepen, om eenen algemeenen bedestond te houden, aan welke oproeping dan ook den 5 April in vele plaatsen werd voldaan. Door de heeren Jhr. Mr. M. M. van Asch van Wijck, Mr. Æ. Baron Mackay, O. Baron van Wassenaer van Catwijck, Jhr. Mr. J. E. Cremer van der Berch van Heemstede, Mr. J. J. Teding van Berkhout, Mr. P. H. Saaymans Vader, Mr. M. Bichon van IJsselmonde en Jhr. J. L. de Jonge, allen anti-rev. Kamerleden, werd weder bij het onderzoek van het wetsontwerp in de sectiën eene collectieve nota ingediend, waarin zij met den meesten ernst en aandrang opkwamen voor de heiligste belangen van het Nederlandsche volk. Aan het slot er van zeiden zij: „In naam van Hem, in Wiens kracht zij (nl. de ondertekenaars) ook tegenover eene overgroote meerderheid, onbeschroomd durven optreden tot handhaving van het recht der natie op waarachtige vrijheid van onderwijs, teekenen zij tegen de bij dit wetsontwerp voorgestelde regeling van het volksonderwijs protest aan."

In onderscheidene adressen werd eveneens tegen het wetsontwerp-Kappeyne geprotesteerd, zoo o. a. den 30 Maart door de heeren Brummelkamp c. s., waaraan door vele kerkeraden en gemeentelieden der Chr. Gereformeerde gemeenten eene verklaring van instemming

werd toegevoegd; door *Patrimonium*: „Algemeen Ned. Werklieden-verbond”; door de algem. verg. der Vereen. v. C. N. S., den 2 Mei 1878 te Utrecht gehouden, enz. — Het laatste adres is later ter perse gelegd en bij duizendtallen door geheel het land verspreid geworden.

Reeds dikwijls was er op de vergaderingen der Vereen. v. Chr. N. S. op petitionneeren aangedrongen. Daar men echter meende, dat alleen in de uiterste noodzakelijkheid zoodanige agitatie moest bevorderd worden, was men er nimmer toe overgegaan. In de vergadering van Chr. N. S., den 2 Mei 1878 te Utrecht gehouden, werd door de heeren Dr. A. Kuiper, Jhr. Mr. A. F. de Savornin Lohman en Mr. B. J. L. Baron De Geer van Jutfaas eene motie ingediend, waarin zij voorstelden, dat de vergadering eene commissie zou benoemen van drie leden, allen woonachtig te Amsterdam, ten einde met den vice-voorzitter, den secretaris en den penningmeester der Vereen. v. C. N. S. zich te constitueeren tot eene commissie voor het volkspetitionnement, in last hebbende om de Vereen. voor Geref. onderw. en de Vereen. van Chr. onderwijzers uit te noodigen, met haar saam te werken en elk een lid, te Amsterdam woonachtig, aan haar toe te voegen. Deze commissie moest dan, indien het ontwerp-Kappeyne werd aangenomen, de geheele leiding eener volksbeweging op zich nemen en een smeekschrift aan Z. M. den Koning in zake de onderwijswet opzenden. Dit petitionnement zou, behalve de adressen van corporatiën, kerkeraden, colleges en belangstellenden, slechts bestaan uit een adres aan den Koning, van ouders, kinderen hebbende, die in de schooljaren vallen. Geen andere verklaring zou in dit adres mogen worden opgenomen, dan dat de adresseerende ouders aan eene *School met den Bijbel* voor hunne kinderen de voorkeur gaven en daar de openbare school volgens de grondwet zulk een school niet zijn mag en het ingediende ontwerp dien toestand nog verergerde, aan Z. M. voorziening vragen. Achter de namen op deze adressen moesten de cijfers ingevuld worden van het aantal kinderen, dat de onderteekenaars van de bedoelde categorie hadden. Voogden en bestuurders van weeshuizen en gestichten zouden moeten teekenen voor hunne pupillen en verpleegden. Door eene commissie zou dan dit adres in persoon moeten worden aangeboden, terwijl zij in een zelfstandig begeleidend smeekschrift op de roeping van Oranje moest wijzen, om de minderheden te beschermen en het cijfer der kinderen en adressanten moest resumeeren.

Deze motie werd met op één na algemeene stemmen aangenomen

en alzoo was de vraag, of er al dan niet een volkspetitionnement zou gehouden worden, in toestemmenden zin beslist.

Op de bovengenoemde algem. verg. der Vereen. v. C. N. S. sprak Dr. A. Kuyper: „Het is thans een oogenblik van ernst. Na eene worsteling van bijna het vierde eener eeuw, gesteund door de aanzienlijkste mannen des lands, volgehouden voor een dierbaar goed en pand van ons volksleven, waarbij ruime geldelijke offers geëischt en gebracht worden -- na zulk eene worsteling wordt ons, in plaats van eenig besef van recht te openbaren, gantwoord: men zal niet met u rekenen en zoo mogelijk nog het overige van uwe levenskracht verminderen . . . . Waar nu van de 600.000 kinderen in ons land 170.000 zijn, wier ouders nog eenig Christelijk besef hebben, die de doopsbelofte nog in eere houden, en met de openbare school dus niet zijn ingenomen, dan blijkt daaruit duidelijk, dat, zoo al niet het geheele volk, dan toch een groot deel zich verzet tegen hetgeen de regeering en de Staten-Generaal doordrijven. Wij zijn geroepen, om te petitionneeren . . . . Het volkspetitionnement is verder ook een middel, om reageerend op het volk te werken, het tot bewustheid te doen komen, en weder de snaar te doen trillen, die in 1856 en bij de vaccinekwesitie zich hooren deed . . . . Wij zijn het verplicht aan het Huis van Oranje. Het wordt in strijd met zijne traditiën door de omstandigheden teruggeschoven tot representant van het liberalisme. Het streven is ook, om bij de nationale feesten het te doen voorkomen, dat de vorsten van Oranje niet anders zijn geweest, dan de belichaming der beginselen van het liberalisme. Beveiliging der conscientie daarentegen is de taak, die God den vorsten van Oranje heeft aangewezen . . . Welk een geestdrift heeft het niet alom verwekt, toen dezer dagen vernomen werd, dat er uitzicht bestaat op het voortleven van het Huis van Oranje; toen de mare werd bekend, dat een man als Dr. Beynen belast werd, om haar, die weldra eene prinses van Nederland zal worden, met de taal en de geschiedenis van ons volk bekend te maken, omdat men nu weder hoop heeft op eene toekomst voor Oranje en door Oranje voor het vaderland. Wij zijn dus in alle opzichten geroepen in deze dagen ons tot onzen Koning te wenden en hem zijn eigen wapenschild voor te houden.”

Men had het besloten, een petitionnement te doen plaats hebben, „een petitionnement,” om de woorden van Groen te gebruiken, -- „rechtstreeks aan den Koning, die, al regeert hij door en met een verantwoordelijk bewind, evenwel een eigen wil, een eigen gezag,

een eigen zedelijke verantwoordelijkheid heeft, en aldus, zoowel overeenkomstig de voorbeelden in het stamhuis van Oranje als volgens den eed aan de grondwet (art. 51), de algemeene en bijzondere vrijheid en rechten van al zijne onderdanen heeft te beschermen."

HOOFDSTUK LVIII.

HET VOLKSPETITIONNEMENT. -- ZES STELSLS.

Vrijdag 10 Mei 1878 hield de Commissie voor het volkspetitionnement hare eerste samenkomst te Amsterdam. De Commissie bestond uit de heeren Ds. P. van Son, voorzitter, Mr. G. H. de Marez Oyens, penningmeester, H. Beuker (voor de Vereen. v. Geref. onderw.), M. Wiegand (voor de Vereen. v. Chr. onderwijzers), Dr. A. Kuyper, Mr. B. J. L. Baron de Geer van Jutfaas, Jhr. Mr. A. F. de Savornin Lohman en N. M. Feringa, secretaris.

Op deze vergadering besloot men, de kerkeraden der Ned. Hervormde, der Chr. Gereformeerde en der Hersteld Luthersche gemeenten uit te noodigen, het adres der ouders te steunen met een zelfstandig adres, aan Evangeliseerende en kerkelijke vereenigingen een gelijk verzoek te doen, de redactiën der Christelijke pers om medewerking te verzoeken, in de verschillende plaatsen op te wekken tot het vormen van locale comité's en het adres te doen zijn een adres van doopouders, 't zij vaders of weduwen, of ook voogden, alsmede van belangstellenden. Men besloot, den inhoud van het adres te doen zijn de volgende verklaring:

„a. dat ondergeteekenden voor de aan hun zorg toevertrouwde kinderen „eene school met den Bijbel" wenschen, doch thans, tenzij zij gegoed zijn of door anderen bedeed worden, geen Chr. onderwijs kunnen bekostigen;

„b. dat de wijze, hoe dit doel te bereiken, geheel aan de prudentie van den Koning worde overgelaten;

„c. dat velen, die dit begeerden, thans genoodzaakt zijn, hun kinderen op de openbare school te doen; die dus teekenen, en

„d. dat velen op de openbare school vooralsnog wel den Bijbel vinden, maar in strijd met de wet; weshalve ook dezen teekenen."

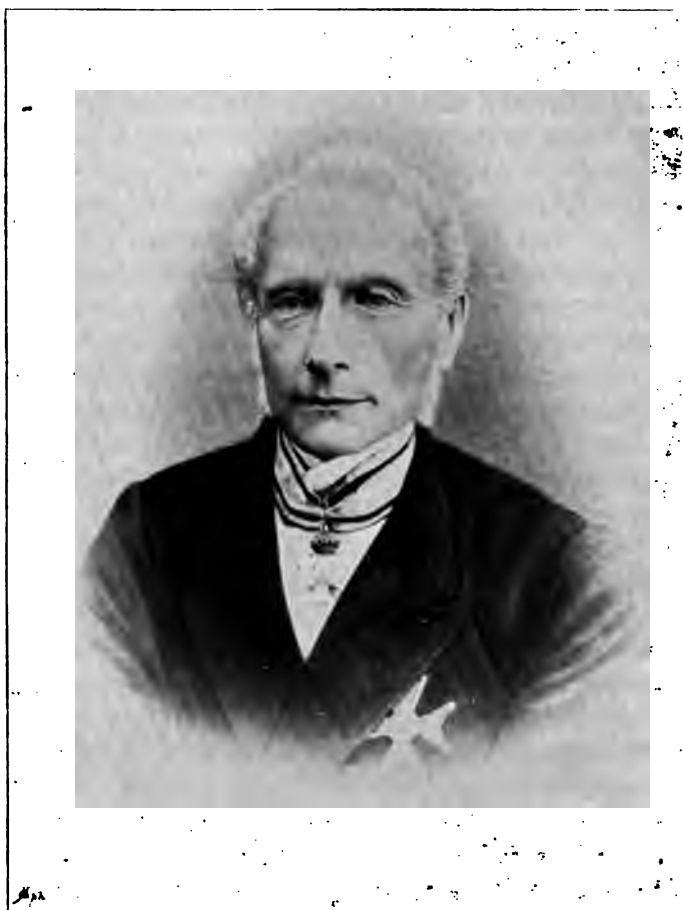
Als belangstellende zou men laten teekenen ieder, die twintig jaar oud was, man of vrouw, en de teekening doen beginnen, daags na het besluit der Tweede Kamer.

Van het smeekschrift werden bijna 200.000 exempl. verspreid, terwijl het bovendien in bijna alle couranten en weekbladen werd opgenomen en besproken. Wie teekende, kon dus wel weten, waarvoor hij teekende.

Donderdag 18 Juli werd het ontwerp van den minister Kappéy van de Copello met 52 tegen 30 stemmen bijna onveranderd aangenomen. De lang verbeide, lang gewenschte en tegelijk gevreesde herziening der wet op het lager onderwijs was dus tot stand gekomen. Door heel het land werd nu door de geloovigen op Maandag 22 Juli, des avonds om 8 uur, een ure des gebeds gehouden. De ondertekening van het adres begon op Maandag 22 Juli en liep door tot op Vrijdagavond 26 Juli. Oorspronkelijk was bepaald, dat den 1 Aug. alles aan den Koning zou worden overhandigd. Wegens verlengd buitenlandsch verblijf van Z. M. kon hieraan geen gevolg worden gegeven. De deputatie werd nu aangeschreven, zich 2 Aug. te Apeldoorn te bevinden. De deputatie bestond uit de H.H. Jhr. Mr. P. J. Elout van Soeterwoude, voorzitter, Mr. A. J. Th. à Th. van der Hoop van Slochteren, W. M. Oppedijk, D. J. W. Baron van Sytsema, A. Baron van Dedem van den Berg, G. F. Baron van Asbeck, Prof. S. van Velzen, Mr. J. H. Graaf van Rechteren van Appeltern, C. J. de Bordes, Mr. A. W. van Beeck Calkoen, Mr. B. J. L. Baron de Geer van Jutfaas, Th. Sanders Jr., W. Hovy, Mr. G. H. de Marez Oyens, K. T. Baron van Lynden, J. Voorhoeve H.Czn. Jhr. Mr. Pompe van Meerdervoort, Jhr. Mr. A. F. de Savornin Lohman, A. den Dekker, N. M. Feringa, M. Noordt zij, A. Meyer, Ds. P. van Son, A. F. Meyer, J. A. Wormser, Ds. H. Beuker, B. H. Blankenberg Sr. en J. W. Hartgerink. De adressen, verzameld in 14 foliodeelen, gelegd in even zoovele portefeuilles, welke tot opschrift droegen: *Smeekschrift aan den Koning om eene school met den Bijbel*, waren door de Commissie voor het Volkspetitionnement den 1 Aug. naar Apeldoorn, ten huize van Ds. Jorissen, verzonden.

Den 2 Aug. te 4 uur 52 min. keerde Z. M. de Koning van een buitenlandsche reis per gewonen trein te Apeldoorn terug. Op den avond van dien dag vergaderde de deputatie ten huize van Ds. Jorissen. Men besloot, Zaterdagmorgen te 8 uur audiëntie te vragen. Z. M. deed berichten, dat hij de deputatie te 2 uur des nam. op het paleis zou ontvangen. Op dien tijd kwam men dan ook ten paleize, uitgenomen de heeren W. H. Baron van Sytsema, Baron van Asbeck en Mr. B. J. L. Baron de Geer van Jutfaas, die verhindering hadden gekregen. Men werd ontvangen in de „blauwe kamer." De Koning

JHR. MR. P. J. ELOUT VAN SOETERWOUDE,
geb. 11 Aug. 1805; overl. 4 Oct. 1893.

luisterde met aandacht en meermalen met blijken van instemming naar de aanspraak, eerst van Ds. Van Son, daarna naar die van den Voorzitter Jhr. Mr. Elout van Soeterwoude. Het antwoord des Konings was hartelijk en sympathiek. Het besloot met een „Leve Nederland!“ dat door de deputatie met een „Leve de Koning, leve Oranje!“ werd beantwoord. Prof. Van Velzen dankte den Koning voor de vriendelijke ontvangst en toen verliet de deputatie het Loo en begaf zich weder naar de woning van Ds. Jorissen, waar Ds. Van Son voorging in een dankgebed tot God, die tot hertoe alles zoo wel gemaakt had. De voorzitter der deputatie, Jhr. Mr. Elout van Soeterwoude, werd door Z. M. den Koning dien dag aan tafel genoodigd.

In de „Memorie ter adstructie van het Smeekschrift“ werd, ter oplossing der schoolkwestie, gewezen op de volgende zes stelsels:

1°. „*Splitsing der openbare school naar gelang van de godsdienstige gezindheid of overtuiging der schoolgaande kinderen.*“ (Facultatieve splitsing). Aan de gemeentebesturen moest het recht toegekend worden om, bleek daartoe de wenschelijkheid, de openbare scholen te splitsen in scholen voor kinderen uit Protestantsche, in scholen voor kinderen uit Roomsche-Katholieke, en in scholen voor kinderen uit Joodsche gezinnen. Aan deze drie categorieën van scholen kon dan nog een vierde categorie worden toegevoegd, waar kinderen van *neutralisten* neutraal onderwijs konden ontvangen. Deze voorgestelde splitsing moest echter *facultatief*, nooit gedwongen zijn, zoodat bijaldien de bevolking aan ééne neutrale of confessioneele school de voorkeur gaf, de mogelijkheid daartoe bestaan bleef.

2°. „*Instandhouding van de neutrale openbare school als regel, met subsidiëring van bijzondere scholen, onverschillig of deze al dan niet een neutraal karakter dragen.*“ (Subsidiestelsel). Door dit stelsel zou de regeering de verrijzing van particuliere scholen niet meer met leede oogen aanzien, maar deze aanmoedigen en steunen.

3°. „*Uitkeering aan de gezamenlijke bijzondere scholen van de kosten, die zij aan de gemeentebesturen uitsparen.*“ (Restitutiestelsel).

De bijzondere scholen sparen, door haar bestaan, aan de gemeentebesturen een zekere som uit, welke volgens dit stelsel, na afloop van elk schooljaar, voor het particulier onderwijs moest worden beschikbaar gesteld. De kosten zouden dan niet hooger loopen, dan wanneer er geen bijzondere scholen waren.

4°. „*Schoolgeldheffing tot den kostenden prijs op alle openbare scholen voor alle kinderen, gepaard met subventie aan alle ouders,*

die niet of slechts ten deele de schoolopvoeding van hun kinderen bekostigen kunnen, onverschillig of zij voor hun kinderen aan de openbare of aan de bijzondere school voorkeur geven." (Subventiestelsel).

Indien ieder kind 's jaars 25 à 30 gld. aan onderwijs kostte, zouden de ouders, die het doen konden, jaarlijks ook voor elk hunner kinderen zooveel aan schoolgeld moeten betalen. Bleken de ouders daartoe onmachtig, of slechts ten deele bij machte, dan moest de regeering dat schoolgeld voor hen betalen of het ontbrekende bijpassen.

5°. *"Toekenning aan gemeenten van meerdere vrijheid, om het lager onderwijs naar de locale behoefte in te richten."* (Stelsel van gemeentelijke autonomie).

6°. *"Bezoldiging uit 's Rijks schatkist van alle onderwijzers in werkelijken dienst met het door de wet te bepalen minimum."* (Stelsel van salariëring). Dit stelsel was slechts genoemd ter wille der volledigheid, doch werd niet aanbevolen, „daar dit voorstel hoogstens tegemoetkoming aan de bestaande bezwaren, geen wegneming van grieven en allerminst een oplossing van de hangende quaestie bedoelen kan."

De vijf eerstgenoemde stelsels werden dus aanbevolen, omdat ze de belijders zoowel als de niet belijders op voet van gelijkheid plaatsten. En *indien* ze nog ongelijkheid overlieten, dan zou deze den niet-belijders eerder ten goede komen dan den belijders.

Het verschil tusschen het eerste stelsel en de 5 andere bestaat hierin, dat bij facultatieve splitsing de oprichting en instandhouding van scholen geheel in de handen der Overheid blijft en de behoefte aan bijzonder onderwijs zich slechts bij uitzondering, en dan meest om verschil van maatschappelijken stand, zou voordoen, terwijl bij de andere stelsels de burgerij naast de Overheid handelend optreedt en door eigen initiatief de taak der regeering poogt te verlichten.

HOOFDSTUK LIX.

KAPPEYNE'S RAPPORT EN ELOUT'S ANTWOORD. — DE KONINKLIJKE
ONDERTEEKENING. — HET PENSIOENFONDS „JOHANNES”.

Naar aanleiding van het smeekschrift en de adressen in zake de wetsvoordracht tot regeling van het lager onderwijs, den Koning aangeboden, bracht de minister van Binnenlandsche Zaken (Kappeyne)

den 13 Aug. 1878 aan Z. M. een rapport uit, waarin het volkspetitionnement gekwalificeerd werd als een zuiver staatkundige demonstratie, lang van te voren bedacht en voorbereid, waardoor men den Koning in weerspraak met de volksvertegenwoordiging poogde te brengen. Maar nog gevaarlijker, meende Kappeyne, was de ware strekking van het zeggen der adressanten, dat zij voor hunne kinderen *recht* hebben op eene school met den Bijbel, doch dat deze alleen voor de rijken en niet voor de armen verkrijgbaar is. „Wat verlangen de adressanten?” vroeg de minister. En zijn antwoord was, dat hunne begeerte, „gelijk die in het *smeekschrift* omschreven wordt, slechts door eene *openbare school met den Bijbel* te bevredigen is, naardien het van het bijzonder onderwijs altijd waar zal blijven, dat het is *óf eene weelde, die alleen de met goederen bedeelden zich voor hun kroost veroorloven kunnen, óf eene ualmoes, aan behoeftige kinderen door anderer milddadigheid verstrekt.*” Onthouding der koninklijke bewilliging aan de goedgekeurde wetsvoordracht, meende Kappeyne, zou aan adressanten luttel baten. „Hun aanval,” zoo zei hij, „is eigenlijk gericht tegen de wetten van 1806 en 1857; ja tegen de grondslagen zelve onzer staatsinstellingen, zoodat aan hun eisch niet anders zou kunnen worden voldaan, dan door volkomen omkeering van al hetgeen, waaraan tot nog toe wetgever en regeering hebben vastgehouden . . . Bewogen door de roerselen, die de menigte het krachtigst medesleepen, beangstigd in hun geweten en opgezet door hatelijke tegenstellingen tusschen rijk en arm, worden de petitionnarissen in handen der leiders eener staatkundige partij het voertuig tot het bewerkstelligen eener demonstratie, die, wanneer zij doel trof, de Kroon oogenblikkelijk in hevige botsing zou brengen met de vertegenwoordiging des lands en tegelijk den eersten stap zou doen zetten op den weg, waarop terugtreden oneer, voortgaan het verderf van het vaderland worden zou. Men mag dus vermoeden, dat die leiders zelve, zoo zij als verantwoordelijke bewindslieden werden geraadpleegd, er voor zouden terugdeinzen de weigering der koninklijke bewilliging aan te bevelen, welke zij de vrijmoedigheid gehad hebben van de Kroon in hun *Smeekschrift* te verzoeken.”

Nadat dit *Rapport* in de *Staatscourant* was medegedeeld, vatte de heer Elout van Soeterwoude de pen op en schreef een *Open brief aan den minister van Binnenlandsche Zaken*. Allereerst wees de heer Elout er op, dat alle blijk der koninklijke goedkeuring of instemming met inhoud of strekking van het rapport in de *Staatscourant* bij de mededeeling afwezig was, en verder richtte hij de volgende woorden

tot Kappeyne: „U echter, mijnheer de minister, – wil mij dat woord ten goede houden – U is het niet mogelijk, het petitionnement in zijn vanzelfheid en drang des harten te beoordeelen. Ook niet het aandeel, daaraan genomen door onze geloovige, met Gods Woord gevoede, heldere, kloeke burgerij, welke in alle tijden mannen schonk en diensten bewees, ten nutte van Kerk en Staat . . . Tot die beoordeeling is noodig ernstige godsdienstzin, eigen ervaring van Christus' genade, van de kracht des Bijbels; God schenke ze U." En op het beweren van Kappeyne, dat wanneer de Koning weigerde, de aangenomen wet te onderteekenen, de Kroon oogenblikkelijk in botsing zou komen met de vertegenwoordiging des lands, antwoordde Elout, dat, indien dat waar ware, „dan het grondwettig gemeenschappelijk *overleggen* van Kroon en vertegenwoordiging zou ontaarden in het eenzijdig *opleggen* aan de Kroon van den wil der tijdelijke meerderheid eener, onder onze kieswet, daarenboven onvolledige vertegenwoordiging der natie. Voor *zulke* volkomen omkeering onzer staatsinstelling zal ons de God van Nederland en van Oranje behoeven." Ook de *Standaard* besprak in een drietal artikelen (voorkomende in de nos. van 24, 28 en 30 Aug. 1878) breedvoerig Kappeyne's rapport en wees aan, dat „ten slotte de minister zelf over zich en zijne medestanders het vonnis geveld en geheel de oppositie in het gelijk gesteld heeft."

Het smeekschrift was voorzien van 305.869 naamteekeningen. Het was door afzonderlijke adressen van 306 kerkeraden van de Ned. Herv., 108 van de Chr. Geref. en 7 van de Evangelisch en Hersteld Luthersche gemeenten ondersteund geworden, benevens door een aantal corporatiën en vereenigingen. Meer dan 164.000 R.-Katholieken, hoofden van huisgezinnen, adresseerden mede tegen de wet. Zij deden dat geheel zelfstandig, doch, providentiëel, gelijktijdig. Zoo bleek het, dat de wet-Kappeyne eene *partijwet* was, die aan het geheele volk werd opgedrongen.

Groot was de eenstemmigheid, waarmede onder de vrienden van het Chr. onderwijs gehandeld was geworden. Geen bijzonderheden vermochten eenigen wanklank te brengen in het harmonisch samenwerken van 't geen werd bedoeld; geen bijzondere inzichten of individucele meeningen hadden eenigen verkeerden invloed.

Dit alles kon evenwel niet verhinderen, dat de wet-Kappeyne den 17 Aug. met de koninklijke handteekening bekrachtigd werd. Met recht mocht de nieuwe onderwijswet de „scherpe resolutie" genoemd worden. Voor een onderwijs, dat de groote meerderheid des Nederlandschen

volks getoond had, niet te begeeren, werden de uitgaven met vele millioenen vermeerderd, die ook door de voorstanders van het Chr. onderwijs moesten worden betaald, terwijl zij van rijkswege niet de minste tegemoetkoming in de onkosten voor hunne scholen ontvingen.

Door N. M. Feringa werd later, volgens opdracht, een *Gedenkboek betreffende het volkspetitionnement* geschreven, dat bij den uitgever J. H. Kruyt het licht zag en uitvoeriger de bijzonderheden van dit petitionnement weergeeft, dan ons dit te dezer plaatse mogelijk was.

Het jaar 1878 bracht gelukkig ook nog iets goeds. De vraag: wat zal er van de onderwijzers onzer scholen worden, wanneer zij, oud en zwak geworden, hun moeilijken arbeid niet meer kunnen verrichten? was reeds lang op de algem. verg. der Vereen. voor Chr. onderwijs besproken geworden. Eindelijk namen leden dezer Vereeniging het initiatief en mocht het na een driejarig onderzoek den 13 Juni 1878 gelukken, de Vereeniging *Johannes* op te richten, tot steun van bejaarde, zieke of hulpbehoevende Christelijke onderwijzers en onderwijzeressen in Nederland, gevestigd te Utrecht. Men verbond aan haar een *Uitkeeringskas*, waaruit na volbrachten 65-jarigen leeftijd aan de leden pensioen zou worden verleend en een *Ondersteuningskas*, waaruit financiële hulp aan de leden, die voor dien leeftijd ziek of hulpbehoevend werden, verstrekt kon worden. Berustte *Barnabas* op barmhartigheid, *Johannes* was, als levensverzekering, uiteraard meer eene zaak van berekening, ten minste, voor zoover het de Uitkeeringskas betreft.

HOOFDSTUK LX.

BEZWAREN TEGEN KAPPEYNE'S WET. -- VERMEERDERDE BELANGSTELLING.

De schoolkwestie was niet door de wet van 1878 opgelost. Naarmate de wet werd uitgevoerd, werd haar druk des te meer gevoeld. Ze was kostbaar. In art. 4 der wet werd bij algemeenen maatregel van inwendig bestuur aan den minister overgelaten, algemeene regelen omtrent den bouw der schoollokalen vast te stellen, alsmede omtrent het aantal leerlingen, dat daarin mocht toegelaten worden, met bepaling in hoever deze regelen voor het bijzonder onderwijs verbindend zouden wezen. Alles werd dus in dezen afhankelijk gemaakt van de subjectieve meening van den minister. Vooral met

het oog op art. 5, waarbij het geneeskundig staattoezicht werd aangewezen, om lokalen voor de gezondheid schadelijk, af te keuren, kon art. 4 best gemist worden.

Art. 8 handelt over de kweekelingen. Niet alle werkzaamheid werd hun verboden, maar als onderwijskracht mochten zij volstrekt niet meetellen. Dit art. trof het bijzonder onderwijs zwaar, want, nu daargelaten, dat in den regel de beste onderwijzers in de school gevormd worden, de bijzondere school kon niet over dezelfde middelen beschikken als de openbare, zoodat zij door het buiten werking stellen der kweekelingen als onderwijskracht zwaar werd gedrukt.

Art. 16 bepaalde: „In elke gemeente wordt voldoende lager onderwijs gegeven in een genoegzaam aantal scholen, welke voor alle kinderen zonder onderscheid van godsdienstige gezindheid toegankelijk zijn.” Bij de besprekingen over dit art. zei de minister: „Over de bedoeling van het woordje *overal* in art. 194 der grondwet kan geen redelijke twijfel zijn.” En toch bestond die twijfel, 't geen ook de minister zeer goed kon weten. Te Wons, Schraard, enz. verstond men dit „overal” zóó, dat in elke plaats openbare scholen moeten zijn, ook ofschoon geene of slechts enkele leerlingen van haar gebruik maakten. En in het kleine Lollum in Friesland onderhield men eene openbare school met den aanleve van dien, ofschoon zij maar bezocht werd *door twee kinderen uit een naburig dorp*. Geen enkel kind uit Lollum bezocht haar.

Art. 24 bepaalde het aantal onderwijzers, dat in eene openbare school werkzaam zijn moest in verhouding tot het aantal leerlingen. Door de aanzienlijke vermeerdering van het aantal onderwijzers moesten de kosten voor het openbaar onderwijs in gelijke mate klimmen en deze kosten moesten mede gedragen worden door de voorstanders der bijzondere school, die uit den aard der zaak ook verplicht werden, zich voor hun eigene scholen meerdere uitgaven te getroosten. Niet tegen de hoogere kosten voor het onderwijs hadden de vrienden der Chr. school bezwaar, maar wel tegen de ongelijke en daarom onbillijke verdeeling der lasten.

Art 36 zeide: „Het is den onderwijzers op straffe van ontslag verboden ambten of bedieningen te bekleeden.” Geen onderwijzer der openbare school zou dus meer kerkelijke bedieningen, b.v. die van koster, organist, voorzanger, enz. mogen waarnemen. Dit verbod was uitstekend, want immers het bekleeden van dergelijke ambten is in strijd met het neutraal karakter van den openbaren onderwijzer. Doch de minister zorgde wel, dat dit verbod zijn kracht verloor,

door in datzelfde art. 24 de bepaling op te nemen: „Zoowel van het eene als van het andere verbod kan vrijstelling worden verleend door Gedeputeerde Staten, den districts-schoolopziener gehoord.” De kerkelijke fondsen der Hervormden leverden immers in vele gemeenten eene zoo ruime bijdrage aan de openbare school, dat het niet verwacht mocht worden, dat Gedeputeerde Staten deze zouden afwijzen, zoo ze werd aangeboden, gelijk dan ook tot nog toe niet is geschied.

Alles te zamen genomen mocht men gerust zeggen, dat de wet-Kappeyne belemmerend was voor de uitoefening der Christelijke plichtsbetrachting in zake de opvoeding en het onderwijs der kinderen en ons niet gaf de vrijheid van onderwijs, door de grondwet gewild. Zij deed alzoo te kort aan de rechten en vrijheden van het Nederlandsche volk.

Gelukkig was het evenwel, dat het Nederlandsche volk meer en meer tot het bewustzijn kwam, dat op het gebied der wetgeving voor de hoogere belangen der natie niets te wachten was; dat men het er beslist op toelegde, om het aankomend geslacht in anti-Christelijken geest op te kweken. Een bijzonder lichtpunt, een moedgevend verschijnsel was b.v. in dezen tijd, dat de Ned. Herv. Kerk meer en meer belangstelling toonde in de zaak van het Chr. onderwijs; het is waar, wel niet in den reglementairen vorm en het bestuur dier Kerk, maar toch bij de afzonderlijke gemeenten met hare leeraren. Vele scholen toch werden door de kerkvoogdij of uit diaconiefondsen ondersteund en, waar dit niet mogelijk was, kwam men toch door het houden van kerkelijke collecten te hulp. De Hoofdcommissie der Vereen. voor C. N. S. trachtte deze belangstelling meer en meer op te wekken en richtte daarom eene circulaire *aan de Kerkeraden der Ned. Herv. Gemeenten, die het volkspetitionnement gesteund hebben*. In deze circulaire werd gezegd: „De Koning, hoezeer „doordrongen van het gewicht der zaak,” voorgelicht door een rapport van den minister Kappeyne, dat hier niet nader behoeft gekwalificeerd te worden, heeft aan de bede van *honderdduizenden* in den lande, heeft ook aan het eerbiedig verzoek der Kerkeraden geen gevolg gegeven. De nieuwe wet op het onderwijs is geteekend en zal eerlang ingevoerd worden. Dat daardoor de financiële druk der Chr. school nog aanmerkelijk verzaard zal worden, is niet te betwijfelen. Meerdere en grootere offers worden vereischt.” Verder verzocht de Hoofdcommissie deze Kerkeraden, zoo in hunne gemeenten nog geen Chr. scholen bestonden, het initiatief te willen nemen tot het oprichten van *eene school met den Bijbel*. En voorts, dat eene collecte

ten behoeve van het Chr. Nat. schoolonderwijs bij de openbare godsdienstoefening mocht worden gehouden op den Zondag, waarop de gezegende Kerkhervorming herdacht zou worden (31 Oct. '78) en dan de helft van de opbrengst dier collecte te storten in de kas der Vereen. v. Chr. Nat. Schoolonderwijs en de andere helft te doen strekken tot ondersteuning der Chr. school in eigene gemeente. Was echter die gemeente nog van eene Chr. school verstoken, dan kon de *geheele* opbrengst wel aan de Vereen. v. C. N. S. worden opgezonden of ook de helft er van worden aangemerkt als grondslag van een fonds tot stichting eener eigene Chr. school.

Ten gevolge hiervan werd er in 61 gemeenten de verzochte collecte gehouden, die flink opbracht, doch die ook eene *zedelijke* winst opleverde, niet in cijfers uit te drukken.

— — —

HOOFDSTUK LXI.

DE „GROEN VAN PRINSTERERSCHOOL”. — „DE UNIE”.

Wij wezen op zegeningen, die de Heere nog aan de zaak van het Chr. onderwijs in het gedenkwaardige jaar 1878 schenken wilde, a. h. w. ter vertroosting over het woeden van het ongelooft. Reeds dadelijk na het petitionnement, maar vooral na de verspreiding der in het vorige hoofdstuk genoemde circulaire, vloeiden aan de Vereeniging voor C. N. S. vele groote en kleine gaven toe. Koesterde de Hoofdc commissie in 1877, wegens den hoogst ongunstigen toestand der kas, de vrees, dat ze in 1878 verplicht zou zijn, aan de scholen de toelage te verminderen, die vrees werd dus, Gode zij dank, beschaamd. De Vereeniging toch werd met een groot aantal nieuwe leden en begunstigers vermeerderd, terwijl velen, die reeds leden waren, hunne jaarlijksche bijdragen verhoogden, soms vertienvoudigden.

Als eene belangrijke gebeurtenis en eene zegening Gods mag ook vermeld worden, dat in datzelfde jaar 1878 eene nieuwe kweekschool voor Christelijke onderwijzers te Doetichem werd opgericht, onder den naam van *Groen van Prinstererschool*. Deze school had haar ontstaan te danken aan de ijverige bemoeiingen van Ds. J. van Dijk Mz. Tot directeur der school werd aangesteld de heer G. van Bleek en in 1881 de heer P. H. Moora.

Om het volkspetitionnement inderdaad aan zijn naam te doen

beantwoorden, waren in 1878 in alle plaatsen, waar het mogelijk bleek, locale comités opgericht. De geestdrift, ontstaan tijdens de in waarheid grootsche volksbeweging, niet verloren te doen gaan; de uitnemende organisatie dier locale comités te behouden; de petitionarissen vereenigd te doen blijven om de „school met den Bijbel,” ziedaar het doel van de *Unie*, op den 23 Januari 1879 in de grijze bisschopsstad Utrecht tot stand gekomen.

Des voormiddags 12¹/₂ ure van dien, in dubbelen zin, zoo gedenkwaardigen dag kwamen ongeveer negentig personen te zamen in het gebouw voor Kunsten en Wetenschappen te Utrecht. Jhr. Mr. A. F. de Savornin Lohman sprak, nadat de vergadering door Doc. M. Noordt zij met gebed en het zingen van Ps. 84 : 3 geopend was, een woord van welkom tot de aanwezigen en zeide: „Toen voor 300 jaren de meest hachelijke omstandigheden deden vreezen, dat alles zou verloren gaan, toen zij, die aanvankelijk *tegen* Spanje waren, overliepen, waar het op handhaven van Gods Woord aankwam; toen een Alva, die alle Roomschen tot Geuzen zou hebben gemaakt, vervangen werd door een schijnbaar liberaal landvoogd, die alles toegaf, om slechts Gods Woord tegen te staan, toen besloten eenige weinige provinciën zich aaneen te sluiten en de *Unie van Utrecht* werd gesticht met het doel, gezamenlijk den gemeenschappelijken vijand te weerstaan.

„Over de *Unie* als grondwet mag men de schouders ophalen, als men ze legt naast de thans vigerende, toch droeg de Unie twee eeuwen vrucht, omdat elke provincie zich vrijelijk mocht bewegen en ontwikkelen.

„Wij zijn *op dezen dag* samengekomen om, waar wij in menig opzicht in *denzelfden* toestand zijn, eene nieuwe *Unie* te stichten, die hetzelfde wil, wat de vorige bereikte: allen samenwerken en toch allen vrij.”

Spreker wees er verder op: „De *Unie* vraagt geen rechtspersoonlijkheid aan, geene erkenning, dan alleen in het hart der natie,” en deze betuiging werd, blijkens het verslag, door de aanwezigen met levendige blijken van instemming begroet.

Tot voorzitter der *Unie* werd gekozen Jhr. A. F. de Savornin Lohman, tot penningmeester de heer J. Voorhoeve H.Cz. Verder hadden in het bestuur zitting de heeren W. Hovy, J. A. Gerth van Wijk, M. Noordt zij, A. W. Bronsveld, A. van Toorenenbergen, H. Pierson, B. J. L. Baron de Geer van Jutfaas, A. Kuiper, H. Beuker en W. M. Oppedijk. Bovendien werd aan Jhr. Elout van Soeterwoude, den zoo gewaardeerden strijder voor de rechten van

het Nederlandsche volk, het Eere-voorzitterschap aangeboden, dat hij zich liet welgevallen.

Bij de bespreking van art. 1 der statuten werd opgemerkt, dat het doel der Unie *niet* is, eene politieke vereeniging te zijn. „Evenwel,” zeide de voorzitter, „ieder onderdrukte man verzet zich en wordt daardoor politiek man; als oude Geuzen vragen wij recht en verzetten ons, als men ons dwingt tot iets tegen onze conscientie.” De Unie was historisch een vervolg van het volkspetitionnement; in verband daarmede noodigde men de comité's uit, alle jaren op 17 Augustus, den dag, waarop de wet op het lager onderwijs door Z. M. den Koning was geteekend geworden, eene extra-collecte voor de Unie te houden. Deze collecte, de *Unie-collecte* genaamd, begon men later in de week van 3 Augustus te houden, omdat op dien datum den Koning het smeekschrift was aangeboden geworden. De collecte werd aangemerkt als een protest tegen de schoolwet van 1878 en was alzoo een telken jare hernieuwd volkspetitionnement.

Alle inkomsten der locale comité's, waaronder de Unie-collecte, de jaarlijksche contributie der leden, konden, behoudens eene jaarlijks vast te stellen bijdrage aan de kas der Unie, tot ondersteuning of stichting van eigen scholen aangewend worden. Het bestuur der Unie zou alle gelden, die aan het einde van haar boekjaar beschikbaar mochten wezen, in de kassen der Vereenigen voor Chr. Nat. schoolonderwijs en Geref. schoolonderwijs storten en dat wel naar verhouding van hare uitgaven volgens het laatste jaarverslag. Verder bepaalden de statuten:

„Art. 1. Er bestaat een Bond, gevormd uit de Locale Comité's voor het volkspetitionnement, onder den naam van *de Unie: „Een school met den Bijbel.”*

„De Unie heeft ten doel: 1°. om aan Vereenigen ter bevordering van het Christelijk onderwijs, zonder op haar terrein te treden, zedelijken en geldelijken steun te verleenen; 2°. plaatselijk den bloei der vrije school te bevorderen; 3°. de tijdens het Volkspetitionnement verkregene organisatiën te behouden, allengs vaster gestalte te laten aannemen en in zoodanig onderling verband te zetten, dat ze, zoo dikwijls de belangen van *„de school met den Bijbel”* dit vereischen, onverwijld dienst kunnen doen.

„Zij onthoudt zich van alles, wat niet in onmiddellijk verband met het onderwijs staat.

„Art. 2. De Locale Comité's, die opgetreden zijn of nog zullen optreden, hebben elk voor zich een vrij en zelfstandig bestaan

, Ds. H. PIERSON.

en zijn slechts foederatief (bondgenootschappelijk) door de Unie vereenigd.

„Door een Locaal-Comité wordt verstaan de gezamenlijke petitionarissen en adhaerenten in eene gemeente, die aan de Augustus-Collecte bijdragen.

„*Petitionnarissen* zijn zij, wier namen onder het smeekschrift staan.

„*Adhaerenten* zijn zij, die later van hunne instemming met de in het smeekschrift uitgedrukte beginselen hebben doen blijken.

„Twee of meer gemeenten kunnen zich tot één Locaal-Comité vereenigen.”

De *Unie* bleek al spoedig niet ongezegend te werken, want op vele plaatsen werd door haren invloed eene school met den Bijbel opgericht, of de stichting er van voorbereid. Dit gunstig gevolg had ze voor een goed deel daaraan te danken, dat ze in verschillende plaatsen jaarlijks voordrachten liet houden, tot vermeerdering van de belangstelling in en tot bepleiting van het goed recht van het Christelijk onderwijs (*Unie*-redenen). Daardoor vermocht zij veel te doen tot verlevendiging der liefde voor de Chr. school onder het volk. Als de *Unie* van graaf Jan van Nassau zocht ze het kwade te weten en het goede te verwerven. Hare collecten brachten in de eerste jaren telkens meer dan eene ton gouds op. Een gevierd *Unie*-redenaar was Ds. H. Pierson van Zetten. Deze werd den 10 Juni 1834 te Amsterdam geboren. Zijne ouders, Jan Lodewijk Gregory Pierson, makelaar in effecten te Amsterdam en Ida Oyens, waren vrome lieden, in de geschiedenis van het *Reveil* wel bekend. Op de roepstem van Ds. O. G. Heldring kwamen in Juli 1845 te hunnen huize de „Chr. Vrienden” samen. Den 12 Juli 1857 werd Ds. Pierson te Heinenoord als Ned. Herv. predikant bevestigd, welke gemeente hij in 1869 met 's-Hertogenbosch verwisselde. Den 4 Juni 1857 was hij te Rotterdam gehuwd met Hermine Agnes Koff. In 1869 nam hij afscheid van de moderne richting, welke hij tot nu toe was toegedaar geweest. Den 29 Oct. 1876 overleed zijn achtjarige zoon. In Aug. 1872 trad hij weder in het huwelijk met Petronella Adriana Oyens. Dit huwelijk heeft onderloos. Te 's-Hertogenbosch werd hij ook warm vriend van Jhr. Mr. A. F. de Raab van Lobum, een lid van de rechtbank aldaar, wiens zijn actief optreden in de *Unie* een levend levensne van 1875 was. De Pierson van Zetten was een groot hulper in de school, en het voorleiden van de *Unie*-redenen in 1875 deed deze invloed van Zetten op Pierson en Pierson te 's-Hertogenbosch te bepalen genoemd. Dit betrekking heeft waargenomen welke allen van hand den

— 12 —

21 Jan. 1877 zijn intrede te Zetten. Vooraf had hij zijn emeritaat als Ned. Herv. predikant verkregen. In 1877 bezocht Ds. Pierson het eerste congres tegen de prostitutie te Genève, door mevrouw Butler belegd. Dit was oorzaak, dat hij zijn strijd tegen deze vreeselijke zonde aanbond. In 1878 trad Ds. Pierson als redacteur op van het maandblad: *Getuigen en redden* en hij mocht door dat blad als anderszins met zoo'n goed gevolg den strijd tegen de ontucht voeren, dat thans, Amsterdam medegerekend, reeds 16 voornamen steden de reglementeering hebben afgeschaft.

Door erkenning der Vluchtheuvelkerk tot afzonderlijke gemeente werd Ds. Pierson den 8 Juni 1878 weder dienstdoend Ned. Herv. predikant, zonder echter als zoodanig traktement te ontvangen. Onder zijn directie werden te Zetten het *Magdalena-* en het *Kinderhuis* opgericht en sinds 1884 schrijft hij met Mej. Maclaine Pont de *Bode der Heldringgestichten*. Tusschen 1882 en 1883 waren er nog twee nieuwe inrichtingen verzezen, mede op Ds. Piersons initiatief, die in bijzonder het werk der opleidingshuizen ten doel hadden, de opleidingshuizen *Hasa Semna* en *Hasa Euphema*. In 1897 werd het 25-jarig bestaan van *Asyl Steenbeek* plechtig herdacht en bij die gelegenheid werd Pierson benoemd tot ridder in de orde van den Ned. Leeuw. Nog steeds is Ds. Pierson één onzer meest gevierde kanselredenaars en handigste debatter.

HOOFDSTUK LXII.

HENDRIK JAN VAN LUMMEL.

Den 18 September 1877 overleed Hendrik Jan van Lummel, in leven Chr. hoofdonderwijzer te Utrecht. Deze zoo geachte, bij velen beminde, zoo bij uitstek bekwame en rusteloos arbeidende man werd den 19 Nov. 1815 te Amersfoort geboren. Zijn eerste onderwijs ontving hij van den heer Versloot, hoofdonderwijzer aan de departementale school van de Maatschappij tot N. v. h. Algem. Reeds toen gaf de vlugge en leergierige knaap blijken van zijn uitstekenden aanleg. Tot de jaren gekomen, om een beroep te kiezen, wilde hij zich, evenals zijn vriend Roskott, aan de studie wijden, om later zijn Heer en Heiland als zendeling in de Heidenwereld te dienen. Op 16-jarigen leeftijd evenwel verloor hij zijn vader, die, na eerst huisschilder te zijn geweest, te Amersfoort als onderwijzer werkzaam was.

H. J. VAN LUMMEL,
geb. 19 Nov. 1815; overl. 18 Sept. 1877.

Terwijl Roskott zich voor zendeling verder kon bekwaren en later door de Rotterdamsche zendingvereeniging werd uitgezonden, moest de begeerte van Van Lummel onvervuld blijven, daar hij, na den dood zijns vaders, voor zijne moeder, voor zichzelf en zijne zusters het brood verdienen moest. Hij trachtte de school zijns vaders voort te zetten, doch de schoolautoriteiten verhinderden hem dit. Hij werd nu ondermeester bij den hoofdonderwijzer Schoenmaker en verdiende zodoende slechts 50 daalders in het jaar. Door het geven van lessen zocht hij dit karig loon eenigszins te verbeteren. Op zijn 18^e jaar had hij nog slechts vier boeken in zijn bezit. Toch, door ijverige studie, dikwijls tot ver in den nacht, wist hij het weldra tot onderwijzer van den 2^{en} rang te brengen, terwijl hij genoegzame kennis der moderne talen wist op te doen, om er zich mee in vreemde landen te kunnen redden en hij zelfs in wiskunde uitblonk. Op 24-jarigen leeftijd werd hij in 1840 tot hoofdonderwijzer te Houten, bij Utrecht, benoemd. Zich nu in staat gevoelende, een gezin te onderhouden, huwde hij weldra met de vrouw zijner keuze, met Maria Elizabeth Vergeer. In het achttal jaren, dat hij te Houten werkzaam was, werden hem vier kinderen geboren. Een jaar na zijn huwelijk ging een zijner vrienden, voor wien hij voor eene som van 500 gld. borg geworden was, bankroet, zoodat hij nu van zijn schraal inkomen, weinig meer dan 500 gld., de door zijn vriend verschuldigde som betalen moest. Bovendien kwam zijne moeder, na den dood van hare twee dochters, bij hem inwonen, zoodat men wel kan nagaan, dat Van Lummel het te Houten niet zoo heel ruim zal hebben gehad. Toch verliet hem zijn aangeboren blijmoedigheid niet en leverden hem zijne geliefkoosde studiën ruimschoots vergoeding voor hetgeen hij aan wereldsche genietingen moest derven, zoodat hij later meermalen bekende, dat de jaren, te Houten doorleefd, tot de aangenaamste zijns levens behoorden. Hij oefende zich vooral in muziek en schilderkunst en knoopte met den bekenden schilder D. van Lokhorst Sr. een nauwen band van vriendschap aan. Op de vele uitstapjes, die Van Lokhorst tot oefening van zijn talent in den omtrek van Houten maakte, liet hij het nimmer na, zijn vriend Van Lummel een bezoek te brengen.

Toch zag Van Lummel dikwijls met zorg te Houten de toekomst te gemoet. Het grootste gedeelte zijner leerlingen aidaar was R.-K. en, daar de pastoor pogingen in het werk stelde om eene afzonderlijke school voor de kinderen zijner gemeente tot stand te brengen, stond het te voorzien, dat Van Lummel, wiens tractement grootendeels

bestond uit de schoolgelden zijner leerlingen, weldra een goed deel van zijn inkomen zou moeten verliezen. Bovendien geraakte hij in moeilijkheid met den predikant, tegenover wien hij zijn rechtmatig gezag meende te moeten handhaven. Hoewel een en ander spoedig in der minne geschikt werd, was het toch voor Van Lummel gelukkig, dat hij, op aanbeveling van den Utrechtschen schoolopziener Tip, eene benoeming ontving tot hoofdonderwijzer aan de vierde Diaconieschool te Utrecht, welke benoeming hij niet aarzelde terstond te aanvaarden. Deze school geraakte onder zijne leiding tot bloei, zoodat zij in 1857 tot eene Tusschenschool met eene Opleidingsschool voor onderwijzers werd uitgebreid en nog later zich ontwikkelde tot de tegenwoordig nog bestaande Marnix-stichting. In de dertig jaren, die hij te Utrecht werkzaam was, heeft hij zijn tijd zeer nuttig besteed. Van kerkelijke en zendingsgeschiedenis, van technologie, teekenen en muziek maakte hij meer en meer werk. Hij hield lezingen zoowel voor beschaafden en ontwikkelden als voor eenvoudigen, was medewerker aan tal van tijdschriften en bladen en lid van onderscheidene vereenigingen. Bovendien schreef hij de boeiende historische verhalen: *De Smidsgezel*, *De Bijlhouwer* en *De Hopmansvrouw* en was ook nog anderszins als schrijver voor de school en het volk werkzaam. Hij teekende verschillende serieën platen ten dienste van het aanschouwelijk onderwijs, waaronder vooral zijne Bijbelsche platen merkwaardig zijn, terwijl zijne feestplaten ter herinnering der kroning van Willem III zelfs eene bijzondere onderscheiding van den Koning te beurt viel. Den 11 September 1873 mocht Van Lummel onder veel feestvreugde en eerbetooning den gedenkdag zijner vijfentwintigjarige ambtsvervulling vieren. Na dien tijd mocht het hem nog twee jaren vergund zijn, met lust en ijver zijn werk voort te zetten. Hij was niet sterk. Reeds vroeg had hij grijze haren. Doch in 1876 werd zijn lichaam door eene ziekte aangetast, die hem naar het graf zou voeren. Hij begon te lijden aan rheumatische aandoeningen, terwijl de ziekelijke gevoeligheid in zijn keel het ergste deed vreezen. „Maanden achtereen werd hij door honger, dorst en slapeloosheid gekweld, terwijl zijn gezond gestel naar voedsel verlangde, maar de keel liet het niet door.” Genezing zocht hij te Scheveningen en later te Kreuznach, maar 't was vergeefs. Toch poogde hij nog steeds als schrijver werkzaam te zijn. Eindelijk, den 18 Sept. 1877, nam zijn leven een einde. Veel werd na zijn dood onvoltooid op zijne schrijftafel gevonden, o. a. zijn laatste woorden, met stervende hand geschreven, getiteld: *Een*

Hollandsch burgerman op een buitenlandsche badplaats. Zijne leerlingen, vrienden en vereerders richtten een grafteeken op zijne laatste rustplaats op, terwijl niemand minder dan de hoogleeraar W. G. Brill zijne nagedachtenis eerde door eene uitnemende levensbeschrijving van hem te geven.

Van Lummel was een man, *in* en *voor* de school gevormd, die grootendeels door zelfstudie was geklommen tot de hoogte, die hij bereiken mocht. De *Maatschappij der Ned. Letterkunde* keurde hem zelfs waardig, lid van haar te wezen. Van Van Lummel sprekende mogen wij den naam van twee andere mannen niet verzwijgen, die van C. W. J. Baron van Boetzelaer van Dubbeldam en Mr. A. J. van Beeck Calkoen, welke beiden op onbekrompen wijze zich de belangen der Christelijke scholen te Utrecht aantrokken.

HOOFDSTUK LXIII.

MICHIEL DERK VAN OTTERLOO.

Drie jaren na Van Lummel ontviel aan de zaak van het Christelijk onderwijs de alleszins bekwame Michiel Derk van Otterloo. Deze merkwaaardige man werd den 7 Aug. 1810 te Leeuwarden geboren, waar hij op de lagere school zijn eerste opleiding ontving. Van zijn 14^e tot zijn 17^e jaar was hij te Leeuwarden klerk ter griffie. Hij besloot toen dezen werkring te verlaten en legde zich op de studie voor onderwijzer toe. Weldra legde hij het 4^e rangexamen af en deed met goeden uitslag examen in de Fransche taal. Achtereenvolgens was hij nu als hulponderwijzer werkzaam te Haarlem, Vianen en Monster. In 1830 gaf hij gehoor aan de roepstem des Konings en trad hij als vrijwilliger in den dienst des vaderlands. Bij de jagers ingedeeld, mocht hij een werkzaam aandeel nemen aan de overwinningen, door ons op de Belgen behaald. Twee jaren lang betoonde hij een goed soldaat te zijn, doch verzocht en verkreeg toen eervol ontslag uit 's lands dienst. Hij zocht nu weer eene betrekking bij het onderwijs en werd weldra als ondermeester te Neede aangesteld. Met verdubbelden ijver legde hij zich thans op de studie toe en bracht het spoedig tot onderwijzer van den 2^{en} rang. In 1839 werd hij benoemd tot hoofd der openbare school te Valburg en het is in deze betrekking geweest, dat hij zooveel voor het Chr. onderwijs heeft gedaan. Meer dan eens werd hem een schitterende betrekking in een

grootte stad aangeboden, doch hij verkoos het rustige leven op het platteland boven het drukke gewoel der steden en sloeg daarom al dergelijke aanbiedingen af. Van 1854 af onderhield hij met Mr. Groen van Prinsterer eene onafgebroken correspondentie en werd meer en meer niet alleen een vriend, maar zelfs een raadsman van dezen voortreffelijken geleerde, met wien hij door middel van het *Nederlandsch Schoolblad* zoo ongezocht in aanraking was gekomen. Talrijke artikelen plaatste hij in de eerste jaargangen van de *Wekker* en de *Boekzaal der geleerde wereld*. In vereeniging met zijn vriend J. H. Veenendaal te Herveld schreef hij een *Landhuishoudelijk rekenboek, geschikt voor de lagere school ten platten lande*, welk uitnemend werkje door de afd. *Nijmegen* van de *Geldersche maatschappij van Landbouw* zelfs met goud werd bekroond. Voortreffelijk pleitbezorger als hij was, bleef hij in het voeren van polemieken voor het Christelijk onderwijs onovertroffen. Dat toonde hij als hoofd- of mede-redacteur van het *Ned. Schoolblad*, de *Ned. Paedagoog* (tijdschrift voor gevestigde en aankomende onderwijzers), het *Maandschrift voor Chr. opvoeding in school en huis* en van de *Hoop des Vaderlands*. Hij schreef verder eene uitgebreide *Geschiedenis des Vaderlands*, onderscheidene voortreffelijke geschriften over de geschiedenis van het Chr. onderwijs en zooveel andere werken meer, vooral van historisch-paedagogischen aard, die alle een blijvende waarde bezitten en onder de vrienden van de Chr. school voorzeker in gezegend aandenken zullen blijven.

Inzonderheid op het terrein der schoolwetgeving heeft Van Otterloo zich naam verworven. Groen wist hem vooral hier te waardeeren. Van de conservatieve vrienden had Groen allerlei smartelijke ervaringen opgedaan. Doch om de zelfstandigheid der anti-rev. partij tegenover de conservatieven te handhaven, brak Groen in 1871 voor goed met alle heel en half conservatieven en steunde alleen voor de Tweede Kamer de candidatuur van Van Otterloo, Mr. Keuchenius en Dr. A. Kuiper. „Zal men,” zoo schrijft Groen in de *Ned. Gedachten* van 22 Mei 1871, „zal men eerst na 13 Juni (den dag der verkiezingen) begrijpen, wat ik in het wijzen op Kuiper, Keuchenius en Van Otterloo begeer? Huldebetoon verlang ik aan mannen, wier onvervaarde karaktervastheid afsteekt tegen de karakterloosheid van onzen leeftijd, die met voortreffelijke gaven en nog zeldzamer kloekheid, mij hebben ter zijde gestaan. Huldebetoon, niet om hunnentwille, maar om onzentwille; belichaming mijner polemieken tegen den grondtoon der eeuw, sedert ik in 1857 voor de gewetensvrijheid de pen opnam, tot op den huidigen dag. Ook niet om

M. D. VAN OTTERLOO,
geb. 7 Aug. 1810; overl. 18 Sept. 1880.

mijzelf, bij de verkiezingen van 1871, vrijspraak of eerekrans, die ik geen van beide behoef, te verwerven, maar als *conscientiekreet*, als *begin* van *Christelijk-nationalen weerstand* tegen eene volksverteenwoordiging, die dagelijks meer, door op het *volk* geen acht te geven, voor *ontbinding*, door de zedelijke volkskracht, rijp wordt."

En op blz. 494 van zijn *Parl. St. en Schetsen* (11) liet Groen zich in het bijzonder over Van Otterloo uit: „Één man is er, die in de, zoo wij hopen, gezuiverde en versterkte Tweede Kamer niet mag ontbreken; aan wien wellicht (ons land is een zonderling land) niemand denkt, die er vooral zelf niet aan denkt, en die desniettemin allereerst in aanmerking had moeten komen bij elk, die doeltreffende behandeling van de *onderwijsquaestie* in de volksvertegenwoordiging begeert, *M. D. van Otterloo*."

„Of hij in de openbare zitting het getal der redenaars vermeerderen zal, dit weet ik niet; dit geloof ik niet; maar daarom zal hij, evenmin als de heer Heemskerk Bz., een weinigbeteekenend lid zijn.

„Dat zijn invloed en overwicht in de *Afdeelingen* zal worden gevoeld, dat, in al wat de schoolquaestie betreft, de door hem gestelde stukken zullen uitmunten door zeldzame kunde en luciditeit, dat hij, tot onberekenbaar voordeel voor het *Christelijk-nationaal onderwijs*, aldaar voor onze vrienden een raadsman, een leidsman zijn zal, hiervoor durf ik u borg staan."

En in de *Ned. Ged.* van 3 Mei 1871 heette het bij Groen: „Laat er ook, in de ondubbelzinnigheid althans van drie candidaturen, een *belichaamd program* en een *duidelijk protest* zijn. Dr. Kuyper tegen de politiek der meêgaandheid. Van Otterloo tegen de *ont-christelijking der school*; Keuchenius tegen de steeds voortdurende *lofspraak over het* in 1866 tot stand gekomen *Kabinet*, van welks formatie de *wederopfleuring der liberale partij* en de *bestendinging der schoolwet* dagteekent."

Had Van Otterloo reeds vroeger uitgegeven zijn: *De lagere school in hare verhouding tot Huisgezin, Kerk en Staat*, later schreef hij als vervolg er op zijne: *Bijdragen ter toelichting van de schoolkwestie* (2 dln.).

Was het Van Otterloo niet vergund, in de Kamer de zaak van het Chr. onderwijs te bepleiten, daarbuiten deed hij het met het klimmen zijner jaren met steeds meer helderheid van geest en vuriger liefde en wie zich met hem in het strijdperk wilde begeven, moest welbeslagen ten ijs komen. In 1879, na 40jarigen diensttijd, vroeg hij eervol ontslag uit zijn ambt aan. Een lange tijd van rust was voor hem niet weggelegd. Hij werd door een hevige ongesteldheid aangetast,

waardoor zijn sterk gestel in korten tijd gesloopt werd. Door het overlijden zijner geliefde vrouw werd hij daarbij nog diep getroffen, Hij ging nu bij zijne dochter inwonen, doch de maand van zijn vertrek uit Valburg was tevens die van zijnen dood. Hij overleed den 18 Sept. 1880 in zijn Heer en Heiland.

HOOFDSTUK LXIV.

EEN JUBILEUM EN EEN GEDENKREDE.

De 26e algemeene vergadering der *Vereeniging van Christelijke onderwijzers en onderwijzeressen*, den 5 en 6 Juni 1879 te Utrecht gehouden, kenmerkte zich door feestvreugde. Op die vergadering vierde men gedachtenis van het 25-jarig bestaan dier Vereeniging. Het Hoofdbestuur had de leden in de grijze bisschopsstad samengeroepen, omdat die stad voor 25 jaren de wieg en jaren lang ook de bakermat der Vereeniging was. Men kwam te zamen in den prachtige tuin van *Buitenlust* in de Maliebaan, waar een ruime feestzaal, met groen en vlaggen versierd, waartusschen de jaartallen 1854 en 1879 in groote cijfers prijkten, in gereedheid was gebracht. Men had voor deze gelegenheid opzettelijk vervaardigd en gedrukt, onder toezicht en medewerking van den heer J. C. de Puy, hoofd der Chr. school te Sexbierum, een bundeltje *Feestliederen*. N°. 2: *Feestzang*, woorden van den heer J. Koolsbergen, compositie van den heer W. F. G. Nicolai, werd aan het begin der vergadering onder leiding van den heer De Puy gezongen, en, als uitnemend uitdrukken de stemming der samengekomenen, laten wij dat lied hier volgen:

„Loven wij God, in verhevene zangen,
 Voor Zijn genâ, in deez' stonde ons bereid.
 Hem zij al d'eere, voor wat wij ontvangen,
 Hem zij in Jezus ons danklied gewijd.
 Ootmoed vervulle met dank onze harten,
 Zwakken, die wij zijn, is God onze kracht;
 Wat leed ons dreige, wij kunnen het tarten,
 Zijns is de zege, bij Hem alle macht.
 Loven wij God! Loven wij God!

„Looft, looft den Heer, ja wij willen 't verkonden:
 Eben-Haëzer! tot hier hielp de Heer.
 't Vierde eener eeuw, door den tijdstroom verzwonden,
 Tuigt van Zijn trouwe, spreekt tot Zijne eer.
 Eere, ja eere zij U in ons midden,
 Glorie, o God onzes heils toegebracht;
 Stel ons ten zegen, Heer! hoor het ons bidden,
 Stel ons ten zegen voor 't jeugdig geslacht.
 Looft, looft den Heer! Looft, looft den Heer!"

Voor den heer A. Meyer was het tevens het feest, dat hij 25 jaren lang onafgebroken Voorzitter, vriend en leidsman der Vereeniging had mogen zijn. Hij stond op zijn post, de wakkere man. Het had wel anders kunnen zijn. Sinds de algemeene vergadering van 1878 toch was hij door eene ziekte aangegrepen, die hem met krankzinnigheid dreigde, en die doodelijk had kunnen worden. Maar God had zich over hem ontfermd en had hem weder herstelling geschonken, en zichtbaar geroerd wees hij daarop in zijne treffende *Gedenkrede*, waaruit wij meenen het volgende te moeten aanhalen:

„Te Neusalzwerk was een Evangelisch Onderwijzersgenootschap met 14 leden tot stand gekomen en wel den 6 Aug. 1849, in navolging eener dergelijke Vereeniging der onderwijzers in de Rijnprovincie. Het bericht hiervan was het zaad, dat langzaam ontkiemde, om in 1854 den grond te scheuren en schuchter op te komen. De zeven toenmalige onderwijzers van de school op den Klokkenberg te Nijmegen richtten een schrijven aan veertig anderen, bij wie zij vermoedden, sympathie te zullen vinden. Helaas! slechts zeven hunner zonden eenig antwoord: maar drie schaarden zich zonder eenig beding aan onze zijde; 33 bewaarden het stilzwijgen.” Na de geschiedenis der oprichting van de Chr. Onderwijzers-Vereeniging verhaald te hebben, ging hij voort: „De wensch werd uitgesproken tot het aanknoopen van betrekkingen met het buitenland. Aanvankelijk werd er aan voldaan. Een correspondentie werd geopend met broeder Van Rijst aan de Kaap; een andere met de reeds genoemde Vereeniging van onderwijzers in de Rijnprovincie; een derde met het Evangelisch Onderwijzersgenootschap te Neusalzwerk. Doch door ons onbekende oorzaken werd zij òf niet beantwoord, òf liep zij in het riet!” -- Voorts schetste hij de geschiedenis der oprichting van het *Maandschrift voor Christelijke opvoeding en Christelijk onderwijs*: „Naar aanleiding van een besluit, op onze *derde* bijeenkomst genomen, had zich eene

Commissie gevormd, bestaande uit de H.H. Dr. L. R. Beynen, D. Buddingh, H. J. Lemkes, A. Meyer en M. D. van Otterloo, om de uitgave van het reeds genoemde *Maandschrift* voor te bereiden. De Commissie was na veel schrijvens en wrijvens gelukkig geslaagd en voordat nog 6 Juni 1857 aanbrak, had het *Maandschrift* het licht gezien. De heer H. J. Lemkes nam de redactie op zich; de overige heeren traden als medewerkers op." Verder bracht hij in herinnering, dat in 1864 eene *Statistiek* verscheen der *Bijzondere Scholen in Nederland* en dat in dat jaar met de uitgave van het *Correspondentieblad* begonnen is. Hij wees er op, dat in 1869 opnieuw de Statuten der Vereeniging werden herzien en dat de Vereeniging in dat jaar, evenmin als in 1856, rechtspersoonlijkheid kon verkrijgen en zeide verder: „1871 bracht ons in het vorstelijk 's Hage, toen wij tot 524 leden waren gewassen. Een verzoek van de Vereeniging aan Mr. G. Groen van Prinsterer, om zijn *Handboek der Geschiedenis van het Vaderland* te voltooien, werd door de afd. 's Hage aan den geliefde bij uitnemendheid overgebracht. Den 6 April 1872 werd uwen Voorzitter een ex. van het Handboek ten geschenke gezonden, vergezeld van een schrijven, waarin Groen verklaarde, dat de wensch der Vereeniging naar de uitgave van het Handboek hem een drijfveer ter bespoediging was geweest."

In de avondbijeenkomst van den eersten dag bood de Vereeniging aan den heer Meyer bij monde van het eere-lid H. J. Lemkes een stoffelijk blijk van liefde en waardeering aan. De heer Lemkes zeide:

„Wij wisten niets gepaster voor u uit te denken, dan deze *symbolen* van den *arbeid* en van de *rust*.

„Deze *schrijftafel* roept u toe: „Ik moet werken, zoolang het dag is.

„Deze *stoel* zegt u: „Er blijft dan eene rust over voor het volk Gods.

„Dit *Album* verkondigt u, dat er nog zijn, die uw werk op prijs stellen en die u de rust niet misgunnen."

Aan deze geschenken waren nog toegevoegd een inktkoker en de dichtwerken van Da Costa en Beets.

Den tweeden dag wenschte eene Commissie van de regenten der Diaconiescholen te Utrecht, bestaande uit de H.H. Mr. A. R. Falck, Ds. De Koe en Ds. Duval Slothouwer, de vergadering geluk met dezen feestdag en de Vereeniging met hare uitbreiding, terwijl Mr. A. R. Falck nog tevens een heilwensch aan de vergadering uitbracht namens het Bestuur der Marnix-Stichting.

Tweehonderd der aanwezigen begaven zich op dien dag gezamenlijk per Oosterspoor naar Baarn en Soestdijk, om te genieten van de

schoone natuur in de omstreken. Te 8 ure 's avonds werd eene openbare vergadering gehouden in de Domkerk, waarbij Ds. H. Pierson van Zetten op verzoek van het Hoofdbestuur de leiding op zich had genomen, terwijl de beroemde organist der kerk, de heer Richard Hol, welwillend het gezang der vergadering door zijn orgelspel begeleide. De feestredenaar sprak naar aanleiding van Rom. 11 : 36: „Uit Hem, door Hem en tot Hem zijn alle dingen,“ schoone en toepasselijke woorden.

Na ook den 7 Juni vergaderd te zijn, scheidden de feestvierenden onder dankzegging aan den Heere.

HOOFDSTUK LXV.

GEEN INSPECTEUR. — J. VOORHOEVE H.C.ZN. — NORMAALSCHOOL
TE FRANEKER. — VERBETERD SCHOOLTOEZICHT. —
NOG EENE „BOEKENLIJST“.

Op de algemeene vergadering der vereen. v. C. N. S., in 1867, onder leiding van den eere-voorzitter Groen van Prinsterer te Leeuwarden gehouden, was uitvoerig over de noodzakelijkheid gehandeld, om eenen *Inspecteur* aan te stellen, belast met het toezicht over het onderwijs aan de Chr. Nationale scholen. Ten slotte had die vergadering het Hoofdbestuur gemachtigd, een dergelijke betrekking in het leven te roepen. De meerderheid der leden van het Hoofdbestuur had echter principiële bezwaren tegen dat besluit, zoodat op de algemeene verg. der vereen. v. C. N. S., te Amsterdam den 1 Juni 1868 gehouden, door Ds. H. Pierson de volgende motie werd voorgesteld:

„De vergadering, van oordeel, dat de al of niet benoeming van een Inspecteur tot die gewichtige kwestieën behoort, waaromtrent aan de Hoofdcommissie geen mandaat *kan* gegeven worden tegen hare overtuiging in, en meenende, dat op de uitvoering van het besluit aan te dringen, de Vereeniging in gevaar zou brengen, trekt haar besluit van 1867 in.“ Deze motie werd met 51 tegen 5 stemmen aangenomen, terwijl 12 leden zich buiten stemming hielden.

Op de algemeene vergadering van 1 Juni 1871 had men besloten een fonds tot stand te brengen, tot het verleenen van voorschotten voor den aanbouw van lokalen en onderwijzerswoningen ten behoeve van Christelijke scholen. Wij hebben gezien, dat het den vrienden

van het Chr. onderwijs werkelijk mocht gelukken, voor dat doel een tonne gouds bijeen te brengen. In 1879 was echter dat fonds uitgeput, zoodat op de algem. verg. v. C. N. S. in 1880 te Zwolle de heer J. Voorhoeve H.Czn. voorstelde, de Hoofdcommissie op te dragen, een nieuwe geldleening van *f* 100.000 te openen op dezelfde voorwaarden. Dit voorstel werd aangenomen. De Hoofdcommissie stelde echter eerst eene serie van *f* 50.000 ter inschrijving open, doch ze vond daarbij niet die medewerking, waarop ze, te oordeelen naar de warmte, waarmede het voorstel te Zwolle de goedkeuring der vergadering had mogen wegdragen, gemeend had te mogen rekenen, zoodat het beoogde en zoo nuttige doel slechts voor een gedeelte kon worden bereikt.

Den 19 Januari 1881 werd de heer J. Voorhoeve H.Czn. uit de strijdende tot de triomfeerende kerk overgebracht. In hem ging veel voor het Chr. onderwijs verloren. Dat kon Rotterdam getuigen, maar ook de Vereen. v. C. N. S., welke hij van hare wording af zulk een warm hart toedroeg en met zijne gaven en krachten steunde. Niet weinig heeft hij gedaan aan het in 1872 tot stand gebrachte voorschottenfonds, waardoor de oprichting van menige school mogelijk werd. Hij was de ziel van het in 1873 opgerichte *Anti-schoolwet-verbond*, dat zich, op zijn advies, *onverwijld* wijziging van art. 194 der grondwet ten doel gesteld had. Toen na het overlijden van Neêrlands grootsten Christen-staatsman besloten was tot het stichten van een *Groen van Prinstererfonds*, was het den waardigen en ijverigen man niet te veel, persoonlijk daarvoor te gaan collecteeren. Ook de *Unie* leed in hem een groot verlies, dáar hij als haar penningmeester veel voor haar deed. Wie maar iets van zijn ongeëvenaarden ijver voor de school met den Bijbel had ervaren, kwam tot de overtuiging, dat Jacob Voorhoeve H.Czn. als penningmeester van de *Unie* de rechte man op de rechte plaats was. In N°. 2714 van de *Standaard* werd van hem gezegd:

„Weer is een dier oude strijders gevallen, die uit het geslacht, waartoe zij behoorden, eene beslistheid hadden meegebracht, die ons, jongeren, vaak vreemd blijft. Een man van doortastenden zin, van kloeken ijver voor de zaak des Heeren, die in zijne onvermoeidheid nooit moeheid heeft gekend. Voorhoeve was een man van het „onverwijld.“ Wat moest, moest *dadelijk*. Van lang voorbereiden was hij wars. Zoo werd zijn *plotseling* afsterven symbool van wat zijn leven kenmerkte.”

Jacob Voorhoeve H.Czn. was den 17 Dec. 1811 geboren. Op ongeveer 60-jarigen leeftijd verliet hij de Ned. Herv. Kerk, „om zich

J. VOORHOEVE H.Czn.,
geb. 17 Dec. 1811; overl. 19 Jan. 1881.

aan te sluiten bij die Christenen, welke gewoonlijk -- hoewel ten onrechte -- Darbisten genoemd worden." Toen de Vrije Universiteit werd geopend, gaf hij aan die stichting 1000 gld., evenwel met bijvoeging op de lijst „hoewel niet gereformeerd." Terecht getuigde de heer Lemkes bij zijn graf van hem: „Hij was een voorstander van het vrije Christelijk onderwijs, die, had hij slechts tien mannen aan zijn zijde gehad, met gelijken ijver bezielde als hij, gansch Nederland, tot in zijn afgelegenste gemeente, met Christelijke scholen zou overdekt hebben." Den avond vóór zijn overlijden zat Voorhoeve nog laat te schrijven. Zich om elf uur ter ruste leggende, ontwaakte hij hier beneden niet meer. Den volgenden morgen nog even voor 6 uur ontsliep hij en ging in, in de vreugde zijns Heeren.

Door dat het getal Chr. scholen nog steeds vermeerderde, begon er langzamerhand groote behoefte te ontstaan aan Christelijke onderwijzers. De bestaande kweekscholen, normaallessen en particuliere onderwijzers konden in deze behoefte slechts voor een gedeelte voorzien. Overtuigd van het wenschelijke, dat ook in Friesland eene Christelijke normaalschool gevestigd werd, stelde het Hoofdbestuur der Vereen. v. C. N. S. op de algem. verg., den 1 Juni 1882 te Leeuwarden gehouden, voor, dat men zou benoemen „eene commissie van minstens drie leden met het recht van assumtie, met mandaat in onderhandeling te treden met goedgezinde kerkvoogdijen, om de stichting eener normaalschool in Friesland vooral geldelijk te steunen; voorts te beproeven, de noodige fondsen bijeen te brengen; eindelijk eenige algemeene grondbepalingen en regelen te ontwerpen voor de nieuwe stichting." Daar men evenwel vernam, dat er in Friesland reeds eene commissie bestond, die een dergelijk doel beoogde, verklaarde de vergadering, door eene motie van Dr. Ph. S. van Ronkel, die met 49 tegen 14 stemmen werd aangenomen, dat zij zich over de reeds aangewende pogingen verheugde, „doch acht bij de bekende activiteit der Friesche vrienden voor dit oogenblik het voorstel overbodig en wenscht den broeders een goeden uitslag toe, waartoe zij gaarne wil medewerken."

Welnu, deze goede uitslag liet zich niet lang wachten. Reeds den 22 Aug. 1883 werd in *De Nederlander* te Franeker, onder het hoofd J. van Bruggen met 10 leerlingen eene normaalschool geopend. Zij was gegrond op de beginselen van art. 1 van de Vereen. v. C. N. S.

Hoewel het aanstellen van een Inspecteur op de bezwaren van het Hoofdbestuur der Vereen. v. C. N. S. was afgestuit, bleef men toch de behoefte gevoelen aan een verbeterd schooltoezicht. Daarom droeg

de algem. verg. v. C. N. S., den 9 Juni 1881 te Rotterdam gehouden, met 42 tegen 14 stemmen aan de Hoofdcommissie op, het door haar reeds genomen besluit in zake een verbeterd schooltoezicht en de reorganisatie van het Bestuur der Vereeniging, uit te voeren. Den 1 Maart 1883 trad de nieuwe regeling in werking. Per missive van Februari waren reeds de Subcommissiën en agenten, onder dankbetuiging voor de bereidwilligheid, waarmee zij de Hoofdcommissie met raad en daad steeds hadden bijgestaan, van hunne betrekkingen eervol ontheven. Het gebied, waarover de Vereen. v. C. N. S. hare werkzaamheden uitstrekke, werd nu verdeeld in *Schooldistricten*, naar aanwijzing van eene door de Hoofdcommissie vastgestelde tabel. Aan het hoofd van deze Districten werden *Districtsraden* gesteld, elk van drie tot vijf leden, die de Hoofdcommissie moesten vertegenwoordigen binnen hun district. Zij moesten toezicht oefenen op de bij de Vereeniging aangesloten scholen in hun district, welke te allen tijde voor hen toegankelijk moesten wezen en droegen een raadgevend en leidend karakter zoowel ten opzichte van onderwijzers als van schoolbesturen, tusschen wie zij ook gerezen geschillen moesten trachten te vereffenen.

De behoefte aan eene lijst der boeken, voor de Chr. Nat. scholen geschikt, deed zich langzamerhand gevoelen, daar de bestaande allengs verouderd en onvolledig geworden was. Gelukkig sloeg eene commissie uit de Chr. onderwijzersafdeeling „Franeker en Omstreken,” nl. de H.H. J. C. de Puy, W. H. Verlaan, J. Ph. Zuydam, A. C. W. Scheffer, W. K. H. Magendans en J. H. van der Hoeven in 1883 de handen aan het werk en mocht het genoeg smaken, eene „Boekenlijst voor de Chr. Scholen” samen te stellen, die bleek, geheel aan de eischen des tijds te voldoen.

HOOFDSTUK LXVI.

EEN STOUT BURGEMEESTER.   UITVOERING DER SCHOOLWET. -
HET KRUISBEEID VAN SLENAKEN.   WIJZIGING
DER SCHOOLWET.

Kort nadat de nieuwe schoolwet door de koninklijke goedkeuring was bekrachtigd, moest het ministerie-Kappeyne aftreden. Het werd opgevolgd door het ministerie Van Lindes-Six. Door gebrek aan geld was het dit ministerie niet mogelijk, de wet op den vereischten

tijd te doen uitvoeren. Den 9 Dec. 1879 verklaarde de minister van Binnenlandsche zaken in de Tweede Kamer, dat hij aanvankelijk acht millioen en bij volledige invoering der wet dertien millioen gld. 's jaars noodig zou hebben. Hierbij moest natuurlijk nog gevoegd worden het verhoogde budget op de gemeentebegrotingen voor schoolbouw, enz. enz., dat, niettegenstaande het rijk daarvan 30 0/10 zou bijdragen, toch nog zeer zou vermeederen.

De regeering toonde geen vriend te zijn van Chr. onderwijs. Den 28 Nov. 1879 sprak minister Six het openlijk in de Tweede Kamer uit: „Ik betreur het, dat men geld inzamelt, om Christelijke scholen te stichten.” En er waren meer overheidspersonen, die zoo dachten. Tenminste in Sept. van 1880 ontving de Hoofdcommissie der Vereen. v. C. N. S. een schrijven van haren agent in het kanton Sneek, Ds. F. J. P. Moquette, waarin deze meldde, dat in Juli een agent van politie hem namens den Commissaris inzage gaf van een schrijven van den Officier van Justitie te Leeuwarden, begeleidende een schrijven van den burgemeester van Nieuwveen, welke laatste in zijne kwaliteit waarschuwde tegen mevrouw Sasse, geb. Schoenmakers, die gelden inzamelde voor eene Chr. school te Nieuwveen. -- Een overheidspersoon meende dus iemand als onvertrouwbaar te moeten signaleren, omdat die voor het Chr. onderwijs ijverde. De Vereen. v. C. N. S. bemoeide zich met de zaak en nadat eene correspondentie met den burgemeester tot niets geleid had, benoemde de Hoofdcommissie twee leden uit haar midden, om op de plaats zelve een nauwkeurig onderzoek in te stellen. Dit onderzoek maakte het der Hoofdcommissie al spoedig duidelijk, dat voor de handeling van den burgemeester niet alleen geen gronden aanwezig waren, maar ook, dat hij gesteund door zijne burgemeesterlijke waardigheid, het wapen der verdachtmaking had gebruikt, om zodoende te verhinderen, dat te Nieuwveen een Christelijke school mocht verrijzen. De Hoofdcommissie wendde zich nu tot de regeering, die mededeelde, dat de burgemeester van Nieuwveen bij zijn doen geleid werd door de meening, dat collecteeren voor inrichtingen van onderwijs ongeoorloofd was, en dat zij hem op het onjuiste dezer meening had opmerkzaam gemaakt. Evenwel meende de Hoofdcommissie andermaal de regeering met de meeste bescheidenheid te moeten verzoeken: „zoodanige maatregelen te willen nemen, dat niet meer door overheidspersonen het ambtelijk gezag worde aangewend tot zóó onwaardige tegenwerking van het Chr. onderwijs, als dit door den heer burgemeester van Nieuwveen heeft plaats gevonden.”

Eindelijk werd in 1881 door minister Six een begin met de uitvoering der nieuwe schoolwet gemaakt en deed dit op eene voor het Nederlandsche Christenvolk zeer stuitende wijze. Niet slechts, wat rechtstreeks uit de bepalingen der wet voortvloeide, werd door hem gedaan, maar ook werden door hem, ten bate van de openbare school, maatregelen genomen, waartoe de wet niet verplichtte. Zoo liet hij b.v. aanschrijven, dat onderwijzers, aan de rijkskweekscholen opgeleid, verplicht waren, het eerste jaar na hun examen aan eene openbare school werkzaam te zijn. Hij wist wel, dat, wanneer de jongelieden eerst een jaar bij het openbaar onderwijs werkzaam waren, zij dan niet gemakkelijk zouden besluiten hunne betrekking tegen een andere bij het Chr. onderwijs te verruilen, waardoor zij immers met meer arbeids minder zouden verdienen, terwijl ook hunne vooruitzichten dan minder gunstig zouden worden.

Toch miste de regeering den moed, de wet wettelijk, d. i. volgens haar duidelijke voorschriften toe te passen. Zij liet het toe, dat op sommige openbare scholen de Bijbel gebruikt werd en het overluid bidden in Jezus' naam niet werd verzuimd. Zij droeg er kennis van, dat de scholen in N. Brabant en Limburg meest een Roomsche karakter droegen, zonder daar iets tegen te doen. Ja, ze duldde zelfs in de openbare school te Slenaken een kruisbeeld. In de zitting der Tweede Kamer van 16 Dec. 1881 vroeg de heer Borgesius den minister van Binnenlandsche zaken, of hij het behoud van het kruisbeeld in de school te Slenaken had bevolen. Z.E. verklaarde daarop, dat hij het kruisbeeld niet had willen wegnemen, daar het onder al zijne voorgangers zonder eenig bezwaar in de school had gestaan. Verdraagzaamheid was z. i. regeeringsplicht. — Nu, daar had hij wel blijken van gegeven.

Naar aanleiding van het door den minister meegedeelde, ontspan zich in de avondzitting van genoemden dag een breedvoerig debat over de toepassing der wet, en stelde de heer De Savornin Lohman de volgende motie voor: „De Kamer, van oordeel, dat de wet op het lager onderwijs ook door het beleid van den minister van Binnenlandsche zaken *steeds afkeurenswaardig* blijkt te zijn, gaat over tot de orde van den dag.” Deze motie werd verworpen met 49 tegen 21 stemmen.

In 1882 maakte Jhr. Mr. A. F. de Savornin Lohman gebruik van zijne bevoegdheid als lid der Tweede Kamer, om bij haar aanhangig te maken een voorstel tot wijziging van art. 4 en 5 van de wet op het lager onderwijs, om de woorden aan het slot: „met

bepaling in hoeverre de regelen verbindend zijn voor de lokalen, waarin bijzonder lager onderwijs gegeven wordt," weg te laten. Aan het slot van de Memorie van Toelichting, bij het voorstel gevoegd, zei de heer De Savornin Lohman: „Reeds op 1 Jan. 1883 moeten de bijzondere scholen ingericht zijn volgens de Kon. Besluiten, die een uitvloeisel zijn van art. 4 der wet op het lager onderwijs. Langen tijd te voren moeten daartoe maatregelen worden genomen. Maar deze zullen natuurlijk uitblijven, zoolang dit voorstel hangende is. Spoedige behandeling van dit ontwerp zou derhalve zeer wenschelijk zijn." Gelukkig gaf de Tweede Kamer door het aannemen van het voorstel Lohman tot wijziging van die art. 4 en 5 der schoolwet met 46 tegen 24 stemmen een blijk van haar welwillendheid. Met klimmende bezorgdheid hadden de schoolbesturen 1 Jan. 1883, waarop het Kon. Besluit van 30 Aug. 1880 moest zijn uitgevoerd, tegemoet gezien. Niet alleen hadden zij groote kosten moeten maken, maar ook was het te vreezen geweest, dat honderden leerlingen van de Christelijke scholen hadden moeten weggezonden worden. Door het aannemen van het wetsvoorstel Lohman was dus een groot en dreigend kwaad voorkomen.

HOOFDSTUK LXVII.

WEER WIJZIGING DER NIEUWE WET. — NOGMAALS „VOLDOEND"
LAGER ONDERWIJS. — EENE GEREFORMEERDE ONDER-
WIJZERS-VEREENIGING.

Art. 65 der wet op het Lager onderwijs van 1878 bepaalde, dat „ter verkrijging eener akte van bekwaamheid voor huis- en schoolonderwijs, vermeld in art. 2 onder *l*, *m* en *n* (nl. voor vreemde talen) wordt vereischt *het bezit der akte voor hoofdonderwijzer*." Al spoedig bleek het, dat de eisch, om eerst akte van hoofdonderwijzer te bezitten, alvorens de bevoegdheid kon worden verkregen, ook vreemde talen te onderwijzen, niet strekte ter bevordering van het volks- onderwijs. Zij toch, die hoofdakte en taalakten bezaten, streefden er zoo spoedig mogelijk naar, aan het hoofd eener school geplaatst te worden of eene meer voordeelige betrekking bij het middelbaar onderwijs te vinden, zoodat het noodige hulppersoneel voor scholen, waar ook talen onderwezen werden, weldra haast niet meer te verkrijgen was of te duur werd, om door bijzondere schoolbesturen te worden bekostigd. Daarom wendde zich de Hoofdcommissie der

Vereen. v. C. N. S. den 1 Sept. 1882 met het verzoek tot Z. M. den Koning, „om art. 65 der wet op het Lager onderwijs in dier voege te wijzigen, dat de bevoegdheid, om onderwijs in vreemde talen te geven (art. 2 onder *l—n*) evenals onder de wet van 1857, ook kan worden verkregen door hen, die nog niet in het bezit zijn der akte van hoofdonderwijzer.” -- Den 17 Oct. 1883 zag de Hoofdcommissie aan haar verzoek voldaan. Toen toch werd het voorstel-*Vermeulen* aangenomen met 57 tegen 18 stemmen, waarbij beslist werd, dat de akten voor het geven van onderwijs in de vreemde talen niet langer afhankelijk mochten gesteld worden van het bezit dezer hoofdakke, maar wel van dat der hulpakke.

Zoo begonnen dan ook de mannen der liberale richting de gebreken der schoolwet in te zien en verklaarde de minister Pijnacker-Hordijk in 1883 in de Tweede Kamer zelfs: „Indien deze wet thans moest worden aangenomen, zij zou geen twintig stemmen voor zich verkrijgen.” Deze minister van Binnenlandsche Zaken ging echter te ver in het oog der schoolwetdrijvers, toen hij het uitsprak, dat de stelling: „De vrije school regel, de openbare school aanvulling,” ook zijn ideaal was. Hun toorn daarover heeft ongetwijfeld bijgedragen, om het ministeriëel leven van Pijnacker-Hordijk te verkorten.

Te Wonseradeel nam de gemeenteraad den 22 Januari 1881 het uitnemend besluit, nog wel met algemeene stemmen, om de openbare scholen in Schraard, Schettens en Lollum op te heffen wegens gebrek aan leerlingen. Die toestand had te Schraard elf jaren geduurd en aan de gemeente 17 duizend gulden gekost. Te Wons en op meer plaatsen bleef de ongerechtigheid voortduren. Door allerlei kunstmiddelen wist men daar voor de openbare school enkele leerlingen te bekomen. In dat jaar werd te Burgwerd eene Christelijke school geopend. Toen men te Hartwerd voor dat doel ook pogingen aanwendde, meende de liberale meerderheid in Wonseradeels gemeenteraad, dat het te ver ging en zij besloot daarom den 19 Febr. 1881 in dat dorpje met nog geen 150 inwoners eene openbare school te stichten, waarvan het te voorzien was, dat deze weder door slechts enkele leerlingen zou worden bezocht.

In Friesland was de lange strijd over het Floreenrecht eindelijk ten gunste der gemeenten beslist, zoodat deze daardoor het rechtmatig beheer over hare goederen terug ontvangen hadden. Onverantwoordelijk bleef het evenwel nog, dat op vele plaatsen de fondsen der Herv. Kerk besteed werden voor een staatsonderwijs, dat in beginsel en strekking rechtstreeks indruischte tegen de belangen der

geloovige gemeenten. Men zocht van den veranderden toestand nu gebruik te maken, om ook hierin verandering te brengen en men had het genoeg, dat enkele kerkvoogdijen hunne subsidiën aan de openbare scholen introkken. Werd b.v. van wege de Ned. Herv. Kerk in 1879 in Friesland nog *f* 33057,77 aan het openbaar onderwijs ter ondersteuning geschonken, in 1880 was die som gelukkig reeds gedaald tot *f* 25713,61.

In Nov. 1884 besloot eindelijk de gemeenteraad van Wonseradeel de openbare school ook te Wons op te heffen. Reeds in Mei 1867 was aldaar de Chr. school geopend geworden en na dien tijd waren er voor de openbare school te Wons haast geen kinderen over gebleven. Toch had men het dorpje genoodzaakt van 1867 tot 1884 eene som van *f* 25,369 voor die overbodige school op te brengen.

Ook te Kubaard had men eene openbare school, die zoo goed als niet bevolkt was, daar bijna al de leerlingen er de Chr. school bezochten. Tweemaal besloot de gemeenteraad van Hennaarderadeel de openbare school te Kubaard op te heffen, doch de Gedeputeerde Staten van Friesland weigerden beide keeren hunne bekrachtiging. Ten laatste werd toch het besluit van den gemeenteraad door Z. M. den Koning bekrachtigd.

Ook te Bruchem in Gelderland moest men zich de weelde getroosten, eene openbare school te onderhouden, die, even als vroeger, ook in 1884 weder *geheel* ontvolkt bleef.

In 1884 stichtten eenige broeders, niet tevreden met het ruime standpunt der *Vereen. v. Chr. Onderwijzers in Nederland*, een nieuwe vereeniging, die de Gereformeerde belijdenis als haren grondslag erkende. Het Hoofdbestuur der *Vereen. v. Chr. Onderwijzers* protesteerde hertegen, eveneens H. J. Lemkes, die in 1854 de oude vereeniging mee had opgericht.

De heer Bijleveld was bevreemd, dat door de stichting van de nieuwe vereeniging de oude onder de verdenking zou komen, dat zij van hare basis was afgeleden. „Niet uitsluitend *gereformeerd*,” aldus sprak hij op de vergadering, den 26 en 27 Mei 1885 te Amsterdam gehouden, „is onze vereeniging; zij kan geen onderteekening der drie Formulieren van Eenigheid van hare leden eischen; dan immers zou zij een kerkelijke vereeniging moeten zijn. Neen, de vraag is bij ons niet: hoe staat gij tegenover de Formulieren van Eenigheid, maar wel: hoe staat gij tegenover het Woord Gods? En met deze vraag zijn wij als personen en als vereeniging van betere conditie dan de nieuwe vereeniging. Wij handhaven ons standpunt, dat door

de Leeuwarder verklaring werd aangeduid, als de uitdrukking van hetgeen niet alleen de Nederlandsche Geloofsbelijdenis, maar ook alle andere Confessiën omtrent het Woord Gods bevatten." De quintessence van zijn spreken was de verklaring: „De vereeniging staat, ten opzichte der Heilige Schrift, geheel op het standpunt der belijdenissen uit de dagen der Reformatie. (Ned. Geloofsbelijdenis art. 2-7; Luth. Form. Concordiae, art. 1 en 2; Fransche Geloofsbel. art. 4 en 5; 2e Helv. Conf. art. 1)."

De heer Feringa in het bijzonder en de geheele vergadering in het algemeen betuigden hunne instemming met deze woorden. -- Gelukkig werd de nieuwe vereeniging spoedig daarna opgeheven en had deze zaak dus geen verder gevolg.

HOOFDSTUK LXVIII.

DE LEEUWARDER VERKLARING. - DE VEREENIGING VOOR CHR. NATIONAAL
SCHOOLONDERWIJS AANGEVALLEN. - WAT IS HET DOEL VAN HET CHR.
NATIONAAL SCHOOLONDERWIJS? -- OP DE BEGRAAFPLAATS „TER
NAVOLGING". - EEN JUBILEUM.

Ook in 1882 was er een dergelijke strijd in den boezem der Vereeniging van Chr. onderwijzers gestreden, als die, welken wij in ons vorig artikel bespraken. Toen toch waren er velen, die beweerden, dat de grondslag der Vereeniging verouderd was en deswege niet geheel ondubbelzinnig kon genoemd worden. Het Hoofdbestuur stelde daarom eene duidelijk geformuleerde verklaring voor, om de artikelen 2 en 3 der statuten historisch toe te lichten in den geest der opstellers, die voor het meerendeel toen nog leefden, terwijl de heer Husen wilde, dat art. 2-7 onzer Ned. Geloofsbelijdenis aangenomen werd als uitdrukking van het geloof der Vereeniging aangaande de Heilige Schrift.

Er heerschte vooral in de weken, die aan de algem. verg., den 30 en 31 Mei 1882 te Leeuwarden gehouden, voorafgingen, geen kleine spanning. Zelfs de grondslagen van *Barnabas* schenen er door geschokt te zullen worden. Op bovengenoemde algem. verg. evenwel stelde een der aanwezigen de volgende motie voor: „De Vereeniging van Chr. onderwijzers en onderwijzeressen verklaart, overeenkomstig art. 2 en 3 der statuten, den Bijbel te erkennen als door den Heiligen Geest ingegeven, onfeilbaar en van Goddelijk gezag en dus ook als historisch betrouwbaar."

Al de aanwezigen konden zich hiermee vereenigen, zoodat door deze woorden de Vereeniging uitgemaakt had, in welke verhouding zij stond tot de Heilige Schrift. Toen niemand door te blijven zitten bewees zijne goedkeuring er niet aan te willen hechten, brak de grijze voorzitter de plechtige stilte, die na zoo eenparige overeenstemming in de vergadering heerschte, af, met de woorden: „Ziet gij 't nu wel en merkt gij 't nu wel, Broeders, dat de Pinkster-Geest nog onder ons is en werkt?” waarop de geheele vergadering inviel met het zingen van Psalm 72 : 11.

In datzelfde jaar 1882 werden ook de beginselen der Vereen. v. C. N. S. besproken, niet door de leden dier Vereeniging in de eerste plaats, maar door hen, die de Vereeniging bestreden. Sommigen dezer meenden van de beginselen der Vereeniging een verklaring te moeten geven, waarbij de strekking geheel in het algemeene, bijna zinledige zou vervloeien, terwijl weer anderen aan die beginselen eene zoo beperkte beteekenis hechtten, dat er nauwelijks plaats kon gelaten worden voor Christenen, die op kerkelijk terrein niet volkomen eenstemmig denken. De Hoofdcommissie der Vereen. v. C. N. S. meende zich in dezen strijd niet te moeten mengen. De beginselen der Vereeniging, uitgedrukt in art. 1 van hare statuten, hadden reeds meer dan twintig jaren aan zooveel verschillende aanvallen blootgestaan, dat de Hoofdcommissie ze genoeg gevestigd achtte, om nog verder de stormen te kunnen verduren. Zij wenschte evenwel, dat, wie de Vereeniging en hare werkzaamheden meenden te moeten bestrijden of te beoordeelen, zich dan ook de moeite van het *historisch onderzoek* wilden getroosten, opdat zij met kennis van zaken konden spreken. En om hun in dat historisch onderzoek behulpzaam te zijn, bracht de secretaris der Vereen. v. C. N. S. in het 20^e jaarlijksch verslag dier Vereen. (1882) op blz. 13-17 het een en ander daaromtrent in herinnering.

In de algem. verg. der Vereen. v. C. N. S. werd eene commissie benoemd, met opdracht om „eene zakelijke, duidelijke en praktische omschrijving van het doel van het Chr. Nat. volksonderwijs te geven.” Deze commissie bestond uit de heeren Dr. J. W. Gunning, A. Meyer, Ds. H. Pierson, H. Bijleveld en Dr. J. Woltjer, die weldra haar gewichtige, maar niet gemakkelijke taak aanvaardde. Dr. J. W. Gunning trok zich evenwel later uit deze commissie terug. Dr. J. Woltjer nam, op uitnodiging der commissie, het ontwerpen en samenstellen der gevraagde omschrijving op zich en had het in Juni 1887 voltooid. In datzelfde jaar zag zijn arbeid bij den uitgever J. A. Wormser

onder den titel: *Wat is het doel van het Chr. Nat. Schoolonderwijs?* het licht.

Den 14 Maart 1884 was ook Groens echtgenoot, E. M. M. van der Hoop, overleden. Den 3^{en} Juni van dat jaar werd op de begraafplaats *Ter Navolging* bij 's Gravenhage ter gedachtenis aan Groen en zijne gade op hun graf een gedenkteeken onthuld. De naaste aanverwant der beminde dooden, de heer Baron van Wassenaer van Catwijck, die het gedenkteeken in eenvoudigen stijl uit wit marmer had laten oprichten, noodigde ook de Vereen. v. Chr. onderwijzers, die juist terzelfder tijd in Den Haag haar algem. verg. hield, bij de plechtigheid der onthulling. Hij had tot een lid van het Hoofdbestuur dier Vereen. gezegd: „Zonder Groen hadden wij geen Christelijk onderwijs in Nederland; maar ook zonder den steun der Chr. onderwijzers had Groen nooit kunnen doen, wat hij gedaan heeft; daarom wil ik het monument aan u overdragen, om het toezicht er op uit te oefenen. Wij allen zijn sterfelijk en wij hopen, dat de Vereen. v. Christ. onderwijzers in Nederland ons lang zal overleven.” Op de begraafplaats had dan ook deze overdracht, welke bij monde van den Voorzitter aanvaard werd, plaats. Aan de Afdeeling „'s-Gravenhage” werd opgedragen, toezicht op het monument te houden en jaarlijks op de algem. verg. over den toestand er van te rapporteeren. Het onderhoud van het gedenkteeken zou worden bekostigd uit de renten eener som, door den heer Baron van Wassenaer daarvoor beschikbaar gesteld.

Den 30 Oct. 1885 mocht de Vereeniging voor C. N. S. haar 25-jarig bestaan feestelijk herdenken. Op dien datum vereenigden zich in de zalen van het genootschap *Natura Artis Magistra* te Amsterdam eenige honderdtallen vrienden en vriendinnen van het Chr. onderwijs om, onder de herdenking van 's Heeren daden Zijn Naam te verhoogen. Was de Vereeniging onder worsteling en strijd geboren, nauwelijks geteld bij de vrienden, klein, miskend en veracht bij de wereld, toch was zij onder de hoede des Almachtigen van jaar tot jaar toegenomen. Voor Feringa was die dag een dubbel feest, want hij gedacht toen tevens, hoe hij nu de Vereeniging reeds vijfentwintig jaren als secretaris had ter zijde gestaan en met raad en daad had gediend. In September, aan den feestdag voorafgaande, had de Hoofdcommissie per circulaire aan de vrienden van het Chr. onderwijs verzocht „om den feestdag met haar te gedenken, door gemeenschappelijk met ootmoedig schuldbesef en in het gevoel onzer onwaardigheid, den Heere te danken voor zijne ongehouden goedheid en genade, ons zoo rijkelijk betoond.” Op vele plaatsen had

men aan deze uitnoodiging gehoor gegeven en had men bidstonden en bijeenkomsten met dat doel **gehouden**. Maar niet enkel werd er gebeden: men *gaf* ook mildelijk. Het *Groen van Prinstererfonds* ontving b.v. aan feestgaven ruim 12000 gld., terwijl de kas van den penningmeester der Vereeniging met 21000 gld. gestijfd werd.

HOOFDSTUK LXIX.

HERMANUS PIETER MITZE EN NICOLAAS MATTHEUS FERINGA.

Aan den avond van den Hervormingsdag (31 Oct.) van 1885 overleed te Amsterdam in zijn Heer en Heiland de verdienstelijke onderwijzer Hermanus Pieter Mitze. Den 24 Juli 1835 was hij te 's-Gravenhage uit Godvreezende ouders geboren. Zijn eerste onderwijs ontving hij op de Diaconieschool der Ned. Herv. Gem., waar men weldra in den stillen, ingetogen knaap een meer dan gewonen aanleg ontdekte. Van het hoofd der school, den heer J. P. Schaberg, ontving hij zijne opleiding tot hulponderwijzer. Nadat hij met goed gevolg zijn examen had afgelegd en bij Ds. D. J. Molenaar belijdenis des geloofs had gedaan, moest hij in den krijgsdienst treden. Hij werd hierdoor echter niet verhinderd, zijne studie bij te houden, zoodat hij op zijn tijd de akte van hoofdonderwijzer verwierf en reeds op 24-jarigen leeftijd als hoofd der school voor haveloozen werd aangesteld. Het volgende jaar, den 22 Aug. 1860, trad hij in het huwelijk met mej. K. Keizer uit Assen, welke echt met de geboorte van een dochter gezegend werd. Na 2½ jaar te Utrecht werkzaam te zijn geweest, kreeg hij eene benoeming tot hoofd der eerlang te openen Chr. school te Makkum, welke benoeming hij aannam. Hij maakte zich van dien tijd af naam door zijne opstellen in het *Maandblad voor Chr. Opv. in school en huis*, door zijne lezingen in het belang van het Chr. onderwijs, door zijn optreden in vele vergaderingen, enz. Van Makkum trok hij als hoofdonderwijzer naar Hoogeveen, waar hij de akte van godsdienstonderwijzer verwierf en hij wekelijks een blaadje uitgaf ter bestrijding van een ander in dienst der moderne beginselen staand blaadje. Na een gezegenden arbeid te Hoogeveen kreeg hij eene aanstelling tot hoofd der 2^e Chr. Armenschool te Amsterdam (Groote Wittenburgerstraat), welke hij zich liet welgevalen. In 1869 aanvaardde hij zijn nieuwe betrekking.

Niet als onderwijzer deed hij te Amsterdam alleen dienst, ook als hulpprediker trad hij er meer dan eens in onderscheidene kerkgebouwen op. Toen den 1 Mei 1872 *Barnabas* werd opgericht, werd Mitze in het bestuur er van gekozen en tot aan zijnen dood toe was hij ijverig werkzaam voor deze instelling der liefde. Later kreeg hij ook zitting in het bestuur van *Johannes*. Tevens was hij redacteur der *Christelijke Schoolbode*, die de *Hoop des Vaderlands*, welker verschijning was opgehouden, vervangen had, en leverde als zoodanig vele uitmuntende artikelen. Ook was hij medearbeider van Ds. Van Son onder de jonge zeelieden op het schip *de Wassenaar*, gaf catechetisch onderwijs aan militairen en was ook nog anderszins op velerlei wijze buiten zijne schooluren in het belang van het Koninkrijk Gods werkzaam. Evenwel was hij, onderwijzer als hij in zijn hart was, niet genegen het aanzoek der Confessioneele Vereeniging om als reizend predikant op te treden, een gunstig oor te verleenen. Ten gevolge van eene gevatte koude werd hij ziek en na een geduldig lijden van vier maanden stierf hij. Hij werd den 4 Nov. 1885 op de Oosterbegraafplaats te Amsterdam ter aarde besteld. Nederig als hij was, had hij kort voor zijn overlijden aan Ds. Van Son verzocht, dat hij zijn graf *geen woord* zou gesproken worden.

Een jaar na Mitze's overlijden moest het Christelijk onderwijs ook Nicolaas Mattheus Feringa door den dood verliezen. Hij werd den 15 October 1820 te Groningen geboren, alwaar zijn vader, Jan Feringa, rijksambtenaar was. Wegens zijne ambtsbezigheden kon zijn vader weinig te huis zijn, zoodat zijne moeder, Frouwke Karels, zich hoofdzakelijk met de opvoeding der kinderen moest belasten. De ouders vestigden zich later in andere plaatsen, zoodat de kleine Nicolaas zijn eerste onderwijs ontving te Kommerzyl bij den onderwijzer Vriemont en te Nieuwe Pekela bij den onderwijzer Wolters. Den 11 October 1837, toen hij 17 jaren oud was, deed hij te Oude Pekela zijn examen voor den 4^{en} rang en werd toen ondermeester te Sappemeer. Zijne moeder had zich bij de Afscheiding aangesloten, en daar Feringa dikwijls met haar ging naar de „Gezelschappen,” was hij op deze wijze getuige van de wijze, waarop de „Afgescheidenen” van regeeringswege werden vervolgd. In 1840 werd hij als „meester” in een bijschooltje te Beesterhagen, gem. Beerta, aangesteld. In dat voor hem zoo merkwaardige jaar mocht hij komen tot de volle overgave des geloofs en leerde hij den Heiland kennen als ook voor *zijne* zonden gestorven. Intusschen oefende hij zich zelve in alle vakken, waarin op het 3^e rangexamen

werd ondervraagd, en hij was zoo gelukkig, dat hij den 20 Maart 1842 met goed gevolg dat examen aflegde voor eene Commissie, die Prof. Hofstede de Groot tot voorzitter en Van Swinderen tot secretaris had. Tot 1845 was hij te Beesterhagen werkzaam. Tijdens zijne werkzaamheid aldaar hield hij des Zondags geregeld Bijbeloefening, waardoor hij veel vijandschap tegen zich verwekte. Men schold hem „den beroerder”, men dreigde hem en wierp zelfs de glazen bij hem in. Toch wist hij zich in veler harten eene plaats te winnen, want toen hij Beesterhagen verliet, werd hem een allergunstigst getuigschrift overhandigd aangaande zijn werk aldaar, geteekend door C. J. Onnes, H. B. Dijken, Paul F. Bastiaans en S. R. Derksema. Had hij te Beesterhagen zijn 3^{en} rang verkregen, den 16 Oct. 1844 mocht hij het genoegen smaken, aldaar ook zijn 2^{en} rang te behalen. In 1845 trok hij nu als ondermeester naar Appingadam bij den hoofdonderwijzer Steenhuis en werd den 15 Jan. 1847 door het dagelijksch bestuur van Appingadam tot „onderwijzer bij de opgerichte school te Solwert” benoemd. Hij nam deze benoeming aan en toonde te Solwert, zowel in theorie als in praktijk, een goed schoolmeester te zijn, zoodat hij al spoedig de gunst mocht verwerven van Dr. W. Gleuns Jr., den schoolopziener. Zijn salaris was evenwel gering, doch hij vermocht het te verbeteren, doordat hij door de stemgerechtigden te Leegkerk tot koster en voorzanger der Herv. Gem. werd benoemd. Zijn Christelijk beginsel deed hem evenwel de gunst verliezen van het dagelijksch bestuur te Appingadam, dat een ander in zijne plaats benoemde. Gelukkig was het, dat Ds. O. G. Heldring te Hemmen van zijn geloofstrouw kennis bekomen had en hem daarom aan den kleinen kring, die te Amsterdam pogingen aanwendde, eene school voor haveloozen op te richten, aanbeval. Hij was 29 jaren oud, toen hij de benoeming te Amsterdam ontving. Hij zag in dit alles de besturende hand Gods, zoodat hij de benoeming aannam en den 22^{en} Oct. 1849 naar Amsterdam vertrok.

De school voor haveloozen was in de Tuinstraat met 40 leerlingen geopend. Toen Feringa overkwam, was zij evenwel gevestigd aan de Brouwersgracht, boven eene steenkooperij. Spoedig won de nieuwe inrichting zoo zeer de liefde van het Christenvolk, dat men eene renteloze leening van *f* 18000 sloot, waarvoor men de gebouwen van de azijnmakerij *de Zwaan* kocht, welke gelegen waren in de Bloemstraat, hoek Lijnbaansgracht. Deze gebouwen werden tot eene doelmatige school ingericht en in 1853 trok Feringa met zijne haveloozen er heen, om er den zoo nuttigen arbeid voort te zetten.

Den 8 April 1856 werd de school van meester Feringa zelfs met een bezoek van Z. M. den Koning vereerd. Drie verzen van het nieuwe Wilhelmuslied werden gezongen. Op verlangen des Konings werd onderzocht, of de haveloozen den inhoud van het lied verstonden. Volgaarne voldeed Feringa hieraan en naar aanleiding van het lied vond hij gelegenheid met zijne leerlingen te spreken over het ontstaan van een zelfstandig Nederland, als gewrocht der Hervorming, waarbij de Heere God Prins Willem van Oranje als een uitnemend werktuig had willen gebruiken. Na ruim een uur in de inrichting te hebben doorgebracht, vertrok Z. M., zeer voldaan over hetgeen hij gehoord en gezien had, terwijl de kinderen hem toezongen Ps. 134 : 3.

Ongehuwd was Feringa te Amsterdam gekomen. In 1856 evenwel huwde hij met Mej. Robertha Elisabeth Versteeg, met welke beminnelijke en wijze vrouw hij een dertigtal jaren in zeer gelukkigen echt mocht doorbrengen. Van zijne twee kinderen overleed de een reeds jong, terwijl de ander later als dienaar des Woords in het Koninkrijk Gods mocht arbeiden.

Doch werkzaam als hij was, beperkte hij zijn arbeid niet enkel tot de school. Vergezeld van sommige leden van zijn bestuur, zocht hij de ouders zijner leerlingen op en werd daardoor een helper en vertrooster voor menig verlatene. En ook des Zondags kon hij niet rusten. Hij hield dan Zondagsschool, om zodoende ook leerlingen, die daags niet onder zijn invloed waren, nog ten zegen te zijn.

Met lust volbracht Feringa zoowel in school als daarbuiten zijn moeilijken en veelsoortigen arbeid. Doch in zijne haveloozenschool was hij in zijne kracht. Hij wist de kinderen uit stegen en sloppen, als het ware van de straat opgeraapt, bij elkander te houden en ze te onderwijzen. Hij gewende ze aan tucht en gehoorzaamheid, wist hun liefde en vertrouwen voor zich in te boezemen en had invloed op hen. Het was waarlijk een lust meester Feringa te zien arbeiden onder zijne haveloozen, toen het getal dezer saamgeraapte kleinen tot honderdtallen was aangegroeid. Hij had onder die schare vagebonden en deugnieten evenveel tucht en orde, als men kon opmerken op scholen, waar kinderen uit burgerlijke gezinnen werden onderwezen, en zijne leerlingen waren aan hem gehecht met meer liefde, dan men op menige andere school kon vinden. Was het wonder, dat zijne school niet alleen door den Koning, maar ook door H. M. de Koningin Sophia en andere hooggeplaatsten werd bezocht en om het zeerst geprezen?

In 1854 behoorde Feringa tot de oprichters der *Vereen. v. Chr. onderwijzers*. Hij kreeg later zitting in het bestuur dier vereeniging; toen hij stierf, was hij er vice-voorzitter van. Vooral als paedagoog toonde hij zeldzame begaafdheid en was hij met buitengewone bekwaamheid toegerust. Ruim van hart als hij was, betoonde hij steeds de grootste behoefte aan broederlijken omgang met allen, die den Heere Jezus beleden als hun God en Zaligmaker, al verschilde hij met hen in velerlei opzichten van inzicht en practijk. Dit beginsel wilde hij, vooral op het gebied der Chr. school, in den ruimsten zin zien toegepast. Toen hij dan ook in den laatsten tijd zijns levens de vrienden van het Chr. onderwijs door de kerkelijke kwestie verdeeld zag, vermaande hij hen dringend, om op schoolgebied ten minste dan toch één te blijven en op zijn sterfbed zeide hij tot zijn zoon: „zeg toch aan de vrienden van Christelijk Nationaal School-onderwijs, dat zij te zamen blijven!”

Van de Vereeniging voor Chr. Nat. Schoolonderwijs was hij den 30 Oct. 1860 een der oprichters en meer dan 25 jaren heeft hij die vereeniging als secretaris met talent en ijver gediend. In die betrekking trad hij vooral in den schoolstrijd op den voorgrond. En daartoe bezat hij alle noodige eigenschappen, die van een warm hart, een verstandig hoofd en een veelzijdige ontwikkeling.

Des Donderdagsavonds hield hij te Amsterdam voor de volwassenen Bijbellezingen. Zeer talrijk werden deze bezocht, vooral in de eerste tijden van zijne werkzaamheid te Amsterdam, toen die Bijbellezingen in de Bloemstraatschool gehouden werden.

Aan de machtige beweging van het volkspetitionnement nam hij een werkzaam aandeel; later heeft hij er een Gedenkboek van geschreven. Van de *Unie* was hij, evenals van alles, wat in het belang van het Chr. onderwijs was, een ijverig voorstander.

Den 27 Nov. 1886 is Feringa, na een 37jarigen arbeid te Amsterdam, zooals op zijn grafzerk staat, „in den Heere ontslapen.” -- Zijn stoffelijk overschot vond eene rustplaats op de Oosterbegraafplaats.

„Waarom moest een man als Feringa en juist in deze zware tijden ons ontnomen worden?” vroeg menig vriend van het Chr. onderwijs, doch om er in stilte bij te voegen: „Misschien is hij weggenomen voor den dag des kwaads.”

In zijn: *Het reveil in Nederland* schreef W. van Oosterwijk Bruin over den beminden overledene: „Groot en goed was de nederige meester van de Haveloozen; een der meest beminnelijke typen uit de zoo verschillende mannen van het reveil. De gesprekken, die ik

soms met hem mocht houden, zijn mij even onvergetelijk gebleven, als de aanblik van zijne aantrekkelijkheid voor kinderen, die hij door zijnen ernst en zijne liefde regeerde, en zijn open gelaat, dat telkens een glimlach vertoonde, die evenals zijn helder oog het vriendelijk licht weerkaatste, dat geheel zijne ziel vervulde. Men schonk hem terstond zijn volkomen vertrouwen en verwonderde zich niet, dat de kleine vagebonden het deden; zij wisten, hoe meester Feringa het verdiende en er nooit misbruik van maken zou. Zoo ooit aan iemand, dan vertelden zij aan hem alles, wat zij op het hart hadden; en dat alles was vaak heel wat."

HOOFDSTUK LXX.

DE KAMER OP HET DOODE PUNT EN DE GRONDWETS- HERZIENING MISLUKT.

Onder het liberale ministerie Kappeyne van de Coppollo (1877–1879) was, gelijk wij zagen, in 1878 de nieuwe wet op het lager onderwijs tot stand gebracht. Dit ministerie werd opgevolgd door dat van Van Lijnden van Sandenburg (1879–1883), dat weder het ministerie Heemskerk (1883–1888) tot opvolger had. Gedurende dit ministerie was de wensch naar eene grondwetsherziening meer algemeen geworden, vooral omdat sommige belangrijke vraagstukken, als de defensie, zonder herziening niet voldoende opgelost konden worden. In het bijzonder drong men van vele zijden aan op eene betere regeling van 't kiesrecht, dat, afhankelijk van den census, door de grondwet aan velen werd onthouden, die meenden er recht op te hebben. Bij de verkiezingen in 1884 ging de juichkreet onder de Nederlandsche geloovigen op: „De Kamer is om!” Zoo was het. Door samenwerking hadden de anti-liberalen in de Tweede Kamer de meerderheid van ééne stem verkregen, die zij evenwel weder verloren, toen een der conservatieve afgevaardigden (Wintgens) voor zijn lidmaatschap bedankte en door een liberaal werd vervangen. Nu stond de Kamer op het doode punt, 43 tegen 43, een treurig verschijnsel, daar elke beslissing voortaan van het toeval afhing. Aan dien toestand kon een einde gemaakt worden door vermeerdering van het getal afgevaardigden, dat belangrijk geringer was, dan de grondwet voorschreef. Maar een voorstel, om het getal op 96 te brengen, werd met 44 tegen 42 stemmen verworpen. In het begin van 1886

bereikten de ontwerpen tot grondwetsherziening de Tweede Kamer, doch met geringe kans op aanneming. Door de aaneengesloten en mannelijke houding der anti-revolutionnaire Kamerleden werd daarbij als eerste en onafwijsbare voorwaarde gesteld: verandering van art. 194, dat zoovele jaren dienst heeft moeten doen, om de Christelijke school te onderdrukken. Ook door de R.-Katholieke Kamerleden werd dit streven gesteund. Was de minister van Binnenlandsche Zaken oorspronkelijk van meening, het bewuste artikel onveranderd te laten, een beter inzicht bracht hem er evenwel later toe, om zelf het initiatief tot de wijziging te nemen. Hij bood het volgende voorstel aan:

„De inrichting van het openbaar onderwijs wordt door de wet geregeld. De openbare scholen zijn toegankelijk voor leerlingen zonder onderscheid van godsdienstige gezindheid.

„In of voor elke gemeente wordt lager onderwijs gegeven, voldoende aan de behoefte der bevolking.

„Het wordt, voor zooveel daarin niet op andere wijze is voorzien, van overheidswege verstrekt in openbare scholen; aldaar wordt het aan onvermogenen kosteloos gegeven.”

Het slot der laatste alinea onderging later eenige verandering en luidde toen: „het lager onderwijs wordt verstrekt, . . . voor onvermogenen kosteloos, voor anderen tegen betaling van een billijk schoolgeld.”

Tevens werd de vrijheid van onderwijs uit het bestaande artikel overgenomen.

Deze nieuwe redactie van art. 194 was een verbeterde, doch verre was het er nog af, dat zij aan het rechtmatig verlangen der Christelijk-historische richting zou kunnen voldoen. Van rechtsgelijkheid voor de wet was nog geen sprake. Toegestemd moest worden, dat in de grondwet voor het Nederlandsche volk, dat uit zoo heterogene bestanddeelen bestaat, niet alles kon geboekt worden, wat door één gedeelte van dat volk gewenscht werd; maar de bekrachtiging van de miskennis der hoogste en dierbaarste belangen van het Christen-volk in Nederland mocht in geen geval geduld worden. Daarom verdiende de poging der anti-revolutionnaire en Roomsch-Katholieke Kamerleden in de Tweede Kamer toejuicing, om voor de heiligste volksrechten op te komen, door hunne eischen in zake het onderwijs te formuleeren. Zij dienden het volgende voorstel in: „Art. 194 der grondwet wordt als volgt gelezen:

„Het onderwijs is een voorwerp van de aanhoudende zorg der regeering. Het geven van onderwijs is vrij. Het toezicht van de

Overheid op het onderwijs in het algemeen, de inrichting van het openbaar onderwijs en, voor zoover het lager onderwijs betreft, de aan de onderwijzers te stellen eischen van bekwaamheid en zedelijkheid worden door de wet geregeld.

„De openbare scholen zijn toegankelijk voor leerlingen, zonder onderscheid van godsdienstige gezindheid.

„In of voor elke gemeente wordt lager onderwijs gegeven, voldoende aan de behoefte der bevolking. Het wordt, zooveel daarin niet op andere wijze is voorzien, van Overheidswege verstrekt in openbare scholen -- voor onvermogenen kosteloos, voor anderen tegen betaling van een billijk schoolgeld.

„In de kosten van het bijzonder onderwijs kan, naar bij de wet te stellen regelen, uit openbare middelen worden bijgedragen, onverschillig of het onderwijs al of niet voldoet aan het in het vierde lid bepaalde vereischte voor de openbare scholen.

„De Koning doet jaarlijks van den staat der openbare en bijzondere scholen een uitvoerig verslag aan de Staten-Generaal geven.”

Terecht mocht de *Standaard* van 22 Maart 1886 schrijven: „Mantiger, bezadigder, bescheidener voorslag op het hoofdpunt van den politieken strijd is er wel nooit door eene machtige oppositie gedaan, dan thans door de rechterzijde in zake art. 194.”

Vele vrienden van het Chr. onderwijs werden evenwel door dit voorstel teleurgesteld, omdat ze verwacht hadden, dat althans eene poging zou zijn aangewend, om ook voor onvermogenen de vrijheid te bekomen om, desverlangd, evenzeer van de bijzondere als van de openbare school gebruik te maken. Gaarna hadden ze daarvoor de gestelde *mogelijkheid* van het subsidiëeren der Chr. scholen prijsgegeven.

De Tweede Kamer nam nu het gewichtige besluit, om Hoofdstuk X (onderwijs en armwezen) het eerst te behandelen. Doch alle pogingen, om tot een vergelijk te komen, mislukten, daar het regeeringsontwerp der grondwetsherziening, zoowel als de amendementen van verschillende zijden voorgesteld, verworpen werden.

HOOFDSTUK LXXI.

GRONDWETSHERZIENING, MAAR NIET VAN ART. 194. -- DE KWEESCHOOL. TE AMSTERDAM. -- BUIKSLOOT. -- DE KERKELIJKE STRIJD, OOK OP SCHOOLGEBIED.

Het ministerie Heemskerk diende, toen zijn ontwerp tot grondwetsherziening bij de Tweede Kamer geen genade kon vinden, zijn

ontslag in (1886), doch kwam op zijne aanvraag terug, toen de vorming van een anti-revolutionnair ministerie Mackay niet slaagde. Eene ontbinding der Tweede Kamer volgde, en bij de verkiezingen kreeg de liberale partij een kleine meerderheid. In de nieuwe Kamer was het verzet der rechterzijde tegen de herziening minder algemeen, zoodat deze in Februari 1887 met hoop op beteren uitslag ten tweeden male in behandeling kon komen. Zelfs slaagde men er in, het veelbesproken art. 194 zoodanig te wijzigen, dat de rechterzijde eenigermate tevreden kon wezen en eenige liberalen, die den schoolstrijd wenschten te zien eindigen, daarmede genoeg namen (amendement-Schaepman-Vos de Wael). Eenige dagen na de aanneming van dit amendement verklaarde zich de meerderheid der Kamerleden vóór de gewijzigde grondwet (17 Juni). Ook in de Eerste Kamer werden alle hoofdstukken der herziene grondwet goedgekeurd, uitgenomen het tiende, zoodat art. 194 (art. 192 der nieuwe wet) onveranderd bleef. Nog was de aanneming niet verzekerd, want na al 't voorgevallene bestond er gegronde vrees, dat in de nieuwe Staten-Generaal de vereischte meerderheid ($\frac{2}{3}$ der stemmen) niet zou gevonden worden. Toch werd de nieuwe grondwet aangenomen en, na bekrachtiging door den Koning, den 30 Nov. 1887 plechtig afgekondigd.

Het uitzicht, dat in den aanvang van 1886 scheen te bestaan op eene herziening van art. 194 der grondwet, was dus niet verwezenlijkt. Het onrecht, neêrgelegd in de grondwet van 1848 en hierin bestaande, dat geene bijzondere school ondersteuning uit de openbare kassen kon ontvangen, wanneer zij niet neutraal werd gelijk de openbare school, was evenwel niet bestendig. „Ik pensioneer u, als gij sterft!“ Dat had men vroeger op de Christelijke school toegepast. En dat onrecht was speciaal gekeerd tegen de *armen* onder de Christelijke ouders, die, zoo zij geene hulp van elders ontvingen, de kinderen naar de overheidsscholen moesten zenden, omdat zij daar kosteloos konden gaan en niet op de Chr. scholen. Dit had de ouders in verzoeking gebracht en was dus een indirecte gewetensdwang. Deze misstand was thans gelukkig weggenomen, want zoowel regeering als Tweede Kamer gaven aan het ongewijzigde art. 194 op eens zoodanige uitlegging, dat subsidie aan Chr. scholen wel geoorloofd was, waardoor zoowel anti-revolutionnair en als R.-Katholiek er vrede mede konden hebben.

Den 1 Sept. 1885 werd te Amsterdam de *Kweekschool voor Gereformeerde onderwijzers en onderwijzeressen* geopend met een dertigtal kweekelingen. Deze kweekschool bedoelde in de eerste plaats de

vorming van onderwijzers voor de Diaconiescholen te Amsterdam, van welker bestuur zij dan ook uitging, maar toch wenschte zij evenzeer dienstbaar te worden aan geheel het Christelijk onderwijs in ons vaderland. Men hoopte daarom, dat er ook kweekelingen van andere scholen, zoowel binnen als buiten Amsterdam, zouden geplaatst werden. Het onderwijs werd opgedragen aan den directeur H. Bijleveld, bijgestaan door twee leeraren.

Verschillende gemeentebesturen zagen het met leede oogen aan, dat jaarlijks de Uniecollecte bij de huizen zooveel opbracht. Door verordeningen op het collecteeren, waarbij het vragen van verlof aan den burgemeester geëischt werd, zochten ze dit tegen te gaan. Zoo bijv. te Middelharnis en te Buiksloot. In de laatste plaats werd in 1885 de collectant P. G. van Drunen veroordeeld tot *f* 10 boete of 1 dag gevangenisstraf. Dit vonnis werd bij hooger beroep door den Hoogen Raad bekrachtigd, ondanks de krachtige en uitstekende verdediging van Mr. Th. Heemskerk, die dit geheel belangeloos deed. Na de veroordeeling werden er nog pogingen aangewend, om door den Koning deze verordening vernietigd te krijgen, maar deze mislukten. De heer Van Drunen onderwierp zich later aan de verordening, daar hij wist, dat de burgemeester het verlof niet weigeren zou. Het beste protest tegen deze wijze van handelen was evenwel, dat men te Buiksloot eene Chr. school oprichtte.

Het jaar 1886 was zeer gewichtig voor het Chr. onderwijs door den strijd, die in dat jaar op kerkelijk gebied in al zijn hevigheid ontbrandde. Ook de school was in den kerkelijken strijd gemoeid, daar het gemeenlijk dezelfde personen waren, die zich inlieten met de Kerk en met de school. De scheuring in den boezem der Ned. Herv. Kerk was niet meer weg te nemen en bij de diepgaande beginselen, waar het om ging, was volkomen onpartijdigheid niet meer te verwachten.

Dat de vrienden van het Chr. onderwijs, door de kerkelijke twisten verdeeld, ook op schoolterrein niet meer eendrachtig waren, bleek vooral op de algem. verg. der Vereen. v. C. N. S., den 2 Juni 1887 te Amersfoort gehouden. Op die vergadering wees Dr. G. J. Vos Az. er op, dat er scholen waren, door de Vereen. v. C. N. S. gesubsidiëerd, „die gebruikt worden, om de Hervormde Kerk afbreuk te doen en te verwoesten. Hij weet niet, of dit der Hoofdcommissie bekend is, maar verklaart zich bereid namen te noemen en stukken over te leggen. In vroegere jaren heeft de Vereeniging altijd den steun en de hulp der Hervormde Kerk begeerd. Van den beginne

is de Hervormde Kerk in de Statuten als *de* Kerk genoemd. De „afgescheidenen" mogen daarom niet de scholen gebruiken, om de Kerk te benadeelen. Hij hoopt, dat dit ook door de Hoofdcommissie zal worden ingezien en zij het niet zal toelaten. Hij stelt daarom de volgende motie voor:

„Naar aanleiding van tot haar in kennis gebrachte feiten, verklaart de vergadering te verwachten, dat de in art. 1 harer Statuten gelegde grondslag door de Hoofdcommissie, waar noodig, door repressieve en preventieve maatregelen gehandhaafd en tegen elke beperking of verscherping bewaard zal worden." (Men zie blz. 5 van het *Verslag*).

Hiertegen merkte prof. F. L. Rutgers op: „Evenmin is als een feit te constateeren, dat er scholen zijn, die gebruikt worden om de Kerk te ondermijnen. Ook heeft spr. bezwaar tegen preventieve maatregelen; men zou daardoor gedwongen worden, om te beginnen met alle subsidiën aan alle besturen te ontnemen, of althans moeten „schorsen", zoodra er in eene school godsdienstoefening gehouden werd. Er bestaat verband tusschen onze vereeniging en de Kerk. Maar waar zoekt men dat verband? Men wil het vooral niet gezocht hebben in de belijdenis, maar wel in de organisatie.

„Het is, naar de meening van Dr. Vos, eene ondermijning der Kerk, als de formulieren van eenigheid in de vereeniging op den voorgrond treden, maar in een verband komen met de organisatie, dat is geen ondermijning." (Blz. 6).

HOOFDSTUK LXXII.

TWEEDRACHT ONDER DE VRIENDEN DER VEREENIGING VOOR CHRISTELIJK NATIONAAL SCHOOLONDERWIJS.

Dr. G. J. Vos Az., Dr. Rutgers beantwoordende op de algem. verg. der Vereen. v. C. N. S. van 2 Juni '87, zei, dat hij zich niet in de politieke en kerkelijke kwestieën wilde verdiepen, maar hij meende er op te moeten wijzen, dat de Vereen. v. C. N. S. van den aanvang af bedoeld had, zich met de kerkeraden in betrekking te stellen in haar reglementair verband, maar dan ook alleen met kerkeraden, die als wettig werden erkend. Hij meende geen enkel woord van zijne motie terug te moeten nemen. Preventieve maatregelen waren z. i. nog iets anders dan alleen het intrekken van subsidie; er konden

circulaires verzonden worden. Hij achtte zich verplicht er op te wijzen, dat iedere persoon, gemeente of Kerk, die feitelijk ontrouw wordt aan hare beginselen, door God met doodigheid wordt gestraft. En wat betreft de bewering, dat er geen feiten zijn, hij kon een handvol correspondentiën overleggen.

Mr. Th. Heemskerk merkte op, dat de Hoofdcommissie wel eens iets vernomen had van godsdienstoefeningen in de gebouwen van scholen, die door de Vereeniging gesubsidiëerd werden. Officieel evenwel niets, want het ging de Hoofdcommissie niet aan. Als op eene plaats het kerkgebouw in handen der doleerenden is en de niet-doleerenden houden godsdienstoefening in het schoolgebouw, dan zou de Hoofdcommissie ook daar niets tegen hebben. Die commissie was z. i. geroepen om te letten op het *onderwijs*, of dit met orde werd gegeven en of het beantwoordde aan de beginselen der Vereeniging. Wat dan verder plaatselijk tot geestelijke ontwikkeling komt of niet komt, daarmede had de Hoofdcommissie zich niet te bemoeien. Indien de vergadering besluiten mocht, dat geen subsidie mocht worden gegeven aan eene school, in het gebouw waarvan godsdienstoefeningen plaats hebben, dan zou hij niet langer lid der Hoofdcommissie willen zijn.

Ds. S. D. van Veen zei, dat hij zijn geld niet geven kon voor een gebouw, dat gebruikt werd, om de Hervormde kerk tegen te werken. Daarom wenschte hij, dat de schoollokalen door geen van beide partijen gebruikt werden. Overigens drong hij er op aan, dat men billijk zou zijn en bedenken moest, dat ook de doleerenden rechten hebben.

Dr. G. J. Vos merkte hierop aan, dat men niet te doen had met eene te constitueeren, maar met eene geconstitueerde vereeniging. Het ging z. i. niet aan om, met het oog op de historie, rekening met de doleerenden te houden. Dezen kende men in de Vereeniging niet, slechts Afscheidenen, Lutherschen en Hervormden. Bovendien waren voor de scholen gelden verstrekt door hen, tegenover wie het onbetamelijk was, die scholen nu te gebruiken, om de reglementaire kerk af te breken. Er waren vele relatiën gemaakt tusschen kerkgemeente en schoollokalen. Die scholen mochten niet gebruikt worden tot verwoesting van eene vóór 1886 bestaande Kerk.

Ds. S. D. van Veen diende nu de volgende motie in:

„Christelijke-schoolgebouwen, door de vereeniging gesubsidiëerd, mogen op geenerlei wijze en door geen der partijen in den kerke-lijken strijd gebruikt worden, behoudens verkregen rechten, die

de eene of andere kerkelijke gemeente heeft op het gebruik en de bestemming dezer gebouwen."

Deze laatste zinsnede had hij er bijgevoegd, omdat de opmerking was gemaakt, dat er scholen waren met eene bepaalde bestemming, zoodat er rechten op waren verkregen, die natuurlijk moesten worden geëerbiedigd.

Dr. G. J. Vos trok nu zijne motie in, om te voorkomen, dat de vergadering uiteengaan zou, zonder een besluit te nemen. Wat de statuten betreft, hij meende, dat de doleerenden daarbuiten stonden, tenzij zij zich ook tot een kerkgenootschap constitueerden. Hij ondersteunde de motie van Ds. Van Veen. Men had beweerd, dat er geen feiten genoemd zijn, maar als een onderwijzer door zijn bestuur zoodanig werd tegengewerkt, dat hij naar eene andere betrekking moest omzien, en een ander tot hem (Dr. Vos) moest vluchten, om niet mishandeld te worden . . . .

Hier werd Dr. Vos in de rede gevallen door Ds. J. Langhout, die hem vroeg, of hier sprake was van den onderwijzer Van Binnendijk. Indien ja, dan betuigde Ds. Langhout, dat hetgeen Dr. Vos omtrent dien onderwijzer gezegd had, onwaar was.

Mr. Th. Heemskerk vond de motie-Vos zeer onschuldig, doch hij meende, dat de motie-Van Veen leiden moest tot ontbinding en het was juist op zulk eene motie, dat hij de portefeuillequestie gesteld had. En wat het zeggen van Dr. Vos betreft: wij kennen geen doleerenden, dan alleen wanneer zij zich tot een kerkgenootschap constitueeren, hij achtte, dat deze daardoor de Vereen. v. C. N. S. wilde dwingen, een kerkrechterlijken weg te volgen. Zoo droeg men z. i. het kerkelijk conflict in de Vereeniging. Ook meende hij, dat men plaatselijk wel deed, zooveel mogelijk de godsdienstoefening niet in de scholen te doen houden.

Nadat Ds. Van Veen nog verklaard had zijne motie te wijzigen, door de woorden „Christelijke-schoolgebouwen" te vervangen door „lokale voor Christelijke scholen" en Dr. Vos op de opmerking, dat er in de schoollokale altijd geëvangeliseerd was, had geantwoord, dat de doleantie geen evangelisatie was, werd de motie in stemming gebracht en nu met 52 tegen 43 stemmen verworpen.

De gevolgen van deze beslissing bleven niet uit. Tenminste op blz. 193 van zijn: *Groen van Prinsterer en zijn tijd* (1857-1876) verklaart Dr. G. J. Vos Az.:

„De Vereeniging voor C. N. S., die op de in 1887 te Amersfoort gehouden vergadering in beginsel gebroken had met de in hare

statuten en geschiedenis uitgedrukte bedoeling, om nl. met de Ned. Herv. Kerk zooveel mogelijk saâm te werken aan het geestelijk welzijn van hare jeugdige leden, heeft door tegen haar kerkelijk standpunt gerichte handelingen van de Hoofdcommissie op de jaarlijksche algemeene vergaderingen niet af-, maar veeleer goed te keuren, getoond op den ingeslagen weg voort te willen gaan."

De Hervormden begonnen de Vereen. v. C. N. S. te wantrouwen en waren over haar niet tevreden. Men vond, dat de doleantie te sterk werd vertegenwoordigd in de Hoofdcommissie der Vereeniging; men achtte hare beslissingen in betrekking tot de scholen te Anjum en te Scharnegoutum partijdig en zag er begunstiging der doleerendgezinden in. Velen verlieten daarom de Vereeniging. Anderen bedankten voor hun lidmaatschap „wegens het gebeurde met den onderwijzer te Monnikendam."

De strijd op kerkelijk gebied was mede oorzaak, dat de Uniecollecten telkens minder opbrachten.

HOOFDSTUK LXXIII.

EEN ANTI-REVOLUTIONNAIR MINISTERIE.

De grondwet van 1887 bepaalde, dat de Tweede Kamer uit honderd leden moest bestaan, die voor vier jaren gekozen worden, tegelijk aftreden en dadelijk herkiesbaar zijn. De Eerste Kamer moest bestaan uit vijftig leden. Bovendien vermeerderde de nieuwe grondwet het getal kiezers aanzienlijk, maar schonk nog geen algemeen kiesrecht. Bij de verkiezingen, welke op voorschrift van de grondwet binnen vier maanden na hare afkondiging (30 Nov. 1887) moesten plaats hebben, sloten zich de radicalen en de sociaal-democraten, voor zoover zij geen eigen candidaten stelden, bij de nauw vereenigde Anti-revolutionnair en Katholieken aan. Het gevolg was, dat de liberalen bij de stembus de nederlaag leden, de conservatieve partij zoo goed als verdween en de leider der sociaal-democraten, Domela Nieuwenhuis, een zetel in de Kamer van 100 verkreeg. In de Tweede Kamer kon nu de rechterzijde den toon aangeven, terwijl in de Eerste Kamer de liberale partij eene zeer sterke meerderheid behield. Het ministerie Heemskerk, dat zich door den steun der liberalen zoo lang had staande gehouden, trad af, nog vóór de bijeenkomst

JHR. MR. A. F. DE SAVORNIN LOHMAN.

der nieuwe Kamers (April 1888) en werd vervangen door 't ministerie Mackay (1888--1891), waarin Keuchenius, bekend door zijn langdurig lidmaatschap van de Tweede Kamer, de portefeuille van Koloniën aanvaardde. Daar in het begin van 1890 de begrooting van Koloniën door de Eerste Kamer werd verworpen, trad Keuchenius af, die door Mackay werd opgevolgd, terwijl Jhr. Mr. A. F. de Savornin Lohman als minister van Binnenlandsche Zaken optrad.

Een Anti-revolutionnair ministerie was opgetreden. Dat was waarlijk eene overwinning voor de vrienden van het Chr. onderwijs. De 10e jaarvergadering der *Unie*, den 18 Oct. 1888 te Utrecht gehouden, werd door haren voorzitter, Jhr. Mr. A. F. de Savornin Lohman, geopend met de volgende woorden:

„Een tijdperk van 10 jaren van buitengewone werkzaamheid ligt achter ons. Wie herinnert zich niet, wat aan 1878 vooraf ging? Een machtige partij heerschte over ons. Met volharding werd de strijd om recht gestreden, maar hoe dat volk om recht riep, immer was het antwoord der overheerschende partij: „geen enkele penning voor de vrije Christelijke school -- alles voor het neutrale staatsonderwijs.” Groen, die groote veldheer, was gestorven en met hem scheen de Anti-revolutionnaire partij ten grave gedaald. Niet meer dan 9 Anti-revolutionnaire leden hadden wij in 1878 in de Tweede Kamer. Toch deden dezen, wat zij vermochten, hoewel onze tegenstanders met steeds stouter grepen in de schatkist tastten, om het Christelijk onderwijs onder het gewicht van tonnen gouds te verpletteren. Wat Ds. Buytendijk toen zeide: „het wordt nu onmogelijk, tegen den geldstroom op te roeien,” scheen gegrond. Nam men in 1860 reeds *twee millioen* uit 's lands kas ten behoeve der openbare school, in 1878 was die som tot *zeven millioen* geklommen. Toch bleef de vrije school zich ontwikkelen. En daarom: *meer* geld aan de openbare school! Dat was het parool der schoolwetmannen van 1878, zoodat dan ook de kosten in 1883 tot de fabelachtige som van *vijftien millioen* stegen en nog jaarlijks *elf millioen* bedragen. Hoe zouden wij met onze scholen daartegen bestand zijn! Inderdaad, had in 1878 ons volk er de bijl bij neêrgelegd en gezegd: „wij kunnen niet langer,” het zou begrijpelijk geweest zijn.

„In 1878 was ook ik onder de deputaten, die het smeekschrift aan den Koning zouden aanbieden, en ontmoette toen Dr. A. Kuyper, dien ik nog niet van nabij kende, wijl ik nog weinig met hem in aanraking was geweest. Op eene wandeling in Apeldoorn sprak ik met hem over de toekomst van ons volk. Hij wees er op, dat wij,

aan de regeering gekomen zijnde, zware plichten zouden te vervullen hebben; en toen ik mij eenigszins verrast over die woorden betoonde, en hem vroeg, of hij dan meende, dat *wij* ooit aan het roer zouden komen, antwoordde hij: „*Binnen 10 jaren zit gijlieden op de plaats der liberale partij.*”

„Ik betwijfelde dit, en dacht dan ook dadelijk aan hetgeen men toen reeds van Dr. Kuyper zeide, dat hij nl. een man van groote verbeeldingskracht was, maar van weinig practisch inzicht. Intusschen, de uitslag van de stemming op 6 Maart j.l. en het optreden van deze regeering was de letterlijke vervulling dezer profetie en heeft bewezen, dat het politiek doorzicht van Dr. Kuyper beter was dan het mijne.

„Waarlijk, er is reden, om verbaasd te zijn, over wat in de laatste jaren is geschied. Voor dien ommekeer dient Gode dank gebracht te worden en naast Hem aan den man, die Groen in 1876 opvolgde en zijn strijd onder Gods zegen met zoo gelukkigen uitslag heeft voortgezet.

„Geheel de toestand is veranderd, want niet alleen kwamen onze tegenstanders in de minderheid, maar ook uit hun kamp gingen stemmen op voor het betrachten van rechtvaardigheid bij de oplossing der schoolquaestie.”

Ja, men *was* vooruitgegaan. Had men vroeger met ministers te doen, die den onkundige speelden en vroegen: noem mij feiten, zeg mij, wat u in den weg staat; thans mocht men roemen op een minister, die schreef: „De ontwikkeling en uitbreiding van het bijzonder onderwijs is natuurlijk en verblijdend. Natuurlijk, wijl wellicht nergens meer dan hier te lande de overtuigingen op godsdienstig gebied zoo sterk uiteenloopen en de openbare school niet kan voldoen aan hen, die een ander onderwijs voor hunne kinderen verlangen dan het zoogenaamde neutrale, dat op die school gegeven wordt. Verblijdend, wijl juist uit die groote toeneming van bijzondere scholen blijkt, hoe groote waarde de ouders hechten aan het aan hunne kinderen te geven onderwijs.”

In het bijzonder was het optreden van dit ministerie eene verassing voor de oud-Klokkenbergers, daar immers de minister van Binnenlandsche Zaken een oud-leerling van den Klokkenberg was.

MR. Æ. BARON MACKAY.

HOOFDSTUK LXXIV.

DE ONDERWIJSWET VAN HET MINISTERIE-MACKAY. — DE SCHOOLRAAD.

Met medewerking van een aanzienlijk getal liberalen mocht het aan het anti-rev. ministerie gelukken eene herziening der wet op het lager onderwijs tot stand te brengen, waarbij de subsidiëering der bijzondere scholen in de wet werd opgenomen.

Het jaar 1889 was daarom voor het Chr. onderwijs zeer belangrijk. Den 8 Dec. toch van dat jaar werd onder het anti-rev. ministerie-Mackay de nieuwe wet op het lager onderwijs aangenomen, die aan de achterstelling van de bijzondere school in beginsel een einde maakte en den schoolstrijd een geheel nieuw stadium deed intreden. Moesten de wetten van 1857 en 1878 worden ten uitvoer gelegd door de gemeente en de Rijksambtenaren, de wet van 1889 stelde *de Christenen* zelve in de gelegenheid, de wet uit te voeren in den geest als door de regeering bedoeld werd. De schoolwet van '57 had het 21 jaren uitgehouden; die van '78, zoo hoogelijk geroemd, kon maar elf jaar halen.

De tijden waren wel veranderd. Groen „de veldheer zonder leger,” moest zoo dikwijls klagen, dat hem in de Kamer, als hij streed voor de Vereen. v. Chr. Nat. schoolonderwijs en voor de Chr. school, niet de minste medewerking of aanmoediging te beurt viel. Thans echter was er een minister van Binnenlandsche Zaken, die, gesteund door de meerderheid van ons Parlement, de belemmeringen, die de ontwikkeling van het Chr. onderwijs tegenhielden, uit den weg hielp ruimen. De regeering erkende door de wet van '89 de rechtsgelijkheid van het openbaar en het bijzonder onderwijs; ze nam notitie van de Chr. scholen; ze rekende er mede.

Wilden de bijzondere scholen aanspraak maken op de bij de wet toegekende rijksbijdrage, dan moesten ze van een voldoende aantal onderwijzers voorzien zijn. Scholen met minder dan 41 leerlingen konden met één hoofdonderwijzer volstaan en ontvingen 250 gld. subsidie per jaar; scholen met 41-90 leerlingen moesten bij het hoofd één onderwijzer hebben en kregen jaarlijks 400 gld. ondersteuning; enz. Ook werden aan bijzondere normalessen *f* 500 en aan hoofden van Chr. scholen *f* 300 toegekend voor elken kweekeling, dien zij gedurende 4 of meer jaren tot onderwijzer hadden opgeleid.

Een eerste gevolg van de aanneming der wet van 1889 was,

dat de heeren Jhr. Mr. A. F. de Savornin Lohman en Th. Mackay, namens de Anti-rev. Kamerclub een schrijven richtten aan de besturen der *Vereen. v. Chr. Nat. schoolonderwijs*, van de *Vereen. v. Geref. schoolonderwijs*, van de *Unie* en van de *Vereen. v. Chr. onderwijzers en onderwijzeressen in Nederland*, waarin zij de wenschelijkheid betoogden van een samenkomst dezer besturen, teneinde te overleggen, hoe de thans door de wet toegezegde voordeelen het best in het belang van het bijzonder onderwijs konden worden aangewend. Deze samenkomst had dan ook den 6 Febr. 1890 plaats en het resultaat der gehouden besprekingen was, om een organisatieplan voor de Chr. scholen gereed te maken. Den 24 Febr. werd een tweede vergadering gehouden, waarin het ontworpen organisatieplan besproken, hier en daar verduidelijkt en eindelijk met algemeene stemmen aangenomen werd. Den 18 Maart hechtten de vier Hoofdbesturen, na enkele wijzigingen er in aangebracht te hebben, hunne goedkeuring er aan, zoodat het vastgesteld was en hiermee *de Schoolraad voor scholen met den Bijbel* was tot stand gekomen.

In de vergaderingen der schoolcommissie te Voorthuizen en Zwartebroek, den 8 April en 24 Juli 1888, was reeds, onder voorzitterschap van Dr. W. van den Bergh, op verband tusschen de scholen onderling aangedrongen *en over deze zaak een Rapport uitgebracht. (Zie blz. 24 van het 2e jaarverslag der Chr. scholen te Voorthuizen en Zwartebroek).*

Den 17 Sept. 1888 werd de Chr. school te Voorthuizen aan hare bestemming gewijd. Bij die gelegenheid werd er in den namiddag eene samenkomst gehouden door de afgevaardigden van zes schoolbesturen, zijnde het bestuur uit Voorthuizen en vijf andere uit den omtrek. Onvoorbereid als de vergadering was, durfde zij geen oordeel in deze zaak uitspreken, maar zij wees bij stemming een drietal schoolbesturen aan, om naar aanleiding van bovenbedoeld Rapport over „Verband tusschen de scholen onderling” deze zaak nader te overwegen en den schoolbesturen van advies te dienen. Onder leiding van Dr. W. van den Bergh als voorzitter, of van den heer I. J. Schussler van Nijkerk als vice-voorzitter en met J. van der Waals, Hoofd der Chr. school te Nijkerk, als secretaris, hadden belangrijke gedachtenwisselingen plaats. Het gevolg hiervan was, dat een „Rapport over inwendig en onderling schoolverband ter overweging aan de Besturen en Hoofdonderwijzers van scholen met den Bijbel in Nederland, de vereenigingen voor Chr. Nat. en voor Geref. schoolonderwijs, de vereenigingen van Chr. onderwijzers en onderwijzeressen en de Unie” in 1889 aan alle Chr. schoolbesturen en

hoofdonderwijzers werd toegezonden. 't Aantal ingekomen betuigingen van adhesie, zooals die voor 1 Jan. 1890 bij den heer R. Ferwerda, hoofd der Chr. school te Harderwijk, waren verzocht, bedroeg 3 à 4. Dit èn de spoedig daarop in hevige mate toenemende ziekte van Dr. Van den Bergh, alsmede 't schrijven in 1890 van de Anti-Rev. Kamerclub, waaruit de Schoolraad geboren is, deden de Commissie den arbeid staken.

De bovengenoemde *Schoolraad* is samengesteld uit 12 gedelegeerden, gekozen door de vier Algemeene Vereenigingen voor Chr. onderwijs, 12 gedelegeerden, gekozen door de Schoolbesturen, die zich bij den Schoolraad hebben aangesloten en 1 lid, gekozen door de 24 genoemde gedelegeerden; samen dus uit 25 leden.

De *Schoolraad* stelde zich ten doel, de scholen met den Bijbel te hulp te komen in al datgene, wat geacht kan worden allersamen schappelijk belang te zijn en wel met name: 1. bij de bevordering van oprichting van scholen met den Bijbel; 2. bij de bevordering van den paedagogischen bloei der scholen; 3. bij de beslechting van *gewone* geschillen, die in den boezem der scholen rijzen mochten; 4. bij de beslechting van *kerkelijke* geschillen, die in den boezem der scholen mochten voorkomen; 5. bij de regeling van het pensioenwezen der onderwijzers; 6. bij de handhaving en verbetering van de rechtspositie dezer scholen.

Optredende als *Schoolraad* voor de scholen met den Bijbel, verstond hij hieronder alle scholen voor gewoon en uitgebreid Lager Onderwijs, waarvan het Schoolbestuur, *afgezien van bijzonder kerkelijke belijdenis, verklaart, den Bijbel of de H. Schriftuur als Gods Woord, en alzoo als den eenigen regel van wat we te gelooven en te doen hebben, ook voor zijn school te aanvaarden.*

Elk Schoolbestuur bleef te allen tijde vrij den band met deze organisatie los te maken, alleen met deze uitzondering, dat dit, hangende een geschil, waarin òf dit Bestuur, òf een lid er van, òf de onderwijzer scheidsrechterlijke uitspraak had ingeroepen, eerst mogelijk werd, na afloop van deze uitspraak.

De *Schoolraad* wenschte stiptelijk de grenzen tusschen zijn College en de Hoofdbesturen te eerbiedigen.

De Vereenigingen voor Chr. Nat. en voor Geref. Schoolonderwijs bleven dus zorgen voor de stichting en instandhouding van scholen met den Bijbel en de opleiding van onderwijzers, alleen zouden ze, behoudens een kleine uitzondering, de scheidsrechterlijke uitspraak opdragen aan den *Schoolraad* en zouden hem, zonder hiermee van

eigen bevoegdheid tot inspectie afstand te doen, het recht verleenen, om de bij den Schoolraad aangesloten scholen te inspecteeren.

De Bond *De Unie: Een school met den Bijbel* zou zich blijven ten doel stellen, de algemeene offervaardigheid ten bate van de scholen met den Bijbel, met name door de groote jaarlijksche collecte en het doen houden van voordrachten, aan te moedigen en gelijkmatig te leiden, terwijl ook de Vereeniging van Christelijke onderwijzers op den ouden voet de belangen van den onderwijzersstand zou blijven behartigen.

Ter bevordering van *oprichting van scholen met den Bijbel* benoemde de *Schoolraad* eene commissie van 7 leden; ter bevordering van den bloei der scholen op *paedagogisch terrein* zou de *Schoolraad* de inspectie regelen en eene commissie van 20 leden benoemen, die de invoering van een deugdelijk leerplan ter harte moest nemen; het ontstaan en eenparig in gebruik nemen van deugdelijke school-literatuur moest bevorderen en na een ingesteld onderzoek diploma's aan de candidaat-onderwijzers moest uitreiken. Voor de beslechting van *gewone* geschillen benoemde de *Schoolraad*, uit of buiten zijn midden, eene commissie van 5 leden, waarin ook onderwijzers zitting moesten hebben, welke commissie plicht en macht werd toegekend, om partijen mondeling en schriftelijk te hooren en uitspraak te doen. Geschillen, die zij niet ten einde kon brengen, moest zij aan den *Schoolraad* ter beslissing opzenden. Voor de geschillen van *kerkelijken aard* benoemde de 'Schoolraad eene commissie van 7 leden, die in last had: *a.* ter voorkoming van al zulke geschillen regelen van samenwerking van kerkelijk onderscheiden ouders in advies te geven; *b.* bij de oprichting van scholen, desgevraagd, de statuten van het Schoolbestuur op dit punt na te zien, en *c.* bij gerezen geschillen eene beslechting mogelijk te maken. Aan deze rechtspraak zouden *niet* onderworpen zijn de geschillen van *kerkelijken aard*, waarvoor in de statuten der scholen zelve reeds voorziening geboden is. Voor de zaak der *pensioneering* van onderwijzers en de *verzorging* van hunne weduwen en weezen benoemde de *Schoolraad* eene commissie van 5 leden, die zich met de bestaande vereenigingen *Johannes* en *Barnabas* in betrekking moest stellen en het daarheen moest trachten te leiden, dat eene vaste regeling voor deze aangelegenheid tot stand zou komen.

Voor de handhaving en verbetering der *rechtspositie van de scholen* benoemde de *Schoolraad* eene commissie van 4 leden, bestaande uit het Moderamen en een rechtskundig adviseur, die de schoolbesturen moest dienen van algemeene regelen voor de beste wijze, om zich bij

de Overheid aan te melden, met name in zake de rijksbijdrage; zij moest advies geven bij gerezen moeilijkheden; de hoofdbesturen wijzen op hetgeen hunnerzijds bij de overheid te doen is en trachten bij de regeering eene meer vrije regeling der examens te verkrijgen.

Op den 1 Januari 1891 waren 222 scholen bij den Schoolraad aangesloten en op 1 Juli 1892 reeds 253.

Door de nieuwe wet was een einde gemaakt aan het monopolie van de neutrale volksschool, waartegen sedert 1857 zoo heftige strijd in ons land gevoerd is. Indien de wet eerlijk werd uitgevoerd, mocht men het er voor houden, dat de schoolstrijd op politiek terrein een groot deel van zijne belangrijkheid had verloren.

HOOFDSTUK LXXV.

HET WETSONTWERP-MACKAY DOOR CHRISTELIJKE ONDERWIJZERS BEOORDEELD. — DE ZEGEPRAAL DER LIBERALEN.

Op de algem. verg. der Vereen. v. Chr. onderwijzers, den 11 en 12 Juni 1889 te Haarlem gehouden, werd eene Commissie benoemd van acht leden, nl. de heeren J. Nobels, R. Husen, C. V. van Noppen, P. J. Kloppers, J. D. de Visser Smits, J. Smelik Sr. en J. Jansen, ten einde in de namiddagvergadering rapport uit te brengen van hetgeen zij naar aanleiding van verschillende artikelen van het ontwerp-Mackay der vergadering ter overweging had aan te bieden.

De Commissie kweet zich van haar taak en sprak in haar rapport hare hartelijke ingenomenheid uit *met* en hare groote waardeering *van* het beginsel van staatsrechterlijke gelijkheid van de openbare en bijzondere school, en zij aanvaardde die dus gaarne, mits geen inbreuk gemaakt werd op het karakter onzer Christelijke scholen. Zij verheugde zich er over, dat kweekelingen, volgens het ontwerp, „niet meer rechtstreeks" onder toezicht en leiding van een in hetzelfde vertrek aanwezigen onderwijzer behoeften te staan (art. 8) en dat in het gewijzigde art. 12, dat strekte, om de gelegenheid te openen, geregelde uitkeeringen uit 's rijks kas te doen ter te gemoetkoming in de kosten der vorming van onderwijzers ook aan *bijzondere* kweekscholen, normaallessen en hoofden van scholen, het streven naar rechtsgelijkheid zoo duidelijk uitkwam. Gaarne zou zij gewild hebben, dat het ontwerp ook eene uitkeering van rijkssubsidie voor

de *gebouwen* der bijzondere scholen voorschreef en dat het meer het beginsel *vrije examens* had gehuldigd. Ook had het ontwerp, volgens de Commissie, moeten vaststellen, dat in elke gemeente een schoolraad benoemd werd, waarin het openbaar en het bijzonder onderwijs gelijkelijk vertegenwoordigd moesten zijn, en dat niet alleen vermindering van het getal scholen of van den omvang van het onderwijs, krachtens besluit van den gemeenteraad, aan de goedkeuring van Gedeputeerde Staten moest zijn onderworpen, maar ook, dat de *vermeerdering* van dat getal en de *uitbreiding* van dien omvang van diezelfde goedkeuring afhankelijk gesteld moest worden en dat tot de toelating tot de school de zesjarige leeftijd vereischt moest zijn.

Bij de bespreking van het rapport werd aangaande dit laatste punt opgemerkt, dat tot dusver, als een nieuwe school werd gebouwd, de Gedeputeerde Staten niet vroegen, of die school noodig was, maar of de begroting voor die school ook te hoog was. Men wees op voorbeelden als dat van Vlissingen, waar eene kostschool met kamertjes voor 40 leerlingen was gebouwd, hoewel er nooit kostleerlingen kwamen. Toen daarvoor *f* 70.000 was besteed, moest er nog eene school komen, waarvoor de leerlingen nog niet geboren waren. Te Alkmaar werd eene school, die pas zes jaren bestond, geheel afgebroken en nieuw opgebouwd, omdat de ramen niet overeenkomstig de wet van 1878 waren. Al zulke uitgaven werden door Gedeputeerden goedgekeurd, waaruit bleek, dat zij zich aan de zijde van het openbaar onderwijs plaatsten. Art. 19^a was in de wet gekomen, om de gemeentebesturen aan te sporen tot uitvoering van de wet-Kappeyne. Indien nu ook de stichting van scholen aan de goedkeuring van Gedeputeerde Staten onderworpen werd, dan zou hierdoor den gemeentebesturen een breidel aangelegd zijn.

De ter vergadering aanwezigen stemden over het algemeen met de voorstellen der Commissie van rapport in. Was dus de ingenomenheid met het ontwerp-Mackay onder de Chr. onderwijzers niet onverdeeld, toch had de rapporteerende Commissie reeds aan den aanhef het uitgesproken:

„Met groote waardeering namen wij kennis van het ontwerp, 't welk onze Chr. school op financieel terrein rechtsgelijkheid geven wil met de openbare school.”

Men wist het bovendien ook wel, dat het ministerie op dat oogenblik moeilijk meer geven kon en dat het, hoewel vele der uitgesproken bezwaren deelende, niet vermocht in de goede richting verder te schrijden. Daarom waardeerde men de poging, om ten

minste enkele ongerechtigheden uit den weg te ruimen, zeer en sprak dat dan ook openlijk uit.

Het ontwerp-Mackay werd, in hoofdzaak ongewijzigd, den 5^{en} Dec. 1889 ook door de Eerste Kamer aangenomen en weldra door den Koning bekrachtigd en uitgevoerd. Daarmede was het recht der Chr. school erkend; ook de Staat moest er in het vervolg mede rekenen. En op de vraag, of nu voortaan de openbare school *aanvulling*, de bijzondere *regel* zou zijn, was wel het antwoord van een liberaal kamerlid toepasselijk: „Die vraag beslist de maatschappij en niet de wetgever.”

Door de herziening der wet op het lager onderwijs was de verantwoordelijkheid van ouders, besturen en onderwijzers grooter geworden. Aan den strijd om het bestaan was voor een goed deel thans een einde gekomen. De vragen omtrent inrichting, doel en strekking van het Chr. onderwijs traden in de nieuwe periode meer op den voorgrond en eischten beantwoording. „Het mooie is er af,” zei minister Heemskerk, van den schoolstrijd der anti-revolutionnairn sprekende. Hij had eenigszins gelijk, voor zoover hij het oog had op de wegneming der verongelijking van het Chr. onderwijs. Maar de vrienden der Chr. school meenden, dat dat „mooie” voor hen nu eerst kwam; voor hen werd de strijd degelijker, dieper, consequenter. Zij begrepen het, wat Jhr. Mr. A. F. de Savornin Lohman in zijne *Pacificatie* zei: „Op onzen weg ligt het, den arbeid, door volhardende mannen begonnen, voort te zetten. Aan hun voorbeeld ons te spiegelen, wanneer ook wij soms voor schijnbaar onoplosbare vraagstukken worden geplaatst. Doch tevens te bedenken, dat deze goede uitkomst niet door onze kracht is verkregen, maar ondanks onze menigvuldige afdwalingen en dwaasheden, door de kracht onzes Gods, den God onzer vaders, die de gebeden Zijns volks in verhooring doet gaan” (blz. 105).

De anti-revolutionnairn zouden niet lang zulk een gewichtigen invloed op den gang van 's lands zaken behouden, als ze in 1888 verkregen hadden. Reeds bij de verkiezingen van 1891 kreeg de liberale partij de meerderheid in de Tweede Kamer, hetgeen de optreding van 't ministerie Van Tienhoven-Tak van Poortvliet (1891 – 1894) ten gevolge had. Wat men in de eerste plaats van dit Kabinet verwachtte, was een afdoende regeling van het kiesrecht. Eene wet voor de verkiezing van leden van de Tweede Kamer, door den minister Tak van Poortvliet ingediend, bracht verdeeldheid in de partijen zelve teweeg. Velen oordeelden, dat de minister niet

binnen de perken der grondwet was gebleven, of vreesden voor eene te groote uitbreiding van 't getal kiezers. Toen daarop 't amendement-De Meyier door een deel der liberalen en anti-revolutionnairen en bijna alle Katholieken was aangenomen, nam de minister zijne wet terug. De Kamer werd nu ontbonden, maar de nieuwe verkiezingen vielen ten nadeele der regeering uit, die daarom aftrad en door 't ministerie Roëll-Van Houten werd opgevolgd, 't welk in 1896 een ontwerp ter regeling van het kiesrecht mocht aangenomen zien.

HOOFDSTUK LXXVI.

DE „VEREENIGING VOOR CHRISTELIJK VOLKSONDERWIJS.”

Mocht men dus verwachten, dat het bijzonder onderwijs door de nieuwe onderwijsregeling zich beter zou ontplooien, door den strijd, die op kerkelijk gebied gevoerd werd, werd deze ontwikkeling in het eerst tegengehouden. Wel riep men: „de Kerk er buiten,” maar in den vorm van een ontslag werd het velen onderwijzers al spoedig duidelijk gemaakt, dat de Kerk er wel degelijk *in* was. Van weerszijden leverde men de mannen uit, die men meende, niet meer noodig te hebben.

De vergadering der Vereen. v. C. N. S., in 1887 te Amersfoort gehouden, bleek rijk aan gevolgen te zijn. In de *Amsterdamsche Volksbode* van 27 Mei 1896 werd daarover gezegd: „Treurig en verslagen zaten op den namiddag van den 2 Juni 1887. eenige mannenbroeders bij het station te Amersfoort te praten over hetgeen de geleden nederlaag in het belang van het Chr. onderwijs vorderde. Verworpen was het voorstel Van Veen-Vos, daartoe strekkende, dat de lokalen, gewijd aan een door de Vereen. v. C. N. S. geldelijk ondersteund onderricht, op geenerlei wijze en door geen der partijen in den kerkelijken strijd gebruikt zouden mogen worden, behoudens verkregen rechten, die de eene of andere kerkelijke gemeente had op het gebruik en de bestemming dier gebouwen . . . . Bij de stemming was het verband der Vereen. v. C. N. S. tot de Ned. Herv. Kerk verloochend geworden ten gevolge van de uitgebrokene doleantie, hare groote macht gespeeld in de handen van wie er volstrekt niet in heerschen mogen.”

Men was bevreesd, dat de Hervormden zich nu niet alleen aan de Vereen. v. C. N. Schoolonderwijs zouden onttrekken, maar zelfs aan

geheel het Chr. onderwijs. Men wilde dit voorkomen. Zij, die uit het net zwommen, moesten in de fuik weer opgevangen worden. Men ging aan het werk en poogde tegenover de Vereen. v. C. N. S. een nieuwe vereeniging op te richten.

Reeds enkele weken na de jaarverg. voor *Chr. Nat. Schoolonderwijs* te Amersfoort had er te Utrecht eene vergadering plaats van ongeveer een vijftigtal belangstellenden in het Chr. onderwijs onder leiding van Dr. A. W. Bronsveld, en waar Dr. J. Th. de Visser zich met het secretariaat belastte. Deze bijeenkomst leidde echter niet tot eenig practisch resultaat. Drie jaren werden nu in besluiteloosheid doorgebracht, totdat men in den zomer van 1890 te Rotterdam den moed had, te breken met het „laisser aller” en, hoewel zich bewust van de vele en groote moeilijkheden, welke men te gemoet ging, eene poging te wagen, om bijeen te brengen wat bijeen hoorde en van de Chr. school zooveel mogelijk voor de Ned. Herv. Kerk te behouden.

De oprichting van den *Schoolraad* gaf vooral den stoot tot actief optreden. Men achtte den Schoolraad een geheel overbodige instelling, die geen ander doel kon hebben, dan alle organiseerende en besturende macht in één lichaam te concentreren. Ds. Malcomesius te Rotterdam, die sedert een aantal jaren met mond en pen voor de belangen van het Christelijk onderwijs gestreden had, zette de zaak op touw en op zijn initiatief werd er in Juli 1890 eene voorloopige Commissie gevormd, welke in Sept. van dat jaar aan vele predikanten en leden der Ned. Herv. Kerk, op wier belangstelling men hopen mocht, eene circulaire zond. Daarin werd gewezen op de houding, die de Hoofdcommissie der Vereeniging voor C. N. S. in zake het geschil met de Normalschool te Utrecht en in de schoolkwestiën te Anjum, enz. had aangenomen en verder gezegd: „De secretaris der Hoofdcommissie (der Vereen. v. C. N. S.) heeft op de laatste algemeene vergadering verklaard, dat bij eventueele vacature in het Bestuur, bij het aanbieden van een tweetal steeds gerekend zal worden met de kerkelijke richting waartoe de aftredende behoort, -- waarin dus ligt opgesloten, dat er in dit bestuur geen verandering kan komen, die ons ook maar eenigszins ten goede zou strekken. De meerderheid, die onze Kerk vijandig is, moet meerderheid blijven.”

Op deze circulaire werden een aantal betuigingen van sympathie ontvangen, groot genoeg, om der voorloopige commissie vrijmoedigheid te geven, om op den ingeslagen weg voort te gaan. Op den 23 October 1890 vergaderde zij met 86 belangstellenden in 't *Nut* te Rotterdam. Nadat de bijeenkomst met het zingen van Ps. 25 : 6 en

gebed door Ds. Theesing was geopend, werd door Ds. H. Malcomesius een woord ter inleiding gesproken en o. a. gezegd:

„Christelijke opvoeding, -- niet alleen een nationaal, maar ook een kerkelijk belang, -- hoe weinig is dit in het oog gehouden bij den arbeid voor Christelijke opvoeding door middel van school-onderwijs. Stelde Christelijk-Nationaal zich ten doel, deze taak ter hand te nemen, zonder te vragen naar kerkelijke kleur, toch mag met de geschiedenis vóór ons niet worden ontkend, dat er wel degelijk een zedelijk verband bestond tusschen die vereeniging en onze Ned. Herv. Kerk, waarom dan ook in hare statuten, waarin gesproken wordt van eene Kerk, de Ned. Herv. werd bedoeld. Maar om dat verband heeft men zich in den loop des tijds weinig bekommerd. Een algemeene Protestantsche grondslag, zonder te vragen naar kerkelijke belijdenis, werd geacht het juiste standpunt te zijn, dat men moest innemen; ja, men gevoelde zich zoo gelukkig in die vrijheid van beweging, dat menigeen er eene eer in stelde, dat zijne school met de Kerk niets had te maken . . . . Dit voelde ook de commissie, die u opriep tot deze samenkomst en u thans van harte welkom heet aan deze plaats. Zij wenscht den draad op te vatten, door Chr. Nationaal losgelaten, en zich te vereenigen met allen, die aan Groens leuze zich houden: Christelijke volksoopvoeding een nationaal, maar ook een *kerkelijk* belang.”

Na dit openingswoord werden de afzonderlijke artikelen van het den 1 October door de voorloopige commissie opgestelde concept-reglement behandeld. Men kon het echter niet verder brengen dan tot de zes eerste artikelen. 't Was reeds 's middags half vijf geworden en met een korte pauze was men van 's morgens half elf bijeen geweest. Men besloot dus de verdere behandeling van het reglement tot een nader bijeen te roepen vergadering uit te stellen. Voor de bijeenkomst echter gesloten werd, stelde Dr. G. J. Vos Az. de volgende motie voor:

„De vergadering constateere, dat de Vereeniging voor Christelijk Volksonderwijs gesticht is en zij verzoeke de voorloopige commissie tot de volgende bijeenkomst aan te blijven.”

Deze motie werd bij acclamatie aangenomen, waarna de vergadering door Dr. G. J. Vos Az. met het laten zingen van Gez. 99 : 3 en dankgebed gesloten werd.

De volgende bijeenkomst had plaats op Donderdag 27 Nov. 1890 in de zaal *Caledonia* te Rotterdam. Tengevolge van de buitengewoon strenge winterkoude en wellicht ook van de verslagenheid in Nederland,

veroorzaakt door den dood van Z. M. Koning Willem III, was de opkomst geringer dan bij de eerste vergadering. Na opening door Ds. Theesing op de gebruikelijke wijze, sprak Ds. H. Malcomesius wederom een woord ter inleiding, waarin bij o. a. wees op de handelwijze van het Bestuur der Chr. school te Maasland, dat „den hoofdonderwijzer dwong zijn ontslag aan te vragen,“ van wien bekend was, dat hij zich bij onze vereeniging had aangesloten, terwijl men zich zelfs niet stoorde aan de Hoofdcommissie voor C. N. S., zonder wier toestemming dat schoolbestuur geen onderwijzer ontslaan mag.”

Vervolgens werden de nog overgebleven artikelen in behandeling genomen. Nadat door wijzigingen en amendementen het oorspronkelijk getal artikelen van 14 tot 17 was uitgebreid, werd het reglement en bloc aangenomen.

HOOFDSTUK LXXVII.

WAT DE „VEREENIGING VOOR CHRISTELIJK VOLKSONDERWIJS” WIL EN DOET.

Ten einde de Vereeniging voor Christelijk Volksonderwijs meer bekendheid te doen verkrijgen, dan dit geschieden kon door circulaires, traden de predikanten H. Malcomesius en Dr. J. Th. de Visser in 't voorjaar van 1891 te haren behoeve in verschillende plaatsen van ons land op, zooals te Amsterdam, Utrecht, Driebergen, Middelburg, Achlum, Scharnegoutum, enz. Naar de beperkte middelen, waarover de Vereeniging in het begin te beschikken had, deed zij in het eerste jaar van haar bestaan wat zij kon in het belang van het Christelijk onderwijs. Zij nam vooreerst de opleiding van N. Broekhuizen, zoon van het hoofd der Chr. School te Deventer, aan de Christelijke Normaalschool te Nijmegen voor hare rekening en verleende subsidie aan de scholen te Scharnegoutum en Oudega. De vader van den kweekeling ging in 1892 met zijn gansche gezin tot de Chr. Geref. Kerk over en nu achtte het Bestuur der Vereeniging zich, krachtens de Statuten, verplicht, allen steun aan genoemden kweekeling te onttrekken en zich het verlies te getroosten van driehonderdvijftig gulden, zijnde het bedrag van één jaar onderwijs en verpleging.

Op de vergadering van 27 Nov. 1890 waren als bestuursleden benoemd: Ds. H. Malcomesius, Ds. G. J. Vos Flz., Ds. H. van de

Hagt, Dr. J. Th. de Visser, Dr. G. J. Vos Az. (Dr. G. J. Vos Az. werd en is nog adviseerend lid), Ds. W. de Lange, C. W. van Bentveld, Baron Van Lijnden van Hemmen en Dr. J. H. Gunning Wz. (De twee laatstgenoemden namen de benoeming niet aan). Later werd dit getal aangevuld met de H.H. Ds. J. J. van Noort van Amsterdam, Dr. L. Heldring te Middelburg en J. Esmeijer, instituteur te Rotterdam, terwijl men al spoedig het overlijden moest betreuren van Ds. G. J. Vos Flz. van Rotterdam.

Den 17 Maart 1891 werd de Vereen. v. Chr. Volksonderwijs als rechtspersoon erkend. Gegrond op Gods Woord, als het eenig richtsnoer voor geloof en wandel, ging ze van de volgende overweging uit:

a. „dat bij de tegenwoordige inrichting van het openbaar onderwijs in ons vaderland behoefte bestaat aan een blijvende milde ondersteuning voor de Christelijke bijzondere scholen;

b. „dat de Doopbelofte, door Christenouders afgelegd, hen verplicht voor hunne kinderen ook een onderwijs te zoeken, waarbij het paedagogisch gebruik der H. Schrift eene eerste voorwaarde moet wezen;

c. „dat de bestaande Chr. scholen aan het gevaar blootstaan, van òf in sectescholen te ontaarden, òf dat, door verzwakking van het Christelijk beginsel, haar karakter zal verloren gaan;

d. „dat de gemeenteleden verplicht zijn, om, waar de kerkelijke gemeente hierin te kort schiet, in de behoefte aan Christelijk onderwijs zelve te voorzien;

e. „dat het wenschelijk is, de Christelijke scholen zoo mogelijk in verband te brengen met den Kerkeraad der plaatselijke gemeente van de Ned. Herv. Kerk.”

Als grondslag van samenwerking nam de Vereen. aan „het Apostolisch Christendom, uitgedrukt in de Twaalf Geloofsartikelen, en belijdt deze in den zin, die door de Kerk onzer vaders, blijkens hare Belijdenisschriften, daaraan gehecht is.”

Het onderwijs beschouwde ze als middel, de opvoeding echter als doel, terwijl in haar Hoofdbestuur (uit 9 leden bestaande), niemand mocht zitting hebben, die niet lidmaat der Ned. Herv. Kerk was.

Zij besloot jaarlijks op of omstreeks den 25^{en} April (den geboortedag van Prins Willem van Oranje) door het geheele vaderland eene collecte (Oranje-collecte genoemd) te houden, waarvan 5 pct. in de kas der Vereen. moest gestort worden. Deze collecte kon ten goede komen aan het plaatselijk Christelijk onderwijs, mits de school of de scholen, aan welke zij afgedragen werd, zich bij de Vereen. hadden

aangesloten. De Vereeniging vestigde zich te Rotterdam voor den tijd van 29 jaren en stelde den heer H. van Aardenne Wz. als reizend agent aan, die echter den 5 Maart 1892 overleed. Als zijn opvolger werd benoemd de heer J. H. van der Graaf, godsdienstonderwijzer te Rotterdam, die thans nog als zoodanig met lust en liefde werkzaam is.

Bij het reglement der Vereen. voor *Chr. Volksonderwijs* werd nog eene *Memorie van Toelichting* gevoegd, waarin gezegd werd:

„*Art. 1 . . . b.* De doop verplicht tot het geven of doen geven van een onderwijs, gelijk wij verlangen. De gedoopte kinderen behooren der Christelijke Kerk toe en moeten dus in haren geest opgevoed worden.

„*c.* Het verband met den Kerkeraad der plaatselijke gemeente der Ned. Herv. Kerk achten wij zeer gewenscht en door den tegenwoordigen toestand gewettigd. Had dit verband bestaan, dan ware op menige plaats de scheuring in de Herv. Gemeente voorkomen, waartoe Chr. onderwijzers zich maar al te veel geleend hebben.

„*Art. 2.* Het Symbolum Apostolicum kan gerekend worden het geloof der Chr. Kerk uit te drukken en is de *toetssteen* voor hetgeen al of niet Christelijk moet worden geacht.

„De bijvoeging: *in den zin, die door de Kerk onzer Vaderen blijkens hare Belijdenisschriften daaraan gehecht is*, — achten wij noodig, om daarmee te doen uitkomen, dat wij den zin niet moeten zoeken in een of anderen schrijver uit den ouden of nieuwen tijd, waarin de Doleerende Kerk haar kracht zoekt, maar in de Belijdenisschriften zelve. Aan hetgeen de Kerk belijdt, wenschen wij ons te houden en dus gebruik te maken van het licht, waarin zij het Apostolisch Christendom plaatst.”

De nieuwe vereeniging begon met 200 leden. Dat getal klom achtereenvolgens tot 750, 870, 1100 en het bedraagt thans in 1903, ongeveer 1200, terwijl de opbrengst der Oranjecollecte allengs toenam. Het aantal bij de Vereeniging voor Chr. Volksonderwijs aangesloten scholen bedraagt nu reeds een 98. Om de twee maanden wordt vanwege de Vereeniging een blaadje uitgegeven: *Ons Schoolblaadje* genaamd, terwijl zij voor hare rekening eenige kweekelingen aan de Chr. Normaalschool te Nijmegen hunne opleiding deed ontvangen. In plaats van Ds. H. Malcomesius, die in 1898 overleed, werd Dr. J. Th. de Visser tot voorzitter der vereeniging benoemd, terwijl de heer C. W. van Bentveld te Rotterdam (Bergweg 148) nog steeds als haar secretaris fungeert.

In het 31e jaarlijksch verslag der Vereen. voor C. N. S. werd op blz. 6 gezegd, dat de Hoofdcommissie dier vereeniging niet in het

publiek tegen de vereen. v. Chr. Volksonderwijs was opgetreden, ook, „omdat door de oprichting dier vereeniging wordt voorkomen, dat de krachten van die mannen, die tot nu toe een hart hadden voor de Chr. School, maar die zich op het ruime standpunt onzer vereeniging niet meer thuis gevoelden, en alleen in eene Hervormde vereeniging heil zien, voor het Chr. onderwijs verloren zouden gaan.”

Hoe men over deze woorden, alsmede over hetgeen door de oprichters der nieuwe vereeniging tot verdediging hunner pogingen is aangewend, ook moge denken, toch was het een verblijdende zaak, dat, waar men meende niet meer samen te kunnen werken, de verdeeldheid geen schade aan het Christelijk onderwijs toebreacht, maar dat de scheidende broeders door middel van een nieuwe vereeniging niet alleen bleven pleiten voor de Christelijke school, maar ook voor de belangen van het Christelijk onderwijs nog velen wonnen, die tot dusver van verre hadden gestaan.

HOOFDSTUK LXXVIII.

EEN STICHTING „VERROLD”? - VRIJE- EN ORDEOEFENINGEN, OOK VOOR DE ONDERWIJZERS.

In 1891 meende de Directie der Chr. Normalschool te Nijmegen art. 17 der „Voorwaarden ter opneming van kweekelingen” in dien zin te moeten wijzigen, dat leerlingen, die kostelooze opleiding genoten hadden en na afgelegd onderwijzersexamen de stichting verlieten, ook vrijheid gelaten werd, de openbare school tot hun arbeidsveld te kiezen. De *Vereen. voor Chr. Volksonderwijs* sprak in een’ brief aan de Directie het als hare overtuiging uit, „dat onder de vigeerende wet het Christelijk beginsel, zooals dat verstaan wordt door hen, die Gods Woord tot lamp voor hun voet en tot licht op hun pad wenschen, van de openbare school buitengesloten moet zijn.” Een „zwijgend getuigen” kwam haar in dit geval illusoir voor.

De *Vereen. v. Chr. Onderwijzers* enz. merkte eveneens in een brief aan de Directie op, „dat tegenover het voordeel, hetwelk de Directie van dezen maatregel wacht, dat nl. op sommige plaatsen de openbare school nog te verbeteren zou zijn, een veel grooter nadeel staat, hierin gelegen, dat juist op deze wijze de stichting van Chr. scholen op vele plaatsen zal worden tegengehouden, in sommige

gevallen zelfs onmogelijk gemaakt, daar de ijver zal verflauwen, waar men van lieverlede met de openbare school vrede zal leeren hebben."

Op de Algem. verg. van de *Vereen. voor Chr. Nat. Schoolonderwijs*, den 9 Juni 1892 te Utrecht gehouden, werd de volgende motie van Ds. H. Pierson met 46 tegen 3 stemmen aangenomen:

„De Vereeniging voor Chr. Nat. Schoolonderwijs acht het streven naar christianiseering van de openbare school hopeloos, en bij een volk, zoo verdeeld als het Nederlandsche, verwerpelijk.

„Indien de Vereen. v. Chr. Nat. Schoolonderwijs kweekelingen zendt naar de Normalschool te Nijmegen, doet zij dit in de onderstelling, dat die Normalschool ook op dat standpunt staat, en in dien geest ook de kweekelingen zal opleiden."

Op al deze protesten en aanklachten verwees de Directie der Normalschool naar hare circulaire van 1889 en in het bijzonder naar de woorden, daarin voorkomende: „Wie is, met eens Christens oogen bezien, de *onderwijzer*? Ziedaar de vraag, op welke beantwoording voor de school, die men Christelijk hebben wil, alles aankomt. De geest, die van den Christen-Man uitgaat, is meer dan het Christelijk Program, dat men hem voorlegt en door hem met de uiterste nauwgezetheid zal worden gevolgd." — „In die woorden immers wordt, met het oog op het Christelijke eener school, de hoogste waarde toegekend aan den geest, die er van den Christen-*onderwijzer* uitgaat en ligt dus ook reeds daarin opgesloten, dat *iedere* school, waar die geest niet verhinderd wordt zich te uiten, naar de overtuiging der Directie, eene Christelijke school zal zijn."

„Niet zonder uitzondering," aldus oordeelde de Directie, „behoeft de openbare school een ongeschikt terrein te wezen, om Christelijk onderwijs op te nemen. Beweert men, dat zij in zulke gevallen niet is, zooals de wet haar eischt, welnu, laat ons dankbaar zijn voor die zoogenaamde „gedienstigheden der practijk," die gelukkig bij de toepassing van iedere Wet wel zullen voorkomen, zolang deze door menschen wordt ten uitvoer gelegd en menschelijke toestanden moet beheerschen. Aangeboden gelegenheden af te wijzen komt ons zondig voor, waar het slechts de vraag mag zijn, op welke wijze men het grootste getal onzer landskinderen den zegen van een onderwijs in Christelijken geest kan doen genieten."

Het doel heiligt de middelen niet en wetsontduiking is ongeoorloofd, ook al is het, dat het met de beste bedoelingen geschiedt.

Het ware te wenschen, dat al de openbare onderwijzers *Christelijke* mannen waren; dan zou voorzeker het neutrale onderwijs minder

schadelijk zijn, dan wanneer, zooals thans op de meeste plaatsen het geval is, zij ongelooovig, ja zelfs socialistisch zijn; want hoe „neutraal” het onderwijs op de openbare school ook moge wezen, de beginselen en de persoonlijkheid van den onderwijzer laten toch niet na, hun invloed te doen gelden.

Evenwel, ons volk is niet geholpen met de openbare school, zooals de wet wil, dat ze thans moet wezen, ook al was het standpunt van *geheel* haar personeel van onverdacht Christelijk gehalte. Een Christelijk onderwijzer in de openbare school immers *mag* zijn leerlingen niet wijzen op het beste, dat hij heeft leeren kennen: de gemeenschap door den Zoon met den Vader, 't welk het *eeuwige leven* is; hij moet *neutraal* onderwijzen; hij is een Napoleon op St. Helena; een Simson met afgesneden haarlokken.

De Chr. Normaalschool te Nijmegen vierde in Maart 1896 haar vijftigjarig bestaan. Was ze in 1846 geopend met 6 kweekelingen, op haar gouden feest mocht ze er zich op beroemen niet alleen nog 45 leerlingen te tellen, maar ook reeds 335 onderwijzers voor het Chr. lager onderwijs te hebben opgeleid. Op den dag van het jubileum werd haar verdienstelijke directeur A. L. Gerretsen benoemd tot ridder der orde van Oranje-Nassau. De *Amsterdamsche Volksbode* zei hierover in haar nummer van 27 Mei '96: „Waar de Nederlandsche Leeuw niet zelden misbruikt werd om het eeren van wat hem flauw maakt, past „Oranje-Nassau,” gelijk de „Oranje-collecte” voor een onderwijs, waardoor men den oud-nationalen geest vormen wil naar de norma van Gods Woord. Zooals de Vaderen van die school den Christelijken onderwijzer begeerden, zoo begeerde hem ook een Groen, een Feringa, een Van Eik, een De Neufville, zoo begeert hem ook de Vereen. voor Chr. Volksonderwijs en men kan weten, dat zij uitsluitend van die inrichting gebruik maakt voor hare kweekelingen. 't Ligt dan ook volkomen op onze lijn, dat wij de Normaalschool te Nijmegen het *diamanten* feest toebidden, voortgaande met eene voldoende menigte van onderwijzers aan te bieden, die gelijken op doeltreffend geslepen en voortreffelijk gezette diamanten.”

Toch achtte de *Amsterdamsche Volksbode* (het orgaan van Dr. G. J. Vos Az., enz.) het niet wenschelijk, dat zulke Christelijke onderwijzers zich onder de tegenwoordige omstandigheden aan het *openbaar* onderwijs wijden. Immeres dat blad zei verder:

„Wij hopen nog altijd op zulk eene wijziging van de Schoolwet, als waardoor zich onderwijzers van bovengeteekend model vrijelijk uitspreken mogen en moeten in de openbare scholen. Zoolang dat

echter niet het geval is, zullen Nijmegens kweekelingen zich het best thuis kunnen gevoelen in de scholen der Vereen. voor Chr. Volks- onderwijs en zal deze moeten trachten zich bij voortdoring in den lande uit te breiden."

In het ontwerp-Mackay was oorspronkelijk de gymnastiek (vrije- en orde-oefeningen) geen verplicht leervak. Op aandrang evenwel van de Tweede Kamer, vooral onder den invloed eener nota van den heer W. K. van Dedem werd dat vak bij de Memorie van Antwoord door de regeering als verplicht in de wet opgenomen. Op den voorgrond stond hierbij, dat het geen vermeerdering van uitgaven ten gevolge zou hebben, daar het vak in de gewone schoollokalen, met het gewone personeel en zonder aanschaffing van bijzondere toestellen zoude kunnen worden onderwezen. Zoo kwam het dan, dat de wet van 8 Dec. 1889 bepaalde, dat na 1 Jan. 1893 in alle scholen (dus wilden ze de subsidie niet verliezen, ook in bijzondere) onderricht moest gegeven worden in het vak genoemd onder letter *j* van art. 2 dier wet (vrije- en orde-oefeningen). Dat was een donkere wolk voor onze bijzondere onderwijzers, met recht een zwaard van Damokles genoemd, want weinigen bezaten de akte gymnastiek en had men die niet, dan mocht niemand onderwijs in de vrije- en orde-oefeningen geven, of men moest een diploma voor vak *j* bezitten. Er werden in vele plaatsen cursussen opgericht voor vak *j* en, van den nood een deugd makende, toog oud en jong aan den arbeid, om zich te bekwamen in de voor de jeugd zoo onmisbaar en zoo nuttig geachte oefeningen. Men onderwierp zich aan het examen en, was het gelukkig, dat de meeste ijverige oefenaars na allerlei eigenaardige toeren het zoo zeer begeerde diploma verkregen, nog gelukkiger was het, dat er in het laatst van 1892 (30 Dec.) bij Koninklijk besluit bepaald werd, dat tot 1 Jan. 1897 uitstel werd verleend om vak *j* in school te onderrichten. En in het laatst van 1896 werd door de regeering vastgesteld, dat voor de bijzondere scholen de verplichting, om de vrije- en ordeoefeningen der gymnastiek te onderwijzen, als voorwaarde voor het verkrijgen van rijkssubsidie verviel, zoodat dus het vak feitelijk facultatief werd gesteld.

HOOFDSTUK LXXIX.

GEEN „BOND”, MAAR EENE „UNIE”.

Onder redactie van den heer J. Spoelstra van Sneek was in 1890 een blaadje verschenen, *Vooruit* genoemd, dat bedoelde een orgaan

voor bijzondere *onderwijzers* te zijn, waarin die onderwijzers elkander nuttig bij hun studie konden wezen en waardoor zij elkander konden steunen bij de behartiging van hun belangen. Een gevolg van het streven van *Vooruit* was, dat de Chr. onderwijzers het plan opvatten, een *Bond van Christelijke Onderwijzers* te vormen, welke ten doel zou hebben, den toestand van den onderwijzersstand te verbeteren, door de hooften van scholen, schoolbesturen en vereenigingen op misstanden te wijzen en op wegneming daarvan aan te dringen. Men besloot bij gelegenheid van de algemeene vergadering der Chr. onderwijzersvereeniging, in 1892 te Utrecht den 7 en 8 Juni gehouden, over deze zaak bij elkander te komen en dan een en ander vast te stellen. Vóór die algemeene vergadering plaats had, meende het Hoofdbestuur der Chr. onderwijzersvereeniging tegen de stichting van zulk een Bond te moeten waarschuwen en te protesteeren en op de algemeene vergadering werden er nog vele harde noten over gekraakt. De heer Nobels keurde de voorgenomen stichting van den Bond beslist af. De woeling, die deze beweging kenmerkte, deed hem denken aan een tobbe, gevuld met grootere en kleinere krabben, die vergeefs worstelen, om boven te komen. Het Hoofdbestuur verklaarde, wel verbetering der traktementen te willen, maar achtte de wijze van handelen door stichting van een Bond revolutionnair; het waarschuwde er ten ernstigste tegen, want de tijd zou kunnen komen, dat ook de schoolbesturen de zaak alzoo inzagen en tot hunne sollicitanten zeiden: „Zijt gij lid van den Christelijken socialen Bond, dan willen wij u niet hebben.” De heer H. H. van Rooyen, een der ontwerpers van het plan, om den Bond op te richten, verdedigde zich tegen de beschuldiging, dat hij en de zijnen socialistisch drijven voorstonden.

De afgesproken vergadering der Chr. onderwijzers had plaats, doch men kwam, om moeite te voorkomen, tot het besluit, dat men voorloopig van de stichting van den Bond zou afzien. Bij monde van den heer J. Spoelstra werd dit besluit den volgenden dag ter kennis van de algemeene vergadering gebracht.

Hiermede zou echter de zaak niet afgelopen zijn. Opgewekt door een schrijven van den heer H. Scholtens Kz. te Alfen a/d. Rijn, spanden de Chr. onderwijzers wederom hunne krachten in en wel met het resultaat, dat den 3 Mei 1896 te Arnhem, waar juist de algem. verg. der Vereen. v. Chr. onderwijzers bijeenkwam, de *Unie van Chr. Onderwijzers en Onderwijzeressen in Nederland* werd opgericht. De heer T. Nijkamp werd voorzitter, J. L. Keizer secretaris,

G. Ipema penningmeester, H. H. van Rooyen vice-voorzitter en H. T. Boegborn vice-secretaris. Lid der nieuwe Vereeniging kunnen zijn alle onderwijzers (niet-hoofden) aan Chr. scholen – en huis-onderwijzers – mits instemmende met *grondslag* en *grondbeginselen* der Unie, terwijl zij, die zich verdienstelijk ten opzichte van het streven der Vereeniging maken, er, op voorstel van het Bestuur en met eene meerderheid van $\frac{2}{3}$ der stemmen van de leden, *eere-lid* van kunnen worden.

„Art. 2. De *grondslag* van de Unie is Gods Woord.

Zij gelooft, dat de Heilige Schrift moet zijn de eenige genoegzame en onfeilbare regel van al haar doen en laten.

„Art. 3. Hare *grondbeginselen* zijn:

- a. De belangen der Christelijke Onderwijzers afzonderlijk zijn ondergeschikt aan die der Christelijke School.
- b. Worden de belangen der Onderwijzers in 't algemeen geschaad, dan lijdt de School daaronder.
- c. Door behartiging van de belangen der Onderwijzers in 't algemeen wordt de school gebaat.

„Art. 4. Het *doel* der Unie is:

- a. Werkzaam te zijn om de belangen der Christelijke Onderwijzers te behartigen.
- b. Te streven naar 't verkrijgen van eene goede rechtspositie der Christelijke Onderwijzers.
- c. Bij de Christelijke Onderwijzers den broederband te versterken.
- d. Waar het noodig is, voor hare leden in de bres te springen.
- e. Hare krachten in te spannen, om alle Christelijke Onderwijzers de gelegenheid te verschaffen zich aan te sluiten bij „Barnabas” en bij „Johannes” of het „Pensioen- en Ondersteuningsfonds” en den bloei dezer Vereenigingen zooveel mogelijk te bevorderen.
- f. En aldus den bloei van het Christelijk Onderwijs te bevorderen.

„Art. 5. De *middelen*, waardoor de Unie haar doel tracht te bereiken, zijn:

- a. Het publiek voorlichten aangaande de noodzakelijkheid en waardij van het Christelijk Onderwijs, om hierdoor te komen tot beter waardeering van de Christelijke Onderwijzers en hun werk. Dit kan geschieden door de periodieke Christelijke pers, door geschriften, een eigen orgaan, enz.
- b. Het onderzoeken en voor zooveel noodig bekend maken van willekeurige handelingen; van verkeerde toestanden, waardoor de belangen van de Christelijke School en hare Onderwijzers worden geschaad.

- c. Het houden van vergaderingen ter bespreking van deze belangen.
 d. Verzoekschriften of voorstellen indienen bij regeeringslichamen, bij vereenigingen of vergaderingen, zoo dit noodig of gewenscht mocht zijn."

De *Unie* telt thans 415 leden, 90 donateurs en 10 afdelingen. Haar orgaan: *De Christelijke Onderwijzer*, verschijnt tweemaal per maand. Op hare 5^e algem. verg., den 28 Mei in het *Nut* aan den *Oppert* te Rotterdam gehouden, werd besloten, eene *Ondersteuningskas* op te richten, waaruit Unieleden, die onrechtvaardig mochten ontslagen worden, kunnen worden bijgestaan. Voor deze *Ondersteuningskas* zal de *Unie* 10 % harer inkomsten bijdragen, terwijl het resteerende door giften dient aangevuld. De kas was in Mei 1903 f 223,10 rijk. Tot leden van het Hoofdbestuur werden gekozen: E. J. Houwen, aftredend bestuurslid en H. Scholtens, gewezen Hoofd in Transvaal. Als secretaris trad af de heer J. L. Keizer, die niet meer in aanmerking wilde komen voor eene verkiezing tot Bestuurslid. Voorzitter is nu J. van der Sluis te Amsterdam en secretaris A. Voorrips Jz. te Rotterdam, Noordsingel 94.

HOOFDSTUK LXXX.

ABRAHAM MEYER.

In 1893 trad de heer A. Meyer als Voorzitter van het Hoofdbestuur der Vereen. van Chr. Onderwijzers en Onderwijzeressen in Nederland af. Hij had de gewichtige waardigheid eene reeks van 39 jaren op uitnemende wijze vervuld. Op de algem. verg. dier Vereen., den 23 en 24 Mei 1893 te Rotterdam gehouden, werd hem op voorstel van het Hoofdbestuur, het Eere-lidmaatschap der Vereeniging aangeboden. De heer H. Bijleveld volgde hem als voorzitter op.

Ter gedachtenis van zijne 25-jarige ambtsbediening als Chr. Hoofdonderwijzer gaf de heer A. Meyer een boekje in het licht onder den titel: *Ik zal gedenken*, waarin hij enkele der gewichtigste gebeurtenissen uit zijn leven beschreven heeft en waaruit wij het een en ander meenen te moeten mededeelen.

In het jaar 1844 was de heer A. Meyer hulponderwijzer te Vlaardingen. Zijn patroon begeerde, dat hij neutraal onderwijs zou geven. Het onderwijs door hem gegeven, werd zoo gewijzigd en besnoeid,

dat er geen zweem van Christelijke schoolopvoeding zou kunnen overblijven. Alles moest ontchristelijkt worden. Eene zaak was echter onaangeroerd gebleven, het schoolgebed namelijk. Doch ook dit moest den geest van het Kon. Besluit van 1842 ademen en de hulp-onderwijzer ontving een paar formuliergebeden, door zijn patroon vervaardigd en op een stukje papier geschreven, die nu voortaan bij het begin en einde der schooltijden met gevouwen handen moesten worden afgelezen. Dit stuitte den jongeling tegen de borst. Hij zocht van betrekking te verwisselen en solliciteerde naar Scheveningen, waar hij hoopte, dat hij aan de school van den heer Van Buuren een betrekking zou vinden. Doch deze sollicitatie, evenals andere, mislukte. God had iets anders met hem voor.

Zoo scheen dan de heer A. Meyer te Vlaardingen te moeten blijven. Als sommigen zich bij de Afscheidenen voegden, om daar tot de Evangelieverkondiging te worden voorbereid, hij kon, alzoo bekende hij, daartoe niet besluiten. Als anderen het land verlieten en naar Noord-Amerika of Zuid-Afrika trokken, de liefde tot de kinderen zijns volks hield hem er van terug. Hij zocht zijne hulp in het gebed en zie, nog was het „Amen” niet van zijne lippen, of daar werd hem eenen brief uit Nijmegen overhandigd en wel van niemand minder dan van den President der Arrondissements-Rechtbank aldaar, Mr. J. J. L. van der Bruggen. Deze hooggeplaatste man meldde onzen hulponderwijzer, dat hij met de heeren Ds. Zubli en Mr. Van Lynden autorisatie verkregen had tot het oprichten eener bijzondere school 1^e klasse en dat deze school met een onverwacht succes was geopend geworden. Het Bestuur dier school wenschte daarom een hulponderwijzer te benoemen, die in Christus zijn eenigen troost in leven en sterven gevonden hebbende, aan de kinderen eenen weg kon aanwijzen, die door hem zelve werd bewandeld. Het had daartoe het oog op hem, A. Meyer, geslagen en wenschte hem daarom als onderwijzer aan te stellen op een salaris van 150 gld. 's jaars.

Toen zijn patroon van deze benoeming hoorde, zocht hij zijnen onderwijzer tot bedanken te bewegen. Zelfs de schoolopziener wilde Meyer duidelijk maken, dat het eene dwaasheid van hem zou zijn, zoo hij de aanstelling aan de „Afscheidene school te Nijmegen” aannam. En toen de schoolopziener hem vroeg, hoe hij er onder stond, was Meyers wedervraag: „Ik vraag alleen maar, Mijnheer, waar de goddelooze en zondaar zal verschijnen, zoo de rechtvaardige nauwelijks zalig wordt.” Mijnheer zweeg en zonder verder lastig gevallen te worden „aanvaardde onze hulponderwijzer bij de gratie

Gods den 2 Juli 1844 zijn nieuwe betrekking aan de bijzondere school der 1^e klasse op den Klokkenberg te Nijmegen." Meer dan zes jaren bleef hij te Nijmegen werkzaam.

Den 28 Dec. 1849 was aan eenige adressanten te Rotterdam vergunning verleend tot oprichting van eene bijzondere school der 1^e klasse. Veel was hiermee verkregen, doch veel moest nog komen. Eene som van ongeveer 25.000 gld. toch was noodig, om de school te stichten en slechts 800 gld. kwam als vrijwillige giften in. Toch liet het Bestuur, bestaande uit de heeren W. F. Baron van Reede van Oudshoorn, J. Voorhoeve H.Czn., Dr. P. L. H. Kruijff en Mr. M. Bichon van IJsselmonde, zich niet ontmoedigen en kwam de school weldra tot stand. A. Meyer werd tot hoofdonderwijzer aangesteld en mocht dus het genoegen smaken, zich weder in zijne geboortestad te vestigen. Evenwel zag hij tegen het scheiden van Nijmegen op. Toen hij aldaar voor den laatsten keer Zondagsschool moest houden, was aan de beurt van behandeling Gen. 28 : 10 enz.: „Wanneer ik ten huize mijns vaders in vrede zal wedergekeerd zijn, zoo zal de Heere mij tot een God zijn." Welk een bron van bemoediging en troost was dat Schriftwoord voor hem. Den 1 Oct. 1850 aanvaardde Meyer zijne betrekking, voorloopig op eene kamer in het Kromme Hang met 56 leerlingen. Eerst den 6 Jan. 1851 was de schoolbouw in den Oppert zoo ver gevorderd, dat hij zijne leerlingen er kon overplaatsen.

Met zijn vriend Lemkes en eenige mede-arbeiders gaf Meyer een *Maandschrift voor Christelijke opvoeding en Christelijk onderwijs* uit. Lemkes trad als hoofdredacteur op. De heer Kemink te Utrecht zou zich met de uitgave belasten, mits de beide vrienden op zich namen, aan het einde van het jaar het „tekort" op de rekening te dekken. In Rotterdam had Meyer 24 inteekenaars. De uitgever zond maandelijks de afleveringen aan Meyer en geen postbode kon zoo trouw in het bezorgen zijn als onze Redacteur. Hij deed dit, „omdat men wel eens mompelde, dat de bezorging van Christelijke geschriften langs den koninklijken weg wel eens wat te wenschen overliet." Elf afleveringen zagen reeds het licht. Met de twaalfde zou de eerste jaargang compleet zijn. Men hoopte op winst en tot hun grooten schrik merkten de redacteurs, die beiden even moeilijk een deficit konden dekken, dat er een tekort was. Er kwam echter uitredding. Op den dag, dat de 24 afleveringen aan Meyers adres bezorgd moesten worden, brandde de houten tent af, waarin de aangekomen goederen en dus ook de afleveringen tot op den tijd

der bestelling bewaard werden. De directie, oordeelende, dat door dit ongeval eigenlijk de waarde van den geheelen jaargang was vernietigd, vergoedde deze dan ook, wat de 24 exemplaren betreft, geheel en de Redacteurs van het Maandschrift konden daardoor *precies* het tekort dekken.

Toen zijn broeder stierf, nam Meyer diens beide kinderen tot zich. In zijn huis te Rotterdam kwam de eersteling der Battakkers, Dja-Ogot tot de kennis van het Licht der Heidenen; Jan Hes, de Chinees, tot de vraag: Wat moet ik doen, om zalig te worden? en werden Koot-tiang de banden aangelegd, die hij eindelijk als de banden van Christus zou erkennen.

Den 11 Juli 1862 verliet hij zijne vaderstad; hij trok naar Ermeloo met de beide kinderen van zijnen broeder, met zijne moeder en met Koot-tiang en Jan Hes, de Chineezzen.

Den 29 Mei 1864 ging Meyer naar Groningen, waar hij tot het einde van 1865 werkzaam was. Omstandigheden, die hem het leven zeer bitter maakten, deden hem, nadat hij voor eene benoeming naar Culemborg bedankt had, besluiten, Groningen te verlaten en eene benoeming naar Wanswerd aan de Streek aan te nemen. Niet lang had hij aan deze plaats gewerkt, of hij ontving eene benoeming tot onderwijzer onder de polderarbeiders aan het kanaal door Holland op zijn Smalst. Hoewel men hem gaarne in Friesland wilde houden, besloot hij toch de roepstem naar Velsen op te volgen en trok er den 4 Maart 1867 heen. Wat eene ellende aanschouwde hij onder de polderbevolking op de Velsersheide, toen deze langer dan zes weken het werk staakte: 1200 man zonder werk, zonder een penning in de beurs, zonder een brood in huis. De Kanaalmaatschappij te Amsterdam kon niet, de Burgemeester van Velsen wilde niet helpen. De laatste wilde zelfs de polderbevolking door den hongerdwingen, naar elders te vertrekken. Er vormde zich eene Commissie, waarin ook Meyer zitting had, om de ongelukkigen te hulp te komen. Meer dan 14.000 gld., behalve de naturaliën werd bijeengebracht en de eerste nood kon gelenigd worden.

Den 31 Jan. 1868 trok hij van Velsen naar Nijkerk in O.-Dongradeel. Na voor Beekbergen en Minnertsnga bedankt te hebben, werd hij tot Hoofdonderwijzer te Oostwold (Oldambt) aangesteld, waar hij den 24 Febr. 1869 met zijn arbeid een begin maakte.

Den 1 Oct. 1872 begon Meyer te Rotterdam eene school voor eigen rekening met slechts 32 leerlingen. Hij had er 64 verwacht. Zijne school ging later vooruit, zoodat hij zijn oudsten neef als

tweeden onderwijzer kon aanstellen. In 1875 telde zijne school 120 leerlingen, in 4 klassen verdeeld, elke klasse met één onderwijzer.

De heer Abraham Meyer werd den 6 Sept. 1821 te Rotterdam geboren en overleed den 30 Dec. 1896 te Veldwijk, gemeente Ermeloo, na anderhalf jaar in de stichting aldaar liefdevol verpleegd te zijn. Den 2 Jan. 1897 werd hij op den doodenakker van Veldwijk begraven, waarbij Ds. Van der Hoogt, de geestelijke verzorger der arme krankzinnigen in de stichting, de leiding had. De heer Meyer was, zooals de heer R. Husen, die de Vereeniging van Christ. Onderwijzers en Onderwijzeressen vertegenwoordigde, het bij de groeve uitdrukte, „een ongehuwd, eenzaam strijder en veelal ook een zwaar beproefd pelgrim geweest; maar geheel zijn hart had hij geschonken aan het Chr. onderwijs en aan de Vereeniging, wier voorzitter hij bijna veertig jaar is geweest.”

— — — —

HOOFDSTUK LXXXI.

DE VEERTIGSTE VERGADERING. — HET UNIERAPPORT. — EEN PAEDAGOGISCHE VEREENIGING EN EEN NIEUW PENSIOENFONDS.

In 1894 werd door de Vereeniging van Chr. Onderwijzers en Onderwijzeressen in Nederland haar 40^e algemeene vergadering gehouden. Jammer, dat die samenkomst een diepgaand verschil van inzichten vertoonde, bij de behandeling der statuten, zoodat zij bij velen lang in minder gezegend aandenken zal blijven.

Art. 12 der Statuten van de Vereeniging luidde:

„Het Hoofdbestuur der Vereeniging bestaat uit negen leden, allen gevestigde hoofdonderwijzers, die uit hun midden een Voorzitter, een Vice-Voorzitter, een 1^{en}, een 2^{en} Secretaris en een Penningmeester benoemen. Jaarlijks treden volgens rooster drie der leden van het Hoofdbestuur af, welke bij de eerste aftreding wel, bij de tweede echter niet herkiesbaar zijn.”

Dit artikel werd door velen als niet meer passend voor de tegenwoordige toestanden beschouwd. Zij meenden, dat niet alleen *gevestigde* hoofdonderwijzers, maar ook onderwijzers met of zonder hoofdakte zitting moesten kunnen verkrijgen in het Hoofdbestuur. Allen waren leden, allen betaalden evenveel contributie, daarom moest er ook ten opzichte der verkiesbaarheid voor het Hoofdbestuur geen onderscheid gemaakt worden en moest er gelijk recht voor allen zijn. De voor-

stellen der afdelingen Amersfoort, Hoogeveen en Dordrecht werden, wat de eerste alinea betreft, met 260 tegen 216 stemmen aangenomen, zoodat bepaald werd, dat het Hoofdbestuur uit negen leden zou bestaan; de beperkende bepalingen vervielen dus. Daarna moest nog de wijze van aftreding der Bestuursleden vastgesteld worden. Daaromtrent werd bepaald: „Jaarlijks treedt volgens rooster één lid af, dat niet terstond herkiesbaar is.” Het nieuwe art. 12 zou dus luiden:

„Het Hoofdbestuur der Vereeniging bestaat uit negen leden, die uit hun midden een Voorzitter, een Vice-Voorzitter, een eersten Secretaris, een tweeden Secretaris en een Penningmeester benoemen. Jaarlijks treedt volgens rooster één lid af, dat niet terstond herkiesbaar is.” -- Dit veranderde art. 12 werd aangenomen met 334 tegen 148 stemmen. De wijziging was dus aangenomen, maar dreigde al aanstonds de Vereeniging te verscheuren; staande de vergadering voelde de heer F. Rumscheidt, die eerst den indruk ontvangen had, dat bij vergissing „de smet op het kleed der Vereeniging was geworpen,” maar thans inzag, dat dit met volle bewustzijn was geschied, zich genoopt, zijn mandaat als lid des Hoofdbestuurs neder te leggen, welk voorbeeld op den voet gevolgd werd door de heeren W. Jansen en G. P. Post, terwijl ook in den namiddag de heer M. Wiegand er aanleiding uit nam, uit het Hoofdbestuur te treden. De overige leden, de heeren A. C. W. Scheffer, J. C. Wirtz Czn., A. J. Korteweg, R. Husen en A. Wiersinga, hielden de zaken loopende.

De alg. verg. der Chr. Onderwijzersvereen., den 4 en 5 Juni 1895 te Amsterdam gehouden, kenmerkte zich gelukkig door een geest van verzoening en toenadering. Bovendien was door de herkiezing der afgetreden Bestuursleden reeds gebleken, dat de wijziging meer formeel bedoeld was. De herkozenen hadden de benoeming evenwel niet aanvaard. Ook op die vergadering kwam art. 12 ter sprake en na broederlijke bespreking kwam men overeen, dat art. 12 zou luiden:

„Het Hoofdbestuur der Vereeniging bestaat uit negen mannelijke leden, die op zijn minst 12 jaar lid der Vereeniging zijn geweest. Zij kiezen uit hun midden een Voorzitter, een Vice-Voorzitter, een eersten Secretaris, een tweeden Secretaris en een Penningmeester. Jaarlijks treedt, volgens rooster, een der leden van het Hoofdbestuur af en is niet herkiesbaar.”

Ook was het reeds in den loop van het vereenigingsjaar gelukt het Hoofdbestuur wederom voltallig te krijgen, daar de heeren H. Eerdbeek, H. J. Emous, A. H. Schut en W. Kroese zich eene benoeming hadden laten welgevalen.

In de 17de Jaarvergadering van de Unie: *Een school met den Bijbel*, gehouden te Utrecht den 16en April 1895, werd door eene Commissie, bestaande uit de heeren Æ. Mackay te 's-Gravenhage, Voorzitter; T. Bos te Bedum; H. J. Emous te Amsterdam; Th. Heemskerk te Amsterdam; R. Husen te Utrecht; W. Jansen te Utrecht; A. W. van Kluyve te Middelburg; A. F. de Savornin Lohman te Amsterdam; T. P. Mackay te 's-Gravenhage; M. Noordt zij te Kampen; H. Pierson te Zetten; Schimmelpenninck van der Oye van Hoevelaken te 's-Gravenhage; D. Wijnbeek te Zwolle en R. Derksen te Rotterdam, Secretaris, uitgebracht een rapport, waarin tegen de bestaande regeling van het lager onderwijs drie groote grieven werden aangevoerd:

a. „zoolang het grootste deel van de kosten der openbare school, mede door de wijze, waarop de meeste gemeentebesturen, in strijd met den geest der schoolwet, de schoolgeldheffing hebben geregeld, ten laste komt van de gemeentekas, blijft er een ongewenschte rechtsongelijkheid bestaan tusschen diegenen, die het voor hen bruikbare onderwijs van gemeentewege ontvangen, en diegenen, die dit zelve moeten bekostigen;

b. „lotsverbetering van de *openbare* onderwijzers is niet mogelijk, zonder de reeds zwaar gedrukte gemeenten nog meer te belasten, terwijl ook het rijk die slechts ter harte kan nemen indien, ter wille van het in de wet opgenomen beginsel van rechtsgelijkheid, de bijdrage aan alle scholen wordt verhoogd;

c. „het blijkt meer en meer, dat vele *openbare* scholen onder de leiding komen van onderwijzers, wier beginselen door de ouders der aldaar schoolgaande kinderen worden afgekeurd, zonder dat iemand bij machte is, zoodanige onderwijzers te weren.”

Volgens het rapport zouden deze grieven weggenomen kunnen worden door de toepassing der volgende conclusies, die op de Unievergadering van 16 April '95 met algemeene stemmen werden aangenomen.

„De gemeenten worden niet langer belast met de bekostiging der lagere school.

„Door het Rijk worde voor elke lagere school een vaste bijdrage uitgekeerd, te berekenen naar regelen, bij de wet vast te stellen, waarbij de tegenwoordige wet als leidraad kan worden genomen, en naar zoodanigen maatstaf, dat de kosten van eene gewone, eenvoudig ingerichte lagere school worden gedekt, en rekening gehouden wordt met uitbreiding van leerstof en vermeerdering van het onderwijzend personeel.

„De uitkeering van die bijdrage wordt, evenals thans, verbonden aan voorwaarden, die de inrichting van het onderwijs vrijlaten en alleen strekken, om de besteding der rijksgelden voor het beoogde doel te verzekeren.

„Voor zoover de ingezetenen niet zelven in hun onderwijs voorzien, treden in hunne plaats de gemeentebesturen op. Hun worde de vrijheid verleend, het beheer hunner scholen over te dragen aan plaatselijke schoolcommissies, en voorts die scholen zóó in te richten, als het meest strookt met den geest der ouders van de schoolgaande kinderen.” Het Unierapport wil den draad, in 1889 opgezet, weder opvatten en daaraan voortspinnen. Wat in 1889 werd begonnen, wil het voltooid zien.

Op Donderdag 27 December 1894 werd te Utrecht eene *Paedagogische Vereeniging* opgericht, die zich ten doel stelt: *de studie te bevorderen van de paedagogiek en hare hulpwetenschappen naar de beginselen van Gods Woord*. Als middelen, die zij wenscht aan te wenden ter bereiking van het voorgestelde doel, gaf zij aan: *'t houden van vergaderingen ter bespreking van paedagogische onderwerpen, het vormen van een paedagogische bibliotheek, het steunen van paedagogische tijdschriften en van de uitgave van paedagogische werken*. Lid kunnen worden: *onderwijzers en onderwijzeressen en alle andere belangstellenden in de opvoeding der jeugd, die ook daarin Jezus Christus kennen als den weg, de waarheid en het leven*.

De Vereeniging wilde zich niet voorbarig met den naam Christelijk tooien: uit hare goede vruchten moest haar *Christelijke* zin blijken.

Voorzeker voorziet deze vereeniging in eene bestaande behoefte. Er moet goede *theorie* komen der opvoedkunde. Het tegenwoordig onderwijs is krank: het gaat gebukt onder den vloek van het moderne leven, onder het intellectualisme. De hedendaagsche richting vraagt alleen naar het: „Wat weet ge?” Ze vormen geen menschen, maar *encyclopaedieën* met grooter of kleiner inhoud. De paedagogische theorie, d. i. het geheel der theorema's op opvoedkundig gebied of der paedagogische waarheden, die geen bewijs behoeven, moet weer uitgaan van de beginselen der H. Schrift, want alleen in Jezus Christus is genezing voor de kwalen van ons tegenwoordig onderwijs. Op vele punten echter raakt de opvoedkunde aan de theologie en de wijsbegeerte. Dat dan onze geloovige geleerden het goud mogen delven en stempelen, opdat de onderwijzers het in omloop kunnen brengen. Uitgaande van deze gedachten, zal deze Vereeniging veel goeds tot stand kunnen brengen.

Den 16 April 1895 vergaderde de Vereeniging weder en stelde toen een huishoudelijk reglement vast, terwijl tevens een Bestuur werd verkozen.

Den 29 Dec. '94 te Schiedam en 9 Febr. '95 te Rotterdam vergaderden eenige Christelijke onderwijzers, die de Pensionneering tot een onderwerp van ernstige bespreking maakten. Het gevolg van deze gedachtenwisseling was, dat een voorloopig Comité gevormd werd tot stichting van een *Pensioenfonds voor Christelijke Onderwijzers en Onderwijzeressen in Nederland*, met A. Kloosterman tot Voorzitter, Z. de Beyl tot 1^{en} Secretaris, H. Scholtens Kz. tot 2^{en} Secretaris en R. Smits tot Penningmeester. Op eene algemeene vergadering, in de daaropvolgende Pinksterweek gehouden, stelde men Statuten en Huishoudelijk Reglement van het Pensioenfonds vast. Het pensioenfonds bleek geen levensvatbaarheid te hebben en hield in 1898 reeds op te bestaan. De nog aanwezige gelden werden in de kas van de vereeniging „Johannes” gestort.

HOOFDSTUK LXXXII.

BEZWAREN TEGEN HET „UNIERAPPORT.” -- KLAAS DE BEYL. --
HUIBERTUS JOHANNES LEMKES.

Het Unierapport van 16 April 1895 bleek al spoedig een twist-appel te zijn onder de vrienden van het Christelijk Onderwijs. In het najaar van 1896 wendden de heeren Dr. J. Woltjer c. s. zich tot het Hoofdbestuur van de Unie met eenige bedenkingen tegen dat rapport, welke bedenkingen zij in Februari 1897, op verzoek, nader toelichtten. Zoowel betreffende het woord *bijdrage* als ten opzichte der *schoolbelasting* was h. i. een verschil van opvatting gebleken, dat tot *onjuiste* beoordeeling aanleiding moest geven. De bezwaren van Dr. J. Woltjer, c. s. tegen het Unierapport waren de volgende:

1°. In de eerste plaats wordt er h. i. in afgeweken van den regel, die tot dusver als een beginsel gold: „Wie daartoe in staat is, bekostige zelf het onderwijs zijner kinderen; wie het niet geheel kan, betale zooveel, als in zijn vermogen is.

2°. Meenden zij, dat het stelsel van het Unierapport ligt in de richting van de beginselen der socialisten.

3°. Vreesden zij, dat, wanneer het stelsel van het Unierapport tot wet werd verheven, de kiem in den grond gelegd zou zijn van

eene plant, die, bij het opwassen, het *zedelijk besef* en de vrijheid der burgers op het gebied van het onderwijs zou verstikken.

3°. Eindelijk duchtten zij, dat door de centralisatie de kosten van het lager onderwijs zouden worden opgedreven.

Hunne slotsom was derhalve, dat de in het rapport voorgestelde regeling van het lager onderwijs

1°. de kosten enorm zal opdrijven;

2°. de vrijheid van het Christelijk onderwijs op den duur in gevaar brengt, het zedelijk besef van verantwoordelijkheid verzwakt en de liefdegaven afsnijdt;

3°. uit sociaal oogpunt beschouwd, leidt in de verkeerde richting;

4°. ingaat tegen het beginsel, dat wie daartoe in staat is, zelf het onderwijs zijner kinderen bekostigt.

Den 2^{en} Dec. 1895 ontviel aan het Chr. onderwijs de verdienstelijke onderwijzer Klaas de Beyl in den ouderdom van bijna 76 jaren, na bij de 60 jaar de school gediend te hebben.

Den 30 Januari 1820 werd de heer De Beyl te Harderwijk geboren, waar hij van den hoofdonderwijzer Punt zijne opleiding ontving. Op 16jarigen leeftijd deed hij te Elburg examen voor den 4^{en} rang, waarna hij verder zich zelf moest vormen. Veel aanleg voor de studie bezittende, verkreeg hij zonder buitengewone moeite den tweeden rang. Als hulponderwijzer was hij eerst te Zaandam, daarna te Harderwijk, bij zijn vroegeren patroon Punt, werkzaam en mocht op 24jarigen leeftijd het genoegen smaken, aan het hoofd der openbare school te Garderen geplaatst te worden, welke betrekking hij twintig jaar bleef vervullen. Wegens het gebruik, dat hij van den Bijbel in school maakte, werd het hem door den schoolopziener te Garderen lastig gemaakt. Gelukkig werd hij tot hoofdonderwijzer aan de Christelijke school te St. Anna Parochie benoemd, welke benoeming hij aannam. Gelijk wij reeds aanstipten, streed De Beyl te St. Anna Parochie wakker voor de zaak van het Chr. onderwijs o. a. in zijne brochure's tegen den openb. hoofdonderwijzer Jansen te Harlingen en tegen Ds. De Haas, Ned. Herv. predikant te St. Jacobi Parochie.

Na slechts kort te St. Anna Parochie werkzaam geweest te zijn, aanvaardde De Beyl in 1868 de betrekking van hoofd der Chr. school te Oldebroek, die hij na vier jaren met een gelijke betrekking te Elburg verwisselde, waar hij tot zijn dood toe, ongeveer 23 jaar, werkzaam was.

In het *Chr. Schoolblad* van 13 Dec. 1895 schreef de heer J. W. van Straaten, Hoofd der Christelijke school te Dieren, het volgende over den heer De Beyl:

„Konings- en Oranjegezind was hij op en top. Eens viel hem de eer te beurt, van Z. M. Koning Willem III in zijn school een bezoek te ontvangen. Met den geneesheer van Garderen, Dr. Huysman, bewerkte hij de boeren, om de heide af te staan voor het kamp.

„Op kerkelijk gebied bewoog De Beyl zich gaarne. Als ouderling der Herv. Gemeente, als lid van het Class. en van het Prov. Kerkbestuur deed hij nog al eens van zich spreken, tot de kerkelijke strijd in 1886 hem drong, zich terug te trekken.

„Voor wat zijne kennis van de theologie betreft, had hij veel te danken aan zijn omgang met den Garderenschen predikant Ds. Fabius. Met de zonen van dezen leeraar, den Inspecteur van het Lager Onderwijs en den Hoogleraar, bleef hij steeds vriendschap onderhouden. Eens waren deze mannen – evenals Prof. Lamers e. a. -- zijn leerlingen.

„Dat De Beyl gewaardeerd werd, bleek o. a. bij zijn 40-jarig jubileum, toen o. a. Baron van Dedem en Jhr. Mr. Van Asch van Wijck hem persoonlijk kwamen geluk wenschen. Voor zijn ijver in politieke aangelegenheden ontving hij van Mr. Groen van Prinsterer betuigingen van ingenomenheid.”

Na drie maanden ernstige krankheid overleed hij, nalatende eene vrouw en acht kinderen. In zijne geboortestad Harderwijk werd hij begraven.

Als onderwijzer der „oude garde” hebben wij mede te betreuren Huibertus Johannes Lemkes. Den 16 Februari 1828 te Dordrecht geboren, genoot hij zijne opleiding op eene kostschool te Bergen op Zoom en kwam in 1844 als kweekeling op het instituut van den heer K. Vermeulen te Alphen a. d. Rijn. In 1851 werd hij hoofd der Fransche afdeling op de school van den heer Ijsselman te Utrecht. Weldra ontving hij aanbiedingen uit Den Haag en Groningen, waaraan hij evenwel geen gehoor gaf. Toen in 1852 de heer Ijsselman overleed, werd hij tot diens opvolger benoemd op een jaarlijksch salaris van *f* 2000 met vrije woning. Hij besloot echter naar Alphen terug te keeren, waar hij in 1852 voor eigen rekening een Christelijke school oprichtte. Een schitterende positie gaf hij dus prijs voor een onzekere toekomst, want de vrienden van het Christelijk Onderwijs te Alphen a. d. Rijn hadden hem geen andere vastigheid kunnen geven dan de belofte: „Zoolang *wij* te eten hebben, zult *gij* geen gebrek lijden.” Zooals wij reeds meedeelden, sloot de heer Lemkes in 1873 zijne school te Alphen, daartoe gedwongen door den vaccinatedwang van regeeringswege.

H. J. LEMKES,
geb. 16 Febr. 1828; overl. 6 Jan. 1897.

In het tijdschrift *Timotheus* werd van Lemkes getuigd: „Voor onderwijzer was Lemkes a. h. w. geboren. Op dit gebied was hij een „self-made” man. Door eigen studie, niet aan eene kweekschool, heeft hij zich al de kundigheden, waarin hij uitmuntte, eigen gemaakt. Fransch, Duitsch en Engelsch en bovenal onze eigen schoone taal kende hij grondig en sprak hij vloeiend . . . . Zijne opmerkingen in de *Leerschool*, een tijdschrift voor aankomende onderwijzers in de jaren 1846 en '47, gaven daarvan (nl. van zijne overtuiging, dat geen onderwijs zonder opvoeding en geen opvoeding zonder Gods Woord mogelijk is) reeds blijk. Zijne bekroonde verhandeling: „Het onafscheidelijk verband van Onderwijs en Opvoeding” in 1855; de oprichting van het „Maandschrift voor Christelijke opvoeding en Christelijk onderwijs” in 1857 en '58 en vooral de stichting van de „Vereeniging van Christelijke onderwijzers in Nederland” in 1854 door hem en zijn vriend A. Meijer, strekten hiervan ten bewijze.”

Na 1873 wijdde de heer Lemkes zich aan den arbeid in het Evangelie en schreef o. a. in het tijdschrift *Timotheus* belangrijke artikelen. Hij stierf op 69-jarigen leeftijd den 6^{en} januari 1897 en werd te Alphen a. d. Rijn begraven. Namens het Hoofdbestuur der Vereeniging van Chr. onderwijzers en onderwijzeressen in Nederland, werd ook aan deze groeve door den heer R. Husen Gode dank gewijd voor 'tgeen eenmaal het Chr. onderwijs van den ontslapene ten goede kwam.

HOOFDSTUK LXXXIII.

JOHANNES VAN NOORT. — OPHEFFING VAN OPENBARE SCHOLEN.
ART. 33 DER ONDERWIJSWET IN 1897.

Nog een ander oudstrijder hebben wij op het terrein der Christelijke school te betreuren: den 19 Maart 1897 werd door den Almachtige Johannes van Noort van zijn zoo trouw verdedigden post afgelost. Zijn vader was, evenals hij, onderwijzer en bij dezen ontving hij dan ook zijn eerste opleiding, welke echter op den „Klokkenberg” voltooid werd, waar hij met Klein en Van Munster een der eerste drie kweekelingen was. Hij volgde Vethake als onderwijzer aan de school op den Klokkenberg op en ontving als zoodanig een jaarlijksch tractement van 100 gld. (*zonder* kost en inwoning) en gratis verdere opleiding.

Den 6en April 1847 was, door de ijverige bemoeiingen van Freule Van der Burch van Spieringshoek, Ds. C. C. Callenbach en eenige andere vrienden van het Chr. onderwijs te Nijkerkerveen (of „het Veen,” behoorende tot de gemeente Nijkerk) eene Christelijke school geopend, aan welke school Van Noort den 8 Nov. 1849 het ambt van hoofdonderwijzer aanvaardde. De heer L. te W. schreef hierover in de *Christelijke School*: „'t Was moeilijk kinderen ter school te krijgen. Aan onderwijs gevoelde men geen behoefte; kleeding, ja alles ontbrak.

„Van Noort wist raad. Hij begon met oud en jong te onderwijzen. Des Zondagsmorgens waren om half zeven de schooldeuren al geopend. Eene eenvoudige Schriftverklaring, 't kon niet te eenvoudig, in den vorm eener bijbellezing, werd gegeven en weldra was de school met aandachtige hoorders gevuld.

„Zooveel de werkzaamheden der meest arme Veenbewoners het toelieten, verzamelde Van Noort oud en jong in de school of bezocht hij hen aan hunne huizen, op de akkers en bracht tot hen Gods Woord, dat niet ledig zal wederkeeren, maar doen zal, wat den Heere behaagt.”

Langzamerhand steeg het aantal leerlingen zijner school tot 150, voor welke Van Noort in het eerst alleen stond, slechts ter zijde gestaan door een kweekeling.

Door de duizenden guldens, die eerst Jonkvr. Van der Burch van Spieringshoek, daarna de jonkvrouwen H. d'Yvoy en Van Weede hem ter hand stelden, kon hij veel doen ter bestrijding der armoede in het Veen. In het *Christelijk Schoolblad* schreef W. te N.: „Van Noort was *opvoeder* en *philantroop* en *philantroop-opvoeder*. Treffende staaltjes zouden bij te brengen zijn van zijn arbeid; b.v. hoe hij eenmaal een der weldoensters van het Veen voorstelde met 150 gld. 30 huisgezinnen gelukkig te maken, door ze elk een geit te geven. Of van den eenvoud der lieden; b.v. hoe Harmen, die *in* den grond woonde, toen de Freule met den meester huisbezoek deed in het bouwvallige hutje, het aanbod, om de woning te doen vernieuwen, afwees: hij had er nu al 50 jaar met zijn Jannigje in gewoond: als de Freule dan toch wat wilde doen, dan moest ze Jannigje maar een dubbeltje „besjuus” geven; ja, hoe Harmen bijna weigerde een bed aan te nemen: zijn Jannigje lag zoo zacht op de elzeboomblären.”

Tot 1895, dus tot zijn 71e levensjaar, bleef hij zijn ambt waarnemen, daarin getrouw bijgestaan door zijn vriend en hulponderwijzer, tevens godsdienstonderwijzer en ziekenbezoeker Jacob de Boer. Als

J. VAN NOORT,
geb. 19 Juni 1823; overl. 19 Maart 1897.

blijk van waardeering kende de gemeenteraad van Nijkerk aan Van Noort een jaargeld toe en de adellijke familiën, die hem zoo vaak gebruikt hadden, om de arme bewoners van 't Veen wel te doen, volgden dit voorbeeld, zoodat Van Noort, die zich te Nijkerk vestigde, zijn verdere levensdagen zonder zorg voor het tijdelijke kon doorbrengen.

Reeds als knaap beloofde Van Noort veel door zijn trouwe plichtsbetrachting en door zijn zucht, „om alle dingen door de liefde te bedekken.” Als 15-jarige kweekeling bij een hoofdonderwijzer, die een dronkaard was, werkzaam, kwam de schoolopziener eens de school bezoeken, juist toen de patroon beschonken te bed lag. De kweekeling trachtte nog *zoozeer* de eer van den meester op te houden, „dat (zoo verhaalt N. te W.) de schoolopziener getroffen hem 25 gld. ten geschenke gaf.” In die dagen ook reeds begaf hij zich met vurige liefde en kinderlijken eenvoud onder een groep van wel 600 polderwerkers, van keet tot keet gaande met de vraag: „Mag ik u wat voorlezen uit den Bijbel?” wat aanleiding gaf tot een niet ongezegende bijbelverspreiding onder hen. En zoo was Van Noort ook in later dagen. „Eens in het jaar,” zoo getuigt N. te W. „met Pinksteren, ging hij uit, liefst om en passant nog te collecteeren voor zijne school, maar eer de korte rust ten einde was, verlangde hij al, volgens zijn herhaalde betuiging, naar het Veen.”

Eene reeks van 45 jaren nam Van Noort met liefde en toewijding zijn werk te Nijkerkerveen waar. Kennelijk mocht hij den zegen des Heeren er op ervaren. Ongeveer twee jaar genoot hij de zoete rust na getrouwe plichtsbetrachting te Nijkerk; toen werd hij afgeroepen van zijn aardschen post, om, daaraan twijfelen wij niet, de rust in volheid te smaken, die overblijft voor het volk des Heeren.

Hoewel art. 194 der oude grondwet in de herziene grondwet overanderd is gebleven, toch wordt het heden niet meer als vroeger als een welkom middel ter onderdrukking van het Christelijk onderwijs gebruikt. Niet alleen meent men thans niet tegen dat artikel in te gaan, door bijzondere Christelijke scholen financieel van overheidswege te ondersteunen, maar ook wordt het woord „overal” in dat artikel niet meer *zoo* verklaard, dat openbare scholen moeten worden in stand gehouden ook daar, waar er geen of zeer weinige leerlingen voor te vinden zijn. Dit is gebleken in Wonseradeel, Wymbritseradeel en andere gemeenten van ons land, waar de openbare scholen werden opgeheven, zoodra ze door de concurrentie van de Christelijke scholen bijna of geheel waren ontvolkt. Dit bleek ook te

Mijnsheerenland, waar de Christelijke hoofdonderwijzer met 60 leerlingen begon, terwijl de openbare school, naast zijne school staande, 120 leerlingen telde! Toen in 1893 het aantal leerlingen op de openbare school door verschillende omstandigheden tot 10 gedaald was, achtte de gemeenteraad den tijd daar te zijn, om de dorpschool op te heffen en besloot ook in dien zin, welk besluit door Gedeputeerde Staten werd goedgekeurd. Dit voorbeeld zou met vele andere vermeerderd kunnen worden. Dat van overheidswege de openbare scholen *niet* worden opgeheven daar, waar ze nog door een *voldoend* aantal leerlingen worden bezocht, dat is grondwettig. Maar het is geldverspilling en gewetensdwang, wanneer ze in stand worden gehouden voor 0, 2 of 3 leerlingen, zooals dat indertijd in de gemeente Wonseradeel is geschied.

Hoe moeilijk de toepassing is van art. 33 der onderwijswet, bleek in 1897 opnieuw te Amsterdam. Bij den wethouder van onderwijs in die stad toch werd door een Israëlietisch vader eene klacht ingediend over de uitreiking aan zijn kind van het werk van mevrouw Beecher Stowe, *de Negerhut*, uit de schoolbibliotheek van een der openbare scholen. Zeer ter zake teekende het *Christelijk Schoolblad* van 29 Jan. 1897 hierbij aan:

„De klacht van den Israëliet moge eensdeels aan een „spijkers op laag water zoeken” doen denken -- immers hij had het boek eenvoudig kunnen terugzenden met verklaring, dat hij die lectuur voor zijn kind niet begeerde -- maar stelt ook nog voor de zoveelste maal in het licht, hoe lastig die eisch der neutraliteit toch is en dat zij een vale kleurloosheid vordert, die met het leven en de werkelijkheid in volkomen tegenspraak is. Zij brengt menigmaal den onderwijzer in de grootste moeilijkheid, zooals o. a. toen een ander joodsch kind weigerde van de jaren *vóór Christus* te lezen, en de onderwijzer dan maar goed vond, dat het dat woord oversloeg -- welk overslaan toch evenzeer de godsdienstige begrippen van andersdenkenden kwetsen moet. Misschien zal iemand zeggen, dat er dan maar „*voor onze jaartelling*” moet gelezen worden. Maar is het dan weer niet een eisch van goed onderwijs, dat medegedeeld wordt, waarom onze jaartelling dan aanvangt? En zoo staan wij dan voor het ergerlijke feit, dat, strikt genomen, de naani van Christus zelfs niet als historisch persoon in de neutrale school genoemd mag worden. Over Mohamed mag men spreken. Wat hij leerde, mag men verhalen, maar over Christus moet men zwijgen. En dat in een land, welks geschiedenis niet verstaan kan worden, als men over het

Christendom, de conscientievrijheid en den geloofsdwang der laatste graven uit het Oostenrijksche huis niet spreken mag. Is niet aan het neutrale onderwijs alle godsdienstige grondslag ontvallen en werkt het niet mede tot de ontkerstening, de godsdienstloosheid, de ongodsdienstigheid des volks, al zouden nog vele onderwijzers het anders wenschen?

De komende dag zal het antwoord geven."

HOOFDSTUK LXXXIV.

DE VEREENIGING VOOR GEREFORMEERD SCHOOLONDERWIJS. a.

Ontbrak het der *Vereeniging voor Gereformeerd Schoolonderwijs* aan een eigen orgaan, reeds in het begin van 1870 werd haar *De Bazuin* tot eigen gebruik goedgunstig afgestaan, terwijl het *Chr. Weekblad* en vooral de *Wekstem* welwillend hare kolommen voor de Vereeniging openden. In 1870 was het getal Hulpvereeningen tot 53 geklommen, terwijl 5 scholen door de Vereeniging werden gesubsidiëerd.

Op de Algemeene vergadering, den 4 en 5 Mei 1870 te Amsterdam gehouden, drong de Hulpvereening *Leiden* er op aan, dat de *Vereeniging voor Geref. Schoolonderwijs* kerkelijker zou worden en van de Chr. Geref. Kerk zou uitgaan. De kerkeraad moest haars inziens toezicht uitoefenen. Ds. Beuker daarentegen verdedigde de volgende 3 punten: 1°. Onze Vereeniging besta in onderscheiding van de Chr. Geref. Kerk, zonder zich in haar op te lossen. 2°. Onze Vereeniging sta in wezenlijke en wettelijke betrekking tot die Kerk. 3°. Onze Vereeniging drukke die betrekking op de eenvoudigste en natuurlijkste wijze uit. De Hulpvereening *Leiden* formuleerde haar doel en wenschen in vijf punten:

„a. Daar, waar eene Chr. Geref. Gemeente is, zal geen Vereeniging zich mogen vormen, zonder toestemming van den kerkeraad, met beroep op hooger vergadering.

„b. De vergadering zal te allen tijde open zijn voor de leden van den kerkeraad.

„c. De Hulpvereeningen zullen geen school mogen oprichten zonder toestemming van den plaatselijken kerkeraad

„d. In geval van verschil tusschen de commissie en den onderwijzer inzake de leer, zullen beiden zich te onderwerpen hebben aan de uitspraak van den kerkeraad, met beroep op hooger kerkelijke vergadering.

„e. De keuze der Hoofd-Commissie zal voortaan op de synodale vergadering plaats hebben.”

De Algemeene vergadering, den 3 en 4 Mei 1871 te Groningen gehouden, oordeelde echter vooralsnog bij meerderheid van stemmen, *dat de verhouding der vereeniging tot de Kerk niet nader moet geformuleerd worden.* Ook de 4e Algemeene vergadering, den 16 Juli 1872 te Kampen gehouden, meende de verhouding tusschen Kerk en school nog niet nader te moeten formuleeren. Op deze Kamper vergadering verzocht de Hulpvereeniging Hazerswoude „dat de vergadering als haar wensch uitspreke, dat in de schoolboeken niet *Heer* maar *Heere* als naam van 't Opperwezen gebruikt worde en drage aan 't Bestuur op, pogingen aan te wenden, om in zulke boeken te voorzien.”

Tegen dit verzoek kwamen de heeren Ten Hoor, Olthoff, Smits en Van der Sluys op. Zij betoogden: „Een schoolbestuur moet weten, wat boekjes het wil gebruiken; dat is geen zaak voor de Vereeniging, om mede te beginnen. De een zou voorts ook „*ende*”, de andere „*rechtvaardig*” en „*paerd*” eischen en spoedig waren wij, waar onze vaders voor 200 jaren waren. Brakel gebruikte in zijn tijd de heerschende spelling, niet die der eerste overzetting van den Bijbel, terwijl het woord *Heere* in den ouden tijd niet alleen voor 't Opperwezen werd gebruikt. Maakte men er toen geen onderscheid in, waarom dan nu? Onderscheid maken zou tegen de analogie der taal zijn.”

Het voorstel-Hazerswoude, in stemming gebracht werd -- *verworpen*.

Op de Algemeene vergadering, den 11 Juni 1873 te Leiden gehouden, kwam de verhouding tusschen de Vereeniging voor Gereformeerd Schoolonderwijs en de Chr. Geref. Kerk weer ter sprake. Ds. Diemer zei: „Zelfs de Vereeniging voor Chr. Nationaal Schoolonderwijs erkent in hare Statuten, dat de school de zaak is der kerkeraden en wil deze vereeniging dat niet, dan is zij veel minder dan Christelijk Nationaal. De vergadering zou eigenlijk het volgende voorstel moeten aannemen: „dat zij niets liever der Kerk toewenscht, dan dat de Gereformeerde gemeenten in Nederland zóó hare taak volbrengen, dat de Vereeniging overbodig worde.”

De secretaris, prof. Noordzij, zei namens het Bestuur:

„Uit de geschiedenis blijkt, dat de Vereeniging bij haar ontstaan, tengevolge van toestanden en oorzaken, waarin en waardoor zij in 't leven werd geroepen, een *materiëel* en een *formeel* beginsel heeft aangenomen. Het materiëele betref den inhoud van het onderwijs; zij wilde, dat dit bepaald Gereformeerd van karakter moest zijn, tegenover het algemeene van *Christelijk Nationaal*. Het formeel beginsel had betrekking op de perken, waarbinnen zij zou arbeiden, om eerstgenoemd beginsel voort te planten. *Schoolhulp* had zich binnen de kerkelijke grenzen opgesloten en hier tegenover wil de Vereeniging ook hen opnemen, die geen leden der Chr. Geref. Kerk zijn, opdat wij werkelijk de *natie* zouden kunnen teruggeven, wat zij in den loop der tijden had verloren." Ten slotte werd een voorstel van de professoren Brummelkamp en De Cock aangenomen, van den volgenden inhoud:

„Daar de zaak van geen dadelijk practisch belang schijnt te zijn, besluit de vergadering, de verhouding tusschen de Vereeniging en de Chr. Geref. Kerk te laten in den staat, waarop die zich tot hiertoe bevonden heeft.”

Ook werd een voorstel der Hulpvereeniging *Harlingen* aangenomen: „dat de kweekelingen, na afgelegd examen voor hulponderwijzer, verplicht zijn zich aan het eerstvolgend examen in de godsdienstleer, enz. te onderwerpen.”

Op de 6^e Algemeene vergadering, den 27 Juli 1875 te Utrecht gehouden, diende prof. Van Velzen het volgende voorstel in:

„De vergadering wenscht, dat de Vereeniging voor Geref. Schoolonderwijs, met behoud van hare zelfstandigheid, in de nauwste betrekking sta met de Chr. Geref. Kerk.

„Met de meeste belangstelling heeft zij vernomen, dat deze, inzonderheid op hare laatst gehouden Synode te 's-Hertogenbosch, het oog op de Vereeniging heeft gevestigd. Zij verlangt, dat het Hoofdbestuur de voorstellen der Kerk in het belang van bedoelde betrekking overwege en bij een volgende Algemeene vergadering ter beoordeeling ter tafel brenge.”

De heer Wagenmaker stelde evenwel voor, om te blijven bij hetgeen te Leiden besloten was. Het voorstel van prof. Van Velzen werd echter met 33 tegen 21 stemmen (die op het voorstel-Wagenmaker werden uitgebracht) aangenomen.

Op dezelfde vergadering vroeg de Hulpvereeniging *Kampen*, „dat de vergadering zich uitspreke over de jongste verandering in het

onderwijsprogram der anti-revolutionnaire partij." Prof. Noordzij verklaarde niet tegen restitutie te zijn op de volgende twee voorwaarden: 10. Zij worde slechts verleend, waar particuliere krachten te kort schieten. 20. Zij worde aan alle partijen naar getalsterkte uitbetaald. Prof. Brummelkamp resumeerde kort, wat door hem herhaaldelijk voor het publiek is geschreven en neerkwam op deze drie stellingen: „*a.* De opvoeding behoort aan de ouders. *b.* Staat noch Kerk mogen zich tusschen het geweten en God plaatsen; wij mogen daarmede zelfs niet transigeeren. *c.* Het restitutiestelsel exploiteert het utiliteits-systeem." -- Prof. Brummelkamp bestreed met vuur de leer van 't „Staatsbelang", toonde uit de historie, dat God hulp en uitkomst schenkt, niet aan berekeningstaktiek, maar aan beginseltrouw, en stelde in het licht, dat alleen *onze partij* de vrijheid wil en aandurft."

De Vereeniging voor Geref. Schoolonderwijs had van 5 Sept. 1874 tot 1 Juli 1875, dus 255 dagen, den heer A. de Haan, als reizend agent in haar dienst. In weerwil van den ijver van De Haan bracht zijn arbeid aan de Vereeniging geen voordeelen genoeg op (wijl hij de menschen zonder genoegzame zekerheid als lid opgaf), zoodat men hem den 1 Juli 1875 ontsloeg.

Het Bestuur der Vereeniging voor Geref. Schoolonderwijs en de Synodale Commissie der Chr. Geref. Kerk hadden in zake het onderwijs in 1876 eene conferentie, waarin de volgende motie met algemeene stemmen werd goedgekeurd:

„Het Hoofdbestuur der Vereeniging voor Geref. Schoolonderwijs en de Synodale Commissie, van overtuiging, dat, in verband met den last, hun beiden door de respectieve vergaderingen opgedragen en met den feitelijken toestand -- op dit oogenblik slechts getracht moet worden zooveel mogelijk sympathie en samenwerking op te wekken.

„Stellen voor: door de Kerk worde uitgesproken:

„*a.* dat zij zich in het bestaan en het streven der Vereeniging voor Geref. Schoolonderwijs verblijdt.

„*b.* Dat zij het als hare roeping beschouwt, den bloei der Vereeniging zooveel doenlijk te bevorderen."

In 1876 besloot de Algemeene vergadering, dat er een maandblaadje en tractaatje zou uitgegeven worden, aan welk besluit ook uitvoering werd gegeven. Beide blaadjes, die onder redactie stonden van Ds. S. A. van den Hoorn te Breukelen en J. Olthoff, Chr. onderwijzer te Krabbendam, hadden weldra 720 abonné's.

De Algemeene vergadering, die den 28 Juni 1877 te Zwolle bijeenkwam, besloot: „*Om aan eene school der Vereeniging als Hoofdonderwijzer te kunnen worden aangesteld, is het een vereischte, het na-examen voor hare Commissie met gunstig gevolg te hebben afgelegd. Hulponderwijzers zijn aan deze bepaling niet onderworpen. Voor de opleiding der laatstgenoemden geniet een Hoofdonderwijzer uit de kas der Vereeniging f 100 gratificatie, op vertoon der door den kweekeling behaalde acte.*”

Aan dit besluit werd in 1878 nog toegevoegd: „*Deze bepaling zal van kracht zijn in 1880 en alleen betrekking hebben op onderwijzers, die voor het eerst eene school der vereeniging zullen dienen.*”

HOOFDSTUK LXXXV.

DE VEREENIGING VOOR GEREFORMEERD SCHOOLONDERWIJS. *b.*

(Vervolg).

In 1879 werd prof. Noordt zij president van het Hoofdbestuur der Vereeniging voor Gereformeerd Schoolonderwijs, in plaats van den heer Kreulen, die aan de beurt van aftreding was. Aan prof. Wielinga werd nu de redactie der officiële rubriek in de *Bazuin* opgedragen, in plaats van den heer C. Mulder te Kampen, die die taak vele jaren had verricht. Het *Maandblaadje* hield in 1879 op, voor rekening der Vereeniging voor Geref. Schoolonderwijs te verschijnen en werd door die vereeniging alleen nog maar met zedelijke middelen gesteund. Ook liet de Vereeniging in dat jaar hare officiële opleidingsklasse voor Chr. onderwijzer varen.

Dat prof. Noordt zij en Beuker in 1879 als Bestuurders der *Unie: Een school met den Bijbel* optraden, werd door vele leden der Vereeniging voor Geref. Schoolonderwijs afgekeurd. Prof. Brummelkamp gevoelde zich op de Algemeene vergadering, die den 11 Juni 1879 te Utrecht bijeenkwam, gedrongen, op te komen tegen het program der *Unie* en het verzoek aan den Koning, om eene school met den Bijbel, waardoor feitelijk de school van 1806 zou terugkeeren. Als hij het goed doorziet, dan komen al dergelijke verzoeken ten slotte op de bedde om staatsgeld neer. Ten slotte verklaarde de vergadering met 36 tegen 12 stemmen zich niet bevoegd, of althans achtte het niet oirbaar, een oordeel over de *Unie* uit te spreken.

Op dezelfde vergadering werd het voorstel aangenomen: *„De Algemeene vergadering spreke als hare overtuiging uit, dat geen Chr. onderwijzer eene benoeming kan aannemen, als leeraar aan eene Rijks-Normaalschool.”*

Ter motiveering er van werd gezegd, dat het aannemen van een dergelijke betrekking gevaarlijk en bezwaarlijk is: *a.* voor de kweekelingen reeds, om onderwezen te worden, maar *b.* vooral voor den onderwijzer, die, om er onderwijs te kunnen geven, verplichtingen op zich neemt, die hij niet volbrengen kan. Hoe zal hij neutraal zijn, hoewel hij het moet? Hoe zijn arbeid durven aanvangen zonder gebed? Hoe de Christelijke tucht oefenen, zonder het neutraal gebied te verlaten? De Algemeene vergadering, die 5 Aug. 1885 te Dordrecht bijeenkwam, sprak zich in gelijken geest uit.

De vergadering achtte het tevens zeer wenschelijk, *„dat de Heidelbergsche Catechismus in overeenstemming met de vatbaarheid der kinderen in de hoogste klassen op onze scholen worde gebruikt.”*

In zijn opingsrede der 12^e Algemeene vergadering, die den 15 Juni 1881 te Rotterdam bijeenkwam, kon de voorzitter, prof. Noordt zij, getuigen:

„Hadden we vroeger van vriend en vijand bestrijding, daarin wordt verandering ten goede openbaar; menigeen schijnt voor het Gereformeerd beginsel gewonnen te worden. Dr. Kuiper, hoogleeraar aan de Vrije Universiteit, trad tot onze vereeniging als lid toe, hetwelk voorzeker om zijne persoonlijkheid als een veelbeduidend feit mag worden aangemerkt.”

Deze Algemeene vergadering nam de volgende motie van Ds. Hessels met algemeene stemmen aan:

„Daar wij uit het beginsel: „gewetensvrijheid” Barnabas en Johannes niet kunnen steunen, zoolang de bekende belemmerende bepaling bij haar bestaat: zoo wende het Hoofdbestuur pogingen aan, om die bepalingen te doen wegvallen.”

Die belemmerende bepaling was, dat *Barnabas* en *Johannes* alleen hen als leden erkende, die lid waren der *Vereeniging van Chr. Onderwijzers in Nederlaud* en deze laatste vereeniging stond, naar de meening der Chr. Gereformeerde broeders, op te algemeenen grondslag. In Aug. 1881 verzond het Hoofdbestuur der Vereeniging voor Geref. Schoolonderwijs aan het Bestuur van *Barnabas* een voorstel, vervat in deze formule: *„Om lid van Barnabas te kunnen worden, moet worden overgelegd het bewijs, dat men lid is van de Vereeniging voor Geref. Schoolonderwijs, of dat men werkzaam is*

aan eene school voor Chr. Nat. Schoolonderwijs of Geref. Schoolonderwijs."

Den 3 Aug. '81 werd hierop dit antwoord ontvangen:

„Het Bestuur van Barnabas mist, krachtens art. 35 harer Statuten, de bevoegdheid, om aan uw verzoek te voldoen." Overigens ontzei het Bestuur van *Barnabas* aan het bezwaar (alsof de gewetensvrijheid door *Barnabas* aan banden wordt gelegd) alle bestaansrecht. Zonder wegneming der grieven was de *Vereeniging voor Geref. Schoolonderwijs* nu minder dan ooit besloten, *Barnabas* geldelijk te steunen. Het publiek vertrouwen in de Vereeniging van Chr. onderwijzers toch was in de laatste maanden niet weinig geschokt en het schein daarom aan de *Vereeniging voor Geref. Schoolonderwijs* bedenkelijk toe, aan de Vereeniging van Chr. onderwijzers het privatieve recht toe te kennen, om zich als maatstaf voor de degelijkheid van iemands Christelijkheid aan te dienen.

De Algemeene vergadering, den 15 Aug. 1883 in den Haag gehouden, besloot eindelijk:

„Aangezien de Vereeniging van Chr. onderwijzers zich ten vorige jare op meer geruststellende wijze uitgelaten heeft, kenne de Vereeniging voor Geref. Schoolonderwijs aan Barnabas een jaarlijksche subsidie van 100 gld. toe."

Op de Algemeene vergadering, den 30 Mei 1882 te Utrecht gehouden, werd met 39 tegen 18 stemmen uitgemaakt, dat in art. 14a van het Algemeen Reglement alleen Hoofd- en geen hulponderwijzers werden bedoeld, zoodat men den laatsten de drie Formulieren van Eenheid niet behoefde te laten onderteekenen. De heeren L. Lindeboom, G. Kraay Gz., A. C. Koops, A. Hazevoet, J. N. Lindeboom, D. Krijger protesteerden tegen dit besluit en verklaarden:

„De taak van de hulponderwijzers is, huns inziens, te gewichtig, hun invloed op de kinderen te groot, om het onnoodig te achten, dat ook zij, door onderteekening der Geref. Formulieren van Eenheid zich verbinden, geen andere leer te leeren, in geen anderen geest te onderwijzen."

Deze kwestie kwam op de volgende Algemeene vergadering weder ter sprake, waar een voorstel van den heer Van den Berg werd aangenomen, luidende: „Het toezicht (over de hulponderwijzers) worde overgelaten aan den Hoofdonderwijzer en de betrokken schoolbesturen."

De Algemeene vergadering, die 5 Aug. 1885 te Dordrecht bijeenkwam, nam eene motie aan van den heer Olthoff, luidende:

„De vergadering acht het raadzaam, dat onderwijzers, die het

na-examen deden voor de Commissie voor Chr. Nat. Schoolonderwijs, zich ook nog onderwerpen aan het examen voor de Commissie voor Gereformeerd Schoolonderwijs."

In 1886 stelde de Vereeniging voor Geref. Schoolonderwijs weder een reizend agent aan en wel den heer Maaskant van Leiden. Deze vroeg geen salaris, zelfs geen reis- of verblijfkosten, aangezien hij voor eigen zaken toch reisde en het Agentschap tegelijk daarbij kon en wilde waarnemen. Alleen genoot hij voor elk lid, dat hij zou aanwinnen, percentsgewijs, in eens af, eenige vergoeding. Den 15 Mei 1886 trad de heer Maaskant in dienst.

Het Hoofdbestuur diende op de Algemeene vergadering, die 10 Aug. 1887 te Amsterdam bijeenkwam, het volgende voorstel in betreffende de opleiding tot onderwijzers:

"Het Hoofdbestuur stelt voor, art. 12 Algemeen Reglement na de woorden: *zich daartoe vereenigen* (5^e regel) aldus te lezen: „Het Hoofdbestuur benoemt een predikant der Chr. Geref. Kerk voor het godsdienstonderwijs. Deze geniet gezamenlijk met de onderwijzers 200 gld. gratificatie voor iederen kweekeling, die met goed gevolg het Staats-examen heeft afgelegd. Voor reiskosten, die de onderwijzers maken, is het Hoofdbestuur gemachtigd bovendien jaarlijks eenige vergoeding tot hoogstens *f* 50 uit te keeren." Met 37 tegen 7 stemmen werd dit voorstel aangenomen. Tevens werd het beginsel aangenomen, dat ook Gereformeerde kweekscholen kunnen worden ondersteund.

De Algemeene vergadering van 1888 richtte aan de Synode der Chr. Geref. Kerk een adres, inhoudende het verzoek: „dat de Synode uitspreke, dat het ontegenzeggelijk tot de roeping van de kerkeraden en gemeenten behoort, het Gereformeerd onderwijs te bevorderen." Als antwoord hierop kwam bij het Hoofdbestuur het volgende schrijven in: „De Synode spreekt hare instemming uit met het verzoek, zonder daarbij uitsluitend aan scholen der Vereeniging voor Geref. Schoolonderwijs te denken."

Namens de Synode voornoemd:

's-Hage, Sept. 1888. (w. g.) W. Doorn, *Synodi Scriba*.

Bij het totstandkomen van den *Schoolraad* kregen 3 leden van het Hoofdbestuur der Vereeniging voor Geref. Schoolonderwijs zitting in dat lichaam, terwijl het na-examen der *Vereeniging voor Geref. Schoolonderwijs* in 1890 voor het eerst door eene Commissie uit den *Schoolraad* werd afgenomen.

Op de Algemeene vergadering, die den 15 Juni 1893 te Utrecht bijeenkwam, werd het 25-jarig bestaan der *Vereeniging voor Geref.*

Schoolonderwijs feestelijk herdacht. De vergadering werd geopend met het zingen van dezelfde verzen, waarmede den 10 Juni 1868 te Leeuwarden de eerste vergadering werd geopend, nl. Ps. 84:3 en 4. Nadat Dr. Bavinck voorgegaan was in gebed en het: *Ehre sei Gott* van Beethoven met begeleiding van het orgel gezongen was, sprak prof. Noordt zij de feestrede uit. Z.H.Gel. zeide o. a. „Velen stootten zich, wij constateeren slechts, aan 't kerkistisch karakter, dat de *Vereen. voor Chr. Nat. Schoolonderwijs* toen openbaarde. Ondanks den goeden wil van de Hoofdcommissie (van Chr. Nat. Schoolonderwijs) waren er vele van hare agenten, die zorgden, dat de schoolbesturen zooveel mogelijk met uitsluiting van Chr. Afgescheiden Gereformeerden werden samengesteld. De schoollokalen werden dikwijls des Zondags gebruikt, om kerkje te spelen in 't belang van 't Herv. Kerkgenootschap, tegenover de Chr. Afgescheiden Geref. Kerken. Te vergeefsch werden door den „Irenischen“ Brummelkamp en anderen pogingen gewaagd, om zulke dingen te voorkomen. „Er moet,” zeide de Hoofd-Commissie voor Chr. Nat. Schoolonderwijs in 1867, „naar locale toestanden worden gehandeld.” – Doch hoe? Zoo dat, al werd een school grootendeels opgericht en bekostigd door de Afgescheidenen . . . . die school tot Evangelisatie mocht gebruikt worden, zij 't niet op denzelfden tijd, dat er in de Afgescheiden Kerk godsdienstoefening werd gehouden . . . . Maar – riep men in de Geref. kringen van dien tijd: Moeten wij dan altijd als houthakkers en waterputters dienst doen en dat nog al in 't belang van een genootschap, dat ons uitwierp en vervolgde?” Was het wonder, dat het optreden van Dr. Vos en anderen met *Schoolhulp*, om uitsluitend tot Herv. onderwijzers op te leiden, werkte als „pek in 't vuur?” Zelfs daartoe riep men der Afgescheidenen hulp in! En toch verborg men zijn kerkistisch beginsel niet. „Volgens het historisch verband, waarin de Volksschool tot onze Vaderlandsche Kerk staat, begeeren wij, ook uit het oogpunt der nuttigheid, de oprichting van *kerkelijk-gemeentelijke* boven die van bijzondere scholen: gelijk ook de *Vereeniging voor Chr. Nat. Schoolonderwijs* in hare statuten zulks verlangt.” Hoe nu, vroeg men van die andere zijde: wordt dit door de Hoofd-Commissie beaamd? En zoo ja, hoe zou zij ontkennen? Had haar Secretaris niet gezegd: „Reeds bij hare oprichting heette het: de vrije *kerkelijke* school wordt als de meest wenschelijke op den voorgrond gesteld?” Stond er niet geschreven: „Dat de school van de Kerk moet uitgaan? Dat is in 't reglement uitgedrukt.” . . . Had zelfs Mr. Groen van Prinsterer niet in zijne openingsrede

gezegd: „Deze Vereeniging is, zegt men, het werk der Confessioneele partij. Welnu, indien men door separatisme het voorbarig prijsgeven van Kerk of Kerkvorm bedoelt, dan is dit vermoeden met de geheele reeks onzer antecedenten in strijd . . . Geen afscheiding *van*, maar vereeniging *in* de Kerk . . . om alzoo Hervorming van de Kerk te bewerken, of tot een gezamenlijk en aldus doeltreffend verlaten . . . over te gaan.”

Ook andere oorzaken noemde de feestredenaar, die tot de oprichting der *Vereeniging voor Geref. Schoolonderwijs* hebben medegewerkt: „En dit nog te meer, omdat anderzijds ook het algemeen Protestantsch karakter der *Vereeniging voor Chr. Nat. Schoolonderwijs* aan niet weinigen van Gereformeerden bloede mishaagden. Men stootte er zich aan, dat de *Vereeniging voor Chr. Nat. Schoolonderwijs* „geen anderen grondslag begeerde, dan de belijdenis van het Evangelie, gelijk ze de Protestantsche Kerken niet verdeelt, maar verbindt.” Men kon niet inzien, hoe bij dat beginsel, tegenover de vele Baptistische neigingen het uitgangspunt der verbondsmatige, Schriftmatige paedagogiek, gelijk die wortelde in hetgeen den kinderen bij en in den kinderdoop werd beteekend en verzegeld, zou kunnen bewaard blijven. Men vreesde bij den sterken afkeer van velen van Gereformeerde boeken en belijdenisschriften – de kinderen des volks in Remonstrantsche richting te zullen zien afglijden. En als men dan hoorde, dat subsidie geweigerd werd aan scholen, aan wier onderwijzers, naar den geest der Synode van Dordt, opgedragen werd de beginselen der Geref. leer in te prenten, omdat, „een zoodanige school in strijd werd geacht met de beginselen, die door de *Vereen. voor Chr. Nat. Schoolonderwijs* werd voorgestaan, die zij bij het onderwijs in toepassing verlangt,” dat subsidie aan scholen werd opgezegd, wier besturen alleen zich aan de belijdenisschriften wenschten te houden – dan concludeerde men tot hare *niet* Gereformeerde strekking . . . „En toen bij de oprichting van *Schoolhulp* tevergeefs gepoogd werd, de Hoofd-Commissie der *Vereeniging voor Chr. Nat. Schoolonderwijs* te doen onthouden van goedkeuring -- was dit voor velen de laatste druppel in den reeds vollen beker . . .

„Daar verscheen in de *Bazuin* van 29 Mei 1868 een oproeping, door drie Broeders geteekend, tot het houden eener bijeenkomst den 10 Juni te Leeuwarden.

„Doch zou 't nu den goeden weg opgaan?

„Er was bij niet weinigen vrees, dat men uit kracht van reactie tegen het kerkistisch bedrijf van *Schoolhulp* en de eigenaardige

algemeene en toch ook weer kerkistische richting, die Chr. Nat. toen openbaarde, in omgekeerde verhouding 't zelfde zou gaan doen van Chr. Afgesch. Geref. zijde . . . .

„In den kring van dezen (nl. van hen, die *niet* wilden, dat het den kerkistischen weg uitging) werd een concept-reglement ontworpen en op de samenkomst van 18 Juni ter sprake gebracht. En waarlijk, ofschoon er een 60-tal aanwezig waren, onder wie twee van hen, die de oproeping in de *Bazuin* hadden geteekend -- met groote eenstemmigheid meed men de verkeerde richting en liet men zich door de eenzijdigheid van anderen, Hervormd of wie ook, niet afleiden . . . .

„Van sectarisme wilde men niets weten; men wilde slechts voortzetten, wat de vaderen der Reformatie hadden aangevangen en door de revolutie in onze schoolwetgeving was afgebroken. De vergaderden plaatsten zich op den nationalen, historischen grondslag, met inachtneming van de gewijzigde omstandigheden . . . .

„Daarom wilde men haar evenmin den naam van Ned. Hervormd als die van Chr. Afgesch. Geref. doen dragen. Slechts *Vereeniging voor Geref. Schoolonderwijs* mocht het zijn, als voelde men vooruit de dingen, die komen zouden onder hen, die op deze beginselen één waren . . . .

„Dus ook met het oog op hare *beginselen* heeft zij merkbaar Gods zegen genoten. Zij hield daaraan trouw vast. Als enkelen de bepaling van haar reglement, dat er 4 Chr. Afgesch. Geref. predikanten in 't bestuur moesten zitten, onveranderlijk wilden verklaren -- verzette zij zich daartegen met kracht. Zij was één der eerste van de vereenigingen, met een dergelijke bepaling, die haar bij 't ontstaan van andere Geref. Kerken veranderde, opdat ook predikanten van deze con amore zouden kunnen medebesturen. Immers, zij droeg a. h. w. profetisch den naam „Gereformeerd.”

„En welke pogingen er ook van 1869 tot '75 aangewend werden, om haar min of meer tot een *Kerkelijke* te maken en 't systeem ingang te doen vinden, dat de school van de Kerk moet uitgaan, krachtig en breed weerstond zij herhaaldelijk, totdat het beginsel der *vrije* school tegenover die der Kerk de volkomen overwinning behaalde in hun kringen. Doch zij deed dit niet, dan met gelijke doorwerking van 't beginsel der Hervorming aangaande erkenning van het toezicht der Kerken op het godsdienstig gehalte van 't onderwijs. In 1877 werd officieel het toezicht der Geref. Kerken op hare scholen erkend en die erkenning verplichtend gesteld.”

Na afwisseling door orgelspel gaf de president het woord aan de afgevaardigden der zusterverenigingen. Ds. K. Scharten sprak namens de *Vereeniging voor Chr. Nat. Schoolonderwijs*, de heer^l Husen namens de *Vereeniging van Chr. onderwijzers in Nederland*, de heer Roodhuizen namens den *Schoolraad* en de heer Derksen namens de *Unie*, waarna Dr. Bavinck de verschillende sprekers dankte voor de goede en vriendelijke wenschen, die zij geuit hadden.

Op de Algemeene vergadering, den 7 Aug. 1895 te Utrecht gehouden, werd de volgende motie van prof. Noordtzij aangenomen:

„De vergadering begroet met ingenomenheid de conclusies van het Unierapport;

„Zij verklaart zich in hoofdzaak met derzelve inhoud vereenigd, behoudens de opmerking, dat het haar aangenaam zal zijn, indien bij de uitwerking het subventiestelsel niet worde uit het oog verloren.”

Dezelfde vergadering, gehoord een rapport dienaangaande van de heeren J. C. Wirtz Cz. en J. van der Molen Tz., erkende de *wensche-lijkheid van de oprichting eener kweekschool in het Noorden des lands*. Aan eene commissie van 5 leden: prof. M. Noordtzij, Ds. T. Bos, J. C. Wirtz Cz., J. van der Molen Tz. en A. Wiersinga werd de opdracht verstrekt, om naar het ontworpen plan zulke stappen te doen, als dienstig waren ter bereiking van het voorgestelde doel.

Op de Algemeene vergadering, die den 10 Juni 1897 te Amsterdam bijeenkwam, werd eene vraag van de afdeeling *Amstelveen* behandeld, *„of in de tegenwoordige omstandigheden eene ineensmelting van Gereformeerd en Chr. Nat. Schoolonderwijs niet zeer gewenscht zou zijn.”* Naar aanleiding dezer vraag werd eene motie van prof. Noordtzij aangenomen, van den volgenden inhoud:

„De vergadering, lettende op de geschiedenis van het ontstaan der Vereeniging voor Geref. Schoolonderwijs, verklaart eene ineensmelting van Chr. Nat. Schoolonderwijs en Geref. Schoolonderwijs niet wel mogelijk.”

Voor de op te richten Geref. kweekschool in het Noorden was intusschen nog geen 500 gld. ingekomen, zoodat men van verdere plannen in dit opzicht moest afzien. Ten opzichte der Leerplichtwet werden de volgende conclusiën uitgesproken:

„De Algemeene vergadering der Vereeniging voor Gereformeerd Schoolonderwijs, den 2 Juni 1898 te Amsterdam vergaderd,

„ofschoon ten eerste afkeurende alle veronachtzaming en verwaarloozing van den ouderlijken plicht in betrekking tot de opvoeding en het onderwijs van hunne kinderen,

„is unaniem van oordeel, dat dit ontwerp op den leerplicht niet kan en mag worden aanvaard, omdat het geacht moet worden:

„10. gelet op de reeds verkregen verbetering, die overal in het schoolverzuim wordt waargenomen, als *ontijdig*, en op de verder gewenschte verbetering als *onpractisch*,

„20. gelet op de verhouding van het schooltoezicht en de onderwijzers tot het onderwijs zelf, als zeer *bezwarend* en *verkeerd*,

„30. gelet op de finantiële gevolgen, als bezwarend voor het openbaar Onderwijs en zoowel *onrechtvaardig* als *doodend* voor het Bijzonder Onderwijs.

„40. gelet op het organisch en paedagogisch karakter van het onderwijs als *verderfelijk*; en

„50. gelet op het ouderlijk gezag en op de verhouding van ouders en onderwijzers, als de van God gegeven ordeningen *verstorend* en *schendend*.”

HOOFDSTUK LXXXVI.

DE VEREENIGING VOOR GEREFORMEERD SCHOOLONDERWIJS. c.

(*Vervolg*).

Op de Algemeene vergadering, die den 25 Mei 1899 te Utrecht samenkwam, werd de stelling besproken:

„Onderwijzers aan scholen voor Gereformeerd onderwijs hebben hunne leerlingen te beschouwen, dus op te voeden en te onderwijzen, als wedergeborenen.”

Ds. Bos zei: „Het komt er op aan, de bedoeling van die stelling goed te vatten. Hier moet aan een breederen grondslag worden gedacht en van uit dat oogpunt beschouwd, de vraag bezien. Er behoort verband te bestaan tusschen wedergeboorte en opvoeding. De tweeërlei opvatting aangaande de wedergeboorte brengt als van zelf tweeërlei richting in de opvoeding. Er is een Doopersche en een Gereformeerde opvatting en richting; de eerste is uitsluitend particularistisch. Volgens haar is het: „Deze en die is in Sion geboren.” De Vrijmachtige doet hier en daar een greep uit het gevallen menschdom; samenhang tusschen de vrijmacht Gods en het verbond der genade *kan* bestaan, maar is dan toch een feit, waarmede wij kortzichtige menschen niet hebben te rekenen. Deze richting beschouwt de Christelijke school als een van God verordineerd

middel, om de kinderen door bekeering toe te brengen tot het Koninkrijk van Christus. De Gereformeerde richting gaat verder. Zij betwijfelt of weerspreekt geenszins de soevereine vrijmacht Gods; evenmin de eeuwige verkiezing; maar zij houdt daarbij vast aan de Godsopenbaring, dat de Heere verbondsgewijze handelt; dus in organisch verband. In Zijne soevereine vrijmacht wederbaart Hij de kinderen dus niet, *omdat* ze uit geloovige ouders zijn; maar daarentegen die kinderen, welke Hij in Zijne vrijmacht besloten heeft te wederbaren, doet hij over het algemeen uit geloovige ouders geboren worden. Toch weer niet alle. Zij zijn niet allen Israël, die uit Israël zijn. Maar opmerkelijk is voor ieder, die oogen heeft en ziet, dat die verbondslijn in de bekeering van menschen, 't zij oude of jonge, niet te miskennen valt. -- Dus moeten wij wel letten, of we met *verbondskinderen* te doen hebben. Ook in de school moet daarmede worden gerekend. Doch ook weer niet als *wedergeborenen*; dat is te particularistisch. Als *kinderen des Verbonds*. In het Verbond als zoodanig liggen al de weldaden. Verbondsgewijze is een woord, breed van opvatting. Het onderwijs mag dus in geen deele zijn, als dat van heidenkinderen. In het bidden, spreken, vermanen, bestraffen moet zeer zeker met de leer des Verbonds gerekend worden; het moet er alles op ingericht zijn. De vermaning tot bekeering mag volstrekt niet achterblijven; eer behoort die aangedrongen te worden door het verschrikkelijke, om als „kind des Verbonds,” niet als „wedergeborene” verloren te gaan. In de bovenbedoelde stelling *behoort daarom „wedergeborenen” door „kinderen des Verbonds” te worden vervangen.*”

Prof. Noordt zij betreurde de fout, die in de meeste kringen van Bijbelsche Christenen gevonden wordt, nl. eene miskenning van het organisch verband, waarin alle menschenkinderen tot elkander staan, en van het feit, dat God uit kracht van Zijn scheppingsplan, ook nadat de zonde intrad, organisch werkt. God schiep niet vele menschen, maar één, nl. Adam. In dezen, als in den wortel, zat het geheele menschelijk geslacht; gelijk in ééne vrucht de kiem zit van al de vruchten, die uit haar zullen voortkomen. In Adam, die zondigde, zondigde als zoodanig zijne geheele nakomelingschap. In aansluiting aan het beeld van Adam als *wortel* van de gansche menschheid, zegt dan ook de Heilige Geest door den mond van Paulus: „in welchen allen gezondigd hebben.” Geen individu is los van Adam. Diezelfde gedachte moet worden vastgehouden bij het Genadeverbond. In dat ééne *zaad*, Gen. 3 : 15, zat elk individueel

zaad; het wordt tegelijk grondslag en *scheute*. Het bijzondere ontwikkelt zich uit het algemeene. De eene valt af, de andere draagt vrucht. Het Genadeverbond is dan ook geen woord, dat vergaat, of geloochend mag worden; het gaat van den Logos uit en wordt door den Logos in woorden vertolkt, in daden omgezet. Alzoo ontwikkelt zich de Gemeente in de bedeeling van het Genadeverbond in en uit Christus. De samenhang is, vóór de deelen uitspruiten, door den Heilige Geest, naar Gods wil, geordend en wordt daarnaar uitgewerkt. Zijne actie kan tegengewerkt worden voor zoover de Heilige Geest dit gedooft. Men kan nu wel spreken van wedergeboorte, maar aanvaarde dan ook de consequentie, dat „er individueele leden zijn, die in de geboorte blijven steken.” Durft men dit laatste niet aan, dan ook geen spreken van *wedergeborenen*. Men gebruike dat woord in dezen zin liever niet; het kan gevaarlijk worden als een mes in de hand van een kind. In genoemden zin komt het o. a. voor in het dankgebed na de bediening des Heiligen Doops.

„En nu, wat de vraag zelve betreft. Hoe staat de onderwijzer er tegenover op de Chr. school? Ze is voor hem eene levensvraag bij het onderwijs. Deze twee punten verlieze hij nooit uit het oog: 10. Hij late de gedachte bij het kind niet toe, dat het buiten dit organisch verband zou staan, maar stelle zulks vooral ook bij vermaningen aan het kind gestadig voor oogen. 2. Hij doe telkens uitkomen, dat er voor hen, die onder het Genadeverbond leven, mislukking mogelijk is; en dringe het kind op dien grond met al den drang der liefde tot bekeering. Christus zegt: „Ik ben tot een *crisis* in de wereld gekomen.” Door Zijne verschijning wordt eene schifting of scheiding onder menschen veroorzaakt. Menschelijke actie kan Hem afstooten. Zoo ook met het werk van den Heiligen Geest. Diens werk kan afgestooten, wederstaan worden. Men denke aan het: Gijlieden weerstaat altijd den Heiligen Geest, van Stefanus. Daarop moet den kinderen worden gewezen. Maar dewijl er nu een algemeene en een bijzondere roeping is, zoo door het Woord als door den Geest, uit kracht van het verbond der genade; en het woord „wedergeborenen” in verschillende beteekenissen kan worden gebruikt, — zoo zij men met dat woord uitermate voorzichtig; „kinderen des Verbonds” zou spreker liever gebruikt zien.”

Ten slotte verklaarde de vergadering het eens te zijn met de volgende stelling:

„De Christelijke onderwijzer heeft zijne leerlingen te beschouwen als kinderen, die al de beloften Gods hebben; hij legge deze waarheid

ten grondslag bij hunne opvoeding en bij alle onderwijs, dat hij hun geeft."

Bij Kon. Besluit van 19 Jan. 1898 werd de Vereeniging voor Geref. Schoolonderwijs wederom voor den tijd van 29 jaar verlengd. Het drieledig doel van haar bestaan bleef ook nu volgens art. 2 van het Algem. Reglement: *Opleiding* tot het onderwijzersambt, *ondersteuning* van zwakke scholen en *bevordering* van al wat den bloei van het Geref. Schoolonderwijs in Nederland op het oog heeft. Finantiëel bloeide de vereeniging niet, zoodat zij een aantal jaren niets voor *Barnabas* en *Johannes* kon afzonderen en zij ook hare bijdrage aan de bij haar aangesloten scholen verminderde. Tusschen haar en de *Vereeniging voor Chr. Nat. Schoolonderwijs* ontstond steeds meer toenadering. In 1901 begon de *Vereeniging voor Chr. Nat. Schoolonderwijs* zelfs met de *Vereeniging voor Geref. Schoolonderwijs* te harer Algemeene vergadering uit te noodigen. Prof. Noordt zij als president en de heer Van Kluyve als secretaris van het Algemeen Bestuur der *Vereeniging voor Geref. Schoolonderwijs* vertegenwoordigden dan ook de laatste vereeniging op de Algemeene vergadering voor *Chr. Nat. Schoolonderwijs*. Den 31 Mei 1901 had er te Amsterdam een gecombineerde vergadering plaats van 10 leden der beide Hoofdbesturen, 5 van elk Hoofdbestuur. Bij de besprekingen bleek het, dat het niet in de bedoeling lag, de beide vereenigingen ineen te smelten, maar alleen samenwerking te bevorderen, waar die gewenscht kon zijn. Men kwam overeen, om de jaarlijksche Algemeene vergaderingen voortaan te houden op denzelfden dag, in dezelfde stad, met dien verstande, dat de voormiddagvergadering bestemd zou worden tot afdoening van alle huishoudelijke zaken en de gecombineerde middagvergadering tot bespreking van algemeene zaken in het belang van het Chr. onderwijs. Verder werden de volgende punten geformuleerd:

„a. Bespreking van algemeene zaken in vereenigde Bestuursvergaderingen naar een program telkens te voren vastgesteld door de moderamina der beide Besturen.

„b. Bespreking van de mogelijkheid, om over zaken, niet de huishoudelijke belangen der vereenigingen rakende, in vereenigde Algemeene vergaderingen beraadslagingen te houden en desnoods beslissing te nemen naar een program, dat in de vereenigde Bestuursvergadering zal worden vastgesteld.

„De beide Besturen zullen elkander minstens 14 dagen te voren opgeven, welke punten men voor het program in bespreking wenscht te brengen."

PROF. A. BRUMMELKAMP,
geb. 14 Oct. 1811; overl. 2 Juni 1888.

Als gevolg van deze bespreking had er den 22 Mei 1902 te Arnhem een gecombineerde vergadering plaats der *Vereenigingen voor Chr. Nat. Schoolonderwijs* en *Geref. Schoolonderwijs*, terwijl den 4 Juni 1903 een dergelijke vergadering te Utrecht samen kwam.

Wat den toestand der *Vereeniging voor Geref. Schoolonderwijs* op dit oogenblik betreft, daarvan zegt de secretaris dier vereeniging in het jaarverslag over 1902—1903. Het ledental is in de laatste jaren niet geklommen. De dood nam velen weg; er vertrokken er naar Noord-Amerika, naar Zuid-Afrika en anderen bedankten voor hun lidmaatschap met of zonder opgave van redenen, die hen daartoe bewogen. Er waren er, zoo ook in 1903, die berichtten, dat het oprichten eener school in de plaats hunner woning hen noodzaakte, het lidmaatschap op te zeggen, aangezien in eigen kring nu zooveel behoeften waren, dat men niet meer in staat bleef, anderen te steunen.

„De Vereeniging, men wist het, ging nu juist niet vooruit en we weten het, dat gezegd is: Voor de opgaande zon buigen alle heideneu”.

Van 1 Juni 1902 tot 1 Juli 1903 werden door de *Vereeniging voor Geref. Schoolonderwijs* 27 scholen gesubsidieerd, terwijl thans 45 scholen bij haar aangesloten zijn.

Van de *Vereeniging voor Geref. Schoolonderwijs* sprekende mogen wij niet zwijgen van „Vader A. Brummelkamp”, die sinds 1868 lid van haar was en adviseerend lid harer Algemeene vergaderingen. Hij werd den 14 Oct. 1811 geboren. Van 1842 tot 1844 was hij Chr. Geref. predikant te Arnhem. Met Jhr. Mr. J. J. Teding van Berkhout en Ds. J. de Liefde inspecteerde hij tot in 1852 de Chr. normaalschool op den Klokkenberg. Reeds vóór 1848 klopte hij bij de stedelijke regeering te Arnhem om verlof aan voor de oprichting eener bijzondere school 1^e klasse. Deze school kon eerst in 1854 worden geopend. In 1854 trad hij te Kampen op als Hoogleeraar aan de Theologische school. Hij werd er secretaris van het bestuur der Chr. School aldaar, doch voor deze betrekking bedankte hij, toen de gedwongen vaccineering ook voor de bijzondere scholen door de wet op de besmettelijke ziekten werd voorgeschreven. De *Bazuin* werd 35 jaren, soms onder afwisseling met zijn collega's, door hem geredigeerd. Ook als redacteur bepleitte hij wakker en trouw de zaak van het Chr. Lager Onderwijs. Hij woonde de geruchtmakende vergadering te Utrecht bij, waar de beide Hartings den grondslag legden voor de Vereeniging *Volksonderwijs*. In 1872 petitioneerde hij tegen den

vaccinedwang en in 1878 nam hij deel aan het Volkspetitionement. Vóór 1868 woonde hij trouw de Algem. vergaderingen bij der *Vereeniging voor Chr. Nat. Schoolonderwijs* en hield in 1867 voor die vergadering te Leeuwarden een opwekkende rede. Hij streed in de voorste rijen van het *Anti-schoolwetverbond*. Ook was hij lid der Commissie voor het Na-examen. Hij overleed den 2 Juni 1888.

Tevens moeten wij in dit verband noemen:

Prof. M. Noordt zij, die den 19 Oct. 1840 geboren werd en schoonzoon is van prof. H. de Cock. Na eerst sinds 1867 de gemeenten van St. Anna Parochie, Heerenveen en Schiedam als Chr. Geref. predikant gediend te hebben, werd hij in 1875 tot docent aan de Theologische school te Kampen benoemd, voornamelijk voor de exegetische vakken (waaronder ook de Canoniek des Bijbels een voorname plaats inneemt) en het Hebreeuwsch. In het *Tijdschrift voor Geref. Theologie* schreef hij dikwerf over onderwerpen, die meest op de verklaring van het Oude Testament betrekking hadden en ook dikwerf tegen de moderne Bijbel-Critiek gericht waren in verband met de Assyrische ontdekkingen. Ook publiceerde hij brieven en stukken uit het archief van H. de Cock en gaf hij, bij zijn zilveren feest als Hoogleeraar, uit: *De 68e en 16e Psalm vertaald en verklaard*, terwijl hij reeds vroeger een Hebreeuwsche Spraakkunst 't licht had doen zien. In verband met zijne Assyrische studiën gaf hij belangrijke stukken in „Immanuel" over den bloei en den ondergang van het tien-stammenrijk, en over den ondergang van het rijk van Juda. Ook sprak hij zoo nu en dan een redevoering uit, die meestal op de Heilige Schrift betrekking had: in 1881: Egyptologie en Assyriologie in betrekking tot de geloofwaardigheid van het Oude Testament; in 1891: Israëls verblijf in Egypte; in 1897 *Oostersche lichtstralen over Westersche schriftbeschouwing*. En nu pas: *De onjuistheid van Prof. Delitzsch' hypothese van „Babel en Bijbel"*. Van de oprichters der *Vereeniging voor Geref. Schoolonderwijs* is prof. Noordt zij de eenige, die in leven is en wij hebben gezien, hoe hij als secretaris en voorzitter dier Vereeniging met woord en daad het Chr. Onderwijs verdedigd heeft, terwijl hij herhaaldelijk gekozen werd als bestuurslid van het Anti-schoolwetverbond, de Unie, en den Schoolraad. Ook was hij lid van de Tweede Kamer en is nu nog lid van de Prov. Staten en den gemeenteraad.

PROF. M. NOORDZIJ.

HOOFDSTUK LXXXVII.

ONBILLIJKE TOEPASSING DER WET-MACKAY.

Nog steeds wordt door het heffen van een laag schoolgeld voor het openbare onderwijs in vele gemeenten, doch meer nog door het willekeurig verleenen van verminderingen en vrijstellingen van wege het college van Burgemeesters en Wethouders het bijzonder onderwijs een onrechtvaardige, soms bijna doodende concurrentie aangedaan. Door de actie der vereenigde Christelijke partijen in ons land trad in 1901 een Christelijk ministerie op, met Prof. Dr. A. Kuyper tot premier, dat er met alle geoorloofde middelen naar streeft, meer rechtsgelijkheid tusschen het openbaar- en bijzonder onderwijs 'te verkrijgen. Het wil de „vrije school voor heel de natie" en hoopt nog in 1904 een schoolwetsontwerp, van dat beginsel uitgaande, bij onze volksvertegenwoordiging aanhangig te maken. Reeds in 1887 schreef Jhr. A. F. de Savornin Lohman in zijne *Pacificatie* (blz. 43): „alleen van een *eerlijke* uitvoering der schoolwet, bepaaldelijk van een billijke schoolgeldheffing is het einde van den schoolstrijd te wachten". Daar de regeling dezer schoolgeldheffing op vele openbare lagere scholen in strijd was met art. 46 der wet, kon men den schoolstrijd nog niet als geëindigd beschouwen. De gemeente Weststellingwerf gebruikt de rijkssubsidie van 3000 gld., om op de openbare school bijna kosteloos onderwijs te geven. En andere gemeenten deden desgelijks. In Ferwerderadeel brachten in 1899 de openbare scholen 800 gld. op, de Christelijke met hetzelfde aantal leerlingen ruim 4500 gld. En dat terwijl reeds jarenlang de gemeenteraad aldaar in onze handen was. Tietjerksteradeel kon in 1899 noteeren een cijfer van 700 gld., geïnd van 2000 kinderen op 18 openbare scholen. Te Baflo bracht de hondenbelasting nog meer op dan het schoolgeld, dat de leerlingen der openbare school er betaalden. Velen vroegen dan ook, of het niet tijd was, dat tot dergelijke gemeentebesturen de vraag gericht werd, of het schoolgeld op de openbare scholen *nooit* meer mocht bedragen dan 20 cents per maand, het minimum der wet?

Het Bestuur der *Unie* richtte zich in 1899 per circulaire tot de Hoofden van scholen met den Bijbel en noodigde hen uit, een antwoord te geven op een zestal vragen. Van 294 hoofden kwamen de antwoorden in. In het 20ste jaarverslag (1899) van de *Unie* is opgenomen een rapport betreffende de schoolgeldheffing op de openbare scholen, met groote nauwkeurigheid op uitnoodiging der Unie

en gebaseerd op bedoelde 294 antwoorden door de Heeren A. Wiersinga en J. ter Borg samengesteld. Volgens dat rapport was er eene gemeente, waar 't schoolgeld 120 ct. per maand bedroeg, terwijl er 90 schoolgaande kinderen waren, die te zamen slechts 60 gld. schoolgeld in het jaar betaalden. In een andere gemeente was het schoolgeld 1.25 ct. per maand, het aantal schoolgaande kinderen 500 en het schoolgeld 50 gld. per jaar. Wat baatte het, dat de gemeentebesturen het schoolgeld hoog opvoerden, als ze verreweg het grootste aantal leerlingen kosteloos lieten schoolgaan? In een zekere gemeente was het schoolgeld op de openbare school 60 ct. per maand, het schoolgeld per jaar 800 gld. en dat van ongeveer 1000 leerlingen. In diezelfde gemeente gingen op de bijzondere school 200 kinderen, die te zamen 1300 gld. per jaar betaalden. In een andere gemeente telde de openbare school 2087 leerlingen, die 1700 gld. schoolgeld opbrachten, terwijl de bijzondere school met 112 leerlingen 1250 gld. aan leergeld opleverde. Eindelijk vermeldt het rapport nog een openbare school met 480 leerlingen en 246 gld. schoolgeld; hiermee moest een bijzondere school concurreren, die 240 leerlingen telde en 1250 gld. aan schoolgeld per jaar opbracht.

Wanneer wij het geheele rapport nagaan, dan staan wij verbaasd over de onbillijke toepassing van de wet-Mackay, wat betreft de schoolgeldheffing op de openbare school. De gemeentelijke autonomie werd bij de liberalen zeer hoog gehouden en daarom kon men door geen wettelijke regeling de gemeente tot heffing van een billijk schoolgeld dwingen.

De Heeren Wiersinga en Ter Borg brachten naar aanleiding der boven vermelde antwoorden tevens rapport uit over den invloed, dien de wet-Mackay op den finantiëelen toestand der bijzondere scholen heeft uitgeoefend. Waar de finantiëele toestand gunstig was, was men door de rijksbijdrage in nog gunstiger toestand gekomen. Maar op het platte land, waar de scholen over het algemeen arm waren, was men door de subsidie niet beter geworden wegens de voorwaarde van het aantal onderwijzers, die aan de rijksbijdrage verbonden was.

Op vele plaatsen moest het schoolgeld op de Christelijke school verhoogd worden, ten einde aan de eischen der wet-Mackay te voldoen. Wat aan de onderwijzers meer mocht uitgegeven worden, vergoedde de subsidie niet. Aan de meeste scholen, die vroeger één onderwijzer hadden, moesten er nu twee werkzaam zijn, waardoor wel het onderwijs verbeterde, maar het doel van den schoolstrijd: gelijkstelling der Chr. scholen met de openbare, ook wat de finantiëele ondersteuning betreft, was niet bereikt.

De wet-Mackay had, blijkens het rapport, op de finantiën van 42 pct. der 284 scholen, welker Hoofden een antwoord ingezonden hadden en die voor 1889 bestonden, een gunstigen en op 58 pct. geen of een schadelijken invloed uitgeoefend. Van twee scholen vermeldde het rapport, dat de gunstige invloed der wet-Mackay met Januari 1899 een ongunstige werd. Twee Hoofden verklaarden, dat hunne besturen de subsidie moesten loslaten, wijl deze te schadelijke gevolgen had.

Als een schaduwzijde der wet-Mackay werd ook aangewezen het feit, dat algemeen de Hoofden der scholen, verplicht of onverplicht, de staten of modellen, die met het oog op de subsidie door de Besturen ingediend moeten worden, hebben in te vullen en te verzenden. Verzuimen ze iets, waardoor de subsidie verloren gaat, dan mogen ze al niet gedwongen worden de geleden schade te vergoeden, ze kunnen er op rekenen, „dat ze hun geheele leven lang tegen hun Bestuur gezondigd hebben.”

Vergeeten mag echter niet worden, dat het onderwijs door de wet-Mackay veel beter geworden is. Den tijd, waarin één onderwijzer voor 150 leerlingen stond, wenscht niemand terug.

Op de 21e jaarvergadering der *Unie*: „Een school met den Bijbel,” den 4 April 1899 te Utrecht gehouden, werden naar aanleiding der rapporten, door de heeren Wiersinga en Ter Borg uitgebracht in zake de schoolgeldheffing op de openbare lagere school en den invloed der wet-Mackay op den finantiëelen toestand der Bijzondere scholen, met algemeene stemmen de volgende conclusiën aangenomen:

1°. De schoolgeldheffing op vele Openbare Lagere scholen is een zoodanige, dat een onbillijke uitvoering van art. 16 der wet nog immer tot instandhouding dier scholen onmisbaar schijnt te wezen.

2°. Het heffen van een laag schoolgeld in vele gemeenten, doch meer nog het door het college van Burgemeester en Wethouders willekeurig verleen van verminderingen en vrijstellingen, doen het Bijzonder onderwijs een onrechtvaardige, soms schier doodende concurrentie aan.

3°. De finantiëele toestand van Bijzondere scholen, die vóór de invoering der wet-Mackay reeds in tamelijk goeden doen verkeerden, is door de Rijksbijdrage gunstiger geworden.

4°. De strijd ging niet allereerst om het gehalte van het Bijzonder onderwijs te verbeteren en ook niet om den arbeid der onderwijzers minder moeilijk te maken, doch wel om een betere rechtspositie en vermindering van finantiëelen druk te verkrijgen. In dit laatste opzicht heeft de wet-Mackay in vele gevallen niet het gewenschte resultaat gegeven.

50. Aangezien van eene *oneerlijke* uitvoering der wet en bepaaldelijk van eene onbillijke schoolgeldheffing het einde van den schoolstrijd allermint te wachten is, moet worden geconstateerd, dat de schoolstrijd niet is geëindigd en dat nadere voorziening dringend noodig is.

HOOFDSTUK LXXXVIII.

BEZWAREN TEGEN HET UNIERAPPORT.

Op de 22^e Jaarvergadering der *Unie*: „Een school met den Bijbel,” den 17 April 1900 te Utrecht gehouden, beantwoordde Jhr. Mr. A. F. de Savornin Lohman de bezwaren, vooral door prof. Bavinck in de *Bazuin* tegen het Unierapport aangevoerd en zeide:

„Men klaagt er over, dat wij het niet eens konden worden over dat ééne punt: de *schoolgeldheffing*. Maar dat ééne punt is de oplossing der zaak zelve; het is er een onmisbaar deel van. Reeds jaren geleden werd mij de vraag gedaan: „Hoe stelt gij u eene regeling voor van een toestand, waarin de vrije school regel, de openbare school uitzondering is?” — Daarop gaf ik deze oplossing: *volledige* betaling van de school *door het rijk*; zoo derhalve, dat zelfs al gaat bij uitzondering, wanneer ergens alle initiatief ontbreekt, de school uit van het gemeentebestuur, zij tegenover de publieke kas toch staat in dezelfde verhouding als een particuliere school. Zal die school vrij blijven tegenover het rijk en zullen de ouders, ook de mingevoerde, jaarlijk vrije keuze hebben, dan moet de verrekening zoo *eenvoudig* mogelijk zijn en dan moet het bestaan der school niet afhangen van eenige particuliere bijdrage. Wel moet het rijk bij voorkeur de gebruikers laten betalen, maar dat is eene kwestie van *verdeeling der lasten*. Wij hebben gemeend, dat deze oplossing wel met onze beginselen is overeen te brengen.

„Dit punt nu wordt betwist en moet dus nader onderzocht. Valt het, dan valt het geheele *Unierapport* of liever de uitgedachte oplossing, die ik het *bijdrage-stelsel* noem.

„Tegenover dit stelsel staat een ander: het *subventiestelsel*, waarbij de staat aan elke school betaalt, wat zij aan schoolgeld te kort komt. Ik heb daartegen ook principiële bezwaren, o. a. dat de Staat verrekening met particulieren krijgt.

„Er bestonden alzoo twee bezwaren :

„a. Tegen het stelsel van het Unierapport hebben sommigen principiële bezwaren, maar ieder acht het uitvoerbaar.

„b. Tegen het subventiestelsel hebben anderen principiële bezwaren en sommigen achten het onuitvoerbaar.”

De vraag beantwoordende: „Hoe zal de toestand er uitzien bij aanneming van het Unierapport” zei Jhr. Mr. A. F. de Savornin Lohman:

„Die toestand zal aldus worden: elk onderwijzer, elke schoolcommissie kan eene school oprichten; na *afloop* van het jaar ontvangt hij of de schoolcommissie eene bijdrage, naar regelen, vast te stellen bij de wet. Het bedrag moet bij de begrooting worden vastgesteld en voldoende zijn voor een eenvoudige school.

„De Staat heft schoolgeld naar vaste regelen, te storten in de rijkskas; de schoolcommissie of de onderwijzer *kan* schoolgeld heffen; is er behoefte aan eene school, maar is er geen commissie, dan treedt de gemeenteraad op, zelf of door commissiën; doch die staan gelijk met de andere. Nu hebben wij ons inzicht niet aan anderen op te dringen. Tegen *openbare* scholen is onzerzijds nooit bezwaar gemaakt.

„Het door mij ontwikkelde stelsel is het *bijdrage*-stelsel. Die naam is juist, ook als de *geheele* bijdrage betaald wordt, mits slechts de zaak niet van den Staat uitgaat. Het is eene *bijdrage*, omdat de zorg voor de school overigens blijft berusten bij particulieren.”

Prof. Dr. H. Bavinck had evenals vele anderen tegen het standpunt van Jhr. De Savornin Lohman bezwaar. Zij konden zich niet met het *gewijzigd Unierapport* en de toelichting van den heer Lohman niet vereenigen, omdat daarin de schoolgeldheffing werd losgelaten en daarvoor belastingheffing in de plaats werd gesteld. Prof. Bavinck zei op bovengenoemde vergadering:

„De vraag, of de ouders het schoolgeld moeten betalen, is steeds bevestigend beantwoord. Wel heeft de Overheid eene roeping ten opzichte van de school. Zij moet ondersteunend, helpend optreden, doch eerst nadat diaconiën en particulieren gedaan hebben, wat zij kunnen. Het stelsel van den heer Lohman is echter geen *bijdrage*-stelsel, want *alles* komt van den Staat. Dat is nooit het Anti-revolutionnaire beginsel geweest. De vroegere gedachte was *Staatsgezindheidsscholen*. Toen dit onuitvoerbaar bleek, stelde Dr. Lohman in 1885 in de *Banier* hetzelfde voor, wat Jhr. De Savornin Lohman nu wil, al is het dan ook in eenigszins gewijzigden vorm. De Anti-revolutionnaire partij heeft er zich toen eenparig en zeer kras tegen

verzet. De *Standaard* schreef er in haar nummers van 23 en 27 Maart en 13 April 1885 artikelen tegen onder de opschriften: *De ondergang der vrije school*, *Hinderlaag*, *De fatale voorslag* en vond daarmee instemming bij vele andere bladen . . . . De heer Lohman erkent, dat de schoolgeldheffing *nuttig* is, maar het komt mij voor, dat zij *noodzakelijk* is. Want als alle finantiële band tusschen de ouders (de commissiën) en den onderwijzer wordt losgemaakt, dan zal tengevolge daarvan ook langzamerhand van een geestelijken en zedelijken band geen sprake meer zijn. Dan is de Christelijke school weg." (Men zie blz. 37 van het verslag). Om vrede en eenheid te bewaren gaf Jhr. Mr. A. F. de Savornin Lohman in enkele punten aan zijne opponenten toe.

HOOFDSTUK LXXXIX.

GEWIJZIGD UNIERAPPORT.

Het gewijzigd *Unierapport* werd door eene commissie, in genoemde 22^e jaarvergadering der *Unie* benoemd (en die bestond uit de heeren M. Mackay te 's-Gravenhage (Voorzitter), H. Bavinck te Kampen, T. Bos te Bedum, H. J. Emous te Amsterdam, R. Husen te Utrecht, A. W. van Kluyve te Middelburg, A. Kuypers Sr. te Amsterdam, A. F. de Savornin Lohman te 's-Gravenhage, T. P. Mackay te 's-Gravenhage, M. Noordt zij te Kampen, H. Pierson te Zetten, Schimmelpenninck van der Oye van Hoevelaken te Hoevelaken, J. Woltjer te Amsterdam, D. Wijnbeek te Zwolle en R. Derksen te Rotterdam als secretaris) aldus samengesteld:

„Tegen de bestaande regeling van het Lager Onderwijs kunnen o. a. drie groote grieven worden aangevoerd:

„a. Zoolang het grootste deel der kosten van de lagere openbare school, mede door de wijze, waarop de meeste gemeentebesturen, in strijd met den geest der schoolwet, de schoolgeldheffing hebben geregeld, ten laste komt van de gemeentekas, blijft er eene ongewenschte rechtsongelijkheid bestaan tusschen diegenen, die het voor hen bruikbare onderwijs van gemeentewege ontvangen en diegenen, die dit zelve moeten bekostigen;

b. zelfs lotsverbetering van de *openbare* onderwijzers is niet mogelijk zonder de reeds zwaar gedrukte gemeenten nog meer te

J. E. N. BARON SCHIMMELPENNINCK v. D. OYE

belasten, terwijl ook het rijk die slechts ter harte kan nemen, indien, ter wille van het in de wet opgenomen beginsel van rechtsgelijkheid, de bijdrage aan alle scholen wordt verhoogd;

c. het blijkt meer en meer, dat vele *openbare* scholen onder de leiding komen van onderwijzers, wier beginselen door de ouders der aldaar schoolgaande kinderen worden afgekeurd, zonder dat iemand bij machte is, zoodanige onderwijzers te weren.

De vraag dringt zich op, of meer volledige toepassing der in 1889 aangenomen beginselen op schoolwetgebied niet verbetering zou brengen in den toestand, of niet aan de genoemde en vele andere genoeg bekende grieven kan worden te gemoet gekomen, door de gemeentebesturen te ontheffen van de verplichting, om zelve de kosten van haar lager onderwijs te dragen, door deze ten laste te brengen van het Rijk en door aan alle scholen eene bijdrage op gelijken voet uit te keeren en alzoo de oprichting van bijzondere scholen, onverschillig van welke richting, in de hand te werken.

De bestaande schoolwet verbindt aan de uitkeering der bijdrage voorwaarden, die, gelijk thans ieder toegeeft, de noodige vrijheid van opvoeding en onderwijs niet belemmeren, behalve dat, evenals in den tijd, toen er van rijksbijdragen nog geen sprake was, de onderwijzers moeten voldoen aan zekere van Staatswege gestelde eischen, welke echter met de bijdrage in geen onverbrekelijk verband staan en op zich zelve moeten worden beoordeeld.

Door de bijdrage aan voorwaarden te verbinden, die elke school, van welke richting ook, kan aanvaarden, heeft de wetgever het in zijne hand, overal den toestand der school te verbeteren, zonder den ijver en het particulier initiatief te dooden.

Bovenal thans zou de bijdrage grooter en kleiner kunnen zijn, naar gelang van het aantal vakken, in de school onderwezen en het in de school benodigd en aanwezig onderwijzend personeel.

Bij de regeling van het bedrag der bijdrage zou ook rekening kunnen worden gehouden met de plaats der vestiging van de school, omdat de scholen ook bij gelijke inrichting niet overal hetzelfde kosten. De regeling, bij vaststelling van het bedrag in acht te nemen, en de voorwaarden, aan de uitkeering der bijdrage verbonden, konden, evenals thans, in de wet worden opgenomen. Het juiste bedrag, waarop de bijdragen moeten worden vastgesteld, zou òf in de wet zelve òf telken jare bij Koninklijk Besluit kunnen worden bepaald.

Bij de vaststelling van die bijdrage zou alles in aanmerking moeten komen, wat voor het houden eener school vereischt wordt, derhalve:

- a. de minimum-jaarwedde voor het onderwijzend personeel;
- b. het minimum-bedrag, dat voor elken onderwijzer betaald moet worden, om hem een pensioen te verzekeren;
- c. de huur voor een vrije woning ten gebruike van het hoofd der school;
- d. een zekere vergoeding voor lokaliteit;
- e. hetgeen noodig is voor het aanschaffen en onderhouden der schoolmeubelen, schoolboeken, leermiddelen en schoolbehoefte; voor verlichting, verwarming en schoonhouden der lokalen.

De *voorwaarden*, aan de uitkeering verbonden, zouden dezelfde kunnen zijn als de thans bestaande. Ter verzekering van het lot der onderwijzers zou de overlegging moeten gevorderd worden van het bewijs, dat het bedrag aan traktement en pensioenbijdrage, waarop bij de vaststelling der bijdrage gerekend is, ook werkelijk daarvoor is besteed.

Het is niet twijfelachtig, dat langs dezen weg overal particuliere scholen van allerlei richting zouden verrijzen. Tegen uitspatting der vrijheid zou, evenals thans, moeten gewaakt worden door de bepaling van art. 53 der schoolwet, waarbij het verspreiden van leeringen, strijdig met de goede zeden of aansporende tot ongehoorzaamheid aan de wetten des lands wordt verboden; alsmede door de bepalingen van de wet tot regeling en uitoefening van het recht van vereeniging en vergadering, welke van gelijke strekking zijn.

Intusschen is er een overgang noodig. Het zou zeker eenigen tijd duren, voordat *door* allen de voordeelen van den nieuwen toestand werden ingezien. Hier of daar zou voldoende ijver ontbreken, om voor *allen* de noodige scholen op te richten.

Daarom zou den gemeentebesturen, als zijnde wettelijke en permanente college's, de verplichting moeten worden opgelegd, om in de nog bestaande leemten te voorzien. Die besturen zouden desverkiezende het beheer der school kunnen opdragen aan eene plaatselijke commissie, voor de verkiezing waarvan aan de belanghebbende ouders invloed zou kunnen worden toegekend. Voor de aan hen uit te keeren bijdrage zouden dezelfde regelen moeten gelden als voor de bijdragen aan bijzondere scholen.

De vraag is, op welke wijze de voor dit voorstel benoodigde gelden te vinden zijn.

Op dit oogenblik worden de kosten van de openbare school gevonden, voor een zeer klein deel — ongeveer $\frac{1}{10}$ — door schoolgeld, bij de heffing waarvan rekening mag worden gehouden niet de

meerdere of mindere gegoedheid der ouders; het overige, dat ten laste komt van de gemeenten met de bijdragen van het Rijk, wordt gevonden door belasting, waaraan de niet-schoolgebruikers evenzeer als de gebruikers bijdragen. Billijk is het trouwens dat, wanneer de wet in het algemeen belang zekere eischen stelt aan het onderwijs, waardoor de kosten daarvoor aanzienlijk verhoogd worden, ook allen daartoe, evenals voor het onderwijs der onvermogenen, bijdragen naar verhouding van hun gegoedheid. Doch onbillijk is het, dat daarbij de gebruikers van de bijzondere school, gelijk thans het geval is, dubbel betalen, in tegenstelling van de gebruikers der openbare school.

Werden nu de onderwijskosten in de eerste plaats gevonden uit de schoolgelden en voor het ontbrekende ten laste gebracht van het Rijk, dan zouden vooreerst de gemeentebegrotingen worden ontlast van de groote en zoo ongelijk drukkende uitgaven voor de scholen, en de gemeenten niet langer belast worden met het bekostigen van een nationaal belang, dat in geen verband staat met de gemeentelijke inkomsten; ten andere zou het Rijk de schoolgeldheffing en tevens de belastingheffing in verband met de rijksbijdrage, waardoor in de onderwijskosten moet worden voorzien, zoodanig kunnen regelen, dat de gebruikers van de bijzondere school daarbij niet in ongunstiger conditie kwamen dan zij, die van de openbare school gebruik maken.

Van hen, die niet tot de onvermogenen behooren, zou een proportioneel schoolgeld moeten worden gevorderd en voorts door het Rijk eene bijdrage verleend moeten worden aan al de scholen, waardoor het tekort in de kosten van een gewone, eenvoudig ingerichte lagere school kan worden gedekt, waarbij echter rekening zou kunnen worden gehouden met de locale behoeften aan uitbreiding der leerstof en de vermeerdering van onderwijzend personeel. De vaststelling, zoowel van het bedrag der schoolgeldheffing, als van de rijksbijdrage, zou moeten geschieden naar bij de wet vast te stellen regelen.

Wil een schoolbestuur (gemeentebestuur) aan de school een kostbaarder inrichting geven, zoodat de kosten niet gedekt worden door het schoolgeld en de rijksbijdrage, dan zal het daartoe bevoegd zijn en hierin voorzien, niet door een bijdrage uit de openbare kas, maar door het heffen van een supplementair schoolgeld of door vrijwillige bijdragen.

Ook de voorstanders van de vrije school zullen door vrijwillige bijdragen kunnen voorzien: 1° in kostbaarder inrichting van hunne scholen, indien die verlangd wordt; 2° in de kosten van kleine scholen, die in leerlingental beneden het te stellen minimum blijven; 3° in het bijeenbrengen van kapitaal voor schoolbouw.

HOOFDSTUK. XC.

MOET DE VEREENIGING VOOR CHRISTELIJK NATIONAAL SCHOOLONDERWIJS
MEER KERKELIJK WORDEN? — EEN NIEUWE GELDLEENING.

In 1897 zag de Vereeniging voor Chr. Nat. Schoolonderwijs zich genoodzaakt, haar eenigen reizenden agent, De Braal, te pensioneeren, zonder iemand voor hem in de plaats te stellen. De agent, een uitnemend man, die zijn arbeid getrouw en met ijver vervulde, werd in den laatsten tijd van Hervormde zijde niet meer zoo zeer gesteund als vroeger. Omdat hierdoor zijn arbeidsveld zeer beperkt was geworden en ook om finantiële redenen achtte men zijn diensten te kunnen ontberen.

De finantiën der Vereeniging voor Chr. Nat. Schoolonderwijs werden hoe langer hoe minder rooskleurig, zoodat men in 1896 genoodzaakt was, de subsidie voor normaallessen en particuliere opleiding in te trekken, terwijl de secretarissen van Districtsraden vrijwillig afstand deden van de helft der hun toekomende salarissen. Gelukkig kon men in 1896 ten gevolge der ontvangst van een legaat van 10.000 gld. van een onbekenden geveer de aangesloten scholen wat milder steun bieden.

Op de Algemeene Vergadering der Vereeniging voor Chr. Nat. Schoolonderwijs, den 22 Sept. 1897 te Amsterdam gehouden, kwam het onderwerp: *Wijziging der Statuten en van het Huishoudelijk reglement* aan de orde. Daar de beide eerste artikelen van de Statuten niet gewijzigd mochten worden, werd de discussie over art. 3 geopend. Hierbij werd voorgesteld de contributie der leden van 5 gld. tot op 3 gld. te verminderen. Ds. Pierson van Zetten gaf zijn leedwezen over de voorgenomen vermindering te kennen. Hij meende, dat eene vermindering van twee gulden de Vereeniging in geen geval zal populariseeren, maar wees, om dit laatste te bereiken, een andere richting aan.

„De Vereeniging voor Chr. Nat. Schoolonderwijs”, zei Ds. Pierson, „moet de helpende hand bieden aan de scholen, waar de groote heilswaarheden beleden worden. Ons volk is in den laatsten tijd veel Kerkelijker geworden en daarmede moeten wij, moet ook onze vereeniging rekening houden”.

Ds. Pierson wenschte daarom „liever dan de reglementsherziening voort te zetten, eene commissie te benoemen met opdracht te onderzoeken, langs welken weg onze Vereeniging in het vervolg beter dan tot nu toe alle scholen zal kunnen steunen”.

De heer Bijleveld merkte hierop aan, dat de Vereeniging voor Chr. Nat. Schoolonderwijs nooit is geweest en ook niet zijn mag een Kerkelijke Vereeniging. De heer Oosterbaan waarschuwde er voor, om van de Vereeniging voor Chr. Nat. Schoolonderwijs een verzoeningsraad te maken in den geest van den Schoolraad. De heer P. Roodhuizen betuigde zijne instemming met hetgeen door Ds. Pierson was gezegd en vergeleek de voorgenomen reglementswijziging met het zetten van een nieuwen lap op een oud kleed. De voorzitter, Ds. P. van Son, sprak ook nog eenige gewichtige bezwaren uit tegen de opheffing der Vereeniging. Ds. Pierson definiëerde de *Kerkelijke* school als „eene school van gelijkgezinden, die niet onmiddellijk van de Kerk behoeft uit te gaan”. Hij wilde ook geen schade aanbrengen door de opheffing der Vereeniging en wenschte alleen, dat voorloopig werd uitgesproken, „dat ook scholen, b.v. van Chr. Volksonderwijs, kunnen gesteund worden. Zoo zal alom het vertrouwen in de eerlijkheid onzer vereeniging terugkeeren.” Ds. Pierson formuleerde zijn voorstel aldus:

„De Hoofdcommissie benoeme eene commissie, die onderzoekte, of de werkzaamheid van Chr. Nat. Schoolonderwijs met het oog op art. 1 *d* en *e* een totale verandering moet ondergaan, zoodat de vereeniging meer in harmonie blijve met het zich uitend Kerkelijk leven in Nederland.”

Dit voorstel werd met 12 tegen 6 stemmen verworpen.

Op de Algemeene vergadering der Vereeniging voor Chr. Nat. Schoolonderwijs, den 2 Juni 1898 te Amsterdam gehouden, werd de discussie over de wijziging der Statuten en van het Huishoudelijk reglement voortgezet. Met 12 tegen 8 stemmen werd besloten art. III aldus te lezen:

„Het lidmaatschap wordt verkregen door eene jaarlijksche contributie van minstens 5 gld. Ruime giften worden vereischt en ook de geringste bijdrage zal aangenaam zijn. Zij, die minder dan vijf gulden betalen, zijn begunstigers.” -- Art. 5 en 8 vervielen en de andere artikelen werden min of meer gewijzigd. De Koninklijke goedkeuring, die men op de gewijzigde Statuten vroeg, werd den 6 Oct. 1898 verkregen.

Volgens het nieuwe Huishoudelijk reglement komen de beschikbare gelden (zijnde de 1900 gld. rente van het *Groen van Prinstererfonds*, het jaarlijks batig saldo en de giften en legaten, voor het doel bestemd) ten goede niet meer aan de onderwijzers, maar aan de leerlingen der normalessen. De bij de vereeniging aangesloten

kweekscholen zouden mede subsidie ontvangen. In 1899 ontvingen ze elk 300 gulden.

In 1899 zei het Bestuur der scholen te Doetinchem, Halle en Zelhem zijn lidmaatschap van de Vereeniging voor Chr. Nat. Schoolonderwijs op. Hetzelfde deed ook de *Groen van Prinstererschool* te Doetinchem, die zich bij de Vereeniging voor Chr. Volksonderwijs aansloot.

Het was der Vereeniging voor Chr. Nat. Schoolonderwijs een oorzaak van blijdschap, dat de hypotheekaanvragen voor den bouw van nieuwe scholen niet alleen aanhielden, maar klommen en zelfs zoo sterk, dat het *Voorschottenfonds* op verre na niet in staat was, overal hulp te bieden. Om de wachtende schoolbesturen zoo spoedig mogelijk te helpen, schreef de Hoofdcommissie bij circulaire van Jan. 1900 een nieuwe 3 pct. geldleening van 100.000 gld. uit ten laste der Vereeniging voor Chr. Nat. Schoolonderwijs. Zij stelde ruim 100.000 gld. aan onderpanden voor reeds op hypotheek verstrekte gelden ten waarborg voor geregelde betaling der rente. Nog in 1900 werd voor ruim 25.000 gld. aan de nieuwe leening deelgenomen.

HOOFDSTUK XCI.

DE KWESTIE MERCKENS.

De heer H. Merckens, Hoofd der school voor Chr. Nat. Schoolonderwijs te Vlissingen, plaatste in de *Vrije School* van 8 April en 1 Juli 1897 stukken over *Abraham*, den vader der geloovigen, waarin hij beweerde, dat de roeping van Abram door hem zelve of door de omstandigheden is geweest en dat er van een *hoorbaar* spreken van God tot Abram geen sprake kan zijn. In Gen. 12 lezen wij: „Ga gij uit uw land en uit uw maagschap en uit uws vaders huis naar het land, dat Ik u wijzen zal.” Zulk spreken Gods werd door den heer Merckens uitgelegd als *verandering in bloot natuurlijke omstandigheden*, er ontbreekt b.v. gras.

In Gen. 17 wordt ons verhaald de naamsverandering op Goddelijken last van Abram in Abraham en van Saraï in Sara. De heer Merckens betoogde, dat de stem des Heeren hier niets anders is dan de omstandigheid, dat Abram op zijne tochten eene streek bereikt, waar zijn naam *Abram* gerekt als *Abraham* wordt uitgesproken en ook die van *Saraï* gewijzigd klinkt als *Sara*.

In Gen. 22 zegt God tot Abraham: „Neem uwen zoon, uwen eenige, dien gij liefhebt, Izak en ga henen naar het land Moria en offer hem aldaar tot een brandoffer op één van de bergen, dien Ik u zeggen zal.” Ook hier loochende Merckens weer het spreken Gods in eigenlijken zin; volgens hem zou de openbaring Gods, die van Abraham deze geloofsdaad vroeg, bestaan hebben in de omstandigheid, „dat de volken rond Abraham hunne zonen aan hunne goden offerden.”

Wat de verbondssluiting van God met Abraham betreft heette het weer bij den heer Merckens: „Wat Abraham doet, is alweer op Gods wenk en dien wenk vindt hij in het menschenleven. De woorden der Heilige Schrift: „Weet voorzeker, dat uw zaad vreemd zal zijn in een land, dat hun land niet is en zij zullen ze verdrukken 400 jaar; doch Ik zal het volk ook richten, hetwelk zij zullen dienen en daarna zullen zij uittrekken met groote have,” trachtte de heer Merckens te ontzenuwen door te schrijven: „De steller van 't verhaal voegt er bij, dat Abraham geopenbaard werd, dat zijn volk 400 jaar in Egypte zou verdrukt worden. Had hij later geleefd, hij zou er bij gevoegd hebben, dat zijn volk 70 jaar in Babel balling moest zijn.”

Vroeger schreef de heer Merckens een werk over de *Profeten*. Op de Hoofdbestuursvergadering der Chr. onderwijzersvereniging zei hij: „Mijn *Abraham* mag bont zijn, mijn *Profeten* zijn nog bonter.” Volgens hem is een profeet „een man, die het wezen der dingen ziet, die in de omstandigheden, in de geschiedenis de stem des Heeren hoort en dan zegt: „Alzoo spreekt de Heere!” – Op blz. 14 beweerde de heer Merckens van Gods roepen tot Samuel, toen deze op zijn legerstede lag: „Een man Gods komt Eli spreken van oordeel, van duisternis en bekeering en is Eli door dat woord niet wakker geschud, het is niet ter aarde gevallen. Als Samuel op zijn leger dat woord overdenkt, terwijl het gejoel der dronken vrouwen hem wakker houdt, wordt hem zijne roeping bewust. Eli is zijn meester; die moet hem zeggen, wie gelijk heeft, de man Gods of zijne zonen.” – Volgens den heer Merckens gaat de actie ook hier niet van God, maar van den mensch uit.

Toen de heer Wiersinga den heer Merckens vroeg, of hij ook geloofde, of God door middel van Jesaja Hiskia liet zeggen, dat nog 15 jaren aan diens leven zouden worden toegevoegd, wyl Jesaja dat getal 15 toch nooit uit de omstandigheden zou kunnen opmaken, antwoordde de heer Merckens: „Neen. Hierom al niet, omdat dan

Hiskia den dag zijns doods zou geweten hebben, iets, wat strijdt tegen de Schrift zelf."

Over het optreden van den man Gods uit Juda bij Jerobeams altaar te Bethel schrijft de heer Merckens op blz. 22 van zijn *Profeten*: „Geschiedt dat alles nu als eene betoovering? Dan zou het weinig gebaat en niets gezegd hebben. Was het niet veeleer de indruk van het woord van den profeet, die scheuring maakte tusschen de offeraars en waren dezen het niet, die het altaar deden splijten en de asch afschudden, die 's konings hand verlamden, zoolang hij zijn wraak aan den profeet wilde koelen?"

Op deze wijze herleidde de heer Merckens de „wonderteekenen," het ingrijpen Gods, tot een twist onder de offeraars. Van den leeuw, die in deze geschiedenis voorkomt en den man Gods uit Juda doodde, zegt Merckens op blz. 23: „Wie dat ook moge geweest zijn." De heer Wiersinga vroeg den heer Merckens op de Hoofdbestuursvergadering, of hij van meening was, dat dit geen eigenlijke leeuw was.

„Wel neen," zei de heer Merckens „het was een man." — Op Wiersinga's wederwoord, of in Palestina dan kanibalen woonden, daar in 1 Kon. 13 staat: „De leeuw had het doode lichaam niet gegeten en den ezel niet gebroken," bleef de heer Merckens het antwoord schuldig.

Op de Hoofdbestuursvergadering sprak de heer Merckens over zijn plan, om een tweede boekje: *Priesters* uit te geven; daarvan zeide hij, dat het *bonter* zou zijn dan *Profeten*. Eenige maanden daarna verscheen dit boekje, dat er niet zoo erg bont meer uitzag.

Men was van oordeel, dat de Bijbelbeschouwing van den heer Merckens in strijd is met de duidelijke gegevens der Heilige Schrift en ingaat tegen den grondslag der *Vereeniging van Chr. onderwijzers*, zooals deze is nedergelegd in art. 2 der Statuten dier vereeniging, nader omschreven in de *Verklaring*, afgelegd in de Algemeene vergadering te Leeuwarden in 1882. Velen wilden dan ook, dat men den heer Merckens zou schrappen van de lijst der leden van de *Vereeniging van Chr. Onderwijzers in Nederland*, waarmede tevens zijn lidmaatschap van *Barnabas* zou vervallen.

Op de vergadering der *Vereeniging van Chr. Onderwijzers*, den 31 Mei en 1 Juli 1898 te Amsterdam gehouden, vond de heer Merckens een pleitbezorger in den heer P. Oosterlee, die namens de afdeling *Nijmegen en Omstreken* o. a. zei:

„Als Protestanten interpreteren we in de avondsmaalsformule:

„Dit is mijn lichaam," is door „beteekent, stelt voor, beeldt uit." En terecht, al beweert Dr. Schaepman, dat het Protestantisme, daardoor „l'absence du Christ" — zoo het woord van den Godmensch maakt tot „niet meer dan schijn."

„Als velen der vaderen van Dordt hechten éénigen onder ons in 1 Joh. 2 : 2: „Hij is eene verzoening voor onze zonden; en niet alleen voor de onze, maar ook voor de zonden der geheele wereld" aan wereld de beteekenis „uitverkorenen." Het zij zoo.

„Met Prof. Kuiper zijn sommigen onzer van meening, dat Hand. 2 : 7 en 8: „zijn niet alle dezen, die daar spreken, Galileërs? En hoe hooren wij ze, een iegelijk in onze eigen taal, in welke wij geboren zijn?" niet zoo moet worden verstaan, alsof de Apostelen in de talen van Parthen, Meden, Elamieten, enz. hadden gesproken. Zij verkondigden de werken Gods in die „machtige, reine menschen-taal", als muziek verstaanbaar voor ieder, wiens ooren daarvoor geopend zijn. Dit gevoelen kan wel het juiste zijn. Ik beslis dit niet. Alleen vraag ik, zullen wij, toch niet als Synode zittend, nu bij stemming uitmaken, dat exegetische vrijheid als deze *wel*, maar die van Merckens, — die niet de realiteit van het spreken Gods loochent, maar enkel de gangbare voorstelling van dat spreken — niet mag worden geduld? Al schaften wij het gevoelvermogen af, we gevoelen allen, *dit ware willekeur.*"

De afdeling *Over-Betuwe en Omstreken* wilde acte nemen van de verklaring van Merckens, *dat de Schrift van God is ingegeven* en drong er daarom bij het Hoofdbestuur in eene motie op aan, den heer Merckens dringend aan te bevelen, zich voortaan te willen onthouden van Bijbeluitlegging, die ergernis zou kunnen verwekken.

De motie dezer afdeling werd op de Algemeene vergadering in 1898 door den heer A. Jonkman toegelicht, terwijl de motie van het Hoofdbestuur, waarbij werd uitgesproken, dat de gevoelens van den heer Merckens ingaan tegen den grondslag der Vereening voor Chr. Onderwijzers op die algemeene vergadering door den heer A. Wiersinga werd toegelicht. De heer A. Wiersinga zeide o.a. het volgende:

„Voor hen, die de Heilige Schrift beschermen als door den Heiligen Geest ingegeven, onfeilbaar en van Goddelijk gezag en dus als historisch betrouwbaar — en immers op dat standpunt moeten we ons stellen, wijl onze Vereening op dat standpunt staat — staat het vast, dat er in de Heilige Schrift sprake is van tweeërlei spreken Gods, dat er is een *revelatio realis* en een *revelatio symbolis*, een spreken

Gods zonder en een spreken Gods door woorden. Met het laatste te ontkennen verloochent men de opvatting, die onze Vereeniging van de Heilige Schrift heeft.

„Er is een revelatio realis door het spreken Gods in de natuur — „de hemelen vertellen Gods eer” — in de geschiedenis, in de levensomstandigheden, enz., in één woord door de Goddelijke Voorzienigheid.

„Doch de Heilige Schrift leert ons evenzeer de revelatio verbalis, zegt ons, dat er openbaring plaats grijpt in door woorden uitgedrukte gedachtenvormen, welke gedachtenvormen en woorden niet door menschen, maar door God zelf gekozen en vastgesteld zijn.

„En dat door velerlei vorm. Zoowel door toespraak als inspraak”.

Door verschillende voorbeelden lichtte de heer Wiersinga dit toe en ging dan verder:

„Ook hier wil ik even opmerken, hoe tegen de duidelijke gegevens der Heilige Schrift het is als de heer Merckens het: „En God sprak”, opvat als een spreken door de omstandigheden. Immers, uit de omstandigheden, dat Eliab hoog van stature was, meende Samuel te moeten afleiden, dat deze de toekomstige koning zou zijn; het spreken Gods ging hier juist tegen in”.

Zeer terecht was de opmerking van den heer Wiersinga, dat de geschiedenis van Abraham uitloopt in de woorden: Gen. 17: 22: „En God eindigde met hem te spreken. En God voer op van Abraham”. Of moeten wij hiervoor nu soms lezen: „En Abraham ging weer uit die landstreek weg?”

Al de beweringen van den heer Merckens één voor één besprekende ging de heer Wiersinga voort:

„Maar weet gij dan niet, zegt de heer Merckens, dat er in den Bijbel sprake is van een vader van 40 jaar, die bij zijn dood door een zoon van 42 jaar werd opgevolgd: en ook van het koperen waschvat, welks middellijn 3 maal in den omtrek begrepen was en ook nog van . . . Maar, mijnheer de Voorzitter, *daar* gaat het hier niet over; de kwestie is niet, of niet hier en daar de tekst ongaaf is geworden, of niet hier of daar een cijferschrijving heeft plaats gevonden. Maar hierover, of de autographa, d. i. de oorspronkelijke Schrift al of niet historisch betrouwbaar was, al of niet absolute zuiverheid bood. Om aan een bekend schrijver een beeld te ontleenen: „De Heilige Schrift onzer Vereeniging is een drinkschaal van zuiver goud, zeg dan, aan den rand geschaafd; de Heilige Schrift, zooals de heer Merckens die geeft, is een drinkschaal, ook

aan den rand geschaafd, maar niet van goud, dat echt is. — Ziedaar het verschil”.

De heer Merckens voerde op de Algemeene vergadering tegen het tegen hem ingebrachte het volgende aan:

„Spreker heeft vandaag veel gehoord, waarop hij volkomen „ja” kan zeggen. Op het grootste gedeelte, dat de heer Wiersinga heeft gezegd, zou hij hem willen toeroepen: „lees een regel verder.” Gaarne wenscht spreker den raad op te volgen, hem door den heer Rumscheidt gegeven, om de zaak nog eens van dat paedagogisch standpunt te bezien. Op school gebruikt spreker alleen den Bijbel; geen der onderwijzers mag uit den Bijbel vertellen. Volgens zijne methode onthoudt hij zich op school van critiek. Hij laat de kinderen gedeelten, b.v. uit Hababuk en Zacharia lezen. Spreker houdt het woord, zooals het daar staat, hij staat op geen ander standpunt. De *voorstellingen* van spreker over den Bijbel neemt hij volstrekt niet voor zijne rekening; ieder heeft een aparte, bijzondere voorstelling. Wanneer de heer Wiersinga zegt: „Gij hebt het spreken Gods geloochend”, dan antwoord spreker daarop: „dit is niet zoo. Het woord *hoorbaar* staat niet in den Bijbel. Het is geen Bijbelsche gedachte, maar ze is aan de natuur ontleend. Die keeren, dat Abraham God heeft hooren spreken, heeft God gesproken en heeft Abraham het gehoord. Spreker wenscht gaarne de zaak nog eens te overdenken. Als hij gedaan heeft, wat de heer Rumscheidt hem ten laste legt, dan is sprekers leven afkeurenswaardig. Maar dat is niet alzo. Terugroepen gaat niet. Men pleegt nu eenmaal geen zelfmoord. De eenige reden daartoe zou zijn, dat er paedagogische bezwaren bestaan, om het geschrevene staande te houden. De heer Merckens kan echter niet beloven, dat hij niet meer schrijven zal. Wanneer God tegen hem zegt: „schrijf” dan schrijft spreker. Hedenmorgen eerst heeft hij gehoord, dat zijn werk niet deugde en dat dit met argumenten werd gestaafd.”

De heer Merckens sprak het duidelijk uit: „*Ik onderschrijf de Statuten*”, waarom de heer W. Jansen meende, dat men den heer Merckens niet als lid mocht schrappen.

De Hoofdcommissie der *Vereeniging voor Chr. Nat. Schoolonderwijs* berichtte den 13 Mei 1899 aan het Bestuur der school van den heer Merckens, dat zij in het vervolg die school geen subsidie meer kon verleenen, zoolang de heer Merckens den grondslag der Vereeniging voor Chr. Natationaal Schoolonderwijs niet had aanvaard. Overigens bleef de heer Merckens gehandhaaft als lid der *Vereeniging van Chr. Onderwijzers* en van Barnabas.

HOOFDSTUK. XCII.

DE VEREENIGING VAN CHRISTELIJKE ONDERWIJZERS EN ONDERWIJZERESSEN IN NEDERLAND. — BARNABAS EN JOHANNES. — TRANSVAALSCH E ONDERWIJZERS.

Op de algemeene vergadering der Vereeniging van Chr. Onderwijzers in Nederland, den 8 en 9 Juni 1897 te Utrecht gehouden, werd een voorstel van het Hoofdbestuur aangenomen, luidende:

„Uit de kas der Vereeniging worde jaarlijks een bijdrage verstrekt aan de Vereenigingen *Barnabas* en *Johannes* en wel aan ieder van 50 gulden”.

In 1897 werd de vereeniging *Barnabas* verblijd met eene gift van 200 gld. van H. M. de Koningin. Ook in de volgende jaren kwam voor die vereeniging eene gift van H. Majesteit in.

Den 1 Mei 1897 had *Barnabas* 25 jaren bestaan. Bij die gelegenheid besloot de Vereeniging aan de weduwen en weezen, deelnemers van *Barnabas*, een feest te bereiden, hierin bestaande, dat aan de weduwen en weezen ééne maand extra-uitkeering werd verleend. Ieder lid der vereeniging stond ter gelegenheid van het zilveren jubilé als feestgave voor dat doel 1 gld. af.

Den 8 Juni 1898 was de pensioenvereeniging *Johannes* 20 jaren oud.

Toen op dien dag de kas van *Johannes* werd nagezien, bleek het, dat na gedane uitkeeringen in de uitkeeringskas aanwezig was voor een bedrag van ongeveer 99.000 gld. Met blijdschap in het hart deed de heer Jb. van Zanten hiervan den 9 Juni mededeeling op de algemeene vergadering der Vereeniging van Chr. Onderwijzers.

Op dit oogenblik verkeert *Johannes* nog in bloeienden toestand, doch *Barnabas* heeft moeite, om aan de weduwen en weezen van de deelnemers der Vereeniging de gewone uitkeering te doen. In 1901 moesten de leden elk een rijksdaalder extra betalen, terwijl doortastende maatregelen noodig werden geoordeeld, om *Barnabas* op den duur aan haar doel te doen beantwoorden. O.a. is de contributie in 1901 met 3 gld. verhoogd.

In 1904 telde *Barnabas* 743 werkende leden. Volgens de troonrede van 1902 mag men verwachten, dat van staatswege in eene niet ver verwijderde toekomst de verzorging van weduwen en weezen ook van bijzondere onderwijzers zal ter hand genomen worden. Reeds is een wetsontwerp in dien zin bij onze Volksvertegenwoordiging ingediend.

In 1904 bedroeg het aantal leden van *Johannes* 460, waarvan 11 honoraire leden en 33 met dubbele of drievoudige deelneming. *Johannes*

kan aan zijn verplichtingen thans voldoen uit de helft der rente van het vaste kapitaal. Al de Contributiën en de helft der rente kunnen worden gekapitaliseerd.

In 1898 kwam de *Vereeniging van Chr. Onderwijzers in Nederland* in officiëel rapport met *dem Verein Evangelischer Lehrer und Schulfreunde für Rheinland und Westfalen*, die onze Vereeniging uitnoodigde, een afgevaardigde te zenden naar de feestelijke samenkomst in Elberfeld tot viering van het 50 jarig bestaan der Duitsche Vereeniging. Op die uitnoodiging antwoordde het Hoofdbestuur, dat onze Vereeniging geen afgevaardigde kon zenden, daar deze op dat oogenblik een belangrijke algemeene vergadering had. Toch meende het Hoofdbestuur aan genoemde Vereeniging een telegram te moeten zenden van den volgenden inhoud:

Herrn Hogeweg, Vorsitzenden des Vereins Evangelischer Lehrer und Schulfreunde für Rheinland und Westfalen, Restaurationsgebäude, Neuen Haarst, Elberfeld.

„Ihrem Verein sendet herzlichen Grüss und Segenswunsch zu seiner denkwürdigen Feier die General Versammlung der Vereeniging van Christelijke Onderwijzers en Onderwijzeressen in Nederland en Zijne Overzeesche Bezittingen.

*Namens des Vereins:
Eerdbeek, Vorsitzende.*

Paleis voor Volksvlijt, Amsterdam.

Even na het sluiten der vergadering kwam het volgende telegram als antwoord:

Den Heer Eerdbeek Amsterdam.

Paleis voor Volksvlijt.

Der Vereeniging van Christelijke Onderwijzers en Onderwijzeressen in Nederland herzlich Dank. Gegengruss mit den besten Wünschen für Ihre Verhandlungen!

Der Verein Evangelischer Lehrer und Schulfreunde.

Elberfeld, 1 Juni 1898.

Hogeweg.

Op de algemeene vergadering van Chr. Onderwijzers in 1898 voerde ook nog het woord de heer C. G. de Jonge Fz., Secretaris van den superintendent van onderwijs in de Zuid-Afrikaansche republiek, die de groeten overbracht van het gansche departement van onderwijs, alsmede van een groot aantal onderwijzers in de Zuid-Afrikaansche republiek. Hij schetste de onderwijzerstoestanden in Transvaal en deed mededeelingen omtrent de onderwijzersvereeniging

aldaar, die ongeveer 200 leden telde. In Transvaal wedergekeerd, vatte De Jonge mede de wapenen tegen de Engelschen op en werd bij Elandslaagte door de lansiers vermoord.

Op de algemeene vergadering van Chr. Onderwijzers te Utrecht gehouden, kwam een voorstel van 5 leden (met den heer Husen als eersten onderteekenaar) in behandeling, om art. 1 van het Huishoudelijk Reglement, laatste bepaling (luidende: „In dezelfde plaats kan slechts ééne afdeeling zijn”), aldus te lezen: „*In ééne gemeente kunnen twee of meer afdeelingen zijn.*”

De heer Hobma deelde mede, dat in de afdeeling Utrecht, waarvan de heer Husen zelfs een tijdlang voorzitter was, steeds, behalve in de kwestie Merckens, die de geheele vereeniging verdeelde, broederlijke samensprekingen plaats hadden. Daar de heer Husen zijn voorstel introk, kwam het niet in behandeling.

Op de algemeene vergadering van Chr. Onderwijzers, den 28 en 29 Mei 1901 te Rotterdam gehouden, kwam een voorstel van het Hoofdbestuur in, inhoudende het concept voor de wijziging der Statuten en van het Huishoudelijk reglement. De afdeeling Vlaardingen merkte op, dat het bestaan van afdeelingen in de statuten niet werd vermeld; alleen in het laatste art. werden de afdeelingen toevallig genoemd. Derhalve stelde de afdeeling Vlaardingen voor in art. 5e te lezen: „door het houden van vergaderingen, door de oprichting van Afdeelingen en, zoo mogelijk, door onderling schoolbezoek.”

De afdeeling Rotterdam maakte bezwaar tegen de opneming in het artikel van onderling schoolbezoek; zij vreesde, dat dit tot onaangename ontmoetingen zou kunnen leiden. De voorzitter antwoordde daarop, dat in dat geval geen schoolbezoek behoeft plaats te hebben, daar het Hoofd der school het recht heeft, de deur der school te sluiten. Art. 5 werd onveranderd goedgekeurd. Het luidt: „De *middelen*, waardoor de vereeniging haar doel tracht te bereiken, zijn:

a. Bevordering van broederlijk verkeer tusschen de leden door het houden van vergaderingen, door de oprichting van afdeelingen en, zoo mogelijk, door onderling schoolbezoek.

b. Wisseling van gedachten over opvoeding en onderwijs.

c. Behartiging van de belangen der leden en van hunne nagelaten betrekkingen.

d. Bevordering van uitgaven, die den bloei van het Christelijk onderwijs en de vorming van den Christelijken onderwijzer ten goede kunnen komen.”

Bij de behandeling van art. 6 vroeg de heer S. P. van Dorp, waarom iemand, die in het bezit der hulpacte is, geen lid kan worden, indien hij geen betrekking heeft. De 2^e Secretaris antwoordde daarop, dat de wet alleen als onderwijzers beschouwt degenen, die als zoodanig werkzaam zijn en wij in onze Statuten hetzelfde doen.

Discussie werd gevoerd over artikel 8 sub 2a door den heer P. Groeneveld met verschillende leden van het Hoofdbestuur en wel naar aanleiding van de mogelijkheid, dat één der leden van de vereeniging tot lid der Gedeputeerde Staten eener provincie werd benoemd ¹⁾. Het zou te betreuren zijn, als door de aanvaarding van zoodanige betrekking, mede in het belang van ons Christelijk onderwijs, een lid buiten de vereeniging werd gesloten. Dit bezwaar werd gevoeld; toch zou het niet aangaan, eene exeptie voor zulk een geval te maken. 't Is eene Staatsbetrekking van tijdelijken aard; zoolang ze door één der leden bekleed werd, kon hij als donateur in levend contact met de vereeniging blijven, om bij het opnieuw aanvaarden van eene plaats als onderwijzer zijn lidmaatschap te hernieuwen. Op deze wijze zou echter, zoolang de waarneming van bedoeld Staatsambt duurde, bij eventueel overlijden van het lid, het recht op ondersteuning zijner nagelaten betrekkingen door *Barnabas* verloren gaan.

De *Penningmeester* merkte ten slotte op, dat ook dit bezwaar is te voorkomen, door den betrokken persoon tot honorair lid der vereeniging te maken.

Met algemeen goedvinden werd de redactie van deze alinea gewijzigd, zoodat ze aldus zal luiden:

„2°. dat ophoudt als onderwijzer werkzaam te zijn en eenige andere betrekking aanvaardt of beroep gaat uitoefenen. Op een lid, dat benoemd wordt bij het Rijksschooltoezicht, is dit niet van toepassing.”

Bij de behandeling van art. 1 van het Huishoudelijk reglement zag de afdeling *Amersfoort* geen heil in het uiteengaan der leden wegens het verschil in richting. Ze beweerde: „Wij kunnen elkander niet missen. Gereformeerden en ethischen hebben elkander noodig. Alleen bezwaren van lokalen aard in groote steden b.v. zouden aanleiding mogen geven tot het stichten van onderafdeelingen, maar om verschil in richting moet het in geen geval.” Deze afdeling stelde dan ook voor in art. 1 de clause op te nemen: „In ééne plaats kan slechts ééne Afdeling zijn.” Het voorstel *Amersfoort* werd nu met 230 tegen 110 stemmen aangenomen.

¹⁾ De heer H. Pollema, Hoofd der Chr. School te Nijland, werd in 1899 tot lid der Gedep. Staten van Friesland verkozen.

Art. 1 van het Huishoudelijk reglement luidt nu:

„Tien of meer leden der Vereeniging kunnen eene *Afdeeling* maken. In bijzondere gevallen kan het Hoofdbestuur vergunning verleen tot het oprichten van eene Afdeeling van minstens 6 leden. Om lid eener Afdeeling te zijn, moet men lid der Vereeniging wezen. In ééne plaats kan slechts ééne Afdeeling zijn.

Men kan slechts van ééne Afdeeling lid zijn.

Na behandeling van al de artikels werd het geheele Huishoudelijke reglement aangenomen.

In 1899 had de Voorzitter der Vereeniging voor Chr. onderwijzers eene conferentie met den heer referendaris van het ministerie van Justitie, waarbij gebleken is, dat die vereeniging hare rechtspersoonlijkheid behoudt, ook bij alle veranderingen, die in Statuten of Huishoudelijk reglement mochten gemaakt zijn of eventueel nog aangebracht mochten worden, zonder dat daarvan kennisgeving aan de regeering behoeft te geschieden, wijl de vereeniging van Chr. onderwijzers al bestond, vóór in 1855 de wet op de vereeniging tot stand kwam.

In de jaren 1898 en 1899 zijn ongeveer 200 Chr. onderwijzers uit Nederland naar Transvaal getrokken, waarvan velen met de Boeren tegen de Engelschen ten strijde trokken. Zij toonden, dat zij geen huurlingen waren, die slechts om loon hun nieuw vaderland dienden, maar dat zij zelfs hun leven veil hadden voor 't land, dat zij dienden. Een aantal dezer moedige mannen vond den dood op het slagveld of werden door den vijand naar St. Helena, Ceylon, Voor-Indië of naar de Bermuda-eilanden verbannen.

Toen de strijd ten nadeele der Boeren eindigde, keerden velen hunner in het vaderland terug.

HOOFDSTUK XCIII.

DS. H. MALCOMESIUS. - DS. J. A. STOOP.

Een man, die zich ten opzichte van het Chr. onderwijs zeer verdienstelijk heeft gemaakt is Ds. H. Malcomesius. Hij werd den 16 Maart 1839 te Utrecht geboren, waar hij ook, inzonderheid onder prof. Van Oosterzee, in de theologie studeerde. Den 12 Febr. 1865 deed hij als Ned. Herv. predikant zijn intrede bij de gemeente te Kollnmerzwaag. Van hier trok hij naar Franeker, welke gemeente

Ds. H. MALCOMESIJS,
geb. 16 Maart 1839; overl. 31 Maart 1899.

hij in 1871 met die van Buitenpost verwisselde. Reeds in 1872 verbond hij zich aan de gemeente te Herveld, vanwaar hij in 1878 naar Maassluis trok, terwijl hij den 26 Sept. 1886 zijn intrede te Rotterdam deed.

De leerredenen van Ds. Malcomesius waren steeds doorwrocht en munten uit door schoonen vorm. Hoog begaafd als hij was toonde hij zich op elk terrein, waarop hij zich bewoog, een man van beteekenis. Van het Bestuur der *Confessioneele Vereeniging* was hij ~~The~~saurier en het Christelijk Gymnasium te Utrecht hielp hij mede oprichten. Maar vooral bezat het Christelijk Lager Onderwijs geheel zijn hart. Om de belangen van dat Onderwijs te bevorderen, nam hij met den Hoofdonderwijzer M. D. van Otterloo (van 1869 tot 1873) de redactie op zich van het weekblad: „*De Hoop des Vaderlands*”, vanwege de Vereeniging voor Chr. Nat. Schoolonderwijs uitgegeven. Ds. Malcomesius schreef in dat orgaan menig belangrijk en zaakrijk artikel over het Chr. Lager Onderwijs. Op zijn initiatief werd de *Vereeniging voor Chr. Volksonderwijs* opgericht, van welke vereeniging hij van de oprichting af tot aan zijn dood toe voorzitter was. Het voorzitterschap werd door hem op degelijke en talentvolle wijze waargenomen. Niet kwistig met zijn woorden legde hij er altijd gehalte in. Op de vergadering der *Vereeniging voor Chr. Volksonderwijs*, den 6 Oct. 1897 te Leeuwarden gehouden, de vaderlandsche jeugd en dus de school opeischende voor den Koning der eere, sprak Ds. Malcomesius het schoone woord:

„Opdat de Koning der eere inga!” in schoolcommissiën, aan wie het verwijt des Heeren geldt: „Dit heb ik tegen u, dat gij uw eerste liefde hebt verlaten!” — „Inga” in Kerkeraden en Kerkvoogdijen, die zich nog veel lossen gevoelen van de kinderen der gemeente, dan zij vastgekleusterd liggen aan de fondsen der Kerk. — „Inga” in verschillende Christelijke kringen, die wel over de vrucht der zonde jammeren, maar de ontwikkeling van de bloesems der zonde niet door een onderwijs naar Gods Woord willen te keer gaan.

„Heft uwe hoofden op, gij poorten!” Dat roepen wij allereerst toe aan de zware Kerkdeur, die alles wil binnenlaten, maar het Christelijk onderwijs niet; waar achter nimmer een gebed opstijgt voor de Christelijke school; waar geen collecte in het belang der jeugd immer wordt gehouden; en de goede Herder, die de lammeren in Zijnen schoot vergadert, als Hij aanklopt bij de beurs, steeds ten antwoord ontvangt: „Voor ditmaal, ga heen!”

„Heft uwe hoofden op, gij poorten der Zelfgenoegzaamheid!” waar binnen men zich alleen bezig houdt met plaatselijke belangen, ver-

getende, dat Noord en Zuid moeten samenwerken in het belang van geheel ons volk, en dat, waar God aan het Noorden beveelt: „Geef!“ en aan het zuiden: „Houd niet terug!“ geen van beiden zich aan dien eisch mogen onttrekken.”

Alleen de Koning der Eere kon het: „*Effatha!*“ het: „Wordt geopend“ spreken en van dat Goddelijke „*Effatha!*“ wilde Ds. Malcomesius het verwachten.

De naam van Ds. Malcomesius is onafscheidelijk verbonden aan de *Vereeniging voor Chr. Volksonderwijs*. Die vereeniging had hij lief met geheel zijn hart. Eene schoone vrucht van zijn arbeid is o.a. de *Koningin-Wilhelminaschool* aan den *Crooswijkschen singel* te Rotterdam. Als predikant scheen het, of iets van zijn leermeester, prof. Van Oosterzee, in hem was overgestort. Hij overleed den 31 Maart (op Goeden Vrijdag) 1899, op den sterfdag van den Verlosser der wereld, die ook *Zijn* Verlosser was. Bij zijne begrafenis werd de *Vereeniging voor Chr. Volksonderwijs* vertegenwoordigd door Dr. J. Th. de Visser (die Ds. Malcomesius als Voorzitter der *Vereeniging voor Chr. Volksonderwijs* opvolgde) en den heer C. W. van Bentveld, secretaris dier Vereeniging. Wat Ds. Malcomesius voor de Vereeniging voor Chr. Volksonderwijs in het bijzonder en voor het Chr. Onderwijs in het algemeen was geweest, werd door Ds. L. Heldring bij de ter aarde bestelling op treffende wijze herinnerd.

Den 27 Nov. 1891 was Ds. J. A. Stoop in de eeuwige ruste ingegaan. Hij was den 21 Nov. 1813 geboren. De heer Van der Bruggen, president der rechtbank te Nijmegen, in 1856 door de keuze des Konings tot hooger werkring geroepen, moest Nijmegen verlaten. Hij kwam bij Ds. Stoop, toen reeds bijna zeven jaar predikant bij de Waalsche Gemeente aldaar en zei: „Mijn vriend, gij *moet* mij helpen. Ik kan mij niet meer met de zaken der Normalschool inlaten. *Gij* moet mijne plaats innemen.” En Ds. Stoop voldeed aan dit meer dan dringend verzoek op uitnemende wijze. Gedurende 35 jaar heeft hij voor de Chr. Normalschool op den Klokkenberg te Nijmegen alles gedaan, wat die inrichting tot bloei kon brengen en menige collectereis heeft hij voor haar ondernomen. Ds. Stoop predikte ruim acht jaren het Evangelie te Antwerpen en daarna ruim 40 jaar te Nijmegen. Om den vorm gaf hij weinig, misschien wat al te weinig; toch kon hij bij oogenblikken zeer welsprekend zijn. Eens zei hij: „Er zijn predikanten, die vooral op onze verbeelding werken; anderen spreken meer tot ons verstand; nog anderen richten zich bepaald tot ons geweten. Deze laatsten zijn de besten.”

Ds. J. A. STOOP,
geb. 21 Nov. 1813; overl. 27 Nov. 1891.

Hoewel Ds. Stoop kon voorzien, dat door de wijziging van de *Voorwaarden* ter toelating van kweekelingen aan de Chr. Normalschool te Nijmegen enkele contribuanten zich zouden terugtrekken, toch heeft hij die wijziging met warmte verdedigd. Vermoedelijk het laatste woord, waarin hij zich eenigszins uitvoerig over de zaak heeft uitgesproken, werd volgens zijn verlangen nog gezonden aan den oud-kweekeling A. de Zeeuw, onderwijzer te Leerbroek, die zich door de wijziging der *Voorwaarden* gedrongen had gevoeld, zijne jaarlijksche bijdrage op te zeggen. Van wege de leerlingen der Chr. Normalschool op den Klokkenberg werd op het graf van Ds. Stoop een steen geplaatst, met het opschrift: 1 Cor. 15 : 55: „Dood, waar is uw prikkel, hel, waar is uw overwinning?”

Ds. Pijnacker Hordijk, die Ds. Stoop als Waalsch predikant te Nijmegen opvolgde, was bereid, ook diens opvolger te zijn als Voorzitter der Directie van de Chr. Normalschool te Nijmegen. Tot dusver heeft Ds. Pijnacker Hordijk met lust en ijver de belangen dier Normalschool behartigd.

HOOFDSTUK XCIV.

ALBERTUS WIERSINGA.

Albertus Wiersinga, in leven hoofdonderwijzer aan de Gereformeerde school te Meppel, werd den 23sten Nov. 1860 te Appingedam geboren.

Zijne ouders heetten Pieter Alberts Wiersinga en Cornelia Willems Tiddens.

Zijn vader was aldaar predikant bij de Chr. Geref. gemeente. Hoewel Albertus gaarne boekhandelaar wilde worden en daartoe ook de Fransche school bezocht, evenwel vond zijn vader het verkieslijker, dat hij voor onderwijzer studeerde.

Zoo ontving hij zijne eerste opleiding voor het onderwijs bij den heer P. Oosterhof te Garrelsheer. Des Zaterdag begaf de knaap zich naar de kweekschool te Groningen. Op 17 jarigen leeftijd werd hij kweekeling aan de Christelijke school te Garrelsheer, onder het thans nog fungerend hoofd, de heer P. Oosterhof. Van dien *morgen der voorbereiding* schreef een zijner vele vrienden, de heer Huizinga van Appingedam, d. d. 18 Aug. 1899: „Wij beminden hem hier te Appingedam meer dan ergens anders, ook omdat hij een zoon was van wijlen den godzaligen Leeraar Ds. Wiersinga, die met zooveel zegen in alle eenvoudigheid en oprechtheid een dertigtal jaren in de

Geref. kerk aan deze plaats den dienst des Woords vervulde. Wij beminden hem, omdat hij als *kind, knaap en jongeling* in ons stedeken, te midden zijner geachte familieleden opgroeide, en reeds vroeg blijken gaf van waren levensernst en van buitengewone scherpzinnigheid."

Op 18 jarigen leeftijd haalde Wiersinga de acte van onderwijzer. Het was het jaar, waarin het omhulsel zijns vaders ten grave werd gedragen. Wiersinga werd toen onderwijzer aan de school te Garrelweer. Het volgend jaar trok hij een dienstplichtig nummer. Hij werd milicien te Groningen. In zijn diensttijd treffen we hem als aspirant-onderofficier aan te Millingen, in het kamp, ten einde de manoeuvres mee te maken. Eens vertelde hij, dat destijds het ergerlijk feit plaats greep, dat de soldaten na een zeer vermoeienden zesdaagschen arbeid des Zondags genoodzaakt werden, om, na kerktijd, ongeveer twee uur lang parade te maken, hoofdzakelijk tot vermaak der honderden toeschouwers. „En ik zegende koning Willem III," zoo zeide hij, „die, ik weet niet waarom, den Chr. Gereformeerden, waartoe ook ik behoorde, een uitweg geopend had, om, zij het dan ook met eenige opoffering, dien geheel onnoodigen Zondagsarbeid te ontgaan."

Slechts een half jaar diende Wiersinga onder de wapenen. In dien tijd solliciteerde hij naar de Chr. Nat. School te Meppel, hoofd de heer van Rooyen, waar hij weldra als hulponderwijzer werd aangesteld.

Ongeveer een jaar daarna ontving de heer van Rooyen eene benoeming naar elders, aanvaardde deze, en het bestuur van Meppels school verzocht Wiersinga, de studie voor het Fransch vooreerst te laten rusten, voor de hoofdacte te willen werken, en als waarnemend Hoofd te Meppel op te willen treden. Zoodra hij de acte had gehaald, zou men hem als Hoofd der Chr. school benoemen. Dit werd aanvaard. Des daags hield hij drie keer school en studeerde goeddeels des nachts. Op 22 jarigen leeftijd haalde Wiersinga de hoofdacte. Nauwelijks is het blijde: „geslaagd!" hem bekend gemaakt, of de schoolopziener, Jhr. Alberda van Eikenstein, doet hem het aanbod, om op een behoorlijk salaris enz. hoofdonderwijzer te worden aan de openbare school te Ten Boer.

Wiersinga bedankte *om des beginsels wil*. Reeds toen doorzag hij helder het principiële verschil tusschen de openbare en de bijzondere school. Hij seinde aan zijn bestuur, dat hij geslaagd was, en per draad ontving hij de benoeming tot hoofdonderwijzer der Chr. school te Meppel. Wjl te jong mocht Wiersinga nog niet in functie treden, maar op 23 jarigen leeftijd, na eerst nog „acte Gereformeerd" en „acte Christelijk nationaal" te hebben gehaald, werd hij plechtig

geïnstalleerd, in tegenwoordigheid o. m. van den pastor loci, Ds. Noordewier, den Herv. predikant Ds. Mulder, en den vertegenwoordiger van de Vereeniging voor „Chr Nat. Schoolonderwijs”, den heer De Braal.

Het ideaal was bereikt: *de morgen der voorbereiding* was voorbij, *de dag van den arbeid* brak aan.

Welhaast zou echtelijke liefde zijn levenspad beschijnen. Den 15^{en} Mei 1885 geleidde hij zijn bruid naar het heilig altaar. Het was mejuffrouw Antje Nieboer, die eene dochter is van wijlen Ds. Hendrik Alberts Nieboer en Jantje Arents Winter. De candidaat in de Heilige Theologie, de broeder der bruid, de Eerw. heer A. H. Nieboer, smeekte, in de vergadering der gemeente van Spijk, over het geknieelde bruidspaar de zegeningen des Allerhoogsten af. Omschenen door de liefde zijner teeder beminde gade en vervuld van heilige idealen gaat Wiersinga in tot zijnen schoonen werkkring. Op *den dag van den arbeid* zou hij in velerlei bemoeiingen, te veel om hier te noemen, een veelzijdig talent ontwikkelen. Hij is, hoe kort die dag ook duren mocht, boven vermogen werkzaam geweest. De evenredigheid ontbrak zoo vaak tusschen dat tengere lichaam en dien zeldzaam krachtigen geest. „Die eenvoudige verschijning was de herberg van een schoon versierde ziel, van een rijk begaafden geest.”

„Hij was een helder klinkende vocaal op politiek terrein, een lichtende star op 't gebied des socialen levens, een onzer grootste coryphaeën op onderwijsgebied.” (Boaz, no 27 d. d. 15 Sept. 1899).

Naar den aard van dit werk moeten we Wiersinga op het laatste terrein schetsen, zonder op volledigheid aanspraak te *kunnen* maken. In de school, die onder zijne leiding tot grooten bloei kwam, en van Chr. Nationaal, Gereformeerd van karakter werd, was de orde *natuurlijk* door de liefde, waarmede de leerlingen „meester” aankleefden. Schoon in elk vak geheel thuis had toch de Vaderlandsche Geschiedenis zijne bizondere toewijding, gelijk bekend is door zijne schooluitgaven en zijn examineeren. De voorzitter van het schoolbestuur sprak het eens openlijk uit, hoe Wiersinga altijd bereid was adviezen te geven en de schoolzaken met het bestuur te bespreken. Het was hun een genot geweest, hem zoo nu en dan bezig te zien en te hooren in de lessen over de Geschiedenis, zoowel Bijbelsche als Vaderlandsche. Met hoeveel duidelijkheid wist hij de beginselen uiteen te zetten, welk eene practische wenken wist hij te geven.

Ook in den omgang met kinderen en onderwijzers was Wiersinga gul, hartelijk, joviaal zelfs, zonder dat dit aan de achting te kort deed. „Een eigenaardig verschijnsel”, merkte eens zijn boezemvriend,

tevens zijn medearbeider voor de schoolliteratuur, de heer Ter Borg terecht op, „was, dat hij, die zoo keurig met de taal kon teekenen en boetseeren, in bekende en vertrouwde kringen bij voorkeur een dialect sprak, en dan dikwijls de meest teekenachtige uitdrukkingen koos. Misschien kwam het daardoor, dat hij in het publiek sprekend, soms eerst wel eens even hortte en stootte. Maar wanneer hij dan met zijne sympathieke stembuiging en zijn nobele houding zijn gehoor vermeersterde; wanneer hij zijne beginselen uiteenzette en bepleitte, zoo kordaat en zoo helder, dat ieder onder de bekoring geraakte, dan kon hij soms in allen eenvoud en zonder eenige oratorie machtig welsprekend worden en een onuitwischbaren indruk nalaten.”

In de opvatting van zijn plicht tegenover de school was hij zeer conscientieus. Meer dan één spreekbeurt, die hij o zoo gaarne zou vervuld hebben, werd afgeschreven, alleen omdat er een schooltijd mee gemoeid zou zijn.

Of moest Wiersinga in de districten Meppel en Hoogezaand, die hem candideerden voor de Tweede Kamer, tegen zijne tegen-candidaten in het vuur, vooral bij de herstemming, altoos zorgde hij, zelfs van afgelegene plaatsen, op tijd in school terug te zijn. Een paar minuten over negen stond „meester” weer voor z'n klas.

Of hij daarbij zijn lichaamskrachten niet overschatte, menigwerf niet ingezonken en uitgeput was; geen kaars geleek, die aan twee kanten brandde?

Het kan niet ontkend worden.

Voor de schoolliteratuur schreef Wiersinga de: „Jaartallen der Vaderlandsche Geschiedenis;” en in samenwerking met den heer Ter Borg de bekende „Kijkjes in de Vaderlandsche Geschiedenis” en met dienzelfden vriend bezorgde hij de uitgave van: „De Schoolvriend” van De Liefde, welke keurige serie leesboeken hij niet mocht voltooiën.

In 1892 nam Wiersinga het initiatief tot de oprichting van de Chr. Normaalschool te Meppel. Van den aanvang af was hij haar Directeur.

Op onderwijzersvergaderingen werd Wiersinga gaarne gezien, b.v. te Zwolle. Van diepgaande studie en heldere voorstelling getuigden zijne opstellen. Zelfs een' improvisatie b.v. over een historisch onderwerp, voorgedragen op de hem eigene manier, deed u den meester kennen van de zaak, den meester van de taal, den meester van 't gemoed. Geen wonder, dat men gaarne een Unielesing van hem hoorde in 't Noorden des lands. Toen in het voorjaar van 1899, na de Unievergadering, de broeders aan den gemeenschappelijken maaltijd deelnamen en de heer Wiersinga aan tafel den heer Ds. H.

Pierson huldigde als „den Uniespreker,” meende deze, bij het klimmen zijner jaren, in den nog jeugdigen man, die hem had toegesproken, zijn opvolger als zoodanig te mogen begroeten.

Deze wensch mocht niet in vervulling gaan. Pierson is op zijn zeer gevorderden leeftijd nog „frisch en groen,” terwijl Wiersinga werd afgesneden in 't midden zijner dagen.

Telkens werd de heer Wiersinga benoemd in de examen-commissie voor de hulpacte, reeds onder het ministerie Van Houten, en later ook in die voor de hoofdacte. Hij examineerde in Algemeene en Vaderlandsche Geschiedenis.

Velen, door hem geëxamineerd, zijn vol lof over zijn aangename en degelijke manier van onderzoeken. Meestal gaf hij aan den candidaat de keuze van het tijdvak ter behandeling.

In de onderwijzerswereld bekleedde Wiersinga een zeer gewichtige plaats. Tot wat men in de kringen van ons Christelijk onderwijs de „oude garde” noemt, behoorde Wiersinga niet; hij werd in de kracht des levens weggenomen; maar dat hij als een van die garde werd geacht, wijl hij in de voorste gelederen stond, waar de strijd voor onze school met den Bijbel gestreden werd, geëerd, neen geliefd was bij allen, die het voorrecht hadden, hem te kennen en met hem te arbeiden, dat bewijst overvloedig, van hoeveel beteekenis Wiersinga op dit terrein is geweest. Voor de politiek en voor Patrimonium heeft hij zeer veel gedaan; onvergetelijk is zijne nagedachtenis in de afdeling van: Patrimonium te Meppel, welker leden in hunne rouw-advertentie niet spreken van den *heer* Wiersinga, maar van hun „*Vriend en broeder.*”

Maar in hoofdzaak heeft hij voor het Christelijk onderwijs gearbeid. Wie eerde daar zijn arbeid niet! Hoe waardig nam hij zijn plaats in te midden van het Hoofdbestuur der Chr. Onderwijzersvereniging.

Het „Christelijk Schoolblad” d.d. 25 Aug. '99 schreef van dezen begaafden, beminnelijken man, na diens overlijden o. m. dit:

„Ons Christelijk Onderwijs in zijn geheel heeft een groot verlies geleden. Het heeft aan den ontstapenen terug te denken als aan een zijner waardigste voorstanders en pleitbezorgers, eenen man, die het liefhad met al de liefde van zijn hart en die er voor opkwam met al de gaven zijns geestes, met de onweerstaanbare welsprekendheid van zijnen mond, zoozeer, dat we met verlangen het oogenblik verbeidden, waarop hij mocht geroepen worden, om voor de rechten van het vrije onderwijs en de belangen des volks in het midden der Volksvertegenwoordiging te spreken.

„Groot was ook het verlies voor onze Vereeniging en haar Hoofdbestuur. Welk een leegte laat hij. Hoe groot zal ons gemis zijn. Hoe wel doordacht, hoe zakelijk, hoe belijnd waren de adviezen van dezen raadpensionaris, wiens woord kracht en klem had, omdat hij kon luisteren, kon waardeeren, en den vollen inhoud van een debat op meesterlijke wijze resumeeren.

„Scherp was hij in zijn denken, maar liefderijk in zijne gezindheid. Verkeerde beschouwingen, valsche voorstellingen bestreed hij, doch de personen tastte hij niet aan.

„De beginselen onzer Vereeniging heeft hij gehandhaafd tegen overweldiging zoowel van rechts als van links. En dat deed hij, omdat hij eenerzijds afkeerig was van alle oneerlijkheid; anderzijds, doordien hij zulk een helder onderscheidingsvermogen had ten aanzien van den grondslag, waarop elke gemeenschap, waartoe hij behoorde, gebouwd was.

„Dat wordt eene lofrede. Maar immers, we zullen daarom toch niet gerekend worden tot degenen, die het *graf* van dezen profeet straks zullen bouwen en versieren?

„We kunnen niet anders getuigen uit de ervaring van den omgang, dien wij de laatste jaren met dezen beminnelijken, werkzamen, rechtschapenen man gehad hebben. Gode zij lof voor de gaven, waarmede hij toegerust was, maar daarom dan ook die gaven geëerd. We zullen niet blind zijn voor het feit, dat de schat in een aarden vat gedragen werd, maar daarmede den schat niet miskennen. Zoo zij hij ons dan een voorbeeld van beginseltrouw, toewijding en ijver. En zoo in ons de ijver voor de beginselen eener partij gelijk in hem brandende is, mogen we daarbij even weinig partijman zijn als hij.”

De heer Van Straaten schreef eens van den heer Wiersinga¹⁾: „Hij was een man van beginsel, een scherp belijnd Calvinist. Uit zijn beginsel sprak, handelde, leefde hij. Hoe logisch wist hij te redeneeren, hoe waardig wist hij voor zijne heilige overtuiging op te komen. Aan zijne bezadigde, ernstige, cordate houding hebben we het te danken, dat we voor veel bitterheid bewaard bleven.”

Ongetwijfeld ligt in deze appreciatie eene zinspeling op het groote aandeel, dat Wiersinga had in de kwestie Merckens. Het vormt het glanspunt zijns openbaren levens. Hoezeer we ons moeten beperken,

---

¹⁾ De Christelijke School d.d. 24 Aug. 1899.

we zouden te kort doen aan den persoon en het werk van den heer Wiersinga, indien we deze zaak niet *kortelijk* releveerden. Op den dag van zoo veelvuldigen arbeid stond toen de zon in haar zenith.

Wie de kwestie-Merckens kent, weet, dat de heer Merckens in n°. 14 van de „Vrije School,” 8^e jaargang, een artikel plaatste, getiteld: „*Abraham, de Vader der geloovigen.*”

Dit artikel gaf aanleiding, dat het Hoofdbestuur der Vereeniging van onderwijzers en onderwijzeressen in Nederland en Oost-Indië in n°. 5 van het Correspondentie-blad, 1897, een rapport over genoemde Schriftbeschouwing plaatste. En het is op de Algemeene vergadering en 31 Mei en 1 Juni 1898 te Amsterdam gehouden, dat het Hoofdbestuur in den vorm eener motie voorstelde, dat de vergadering verklare, „dat de in dat artikel gegeven Bijbeluitlegging in strijd is met de duidelijke gegevens der Heilige Schrift en ingaande tegen den grondslag onzer Vereeniging, zooals deze neergelegd is, in art. 2 onzer Statuten en nader omschreven in de verklaring, afgelegd in de Algemeene vergadering te Leeuwarden, 1882.”

De afdeeling Nijmegen en Omstreken en de afdeeling Over-Betuwe en Omstreken hadden ieder een andere motie, deze zaak betreffende, ingediend. Wiersinga scheen de aangewezen tolk van het Hoofdbestuur. Hij lichtte de motie toe. Deze prachtige toelichting is in extenso te vinden in het verslag dier vergadering van 1898 pag. 30--40. Tweeërlei toonde hij aan: 1°. dat de Bijbelbeschouwing van den heer Merckens in strijd is met de duidelijke gegevens der Heilige Schrift en ingaat tegen den grondslag, neergelegd in art. 2 der Statuten en 2°. waarom het Hoofdbestuur zijn motie ook tegenover de motie Nijmegen en Over-Betuwe meent te moeten handhaven.

Wiersinga is hier volop theoloog. In de Gereformeerde Inspiratietheorie geheel thuis legde hij klem op de onderscheiding tusschen de *revelatio reales* en de *revelatio verbalis*. Het gold niet een paedagogisch bezwaar, maar de cardinale vraag, of de Schriftbeschouwing van den heer Merckens valt binnen den kring of het kader der Statuten. Aan het eind der zeer breede discussie zeide Wiersinga, met die sympathieke stem, hem eigen, en vol heiligen ernst: „dit is in deze zaak het hoogste, *dat de majesteit van het Woord van God wordt aangerand.*” Een daverend applaus was daarop het antwoord. Toen werd het voorstel in stemming gebracht en met overgroote meerderheid aangenomen.

Een jaar daarna was de Algemeene vergadering te Utrecht bijeen. Artikel 1 van het agendum luidde:

„De Algemeene vergadering, kennis genomen hebbende van de correspondentie, tusschen het Hoofdbestuur en den heer Merckens gevoerd na de vorige Algemeene vergadering, bepale, wat daaruit, met betrekking tot het lidmaatschap onzer vereeniging voor den heer Merckens moet volgen.”

Het gold dus niets minder dan deze uiterst teedere vraag: *wanneer* een lid der vereeniging ingaat tegen haar grondslag, *welke rechtsgevolgen* daaruit voor dat lid voortvloeien.

Nu wilde de heer Wiersinga eenerzijds den *persoon* van den heer Merckens sparen, en anderzijds het *beginsel* der vereeniging ongerept bewaren en stelde daartoe de volgende motie voor en wenschte ze, bij aanneming, geplaatst te zien in art. 6 der Statuten:

„Het lidmaatschap der Vereeniging gaat verloren, wanneer op voorstel van het Hoofdbestuur of eene afdeling, door een besluit der Algemeene vergadering, uitgesproken wordt, dat één der leden, door woord of daad, ingaat tegen den grondslag der Vereeniging.”

Deze motie, na zeer ampele bespreking, in stemming gebracht, werd met overgroote meerderheid aangenomen.

„Deze strijd, waarbij de eenheid der Vereeniging inzet was, heeft aan den heer Wiersinga veel gebeds en veel inspanning gekost. Het beginsel te handhaven en de Vereeniging bijeen te houden, dat was het moeilijk probleem; een probleem, bij welks oplossing hij soms het sterkst ageeren moest tegen hen, die principiëel het dichtst bij hem stonden. Hoe heeft hij van heeler harte zijn God gedankt, dat zijn pogen met goeden uitslag bekroond werd; dat een principiëele beslissing werd genomen, die tevens als *modus vivendi* dienst kon doen” 1).

In 1897 was Wiersinga candidaat voor de Tweede Kamer in het district Hoogezand en kwam in herstemming met den heer Veegens. Na een debat in de open lucht te Slochteren met zijn tegen-candidaat Mr. Veegens kwamen verschillende liberale leiders naar Wiersinga toe, om hem de hand te drukken en één hunner voegde er bij: „Hoe jammer, dat je niet liberaal bent; dan stemde ik je zeker.”

We zagen hoe op den *morgen der voorbereiding* een *heerlijke dag* van arbeid volgde. Het heeft helaas geen dag van langen duur mogen zijn. *Het einde zijns levens* naderde met rassche schreden. Juist een viereldeels jaars na laatstgenoemde vergadering zou Wiersinga worden opgenomen in de heerlijkheid. Zijne plaats was bereid en daarom

-----

1) J. ter Borg: „In Memoriam”; inleiding op een 5 tal lezingen van den heer W.

ALBERTUS WIERSINGA,
geb. 23 Nov. 1860; overl. 16 Aug. 1898.

werd hij reeds op 39-jarigen leeftijd afgelost van zoo veelvuldigen aardschen arbeid.

Het was in de groote vacantie. Wiersinga examineerde weder voor de hoofdacte. Hoe blijde was hij in die dagen, toen zijne gade den eersten van Oogstmaand voor de achtste maal de moederweelde smaakte en hij zijnen „Albert Reinhard Christiaan” in de armen mocht nemen. Welhaast zou die vadervreugde door hemelvreugde, die moederweelde door vrouwensmart vervangen worden. Een week tevoren had hij daarvan een sterk voorgevoel. Op 9 Aug. werd Wiersinga krank. De geneesheer constateerde hersenvliesontsteking. In de krankheid van zijn zoo rijk begaafd denkvermogen verduisterde snellijk zijn bewustzijn.

Geen drietal geneesheeren, geen zusters van barmhartigheid, geen broeders der liefde, geen welsprekende symphatie ¹⁾, niemand en niets kon de dreigende wolk afdrijven. Machteloos was de familie, zoo nauw aan hem verknocht. En wat zou zijne echtgenoot vermogen, toen zwak in den dubbelen zin des woords? In den morgen van Woensdag 16 Aug. was zij aan zijne sponde. Het zelfbewustzijn dook toen nog even uit de nevelen op. En hij zeide tot haar dit ééne woord: vrouw. Het was zijn laatste, bewuste woord. Het is geschied. In den namiddag, omstreeks vier uur, ging Wiersinga naar het Vaderhuis. Tegen 7 uur volgde hem het jong geboren zoontje. Hij werd in zijns vaders armen, in de laatste woning gelegd.

Als een donderslag ten dage des oogstes klonk de onheilsmare van dit sterven van dezen vroeg voleindigden broeder, die in het midden zijner dagen, uit zijnen schoonen werkkring, en als van het hart van zoovelen werd losgescheurd, door ons gansche vaderland. Velen vroegen zich af, of er misschien verband bestaan had tusschen zijn' veelsoortigen arbeid en de krankheid, die ten doode geweest was; of deze onverdroten ijveraar voor de zaken des Heeren niet te veel had gevergd van zijn tener lichaam.

Maar allen dachten aan zijne vrouw, die als een rank van haren wijnstok werd losgescheurd en als ter aarde geworpen, en aan zijn 6 tal jeugdige kinderen, te jong nog om te beseffen, welk een schoon deel hunner toekomst zij in hun grooten vader hebben verloren.

Allen, die hem hebben gekend, erkennen als om strijd: hij was een

---

¹⁾ Avond aan avond bevonden scharen van vrienden zich vóór de woning, op den breeden stationsweg, om te vernemen, of er nog geen vleugje hoop op herstel mocht rijzen. „We kunnen hem niet missen” riepen sommigen.

helder lichtende kaars. Ons Christenvolk smart het daarom, dat wij ons slechts zoo korten tijd in zijn schijnsel mochten verheugen. De groote eenvoud van den ontslapene zou deze waardeering hebben afgewezen. Hij zou, gelijk hij bij veelvuldigen lof, hem toegezwaaid, gewoon was, zeggen: „houdt op, 't is goed, dat men zich zelf nog kent.”

Het bekende woord van Massilon, gesproken 25 Dec. 1715, bij het graf van Lodewijk XIV, van geniëen en hooge gestalten omstuwde: „*God alleen is groot!*” was Wiersinga als uit het hart gegrepen. Toch zeggen wij: met hem is een groote in Israël gevallen. Daarom is er nog heden ten dage een weeklage onder ons volk. Het laatste bedrijf van dit rijke leven, de *uitvaart*, leert ons, dat het Schriftwoord ook aan Wiersinga in volle kracht is bewaarheid: „Die Mij eeren zal Ik eeren.” Dat bleek reeds in zijn leven; het bleek niet minder in zijn sterven en bij zijn begrafenis. Als een vorst is hij begraven. Negen rijtuigen volgden de lijkkoets. Dan volgde Patrimoniums afdeeling met omfloersd vaandel. Daarna de leerlingen van de Gereformeerde school, van de 3 hoogste klassen, ook met het vaandel, in rouwfloers gehuld. En dan nog een 400 tal personen w. o. het kamerlid Smeenge, kweekelingen der Normaallessen, een deputatie van Openbare Onderwijzers, de directeur der Hoogere Burgerschool, de arrondissements schoolopziener. Meppel zelve was in rouwe. Tijdens de stoet door de hoofdstraten trok, waren van de meeste huizen ten teeken van rouw de gordijnen neergelaten. Overal belangstellenden. Tusschen twee hagen van menschen langs den weg geschaard ging de stoet voorwaarts. Op het kerkhof een groote schare. Geen lijkkrans dekte de kist, naar den geest des ontslapenen. Rondom de groeve geschaard begonnen de toespraken, *negen in getal*. De heer Wouda namens het schoolbestuur. De heer Mokkelenkate namens de onderwijzers en de kinderen. Aandoenlijk was het, de kinderen Ps. 89 : 19 te hooren zingen. Ds. Schuurman van Kampen sprak namens Patrimonium.

De heer De Puy van Sexbierum voerde het woord namens het Hoofdbestuur van de Chr. onderwijzers in Nederland. Hij wees er op, hoe het juist Wiersinga was, die, wanneer de overige bestuursleden schier niet wisten hoe te handelen, hen met zijne keurige en practische wenken diende en de zaak niet zelden tot een goed einde wist te leiden, zooals inzonderheid in de laatste jaren was gebleken. Conciliant was hij uitermate, doch ook weer pal staande, waar het de eeuwigblijvende beginselen van Gods Woord gold¹⁾.

¹⁾ R. Huizinga, verslag in de Volkscourant van Appingedam d.d. 23 Aug. 1899.

J. P. SCHABERG,
geb. 20 Jan. 1818; overl. 20 Maart 1903.

Namens de centraie anti-revolutionnaire districtskiesvereniging scietste de heer Timmer van Meppel de beteekenis van den overledene voor ons staatkundig leven. De heer J. ter Borg van Wollega sprak als een zeer intiem vriend een hartelijk woord. De heer R. Huizinga van Appingedam sprak uit persoonlijke behoefte, en namens de vele vrienden te Appingedam en omgeving, ja in heel de provincie Groningen.

De heer Limeris van Ruinerwold voerde het woord namens de Chr. Normaalschool te Meppel.

En de pastor loci, Ds. Noordewier, bracht eindelijk een *drietaal boodschappen* over, namens de weduwe, namens de Chr. kerkelingsvereniging en namens den afgestorvene, „dat niemand meer dan hij, die, waar zijn stoffelijk deel aan den schoot der aarde was toevertrouwd, zou afkeuren, lof toe te brengen aan het schepsel." Nadat Ps. 103: 9 gezongen was sprak Ds. A. H. Nieboer, thans te Hurum (Fr.), het laatste woord. Z.E.W. is de zwager van den overledene. In gevoelvollen bewoordingen dankte hij allen, met name de Meppeler vrienden, die, terwijl de beminde ontslapene onder hen arbeide, inzonderheid toen hij in lijden gedompeld was, *door daden*, en aan deze groeve *met hunne tranen*, hunne *liefde* zoo welsprekend hadden vertolkt. Hij beval de weduwe met haar zestal kinderen, op haar verlangen, in de voorbede aan, nu donkerheid op haar pad is gesteld en al de golven over haar hoofd zijn henengegaan. Namens de weduwe en de wederzijdsche familiën bood hij allen den dank aan, die het hunne hadden bijgedragen tot deze indrukwekkende plechtigheid.

Toen ging de rouwstoet weder naar het sterfhuis. En de vromen dachten aan het Schriftwoord: „De gedachtenis des rechtvaardigen zal tot zegening zijn." Wekke de persoon en het werk van den ontslapene ons allen tot navolging op en ruste de hand des Heeren zegenend op de zwaarbeproefde weduwe en de vaderlooze weezen van dezen rechtvaardige.

HOOFDSTUK XCV.

J. P. SCHABERG.

Een ander verdienstelijk onderwijzer, die ons in 1903 door den dood werd ontnomen, is de heer J. P. Schaberg. Hij werd geboren te Rotterdam, den 20^{en} Januari 1818, genoot zijn eerste schoolonderwijs

aldaar aan de 1^e Tusschenschool, onder de leiding van den heer H. Siebes, van Mei 1824 tot Nov. 1829, en ging toen over naar de nieuwe opgerichte 2^e Tusschenschool, tot wier Hoofd de heer M. Gouka benoemd was. Aan deze school trad Schaberg in Mei 1830 zijn onderwijzers-loopbaan in als kweekeling en werd daar door zijn voortreffelijken leermeester zoowel theoretisch als praktisch geoefend, om voor zijne gewichtige en schoone taak bekwaam gemaakt te worden. In April 1836 mocht hij met gunstig gevolg het acte-examen voor den 3^{en} onderwijzersrang afleggen en werd nu als ondermeester aangesteld op een tractement van vijfentwintig gulden 's jaars.

Dit voorbeeld wordt hier even aangehaald als bewijs, hoe gansch anders dan heden, de stoffelijke belangen van een aankomend onderwijzers vóór 60 jaren op den voorgrond traden, of liever, hoe zij — thans zou men zeggen „onverantwoordelijk”, — op den achtergrond geschoven werden. Doch er werd niet geklaagd, en ook de waardige vader van onzen Schaberg, die door zwaren arbeid in de behoeften van zijn gezin moest voorzien, had, met het oog daarop, tot den heer Gouka gezegd, gaarne voor zijn zoon te willen blijven werken, als 't hem ten verderen zegen mocht gedijen.

Die zegen Gods bleef niet uit. In April 1840 verkreeg Schaberg de onderwijzers-acte van den 2^{en} rang, zag zijn jaarlijksch inkomen tot 250 gulden stijgen en werd in Mei 1842 tot 1^{en} ondermeester aan de 1^e Tusschenschool aangesteld op een tractement van 500 gulden.

Intusschen had de Heere het zoo beschikt, dat, na veel tegenstand, de eerste kerkelijke school van de Ned. Herv. Gemeente te 's-Gravenhage kon worden opgericht, vooral door de onvermoeide pogingen van Ds. J. Moll. Aan het vergelijkend examen (10—12 April 1844) nam Schaberg mede deel, met dien uitslag, dat het den Heer behaagde, hem als Hoofd dier „Armschool van de Ned. Herv. Gemeente” te doen aanstellen. In 's Heeren kracht aanvaardde Schaberg deze betrekking den 20 Mei 1844, en mocht hij in dezen belangrijke werkkring 51 jaren lang onafgebroken, door den Heere genadig en rijk gezegend, arbeiden, tot Mei 1895, toen hem op zijn verzoek, wegens hoogen leeftijd, eene eervolle rust met (onverplicht) pensioen door Heeren Regenten werd verleend.

De geschiedenis leert ons, hoe zwaar in deze halve eeuw de worsteling was tegen den geest van ongeloof en revolutie, die Kerk en Staat en Maatschappij met verwoesting en ondergang bedreigde. Het is dus niet te verwonderen, dat Schaberg, vooral met het oog op de ontchristelijking der school in die worsteling een werkdadig aandeel

nam. Overtuigd, dat Christelijke schoolopvoeding een dam kon opwerpen tegen het veldwinnend ongelooft, beijverde hij zich, om zijne beste krachten te wijden aan de zorg voor den bloei der Inrichting, waar de Heere hem zoo kennelijk geroepen had. De vijanden moesten het zien, dat de Christelijke school geen onverdraagzaamheid kweekte, maar liefde, vrede, blijmoedigheid en onderdanigheid aan de door God over ons gestelde machten. Tot bevordering daarvan vervaardigde hij leesboekjes ten behoeve van het Christelijk onderwijs, benevens verschillende grootere en kleinere geschriften in proza en poëzie voor de vaderlandsche jeugd.

Was dus de school zijne hoofdtaak, daarom verzuimde Schaberg niet, om door samenkomsten en besprekingen met de Broederen, geestelijk en verstandelijk voedsel tot den strijd voor zich op te zamelen. Zoo voegde hij zich bij de in 1853 opgerichte „Vereeniging van Chr. Onderwijzers in Nederland,” en in 1860 bij de toen gestichte „Vereeniging voor Chr. Nat. Schoolonderwijs”, aan wier streven hij gaarne medewerkte, o. a. door deel te nemen aan de werkzaamheden der Commissie voor het na-examen.

Het was vooral in de tijdschriften, die als uitvloeisel van genoemde Vereenigingen achtervolgens het licht zagen, dat Schaberg als onvermoeid medewerker optrad om gezonde denkbeelden aangaande Christelijke opvoeding in school en huis te helpen verspreiden. Zoo vinden wij verscheidene opstellen van zijne hand in het tijdschrift „de Nederlandsche Paedagoog” (1857—1862), en niet minder in het „Maandschrift voor Christelijke Opvoeding in school en huis” (1862—1868), dat de Nederlandsche Paedagoog verving. Het Maandschrift maakte plaats voor het Weekblad: „De Hoop des Vaderlands”, dat wegens den drang der tijden (1869—1873) zoodoende vlugger onder 't volk kon verspreid worden. Ook daarin leverde Schaberg een groot aantal opstellen, terwijl hij daarna als mede-redacteur der: „Paedagogische Bijdragen”, van 1873 tot 1899 naar zijn vermogen werkzaam bleef.

Zijn rusttijd (na 1895) werd mede niet geheel werkeloos doorgebracht. De Heere gaf hem nog lust en kracht tot het uitgeven eener serie van 12: „Vaderlandsch Historieblaadjes”; van: „Een onvergetelijke Gedenkdag” (Munstersche vrede); een volkslied: „Oranje boven!” eene: „Nationale Hulde aan H. M. Koningin Wilhelmina”, en nog andere verspreide stukjes in: „Pniël”. Aldus trachtte hij, zoolang het dag was, zijne zwakke krachten nog dienstbaar te maken aan de verheerlijking van 's Heeren naam en aan 't welzijn van het dierbaar Vaderland.

En de Heere was en bleef met hem. God gaf hem genade en eere, ook onder de menschen. Hij deed hem niet alleen aanschouwen, dat verscheidene zijner kweekelingen, voor wier opleiding hij zooveel mogelijk zorg had gedragen, aan het hoofd van andere Christelijke scholen in verschillende deelen van het Vaderland geplaatst werden. Hij liet hem niet alleen de liefde van duizenden leerlingen, de genegeheid zijner opzieners en van geërde medestrijders gewinnen; maar verwaardigde en verootmoedigde hem zelf daardoor, dat hij door H. M. de geëerbiedigde Koningin den 31 Augustus 1898 tot Ridder werd benoemd in de orde van Oranje Nassau. Soli Deo Gloria.

HOOFDSTUK XCVI.

DE VEREENIGING VOOR CHRISTELIJK VOLKSONDERWIJS.

De *Vereeniging voor Chr. Volksonderwijs* kon zich van het begin af aan niet vereenigen met de leus: „De vrije school voor heel de natie”. Tegenover het *Unierapport* behandelde Ds. Moquette van Rotterdam het volgende onderwerp op de jaarvergadering der vereeniging voor Chr. Volksonderwijs, gehouden te Amsterdam den 28 Mei 1896:

„*Wat moet het zedelijk en godsdienstig standpunt zijn der Overheid ter beoordeeling van wat met de goede zeden in strijd is, vooral met het oog op onderwijs en opvoeding?*”

„Men kan onzerzijds niet proclameeren,” zei Ds. Moquette, „dat Christelijk en onchristelijk gelijk staan voor de wet — wat zal de overheid dan als godsdienstig en zedelijk hebben te erkennen, terwijl Christendom en Jodendom, Mahomedanisme en Mormonisme gelijktijdig hun vaandel omhoog heffen, ja zelfs het Neo-Malthusianisme, niet tevreden voor zijn bond-statuten de koninklijke goedkeuring verkregen te hebben, bovendien voor zijn verfoeilijke stellingen den lof vraagt van zedelijkheid en daaraan ook het étiket wenscht vastgehecht van bij uitstek zedelijk?”

„Hoe men er toe heeft kunnen komen, om dien weg op te gaan?”

„Scheiding van Kerk en Staat is sinds een halve eeuw de leus geweest, die edele gemoederen in beweging heeft gebracht bij de aanschouwing van het kwaad, dat de nauwe vereeniging van beide in Roomsche landen en rationalistische streken aanrichtte, waar de

Staat dienaar werd van de Kerk, om haar als regeeringsinstrument te gebruiken en door haar toedoen en invloed wederom te kunnen heerschen.

„Inderdaad wanverhoudingen. Maar wettigen zij het toegepaste geneesmiddel, vooral bij de wijze waarop het toegepast is geworden? En bestond er reden, om zich hier te lande zoo warm te maken voor die scheiding, dat men haar op het gebied van het schoolwezen doortrok, en, om toch maar te laten uitkomen, dat men tegenover alle andersdenkenden welgezind was, de school ten eenenmale aan het toezicht van de Kerk onttrok, zich daarbij beijverende, om de minderheden ter wille te zijn, alsof er geen groote meerderheid was, die ten deze geheel andere wenschen koesterde”?

„Zeker is het, dat de heer Groen van Prinsterer er tegen gewaar-schuwde heeft; zeker is het ook, dat hij wat anders heeft begeerd, toen hij de facultatieve splitsing der school in confessioneele scholen bepleitte; zeker is het eindelijk, dat hem een ander ideaal voor den geest stond, toen hij aan het eind van zijn leven, in zoogenaamd benevelde oogenblikken, die men hem toegedicht heeft, van de Chr. volksschool sprak. -- Daarmee heeft de vader der Christelijk historische school en richting hier te lande het doel geteekend, waarnaar gestreefd moest worden en de lijnen aangegeven, langs welke voortgegaan moest worden. En het door hem aangenomen kind, de Vereeniging voor Christelijk Nationaal Schoolonderwijs, met de uit haar voortgekomen Christelijke school en al zijn aanhouden, om vrijheid van onderwijs, komen daarmee niet in tegenspraak, want die school wenschte hij aan de Kerk vastgeknoopt te zien en de door hem begeerde vrijheid moest de zijns inziens door het ongeloof, dat in Kerk en Staat heerschte, gebonden school wederom in staat stellen hare roeping in het volksleven te vervullen, en alleen de Christelijke school zou kunnen voldoen aan den eisch der wet voor de volksschool in haar geheel: opleiding tot Christelijke en maatschappelijke deugden.

„Het is nu evenwel een feit, dat een deel van zijne volgelingen, en wel het meerendeel, heeft gemeend dien weg te moeten verlaten, en zich heeft losgemaakt van de gedachtenlijn van haren voorganger. Van welke beteekenis dat is, blijkt uit het Unie-rapport.

„Daar hooren wij in den eisch van gelijkstelling voor de wet van Christelijk en onchristelijk op het gebied van de school door Christenen, door Herv. Christenen, het recht verdedigen van de dwaling op erkenning. Met de waarheid wordt de leugen op ééne

lijn gesteld. Welke andere gronden kunnen daarvoor gelden dan opportuniteitsgronden? Of steekt er een beginsel in, het kan geen ander wezen dan het beginsel, dat, het recht van de waarheid scheidende, er zich tegen verzet, dat beider levenssferen den naam dragen van Hem, die aan beiden het aanzijn gaf."

Na op art. 36 der Ned. Geloofsbelijdenis gewezen te hebben, ging Ds. Moquette verder:

"Dat is ook een ander standpunt, dan waarop Guido de Bray zich stelde in den zendbrief, waarmee de genoemde belijdenis des geloofs aan Koning Filips werd aangeboden: „Zoo Gij, na ons gehoord te hebben, ons schuldig oordeelt, vermeerdert dan de vuren, vermenigvuldigt ons dan de pijnen en tormenten in Uw Koninkrijk; daarentegen zoo onze onnoozelheid voor u openbaar wordt, dat Gij ons dan zijt tot een steunsel en toevlucht tegen het geweld onzer vijanden."

Dat is eindelijk een ander standpunt dan van den apostel Paulus, toen hij tot Festus zeide: „Indien ik onrecht doe, en iets des doods waardig gedaan heb, weiger ik niet te sterven. Maar indien er niets aan is van hetgeen, waarvan deze mij beschuldigen, zoo kan niemand mij hun uit gunst overleveren." Zoo spreekt de Christen, sterk in de overtuiging, dat hij de waarheid en het recht Gods aan zijne zijde heeft; die overtuiging kan zijn leven eischen als bloedgetuige, maar zij verbiedt hem te transigeeren, te loven en te bieden, en eene actualiteits-politiek te huldigen, waarbij hij, wat hij als ongerechtigheid en leugen heeft leeren onderkennen, op ééne lijn plaatst met datgene, waarvoor apostelen en profeten vóór hem den dood hebben ondergaan. Daarom mogen wij ook in geen geval de erve der vaderen overleveren aan de goden dezer eeuw."

Erkend moet evenwel worden, dat op de vergadering der Vereeniging van Chr. Volksonderwijs, den 6 Juni 1895 te Zeist gehouden, de heer Esmeijer, lid van het Hoofdbestuur dier vereeniging, een uitnemend referaat hield over het onderwerp: „Geheele gelijkstelling van het Bijzonder onderwijs met het Openbaar is eerst dan te verkrijgen, als alle kosten van het Lager Onderwijs op het Rijk worden overgebracht, n. a. w. de Vrije School voor heel de Natie."

Zijn persoonlijke meening, zijn ideaal op het gebied van het onderwijs was: „het onderwijs geheel in handen van de ouders onder contrôle van den Staat en met betaling door den Staat." Werd dit ideaal vervuld, dan zou, volgens den heer Esmeijer, de vrije school worden de afspiegeling der natie.

„De vrije school voor heel de natie", wil volgens spreker zeggen,

„dat elke groep van gelijkgezinde ouders voor zich een school kan opeischen, haar onderwijskrachten zelf kan benoemen, den geest en de richting van het onderwijs zelf kan bepalen, doch dat de Staat, die met het toezicht belast blijft, een minimum van eischen kan stellen, naar vasten maatstaf, evenredig aan het getal kinderen, naar den aard en de gesteldheid der school, de kosten draagt voor gebouwen, leerkrachten en leermiddelen, terwijl hetgeen meer geëischt wordt dan G. L. O. door de ouders zelve of uit fondsen bekostigd wordt.

„Dezen toestand, verondersteld, dat hij werkelijkheid is geworden, stelt hij zich aldus voor:

„Al de kosten voor onderwijs, die nu op de gemeenten drukken, zijn overgebracht op den Staat. De Staat krijgt de meerder benoodigde gelden of alleen door eene schoolbelasting of door deze met bijdragen van de bloeiende gemeenten voor de verlichting harer lasten.

„De Staat heeft onze gemeenten ingedeeld in klassen. Hij heeft, geholpen door de opgaven der verschillende gemeentebesturen en door vergelijking voor elke klasse, vastgesteld, wat de Staat gemiddeld per leerling had te betalen, als hij met de zorg van *gewoon lager onderwijs* was belast.

„De Staat, diep overtuigd, dat het onderwijs en de opvoeding der kinderen allereerst eene taak, eene heilige roeping der ouders is, geeft dat geld niet zelf aan onderwijs uit, maar stelt het beschikbaar voor particuliere lichamen of vereenigingen, die zich met de taak van het onderwijs belasten.

„De Staat heeft echter waarborgen gesteld, opdat niet het geld, bestemd om het jongere geslacht op te voeden, aan zijne bestemming worde onttrokken.”

De eerste spreker bij het debat over dit referaat was Dr. G. J. Vos Az. van Amsterdam. Hij verblijdt er zich over, dat dit punt hier ter sprake is gebracht, maar toch zal hij het referaat bestrijden, omdat hij er niet mee meegaat. Zijn aanval is niet gericht tegen den referent, maar tegen den onzichtbaren vijand, die door den mond des heeren Esmeijer spreekt. De algemeene indruk, welken het referaat op hem gemaakt heeft, is deze, dat de referent alle bewoners van Nederland als even nobel, even verdraagzaam en even vriendelijk beschouwt, als hij zelf is. Dat is ook de grondfout van het liberalisme, 't welk ook geen rekening houdt met het algemeen menschelijk bederf. Het referaat spiegelt een paradijs voor de vrijheid voor, terwijl het te voorzien is, dat wij zouden krijgen een woestijn van bandeloosheid en willekeur; in plaats van groepen van gelijkgezinden,

zouden er komen groepen van verdwaasden. Indien het zoo gemakkelijk gemaakt wordt scholen te stichten, wat zouden er dan een schooltjes uit den grond verrijzen. Er zouden er zooveel komen als er geschillen zijn, want ons volk houdt er nu eenmaal van gaarne zijn zin te willen hebben. De Staat zou moeten betalen voor ieders zin en op te volgen hebben, wat ieder wilde. Bovendien, een vrije school kan niet bestaan. Zoodra toch de Staat contrôle houdt, zooals men in het referaat toch wil, dan is de school niet meer vrij. Worden de onderwijzers staatsambtenaren, dan kan de Staat ook eischen, dat de school ingericht wordt, zooals hij wil en waar blijft dan de vrije school? In het Unierapport wordt nog de eisch der zedelijkheid gesteld, welke evenwel niet af te scheiden is van den godsdienst en zoo komt men tot de gezindte. De Staat wordt op die manier een bevorderaar van zedelijke begrippen en dat is in strijd met het Christelijk-historisch staatsrecht. De anti-revolutionaire idee is altijd geweest, dat de Staat op zijn terrein moet zorgen voor het Christendom, en hier wordt het niet voor het Christendom, maar voor de natie. Men zou nu den Staat willen verplichten te zorgen niet alleen voor hen, die hem willen handhaven, maar ook voor hen, die hem willen verwoesten en dat gaat toch niet. Dat is in strijd met de Christelijke consciëntie. De Staat moet restitueeren, wat er voor het bijzonder onderwijs betaald wordt; dat is het zuivere begrip. Dr. Vos betoogde verder, dat men de school aan de ouders wil teruggeven, maar deze hebben de school nooit bezeten, tenzij men wil teruggaan tot den tijd der Batavieren. Karel de Groote is begonnen scholen te stichten en sedert heeft de overheid altijd de zorg voor scholen op zich genomen.

Dr. de Visser van Amsterdam stelt er hoogen prijs op, dat hij nu ook eens het gevoelen der onderwijzers hoort. Evenwel heeft hij als leek ook eenige bezwaren. Wanneer men aan een groep ouders gelegenheid geeft van den Staat te eischen, dat hij een school voor hen sticht, dan krijgt men ook socialistische en anarchistische scholen. Hoe kan de Staat nu, die den socialistenbond niet erkent, socialistische scholen stichten en onderwijzers gaan benoemen, niet *in weervil* dat zij socialist, maar *omdat* zij socialist zijn? Dan is het zeer moeilijk, de grenzen te bepalen van de zedelijke voorwaarden, waaraan de school moet voldoen. Bepaalt men die grenzen, dan breekt men met het absolute begrip van vrij. Een ander bezwaar is, dat er in groote gemeenten veel scholen zullen komen, die elkander een doodende concurrentie zullen aandoen. De kinderen zullen van de eene school

naar de andere gaan, wat niet aangenaam is voor de onderwijzers. Zijn derde bezwaar is, dat het beginsel van de vrije school het streven steunt, om van den Staat een finantieel lichaam te maken, dat zich enkel met het geld heeft te bemoeien en met al het andere niets te maken heeft. De vrije school voor heel de natie zal dus leiden: 1°. tot het oprichten van socialistische en anarchistische scholen, 2°. toeneming van een onaangename positie der onderwijzers en verdeeldheid onder het Christenvolk, 3°. het maken van den Staat tot een finantieel en geen zedelijk lichaam.

Op de 9^e jaarvergadering der Vereeniging voor Chr. Volksonderwijs, den 7 Juni 1900 te 's-Gravenhage gehouden, zei Dr. J. Th. de Visser over het *Gewijzigd Unierapport*:

„Wanneer wij dit gewijzigd Unierapport leggen naast het oorspronkelijk, dan bemerken wij radicale veranderingen, zegt spreker. Art. 46 der tegenwoordige schoolwet bepaalt, dat er van ieder kind schoolgeld kan geheven worden. De opbrengst van dat schoolgeld bedraagt zowat $\frac{1}{10}$ der kosten van het onderwijs; de overige $\frac{9}{10}$ worden door het Rijk of de gemeente betaald. Wij kunnen dus zeggen, dat de Staat de kosten betaalt en de ouders een bijdrage leveren, m. a. w. de school behoort aan den Staat. Dat beginsel lag ook opgesloten in den wensch van Groen van Prinsterer: een openbare gezindheidsschool; het lag ook in den wensch der Friezen: een Christelijke Staatsschool; dat beginsel ligt ook in de tegenwoordige wet, zooals die is gewijzigd onder minister Mackay. Maar het gewijzigd Unierapport gaat van een ander beginsel uit. De gemeenten worden ontlast van de zorg voor het onderwijs; de ouders zullen scholen oprichten en eerst, wanneer deze onmachtig daartoe zijn, treedt de Staat op. Dat is dus het stelsel: de school aan de ouders. Die moeten dan ook het onderwijs betalen. De Staat geeft alleen een rijksbijdrage, die aanvult, wat de ouders te weinig betalen. Daarvoor behoudt hij dan het recht, contrôle uit te oefenen op den omvang van het onderwijs en op de bekwaamheid der onderwijzers. Indien de beginselen van dit rapport in een wet worden opgenomen, dan zullen wij niet meer kunnen gewagen van de eenheid van het volk, van de natie. Verschillende vereenigingen van ouders zullen wij dan krijgen, die elk met behulp van de Staatsbijdrage een school kunnen oprichten. Dan is de eenheid der natie op dit gebied weg. Hoe zal het dan moeten gaan, wanneer in overwegende Roomsche streken eenige protestanten wonen of omgekeerd? Eenige weinige ouders kunnen toch geen school oprichten. Maar bovendien, wanneer de

Staat dit stelsel aanvaardt, is hij verplicht geld te geven aan vereenigingen, die den Staat willen omverwerpen, want ook socialisten en dergelijke zullen scholen oprichten, die door den Staat gesteund moeten worden. Art. 53 der wet geeft hier niets: contrôle uit te oefenen op dat onderwijs is bijna onmogelijk.

„Om deze reden reeds kan de inleider met dit rapport niet meegaan. Wel is het tegenwoordige systeem ook niet goed, maar het is zeer de vraag, of dit nieuwe systeem beter is.

„Het tweede punt, waarin dit rapport met het vorige verschilt, is de regeling van het schoolgeld. Onvermogene ouders zijn natuurlijk van het betalen daarvan vrij, maar van de overigen wordt voorgesteld, een proportioneel schoolgeld te heffen. De vermogenden zullen dus het schoolgeld betalen niet alleen voor zich zelve, maar ook voor de onvermogenden. Het beginsel naar het inkomen, is zoo kwaad nog niet, maar de Inleider vreest, dat de toepassing zeer vicieus zal blijken te zijn. Hij gelooft ook niet, dat de tijd rijp is voor een degelijke ingrijpende verandering. Als slotsom stelt hij dus deze twee vragen: 10. hebben de voorstellers van dit rapport zich wel voldoende ingedacht in de consequentie van deze regeling op maatschappelijk en staatkundig gebied? 20. zal de evenredige schoolgeldheffing in de praktijk wel uitvoerbaar zijn?”

Ook Ds. Malcomesius kon zich met de leuze: „De vrije school voor heel de natie!” niet vereenigen en bestreed haar steeds in woord en geschrift.

Op de jaarvergadering der Vereeniging voor Chr. Volkonderwijs, den 2 Juni 1898 te Amsterdam gehouden, hield de heer J. Esmeijer een referaat over: *Het pensionneeren van onderwijzers*, naar aanleiding waarvan een breede discussie plaats had. De vergadering besloot, om uit de kas der vereeniging voor een derde deel bij te dragen aan de premie ter verzekering van een pensioen van hoogstens 400 gld., op 65 jarigen leeftijd voor de Hoofden en gehuwde onderwijzers der bij de vereeniging voor Chr. Volksonderwijs aangesloten scholen, mits die onderwijzers en de Besturen de zorg voor het overige twee derde op zich nemen. Al zag het Hoofdbestuur liefst de vereeniging: *Johannes* voor het doel gekozen, het wenschte toch de toetredende heeren in de keuze van een andere vereeniging of maatschappij, mits soliede, vrij te laten. In het najaar van 1898 werd aan dit besluit uitvoering gegeven met het gevolg, dat 15 hoofden en één gehuwd onderwijzer, allen op één na gesteund door hun bestuur, het aanbod der vereeniging met erkentelijkheid aannamen.

Door den ijver van den agent der vereeniging voor Chr. Volks-
 onderwijs, den heer Van de Graaf, kreeg de *Centen-Vereeniging* te
 Rotterdam in 1897 een belangrijke uitbreiding, zoodat ze in 1898
 aan de Vereeniging voor Chr. Volksonderwijs een bate van 500 gld
 bezorgde. Tengevolge der pogingen van de *Halve-Stuiversvereeniging*
 te Rotterdam (die van plaatselijken aard is) verklaarde aldaar zich een
 aanzienlijke familie bereid, om de kosten te dragen voor de oprichting
 van eene school voor Lager en M. U. Lager Onderwijs in het Noorder-
 kwartier der stad, waar aan zulk eene school dringend behoefte bestond
 en de groote meerderheid der bevolking Protestantsch is. Op onbe-
 krompen wijze werd de commissie, welke zich voor deze zaak gevormd
 had, om den bouw tot stand te brengen, gesteund. Op den 6 Sept.
 1898, toen H. M. de Koningin haar intocht in Amsterdam deed, werd
 de eerste steen van het gebouw gelegd. De school, die daarom de
Koningin-Wilhelmina-School werd genoemd, bevat 7 ruime en luchtige
 lokalen, benevens een flinke onderwijzerswoning en een gymnastiek-
 lokaal. Tot Hoofd er van werd aangesteld de heer K. Brants, sinds
 9 jaar onderwijzer aan het instituut Esmeijer te Rotterdam en
 kweekeling der Chr. Normaalschool te Nijmegen. Hij trad den 1 Mei
 1899 in functie, toen de school geopend werd.

Naar aanleiding van het referaat *Leerplicht*, door den heer Jac.
 van Zanten op de vergadering voor Chr. Volksonderwijs, den 2 Juni
 1898 te Amsterdam gehouden, en de daarbij ingediende motie van
 Ds. F. J. P. Moquette, zond het Hoofdbestuur der Vereeniging voor
 Chr. Volksonderwijs in Sept. 1898 een adres aan de Tweede Kamer,
 waarin dringend verzocht werd, het ingediende wetsontwerp op den
 leerplicht niet te bekrachtigen.

Het aantal scholen, bij Chr. Volksonderwijs aangesloten, bedraagt
 nu, in 1904 94, waarvan bijna het derde deel in Friesland. In 1901
 werd de vereeniging verblijd met eene gift van 3000 gld.

Bij gelegenheid van het 10-jarig bestaan der Vereeniging in 1900
 werd door het Hoofdbestuur een gedenkschrift uitgegeven onder den
 titel: *Een woord bij de herdenking van het 10-jarig bestaan der
 Vereeniging voor Chr. Volksonderwijs*. 't Portret van Ds. H. Malcomesius
 staat tegenover den titel.

De rechtskundige adviseur der vereeniging is thans Mr. C. O. Segers
 te Rotterdam. Het instituut-Esmeijer, bij de vereeniging aangesloten,
 werd in 1900 op de wereldtentoonstelling te Parijs dubbel met goud
 bekroond. Rustend op Christelijken grondslag, verloochent het niet
 zijn Christelijk karakter en wordt het alom als voortreffelijk geprezen.

De voorzitter der Vereeniging, Dr. J. Th. de Visser, ontving in 1901 op den verjaardag van H. M. de Koningin de orde van den Ned. Leeuw. Inderdaad, een welverdiende onderscheiding.

HOOFDSTUK XCVII.

DE WET OP DEN LEERPLICHT. — DE SUBSIDIEWET- GOEMAN-BORGESIUS.

In 1900 namen zoowel de Eerste als Tweede Kamer eene wet op den leerplicht aan, welke wet den 1 Jan. 1901 is in werking getreden.

Nagenoeg alle vrienden van het Chr. Onderwijs veroordeelden het wetsontwerp op den leerplicht. De algemeene vergadering der vereeniging voor Chr. Nat. Schoolonderwijs, den 2 Juni 1898 te Amsterdam gehouden, nam met algemeene stemmen de volgende conclusie aan: „De vereeniging voor Chr. Nat. Schoolonderwijs, zonder zich op dit oogenblik uit te spreken over hetgeen ter bevordering van schoolbezoek wenschelijk en mogelijk zou wezen, is van oordeel, dat het bij de Staten aanhangige wetsontwerp op den leerplicht onaannemelijk is, als bevattende eene reglementeering der opvoeding, die het ouderlijk gezag aantast, — als onrechtvaardig voor ouders, die zich niet aan verwaarloozing hunner kinderen schuldig maken, — als bedreigende het bijzonder onderwijs, zoowel in zijn bestaan als ontwikkeling, — als verstorende de verhouding tusschen de ouders en de hoofden der scholen en aan deze laatsten onrechtmatig lasten opleggende, als miskennende de eischen der tucht op de school, als schadelijk zoowel uit financieel als maatschappelijk oogpunt.” — Leerplicht, of, waar het feitelijk op neerkomt, officieele schooldwang voor de overgroote meerderheid, is altijd verkeerd, maar is dubbel verkeerd in een godsdienstloozen staat, zooals de onze officieel is en driewerf verkeerd, zoolang de schoolkeuze en schoolstichting beperkt is en het Bijzonder onderwijs voor meer dan twee derden op eigen krachten moet steunen.

Namens den Schoolraad zonden 24 gedelegeerden den 5 April 1899 het volgende adres aan de Tweede Kamer:

„Geven met verschuldigden eerbied te kennen de ondergeteekenden, te zamen uitmakende den Schoolraad voor de Scholen met den Bijbel; „dat zij, met toestemming en algemeene instemming van de Alge-

meene Vergadering van den Schoolraad, gehouden den 5den April 1899, de eer hebben het volgende onder de aandacht der Kamer te brengen;

„dat zij, zich strikt wenshende te bepalen tot datgene, waartoe zij als gedelegeerden van de Hoofdbesturen der vier algemeene Vereenigingen voor Chr. Schoolonderwijs en de *driehonderd-twintig* bij den Schoolraad aangesloten Schoolbesturen geroepen zijn, zich onthouden van het uitspreken van een oordeel over de noodzakelijkheid, om op de Openbare School het schoolverzuim — hetzij dan absoluut of relatief — door wettelijke bepalingen tegen te gaan, omdat de toestanden van het openbaar onderwijs kunnen verschillen van die, welke bij het bijzonder onderwijs bestaan:

„dat, naar hun oordeel, de Bijzondere School niet is een publieke, maar eene eigen instelling, die zich naar haar eigen beginselen mag en behoort te kunnen ontwikkelen; dat zij mitsdien het recht der Overheid om, gelijk bij het ingediend wetsontwerp geschiedt, voor de inrichting harer School dwingende bepalingen vast te stellen, betwisten; dat die School geen andere beperkingen mogen worden opgelegd, dan die, welke in de Grondwet zelve worden aangeduid; en dat derhalve door dit wetsontwerp, dat alleen aan de naar wettelijk model gevormde scholen den naam van School toekent, de vrijheid der School in beginsel vernietigd wordt;

„dat zij het recht der Overheid erkennen, om daar, waar eene kennelijke verwaarloozing voor het kind bestaat, het kind tegen die verwaarloozing te beschermen, ook als deze uit schoolverzuim blijkt, alsmede om, ter vervulling van dien plicht, ook de getuigenis der onderwijzers aan de Bijzonder Scholen in te roepen; maar dat zij, nog in het midden latende de vraag, of de Overheid het recht heeft om, zonder eenige vergoeding, die medewerking op te leggen, moeten opmerken, dat het ingediend wetsontwerp veel verder gaat dan te waken tegen verwaarloozing, vermits het de Overheid veroorlooft tegen de ouders op te treden zelfs in die gevallen, waarin van verwaarloozing redelijkerwijs geen sprake kan zijn;

„dat dit wetsontwerp niet ten doel heeft verwaarloozing tegen te gaan, al kan dit er mogelijk een gevolg van zijn, maar wel, de inzichten der Regeering in zake opvoeding den volke op te dringen; zoodat bij aanneming er van in beginsel de vraag, hoe het volk moet worden opgevoed, geheel en alleen ter beslissing van den wetgever gelaten, en aan de ouders, de natuurlijke verzorgers van het kind, ontnomen wordt;

„dat zij er tegen protesteeren, dat nu niet alleen de Bijzondere

Scholen, maar ook de ouders der daar schoolgaande kinderen geheel worden geplaatst onder een scherp toezicht van Staatsambtenaren, voor verreweg het meerendeel niet behoorende tot of voortgekomen uit de kringen, die aan het bijzonder onderwijs de voorkeur geven boven het openbare:

„dat volgens dit wetsontwerp de contrôle van het schoolbezoek zuiver bureaucratisch zal zijn, hetgeen trouwens past in een wetsontwerp, waarvan de strekking is zooals boven is aangeduid; doch dat, als men de ouders, die hun kroost zenden naar de Bijzondere School, onder contrôle wil plaatsen, die contrôle dan behoort te worden uitgeoefend door personen, op wier keuze de omgeving invloed kan hebben, die van nabij met den toestand en de behoeften van het gezin bekend zijn, en in wie de ouders persoonlijk vertrouwen kunnen stellen;

„dat eindelijk de bij dit wetsontwerp voorgestelde verplichting tot bijwoning van het herhalingsonderwijs aan de Bijzondere School en hare voorstanders een geheel ondraaglijken last oplegt, die vooral dan zwaar zal drukken, als de daaruit ontstaande geldelijke verplichtingen niet *ten volle* door de publieke kas worden gekweten; dat het wetsontwerp daaromtrent evenwel in het geheel niets bevat, terwijl de van welwillendheid getuigende verklaringen van de Regeering uiteraard niets anders zijn dan vage toezeggingen, waarvan de School niet kan leven:

„Redenen, waarom zij Uwe vergadering verzoeken, het ingediend wetsontwerp niet goed te keuren”.

In weerwil van al deze en andere bedenkingen werd toch het wetsontwerp op den leerplicht, hoewel met slechts één stem meerderheid, door de Tweede Kamer aangenomen.

Een bezwaar tegen de wet op den leerplicht is, dat zij alle gezag in handen van de centrale Overheid legt, terwijl het de krachten der Maatschappij, der Kerk en de medewerking der plaatselijke Overheden zoo goed als geheel verwaarloost. Verder eischt zij op onrechtmatige, hatelijke en onpaedagogische wijze de diensten der Hoofden van bijzondere scholen ten behoeve der Overheid. Ook het huisonderwijs is onder toezicht gesteld. De schoolopzieners moeten door middel der gemeentebesturen en de Hoofden van scholen het schoolverzuim controleren. Het is echter onverstandig van Hoofden van scholen te eischen, dat zij de ouders der kinderen *ter bestraffing* zullen aangeven. Onrechtmatig is dit bovendien ten opzichte van de Hoofden der bijzondere scholen. Op deze wijze is de bevolking onder

curateele der schoolopzieners gesteld vanwege het centraal gezag. Bovendien is de taak van de schoolopzieners veel te zwaar, daar zij feiten beoordeelen moeten, die buiten hun vak of werkkring vallen. Ten opzichte van leerplicht prees de *Schoolraad* het volgende als „*aannemelijk Standpunt*” aan:

„De opvoeding van het kind is de taak der ouders, maar de Overheid is bevoegd, hen daarbij te steunen, ook door het aanmoedigen en bevorderen van getrouw schoolbezoek. Dwang is daarbij uitgesloten. Hierbij zal de Overheid gebruik hebben te maken van plaatselijke organisaties, waarin ook de invloeden van Maatschappij en Kerk tot erkenning komen. (Zie § 13, Voorloopig Verslag). Daarbij behoeft niet enkel op het bezoek der gewone Lagere school, maar kan ook op het Herhalings- en Ambachts-onderwijs worden gelet.

„Het geregeld schoolbezoek zal bevorderd worden door de vacaties en de schooltijden, meer dan tot nu toe naar plaatselijke toestanden te regelen.

„Wenschelijk is het daarbij met de eischen van den landbouw en met de weersgesteldheid en den toestand der wegen, in verband met afgelegen buurten, rekening te houden.

„Dwingende tusschenkomst der Overheid kan eerst gewettigd zijn bij gebleken onwil of onverschilligheid, dus waar de *ouders zelve*n blijkbaar hun plicht niet *erkennen* of de vervulling er van niet *aanvaarden*.

„Komt de Overheid tusschenbeide, dan moet wettelijk worden aangeduid, niet wat onder goede opvoeding, maar wat onder *verwaarloozing* te verstaan zij, om dan de rechtsgevolgen aan te wijzen, aan die verwaarloozing verbonden.

„Schoolverzuim kan blijk geven van verwaarloozing, mits de omstandigheden, waaronder het plaats heeft, en de toestand van het kind, alsmede de gesteldheid van het gezin dit bevestigen.

„Slechts grove en voortdurende verwaarloozing der opvoeding of misbruik van het ouderlijk gezag kan aanleiding geven tot geheele overdracht van de waarneming van het ouderlijk gezag op een ander (meestal, misschien minder juist, genoemd: ontzetting uit het ouderlijk gezag).

„Minder verwaarloozing, speciaal met betrekking tot schoolverzuim, kan hoogstens tot gedeeltelijke overdracht van de waarneming van het ouderlijk gezag op een ander leiden (voogd ad hoc). Doch steeds in verband met omstandigheden, waaruit voor den rechter volgt, dat het schoolverzuim werkelijk het karakter van verwaarloozing draagt.

„De politie steunde de ouders, op hun verzoek, tegenover de kinderen, die onwillig zijn om de school te bezoeken, door hen er heen te brengen.”

w.g. „*De Commissie voor Schoolwetwijziging* :

Æ. Mackay, te 's-Gravenhage, *Voorzitter*; H. Bavinck, te Kampen; T. Bos, te Bedum; H. J. Einous, te Amsterdam; Th. Heemskerk, te Amsterdam; R. Husen, te Utrecht; A. W. van Kluijve, te Middelburg, A. Kuyper, te Amsterdam; A. F. de Savornin Lohman, te 's-Gravenhage; T. P. Mackay, te 's-Gravenhage; M. Noordt zij te Kampen, H. Pierson, te Zetten; Schimmelpenninck van der Oye van Hoevelaken, te Hoevelaken; J. Woltjer, te Amsterdam; D. Wijnbeek, te Zwolle; R. Derksen, te Rotterdam, *Secretaris*.

Ten opzichte van de salarisregeling der onderwijzers is nog nimmer de steen der wijzen gevonden. In 1858 hadden alle „ondermeesters” kans „bovenmeester” te worden, omdat er op den 1 Jan. van dat jaar 3470 Hoofden van scholen werkzaam waren, die bijgestaan werden door 2863 onderwijzers en onderwijzeressen. In 1896 mocht slechts het derde deel der onderwijzers de hoop voeden, eens aan het Hoofd der school geplaatst te worden, daar den 1 Jan. van dat jaar in ons land 4424 Hoofden van scholen werkzaam waren, die bijgestaan werden door 13581 onderwijzers.

De oudste statistiek aangaande de scholen met den Bijbel loopt over 1864. In dat jaar waren bij het Chr. onderwijs werkzaam 124 „bovenmeesters” (tegenover 721 op 1 Jan. 1904) en 161 onderwijzers (tegenover 2300 op 1 Jan. 1904), zoodat op heden slechts nog niet het derde deel der Chr. onderwijzers kans heeft, eens aan het Hoofd der school geplaatst te worden.

In 1858 bestond het onderwijzend personeel uit 5341 mannelijke en 982 vrouwelijke personen en in 1896 was het mannelijk personeel 12554 en het vrouwelijke 5451 personen sterk. De verhouding tusschen onderwijzers en onderwijzeressen was dus in 1858 als 6 tot 1 en in 1896 bijna als 2 : 1. De verhoudingsgetallen zullen voor het mannelijk personeel waarschijnlijk nog ongunstiger worden, daar het getal vrouwelijke candidaten met ieder jaar toeneemt en in sommige provinciën zelfs grooter is dan dat der mannelijke.

Wat de scholen met den Bijbel in het bijzonder betreft, in 1864 waren er aan verbonden 13 onderwijzeressen en 272 onderwijzers en in 1904 703 vrouwelijke en 2300 mannelijke personen. De verhouding was dus in 1864 als 1 tot 21 en in 1904 als 1 tot 3. Ook bij het Chr. onderwijs verdringt dus de vrouw steeds meer den man-

De groote vermeerdering van onderwijzeressen is vooral toe te schrijven aan de grootere eischen, die men in den laatsten tijd aan het vak „handwerken voor meisjes” stelt.

Daar tegenwoordig het twee derde (of, volgens anderen het drie vierde) deel der onderwijzers nimmer aan het Hoofd eener school kan komen, is de beweging, om tot een betere salarisregeling te komen, wel te verklaren en alleszins te billijken. De Schoolraad en de vereenigingen voor Chr. Nat. Schoolonderwijs, voor Gereformeerd Schoolonderwijs en voor Chr. Volksonderwijs hebben salarisregelingen ontworpen, doch helaas voor de meeste scholen zijn dit gebleven regelingen op het papier, want het geld ontbrak, om ze uit te voeren.

In de Memorie van Toelichting van het subsidie-ontwerp, dat minister Borgesius als gevolg van de leerplichtwet in Jan. 1901 aan het oordeel onzer volksvertegenwoordiging voorlegde, werd gezegd, „dat openbaar en bijzonder onderwijs aanspraak hebben op volkomen gelijkstelling.”

In Mei 1901 werd de subsidie-wet-Borgesius aangenomen.

De belangrijkste veranderingen, in de Schoolwet aangebracht, stippen we hier aan. Het zijn verbeteringen, waaronder vele, die ook voor de bijzondere school in 't algemeen *baten* zijn.

Tent-, voer- of vaarttuig-bewonende kinderen, tijdelijk in eene gemeente vertoevende, behoeven niet onder het aantal leerlingen op 15 Januari gerekend te worden.

Voor *openbare* onderwijzers worden de minima-salarissen per jaar:

voor het hoofd: van *f* 750 tot *f* 950;

voor een onderwijzer: van *f* 500 tot *f* 700.

Het maximum wordt na 20 dienstjaren bereikt.

Onderwijzers in het bezit der hoofddake zien hun salaris met *f* 100 verhoogen. Zoo de wet volgens artikel 24, wanneer er meer dan vier onderwijzers in de school vereischt worden, hunne aanwezigheid eischt en zij den leeftijd van 23 jaren bereikt hebben, dan bedraagt die verhooging *f* 200.

De vergoeding voor huishuur, aan een hoofd der school toegekend, bedraagt ten minste *f* 150.

Gehuwde onderwijzers, mits 28 jaren oud, genieten eene tegemoetkoming in de huishuur ten bedrage van *f* 50.

De regeling der wachtgelden in geval van ontslag is ten gunste der betrokkenen gewijzigd.

De *Rijksbijdrage* aan de *gemeente-* of *schoolbesturen* bedraagt:

voor een hoofd der school van *f* 360 tot *f* 660;

voor elk der onderwijzers, die het hoofd der school bijstaan, voor zoover die bijstand volgens art. 24 gevorderd wordt, *f* 260;

voor de onderwijzers, die in het bezit der hoofdakte zijn en den leeftijd van 23 jaren bereikt hebben, zoo de wet hunne aanwezigheid eischt *f* 360¹⁾;

voor onderwijzers boven het gevorderde aantal in scholen, waar het onderwijs ten minste twee vakken onder *i*, *m* en *n* en het vak *p* omvat, is de bijdrage nog *f* 50 hooger voor een bepaald aantal onderwijzers;

voor elken mannelijken onderwijzer, die bij de toekenning der rijksbijdrage in aanmerking komt, gehuwd is en den leeftijd van 28 jaren bereikt heeft, verleent het Rijk nog eene extra-bijdrage van *f* 25.

Een en ander heeft plaats onder de bekende voorwaarden, die tot hertoe golden *en geldt ook voor de bijzondere scholen*.

Het aantal uren, waarin onderwijs moet gegeven worden in de vakken van *a* tot *i*, alsmede *k*, moet in het vervolg voor de bijzondere scholen niet minder dan 20 zijn, waarvan ten hoogste 2 uren aan vak *k*, handwerken voor meisjes, mogen gewijd zijn. De vermeerdering van 18 tot 20 uur zal bij niemand onzer bezwaar ontmoeten.

Aan de besturen van bijzondere scholen kan eene bijdrage verleend worden ter tegemoetkoming in de kosten, om te voorzien in de behoefte aan schoollokalen, welke bijdrage gemiddeld ruim een gulden per leerling is. Haar minimum is *f* 40; haar maximum *f* 557.

Ook verleent het Rijk eene bijdrage aan de gemeente- en schoolbesturen voor het herhalingsonderwijs, berekend tegen 30 cts. per lesuur.

De verhoogingen, door deze wet aan de openbare onderwijzers toegekend, zijn voor hun bijzondere collega's een Tantalus-kwelling, want in de wet is niet eene salarisregeling voor de bijzondere onderwijzers vastgelegd. Er werd daarom in de Tweede Kamer eene motie ingediend door Dr. A. Kuyper, Mr. Æ. Baron Mackay, Jhr. Mr. A. F. de Savornin Lohman, Van Alphen en Dr. J. Th. de Visser van den volgenden inhoud:

„De Kamer, van oordeel, dat het gewenscht is, de door de wet

---

¹⁾ Voor de *bijzondere* scholen is de aanwezigheid van een onderwijzer, 23 jaren oud en in het bezit der hoofdakte, tot bijstand van het hoofd, als het aantal onderwijzers meer dan vier bedraagt, *geen vereischte*, doch zij wordt wel bij de berekening der Rijksbijdrage *in aanmerking genomen*.

vastgestelde minima van de jaarwedden der onderwijzers aan de openbare en bijzondere scholen en de periodieke verhooging hunner jaarwedden te brengen ten laste van het Rijk, gaat over tot de orde van den dag."

Bij aanneming dezer motie zou de geheele natie het onderwijs harer kinderen bekostigen als geldende een landsbelang. Voor gemeentebesturen noch schoolbesturen zou de hoogere jaarwedde van den ouderen onderwijzer een bezwaar meer zijn. Een groote schrede zou er gezet worden op den weg naar eene regeling, die het onderwijs Rijkszaak maakte en voor de onderwijzers zou een betere dag zijn aangebroken, niet slechts voor de bijzondere, maar ook voor de openbare.

De oude Kamer nam de motie niet in behandeling en gaf daardoor aan het door haar aangenomen schoolwetsontwerp een zeer tijdelijk karakter. Velen vreezen, dat wanneer de traktementen ook der bijzondere onderwijzers *bij de wet geregeld worden*, de Roomschen daar vooral wel bij zullen varen. Op de vergadering van den *Schoolraad*, in April 1897 te Utrecht gehouden, zei de heer R. Husen: „De Roomschen houden zeer goedkoop school en houden niet zelden, b.v. in Utrecht, van elke 200 gld., die zij voor eene non, welke als onderwijzeres werkzaam is, ontvangen, 56 gld. over, die zij voor de stichting van nieuwe scholen gebruiken."

HOOFDSTUK XCVIII.

ONDERSTEUNING VAN BORST- EN LONGLIJDERS. — CHR. ONDERWIJS
VOOR ACHTERLIJKE KINDEREN.

Op de algemeene vergadering, den 5 en 6 Juni 1900 te Utrecht gehouden, kwam een voorstel der afdeeling Rotterdam in behandeling, luidende: „De vergadering overwege de wenschelijkheid der oprichting van een suppletiefonds ter ondersteuning van borst- en longlijders onder de leden der Vereeniging, opdat zij opgenomen kunnen worden in de daarvoor bestaande inrichting te Davos". Sommigen meenden, dat er ook in ons land wel Sanatoria zijn, waarin onderwijzers kunnen worden opgenomen en wilden daarom achter het woord Davos plaatsen de woorden: *of inrichtingen hier te lande*. Anderen meenden, dat men niet slechts voor borst- en long-, maar ook voor keellijders

hulp moest zoeken. Op de algemeene vergadering, in 1901 te Rotterdam gehouden, werd aan de afdeeling Rotterdam opgedragen, vrijwillige giften voor een dergelijk fonds te verzamelen. Eindelijk, in Mei 1902, werd het fonds „Lukas” opgericht.

Op Christelijk terrein begint men in ons land zich ook meer het lot der achterlijke kinderen aan te trekken. Alle van de normale afwijkende kinderen worden verdeeld in: 1°. achterlijken, 2°. ideoten, en 3°. imbecielen of partiël-idioten, waarbij men de epileptischen kan voegen, zijnde kinderen, die aan vallende ziekte lijden. Reeds in 1855 opende Ds. Van Koetsveld in den Haag een idiotschool, aanvankelijk als dagschool, later in 1858 als internaat. Tegenwoordig staat de school bekend onder den naam van: „*school voor achterlijke en idiotachtige kinderen*” en telt 80 leerlingen, internaat en externaat. Voorts bezitten wij voor idioten de schoone stichting van wijlen Dr. W. van den Bergh te 's Heerenloo (bij Ermeloo), onder de leiding van den heer Kortlang als directeur, en uitnemend gesteund door den heer Pegman, het hoofd der school.

Op tweërlei wijze wil men in het onderwijs aan achterlijke kinderen voorzien, n.l. door Bijklassen en door afzonderlijke scholen (hulpscholen). In 1896 werd in ons land aan de school van den heer Köhler te Rotterdam de eerste bijklasse voor achterlijke kinderen geopend met één onderwijzer en 16 leerlingen. Thans zal te Rotterdam eene school voor achterlijke kinderen worden geopend. De heer Klootsema te Amsterdam begon den 1 Mei 1899 eene school voor achterlijke kinderen, terwijl in 1901 in Amsterdam een tweede school voor achterlijke kinderen werd geopend. Te Zeist is onder leiding van den heer Poppes een Christelijk internaat geopend voor achterlijke kinderen uit den gegoeden stand.

Ook te Wagenborgen worden idioten opgenomen en verpleegd, terwijl in N. Brabant en Limburg de Roomsche-Katholieke geestelijkheid zich ook het lot van die ongelukkigen aantrekt. Wat het onderscheid betreft tusschen idioten en imbecielen, dit heeft ons de heer M. van Wijle zeer schoon geschetst op de algemeene vergadering van Chr. onderwijzers, in 1901 te Rotterdam gehouden, toen hij zei:

„De imbecielen zijn een zeer eigenaardig soort van kinderen; het best omschrijft men den naam door *partieel-idioot*. Oppervlakkig beschouwd verschillen ze soms slechts weinig van een normaal kind, ja, kunnen dit zelfs menigmaal in gevatheid overtreffen. Bij nadere kennismaking springt het verschil maar al te spoedig in het oog. In vele gevallen onderscheiden zij zich door een zeer sterk geheugen,

maar zijn niet in staat een goed gebruik van de verzamelde kennis te maken; daardoor blijven ze klein van verstand. Bovendien zijn de imbecielen zeer gevaarlijk: ze vertoonen plotselinge aanvallen van drift en zijn in dien toestand tot alles in staat.

„Idioot en imbeciel naast elkander plaatsend, zien we dat de eerste *passief*, de laatste *actief* is. Een idioot spreekt weinig, een imbeciel babbelt maar toe; groote moeite kost het een idioot tot inspanning te prikkelen, terwijl een imbeciel zijne aandacht voor iets wil schenken, maar bijna even spoedig met zijne gedachten elders is. Beiden zijn dus moeilijk te ontwikkelen: de idioten door gemis aan aandacht, de imbecielen door fladderende aandacht. Heeft een idioot na ongeloofelijke inspanning van de zijde des onderwijzers het een of ander handwerk geleerd, dan kan hij dit niet anders dan goed doen; leert men hetzelfde aan een imbeciel, dan moet men zorgen zijn werk niet alleen voortdurend te controleeren, doch er steeds bij te blijven, anders voert hij niets uit of verknoeit alles.

„Dat idioten en imbecielen tot daden komen, die ons met schrik en afschuw vervullen, tot onmenselijkheden zelfs, komt, doordat ze de gevolgen van hunne daden niet kunnen voorzien; ze handelen impulsief. Zoo zag een idioot eens een varken slachten; hij gaat naar huis, neemt een mes en snijdt de dienstbode den hals af. Een imbeciel daarentegen neemt eene schaar en knipt voor de aardigheid een tafelkleed stuk, of zit kalm met iemand te praten en geeft hem plotseling een klap in 't gezicht, zeggende: leuk he!”

HOOFDSTUK XCIX.

EEN TERUGBLIK. — BELANGRIJKE VRAGEN, DIE OM ANTWOORD ROEPEN.

Het Christelijk lager onderwijs heeft veertig jaren (1806—1846) noodig gehad, om te ontkiemen en thans, in 1904, kan het op een bijna zestigjarige ontwikkeling roemen. Men heeft het die ontwikkeling voorwaar niet gemakkelijk gemaakt. Van de zijde van het liberalisme heeft men het op alle wijzen zoeken te onderdrukken en in de kiem trachten te verstikken. Maar mannen, die een oog en een hart hadden voor de godsdienstige behoeften van het Nederlandsche volk, zijn aan het planten en natmaken gegaan en God heeft in ruime mate Zijn wasdom gegeven. Thans, in 1904,

ontvangen ruim 117.000 kinderen Christelijk onderwijs in 721 scholen, waaraan meer dan 2300 onderwijzers en onderwijzeressen zijn verbonden. Toch zijn we nog niet, waar we wezen moeten. Op de algem. verg. der Chr. onderwijzersvereniging, den 23 en 24 Mei 1893 te Utrecht gehouden, merkte de heer R. Husen terecht op, dat niet de toenemende bloei en uitbreiding der Christelijke school ons hoofddoel moest wezen, maar wel „*de wedergeboorte van ons volk in zedelijken en godsdienstigen zin.*” — „Wij zitten,” zeide de heer Husen verder, „midden in de sociale nooden: ellende is er in stoffelijken en geestelijken zin. Vijf zesden der schoolgaande kinderen worden opgevoed in scholen zonder den Bijbel; het volk is overgeleverd aan leiders, die het door de godsdienstlooze scholen ten verderve voeren.” — Deze zaken, waartegen niets valt in te brengen, moeten ons tot ernst stemmen, maar ook onzen ijver aanvuren, om nog meer kinderen onzes volks onder den invloed van het Christelijk onderwijs te brengen.

Den 5 April 1902 werd het suppletiefonds *Ezra* opgericht, dat ten doel heeft, leden van *Barnabas*, die hunne contributie niet kunnen betalen en daardoor het lidmaatschap zouden verliezen, behulpzaam te zijn in het nakomen hunner verplichtingen. Voorzitter is H. F. Gieseke en secretaris C. G. Wiegand. -- Het ziekenfonds *Lukas*, naar wij zagen, in Mei 1902 opgericht, bedoelt steun te verleen aan die Chr. onderwijzers en onderwijzeressen, die door long-, borst- en keellijden zijn aangetast, bepaaldelijk om hen te gemoet te komen in de verpleegkosten, wanneer zij te dier zake in een sanatorium moeten worden opgenomen. Voorzitter is K. Brants te Rotterdam en secretaris J. Chr. Vessem aldaar. *Lukas* telt thans 700 leden.

De vereeniging *Johannes* tot steun van bejaarde, zieke of hulpbehoevende Chr. onderwijzers(-essen) bloeit en telt nu 460 werkende en 13 honoraire leden. De vereeniging *Barnabas* tot steun van nagelaten betrekkingen van Chr. onderwijzers in Nederland kan met moeite aan hare verplichtingen voldoen. Gelukkig mogen wij hopen, dat weldra ook aan bejaarde bijzondere onderwijzers en aan hunne nagelaten betrekkingen rijkspensioen zal worden toegekend. Een voorstel in dien zin, komt, naar wij hopen, nog in dit jaar (1904) in behandeling bij de Tweede Kamer.

Het openbaar onderwijs leidt de Nederlandsche natie van Christus af. Deze overtuiging leeft nog even sterk in de harten der Nederlandsche geloovigen, als voor dertig of veertig jaren. En toch ten opzichte der Christelijke school werd nog voor korten tijd geklaagd

over „onverschilligheid, lauwheid, traagheid, in plaats van ijver, opgewektheid en veerkracht." De oorzaak van dit verschijnsel wordt in het 35e jaarverslag der Vereeniging voor Chr. Nat. Schoolonderwijs als volgt aangewezen: „In 1865 was er ééne Vereeniging, die voor Chr. Nat. Schoolonderwijs, die zich de zaak van 't Chr. onderwijs aantrok; nu zijn er drie. Toen werkte men veel meer in 't belang van 't algemeen; nu bepaalt men zich tot locale behoeften. Toen had nog geen kerkelijke strijd de gelederen gedund: nu is de invloed daarvan nog steeds merkbaar. Toen was het Chr. onderwijs nog bezig, den strijd om het bestaan te voeren; nu is in veler oogen die strijd uitgestreden en de overwinning behaald. Toen de gemeenschappelijke strijd tegen ongeloof en revolutie, nu helaas onderlinge strijd en verdeeldheid." Gelukkig, dat er in den laatsten tijd meer belangstelling in ons Chr. onderwijs valt waar te nemen.

Als we dus op menschen zien, is er wel reden, om te klagen, maar zien wij op den Heere, onzen God, dan hebben wij onuitsprekelijk veel om te loven en te danken. Het zaadje van vroeger is tot een krachtigen boom opgegroeid; de door de Overheid miskende Christelijke school is eindelijk eene instelling geworden, niet alleen door de regeering erkend, maar zelfs geldelijk ondersteund. Indien de „nationale tijd" niet te veel wordt verpraat kunnen wij nog in 1904 een nieuwe wet op het Lager Onderwijs verwachten, waarbij niet slechts de rijksbijdrage voor de bijzondere scholen zal worden verhoogd, maar ook zeer zeker de salariskwestie en de rechtspositie der bijzondere onderwijzers zullen worden geregeld.

Het Chr. onderwijs wordt thans voorgelicht door twee weekbladen: *Het Christelijk Schoolblad*, onder redactie van den heer H. J. Emous, en: *De school met den Bijbel*, onder redactie van A. Kloosterman te Dinteloord e. a., een 14 daagsch blad: *De Christelijke Onderwijzer*, onder redactie van J. A. Wortman te Rotterdam e. a. en één maandschrift: *De nieuwe paedagogische bijdragen*, onder redactie van W. Jansen e. a. *De Christelijke School*, Uitgever S. Zwart Jr. te Rotterdam, dat eerst een gratis advertentieblad was, later onder redactie van H. Scholtens Kz. te Rotterdam e. a. voor f 1,20 per jaar was te verkrijgen, hield in 1904 op te verschijnen.

Aan de opleiding van Chr. onderwijzers wordt ijverig gearbeid, vooral sedert in 59 verschillende plaatsen, over alle provinciën verspreid, normaallessen worden gegeven. Te 's-Gravenhage werden de normaallessen in 1886 uitgebreid en daaruit is eene nieuwe kweek-school verrezen, die in korten tijd tot grooten bloei kwam. De

grondslag der Vereeniging, die haar in het leven riep, is die van de Vereeniging voor Chr. Nat. Schoolonderwijs. Tot directeur werd aangesteld de heer J. D. de Visser Smits, zoon van den vroeg ontslapen hoofdonderwijzer D. de Visser Smits. Den 1 Jan. 1904 telden de Christelijke Normaal- en Kweekscholen in ons land te zamen 1165 kweekelingen.

Eene afspiegeling van den bloei van het Christelijk onderwijs is voorzeker de Vereeniging van *Christelijke onderwijzers en onderwijzeressen in Nederland*, die, met een zeer klein aantal leden in 1854 begonnen, thans reeds ruim 1875 leden (waaronder 100 vrouwelijke), 17 donateurs en 42 afdelingen telt en *het Correspondentieblad* tot haar orgaan heeft. Haar 51e Algem. vergadering hoopt ze den 24, 25 en 26 Mei 1904 te Amsterdam te houden. Dat samenzijn zal een feestelijk karakter dragen, omdat men dan tevens zal herdenken, hoe de vereeniging vóór 50 jaar (den 14 Oct. 1854) werd opgericht. Ter herdenking dezer gebeurtenis zal een *Gedenkboek* uitgegeven worden, getiteld: *Van Strijd en Zegen*, samengesteld door de H.H. J. B. Meynen en J. Lens te Leiden, F. Kalsbeek te Woerden, bijgestaan door eene commissie van advies uit het Hoofdbestuur der *Vereeniging van Chr. Onderwijzers en Onderwijzeressen in Nederland* en met medewerking van tal van onderwijzers.

Misschien mag in dit verband ook gewag gemaakt worden van eene poging, om in een Bonds- of Vereenigingslied de gemeenschappelijke gedachte, die de Christelijke onderwijzers bezielen moet, onder woord en klank te brengen. De heer J. P. Vergouwen heeft dat beproefd en de heer J. C. de Puy heeft bij de woorden de muziek gesteld. Er klinkt een toon in, die uitdrukking geeft aan het vurig verlangen naar eendracht en samenwerking. En als zoodanig -- niet wellicht als onverbeterlijke, maar stellig welgemeende uitdrukking van ons eenparig streven -- vindt dit lied dan ook eene plaats in onze geschiedenis.

„Een van hart, van ziel, van zinnen,
 Saamgesnoerd door éénen band,
 Werken wij, één doel voor oogen,
 Tot geluk van 't Vaderland.
 Hooger liefde bindt ons samen;
 Hooger wijsheid licht ons voor;
 's Heeren Geest vervult ons 't harte;
 's Heeren Woord wijst ons het spoor.

't Kroost der vaderen te wijzen
 Op den Heer, die allen noodt,
 Die Zijn liefde, Zijn genade
 Vriendlijk biedt aan klein en groot,
 Is onz' arbeid, onze roeping,
 En van onzen plicht bewust,
 Brengen wij de Blijde Boodschap
 Elken dag met nieuwen lust.

't Jong geslacht steeds in te prenten
 Christenzin en Christendeugd;
 't Hoofd te ontwikkelen, 't hart te leiden
 Der ontvankelijke jeugd
 Is ons leven, ons genieten!
 Blijde, vroolijk werken wij,
 Vragend om de hulp des Heeren,
 Dat Hij ons genadig zij.

Komt dan broeders, saam gestreden!
 En door hooger Macht geleid,
 Saam gebeden, saam geleden
 Tot des Heeren heerlijkheid!
 Op de bergen is er hulpe:
 Daar schijnt ons het hemelsch licht.
 Voorwaarts in den Naam des Heeren,
 Met den blik omhoog gericht."

Overigens zijn er vele kwesties, die op het gebied van het Christelijk onderwijs luide om oplossing roepen. In welke betrekking moet de Christelijke school staan tot den Staat? Moet men ijveren voor de *vrije school voor heel de natie*? Of is de facultatieve splitsing der staatsschool meer in overeenstemming met de beginselen van Gods Woord en beter geschikt, om de kinderen onzes volks onder de beademing des Evangelies te brengen? Op welke wijze kan men een betere positie voor den Christelijken onderwijzer, die tot nu toe nog zoo wankel en onzeker is, verkrijgen? Door tusschenkomst van den Staat of op eenige andere wijze? Nu wij in een toestand gekomen zijn, dat van de vier onderwijzers, die de hoofdakke verkrijgen, slecht één eene plaats als Hoofd kan bekomen, en dus de verklaarbare wensch, hoofd van een eigen gezin te zijn, niet meer als vroeger

in de aanstelling tot Hoofd eener school bevrediging kan vinden, is de oplossing van de „salariskwestie” werkelijk eene zaak, die voor de toekomst van ons Christelijk onderwijs van hoog belang is. Van hoog belang, maar tevens uiterst moeilijk, waar van onvermogen sprake is; niet minder echter, waar aan onwil der Besturen moet gedacht worden, hoe treurig het ook zij, dat er zijn zouden, die het beginsel der H. Schrift, dat een arbeider zijn loon waardig is, verloochenen. Doch moge ook deze zaak hare oplossing vinden, van meer belang blijft dan nog de kwestie van het Christelijk onderwijs zelf. De voortdurende strijd en het verschil van inzicht over vragen, die de zedelijk godsdienstige zijde raken, bewijzen niet slechts, dat men niet tot helderheid en eenstemmigheid gekomen is, maar vooral, dat ernstige bestudeering van het karakter, de methode en het doel van dat onderwijs een eisch van onzen tijd is, m. a. w. de wetenschap der Christelijke opvoeding verdient eene meer gezette beoefening door onderwijzers en ouders, dan waarin zij zich tot hiertoe verheugen mag.

Met de oplossing der financiëele moeielijkheden is de Christelijke school slechts in haar uitwendige positie gebaat, eerst door een helder inzicht in haar wezen zal de noodzakelijkheid van haar bestaan waardig bepleit en bewezen zijn. Belangrijke vragen dus, die om beantwoording roepen. Doch laten wij niet vergeten, onze God leeft nog en *Hij* zal zorgen, dat de Christelijke school in stand blijft en voort zal gaan, meerdere zegeningen om zich heen te verspreiden. „Uit de nevelen zal de dag eenmaal rijzen.” -- Ons volk heeft *Christelijk* onderwijs noodig. Deze gedachte beziele ons. En laten wij verder met Nehemia uitroepen: „Wij zullen ons opmaken en bouwen *en God van den hemel zal het ons doen gelukken!*”

CHRONOLOGISCH OVERZICHT DER GESCHIEDENIS VAN HET CHRISTELIJK LAGER ONDERWIJS IN NEDERLAND (16 n. C. – 1904).

EERSTE TIJDPERK (16 n. C. – 1517).

- 16 n. C.** Germanicus sticht te Roomburg nabij Leiden de eerste school in ons land.
- 789.** Karel de Grootte verordent, dat bij alle kerken en kloosters scholen moeten geopend worden, opdat niet alleen stedelingen, maar ook de bewoners der dorpen onderwijs kunnen ontvangen.
- 813.** Karel de Grootte stelt schoolplicht bij de wet vast. De ouders worden met kerkelijke straffen bedreigd, zoo zij hunne kinderen zonder noodzaak te huis houden.
- 1008 – 1027.** Bisschop Adelbold weet de beroemde Utrechtsche school, die door Willebrord gesticht was en waarin ook Bonifacius een tijd lang onderwijs had gegeven, doch die wegens de invallen der Noormannen was gesloten geweest, weer iets van haar vroeger aanzien te verschaffen.
- 1129.** Abt Walter gestorven. Onder hem bereikte de Egmonder abdijschool, door graaf Dirk I gesticht, haar hoogsten trap van bloei.
- 1138.** Abt Sibrandus overleden. Onder hem werd de kloosterschool te Mariëngaard bij Hallum een belangrijke oefenplaats der oude letterkunde.
- 1163.** Pastoor Frederik te Hallum (Friesl.) sticht de kloosterschool te Mariëngaard bij Hallum.
- 1193** Het klooster en de school van Aduard, filialen van die te Klaarkamp, worden gesticht, waarschijnlijk door den abt Wibrand met 12 monniken der Cistercienserorde.
- 1290.** Graaf Floris V schenkt een giftbrief aan Dordrecht, om eene school op te richten.
- 1342.** Graaf Willem IV schenkt een giftbrief aan Delft, om aldaar eene school op te richten.

- 1340--1384.** Geert Groote, te Deventer geboren, leeft en werkt en sticht de „broederschap des gemeenen levens”.
- 1349--1400.** Floris Radewijn leeft en werkt. O. a. stond hij Geert Groote ter zijde in het stichten van de „broederschap des gemeenen levens.”
- 1427.** Bisschop Rudolf van Diepholt te Utrecht verwoest en verbrandt de kloosterschool te Mariëngaard, omdat de abt van Mariëngaard den ban, dien 't Roomsche hof tegen den bisschop had uitgesproken, had afgekondigd.
- 1467--1533.** Desiderius Erasmus maakt zich verdienstelijk door het verspreiden van godsdienstige grondstellingen aangaande de opvoeding der jeugd, vooral in zijne *Christelijke Onderwijzing*, voor den jongen Karel V opgesteld.
- 1517.** De Kerkhervorming, door Luthers optreden bewerkt, oefent grooten invloed op het schoolwezen uit.

TWEEDE TIJDPERK (1568 1784).

- 1568.** De Synode te Wezel trekt de school aan de Kerk.
- 1574.** De Dordsche Synode geeft allerlei bepalingen omtrent het volksonderwijs en latere Synoden volgen dat voorbeeld.
- 1581.** Willem I vaardigt eene ordonnantie uit, waarbij bepaald werd, dat niemand onderwijs mocht geven, of hij moest een voldoende examen voor de magistraten der steden afgelegd hebben.
- 1585.** Vlissingen komt waarschijnlijk reeds in het bezit van eene armenschool.
- 1597.** Dirck Adriaenz. Valckkooch, „schoolmeester en notaris-publyck te Barsingerhorn” geeft een: *Regel der Duitsche schoolmeesters, die Parochiekerken bedienen*, uit.
- 1613.** Aan het Aalmoezeniershuis te Amsterdam wordt eene armenschool verbonden.
- 1618--1619.** De Nationale Synode te Dordrecht geeft vele voortreffelijke bepalingen omtrent het onderwijs, welke met recht *de Christelijke grondwet der opvoeding* worden genoemd.
- 1621.** Johannes de Swaef, schoolmeester te Middelburg, geeft het belangrijke werk uit: *De Geestelijke kweekerij van de jonge planten des Heeren, opdat zij mochten worden boomen der gerechtigheid, of Tractaat van de Christelijke opvoeding*.
- 1654.** De Staten van Utrecht stellen eene *schoolordening ten platten lande binnen Utrecht vast*.

- 3 Juni 1681.** De Staten van Gelderland vaardigen eene *Ordonnantie op de scholen ten platten lande* uit.
- 1682.** Dirk Rembrandsz. van Nierop, in 1610 te Nieuwe-Niedorp (Noord-Holland) geboren, sterft. Hoewel schoenmaker van beroep, maakte hij zich als sterren- en zeevaarkundige naam.
- 1695.** Jakobus Koelman, een leerling van den Utrechtschen Hoogleeraar Gijsbert Voetius en ontslagen predikant te Sluis, sterft. In zijn werk: *De plichten der ouders in kinderen voor God op te voeden* (voor enkele jaren bij D. Donner te Leiden opnieuw uitgegeven) ontwikkelde hij voornamelijk zijn opvoedingsstelsel.
- 1713.** Het Armen-kinder of Houwhuis te Leiden komt in het bezit van een armenschool.
- 1725.** Aan het weeshuis te 's Gravenhage wordt eene weesschool verbonden.
- 1744.** Eise Jeltens Eisinga wordt te Dronrijp (Friesland) geboren. Als volkammer te Franeker maakt hij zich als sterren- en wiskundige beroemd en vervaardigt hij een planetarium.
- 1754.** Willem van Eenhoorn, predikant te Arnhem, geeft zijn werk over de: *Christelijke jonkheid* uit, waarin hij over de jonkheid en over de plichten en opvoeding der kinderen handelt.
Vrouwe van Renswoude sterft. Door haar invloed en financiële ondersteuning werden scholen opgericht te Delft, 's Gravenhage en Utrecht, die met recht als *modelscholen* worden geroemd.
- 1761.** De *Hollandsche maatschappij van wetenschappen* schrijft eene prijsvraag uit over de *Natuurlijke of Lichamelijke opvoeding der kinderen*.
- 1763.** Dezelfde maatschappij schrijft eene prijsvraag uit over de *zedelijke opvoeding der kinderen*. Wat deze prijsvraag betreft, worden de antwoorden bekroond van Formey te Berlijn, Allard Hulshoff te Amsterdam, H. Abr. Chatelain te Gouda en Corn. van der Palm, kostschoolhouder te Rotterdam.
- 1775.** Het dichtlievend kunstgenootschap te 's Gravenhage geeft twee met goud en zilver bekroonde prijsgedichten uit: *Over de beste opvoeding der jeugd*. De dichters waren Hendrik Housam en Pier van Braam, terwijl C. van der Palm zijne verhandeling in dichtmaat over hetzelfde onderwerp mede in het licht zond.
- 1779.** Het *Zeeuwsch genootschap der wetenschappen* te Vlissingen schrijft eene prijsvraag uit over de *verbetering der scholen*. Aan H. J. Krom (1738 - 1804), professor in de kerkelijke geschiedenis

en predikant te Middelburg, werd de gouden eerepenning toegekend. Omdat hij evenwel lid van het genootschap was kon hij, volgens de wetten er van, niet worden bekroond. Daarom werd de eereprijs toegewezen aan C. van der Palm (1730—1789, vader van den beroemden redenaar J. H. van der Palm), toen kostschoolhouder te Delfshaven.

DERDE TIJDPERK (1784 · 1806).

1784. J. Nieuwenhuizen, Doopsgezind predikant te Monnikendam, richt, in vereeniging met zijn zoon Martinus, geneesheer te Edam en met de leden van een te Monnikendam bestaanden vriendenkring: J. A. Hoekstra, Doopsgezind predikant, J. Roos, H. Bakker en J. L. Logger, de *Maatschappij tot Nut van het Algemeen* op, die *departementsscholen* oprichtte, welke als *model-scholen* moesten dienen. Zich grondende op algemeen Christelijke waarheden heeft de Maatschappij ook anderszins veel voor het onderwijs gedaan.

Te Leiden ziet een *Nieuw vermakelijk Nederduitsch Spel- en Leerboek* het licht, dat 24 herdrukken beleefde. De schrijver er van was Johannes van Bemmelen (1755—1808), kostschoolhouder te Leiden.

1790. Schneiter, die in de Zuidelijke provinciën de klankmethode trachtte in te voeren, schrijft zijn: *Nieuwe leerwijze, om kinderen lezen en schrijven gelijktijdig te leeren.*

1793. Het *Provinciaal Genootschap te Utrecht* bekroont een paar verhandelingen over de *Openbare en huiselijke opvoeding*, van de hand van G. C. C. Vatebender, rector te Gouda, (die in 1792 een uitvoerig plan van eene *Opvoedingsschool* geschreven had) en van een onbekende.

1795. In Aug. bekroont de Nutsmaatschappij de: *Geschiedenis van Jozef*, geschreven door Willem van Oosterwijk Hulshoff, een Doopsgezind proponent, die op 24-jarigen leeftijd overleed. Zijn volksboek was de vrucht van een meer wetenschappelijk werk over hetzelfde onderwerp, dat nog bij zijn leven door het Haagsche Genootschap werd bekroond. In meer dan 200.000 ex. is de: *Geschiedenis van Jozef* onder alle standen van ons volk verspreid en is het populairste schoolboek, door de *Maatschappij tot Nut van het Algemeen* uitgegeven.

- 1796.** Te Haarlem en Amsterdam worden kweekscholen voor onderwijzers opgericht.

Den 1 Maart wordt aan de Nationale vergadering een *Proeve van een ontwerp van wet voor nationaal onderwijs* aangeboden. Aan eene Commissie wordt opgedragen dit ontwerp nader te onderzoeken. Alvorens deze zich van haar taak kweet, legde ze aan het hoofdbestuur der *Maatschappij tot Nut van het Algemeen* 15 vragen voor. De antwoorden daarop zijn later onder den titel: *Algemeene denkbeelden over het nationaal onderwijs* in 't licht gegeven.

- 1797.** Te Groningen wordt een kweekschool voor onderwijzers opgericht.

- 1801.** De eerste *Wet op het Lager Onderwijs* in Nederland wordt den 15 Juni afgekondigd. Zij eischte: 1°. dat er in elke gemeente een genoegzaam aantal scholen zou wezen en 2°. dat op alle plaatsen moest gezorgd worden voor een behoorlijk bestaan van den onderwijzer. Acht departementale schoolopzieners werden aangesteld, terwijl het onderwijs onderscheiden werd in *openbaar* en *bijzonder*. De wet was het werk van J. H. van der Palm, die aan een bepaalde instructie was gebonden, zoodat hij niet vermocht, aan de openbare school een hooger doel voor te schrijven, dan „het vormen van deugdzaame menschen en nuttige leden der maatschappij.” De wet stelde vast, „dat op de scholen moest worden daargelaten al het leerstellige, dat door de onderscheidene Kerkgenootschappen *verschillend* wordt begrepen.” Toch waren van de 31 aangestelde schoolopzieners op zijn minst 14 Ned. Herv. predikant.

Johannes Henricus Nieuwold (1737 – 1812), geboren te Gerkesklooster, wordt tot schoolopziener aangesteld. Hij was predikant te Hemmen (Gelderl.), Oldeboorn en sinds 1770 te Warrega, waar hij tot zijn dood toe bleef. Hij voerde eene verbeterde *leesmethode* in.

Te Rotterdam wordt eene kweekschool voor onderwijzers opgericht.

Aan Matthijs Siegenbeek, hoogleeraar te Leiden, wordt het ontwerpen van eene *spelling* en aan Pieter Weiland, Remonstrantsch predikant te Rotterdam, het vervaardigen van eene spraakkunst opgedragen.

- 1803.** De wet op het Lager onderwijs van 1801 wordt door een andere vervangen, waarin alle scholen *openbare* worden genoemd.

Art. 4 der wet bepaalde: „Het onderwijs zal zoodanig moeten worden ingericht, dat de vermogens der kinderen door hetzelfde ontwikkeld en zij tot redelijke wezens worden gevormd; dat wijders in hunne harten worden ingeprent de kennis en het gevoel van dat alles, wat zij aan het Opperwezen, aan de maatschappij, aan hunne ouders, aan zich zelve en aan hunne medemenschen verschuldigd zijn, zonder dat echter in de gewone schooltijden eenig godsdienstig onderricht zal mogen gegeven worden in het leerstellige, hetwelk door de onderscheidene Kerkgenootschappen verschillend wordt begrepen.”

1804. De spraakkunst van Weiland en de spelling van Siegenbeek worden van Staatswege uitgegeven en als de officiële geijkt.

1805--1806. Rutger Jan Schimmelpenninck is raadpensionaris en draagt aan den secretaris-generaal Hendrik van Stralen en den amenuensis Adriaan van den Ende het samenstellen van een ontwerp van wet op het Lager Onderwijs op.

VIERDE TIJDPERK (1806—1842).

1806. Te Utrecht wordt eene kweekschool voor onderwijzers opgericht. Jean Jacques Schneither, een Zwitser van geboorte, sterft. Als kostschoolhouder te Leiden voerde hij eene *Nieuwe Leerwijze* in. Hij betoonde zich een voorstander van het lezen zonder spellen.

De raadpensionaris R. J. Schimmelpenninck bekrachtigt den 3 April eene wet op het Lager Onderwijs, die weder onderscheid maakte tusschen openbaar en bijzonder onderwijs. Art. 22 der wet zei: „Alle schoolonderwijs zal zoodanig moeten worden ingericht, dat onder het aanleeren van gepaste en nuttige kundigheden de *verstandelijke* vermogens der kinderen ontwikkeld en zij zelve opgeleid worden tot alle maatschappelijke en *Christelijke* deugden”. En art. 23: „Terwijl vastgesteld wordt het nemen van maatregelen, om de schoolkinderen van het *onderwijs in het leerstellige* van het Kerkgenootschap, waartoe zij behooren, geenszins verstoken te doen blijven, zullende het geven van dit onderwijs *niet geschieden door den schoolmeester*”. (Wij cursiveeren).

Den 23 Mei wordt een *Algemeene Schoolorde* uitgevaardigd. Art. 6 er van schreef voor: „De schooltijd zal, hetzij wekelijks, hetzij dagelijks met een kort en gepast Christelijk gebed op een erbidige wijze ingericht, geopend en gesloten worden en zal

bij dezelfde gelegenheden ook iets toepasselijks mogen gezongen worden."

- 1808.** Het Kon. Besluit bepaalt, waarschijnlijk ter wille der Rooms-Katholieken, die bevreesd waren dat ons geheele volk geprotestantiseerd zou worden, den 18 Aug., „dat voortaan de predikanten en geestelijken der onderscheidene gezindheden niet konden benoemd worden tot leden der commissiën over het openbaar onderwijs”.

Den 4 Maart wordt Adriaan van den Ende (1768—1846) tot inspecteur van het Lager Onderwijs aangesteld. Te Delft geboren, was hij predikant te Roosendaal en te Voorschoten en werd in 1800 tot assistent van den Agent van opvoeding, J. H. van der Palm, aangesteld.

- 1810.** Het openbaar onderwijs in het geheele Fransche Keizerrijk, dus ook in ons land, dat bij Frankrijk was ingelijfd, wordt toevertrouwd aan de „Keizerlijke Universiteit”.

In de tusschenregeering van 9 dagen tusschen Koning Lodewijks afstand en Hollands inlijving bij Frankrijk werd Van den Ende gemachtigd, om de *Algemeene Boekenlijst* in de *Bijdragen* te doen opnemen en zoo ter algemeene kennis te brengen.

- 1811.** De Fransche geleerden Cuvier en Noël nemen, als gevolmachtigden der Keizerlijke Universiteit den toestand van het Lager Onderwijs in ons land op en brengen verslag uit over het Nederlandsche schoolwezen. De Fransche taal moet hier in de scholen onderwezen worden.

- 1813.** De wet op het Lager Onderwijs van 1806 wordt den 4 Dec. bij Besluit bekrachtigd.

- 1814.** Den 20 Maart volgt Willem I bij Kon. Besluit dit voorbeeld.

- 1815.** De wet op het Lager Onderwijs wordt voor België geldig verklaard.

- 1812 – 1816.** De Groninger Kweekschool voor onderwijzers, den 19 Juli 1797 geopend, is gesloten.

- 1816.** Pieter Johannes Prinsen (1777 - 1854) wordt benoemd tot directeur en onderwijzer der rijkskweekschool te Haarlem, die den 31 Mei 1816 geopend wordt. Geboren te Stolwijk, werd hij in 1801 hoofdonderwijzer te Haarlem, kreeg in 1810 den eersten onderwijzersrang *honoris causa* en werd in 1820 tot schoolopziener van Haarlem benoemd. Voor het leeren lezen gaf hij eene afzonderlijke methode: de „Leerwijze van Prinsen”.

Te Lier wordt eene Kweekschool voor onderwijzers geopend, den 31 Mei, onder den Directeur Bernard Schröder (1787—1862).

De Kweekschool te Groningen wordt weer geopend en de 18-jarige Berend Brugsma, onderwijzer te Euvelgunne, wordt tot directeur er van benoemd. Brugsma werd later ook schoolopziener en is door zijne geschriften en opvoedkundige reizen mede bekend.

- 1820.** Het Kon. Besluit van 26 Febr. bepaalt, dat „de Onderwijzersgezelschappen behooren ten doel te hebben, derzelver leden bekend te maken, zoo met de verschillende gepaste leerwijzen, voor de onderscheidene deelen van het Lager Onderwijs uitgedacht, als met de boeken en hulpmiddelen, tot elk derzelve behoorende, en voorts om de leden voor te lichten aangaande derzelver gebruik en practische aanwending”. Voorts wees het gouvernement eene bepaalde som aan ter tegemoetkoming in de onkosten dezer gezelschappen en tot het geven van boekgeschenken aan die leden en Bestuurders, welke den meesten ijver en toewijding aan den dag legden. De onderwijzersgezelschappen waren door den schoolopziener H. W. C. A. Visser opgericht.
- 1821.** Hendrik Wester, in 1752 te Garmerswolde geboren, sterft. Hij schreef in 1792: *Verhandeling over de gebreken in de Burgerscholen* en in 1806: *Schoolboek der geschiedenis onzes Vaderlands*, welke beide werkjes door de: *Maatschappij tot Nut van het Algemeen* met den gouden eerepenning werden bekroond en waaraan hij zijne bevordering tot schoolopziener te danken had.
- 1823.** Mr. I. Da Costa treedt met zijne *Bezwaren tegen den geest der eeuw* op. Hij veroordeelde hierin het onmatige, onbehoorlijke en hoogst schadelijke der eer-, glorie- en ijverzucht op de scholen, reeds in 1806 door H. W. C. A. Visser in eene prijsverhandeling aanbevolen en later nog uitvoeriger door Visser verdedigd. Ook protesteerde Da Costa tegen die menigvuldigheid van onnutte en onvolkomen onderwezen kundigheden, waarmede de kinderen als het ware overstelpt worden.
- 1825.** Volgens de Regeeringsbesluiten van 14 Juni mogen in België geen Latijnsche scholen (Kleine Seminariën) zonder vergunning der regeering worden opgericht, moeten de bestaande gesloten worden, zoo ze een dergelijke vergunning niet verkregen hebben en worden de vreemde onderwijzers over de grenzen gezet. Het *Collegium Philosophicum* te Leuven moest die Kleine Seminariën vervangen. Twee jaren na de opening er van mochten geen anderen, dan die hun voorbereidende studiën aan het Collegium hadden volbracht, als priesters worden gewijd. Het Besluit van den 14 Aug. verbood de toelating van jonge lieden, buitenslands

onderwezen, tot één der Hoogescholen of tot het Collegium Philosophicum en bepaalde, dat zij noch tot eenig ambt konden worden benoemd, noch met eenige kerkelijke bediening bekleed konden worden. De Roomsch-Katholieken in België werden door deze Besluiten zeer verbitterd.

- 1826.** Hans Willem Cornelis Anne Visser, in 1773 te St. Anna-parochie geboren, sterft. Als predikant stond hij te Warns (en Scharl) en sinds 1809 te Ijsbrechtum. In 1814 tot schoolopziener benoemd, richtte hij onderwijzersgezelschappen op, waar de methoden van Nieuwold, Pestalozzi, e. a. werden besproken. In 1806 behaalde hij den gouden eerepenning met zijne: *Verhandeling over de voor- en nadeelen der opwekking van den naijver*; in 1810: *Over het wijze en weldadige der schoolverordeningen door 's lands hooge regeering* en in 1826: *Over volstrekt noodzakelijke kundigheden*. Op verzoek der Maatschappij tot Nut van het Algemeen stelde hij eene: *Handleiding voor houderessen van klein-kinderscholen* op.
- 1830.** Jacob Hendrik Floh, in 1758 te Crefeld in Duitschland geboren, overlijdt. In 1783 werd hij Doopsgezind predikant te Enschedé, in 1796 verkoos men hem tot lid der Nationale vergadering en in 1800 benoemde men hem tot secretaris der commissie van onderwijs in Overijsel en tot schoolopziener. Hij schreef in 1794 een antwoord op eene prijsvraag der Maatschappij tot Nut van het Algemeen: *Welke is de beste theorie van straffen en beloonen?* Zijn antwoord werd bekroond. In 1808 verscheen van hem: *Onderrichtingen, raadgevingen en wenken voor schoolonderwijzers*.

Bij Kon. Besluit van 30 Mei wordt de autorisatie tot het oprichten van lagere scholen overgelaten aan de gemeentebesturen, onder goedkeuring van de Gedeputeerde Staten. Door deze verordening kreeg de Roomsche geestelijkheid in de meeste plaatsen van België de overhand. Ook de verplichting tot het bijwonen der lessen werd opgeheven, zoodat feitelijk de regeeringsbesluiten van 1825 waren ingetrokken. Hoe men ook door dit alles aan de grieven der Roomsch-Katholieken in België poogde te gemoet komen, het was *te laat*. België verklaarde zich vrij en scheurde te zich van Noord-Nederland af.

- 1833.** Den 1 Jan. wordt het ambt van hoofd-inspecteur van het lager en middelbaar onderwijs opgeheven en Van den Ende, die het had bekleed, krijgt zijn ontslag, zonder er om verzocht

te hebben. Te zijner vervanging wordt Mr. H. Wijnbeek met het opzicht over het lager en middelbaar onderwijs belast.

Hofstede de Groot, professor te Groningen, wordt tot schoolopziener benoemd. Door hem verkreeg de Groninger school veel invloed op het lager onderwijs.

- 1835.** De Fransche pair Victor Cousin en de Beiersche professor Thiersch stellen zich in ons land op de hoogte van den toestand van ons lager onderwijs. Thiersch vond het vreemd, dat de Bijbel op school zoo weinig gebruikt werd en dat men het positief Christelijke door het algemeen zedelijke verving. Naar zijne overtuiging zouden hiervan de gevolgen zijn onverschilligheid en ondermijning van allen geopenbaarden godsdienst. Cousin preees de organisatie van ons onderwijs, doch hij kon niet begrijpen, hoe men opleiden kon tot alle Christelijke en maatschappelijke deugden zonder een positief Christelijken grondslag.
- 1838.** Nicolaas Ansljn, in 1777 te Amsterdam geboren, sterft. In 1807 werd hij hoofdonderwijzer aan een stadsarnenschool te Amsterdam en in 1819 werd hij huisonderwijzer. Hij schreef het bekende werkje: *De brave Hendrik*, naar hij meende zijn meesterstuk; verder: *Raadgevingen en onderrichtingen*, *De Brave Maria*, enz. Hij was de eerste, die de logische ontleding tot grondslag van het taalonderricht in de scholen legde en op woord- en zinsverklaring bij het leesonderricht aandrong, terwijl in vele scholen aan zijn spelmethode de voorkeur gegeven werd boven de leesleerwijze van Prinsen.
- 1840.** De Roomschen vragen in een adres aan de regeering in Mei vrijheid tot het oprichten van bijzondere scholen.
- Koning Willem II benoemt den 12 Nov. eene commissie van 7 leden, om de grieven tegen het onderwijs te onderzoeken.
- De vereeniging, die in 1838 door de onderwijzers in het 8^e district van Z. Holland onder hunnen voorzitter Delprat was opgericht, geeft nu, in 1840, een tijdschrift over opvoeding en onderwijs uit onder den titel: *Unie*.
- Te Nijmegen op den Klokkenberg wordt eene Chr. bewaarschool opgericht. De „moederschool op St. Theunis” stond onder het bestuur van Mr. J. J. L. van der Brugghen, Mr. W. Baron van Lijnden en E. A. Zubli, terwijl Mej. Van Gelder aan het hoofd er van stond.
- 1841.** In Januari dient die commissie haar rapport in met de daarbij gevoegde nota's. In zijne nota noemde Mr. Groen van Prinsterer,

die lid der commissie was, den geest, die het openbaar onderwijs bezielde, „ongodsdienstige godsdienstigheid" en drong hij aan op splitsing der openbare school naar de gezindheden, al waarschuwde hij tegen overhaasting.

VIJFDE TIJDPERK (1842--1857).

1842. Bij Kon. Besluit van 2 Jan. wordt voor goed uitgemaakt, dat de volksschool slechts *burgerlijk-maatschappelijk* zal zijn. Art. 6 van het Kon. Besluit zei: „Bij uitbreiding van art. 1 van het Kon. Besluit van 27 Mei 1830 zal, wanneer iemand zich, hetzij aan een stedelijk, hetzij aan een gemeentebestuur mocht hebben geadresseerd, ter verkrijging van vergunning tot oprichten eener lagere school en dat verzoek niet mocht zijn ingewilligd, de adressant zich kunnen wenden tot de Gedeputeerde Staten der provincie, welke alsdan, na het betrokken Bestuur te hebben gehoord, naar bevind van zaken de weigering zullen kunnen handhaven, of wel de oprichting der school zullen kunnen inwilligen." Dit art. baatte evenwel weinig, want zoowel Gedeputeerde Staten als gemeentebesturen stonden vijandig tegenover het Chr. onderwijs en waren bijna nimmer genegen, vergunning te geven tot het oprichten van eene Chr. school.

Het Kon. Besluit van 1842 schreef tevens nog voor: „Bij de vervulling der vacature's moet de godsdienstige verhouding der ingezetenen zooveel mogelijk in achtgenomen worden en op de godsdienstige gezindte der candidaten moet worden acht geslagen," terwijl in een circulaire van den minister, die het Kon. Besluit begeleidde, gezegd werd: het onderwijs „*zou een belang blijven van louter burgerlijk maatschappelijken aard*, buiten invloed van het leerstellige van eenig Kerkgenootschap en waarbij alle uitsluitende of eenzijdige richting moet vermeden worden, zoodat de met hetzelfde in verband staande betrekkingen door ieder Nederlander zonder onderscheid van godsdienst kunnen worden bekleed, en ten strengste blijft aan de onderwijzers verboden (art. 11), om eenige uitlegging te geven of uitdrukking te bezigen, waardoor aan eene of andere gezindheid aanstoot zou kunnen gegeven worden."

Na eenen driejarigen arbeid gelukt het den heer D. Buddingh te 's-Gravenhage den 11 Jan. het *Nederlandsch Onderwijzers-Genootschap* op te richten.

Den 3 Jan. wordt de Chr. school te Nijmegen geopend in het lokaal der Luth. Diaconieschool. Zij stond onder hetzelfde bestuur als de Christelijke Bewaarschool aldaar. De heer Gehne, onderwijzer aan de Luth. Diaconieschool te Nijmegen, werd aan het hoofd er van gesteld. Evenals men Mej. Van Gelder naar Kaiserswerth had gezonden, om aldaar de methode van onderwijs in het instituut Fliedner te bestudeeren, zoo werd de heer Gehne naar Meurs gezonden, ten einde zich met de leermethode van den heer Zahn bekend te maken. In Oct. 1842 vertrok de heer Gehne naar Oost-Indië en in Dec. werd van hooger hand verboden, op de Luthersche diaconieschool aan andere kinderen onderwijs te geven, dan aan die van de bedeeden der Luth. Diaconie. In Sept. 1842 had men aan het Dagelijksch Bestuur van Nijmegen vergunning gevraagd tot oprichting eener bijzondere school 1^e klasse onder den naam van *Vervolgschool der Christelijke Bewaarschool*, welk verzoek in Nov. van de hand werd gewezen. Men diende daarna een tweede verzoekschrift in, thans bij de Gedeputeerde Staten, doch met hetzelfde resultaat.

Den 29 Aug. wordt eene Ned. Herv. Diaconieschool te Breda met 102 leerlingen geopend. Onder de leiding van den hoofdonderwijzer A. Stolk nam het getal kinderen spoedig toe.

1843. Den 31 Jan. richten „zeven Haagsche heeren” (spottender wijze *de zeven Haagsche wijzen* genoemd), nl. D. van Hogendorp, M. B. H. W. Gevers, A. Capadose, G. Groen van Prinsterer, P. J. Elout, J. A. Singendonck en G. M. van der Kemp, een *Adres* „aan de Algem. Synode der Ned. Herv. Kerk over het gezag der formulieren, de academische opleiding der predikanten, het verband tusschen het lager onderwijs en de Kerk en de wijziging van het Kerkbestuur” en waarin zij een „Protest tegen de bestaande verordeningen op het onderwijs als niet vereenigbaar met eene Christelijke opvoeding, naar de leer der Herv. Kerk” inbrachten.

De Synode antwoordt, „dat zij in het Kon. Besluit van 2 Jan. 1842 geene aanleiding heeft gevonden, om te protesteeren tegen de sedert 1806 bestaande verordeningen op het Lager Onderwijs en dat, gelijk zij de zaak van het godsdienstig onderwijs, van den beginne harer instelling af, met bijzondere zorg heeft behartigd, zij uit het zoeven vermelde Besluit van Z. M. reeds aanleiding heeft ontleend, om te doen, hetgeen ten dezen de Kerk betaamt.”

De *Wekker* wordt voor het eerst uitgegeven. Het maakt onder redactie van A. J. D. Mioulet, leeraar aan het gymnasium te 's-Gravenhage en G. B. Lalleman, Hoofdonderwijzer te Moordrecht, zeer veel opgang onder de vrienden van het openbaar onderwijs.

Volgens begeerte van Koning Willem I vaardigde de Ned. Herv. Synode den 17 Juli 1843 eenige verordeningen uit, waarbij o. a. bepaald werd:

„10. Dat de kerkeraden verplicht waren, om boven en behalve hetgeen, volgens de bestaande kerkelijke reglementen, door middel der gewone catechisatiën geschiedt, te zorgen voor de opleiding der Hervormde schooljeugd.

„20. Dat daartoe de bepaling worde gemaakt, dat de schoolkinderen der Hervormden in den loop van elke week bij herhaling godsdienstig onderwijs naar derzelve ontlukende vatbaarheid, hetzij in het schoollokaal, hetzij elders gegeven wordt.”

Ongelukkig werden deze bepalingen zoo goed als niet in practijk gebracht. Bij het zien van de weinige vruchten der synodale bemoeiingen was het geen wonder, dat de zeven Adressanten zich rechtstreeks tot de gemeenten zelve wendden in een: *Adres aan de Hervormde gemeente in Nederland.*

Te Amsterdam werd eene Chr. school geopend voor kinderen van Christelijk Afscheidenen.

1844. Den 3 Mei wordt de diaconieschool der Luth. gemeente te Nijmegen gesloten.

Het *Ned. Onderwijzersgenootschap* verkrijgt den 14 Maart de Kon. goedkeuring. Het Hoofdbestuur is te Groningen gevestigd, waar het door de schoolopziensers Van Swinderen en Hofstede de Groot volijverig wordt gesteund.

Den 6 Mei wordt de Chr. school op den Klokkenberg te Nijmegen geopend. Tot hoofdonderwijzer had men benoemd den heer Buvink, onderwijzer eener bijzondere school 2^e klasse te Nijmegen. Daar zijne leerlingen hem naar de nieuwe school volgden, bedroeg het getal leerlingen bij de opening reeds 116. Eerst den 2 Sept. gaven de Gedeputeerde Staten de reeds den 11 Nov. 1842 gevraagde vergunning.

Den 20 Mei wordt de Ned. Herv. Diaconieschool te 's-Gravenhage geopend, vooral door invloed van Ds. Mol, president van het college regenten. Onder leiding van den waardigen J. P. Schaberg mocht de school zich weldra in grooten bloei verheugen.

In Juli wordt het *Nijmeegsch Schoolblad* uitgegeven onder redactie van Mr. J. J. L. van der Bruggen, Baron Van Lijnden en Ds. Zubli, te zamen vormende de directie der Chr. school op den Klokkenberg te Nijmegen. Van der Bruggen was echter hoofdredacteur.

- 1845.** Den 17 Nov. wordt de Vereeniging tot bevordering van Chr. onderwijs opgericht.

In Oct. wordt Ansljns werkje: *De Brave Hendrik* aan een geduchte critiek onderworpen in het: *Nijmeegsche Schoolblad voor Chr. onderwijs*. De Afdeeling Utrecht van het Ned. Onderwijzersgenootschap antwoordde daarop in de brochure: *De Brave Hendrik verdedigd*. Ook Dr. N. Beets mengde zich in het *Nijmeegsche Schoolblad* in het debat.

Ten huize van den heer Gregory Pierson wordt door invloed van Ds. O. G. Heldring van Hemmen den 26 Aug. de vereeniging *Chr. Vrienden* opgericht, die de Chr. Normalschool te Nijmegen zeer steunde, Chr. scholen oprichtte, enz. De leden dezer vereeniging waren meest vertegenwoordigers van het reveil, die zich kenmerkten door degelijkheid, ernst, vastheid van beginsel, onbevangenheid van oordeel en ruimte van hart.

Den 5 Sept. wordt B. Gangel, onderwijzer te Appeltern, geschorst, omdat hij in de klasse de uitdrukking: „Om Uws lieven Zoons Jezus Christus' wil" had gebruikt.

- 1846.** Te 's-Hertogenbosch wordt eene bijzondere Chr. school van de eerste klasse opgericht.

In Maart verbindt de directie der Chr. school op den Klokkenberg te Nijmegen aan hare school ook eene *Normalschool* onder leiding van den heer Muntingh. Met een 5 tal kweekelingen, meest te Nijmegen wonende, wordt het onderwijs aangevangen.

De heer B. Gangel, geschorst onderwijzer te Appeltern, wordt te Hoenderloo benoemd, een dorp, dat zijn opkomst hoofdzakelijk aan Ds. O. G. Heldring te danken heeft, die er een put liet graven en er in 1846 eene school opende.

- 1847.** In Utrecht wordt nog eene school opgericht onder het bestuur van eene commissie.

In Loon op Zand (buurtschap: Loonschen dijk) opent een hoofdonderwijzer voor eigen rekening eene Chr. school, die onder toezicht van den Kerkeraad kwam.

In April vertrekt de heer Muntingh, directeur der Chr. Normalschool op den Klokkenberg te Nijmegen, naar Amerika en wordt opgevolgd door den heer Vethake.

1848. Grondwetsherziening komt tot stand, waarbij vrijheid van onderwijs werd toegestaan.

Johannes Henricus van der Palm, in 1763 geboren, sterft. Van 1785–1787 was hij predikant te Maartensdijk geweest; van 1788--1796 huispredikant bij den Zeeuwschen edelman J. A. van der Perre te Middelburg, waarna hij tot hoogleeraar in de Oostersche talen en oudheden te Leiden werd benoemd. In 1799 volgde hij den Franeker Hoogleeraar Theodoor van Kooten als agent (d. i. minister) van Nationale opvoeding op en van 1799–1836 nam Van der Palm met alle toewijding zijn Agentschap waar. Van Kooten, de eerste agent, had zijn ambt slechts van 1798 tot 1799 vervuld.

Den 15 Mei opent de Vereeniging tot bevordering van Chr. Onderwijs te Amsterdam aldaar de eerste harer drie scholen.

De directeur der Chr. Normalschool te Nijmegen, Vethake, wordt tot hoofd benoemd van eene bijzondere school der 1e klasse te Amsterdam. De verdienstelijke H. A. Gerritsen wordt nu aan het hoofd der Normalschool te Nijmegen aangesteld.

1849. Den 2 Aug. wordt op de Brouwersgracht te Amsterdam eene haveloozen school geopend aan welker hoofd N. M. Feringa was geplaatst.

In Dec. 1843 hadden Mr. G. Groen van Pinsterer, Baron Mackay, Mr. A. Capadose, Jonkheer Mr. van Singendonck, Dr. L. R. Beynen, Mr. Stavenisse de Brauw en Baron van Wassenaer van Catwijck autorisatie aangevraagd, om in 's-Gravenhage een bijzondere school eerste klasse op te richten en eerst na herhaalde weigeringen bekomen te hebben, konden de adressanten den 23 Jan. 1849 de gevraagde vergunning verkrijgen. In 1849 werd nu de school in den Haag geopend. Hoofdonderwijzer was D. de Visser Smits.

1852. De uitgave van het *Nijmeegsche Schoolblad* wordt gestaakt.

1854. Den 14 Oct. richten de heeren A. Meyer en H. J. Lemkes en 25 anderen te Rotterdam de *Vereeniging van Chr. Onderwijzers en Onderwijzeressen in Nederland* op.

Den 25 Oct. houden de *Christelijke Vrienden* hun laatste vergadering.

Nadat het wetsontwerp-De Kempnaer geen bijval had kunnen vinden, wordt in Sept. door minister Van Reenen een nieuw schoolwetsontwerp in de Tweede Kamer ter tafel gebracht, dat echter eveneens wordt verworpen.

1850--1 Juli 1855. Groens blad: *De Nederlander* strijdt ijverig voor positief Christelijk onderwijs, doch moet wegens gebrek aan belangstelling worden gestaakt.

1855. Den 1 Nov. wordt de heer J. van Noort, Hoofdonderwijzer aan de openbare school te Honswijk (Gemeente Tull en 't Waal) ontslagen, omdat hij gedurende den gewonen schooltijd den Bijbel besprak en liet lezen.

Den 1 Juli moet ook het: *Nieuw Nederlandsch Schoolblad*, dat mede voor Chr. Onderwijs pleitte, wegens gebrek aan belangstelling worden gestaakt.

1856. Het schoolwetsontwerp van Van Reenen vervalt, doordat het ministerie zijn ontslag neemt. De Koning draagt aan Van der Brugghen de samenstelling van een nieuw ministerie op.

Den 20 Juli wordt de schoolwet van Van der Brugghen aangenomen.

ZESDE TIJDPERK (1857--1876).

1857. Den 1 Jan. treedt de nieuwe schoolwet in werking.

1858. De Algemeene Synode der Ned. Herv. Kerk wekt in een schrijven van 2 Aug. op, Bijbel- en Zondagsscholen op te richten.

1859. Den 15 Jan. wordt de *Vereeniging in het belang der Inwendige zending* gesticht. In Oct. worden in de tweede vergadering Feringa's: *Concept-Statuten eener Maatschappij voor Chr. Onderwijs* met instemming begroet.

1860. Daar de opwekking der Algeene Synode der Ned. Herv. Kerk van 1858 zonder gevolg blijft, schrijft Van der Brugghen nu, in 1860, een *open brief aan de Bestuurders en leden der Ned. Herv. Kerk*.

Den 30 Oct. wordt de: *Vereeniging voor Chr. Nat. Schoolonderwijs* opgericht.

Den 13 Oct spreekt prof. Hofstede de Groot bij de inwijding van de nieuwe school te Winsum (Gr.) over de *licht- en schaduwzijde van ons tegenwoordig schoolwezen*. Om het hier gesprokene van overtreding van art. 23 der schoolwet beschuldigd, wordt hij als schoolopziener ontslagen.

1861. Den 24 April houdt de *Vereeniging in het belang der inwendige zending* op te bestaan.

In Oct. verschijnt 't: *Maandschrift voor Chr. opvoeding in school en huis*, voorbereid en tot stand gebracht door de *Vereeniging van Chr. Onderwijzers*.

1862. Den 1 Nov. overlijdt Groens medestrijder, ook voor de school, J. A. Wormser.

1863. Mr. J. J. L. van der Bruggen, in 1803 geboren, sterft.

1864. Ds. O. G. Heldring richt te Zetten eene *Normaalschool voor Chr. Onderwijzeressen* op, welke den 2 Augustus wordt geopend. Hoofdonderwijzer is J. Nobels en directrice Mej. J. J. Weyland uit Zeist.

Den 12 Januari wordt de *Vereeniging voor Chr. Nat. Schoolonderwijs* als rechtspersoon erkend.

1865. Den 31 Jan. wordt de Chr. school te Doetinchem geopend en wel door invloed van Ds. J. van Dijk Mz., Chr. Geref. predikant aldaar.

1866. Eene commissie, door de *Vereeniging voor Chr. Nat. Schoolonderwijs* benoemd en bestaande uit de heeren: M. D. van Otterloo, H. J. van Lummel, J. P. Schaberg en H. A. Gerritsen, stelt een *Leidraad en eerste bouwstoffen voor een Boekenlijst* samen.

1867. Jhr. W. M. de Brauw verdedigt den 13 Mei eene wijziging der schoolwet van 1857, welke wijziging hoofdzakelijk hierop neerkwam, dat aan bijzondere scholen van gemeentewege subsidie kon worden verleend. Het voorstel De Brauw werd in de Tweede Kamer nauwelijks besproken en geraakte spoedig in vergetelheid.

Op de algemeene vergadering der *Vereeniging voor Chr. Nat. Schoolonderwijs*, den 22 en 23 Mei te Leeuwarden gehouden, wordt eene commissie benoemd tot onderzoek in de Chr. opvoedkunde, bijbelsche, kerkelijke en vaderlandsche geschiedenis van jongelieden, die de acte van hulponderwijzer hebben verkregen.

Dr. G. J. Vos sticht *Schoolhulp*, welk fonds ten doel had, steun te verleen aan de opleiding tot onderwijzer van Ned. Herv. kweekelingen.

1868. Ontevreden over de stichting van *Schoolhulp* richten enkele leden der Chr. Geref. kerk den 10 Juli de *Vereeniging voor Geref. schoolhulp* op, die den 20 Dec. als rechtspersoon wordt erkend.

Op de algemeene vergadering der *Vereeniging voor Chr. Nat. Schoolonderwijs*, den 1 Mei te Amsterdam gehouden, wordt door Dr. G. J. Vos voorgesteld, dat het *na-examen* ook zou kunnen worden uitgestrekt tot personen, welke reeds een acte van hoofdonderwijzer verkregen hadden, doch nog niet als zoodanig een betrekking hadden verworven. Den 29 Juli houdt de commissie voor het *na-examen* haar eerste zitting.

1869. Den 19 en 20 Mei wordt de gewichtige vergadering der *Vereeniging voor Chr. Nat. Schoolonderwijs* te Utrecht gehouden.

Den 13 Nov. bedankt Dr. D. Chantepie de la Saussaye als lid der *Vereeniging voor Chr. Nat. Schoolonderwijs*.

1870. Den 18 Jan. bedankt Dr. N. Beets voor het lidmaatschap der *Vereeniging voor Chr. Nat. Schoolonderwijs*, omdat hij zich niet kan vereenigen met de door Groen voorgestelde bestrijding van het woord *Christelijke* in art. 23 der onderwijswet.

De *Vereeniging tot bevordering van het volksonderwijs in Nederland* opgericht.

1871. Op de algem. verg. der *Vereeniging voor Chr. Nat. Schoolonderw.*, den 1 Juni gehouden, wordt een voorstel van J. Voorhoeve H.C.zn. aangenomen, om het bestaande *Voorschottenfonds* ten behoeve van Chr. scholen uit te breiden, welk voorstel wordt aangenomen.

1872. In de algemeene vergadering van Chr. onderwijzers in Nederland, den 24 en 25 Mei 1872 te Amsterdam gehouden, wordt besloten een *Anti-Schoolwetverbond* op te richten, met het doel, *onverwijld* te verkrijgen die veranderingen in Grond- en schoolwet, vastgesteld in de algemeene vergadering der *Vereeniging voor Chr. Nat. Schoolonderwijs* van 1869. Een dergelijk besluit neemt ook de algemeene vergadering der *Vereeniging voor Chr. Nat. schoolonderwijs*, den 31 Mei 1872 te Utrecht gehouden.

Den 1 April wordt de leening ten behoeve van het *Voorschottenfonds*, groot f 100.000, volteekend.

Den 1 April verschijnt het eerste nummer der *Standaard*.

De vereeniging: *Barnabas, ondersteuningsfonds voor nagelaten betrekkingen van Chr. onderwijzers*, wordt opgericht.

1873. Den 1 Mei treedt de wet op het geneeskundig toezicht in werking, welke als voorwaarde van toelating tot de school de vaccine verplichtend stelde.

De: *Hoop des Vaderlands, weekblad voor Chr. Nat. Schoolonderwijs*, als orgaan der *Vereeniging voor Chr. Nat. Schoolonderwijs*, in 1868 uitgegeven, houdt op te verschijnen.

Den 23 Aug. overlijdt H. A. Gerritsen, die, den 29 Sept. 1818 geboren, sinds 1848 aan het hoofd der Chr. Normaalschool op den Klokenberg te Nijmegen had gestaan.

1874. Op de algem. verg. van het *Anti-schoolwetverbond* van 24 Mei wordt besloten, om te petitionneeren voor eene wijziging van art. 194 der Grondwet en wordt het voorstel aangenomen, van het verbond eene algemeene kiesvereeniging te maken.

ZEVENDE TIJDPERK (1876-1904).

1876. De heer Moens, inspecteur van het lager onderwijs te Utrecht, maakt, als lid der Tweede Kamer, van het recht van initiatief gebruik, om een voorstel tot schoolwetswijziging te doen; dit voorstel kwam niet in behandeling; minister Heemskerk dient in het laatst van 1876 zelf een ontwerp in ter geheele herziening der schoolwet van 1857.

Mr. Guillaume Groen van Prinsterer, in Aug. 1801 geboren, overlijdt den 19 Mei.

Op voorstel van Dr. G. J. Vos Az. wordt een *Groen van Prinstererfonds* gesticht ter opleiding van Chr. onderwijzers, dat onder beheer wordt gesteld van de *Vereeniging voor Chr. Nat. Schoolonderwijs* en dat omstreeks f 62.000 groot is.

1877. De *Vereeniging voor Geref. Schoolonderwijs* besluit in hare algemeene vergadering, dat de onderwijzers voor hare Commissie met gunstig gevolg het na-examen moeten hebben afgelegd, wil men als hoofdonderwijzer aan eene school, door haar ondersteund, worden aangesteld.

Den 18 Sept. overlijdt Hendrik Jan van Lummel, een zeer verdienstelijk Chr. hoofdonderwijzer te Utrecht en den 19 Nov. 1815 te Amersfoort geboren.

1878. Den 7 Febr. overlijdt Jozua van Eik, een zeer werkzaam vriend van het Chr. Onderwijs.

De schoolwet van minister Kappeyne van de Cappello wordt den 3 Aug. door de Tweede Kamer aangenomen en den 17 Aug. door de Koninklijke handteekening bekrachtigd.

Den 3 Aug. wordt door de commissie voor het Volkspetitionnement een *Smeekschrift aan den Koning om eene school met den Bijbel* aangeboden.

Den 13 Juni wordt de Vereeniging: *Johannes* opgericht, tot steun van bejaarde, zieke of hulpbehoevende onderwijzers.

Door de ijverige bemoeiingen van Ds. J. van Dijk Mz. wordt te Doetichem een nieuwe kweekschool voor Chr. Onderwijzers opgericht onder den naam van *Groen van Prinstererschool*. Tot directeur der school wordt aangesteld de heer G. van Bleek.

1879. Den 23 Jan. wordt te Utrecht de *Unie: eene school met den Bijbel* opgericht, zijnde een Bond, gevormd van Locale Comite's voor het Volkspetitionnement. Voorzitter: Jhr. A. F. de Savornin Lohman.

Den 5 en 6 Juni viert de: *Vereeniging voor Chr. Onderwijzers en Onderwijzeressen* gedachtenis van haar 25 jarig bestaan.

1880. Den 18 Sept. overlijdt Michiel Derk van Otterloo, Groens medestrijder voor Christelijk onderwijs, hoewel openbaar onderwijzer te Valburg. Hij was den 7 Aug. 1810 te Leeuwarden geboren.

1881. Den 19 Jan. overlijdt J. Voorhoeve HCz., de oprichter van het *Anti-schoolwetverbond* en vurig strijder voor het Chr. Onderwijs. Hij werd den 17 Dec. 1811 geboren.

Op de algemeene vergadering der *Chr. Onderwijzers Vereeniging*, den 30 en 31 Mei te Leeuwarden gehouden, wordt de volgende motie aangenomen: „De vereeniging van Chr. onderwijzers en onderwijzeressen verklaart, overeenkomstig art. 2 en 3 der Statuten, den Bijbel te erkennen als door den H. Geest ingegeven, onfeilbaar en van Goddelijk gezag en dus ook als historisch betrouwbaar”.

1883. Den 22 Aug. wordt te Franeker in *De Nederlanden* onder het hoofd J. van Bruggen met 10 leerlingen eene normaalschool geopend.

Den 1 Maart wordt van wege de *Vereeniging voor Chr. Nat. Schoolonderwijs*, volgens besluit der algemeene vergadering van 9 Juni 1881 te Rotterdam, een verbeterd schooltoezicht en de reorganisatie van het bestuur der vereeniging in toepassing gebracht.

1884. Eenige broeders, niet tevreden met het ruime standpunt der *Vereeniging van Chr. Onderwijzers in Nederland*, stichten een nieuwe vereeniging, die de Geref. belijdenis als haren grondslag erkende, doch die ten gevolge van hevige bestrijding, weldra wordt opgeheven.

1885. Den 31 Oct. overlijdt Hermanus Pieter Mitze, een verdienstelijk Chr. Hoofdonderwijzer te Amsterdam, die den 25 Juli 1835 te 's-Gravenhage werd geboren.

Den 1 Sept. wordt te Amsterdam de Kweekschool voor Geref. onderwijzers en onderwijzeressen geopend met een 30 tal leerlingen onder den directeur H. Bijleveld.

De *Vereeniging van Chr. Nat. Schoolonderwijs* herdenkt den 30 Oct. haar 25 jarig bestaan feestelijk in de zalen van het genootschap: *Natura Artis Magistra*.

1886. Den 27 Nov. overlijdt Nicalaas Mattheus Feringa, de verdienstelijke secretaris der *Vereeniging voor Chr. Nat. Schoolonderwijs* en Hoofd der haveloozen school te Amsterdam. Den 24 Oct. 1820 werd hij te Groningen geboren.

- 1887.** De Grondwet wordt gewijzigd. Art. 194 (nu art. 192) bleef onveranderd. De regeering zoowel als de Tweede Kamer verklaren art. 192 zoo op te vatten, dat het toekennen van subsidie aan bijzondere scholen toelaat.
- De vergadering der *Vereeniging voor Chr. Nat. Schoolonderwijs*, den 2 Juni te Amersfoort gehouden, kenmerkt zich door tweedracht onder de vrienden van het Chr Onderwijs.
- 1888.** In April treedt het ministerie-Heemskerk af en wordt vervangen door 't ministerie Mackay.
- 1889.** Den 8 Dec. wordt een nieuwe wet op het Lager Onderwijs aangenomen. Aan de bijzondere Chr. scholen wordt subsidie vanwege het rijk toegekend.
- 1890.** Den 18 Maart stellen de Hoofdbesturen der *Vereeniging voor Chr. Nat. Schoolonderwijs*, voor *Geref. onderwijs*, van de *Unie* en van de *Chr. Onderwijzersvereeniging* het organisatieplan van den *Schoolraad voor scholen met den Bijbel* vast.
- Den 23 Oct. wordt in 't Nut te Rotterdam vooral door invloed van Ds. Malcomesius de *Vereeniging voor Chr. Volksonderwijs* gesticht.
- 1891.** De *Vereeniging voor Chr. Volksonderwijs* wordt den 17 Maart als rechtspersoon erkend.
- De Directie der Chr. Normaalschool te Nijmegen wijzigt art. 17 der Voorwaarden ter opneming van kweekelingen in dien zin, dat leerlingen, die kostelooze opleiding genoten hebben en na afgelegd examen de stichting verlaten, ook vrijheid gelaten wordt, de openbare school tot hun arbeidsveld te kiezen. Deze wijziging verwekt groote verontwaardiging in het land.
- 1893.** Op de Algemeene vergadering der *Vereeniging van Chr. Onderwijzers* wordt namens het Hoofdbestuur aan A. Meyer het Eere-lidmaatschap aangeboden. De heer H. Bijleveld volgt A. Meyer als voorzitter der vereeniging op.
- 1894.** Op de 40^e vergadering der Vereeniging van Chr. onderwijzers wordt art. 12 der Statuten in dien zin gewijzigd, dat niet slechts gevestigde hoofdonderwijzers, maar ook onderwijzers lid van het Hoofdbestuur kunnen worden.
- 1895.** In de 17^e jaarvergadering der *Unie: Een school met den Bijbel*, den 16 April te Utrecht gehouden, wordt door eene commissie een rapport uitgebracht, waarin de grieven tegen de bestaande regeling van het Lager Onderwijs zijn geformuleerd. Dit *Unierapport* wil den draad, in 1889 opgezet, weder opvatten

en daaraan voortspinnen, maar veroorzaakt weldra veel tweedracht onder de vrienden van het Chr. onderwijs.

Den 16 April stelt de: *Paedagogische vereeniging*, die den 27 Dec. 1894 te Utrecht was opgericht, een huishoudelijk reglement vast en kiest een Bestuur. De Vereeniging stelt zich ten doel: de studie te bevorderen van de paedagogiek en hare hulpwetenschappen naar de beginselen van Gods Woord.

Den 9 Febr. wordt te Rotterdam een *Pensioenfonds voor Chr. Onderwijzers en Onderwijzeressen* opgericht, dat echter in 1898 reeds werd opgeheven.

Den 2 Dec. overlijdt Klaas de Beijl, een verdienstelijk Chr. hoofdonderwijzer te Elburg, die den 30 Jan. 1820 te Harderwijk geboren, in brochures de zaak van het Chr. onderwijs heeft verdedigd.

1896. Den 3 Mei wordt te Arnhem de: *Unie van Chr. Onderwijzers en Onderwijzeressen* opgericht.

In Dec. bepaalt een Kon. Besluit, dat voor de bijzondere scholen de verplichting, om de vrije- en ordeoefeningen der gymnastiek te onderwijzen, als voorwaarde voor het verkrijgen van rijkssubsidie, vervalt, zoodat dus dat vak voor de scholen feitelijk facultatief wordt gesteld.

Den 30 Dec. overlijdt Abraham Meijer te Veldwijk. Den 6 Sept. 1821 te Rotterdam geboren was hij ruim 39 jaar voorzitter der *Vereeniging voor Chr. Onderwijzers in Nederland*.

1897. Den 6 Januari overlijdt Huibertus Johannes Lemkes, die den 16 Febr. 1828 te Dordrecht geboren werd en met A. Meijer de *Vereeniging voor Chr. Onderwijzers* heeft opgericht.

Den 19 Maart overlijdt Johannes van Noort, die als Hoofdonderwijzer aan de Chr. school te Nijkerkerveen, met zeer veel zegen onder de arme bewoners van „t Veen” heeft gearbeid.

De *Vereeniging voor Chr. Nat. Schoolonderwijs* ziet zich genoodzaakt om finantiëele redenen haar reizenden agent, De Braal, te ontslaan.

In de *Vrije School* van 8 April en 1 Juli schrijft de heer H. Merckens, Hoofd der Chr. school te Vlissingen, stukken over *Abraham*, den vader der geloovigen, die tot zeer veel discussie aanleiding geven.

1898. Albertus Wiersinga, verdienstelijk Hoofd der Chr. school te Meppel, overlijdt den 16 Augustus.

1899. Den 31 Maart overlijdt Ds. H. Malcomesius, Ned. Herv.

predikant te Rotterdam, oprichter en voorzitter der *Vereeniging voor Chr. Volksonderwijs*.

1900. Den 17 April wordt op de 22^e jaarvergadering der *Unie*, te Utrecht gehouden, een *Gewijzigd Unierapport* samengesteld.

Een wet op den leerplicht aangenomen, die den 1 Jan. 1901 in werking treedt.

1901. Den 31 Mei wordt besloten, dat de *Vereeniging voor Chr. Nat. Schoolonderwijs* en de *Vereeniging voor Geref. Schoolonderwijs* hare jaarlijksche Algemeene vergaderingen voortaan zullen houden op denzelfden dag, in dezelfde stad, met dien verstande, dat de voormiddagvergadering bestemd zal worden tot afdoening van alle huishoudelijke zaken en de gecombineerde namiddagvergadering tot bespreking van algemeene zaken in het belang van het Chr. Onderwijs.

In Mei wordt de subsidie-wet-Borgesius aangenomen.

1902. Den 5 April wordt het suppletiefonds *Ezra* opgericht, ten gunste van on- en minvermogende leden van *Barnabas*.

In Mei wordt het ziekenfonds *Lukas* gesticht, ten einde steun te verleen aan on- en minvermogende long-, borst-, en keellijders.

1903. De *School met den Bijbel*, onder redactie van A. Kloosterman te Dinteloord, e. a. wordt uitgegeven.

1904. De *Christelijke School* (Uitgever S. Zwart Jr. te Rotterdam), vroeger een gratis advertentieblad, houdt op te bestaan.

De Unie: *Een school met den Bijbel* herdenkt feestelijk haar 25-jarig bestaan.

De *Vereeniging van Onderwijzers en Onderwijzeressen in Nederland* herdenkt haar 50-jarig bestaan feestelijk. Ter gelegenheid hiervan wordt namens die Vereeniging een *Gedenkboek: Van Strijd en Zegen* uitgegeven, samengesteld door de H.H. H. J. B. Meynen en J. Lens te Leiden en F. Kalsbeek te Woerden en met medewerking van tal van onderwijzers.

REGISTER.

A.

Abbege, 160.
Abdij van Egmond, 5.
Adelbold, Bisschop, 5.
Adres a. d. Ned. Herv. Synode, 80.
Adres a. d. Herv. Gemeenten in Nederland, 82.
Aduard, Kloosterschool te, 5.
Alcuïnus, 4, 5.
Algebra, 5.
Alphen, Hieronymus van, 34.
Ambachtskinderhuis te Utrecht, 88.
Amstel, Ds. J. J. A. Ploos v., 181—183.
Ange, Terssèdre L', 77.
Anslin, Nic., 53, 54, 125.
Arabische scholen, 5.
Armen scholen, 21.
Artyckelbrief, 23.

B.

„Barnabas”, Ondersteuningsfonds, 198.
Bartjes, W., 24.
Bavinck, Dr. H., 321.
Bedum, Roodeschool te, 6.
Beets, Dr. Nic., 186, 188.
Bemmelen, Joh. van, 40, 41.
Benedictijnerorde, 2, 3, 6.
Besluit, Kon. (van 27 Mei 1830), 66, 75.
Besluit, Kon. (van 2 Jan. 1840), 74 - 76, 78.
Beuker, Ds., 313.
Beyl, Kl. de, 163, 307 - 308.
Bezwaren tegen den geest der eeuw, 64.
Blommendaal, Hermanus, 138.
Boekenlijst, Algemeene, 52.
Boekenlijst, Leidraad en eerste Bouwstoffen voor eene, 167, 254.
Bonifacius, 2.

Borg, J. Ter, 333.
Borgesius, Subsidiewet, 381 - 382.
Bos, Ds., 325.
Braam, Pieter van, 30.
Braam, M. van, 146.
Brauw, Jhr. W. M., 177, 178, 205.
Briefscholen, 7.
Brieven, Vrijmoedige, 64.
Broeders des Gemeenen levens, 9.
Bruin, R. de, 137.
Brugsma, Berend, 56.
Bruggen, Mr. J. J. L. van der, 85, 107, 113, 116, 119 - 122, 150, 151, 154 - 158.
Bruggen, J. van, 253.
Brummelkamp, Prof. A., 329, 330.
Buddingh, Ds., 137.
Buiksloot, 272.
Buvink, 86.
Bijscholen, 7, 9.
Bijleveld, De heer, 259.

C.

Casa, Johan Samuel, 26.
Catechetenschool te Alexandrië, 2.
Catechumenenscholen, 4.
Celé, Jan, 8.
Censuur, Boeken-, 77.
Chatelain, H. Abr., 29.
Coenobiaalscholen, 4.
Collegium Philosophicum, 60, 65.
Collecte, Unie, 240.
Commissie tot onderzoek van het Onderwijs in 1840, 73, 74.
Coppello, Kappeyne van de, 224 - 226, 232, 254.
Cousin, Victor, 67.
Cuvier, 52.
Cuylenburg, Abr., 25, 27.

D.

Da Costa, Mr. I., 64.
 Departementsscholen, 37, 38.
 Diaconiescholen, 83, 84
 Districtsraden, 255.
 Doorgangshuis, 95.
 Dordrecht, Synode te (1574), 12.
 Dordrecht, Synode te (1618-19),
 15-17.
 Dorp, P. S. van, 84.
 Drunen, P. G. van, 272.
 Druïdenscholen, 2.

E.

Eek, J. W. van, 144.
 Eenhoorn, Willem v., 27.
 Effen, Justus van, 26.
 Eik, Jozua van, 224.
 Eisinga, Eise Ijteltes, 25.
 Emery, Willem, (Baron van Per-
 poncher), 33, 34.
 Ende, Adriaan v. den, 42, 43, 51,
 58, 62, 63.
 Erasmus, Desiderius, 10, 11.
 „Ernst en Vrede” Tijdschrift, 179.
 Esmeyer, De heer J., 370, 374.
 Ezra, Ondersteuningsfonds, 386.

F.

„Fantasie en Werkelijkheid”, van
 Beets, 103.
 Felix, Ds. J. W., 183.
 Feringa, N. M., 93, 94, 127, 128,
 264-268.
 Fliedner, Dr., 63.
 Floh, Jac. Hendr., 56, 57.
 Floreenrecht in Friesland, 259.
 Fockens, Ds. L., 100.
 Fockens, Dames, 100.
 Formey, 29.
 Fraterhuizen, 9, 10.
 Fraterscholen, 9, 10.
 Franciscaner monniken, 6.
 Frederik, Pastoor, 3.

G.

Gaast, 162, 200.
 Gangel, B., 94, 185.
 Gedenkboek v. h. Volkspetitionne-
 ment, 235.
 Gedenkboek: „Van Strijd en Zegen”,
 388.
 Gehne, 85, 86, 87.
 Gelder, Mej. v., 85.
 Genootschap der Wetenschappen.
 Zeeuwsch, 29.
 Genootschap te Utrecht. (Provin-
 ciaal), 30.
 Genootsch. Ned. Onderwijzers 79.
 Gerbert, (Paus Sylvester II), 5.
 Gerritsen, H. A., 91, 203-205.
 Gerritsen, A. I., 294.
 Gerson, 9.
 Gezelschappen Onderwijzers 79.
 Gezindheidsscholen, Openbare, 103,
 104.
 Goes, Chr. School te, 101.
 Godsschool te IJle, 6.
 Grabo, De Dominicaan, 9.
 Gregorius, Abt, 3.
 Grondwet der Opvoeding, Chr., 17.
 Grondwet. Herziening der in 1848,
 95, 96.
 Groot, Prof. Hofstede, 98, 149, 150.
 Groote, Geert, 9, 10.
 Gunning, Dr. J. H., 191.

H.

Haan, A. de, 316.
 Haas, Ds. de, 163.
 Hall, Ministerie van, 108, 112.
 Hamelsveld, Ijsbrand van, 33.
 Heemkerk, Wetsvoorstel 223.
 Heim, H. J. van der, 145.
 Heldrang, Ds. O. G., 113, 116, 117,
 145.
 Henkes, Leerboukjes van, 144, 145.
 Hespel, Hendrik van den, 41.
 Hof academie, 3, 4.
 Hofstede de Groot, Prof. G., 149, 150.
 Hofstede van, Mej. F. M. M. van
 der, 96.

„Hoop des Vaderlands“, De, 201.
 Houtam, Hendrik, 30.
 Hulshoff, Allard, 29.
 Hulshoff, Willem v. Oosterwijk, 37.
 Husen, R., 350.

I.

Isselt, Van Dam van, 123.
 Idiolen, 384, 385.
 Imbecielen, 384, 385.

J.

Jansen, De heer, 163, 164.
 Jansen, W., 347.
 „Johannes“, Vereen., 235, 318, 328,
 348.
 Joling, Mej. A. P., 100.
 Jonge, Fz., C. G. de, 349, 350.
 Jonkman, A., 345.
 Jozef, Gesch. v., 37.

K.

Karel de Groote, 3, 4, 5.
 Karel V, 11.
 Kathedraalschool te Utrecht, 3, 4.
 Keizerscholen, 1 en 2.
 Kempis, Th. à, 10.
 Kempnaer. Wetsontwerp De-, 108.
 Kerkhervorming, De, 11.
 Keuchenius, Mr., 176.
 Kingma, Van Beyma thoe, 150.
 Klokkenberg, Chr. school op den .,
 84, 86, 292--295.
 Kloosterscholen, 2, 3, 4.
 Koelman Jac. 26.
 Koolsbergen, J., 248.
 Kooten, Theodoor v., 41.
 Kusters als schoolmeesters, 6.
 Krom, H. J., 29.
 Kunsten, Zeven vrije, 2.
 Kuyper, Dr. A., 180, 184, 185, 191,
 197, 205, 215--221, 331.
 Kweekschool, De eerste, 56.

L.

Leerplicht, Wet op den, 376--380.
 Liefde, Ds. J. de, 168--171.
 Lemkes, H. J., 105, 201, 308, 309.

Lintz, A. van, 25.
 Lohman, Jhr. Mr. A. F. de Savornin,
 256, 257, 277.
 Lub, P., 136.
 „Lukas“, Ziekenfonds, 383, 384, 387.
 Lummel, H. J. van, 137, 242--245.
 Luther, Maarten, 11.

M.

Maandschrift v. Chr. Opvoeding in
 School en Huis, 134.
 Maaskant, De heer, 320.
 Maatschappij tot Nut van het Alge-
 meen, 36.
 Maatschappij voor Wetenschappen
 (Holl.), 29.
 Mackay, Ministerie, 271, 279.
 Mackay, Onderwijswet, 279, 280,
 285, 332, 333.
 Malcomesius, Ds. H., 287, 352--354.
 Mariëngaard (bij Hallum), Klooster-
 school te ., 8.
 Martines, Joh. Fl., 32.
 Mattheus Klaassen, 25.
 Maxpherson, Ds., 117.
 Melanchton, Fl. 11.
 Merckens, De kwestie, 342--347.
 Merckenhave, (cil. Marken), 8.
 Meyer, A., 105, 249, 298--302.
 Mitze, H. P., 165, 263--264.
 Moens, Inspecteur, 206.
 Molen, Tz., J. v. der, 324.
 Moll-school in den Haag, 88.
 Moora, P. H. 238.
 Moquette, Ds. 368, 370.
 Muntingh, De heer, 87.
 Murmellius, Johannes, 8.
 Mijnsheerenland, 312.

N.

Na-examen, Het, 181.
 Nahuis, G. J., 30.
 „Nathanaël“, De school, 166.
 „Nederlander“, De, 102.
 Nierop, D. Rembrandsz. v. 25.
 Niervaert, Corn. Dirkz., 27.
 Nieuwenhuizen, J., 36.

Nieuwold, Joh. Hendrikus, 39, 40.
 Nieuwveen, Chr. school te, 255.
 Nobels, J., 127.
 Noël, 52.
 Noort, Joh. v., 309--311.
 Noort, J. van, 102.
 Noordtjij, Prof. M., 176, 326, 330.
 Normaalschool op den Klokkenberg, 91.
 Normaalschool te Franeker, 253.
 Normaalschool van Chr. Onderwijzeressen, 137.
 Nutsbeweging, De, 180.

O.

Oefeningen, „Vrije en Orde”, 295.
 „Onderwijzer”, De Chr., 298.
 Oosterlee, P., 344.
 Otterloo, M. D. van, 245--248.

P.

Palatijnsche school, 3, 4.
 Palm, Corn. v. d., 29, 30, 31, 43.
 Palm, Joh. Henricus v. d., 41, 42.
 Parochiescholen, 4, 5.
 Partij, Grootte Prot., 110, 111.
 Pensioenfonds v. Chr. O. en O. in Ned., 306.
 Perponcher, 33, 34.
 Petitionnement, Volks-, 226--232.
 Philantropijnen, 63.
 Philantropium, 63.
 Pierson, Gregory, 92.
 Pierson, Prof. A., 179.
 Pierson, Dr. H., 241, 242, 340, 341.
 Pinto, Mr. de, 148.
 Planetarium te Franeker, 25.
 Poppes, De heer, 384.
 Prinsen, P. J., 54, 55.
 Prinsterer, Mr. G. Groen van, 69, 116--119, 206 215.
 Prinstererschool, Groen v., 238.
 Puy, J. C. de, 135, 136, 140--142, 248.

Q.

Quadriviaatscholen, 4.

R.

Radewijn, Floris, 9, 10.
 Raman de la Sagra, 67.
 Rappard, 72.
 Rauwenhoff, Dr. F., 129.
 Reenen, Ministerie van, 108, 109, 113, 116.
 Regel der Duitsche schoolmeesters, 21, 22.
 Regnerus Praedinius, 8.
 Roomburg, School te, 1.
 Roos, Oepke de, 146, 147.

S.

Saaymans Vader, Mr. G. A., 138.
 Salarisregeling, 380.
 Saussaye, Chantepie de la, 122.
 Schaberg, J. P., 88, 365--368.
 Schneinther, Jean Jacq, 40.
 Scholen, Grootte, 7.
 Scholen, Bij --, 7.
 Schoolrecht, Het, 7.
 Scholen, Fransche, 7.
 Schoolordening ten plattenlande, 17.
 Schoolorde, Algemeene, 49.
 Schoolblad, Nijmeegsch, 90, 101.
 School voor havelooze kinderen, 93 94,
 Schoolblad, *Nederlandsch*, 101.
 Schoolhulp, 173.
 Schoolverbond, Het Ned., 192, 205.
 Schoolwetverbond, Anti --, 194.
 Schoolbode, Chr. 201.
Schoolonderwijs. Wat is het doel van het Chr. N. S.? 261, 262.
 Schoolraad v. Scholen m/d. Bijbel, 280 283.
 Schöttelndreier, C. F., 167
 Schraard, 160, 161, 258.
 Schröder, Bernard, 56.
 Schuur, B. van der, 138.
 Seminariën, Kleine, 64.
 „Seven-getijden-meester”, 8.
 Siegenbeek, Spelling van, 43.
 Siffilé, Mr. A. T., 150.
 Simons, Dr., 115.
 Slenaken, Kruisbeeld te. 256.

Smelik, J., 166, 167.
 Smits, J. D. de Visser, 387.
 Sneek, Chr. school te, 100.
 Soeterwoude, Elout van, 118, 178.
 „Souterliedekens”, 13.
 Spoelstra, J., 295, 296.
 Splitsing, Facultatieve, 104.
 Stadsscholen, 6.
 „Standaard”, De, 205.
 St. Maartenschool te Utrecht, 3.
 St. Maartenschool te Groningen, 8.
 Stoop, Ds. J. A., 354, 355.
 Stralen, Hendrik van, 50.
 Strabbe, Arnold Bastiaan, 24.
 Swaef, Joh. de, 24, 25.
 Sylvester II, Paus, 5.
 Sijpkens, Ds. G. J., 144.

T.

Talitha Kumi te Zetten, 100.
 Thiersch, Prof., 67.
 Toorenenbergen, Ds. J. J. v., 103, 104.
 Triviaalscholen, 4.

U.

Unierapport, 304, 305.
 Unierapport, Bezwaren er tegen, 324.
 Unierapport, (Gewijzigd), 336-339.
 Unie: „School m. d. Bijbel” 239-241.
 Unie van Chr. Onderwijzers en
 Onderwijzeressen in Ned., 296-298.
 Universiteit, Keizerlijke, 51, 52.
 Uithuizen, Chr. school te, 101.

V.

Valckooch, Dirk Adriaensz., 21.
 Vargas, Juan de, 165.
 Vatebender, G. C. C., 30.
 Verboon Gerrit, 41.
 Vereeniging in het belang der Inw.
 Zending, 127.
 Vereen. v. Chr. Nat. S. opgericht,
 127, 128.
 Vereen. voor Geref. S., 172-176,
 313-330.
 Vereen. tot bev. van Volksonderwijs
 in Ned., 193.

Vereen. (Friesche) tot bev. v. Volks-
 onderwijs, 193.
 Vereen. voor Chr. Volksonderwijs,
 288-292.
 Vermeulen, Voorstel - 258.
 Verschuur, Johan, 24.
 Visser, H. W. C. A., 57.
 Visser, Dr. J. Th. de, 372, 373.
 Voetius, Gijsb., 26.
 Voorhoeve H.Cz., 105, 193, 221,
 252, 253.
 Voorst, D. C. van, 30.
 Vos Az., Dr. G. J., 173, 180, 272-276,
 288, 371.
 Vree, Van, 73.
 Vrienden, Chr., 91-93, 106.

W.

Waarheid, Vereen. ter bev. der —, 106.
 „Weergalm”, De, 93.
 Weiland, Pieter, 43.
 „Wekker”, De, 148.
 Wester, Hendrik, 38, 39.
 Wet op het L. Onderwijs in 1801, 42.
 Wet op het L. Onderwijs in 1803, 42.
 Wet op het L. Onderwijs in 1806, 43.
 Weyland, Mej. J. J., 137.
 Wezel, Synode te, 12.
 Wiersinga, A., 333, 346, 355-365.
 Wilhelmina-School, Koningin-, 375.
 Willem I, Prins, 12, 13, 20.
 Willem II, Koning, 72, 81.
 Winkelscholen, 9.
 Wirtz Cz., J. C., 324.
 Wons, 160, 161, 259.
 Wormser, J. A., 134.
 Woltjer, Dr. J., 306.
 Wijle, F. C., 137.
 Wijzen”, „Zeven Haagsche, 80.

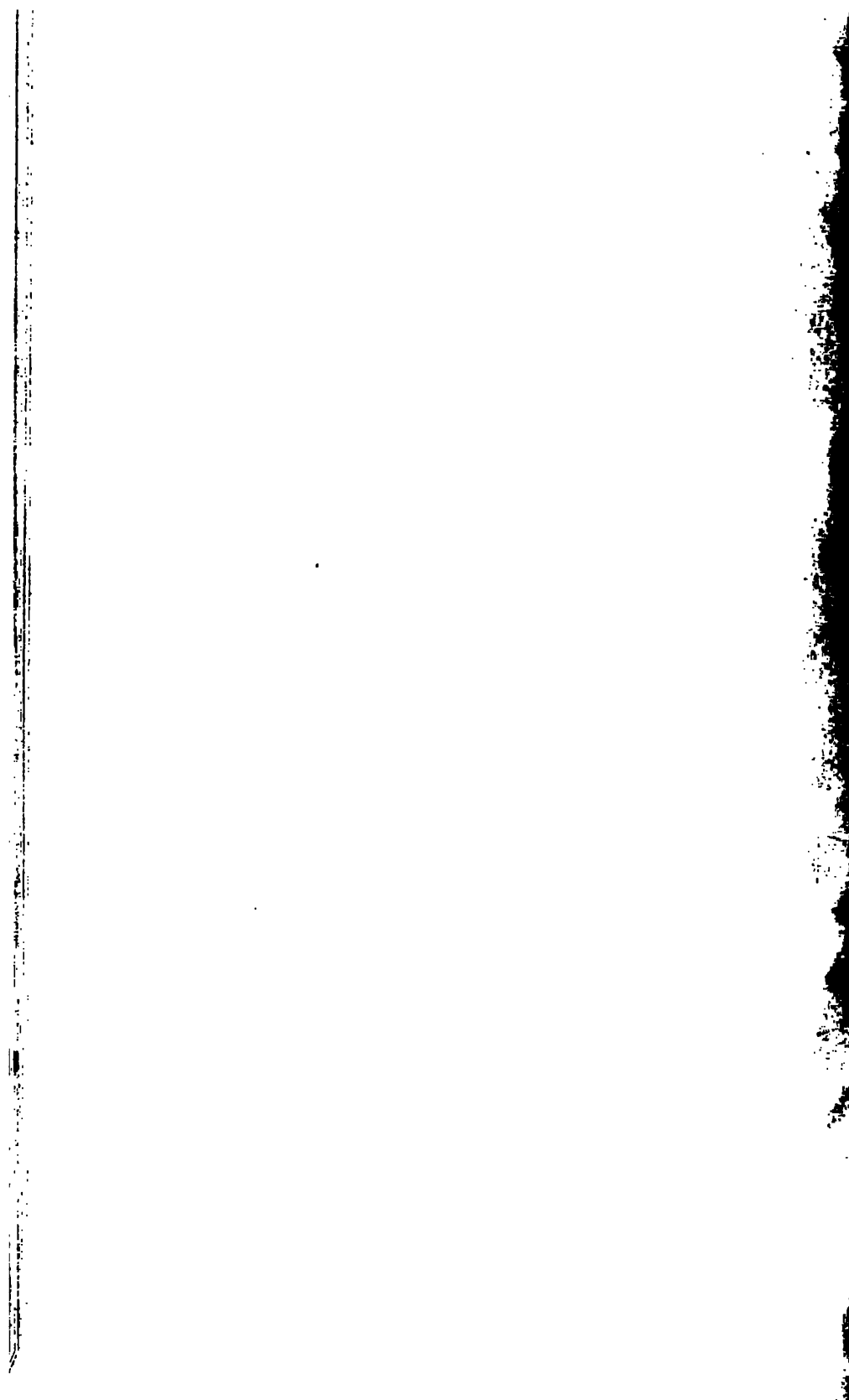
IJ.

IJle, Godsschool te, 6.

Z.

Zahn, Bijb. Gesch. van, 85, 86.
 Zanten, J. van, 136.

3 2044 069 (

1 2 3 4 5 6 7 8 9

KUIPER, J.

Call Number

942.46

K96g

1904

cop.2

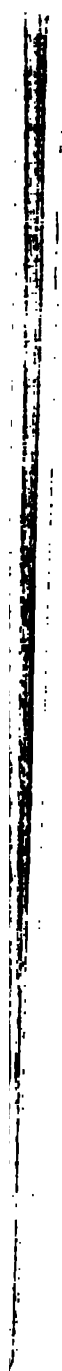
AUTHOR

Geschiedenis van het

TITLE

christelijk lager
onderwijs in Neder-
land

The text in this section is extremely blurry and illegible. It appears to be a list or a series of paragraphs, but the content cannot be discerned.

3 2044 069 1

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
AUTHOR	KUIPER, J.								Call Number 942.46 K96g 1904 cop.2
TITLE	Geschiedenis van het christelijk lager onderwijs in Neder- land								

